3 1761 05912270 5

EX·LIBRIS
MISLEY SÁNDOR

VELUT ARBOR ÆVO

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

by

**HUNGARIAN RESEARCH
INSTITUTE OF CANADA**

VELUT ARBOR ÆVO

*A Gift of the Hungarian
Research Institute of Canada,
a Research Ancillary of the
University of Toronto
Toronto, May 2001*

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNELME.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVITETT KIADÁSA.

HATODIK KÖTET.

1935 NANAIMO B.C.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1872.

LIBRARY
JUL 2 5 2001
UNIVERSITY OF TORONTO

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

TARTALOM.

TIZENHATODIK KÖNYV.

Az alkotmány veszélyei. Szabadulás a török járom alól.

1664—1686.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlata a vasvári békekötéstől az 1681-diki pozsonyi országgyülésig.

I. A káros béke, mely az országot a török rablókalandjainak martalékúl dobá, mindenütt nagy elégületlenséggel fogadtatik. Még Lippay érsek s Wesselényi nádor is kikelnek ellene, szintúgy mint Zrínyi Miklós. Ennek gyászos halála. A bécsi konferenczián a miniszterek nem képesek megszüntetni a köz elégületlenséget; mert mindenki attól tart, hogy az ország szabadsága ellen új keresztháború kezdetik. Erdélyben is nöttön nő az elégületlenség. Magyarországban ezt még a zsoldosok féktelensége s rablása és a prot. vallásbelieknek üldöztetése is neveli. A Konstantinápolyban járó bécsi követség tagjai s a bécsi udvaronczok világos fenyegetéseket hallatnak a magyarok ellen. Leopold az aggódó kedélyek megnyugtatása végett Pozsonyban tanácskozmányt tart; több várba magyar őrséget rendel s a török becsapásai ellen Leopoldvárat építteti. De mind hasztalan. A meggyőződés mind átalánosabbá lesz, hogy a bécsi kormány az ország szabadsága ellen törekedik. A hazafiak, hogy e veszélyt elfordítsák, titkon gyüléseket tartanak. Wesselényi, Zrínyi, Nádasdy egyrészről Apafyval, másról a francziа királylyal is összeköttetésbe lépnek. A murányi gyülés. Apafy a magyarok ügyében követet küld a portára; mert végzéssé lett, hogy a nemzeti jogokat sértő kormányt fegyverrel kényszerítsék azok tiszteletére. De a franczia kormány halasztást javasol. A beszterczei értekezleten az összeesküvés határozottabb irányt vesz. A királyhoz a sérelmek orvoslata végett felirat intéztetik s végzéssé tétetik, hogy ha az sikeretlen marad, a nemzet török segélylyel keljen fel.

II. Wesselényi halála nagy hátrányára van a nemzeti mozgalmaknak; mert Zrínyi és Nádasdy, kik azontúl fejeivé lesznek, magán-ügygyé törpítik azt: Zrínyi magát Magyarország, vejét, Rákóczyt Erdély s az éjszakkeleti részek fejedelmévé akarja emelni; Nándasdy pedig csak nádorságra törekedik· Panajotti portai tolmács az összeesküvés titkát a bécsi kormánynak elárulja. Inczédy újabban követül megy a portára, sürgetni annak segedelmét; de a nagyvezér, mint elébb, ugy most sem hajlandó megszegni a békét a bécsi udvarral. A titokról csak homályosan értesült bécsi udvar Apafyt békére inti, a felvidéki rendeket pedig Újhelybe gyüjti, hogy ott biztosai előtt adják elő panaszaikat. A rendek országgyülést sürgetnek. A franczia háború egyideig reménynyel kecsegteti az összeesküdteket a nyerendő segély iránt; de a helyreállott békében e remény is eltünik. Leopold megint biztosokat küld a felvidékiek megnyugtatására; de ezek most is az országgyülés megtartását szorgalmazzák; és miután ügyeikben az eperjesi conferenczia sem segített, Apafyt kérik, küldene újabban követséget a törökhöz. Apafy Rozsnyait küldi oda. Eközben egyrészről a nép, kivált a protestansok mind inkább kezdenek mozogni, de másrészről a vezérek közt is meghasonlás áll be. Zrínyi és Nádasdy egymás ellen vádaskodnak. Nádasdy vallomásokat tesz s magának kegyelmet eszközöl. Zrínyi meghallgatást nem nyervén, a maga nevében küld követet a portára; annak adót igér, ha őt Magyarország, Rákóczyt Erdély fejedelemségére segíti. A nagyvezér ezt elárulja Apafy követének, miért aztán Apafy visszavonul az összeesküdtektől. Zrínyi az összeesküvést tovább titkolhatni nem vélvén, Frangepánnal együtt hadat szed, Rákóczyt pedig készületre inti. A zemplényi gyülés, melyet Rothal hasztalan int szétoszlásra, fegyverfogást határoz. A bécsi kormány Apafyt a lázadás segélyezésétől elvonandó, Kászonyi Mártont küldi hozzá; s mivel épen ekkor hozza meg Apafynak Konstantinápolyból Zrínyi törekvéseinek hírét Rosnyai, a fejedelem kielégítő válaszszal bocsátja vissza a császár követét. Leopold ugyanazon időben Beszterczebányán a felvidéki megyék által is gyülést tartat, hogy sérelmeiket s kivánataikat előadják; de a gyülésnek nincs eredménye. Ezalatt Zrínyi a határszéli török basáktól biztatásokat nyervén, tényleg fellázad; de a tartomány rendeitől nem pártoltatik. A kormány őt a zágrábi püspök által tett igéreteivel kelepczébe csalja. Zrínyi, Forstall atya által felküldi a nevével jegyzett üres lapot melyre Lobkovicz kegyelmet irat, ha önként Bécsbe megy, de ugyanakkor Spankau haddal küldetik Csáktornya ellen. Zrínyi ezt megtarthatónak nem látván, Frangepánnal együtt megszökik s Bécsbe megy. Lobkovicz kivánatára Rákóczynak is ír; hogy tegye le a fegyvert. Ez szót is fogad, s a mozgalom a felvidéken, hova szintén hadak küldettek, magától megszünik; mert a legterheltebbek Erdélybe menekülnek. Kobb mindemellett is kegyetlenkedik.

III. Apafy fejedelem közbenjár, hogy az udvart kiméletre birja. De a német miniszterek szigort kivánnak kifejteni a lázadás részesei s az ország ellen. Lőcsén nyomozó bizottmány kezd működni. A börtönök hamar megtelnek. Lothringeni Károly Murány várát, s benne a lázadásra vonatkozó irományokat elfoglalja. Ezek nyomán Nádasdy Ferencz is elfogatik. Tököli István Árvában ostromoltatik; de fia, Imre, megmenekül, ő maga az ostrom alatt meghal. Bécsben a foglyok megitélésére rendkivüli törvényszék állíttatik fel. A felvidéki megyék hasztalan kivánnak törvényes, hazai törvénylátást. Nádasdy nem akarja sorsát a törvényszék által, hanem csak kegyelem útján elvégeztetni. Zrínyi védirata. A törvényszék halálos itéletét Leopold megerősíti. Az elitéltek kivégeztetnek. Zrínyi Péter nejének s az ő és Nádasdy fiainak sorsa. A többi elfogott nők irányában való eljárás. Pozsonyban szinte rendkivüli törvényszék müködik a többi foglyok megitélésében. Ezek itélete. Az itéletek végrehajtása után Leopold még több német zsoldost küld az országba, s azoknak dijazására s tartására szolgálandó nagy adót vet az országra. Ekkor ismerkedik meg a magyar először a fogyasztási adóval. E rendeletek végrehajtására Kollonics Leopold püspök kamaraelnökké neveztetik. Az ország feljajdul; Széchenyi György s többen mások élénk feliratokat intéznek az adórendelet ellen; de hasztalan. A kihirdetett amnestiát is megfosztják jótékonyságától annak záradékai. Nehogy a püspökök az uj kormányszabályoknak ellenzéket csináljanak, Lobkovicz miniszter őket a protestansok üldözésére szabadítja fel; minek következtében azok valóban meg is kezdik ezek ellen az irtóháborút. De az Erdélybe menekült magyaroknak ez újabb indokul szolgál a felkelésre. 1671-ben követeket küldenek a portára, kérvén azt, venné az országot pártfogása alá; s bár ott még nem érnek czélt, fegyveresen törnek be Leopold birtokaiba, s változó szerencsével folytatják a harczot német tábornokai s labanczai ellen. De ezek végre is legyőzik a fegyelmetlen kuruczokat, kik aztán részint Erdélyben, részint a nagyváradi basa védelme alatt török földön keresnek menedéket.

IV. A bécsi kormány az elnyomott lázadásból okot merit Magyarországot egészen megfosztani alkotmányától. Szelepcsényi érsekprimás és kir. helytartó ellenzése daczára Ampringen a német rend nagymestere, az ország kormányzójává neveztetik s egy, felében magyarok, felében németekből álló tanács rendeltetik mellé. Az új kormány kiméletlenül kezdi meg müködését, mi a bujdosókat nemcsak betöréseik ismétlésére, hanem arra is indítja, hogy újabban is sürgessék a török segedelmét. Ahmed nagyvezér, a lengyel háború miatt, még nem adhat tényleges segélyt; de pártfogást igér nekik, s bár nyilván oly parancsot küld Apafyra, hogy a lázongókat ne segítse, titkon mind neki, mind a szomszéd basáknak meghagyja védelmöket. Eközben az országban egyre dúl a politikai pártdüh. De ennél még szomorúbb jeleneteket mutat elő a vallási üldözés. A pozsonyi törvényszék 1673-ban és a következő évben több száz protestans lelkészt és tanitót, oly ürügy alatt, mintha a lázadókkal s a törökkel czimborálnának, halálra itél. A király nekik kegyelmet ad ugyan, decsak azon feltétel alatt, hogy vagy költözzenek ki, vagy mondjanak le tanitói tisztökről. Hetvenen, kik egyik feltételt sem fogadják el, gályarabságra vitetnek Triesztbe, Nápolyba, honnan csak két év mulva szabadulnak meg a hollandiak, szászok és poroszok közbenjárására. Ezen üldözések a bujdosók számát egyre szaporítván, ezek mind gyakrabban betörnek. A német tábornokok ellenben, kivált Kobb, formaszerint vadászatot tartanak reájok. Az elfogottakat mind a két fél borzasztó kegyetlenséggel öli meg; a föld népét mind a két fél zsarolja, pusztítja. Lobkovicz miniszter megbukik; de az általa behozott kormányelvek, s törvénytelen igazgatás azután is fenmaradnak. Leopold, a francziákkal is háborúskodván, hogy hadait Magyarországból kivonhassa, örömest véget vetett volna a belháborúnak; de mivel a törvénytelen kormányt megváltoztatni nem akarja, czélt nem is ér; söt a bujdosók most Bethune gróffal, a franczia király lengyelországi követével is összeköttetésbe lépnek. Erdélyben Teleky Mihály vette kezébe a gyeplöt, s miután a szándékaival ellenkező Bánfy Dénest és Béldy Pált elvesztetté, a franczia követ izgatásaira a töröktől megint segélyt sürget. Czélt ebben ugyan nem ér, de a francziákkal szerződésre lép, melynélfogva mind Apafy mind a francziák segélyezni igérik a felkelteket. Leopold erröl értesülvén a magyar urakkal Pozsonyban és Bécsben tanácskozmányt tart, melyre Apafy is meghivatik; de mivel az alkotmányos kormányt helyreállítani még sem akarja, a tanácskozás eredménytelen marad. Strasoldo, új kassai főkapitány által ügyekezik ezután engedelmességre téríteni a bujdosókat, kiknek bocsánatot hirdettet; de ezek az igéretekre mitsem hajtanak, s a háborút 1676-ban is némi szerencsével folytatják. Több szerencsével kisérli meg kibékitésöket Barkóczy, ki mintegy másfél ezret térit meg a bujdosókból. De ez nem segít az ügyön, kivált miután Bethune újra Lengyelországba jövén, a bujdosókkal, Apafyval formaszerint szövetséget köt, s hat ezernyi dandárral segélyezi őket Boham vezérlete alatt. A bujdosók, Weselényi Pál vezérlete alatt tetemes károkat tesznek a császáriaknak, miket Kobb iszonyú kegyellenséggel viszonoz.

V. Leopold 1677 végén ismét békegondolatokra veti elméjét; a püspököktől kér tanácsot. Bársony és Gubasóczy tanácsa. Emezé győz; s annálfogva Leopold Kobbot visszahívja, Pozsonyba tanácskozást rendel, Hocher cancellárt küldvén le az összegyült főrendekhez. De Hocher gőgje mindent megront; az urak nagy ingerültségben oszlanak szét. Erdélyben a börtönéből megszabadult Béldy Pál Teleky Mihályt megbuktatni s a bujdosók segítését meggátolni akarja; de maga bukik meg s Konstantinápolyban, hova menekül, a héttoronyba záratik. Teleky most maga veszi át a vezérletet; de a franczia vezérekkel viszályba keveredvén, visszamegy Erdélybe. A bujdosók most az ifjú Tököli Imrét választják meg fővezérökké, ki alatt aztán nagy terjedelmet nyer a fölkelés. Ő a császári vezéreket megvervén, több várost s várat megvesz; egy csapata Morváig kalandozik; ő maga a bányavárosokat foglalja el: pénzt veret; de az újabban beküldött császári hadaktól Sz. Keresztnél vereséget szenved s a bányavárosokból is kivonul. A bécsi kormány neki mindemellett fegyverszünetet ajánl, mely alatt a béke tárgyaltatnék. Mivel a francziák Leopolddal békét kötvén, segélyöket megszüntették, Tököli az ajánlatot elfogadja: de az alku sikeretlen marad, s a háború ismét megújul. De nemsokára megint tárgyaltatik a béke, melyet most Tököli is óhajtani látszik, hogy Zrínyi Ilonával, Rákóczy özvegyével házasságra léphessen. Szelepcsényi eszközlésére tehát négy havi fegyverszünetet köt, mely alatt országgyülés tartatván, a nemzet sérelmei orvosoltassanak.

VI. Leopold a béke megújíttatását sikeretlenül szorgalmazza a töröknél ki mindinkább elárulja, hogy a magyar bujdosóknak tetemesebb segélyt szándékozik nyujtani. Ezen körülmény a bécsi udvart végre arra birja, hogy a régóta sürgetett országgyülést 1681-ben valahára kihirdesse, s azon az országot megbékéltetni ügyekezzék. Mindenekelőtt Eszterházy Pál nádorrá választatik. De a békeügy iránt mindjárt eleinte eltünik a remény, mert a bujdosók kivánatai a gyülésen figyelembe nem vétetnek. Tököli, miután a török segélyről biztosíttatott, a rendeknek megírja, hogy eljárásukkal megelégedve nincsenek s végzéseikhez nem is fognak hozzájárulni, söt azok ellen eleve tiltakoznak. A gyülés rendei a vallás tárgyában hosszú, heves vitát folytatnak, egymást keserüen vádolván. Mivel eközben Tököli egyrészről Apafy, másról a török által segíttetve hadjáratát megkezdette, Leopold, ki ellen a franczia is megint háborút indíta, neki ellent nem állhatván, végre egynémiben kedvezőleg válaszol a protestensok kérelmeire, s Tökölinél is lépéseket tétet a megbékülésre. Tököli ettől nem idegen, ha Leopold a 13 felsö megyét neki átengedi, a protest. vallás és a haza sérelmeit pedig orvosolja. De az udvar több engedményt nem akar adni a vallás tárgyában, hanem miután az országos sérelmet néhányai is orvosoltattak, a törvények s alkotmányos igazgatás helyreállíttattak, az ország gyülés bejeztetik.

MÁSODIK FEJEZET.

I Leopold országlata az 1681-diki országgyüléstől Buda visszavételéig.

I. Bár az ország alkotmánya némileg helyreállíttatott, mivel azonban sem a protestansok kivánatai, sem Tököli igényei ki nem elégíttettek, ez formaszerint szövetséget köt a törökkel, ki neki évi adó fejében Felső-Magyarország fejedelemségét biztosítja. Ezután, mihelyt házasságát Zrínyi Ilonával, az özvegy Rákóczynéval végrehajtotta, a háborút azonnal megkezdi. Kassát a többi éjszakkeleti városokkal s Fülekkel együtt megveszi. Itt Ibrahim vezérbasától magyar királynak kiáltatik; de ő csak a fejedelmi czimet használja. Azután a bányavárosokat ejti hatalmába, hol a maga nevére pénzt veret. A nemesség tömegesen hozzáhajolván, a Vágig egész Magyarországot elfoglalja·

Most örömest megbékült volna Tököli, ha az elfoglalt országrész birtokában hagyatik: tartatnak is alkudozások; de mivel kivánatainak a bécsi udvar meg nem felel, sikeretlenül. A nemesség azonban megkötni óhajtá a békét, s Tökölitől, ki mindinkább csak nagyravágyása ösztöneit követi, elidegenül, mit vele nyilván is éreztet a kassai és tályai gyülésen. Tököli az ellenzéket önkényes hatalommal akarja elfojtani, mi őt egészen megfosztja népszerüségétől. Ő ezóta csak a törökben bízik, ki nagy hadjáratot készít Leopold ellen. Leopold erről értesülvén, Eszterházy nádor által a magyarokat készületre inteti, maga a lengyel királylyal szövetséget köt, a birodalmi rendeket pedig bővebb segélyezésre indítja.

II. Futólagos pillanat a török birodalom bel-történeteire s a Magyarország feletti uralmának viszonyaira. Midőn a török a 16 éves háborút megkezdi, melyben hazánk annak járma alól megszabadul, a török hatalom mindenkép meg van gyöngülve. Kara Musztafa nagyvezér, mindemellett is meg sem várva a béke leteltét, 1683-ban egy roppant sereggel indul meg Leopold ellen. Tököli Eszéknél találkozik vele s mindazon magyaroknak, kik neki hódolnak, védelmet igér; és mivel Lothringeni Károly, a császári hadak vezére, csak Bécs védelmére szorítkozik, sokan el is fogadják a védelmet. A nádor menti honfitársait. A nagyvezér, Apafyt és a budai basát Györnél hagyván Bécs felé indul. Leopold Linczbe távozik; oda siet Zrínyi János is, ki gyanúból elfogatván, hüsége daczára börtönbe vettetik, hol aztán holtiglan senyved. Míg a török Bécset, azalatt Tököli Pozsonyt vívja; de Lothringeni Károlytól vereséget szenved. Miután a birodalmi segélyhadak és Szobieszky lengyel király is megérkezett, a török is nagy veszteséggel üzetik el Bécs alól. Szobieszky és Károly herczeg Párkánynál újabb győzedelmet nyernek, Esztergamot megveszik. Az elébb Tökölinek hódolni kénytelen magyarok önként hüségre térnek vissza s a török ellen fordulnak. Maga Tököli is a lengyel király közbenjárását kéri ki. Szobieszky el is fogadja a közbenjárást, mely azonban nem vezet sükerre, mert a kormánytanács Tökölivel alkudozni többé nem akarván, feltétlen hódolatot kiván, minek folytában a megtérőknek amnestia hirdettetik. Eztsokan elfogadják s Tököli hatalma, ki másféleképp is hasztalan ügyekszik egyességre birni a bécsi udvart, csak a régi kuruczokra olvad.

III. Károly herczeg 1684-ben, miután Visegrádott megvette s Váczнál egy török hadat megvert s Pestet is elfoglalta, Budát kezdé ostromolni. De bár az annak segedelmére jött török hadat Érdnél megveri, azt nem sikerül megvennie. A téli szállásokra felosztott katonaság zsarlásai által véginségre juttatja a mult évi hadjárat alatt már különben is mindenéből kifosztott dunántúli népet. A felvidéket viszont a kuruczok sanyargatják. A következő évben Károly herczeg Érsekújvárt táborolja körül s azt, miután az Esztergamot vívó budai basát megverte, meg is veszi. A megrettent török békét ajánl, mi azonban nem fogadtatik el, Tököli is szerencsétlenül harczol, Eperjest, Ónodot, Tokajt, Kállót elveszti. Ő Szirmay István által megint egyezkedni kiván az udvarral, de siker nélkül. Midőn tehát a császáriak Kassát is fenyegetik, Nagyváradra megy, a basától segélyt kérni, de ettől elfogatik s Nándorfehérvárra vitetik. Fogságának hirére a török ellen bosszús híveinek nagyobb része a császári zászlók alá esküszik, s Kassa is megadja magát; Regécz, Patak, Ungvár szintén kaput nyit. Tököli birodalma az egy Munkácsra olvad, melyet hős lelkü neje még sokáig védelmez. Eközben Apafy is egyezkedésbe ereszkedik s Leopold pártfogása alá hajól, mi végett követei Bécsben szerződést kötnek. A felvidéki urakat az udvar rendjelek és czímek osztogatása által ügyekszik szorosabban magához kapcsolni.

IV. Leopold hadai jelentékeny külsegélytől támogattatván, 1686-ban még nagyobb szerencsével harczolnak, mint a mult években. A hadjáratot Caraffa nyitja meg: Sz. Jőbot megveszi, Debreczent megsarczolja; ő aztán Munkács ostromzárának vezényletét veszi át. Lothringeni Károly és Miksa bajor fejedelem Budát szállják meg, mig Scherfenberg egy hadosztálylyal Erdélybe megy Apafyt a szerződés elfogadására kényszeríteni. Battyhányi Csepelnél 20 hajót fog el a budai basa háremével. A 15 ezernyi budai őrség több rohamot visszaver. Augusztus közepén a nagyvezér is segedelmére jő a várnak; de azt tényleg megsegíteni hasztalan erőködik, s tétlenül kénytelen nézni, miként ostromolja ki Budát a keresztény sereg. Az őrségből alig kétezer maradt életben. Marsigli feltalálja Mátyás király hires könyvtárának maradványait. A nagyvezér visszavonul. Károly herczeg utána ered; de őt el nem érhetvén, hadának egy részét a Drávához, a másikat Szeged alá küldi. Amott badeni Lajos herczeg Pécset, Siklóst, Kaposvárt kényszeríti feladásra. Emit Veterani és Barkóczy Zenta mellett a nagyvezért megverik, minek következtében Szeged is megadja magát. A török békét ajánl; de az el nem fogadtatik.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

Az örökössé lett királyság a török uralmat végkép megszünteti; az alkotmányt újabb veszélylyel fenyegeti. 1687—1703.

ELSŐ FEJEZET.

Az örökös királyság megalapítása.

I. A Buda megvételéből eredt öröm nem tartós. A kényuralom a protest. vallás üldözésével kezdődik. Caraffa a felvidéken összeesküvést költ. Az eperjesi vértörvényszék szomorú története. A háború folytatása. Eger és Szigetvár körültáboroltatnak. Lothringeni Károly a nagyvezért eszéki sánczaiban siker nélkül ostromolván, Mohács mezejére csalja s ott megveri. Badeni Lajos Eszéket, Vukovárt, Péterváradot megveszi, a Szerémséget visszafoglalja. Károly herczeg Mohácsról Szegeden keresztül Erdélybe megy s Apafyt egy sulyos szerződés elfogadására kényszeríti, minek következtében ez árnyék-fejedelemmé sülyed; Erdély császári hadakat fogad váraiba.

II. Leopold egy Bécsben tartott nagy értekezlet után Pozsonyba országgyülést hirdet. A közvélemény Erdélyben a megszállás, Magyarországban az eperjesi vérbiróság által eléggé meg lévén félénkítve, az ellenzék elnémítva, az udvar a királyságot örökössé tenni, II Endre törvényének ama záradékát pedig, mely a nemességet, jogai sérelmének esetében fegyveres felkelésre hatalmazza, eltörülni határozza. A királyi előadások veszélyes elvei. A rendek mindenekelőtt az eperjesi foglyokat szabadon bocsáttatni, a pöröket megszüntetni kivánják. Az udvar két kivánata ellenmondás nélkül elfogadtatik; minek következtében József előleges választás nélkül királylyá koronáztatik. Az udvar közönséges amnestiát hirdet. A többi megalkotott törvénxczikkek. — Eger capitulál. Radics és Absolon fondorlatai Zrínyi Ilonát is kényszerítik végre Munkácsot feladnia. A feltételek szerint gyermekeinek az ősi javak biztosíttatnak, de azok magával együtt Bécsbe belebeztetnek. Tököli fegyverre szólító kiáltványa eredménytelen marad.

III. Absolon jutalmul Caraffa hadi titkárává neveztetik. Caraffa megbizást nyer, hogy Erdélyt jó módjával egészen a bécsi udvar uralma alá hajlítsa. Erdélyben nagy rettegéssel fogadtatik. De ő most nem kegyetlen, hanem cselvető. Teleki Mihály által mind a fejedelmet mind a fogarasi országgyülést reáveszi, hogy a töröktől végkép elhajólván Leopold védelme alá vesék magukat. Teleki jutalmul gróffá neveztetik.

MÁSODIK FEJEZET.

A török uralom vége; a karloviczi békekötés.

I. A törökök annyi veszteségeik után IV Mohammed helyébe II Szulejmánt emelik szultánná; de a szerencsét ez sem képes megfordítani. A hadjárat 1688-ban Székesfehérvár megvételével kezdődik. A bécsi haditanács azt végezi, hogy a még török kézen levő várak csak elzárassanak, mig feladják magukat, a háború pedig a török földre tétessék át. E terv szerint a bajor fejedelem Nándorfehérvárt szállja meg, mely aztán hosszabb ostrom után meg is vétetik. Eközben badeni Lajos herczeg és Erdődy bán a Szávánál müködnek; amaz Derbentnél, emez az Unna mellett veri meg a törököt. A török Szofiáig vonul vissza; Szendrő, Galambócz, Kosztajnicza, Dubicza, Gradiska, Zvornik megvétetnek. Veterani az Al-Dunánál szintén jelesen müködik, Lugost, Karansebest, Sasvárt, Orsovát megveszi; de a sarczot, melyet a megszállott Nándorfehérvárból menekvőktől hajóik átbocsátásáért kialkudott, Tököli eltulajdonítja. A megfélemlett török békekövetet küld Bécsbe. De itt feltételül azt kivánják, hogy egész Magyarországról, Bosniáról, Szerviáról, Havasalfoldről mondjon le, Tökölit adja ki. A követek ezt meg nem adhatván, az alkut megakasztják, s új utasításért futárt küldenek, maguk ideiglen Komáromba vonulnak. A hadjárat ezalatt nagy szerencsével foly. Szigetvár már a tavaszon megadja magát. Badeni Lajos herczeg, Piccolomini és Veterani a török hadakat megvervén; Niszát megveszik s miután a szláv népek is fegyvert fogtak a török ellen, azok segélyével a Balkán hegység hosszában Rumeliától Herczegovináig minden jelentékenyebb helyet elfoglalnak.

II. A sok vereség után a török uralma veszve látszék lenni Európában. De a Leopold győzedelmei által féltékenynyé lett XIV Lajos franczia király újra háborút kezd ellene; minek következtében a mult évi foglalások a Balkánál mind elvesznek, kivált miután a német hadak zsarlásai a rácz népség buzgalmát is meghűtötték. Köprili Musztafa új nagyvezér nagy készületeket tesz a hadjáratra; Tökölit is pénzzel s haddal segíti, s míg maga Nissza ellen vala működendő, Erdély megtámadására indítja. Tököli az oláh vajdától is támogattatván, Törcsvárt meglopja és hadait mondhatlan fáradsággal a hegyeken átvezetvén, Heisslert és Telekit Zernyestnél meglepi s megveri. Heissler fogolylyá lesz. Teleki elesik. A kormánytanács hasztalan kéri a nem rég meghalt Apafy Mihály helyébe annak fiát fejedelmül megerősíttetni. Tököli tehát győzedelme után Szeben mellett országgyülést tart s magát fejedelemmé kiáltja. Eközben a nagyvezér Nisszát és Viddint ostromolja. Badeni Lajos csekély erejével neki ellent nem állhatván, e helyeket sorsukra hagyja s Erdélybe törvén, Tökölit onnan kiüzi. De ezalatt elvesz Nissza és Viddin. A nagyvezér ezek megvétele után Szendrőt, Galambóczot, Orsovát és végre Nádorfehérvárt is elfoglalja. Csernovics Arzén, ipeki patriarcha mintegy 30 ezer rácz családdal költözik a török boszúja elől Magyarországba. Tököli hasztalan törekedik újra betörni Erdélybe. Nehogy azonban izgatásai ott zavart okozzanak, a bécsi udvar valahára kiadja a tartomány szabadságait megerősítő, rég sürgetett hitlevelet; de Apafyt a fejedelemségben megerősíteni egyátaljában nem akarja. E hitlevél az újabb időkig szabályozó Erdély jogviszonyaiban.

III. Köprili Musztafa nagyvezér 1691-ben újabb győzedelmek reményével kezdi meg hadjáratát; de ekkor már a bécsi udvar is több hadat rendelt a Rajnától a Szávához badeni Lajos vezérlete alá, ki aztán a nagyvezért Szalankemény mellett egy véres ütközetben megveri. De Nándorfehérvár vívására erejét gyöngének látván, a győzelem után hadai egy részét a Drávánál hagyja, melyek aztán a Szerémséget megint visszavették, más részével Nagyváradot szállja meg; de itt is csak a várost sikerül visszafoglalnia; a vár csak a jövő évben, miután Karansebes, Lugos, Lippa is megvétetett, adta fel magát valahára. 1693-ban Musztafa nagyvezér Tökölivel Erdélybe szándékozik törni; de elvonja őt onnan Croy herczeg a császári hadak ez évi fővezére, Nándorfehérvárt kezdvén ostromolni, mit azonban a nagyvezér visszatérte miatt ő sem vehet meg, és szalánkemeni táborába zárkozik. Ezalatt a tatárok Nagyvárad és

Debreczen vidékét dúlják. A következő év még meddőbb hadi tettekben s alig mutathat fel egyebet Gyula megvételénél. De 1695-ben maga II Musztafa szultán vezérle egy roppant hadat a Maros vidékére s Lippát kevés nap megvette, Veteranit pedig kisded seregével, melynek Leopold ekkori fővezére a szász Fridrik Ágost segedelmére nem ment, elnyomta. A következő évben Temesvárt akarták megszállani a császári hadak, de a szultán segedelmére jött; az ütközet azonban, mely Hettin mellett vívatott, kétes kimenetelű maradt. 1697-ben szavójai Eugen herczeg vette át a császári had vezérletét a lengyel trónra hivott szász herczeg helyett. Az ellenséges hadak egy ideig menetekkel fárasztták egymást; de midőn a szultán Zentánál átkelni szándékozik, Eugen őt meglepi s egy nagy ütközetben megveri. E csapás végre arra birja a törököt, hogy békét kérjen. Ezt Bécsben is kivánják, bár a francziákkal a béke megköttetett; mert a spanyol örökösödés kérdése egy újabb háborút mind valószinűbbé tesz, s egyéb okok is kivánatossá teszik a békét, mely aztán három hónapi alku után Karloviczon megis köttetik.

HARMADIK FEJEZET.

Az alkotmány újabb veszedelme az örökös királyság alatt.

I. A németek büszkén tulajdonítják maguknak Magyarország megmentését a török járom alól. Ezt tagadni nem is lehet; de sokat levon a jótétemény becséből az, hogy a németek három századig hagyták vérzeni a magyart a kereszténység védelmében vívott harczaiban kellő segedelem nélkül. Mióta pedig némileg segélyezték, díjul nemzetiségét, alkotmányos szabadságát akarták tőle elvenni, úgy hogy még a töröknél magánál is kénytelen volt a magyar ellenök védelmet keresni. És elegendő erőt csakis akkor fejtettek ki a németek a török ellen, midőn az áradat már őket is elnyeléssel fenyegette, s attól csak a lengyelek által mentetett meg. — A szabadságharczból aléltan vergődött ki Magyarország, a német zsoldosok még is hallatlan zsarlást követtek el rajta. De ezen szenvedések daczára is, mihelyt egyes területek felszabadultak, azokon tüstént helyreállt a nemzet politikai élete, s alkotmányos kormányzata, úgy hogy a hosszú török uralom azonfelül, hogy a nemzetet elszegényítette s megfogyasztotta, mind erkölcsileg mind politikailag nyom nélkül maradt a magyar nemzeten. Ennek részint a török igazgatás természete, részint a magyar nemzet sajátságai voltak okai.

II. A bécsi kormány, bár eléggé tapasztalta már, hogy a magyar megtörhetlenül ragaszkodik nemzeti függetlenségéhez, alkotmányos intézményeihez, a török kiszorítása után mégis újabb kisérletet tesz a nemzet felolvasztására, alkotmányos kormányzatának eltörlésére. Kolonics főpap elnöklete alatt egy bizottmány rendeltetik az ország kormányának s igazgatásának a kényuralom érdekébeni átalakítására. E bizottmány terve. Pár évig az elhalasztatik, addig is önkény veti ki az adókat. Midőn azonban Kolonics esztergami érsekké lett, a terv életbe léptetése végett Bécsben tanácskozmány tartatik. Kolonics elve s beszéde. A nemzeti jogok védelmét kivált Széchenyi Pál kalocsai érsek vállalja magára. Előadása a császár előtt; ennek válasza. De bár az alkotmány felforgatásának veszélye elháríttatik, a német zsoldosok borzasztólag zsarnokoskodnak a nemzet felett, mi a népet boszúra ingerli, s a felső Tisza vidékén fel is lázítja. De a lázadás elnyomatik.

III. Leopold 1698-ban egy bécsi tanácskozmány alkalmával új kisérletet tétet az urak s nemesek megadóztatása iránt. A jelenvolt magyarok nem vonják kétségbe a teherviselés közösségének igazságát; de erélyesen felszólalnak az ellen, hogy a törvényeket országgyülésen kivül, önkényleg akarják megváltoztatni. Igazságtalannak látják a felállított adókulcsot is. Végül országgyülést sürgetnek. A gyülés feloszlattatik s a kormány négy millió forint adót önkényleg vet ki a mgeyékre. És mivel a nádor az úri s nemesi osztály nevében felszólalt, a kormány azokat mintegy bevádolja az adózó néposztályok előtt, ezeket amazok ellen ingerlendő. Igazabban emelt vádat a főnemesség a kormány ellen amiatt, hogy országgyülést, bár semmi sem gátolja, nem tart, a hazai törvényeket s a nemzeti függetlenséget a karloviczi békekötés alkalmával is megsértette, a visszafoglalt országrészeket bekebelezni elmulasztja, a Jász-Kúnságot a német rendnek eladta, törvénytelen adókat szed stb.

IV. Az elégületlenek hallgatag megegyezéssel Rákóczy Ferenczet tüzik ki vezérökké. De őt bár mind saját életének története, mind övéinek sorsa gyülöletre gerjesztheté a bécsi kormány iránt, ennek irányában hamar felébredt gyanúja s kémekkeli környeztetése óvatossá, szinlelővé teszi. Midőn azonban másodszor megy lakni sárosi jószágaira, látván hazája elnyomattatását, titkon többekkel, kivált Bercsényi Miklóssal értekezik, miként lehetne azon segíteni. A küszöbön álló spanyol örökösödési háború erre jó alkalommal biztatott. A franczia király megelőző izgatásai következtében tehát Longueval által levelet küld Párisba; de elárultatik s elfogatván, Neustadtba záratik. A megitélésére felállított rendkivüli törvényszéket nem ismeri el; de a vádakat megczáfolja, Longuevalt hazug vallomásról vádolja. Neje s a jezsuiták Lehmann kapitány által módot szereznek neki a szabadulásra. Megszökvén, Lengyelországba megy ott találkozik Bercsényivel. Ezalatt megkezdődik a spanyol örökösödési háború, mi miatt a zsoldos hadak Magyarországból nagy részben kirendeltetnek; sőt a magyarok boszúságára még itt is szedetik had a különben is gyér népesség fogyasztására. A kormány némely hivatalnokai figyelmeztetik az udvart az országban lappangó elégületlenségre s tanácsolják, szállíttassanak le a törvénytelen adók, de sükernélkül; nemcsak azok meghagyatnak, hanem a protestansok is újabb korlátozásokkal zaklattatnak vallásuk gyakorlatában.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

A nemzeti visszahatás. II Rákóczy Ferencz felkelese.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlatának vége. 1703—1705.

I. Mialatt Rákóczy a nyújtandó segedelem fölött a francziа udvarral alkudozik, a mind nyugtalanabbá lett nép csoportosulni kezd a hazában, s követei által őt meghívja, állna a felkeltek élére. Rákóczy elébb zászlókat küld be számára, melyek alá gyülekezzenek, majd maga is bejő, s bár Montecuccoli ezredétől visszanyomatik, s a Szatmár és Marmarosmegyékben csoportozókat Károlyi Sándor is megszalasztotta, népe egyre szaporodik. Károlyi, dolhai győzedelme után Bécsbe siet, s a nép megnyugtatását tanácsolja, de jóakaratáért csak gúnyt nyer jutalmul. Miután Bercsényi némi franczia pénzzel és lengyel haddal megérkezett, Rákóczy a Kárpátoktól Szatmárba és Szabolcsba megy. A nemesség még keveset bízik a fölkelésben, de a parasztság nyolcz ezerre szaporítja táborát, majd miután Kállót és Husztot megvette, a nemesség is hozzácsatlakozik. Bercsényi a nagyváradi ráczokat bünteti meg, kik egy kurucz csapatot Diószegnél felvertek s a vidéket dúlják; Rákóczy pedig Szatmárt kezdi vívni. Eközben Erdélyt is óhajtja fellázítani; de bár itt szintén sok volt az ok elégületlenségre, s a székelység és a köznép hajlandó is volt felkelni, az ekkoron grófi, bárói czímekkel már jobbára megnyert urak maguk is lehetőleg elfojtani ügyekeznek a szabadság vágyait. Ilosvay és Guty mindazáltal, kiket Rákóczy egy-egy csapattal beküld, Rabutin tábornok kegyetlenkedései daczára gyorsan fellázítják a tartományt. Magyarországban, hol a kormány neki kevés akadályt vet, még gyorsabban terjed a felkelés: egyes csapatok a Vágig kalandoznak, mások a tiszavidéki várakat zárolják el. Miután Sennyei és Károlyi Sándor is hozzácsatlakozik, Rákóczy Szatmár ostromát zárlattá változtatja, s a többi hadakkal Tokaj alá indul, s annak ostromát maga veszi át. Ezalatt a felkelők Ocskay alatt a Vágnál némi vereséget szenvednek, de nemsokára odarobog Bercsényi és Károlyi, kik aztán a császáriakat megverik, a bányavárosokat elfoglalják. Károlyi Pozsony, Nyitra és Trencsénmegyét szintén meghódoltatván és fegyverbe öltöztetvén, a Morva folyamon is átkel s egészen a bécsi hidakig zsákmányol; onnan visszatérvén a Csalóközbe megy. Eközben Lőcse, Szepesvár is meghajol, Gácsvárban a nógrádi nemesség is hódol; Erdélyben hasonlókép nagy haladást tesz a fölkelés, mert Rabutin semmi megelozó szabályokhoz nem nyul, s csak azután dúlja, vágja a felkelt helységeket, miután a kuruczokhoz csatlakoztak.

II. Leopold a francziáktól is nyomatván, a nádor által békekisérletet tesz, midőn pedig annak sikerét nem tapasztalja, Széchenyi Pál kalocsai érseket bizza meg az alkudozásra. Széchenyi örömest elvállalja a megbizást, ha az udvar is hajlandó orvosolni a sérelmeket; találkozót kér Bercsényitől, mit meg is nyer. Károlyi ezalatt a Dunán átkel s az egész dunántúlt meghódítja, a ráczokkal szerződést köt. Rákóczy maga Tokajt veszi meg, de nem lévén értesülve Károlyi szerződéséről a ráczokkal, egy hadat ellenök küld, mely Kreutz generalt és Monasterli ráczait megveri, miért ezek szószegésről panaszkodván, megint ellenségekké lesznek; de Nagyváradnál és Pécsnél megint megveretnek. Rákóczy vévén Széchenyi érsek levelét, a találkozóbau megegyez; s az egyrészről Széchenyi, másról Bercsényi közt Lében-Sz.-Miklóson megy véghez. Bercsényi kijelenti, hogy a felkeltek hajlandók a békére; de az udvar igéreteiben csak úgy hisznek, ha a nemzet szabadságait külfejedelmek kezessége által is biztosíttatja s egy országgyülés tartásában megegyez. Rákóczy ezután adja ki híres manifestumát. Az udvar még idegen a külbiztosítástól, s azt kivánja, elégedjenek meg József ifjabb király közbenjárásával. Ezt maga Széchenyi sem elégli s Rákóczytól magától is találkozót kér, mi ezáltal Gyöngyösre határoztatik. Kijelenti azonban a fejedelem, hogy a külfejedelmek kezessége s erdélyi fejedelmül elismertetése nélkül nem alkuszik. A bécsi udvar ennek következtében angol és hollandi szövetségeseinek közbenjárását elfogadja; s Hamel Bruininx, hollandi követ találkozik is Bercsényivel. A gyöngyösi értekezletnek kevés lett az eredménye, mivel Rákóczy és pártfelei a külhatalmak közbenjárásának formájával nem valának megelégedve, s azt is kivánták, hogy a királyi örökösödésről szóló törvény, mely kierőszakolt, annak idején új tárgyalás alá vétessék. Rákóczynak ittmulatása alatt nagy bajt szereztek a protestansok, kik az udvar alattomos izgatásai következtében már most sürgették sérelmeik orvoslását. Bár nagy bajjal, végre mégis sikerült őket a fejedelemnek türelemre birni a jövő közgyülésig.

III. Míg Széchenyi Gyöngyösön alkudozik, az udvar fegyverhatalommal kisérti meg elnyomni a felkelést. Heister, Pálfy és Rabatta által egyszerre három oldalról rendeli megtámadtatni a dunántúl a kuruczokat, a megtérőknek pedig amnestiát hirdetett. Károlyi az ellenség ezen terve tekintetében nagy hibát követ el azáltal, hogy seregeit nagyon megosztja. Ennek következménye lett, hogy a Drávához küldött Bakacs és Zana ezredesek osztályai szétverettek; ő maga pedig Heistertől szintén megcsapatván, Kismartonból Pápára, innen Földvárnál a Dunán is átvonúlni kényszeríttetett. A dunántúliak e visszavonulás alatt mind szétfutottak, s a földvári átkelés után a tiszavidékiek is haza szökdöstek, úgy, hogy Károlyi sereg nélkül érkezett az Egert vívó fejedelemhez. Ezalatt Eszterházy Dániel hada is szétoszlik Fehérvárnál, Bezerédy Pápát feladja, Veszprém is elhajól. A felkelés a Dunán túl egészen elnyomatik s Heister az amnestia daczára is kegyetlenkedik, nemsokára pedig a Duna balpartjára megy, Bercsényi ellen fordulandó, ki a Vágnál rendezé hadait. A fejedelem erről értesülvén, Egerrel szerződést köt, hogy ha négy hónap alatt meg nem segíttetik, megnyissa kapuit; Károlyit egy kúnosztálylyal Bercsényi segedelmére rendeli; maga Zsolthoz megy s ott hídat építtetett; s addig is míg az elkészülne, a nemrég hozzá csatlakozott Forgách Simont a Dunán Imsódnál egy dandárral átusztatja, hogy a felkelést ott újra rendezze. Nemsokára ismét 25 ezer ember áll ott zászlai alatt s Eszterházy Antal császári ezredes is hozzája hajól. Heister emiatt, mihelyt Bercsényit a Vágon átnyomta és Érsekújvárt fölmentette, megint visszamegy a dunántúlra, tüzzel vassal fenyeget minden hütlent. Eszterházy Antalt Csikvarnál megveri, Veszprémet feldúlatja. Ezt ugyan megboszulá Károlyi, ki elébb Nádasdy Ferenczet szorítja ki a Csallóközből, azután pedig Ricsán tábornokot veri meg s fogja el és egészen Bécs külvárosáig portyáz. De Heister a vigyázatlan s a gyanúig gondatlan Forgáchnak számra nagyobb hadát is megveri a Koronczónál, minek következtében a sereg minden bizodalmát elveszti Forgáchban. Károlyi a megvert had segedelmére sietvén, azt összeszedi, s viszont Rabattát veri meg Sz. Gotthárdnál. Az udvar eközben Széchenyi érsek buzgó müködése következtében elfogadja a külhatalmak ünnepélyes közbenjárását s megbizza az érseket, hogy három hónapra fegyverszünetet s ezalatt Nagyszombatban békealkut eszközöljön ki a felkelőktől. Széchenyi tehát Pakson találkozik Rákóczyval; de ez bár hajlandó az alkura, azt csak fegyverben kivánja megkezdetni, mivel tudja, hogy az udvar csak azért óhajt fegyverszünetet, hogy Erdélyt, hol Rabutin mind szorongóbb körülményekbe jutott, megsegítse. Leopold, hogy a felkelteket fegyverszünetre bírja, a közbenjárók jótállása mellett ünnepélyes nyilatkozatot küld a felkeltekhez, hogy az országnak minden alkotmányos és vallási jogait kész helyreállítani, sérelmeit egy országgyülésen orvosolni, s a kormányt József fiára bízni. E nyilatkozatra Leopoldot az indítá főleg, mivel József, a porosz királynak, kit erre a felkeltek birtak reá, alattomos müködése következtében, maga is ellenzéket támaszt a császár minisztereinek, s buzgóan óhajtja a békét. De kivánja ezt a két évi harcz után a magyar nemesség többsége is. Sőt miután a franczia-bajor hadak Hochstättnél megverettek s a bajorrali egyesülés reménye eltünt, attól maga Rákóczy sem idegen. Ő időközben a Duna mentében, s a Tisza partjain felfelé a ráczok ellen tesz hadjáratot, aztán Szegedet vívja; de ott megbetegedvén, Gyöngyösre megy, hol ismét találkozik Széchenyi érsekkel. De a császári hadak szerencséje után Németországban a békét ellenző párt felülkerekedik az udvarnál. Heister, ki egyidőre visszahivatott, erősebb hadakkal küldetik vissza, ki aztán a kihirdetett amnestia daczára szörnyen dúl, éget, öl a dunántúl.

IV. A gyöngyösi találkozóra a protestans rendek közől is számosan megjelennek, kik az udvar fondorlatai által megnyert Okolicsányi Pál izgatásaira ismét hevesen sürgetik vallási sérelmeik orvoslatát. De Rákóczy, bár nagy bajjal, őket mégis türelemre bírja a jövő országgyülésig. Széchenyi érsek sürgetéseire végre megegyez, hogy Selmeczen előlegesen fegyverszünet felett tartassék alkudozás, melyet aztán Nagyszombaton békealku kövessen. Gyöngyösről a vihnyei fürdőbe menve, Ipolyságon erősíti meg Kassa capitulatióját s fogadja az erdélyi bizottmányt, mely fejedelemmé választatását hozza hírül. A selmeczi értekezletet a császári biztosok izgágáskodása megfosztja ugyan eredményétől; de bár hosszabb fegyverszünet létre nem jöhet, a nagyszombati békealku végzéssé lesz. Az értekezlet szétoszlása után Rákóczy Érsekújvárt veszi meg; de az év végén Heister által Nagyszombatnál megnyomatik. Heister, bár győztes, szinte sok embert veszt, miért a visszavonúlt fölkelteket nem is üzi, s azok a Vágnál megint rendbe hozzák táborukat; sőt Károlyi nemsokára ismét Bécsig portyáz; onnan a Dunántúlra fordúl, ott is megújítandó a felkelést, de Kilitinél Heister által megveretvén, a Tiszához vonul vissza. Eközben Szatmár is megadja magát a felkelteknek. Ezután ott még csak Nagyvárad marad a császáriak kezében, az is elzárolva; Erdélyben pedig Rabutin csak néhány szász városra szoríttatik. Hogy még azokból is kinyomhassa, 1705 elején Rákóczy Forgáchot 15 ezer emberrel küldi Erdélybe; de ő a várakozásnak nem felel meg.

V. A nagyszombati csata után Rákóczy Léván a rézpénz forgalmát szabályozza. Onnan Egerbe térvén, zsoldot kiáltat s nagy gondot fordít állandó, begyakorlott hada szaporítására, kivált pedig alkalmas tisztekneк, mikben nagy hiányt szenved, kiképzésére. Az udvar eközben újra felfogatja Széchenyi által az alkudozás fonalát, s ennek tanácsa szerint részletes nyilatkozatot bocsát ki a sérelmek orvoslata s a kormány alkotmányossága tekintetében A közbenjárók ezt a felkeltekkel közölvén, viszonnyilatkozatot kérnek. Széchenyi ezért Egerbe menvén, oly választ nyer, hogy az igéretek megtartása iránt a fölkeltek mulhatatlanúl nemcsak az angolok és hollandiak, hanem a svédek és lengyelek kezességét is kivánják. Eközben Leopold meghal.

MÁSODIK FEJEZFT.

I József országlata. 1705—1711.

I. József a kormányt átvévén, a békét helyreállítani kivánja: a magyar ügyet jobb indálatú tanácsosokra bizza, Heister helyébe Herbevillet küldi be a vezérletre s a nádor által kijelenteti, hogy törvényesen kiván országolni. A nádor által mindjárt kisérletet is tesz Rákóczynál; de mivel ez sem sikerül, ő is Széchenyi érseket bízza meg, ki aztán Rákóczyt ráveszi, hogy Nagyszombatban értekezés tartassék a béke iránt. Az ország véleményét kitudandó, Rákosra országgyülést hirdet, melyet utóbb Széchenybe helyez át. Ő ugyan nem kételkedik József jó indulatában; de nem hiszi, hogy képes legyen megváltoztatni a bécsi rendszert, s azért a külkezességet s Erdély külön kormányát múlhatatlanúl kivánja, s mivel nem hiszi, hogy Bécsben erre reáálljanak, nem is bízik az alku sikerében, többet várván a közönséges békétől. Evégett a franczia királynál sürgeti, hogy vele formaszerint szöveteéget kössön s irásban biztosítsa őt arról, hogy a közbékébe Magyarországot is befoglaltatja. Míg a gyülés ideje megérkezik, a Dunántúlra akar kirándulást tenni, de mivel paksi hídja elrontatott s Herbeville Leopoldvárat szándékozik megsegíteni, hadait ellene vezeti. Bercsényi és Eszterházy Antal hibái miatt terve, melyszerint Herbevillet a Vágnál cselbe szorította, nem sikerül; Pudmericznál pedig, hol ismét útját állja, megveretik. Herbeville a Csallóközbe visszatérvén, Erdélybe készül, Rabutint megsegíteni; miért Rákóczy, hogy azt meggátolja, azt kivánja, hogy a békealkut mindjárt fegyverszünet előzze meg.

II. A szécsényi gyülés. A fejedelem eszélyes magatartása. Radvánszky személynökké választatása megsemmisíttetik. Bercsényi indítványára a rendek egymással szövetséget kötnek, Rákóczyt vezérlő fejedelemmé választják s avatják fel. A fejedelem mindenekelőtt a vallásügyet nagy eszélyességgel intézi el. A jezsuitákat illető végzés. Tököli halála. A fejedelem felhatalmaztatik a békealkura; mi végett biztosokat nevez; utóbb seregeit Erdélybe indítja, hová Herbevillet már útra keltnek értesüle. Bottyánnak Szegedig, azontúl Károlyinak kell vala útjában háborgatni a császári hadat; de annak nem sokat ártanak; a zsibói és karikai szorosnál készült sánczok sem czélszerűek. Maga Egregynél üt tábort. A győzelem reményében még a jezsuiták is osztoznak. De Herbeville, miután hadait Debreczenben megpihentette, a zsibói szorosnál mégis megugrasztá Rákóczy hadait s betört a tartományba, hol aztán Rabutin által is támogattatván, a felkelést elnyomja.

III. A nagyszombati alkudozások a fegyverszünet fölött nem vezetnek eredményre, mert az udvar, Herbeville hadjárata miatt azt nem kivánja. Utóbb a békealku, bár fegyver alatt, mégis megkezdetik. Az előzmények az örökös királyság hatalma s az „arany bulla“ eltörlött ellentállási záradéka fölött hosszan folynak, míg végre az udvar megnyugtató nyilatkozatot ad azok felett. A fejedelem ezalatt Miskolczon nagy tanácsgyülést tart, melyben a rézpénz körül kifejlett viszonyokat rendezi; egy cancelláriát állít s annak élére Sennyei Istvánt nevezi ki; és választ irat a jezsuitákat pártoló hat megye folyamodására. Bár a nagyszombati békealku sükere iránt kevés a reménye, azt mégis óhajtja, részint hogy annak folyama által a közbenjárókat a nemzeti ügy igazságáról meggyőzze, részint, hogy a franczia királyt a szövetség formaszerinti megkötésére birja, melynek föltételeit közölteti is a párisi udvarral. A fegyverszünet ezután a császári biztosokkal megköttetvén, a béke feletti alku is megkezdetik. Az udvar ennek sikerét azáltal is elősegíteni ugyekezik, hogy a fejedelem nejét leereszti Érsekujvárra. A fejedelemné látogatásának ürügye alatt Wratislaw miniszter is oda megy. Nevezetes párbeszéde Rákóczival, melyben kijelenti, hogy Erdélyen kivül az udvar mindent hajlandó megadni. Utóbb nővére által is hasztalan kisérti őt az udvar. A békealku junius elején megkezdetik. A szövetséges rendek béketerve. A császári bizottmány a később megjelent erdélyi biztosokat elismerni nem akarja, mert velök külön kiván alkuba ereszkedni. A tárgyalást e miatt oly hosszúra huzzák, hogy a meghosszabbított fegyverszünet is letelik. A császáriak válasza a szövetségesek békepontjaira, afelett hogy nem volt kielégítő, oly későn adatott át a szövetségesek biztosainak, hogy, mivel az udvar a fegyverszünetet meghosszabbítani nem akarta, idejök nem volt többé válaszolni, s észrevételeiket egy röpiratban tudatták a világgal. Rákóczy manifestum által értesít az alku eredménytelenségének okairól. A békealku megszakasztása a császárpárti urakat is majdnem kétségbe ejti. Előterjesztik a királynak, hogy az Erdély igazgatása feletti fő nehézséget nem lehetetlen kiegyenlíteni. A császár ezt nem veszi figyelembe, de a megtérni, akaróknak amnestiát hirdet.

IV. Mihelyt a békealku meghiusul, a fejedelem Esztergam alá vezeti készen álló hadait, s azt néhány napi ostrom után megveszi. Értesülvén ezalatt, hogy Rabutin Kassát vívja, bár Bercsényit és Károlyit annak védelmére rendelte, maga is oda kiván menni; mivel azonban Stahremberg a Csallóközből Esztergam visszavételére készül, távozta előtt a karvai táborba két ezredet s Esztergam védelmére is elég erőt rendel, Forgáchot pedig Pozsony meglopására küldi. Stahremberg Esztergamot nemsokára megis szállja, a karvai tábort kiostromolja, minek következtében a fontos vár is megadja magát. Ennek bünsulya Forgáchot is terheli, ki feladatát nem teljesíti. Maga a fejedelem Kassa alatt megjelenvén, Rabutint elvonúlni kényszeríti, ki aztán utóbb Pesten Stahremberggel egyesül, de a tél beállta miatt nem működik. A fejedelem Rozsnyón nagy tanácsot tart. Forgáchot elébb Szepesvárba, s mivel onnan szökni akart, Munkácsba záratja. A gyülésen a franczia szövetség ügyei teszik a tanácskozás főtárgyát. Bár a franczia udvar eddigi igéreteinek nem felelt meg, s mindenkép elárulá álnokságát a szövetség megkötésének kijátszásában, mivel azonban a frnaczia követ kijelenti, hogy ura csak akkor kötheti meg a szövetséget, ha Rákóczy tényleg erdélyi fejedelem lesz, a magyarok pedig megszűnnek más alattvalói lenni: a fejedelem eziránti kérdéséro tehát a tanács elhatározza, hogy az osztrák háztóli elszakadás kérdésének eldöntése végett Ónodra köz országgyülés hivassék egybe. Ezután még a pénzügy tárgyaltatik Rozsnyón, s az országra termesztményi adó vettetik; a sereg is újonnan szervezendőnek határoztatik. A császárpárti magyar urak értesülvén az ónodi gyülés kihirdetéséről, a nemzet négy fő kivánatának megelőző teljesítését sürgetik az udvarnál. De József a külhatalmak kezességének s Erdély kormányántk kérdéseiben engedni nem akar; s csak egy körlevélben inti a nemzetet kegyelmének elfogadására.

V. Erdély állapota. Rákóczy a marosvásárhelyi gyülésen magát fejedelemmé avattatja. A rendek egy végzése az erdélyi hadsereget megsemmíti. A portához küldött követség czéljára nem juthat. A fejedelem egy dzsidás ezredet alkot. A nemesek társulatának felavatása. Rákóczy, Erdélyből visszatérvén, nagy fénynyel megy az ónodi gyülésbe. Turóczmegye körlevele előleges tanácskozás tárgyául szolgál. Az ónodi gyülés megnyitása. Az előadások. A turóczi követek kérdőre vonatnak; a körlevelet indokolni nem tudják. A fejedelem elégtételt követel. A fejedelem heves beszéde a rendeket annyira felingerli, hogy Rakovszky helyben megöletik; Okolicsányi megsebesítve elfut, de másnap törvényesen halálra itéltetik, Turócz pedig a megyék sorából kitörültetik. A fejedelem ezután az ausztriátóli elszakadást, mit Vetésy, párisi követ ellenze, ismét zárt tanácskozás elébe viszi. A tanács azonban azt most is elhatározandónak véli; mire a függetlenség kérdése a rendek elébe vitetvén, azok által is ünnepélyesen kimondatik. A főhatalom a királyválasztásig Rákóczy kezébe tétetik le, helyettesévé pedig Bercsényi neveztetik. A gyülés többi végzései; a függetlenségi nyilatkozat. Vetésy tudósításai a párisi viszonyokról.

VI. A háborút az ónodi gyülés végzései után József erélyesebben kivánja folytatni; de hadait a franczia háború miatt nem szaporíthatja; Rabutint mindazáltal visszaküldi Erdélybe. Azonban Rákóczy hadi viszonyai is még mindig igen gyarlók: nincsenek alkalmas, ügyes vezérei és tisztei; a zsákmánynyal megtelt fölkelő had pedig minduntalan haza szökik; végre a nép is mindinkább unja a bosszú hadakozást A fejedelem e körülmények közt kül szövetkezések s diplomatiai összeköttetésekben keres támaszt a nemzeti ügynek. Viszonyai Péter czárral, ki őt lengyel királylyá szándékozik tenni. Bercsényi követségi járása a czárhoz. Terveit a svéd király meghiúsítja. A fejedelem ezután a franczia udvarnál újabban sürgeti a szövetség formaszerinti megkötését, s a bajor fejedelemnek a magyar trónra segíttetését. Vetésy evégett a bajor fejedelemhez s a franczia királyhoz ismét követül küldetik. Maga Rákóczy Kassán nagy tanácsgyülést tart.

VII. József értesülvén, hogy a nemzet unni kezdi a háborút, Pozsonyba országgyülést hirdet. A nádor a meghívó leveleket Rákóczyhoz is elküldi, ki azonban azokat visszautasítja. A rendek ennélfogva kis számmal gyűlnek össze, s a nemzeti sérelmeket orvoslat, — a kivánatokat teljesítés végett részletesen adják elő a császárnak; de mielőtt választ kapnának, a háborús viszonyok miatt szétoszlanak.

VIII. Rákóczy 1708-ban egy hadjáratra készül Sleziába, hogy ott a magyar királylyá leendő bajor fejedelemmel egyesüljön. De a franczia nem akarja segíteni a bajort; miért ez le is mond igényeiről az országra. A franczia ezután a porosz herczeget jelöli ki a magyar trónra. Rákóczy ebben is megegyez s érintkezésbe lép az iránt a porosz királylyal. Ez örömest megegyez a tervben, de feltételül tüzi ki, hogy Rákóczy egy sereggel jelenjék meg Sleziában. A fejedelem ennélfogva csak késő őszszel akar megindulni Sleziába; de alvezérei által ösztönöztetvén, már a nyáron megindul a Vághoz, s Trencsénynél Heister által megveretik. Heister ezután Nyitrát megvévén, Érsekújvárt zárlat alá helyezvén, a bányavárosokat is elfoglalja. Ocskay és Bezerédy e szerencsétlenség után árulókká lesznek; de emez elfogatik. A fejedelem, látván pártfelei levertségét, Sárospatakra gyülést hirdet. A rendek innen Tolvaj Gábort békeajánlattal küldik Bécsbe; egyébiránt az adót s a fötisztek díját újonnan szabályozzák; Bezerédyt pedig és Botkát árulásukért lefejeztetik.

IX. A mirígyhalál miatt fegyverszünet állván be, a fejedelem nagy buzgalommal fogta fel diplomatikai müködéseit a porosz udvarnál, az angolok s hollandiaknál, hogy általuk a bécsi udvart a békealku újabb megkezdésére kényszerítse. Ez kezdett ugyan némi alkudozást a fegyverszünet iránt Érsekújváron, mely azonban őszinteséghiánya miatt eredményre nem vezet. Az angolok és hollandiak maguk is igen kivánják Magyarország megbékéltetését s javasolják Rákóczynak, hogy Erdély helyett, mit a bécsi udvar átengedni egyátaljában nem akar, a Szepességet kösse ki magának. Eközben a fejedelem Párisban sem szünt meg működni; s mivel a franczia kormány őt kivánata szerint nem segíté, kijelenteti Vetésy által, hogy ő inkább számüzetésbe megy, mintsem külön békét kössön Bécscsel; számol tehát reá, hogy Lajos király őt a közönséges békébe nem mulasztja el befoglaltatni. A franczia udvar erre újabban is biztatásokkal válaszol. Rákóczy azonban, annak már nem hihetvén, az angolok és hollandiak tanácsára egyenesen is ír Lamberg herczeghez, a császár egyik miniszteréhez a béke ügyében. De e levelének sincs hatása Bécsben, hol fegyvererővel kivánják elfojtani a felkelést. József az elnapolt pozsonyi országgyülést megint összehívatja, s az elébb felküldött sérelmek s kivánatokra egynémiben kedvező választ ad; Rákóczyt és Bercsényit felségsértőknek kiáltatja, s a többieknek! ha megtérnek, kegyelmet hirdet. Az országgyülés ezután ismét elnapoltatván, a császáriak az egész Dunántult engedelmességre kényszerítik, a Dunáninnen pedig Gömör és Heves megyékig előnyomulnak, a tél beálltával Rákóczy és Bercsényi újra fellelkesíteni ügyekeznek a nemzetet; de hasztalan, a levertség átalános, kivált miután a bécsi udvar oly békeföltételeket küld le a muszka követ által, melyeket a fejedelem el nem fogadhat. Rákóczy 1710 elején a svéd király hadmaradványait zsoldjába veszi s azokkal újra szerencsét próbál; de Vadkertnél visszanyomatik.

X. Az angolok s hollandiak újra fel akarják venni a közbenjárást; de a bécsi udvar azt már nem fogadja el. A fejedelem már attól félhete, hogy a közönséges béke megkötése előtt elnyomatik a felkelés, kivált miután tőle a papság is elszakadt. Ő tehát ismét a muszka czárnál működik egy új terven, melyet azonban a franczia udvar önzése megint meghiúsít. A fejedelem, hogy a császáriakat legalább az év végéig visszatarthassa a Tiszánál, Palocsay és Balog által a Dunántulra tétet egy hadjáratot; de mivel a nép ezekhez már nem csatlakozik, minden süker nélkül. A külhatalmaktól eközben jó biztatásokat vesz ugyan a fejedelem, egyrészről, hogy őt a közbékébe foglaltatják, másrészről, hogy a közbenjárást Bécsben ismét felveszik. De itt arról már hallani sem akarnak, s mind szorongóbb lesz a felkeltek állapota. Pálfy, Érsekújvárt megveszi, ö miután Heister helyébe fővezérré neveztetett, Eger felé indul, míg Steinville Erdélyből, Löffelholtz pedig Lőcséről, Eperjesről fenyegi a felkelteket. Ezek serege. a fejedelem udvari hadait kivéve, feloszlik mindenki Munkács és Ungvár felé menekül. A császáriak Szolnokot, utóbb Egert is megveszik, és miután Eszterházyt Liszkánál megugrasztották, Kassát megszállják. A fejedelem már arról gondoskodik, hogy a kibujdosni akarók Poroszországban pártolást találjanak; Forgáchot, Eszterházyt Lengyelországba ereszti, s csak maga marad Károlyival, mert Bercsényit már elébb Lengyelországba küldte volt.

XI. Eközben Pálfy, mióta teljhatalmú fővezérré neveztetett, egyes főbb emberek megnyerése által ügyekezett előkészíteni a békekötést. Károlyit megnyervén, általa Rákóczit is reábirja, hogy vele Vaján találkozzék és a királyhoz közbocsánatért levelet írjon. Ezt megtévén, a fejedelem Salánkon mind a magyar, mind az erdélyi tanácsosokat összegyüjti; s előadván nekik a Pálfyval lefolyt találkozást, kérdi a magyarokat, engedhetnek-e az elébbi békefeltételekből? — az erdélyieket pedig: akarják-e, hogy lemondjon a fejedelemségről? mind a két tanács tagadólag válaszolván, annak végzése szerint Lengyelországba távozik, hogy a czárral találkozzék. De ott kevés vigasztalás várja őt. Eközben mivel az angol követ, lord Peterborough nagy erélyt kezd kifejteni, hogy a bécsi udvart a magyarokkal megbékéltesse, József a közbenjárást mellőzendő, Locher haditanácsost új utasítással küldi le Pálfyhoz, a béke megkötését illetőleg. Pálfy végre megnyeri Károlyit, ki amavval Debreczenben találkozván, a foltételeket megállapítja, s azok elfogadtatása végett a fejedelemhez megy Lengyelországba. De Rákóczy ezt maga tenni nem akarván, az összes rendeknek Husztra gyülést hirdet. Pálfy azonban addig várni nem hajlandó s rábirja Károlyit, hogy a rendeket s a hadakat Szatmárba gyüjtse össze. Ezek a feltételeket elfogadhatóknak találván, kérik a fejedelmet, vagy jöjjön haza s kösse meg a békét, vagy mentse fel őket esküjök alól. Ő ezt megteszi, de Károlyit avval vádolja, hogy hatáskörét túllépte. József császár ekkor már nincs életben, mi Pálfynak és Károlyinak még nagyobb ösztönül szolgál a békealkut befejezni; mi aztán meg is történik s a szerződés máj. 1-jén ünnepélyesen kihirdettetik. Pálfy aztán Munkácsot is megveszi, mely még egy hónapig ellentáll. Károlyi pedig a békekötés megerősítését mind az özvegy császárnénál, mind a Bécsbe érkezett Károlynál kieszközli, daczára az azt ellenző magyar uraknak.

XII. Rákóczy, értesülvén József haláláról, már azért sem akarja elfogadni a szatmári békekötést, mivel azt a császár megelőző halála után Pálfy által új megbízás nélkül nem hitte érvényesen megkötöttnek. Ő a küludvaroknál újra felfogja és sürgeti Magyarország elszakasztásának tervét az osztrák háztól. De a külhatalmak a szatmári szerződés után erről már hallani sem akarnak. Rákóczy egy ideig leginkább a czár által törekedik czélhoz jutni, kitől eziránt vesz is biztatásokat. A magyar korona felett most a lengyel királylyal alkudozik, ki azt kiváuná is megnyerni. De mind e terveket meghiúsítja a franczia udvar akarat s őszinteséghiánya. Ezentul az angol udvarnál s Párisban is csak odaszorítkozik működésével, hogy a megkötendő közönséges békébe ő is befoglaltassék, mert puszta kegyelmet elfogadni nem akar a bécsi udvartól. Miután e végett az angol státusférfiakat pénzigéretekkel megnyerteknek hitte, maga is Danczkába, onnan pedig Angolországba megy. De ott az udvar által nem fogadtatik; s mivel a Hágában folytatott működései is meghiúsulnak, reményvesztve keres menekülést Francziaországban. Ott mindazáltal kijelenti Lajos királynak, hogy számol annyiszor ismételt igéreteire s inkább számüzöttségben hal meg, mint lemondjon igényeiről; Lajos király annyi igéretek után nem teheti, hogy őt a békébe ne foglalja be. De e szószegő párisi udvar, bár őt még ezután is mindig biztatja, a békét végre mind az angolokkal Utrechtben, mind az osztrákokkal Rastadtban megköti a nélkül, hogy csak említést is tétetett volna Rákóczyról. Még azt is csak többféle kellemetlenségek után sikerül kieszközölnie, hogy hátralékai 600 ezer frankkal kifizettessenek, s a neki és előbbkelő párthiveinek, kik Lengyelországba bujdostak, némi évdíjak rendeltessenek. Rákóczy ezentúl Sárosy gróf neve alatt él Francziaországban, hol XIV Lajos jó indulatát nagy mértékben megnyervén, az udvarnál mindenféle kedvezések s kitüntetésekben részesíttetik. A király halála után azonban, midőn látá, hogy a franczia kormány mindinkább közeledik a bécsi udvarhoz, Grosboisba, a camalduli barátok egy házába vonult vissza. Itt egészen szerzetesi életet él, elvonulva a világtól s csak igen ritkán megy az udvarhoz. De midőn Péter czár 1717-ben Párisban időzék, Rákóczy is gyakran találkozik vele; a czár elutazta után pedig nem sokára ő is Törökországba megy, hova a szultán által hívatott meg.

TÁRGYMUTATÓ.

TIZENHATODIK KÖNYV.

Az alkotmány veszélyei. Szabadulás a török járom alól. 1664—1686.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlata a vasvári békekötéstől az 1681-ki országgyülésig.

		Lap
I.	Belforrongás	3
	A bécsi értekezlet	9
	Követség a törökhöz	10
	Az ingerültség növekedése	10
	A pozsonyi értekezlet	13
	Felkelési tervek	19
	A beszterczei nádori szék	22
II.	Wesselényiben az összeesküvés fejét veszti	25
	Az összeesküdtek franczia segélyt keresnek	27
	A 13 vármegye gyülése	28
	Az eperjesi értekezlet	29
	Az izgalom növekedése	31
	Zrínyi P. saját kezére működik	33
	A beszterczebányai gyülés	35
	Zrínyi P. és Frangepán felkelése	36
	Tattenbach elfogatása	38
	Zrínyi és Frangepán Bécsben elfogatnak	39
	Rákóczy felkelése	39
	Fegyver-letétel	40
III.	A kényuralom kezdete	42
	Nádasdy elfogatása	44
	A rendkivüli törvényszék	45
	Nádasdy folyamodása	46
	Zrínyi felirata	47
	A három fogoly kivégeztetése	49
	A pozsonyi törvényszék	51
	Törvénytelen adóztatások	52
	Széchenyi érsek felirata	54
	A korlátolt amnestia	55

Lap
. A protestansok üldözése 56
A menekültek mozgalmai 58
A menekültek felkelése 59

A német kormány behozatala 63
Az alkotmányos ellenzék 64
Ampringen kormányzósága 65
Az ország állapota 65
Kurucz, labancz 66
Protestans papok üldözése 69
Kuruczok s labanczok kölcsönös kegyetlenkedései 72
Lobkovitz megbukta 74
A menekültek összeköttetései a külfölddel 75
A menekvők kibékítési kisérlete 78
A belháború megújulta 79
A menekültek szövetsége a francziával 83
Kobb kegyetlenkedései 85

. Békéltetési kisérletek 86
A pozsonyi értekezlet 88
Erdélyi mozgalmak 90
Teleki a menekültek vezére 90
A vezérség Tököli Imrére száll 91
Alku fegyverszünet iránt 92
A háború megújulása 93
Ampringen távozta 94
Újabb békéltetési kisérletek 94
Fegyverszünet 96

I. A soprony i országgyülés 98
A felkelők tiltakozása 100
Vallási viszályok 101
Vallási ügyek 107
Apafy s Tököli hadjárata 109
Békeajánlat Tökölinek 110
Fegyverszünet 111
Vallási ügy 111
Az országgyülés vége. A nádori tiszt hatásköre 114

MÁSODIK FEJEZET.

Leopold országlata az 1681-ki országgyüléstől Buda visszavételéig.

I. A török háború előzményei 117
Tököli házassága Zrínyi Ilonával 119
A háború kezdete 120
Kassa elfoglalása 121
Fülek vívása 121

Lap
Tököli királylyá neveztetik . . . 122
Békealku s fegyverszünet . . . 124
A kassai gyülés . . . 124
A tályai gyülés . . . 127
Leopold készületei a háborúra . . . 129
II. A törökök belviszonyai a 16 éves háború kezdetén . . . 132
A török hadjárat . . . 138
Zrínyi János elfogatása . . . 141
Bécs megszállása . . . 142
Bécs ostroma . . . 143
A törökök veszedelme . . . 144
A párkányi diadal . . . 144
Esztergom visszavétele . . . 145
Tököli békehajlama . . . 146
III. A háború szerencsés folyama . . . 149
Vácz és Pest visszavétele . . . 149
Buda sikeretlen vívása . . . 150
Inség az országban . . . 151
Érsekújvár visszavétele . . . 154
Tököli vereségei . . . 155
Tököli elfogatása a kuruczokat a királyhoz téríti . . . 156
Kassa hódolása . . . 157
Munkács ostroma . . . 158
Előkészületek a hadjáratra . . . 159
Szerződés Apafyval . . . 159
IV. A hadjárat . . . 162
Buda vívása . . . 164
Buda visszavétele . . . 168
Simontornya . . . 170
Siklós . . . 171
Kaposvár . . . 171
Szeged megvétele . . . 171

TIZENHETEDIK KÖNYV.

Az örökös királyság. A török uralom vége. 1687—1703.

ELSŐ FEJEZET.

Az örökös királyság megalapítása.

I. Caraffa Antal rémuralma . . . 178
Az eperjesi vérbiróság . . . 182
Ezen évi hadjárat . . . 185
Eszékvár vívása . . . 186
A mohácsi diadal . . . 186
Eszék, Pétervárad visszavétele . . . 187
Erdély megszállása . . . 188

Lap
II. Pozsonyi országgyülés 189
Az örökös királyság elfogadása 192
Az ellentállási jog eltörlése. 194
E két tárgy a főrendek házában 195
Eger visszavétele. 197
Munkács meghódolása 198
Erdély viszonyai Caraffa befolyása alatt 201
Erdély teljes elszakadása a töröktől 202

MÁSODIK FEJEZET.

A török háború folytatása; a karloviczi békekötés.

I. Fehérvár visszafoglalása 205
Solymos, Lippa és Lugos megvétele 206
Nándor-Fehérvár megvétele 206
Badeni Lajos hadjárata 207
Veterani hadjárata 208
A török békét kér 209
Békealku 210
Badeni Lajos újabb győzedelmei 210
A szerbek felkelése a török ellen 212
II. Vereségek a Balkánnál 214
Kanizsa visszavétele 215
Tököli erdélyi fejedelemmé neveztetik 216
A zernyesti csata 217
A háború szerencsétlen folyama 218
Nándorfehérvár elveszte 219
Csernovics patriarcha bevándorlása 220
Az erdélyieknek adott hitlevél 221
III. Török hadjárat 225
A szalánkeméni ütközet 226
Nagy-Várad vívása 227
Zrínyi Ilona egyesül férjével 228
Nagy-Várad visszavétele 228
Nándor-Fehérvár vívása 229
Gyula visszavétele 230
Török hadjárat 230
Eugen herczeg hadjárata 233
A zentai diadal 235
Békehajlam mind két részen 237
Békealku Karlóczán 238

HARMADIK FEJEZET.

Az alkotmány újabb veszedelme az örökös királyság alatt.

I. Visszapillantás a török uralomra 242
Az ország súlyai a török háború alatt 245
A nemzeti élet feléledése a visszaszerzett hazában 246

Lap
II. A nemzet alkotmányszeretete figyelembe nem vétetik 249
Újabb terv a kényuralom megalapítására 251
Kollonics országszervezési terve 252
A igazságszolgáltatásban 253
Az egyházi ügyekben 254
Az politikai igazgatásban 255
Az adórendszerben 256
A terv foganatba vételének elhalasztása 257
Kollonics s az új kormányrend 258
A bécsi értekezlet 1696-ban 259
Széchenyi Pál érsek 261
Katonai zsarlások 262
Kurucz zavargások 265

III. Újabb értekezlet Bécsben 268
Új adó kivetése 269
Kollonics szervezési terve foganatosíttatik 273

IV. Rákóczy Ferencz feltünte 275
Rákóczy Fer. elfogatása 282
Rákóczy megszökése 285
A katonaság az országból kivitetik 288
De más új terhek vettetnek az országra 289
Az egyházi javak adóztatása 290
A protestansokat illető rendelet 290

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás: II Rákóczy Ferencz felkelése. 1703—1711.

ELSŐ FEJEZET.

I. Leopold országlatának vége. 1703—1705.

I. Rákóczy első összeköttetése XIV Lajossal 299
Kis Albert, Esze Tamás lázadása 300
Rákóczy az országba jő 303
A felkelés gyarapodása 305
Erdély állapota 308
Erdély fellázítása 313
A felkelés terjedése Magyarországban 314
Károlyi s Andrássy is a felkelőkhöz csatlakoznak 316

II. Békítő lépések a kormány részéről 321
Széchenyi érsek s Bercsényi értekezlete 326
Csatározások a ráczokkal 328
Rákóczy manifetusma 329
Széchenyi a béke iránt Rákóczyhoz ír 331
A gyöngyösi értekezlet 335

Lap
III. Az udvar erélyesebb fellépése 338
Károlyi veresége 340
Rákóczy s a török segély 344
Heister dúlásai 345
Bercsényi győzedelme 346
A koronczói vereség 347
Károlyi győzedelme Nagyfalunál 348
Ismételt békekisérlet 349
Leopold békenyilatkozata 351
A békehajlam csökken az udvarnál 357

IV. A második gyöngyösi értekezlet 358
Rákóczy az erdélyi fejedelemséget elfogadja 361
A selmeczi alkudozás a fegyverszünetről 361
Érsek-Újvár megvétele 364
A nagyszombati harcz 365

V. Rákóczy pénzügyi viszonyai 370
Hadszervezete s tábori viszonyai 373
A békealku újabb felvétele 376

MÁSODIK FEJÉZET.

I. József országlata. 1705—1711.

I. Békekisérlet 381
Rákóczynak még nincs reménye a békére 385
A békealku előtti hadakozások 388

II. A szécsényi gyülés 392
Zrínyi Ilona és Tököli halála 401
Herbeville hadjárata Erdélyben 403
A zsibói csata 406
Bottyán dunántúli hadjárata 410
Soprony ostroma 416
Erdélyi ügyek 420

III. A nagyszombati békealku folyama 422
A szövetségesek belügyei 428
Viszonyok a francia udvarral 431
A nagy-szombati békealku folytatása 433
A békealku megszakadása 442

IV. A háború megújulása 445
Esztergom megvétele 447
Kassa felmentése 451
A rosnyai gyülés 451
A franczia szövetség viszonyai 452
A győrvári győzedelem 459
A magyar tanácsok béketörekvései 461
Bottyán újabb hadjárata a Dunántúl 465

Lap
V. Rákóczy felavatása erdélyi fejedelemmé 470
Az ónodi gyülés 474
III. A király híveinek tiltakozása 495
A harcz folytatása 497
VI. A fölkelők belügyei 499
Rákóczy diplomatikai működései 505
VII. Az országgyülés egybehivása 514
VIII. Hadi tervek s diplomatiai működések 521
A porosz herczeg magyar királylyá jelöltetése 526
Főtisztjei zavargás miatt tervét Rákóczy megváltoztatja 529
A trencsényi ütközet 530
A sárospataki gyülés 535
IX. Rákóczy diplomatiai működései 538
A pozsonyi országgyülés folytatása 550
X. A kuruczok szerencséjének hanyatlása 551
A romhányi ütközet 557
XI. A külhatalmak érdeklődése Magyarország iránt 560
Rákóczy újabb működése a czárnál 564
Hadi tervek 566
Diplomatiai működések 568
Rákóczy ügyeinek végső hanyatlása 573
XII. A békealku kezdete 576
A külhatalmak hatása a békeügyre 591
A salánki értekezlet 595
József halála. A szatmári békekötés 623
Rákóczy működése a békekötés után 633

TIZENHATODIK KÖNYV.

AZ ALKOTMÁNY VESZÉLYEI.

SZABADULÁS A TÖRÖK JÁROM ALÓL.

1664—1686.

ELSŐ FEJEZET.

I. Leopold országlata a vasvári békekötéstől az 1681-ki országgyülésig.

I.

Belforrongás.

Mennél nagyobb örömet ébresztett a keresztény világban a sz. gotthárdi győzedelem, mely által a keresztények, annyi évek után először nyertek diadalt a törökök derékhada felett: annál nagyobb volt a meglepetés, az elégületlenség a búsulás, a Németbirodalomban nem kevesbbé mint Magyarországon és Erdélyben, midőn a vasvári békekötés híre elterjedt. A birodalmi rendek boszankodva hallák, hogy a császár hírök s tudtok nélkül kötötte meg a békét az oly nagy reményeket ébresztett hadjárat alatt, melyhez magok is tetemes áldozatokkal járulának [1]). Hangosabb, közönségesebb volt az elégületség és boszúság kitörése Magyarországon. „Száz tizennyolcz év óta létezik a király és a nemzet közös akaratával alkotott, a királyoktól esküvel pecsételt és többször megújított törvény: hogy midőn akár békéről, akár fegyverszünetről kell határozni, a királyi felség a magyarok tanácsával éljen; maga Leopold is, midőn a trónra emeltetett, hitlevelében egyebek közt azt is fogadta: hogy valahányszor Magyarország ügyeiről kellend határozni, azokban mindig a magyarok tanácsával fog végezni. És ha nem volna is ilyféle törvény: mi igazságosabb mint hogy jogaikról, szabadságaik-

---

[1]) Wagner: Hist. Leopoldi I, 171.

1664. ról, országukról s magokról nálok nélkül semmi se végeztessék? A béke alattomos megkötésében mind ez mellőztetett. Legalább Újvárt kellett volna megvenni a külföld szivességéből annyira megerősödött sereggel, hogy avval még Buda vívását is meglehet vala kisérleni. De így Újvár, Nógrád, Nagyvárad a török kezében hagyatván, nincs már oly vidék az országban, mely a török rablásai s dúlásainak kitéve nem volna. Az érsekújvári basa egészen Morváig terjeszti már ki a maga hatóságát. A béke, melylyel oly jeles várak, oly nagy területek elvesztek, nekünk egy szerencsétlen háborúnál is károsabb; az ellenségnek győzedelemnél is előnyösebb“ [1]).

Így beszélének egyebek közt a Zrínyiek, így maga a nádor, Wesselényi Ferencz, sőt még Lippay György esztergami érsek is, Leopold leghívebb embere, midőn őt Zrínyi Miklós a hadsereg szétoszlatása után Pozsonyban meglátogatta [2]). Erdélyben nem kevesebb volt a panasz. Hálásan elismerték ugyan a rendek, hogy Leopold a veszedelmet Erdélyről e háború által elfordítottta; de Teleki Mihály által, kit a német őrségeknek az erdélyi várakból kivezetésével megbízott Rothal grófhoz követül küldenek vala, kijelentették egyszersmind azt is, hogy e béke által nem csak elébbi állapotjokba vissza nem helyeztettek; hanem miután a török rablásait s dúlásait Nagyváradról folyton űzi, s csak a napokban is egészen Kolosvár szomszédságában kalandozott, s miután elviselhetlen adójok a tartomány tetemes megkisebbedése után sem szállíttatott leebb: e békében, mely őket az egész keresztény világ segedelmétől megfosztotta, rövid időn el kell veszniök [3]).

A kormány ezen mindenfelől kitört elégületlenség s ingerültség lecsillapítására nem a legszerencsésebb eszközhöz nyúlt; midőn a helyett, hogy országgyülést tartott, s azon a király maga előadta volna az okokat, melyek által a béke megkötésére indíttatott, csak a királyi tanácsosok s más főnemesek idéztettek fel Bécsbe a béke pontjainak meghallgatása végett. Az uraknak azonban nem volt kedvök megjelenni oly gyülekezetbe, melytől az ország e béke által előidézett veszélyes állapotának javulását nem várhatták, s melyben, mivel elégületlenségök épen nem titkolt nyilvánításai miatt a német miniszterek részéről magokat gyanúsíttatni hallák, mindenképen kellemetlen fogadtatásnak nézhettek elébe. „El vagyok tökélve, nem mennem fel Bécsbe a tanácskozmányra, — írá októb. 19-kén Lippay érsek egy jezsuitának; — mert ha már is gyanú s panasz van ott ellenem, mi lesz még, ha ott érzelmeimet a többi tanácsosok előtt kijelentem? Hízelkedni sem tudok, sem akarok; hazudni hitem ellen s helyesleni mit kárhoztatok, — azt nem tehetem. Eskü által köteleztetem, őszinte és hasznos tanácsot adnom az országnak; hazaárulónak neveztetni nem akarok, s még kevésbbé azzá lenni … Zavarokat én a magyarok közt soha sem fogok támasztani az országban, sem lázadásnak soha nem leszek részese; sőt ha száz életem volna is, kész lennék valamennyit feláldozni ő felsége iránti hűségemért, mely ha még tovább is gyanúsíttatnék, inkább Rómába fognék utazni“ … És — írá ismét pár nappal később, — miután a nádor a határidőre fel nem érkezhetik, s mások megjelenéséről is kételkedem: mit míveljek én magam oda fenn? Csak a miniszterek gyűlölségeit s méltatlanságait kényteleníttetném tűrni; de még evvel sem hajthatnék semmi hasznot“ [1]). 1661.

---

[1]) Korneli: Fragm. Hist. Hung. 327.

[2]) Korneli e. h. és Babocsay Izsák. Rumynál: Monum. Ung. I, 22.

[3]) Bethlen János: Hist. rer. Transilv. ad a. 1662 ab a. 1673. producta (Horányi kiadása) I, 182. kövv.

Hasonló gyanú érte a békekötés elleni kikelései miatt Zrínyi Miklós bánt is, kinek e felett még azt is rosz néven vette a gyanakodó kormány, hogy a mult tavaszon XIV Lajos franczia királytól a kereszténység védelmében tett áldozatai némi kárpótlásául tiz ezer tallért, bár a császár hirével, elfo-

---

[1]) Hevenesy kézirataiból Szalay László: Magyarorsz. Történ. V, 98.

1664. gadott [1]; a hadjárat alatt pedig magát a franczia vezérekkel, Colignyval s La Feuillade herczeggel stb. annyira megkedveltette, hogy ezek, mielőtt Magyarországból távoztak, az általok magasztos lelkülete-, míveltsége- s jellemszilárdságáért nagyrabecsűlt s bámult férfiút csáktornyai várában is meglátogatták [2]. Vitnyédy István, „hires lutheranus prokátor és főember“, ki november közepén, midőn a meghívó levél Zrínyihez érkezett, Csáktornyán nála mulat vala, figyelmezteté is őt a gyanúra, melyet Bécsben táplálnak ellene, s útjáról lebeszélni ügyekezett. „Conscia mens recti famae mendacia ridet; (a tiszta lelkiösmeret megveti a hazug híreket) — válaszolá neki Zrínyi, — semmit sem vétettem; ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül“. Ő a gyanú daczára is elvégzé tehát menetelét; de sorsa őt menni nem engedte. Pár nap múlva a meghívó levél vétele után november 18-kán, vadászat alkalmával egy vadkan, a hazának pótolhatlan veszteségére, megölte az európai hirű hőst, jeles magyar írót és nagy hazafit, „kihez akkor magyar ember hasonló nem volt, sőt az én vékony itéletem szerint, Bethlen Gábortól fogva máig sem, ... sőt talán ezután sem lészen“ — irja róla e gyászos esemény tanúja Bethlen Miklós [3].

A bécsi értekezlet. Deczember elején az udvar ismételt meghívására mégis számosan jelentek meg Bécsben az urak s tanácsosok. Lobkovitz miniszter a császár meghagyásából elejökbe terjesztette, miképen ő felségét ama bizonytalanság indította a béke megkötésére, mely a franczia és birodalmi segélynek továbbra is megadása iránt fenforgott; e segély nélkül egyedül kimerűlt tartományainak erejével a háborút előnyösen nem folytathatván, tanácsosabb volt megragadni a békére kinálkozó alkalmat. És bár a közügyek titkaiba nem látó népben különféle balmagyarázatok terjesztettek e békekötésről; 1664. reméli mindazáltal ő felsége, hogy a főnemes és tanácsos urak ügyekezni fognak, hogy azon értelem, mintha e béke oly káros és gyalázatos volna, az országban megszűnjék. Érsekújvár elveszte nem oly nagy szerencsétlenség: ő felsége a Vág vidékén építtetend egy más várat, melyből a török kalandozásait meggátolni lehessen. A határszélek jókarban tartását s az őrségek pontos fizetését, nehogy azok a népet zsarolják, ő felsége már megparancsolta kamarájának. Hiszi tehát ő felsége, hogy a béke hasznossá válandik az ország virágzatára. Gondolnák meg az urak, hogy e béke mentette meg a török igától Erdélyt, honnan, ha az basasággá válik vala, sokkal nagyobb veszély fenyegette volna, mint Váradról, Felső-Magyarországot, melyet most, Szatmár és Szabolcs megyék is visszakerűlvén, nem leend nehéz megvédeni. Azt sem mondhatni, hogy a béke a magyarok tanácsa nélkül köttetett volna meg, miután ugyanezen békeföltételek már az 1662-ki országgyülésnek is elejébe terjesztettek. — Ámde akkoron — felelék az urak, — Nógrád védelméről, Érsekújvár erődítéséről, nem pedig az ellenség kezébe adásáról, s Váradnak visszavételéről, nem pedig török birtokban hagyásáról volt szó; mondhatták volna azt is, hogy akkoron még nem állott az ország védelmére oly tetemes külföldi segély, nem ébresztett a szentgotthárdi győzedelem oly nagyszerű reményeket 2).

---

[1] Bethlen Miklós önéletirása, kiadta Szalay László, 1858-ban I, 327.

[2] Korneli: Fragm. Hist. Hung. 334. Wagner: Hist. Leop. I, 172.

[3] Önéletirásában I, 326. kövv.

A kedélyek ingerűltségét egyátaljában nem csillapította le Lobkovitz előadása. Sőt a békekötés kihirdetésének e szokatlan módja nem kevésbbé ápolta a gyanút és aggodalmat, mint elébb a feltételek s a szerződés megkötésének titkolása: azt hitték, a már magában is gyűlölt békekötésnek csak némely pontjai tétettek közé; a többi pontok, mivel a magyarokra nézve igen károsak volnának, még most

---

1) Korneli: Fragmenta 331. kövv.

1664. is titokban tartatnak[1]). Eszökbe jutott, miként fondorkodtak néhány év előtt a kassai és szatmári főkapitányok s az udvar néhány más hívei a törökkel, hogy a hajdúkat kiirtathassák, vagy meghódíttassák, s ilyesmitől féltek most az egész országra nézve; féltek, netalán a bécsi kormány a békeszerződés által a török részéről biztosságba helyezve, ismét megkezdje háborúját az ország szabadságai ellen, melyek most az oly igen meggyöngűlt s nyomorú tengésre kárhoztatott Erdélyből sem nyerhetnének támogatást. „S miként is lehetne e káros békekötést különben megfejteni, mint azt feltéve, hogy az udvar a megbénított országot szabadságainak maradványaitól is megfosztani szándékozik?“ Némán s mély aggodalomba merűlve, mely arczaikon is láthatólag ki vala fejezve, oszlának szét a gyülekezet tagjai, miután a háború alatt nagyobb biztosság végett Bécsbe vitt koronát deczember 19-kén Pozsonyba visszaszállították, az idegen katonaságot pedig az országból kivezettetni követelték. Hallgatag s részben fenyegető magokviselete eléggé elárúlta, hogy a gyűlölt békekötés emlékezete nem egy hamar merűlend nálok feledésbe; s készebbek lesznek a végsőt is megkísérteni, mint a máséból gazdaguló idegen zsoldosokat s kapitányokat tűrni hazájokban“ [2]).

1665. Rothal gróf, az Erdély s Magyarország közti viszonyok elintézésére kinevezett kormánybiztos, a német katonaságot az erdélyi várakból 1665 elején kivezetvén, Szatmár, Kálló, Tokaj, Ónod és Léva várakban helyezte el, a magyar őrségeket azokból jobbára elbocsátván [3]). Az elégületlen rendeket e rendszabály még inkább megerősítette ama hiedelmökben, hogy a kormány erőszakkal szándékozik elnémítani a békekötés ellen emelkedő szózatokat, s a német őrségeket

---

[1]) Apafy levele a brandenburgi vál. fejedelemhez Bethlen Jánosnál: II, 71.

[2]) Korneli: 334. Henric. Brever: Hist. rer. notab. ab a. 1661. usque ad a. 1671. gestar. Coloniae 1672. 112. l.

[3]) Szirmay: Notit. Hist. Comit. Zemplén 204.

1665.

az alkotmányos szabadság s a nemzeti jogok elnyomása végett szaporítja a várakban és a tűzaknák által kőhalommá rombolt Székelyhíd romjaiban a Lobkovicz által aláásott nemzeti szabadság veszedelmének előképét vélték látni.

Míg Rothal e vár lerontásával foglalkodva, Szatmárban időzék, Apafy s az erdélyi rendek Teleki Mihályt ismét hozzá küldék, kérvén őt, vetné magát ő is közbe a császárnál, hogy a Konstantinápolyba intézendő császári követség ott az ő ügyöket is előmozdítsa. Rothal készséggel ajánlá közbenjárását, mihelyt az erdélyi rendek a hozzájok küldött fogalmazat szerint bizonyítványt adnak, hogy váraik visszaadattak, s régi szabadságaik élvezetébe ő felsége pártfogása által viszszahelyeztettek. Apafy s a rendek ebesfalvi gyülésökből febr. 2-kán megküldék a kivánt oklevelet, melyben mindazáltal még ama kérelmöket is megújították: ne mulasztaná el követe által sürgetni a törököt, miszerint az Ali nagyváradi basa által jogtalanul elfoglalt kerület a békekötés értelmében nekik visszaadassék, adójok pedig a régi mennyiségre szállíttassék; különben el nem ismerhetik, hogy, mint a békekötés szerint elvégeztetett, régi szabadságaikba visszahelyeztettek; sőt kénytelenek kijelenteni, hogy e kérelmök nem teljesíttetvén, csak bizonyos vesztöknek nézhetnek elébe. A gőgös Rothal e levelet vévén, szitkokkal halmozta el a követ előtt küldőit, hogy ő felségének a teendőket ekként elejébe szabni s tanácsosait gyalázni merészkednek, s az okmányt visszavetvén, a nélkül tért vissza Bécsbe. A rendek ezután Bánfy Dénes által ismételtették e kérelmöket a császár előtt, meghagyván a követnek, hogy ha ügyök Bécsben is mellőztetnék, a tartomány nevében ünnepélyes óvást tegyen, hogy a béke azt nemcsak elébbi állapotába vissza nem helyezte, sőt a legnyilvánosabb veszélybe sülyesztette [1]. A császárnál Bánfy kegyelmesebb fogadtatásban részesült, s utóbb azon biztosítást vitte tőle küldőihez, hogy mind a konstanti-

---

[1] Bethlen J.: I, 212. kövv.

1665. nápolyi ügynöke, mind a Portára menő főkövet által mindent megtétet, hogy kérelmeik teljesíttessenek [1]).

Követség a törökhöz. E követségre az udvar a skót származású, és számos évek előtt Stiriában megtelepült Leslei Walter grófot nevezte ki, szokatlanul fényes kiséretet adván melléje. De társúl e kisérethez, melylyel a követ május havában kelt útra, egy magyar sem neveztetett ki, egy sem kivánt csatlakozni. A kedélyek forrongása ezek közt mind inkább növekedék, mert az ingerültséget mind több okok szítogatták. A török Érsekújvárból a békekötés óta már mintegy 200 falut hódoltatott be magának. Az ingerültség növekedése. Még több panaszra adott okot a végekben elhelyezett, vagy különben az országban teleltetett német katonaság fegyelmetlensége, mely a népet rablásai és zsarolásai által annyira zaklatá, hogy ez már a különben gyűlölt török uralmat is inkább óhajtá a fenállónál [2]). A gyűlölet oly fokra hágott a tél folytában, miszerint a németek már alig mutathatták magokat a nélkül, hogy a nép körülöttök össze nem csoportoznék; s midőn kisebb csapatokban utazának, a vármegyék őket helységről helységre kényteleníttettek kisértetni, hogy őket a rablásban gátolják s a dühösségig boszús nép megtámadásától megóvják. Sok helyt mind e mellett is véres verekedések történtek köztök s a nép között. A zemplényiek a német őrséget Ónodból erőszakkal akarták kiűzni, mi végett még az egri törökökkel is összeszövetkeztek. Az abaújiak a labanczokat, mivel Putnoky Bálint szolgabirót megverték, Kér falunál megtámadták s negyvenet bennök le is vágtak. Ezen és számtalan hasonló jelenetek következtében Zemplény megye Bécsben is folyamodott a németek kivezetéseért. Lobkovitz azonban oly válaszszal bocsátá el a küldötteket, hogy kérelmöket teljesíteni sem a török kalandjai, sem a belzavarok nem engedik; ha a népnek panasza van a német katonaság ellen, viszont ennek is elég méltatlanságot kell szenvednie a magyaroktól. Kegyelmesebben válaszolt maga 1665. a császár, biztatván a megyét, hogy mind a német katonaságot, mihelyt a körülmények engedik, kivezetteti, mind azon módot s alkalmat megragadja, mely a béke föltételeinek javítására netalán kinálkoznék [1]).

---

[1]) Bethlen J.: I, 241. kövv.

[2]) U. o. 364.

Mind ezekhez a felvidéken még vallásügyi panaszok is járultak. Báthory Zsófia, II. Rákóczy György özvegye, ki, mióta Sámbár és Kis jezsuiták által a kath. vallásra teríttetett, Ferencz fiát is abban nevelteté, az említett jezsuitáktól ösztönöztetvén, Lórándfy Zsuzsannának a pataki reformált iskola javára tett alapítványait lefoglalta, a reformált lelkészeket jószágaiból kiűzette, vagy legalább a számokra eddig kijárt díjaktól megfosztotta; jobbágyait, szolgáit a kath. vallásra hajtotta. A felvidéki tizenhárom megye mind e sérelem orvoslásának, mind a német őrségek kivezetésének sürgetése végett már 1665 tavaszán követséget küldött Bécsbe, mely azonban csak hiú igéretekkel, biztatásokkal bocsáttatott haza [2]).

E vallási sérelmek mindazáltal, melyek különben sem egyenesen a kormánytól eredtek, jelenleg csak háttérben tűnnek elő a hazai ügyek állapotában: az előtért most egészen a politikai ügyek s ama félelem foglalta el, hogy a bécsi kormány, melynek élén a magyarok irányában ellenséges indulatú, gőgös, elbizottságában önkényes Lobkovitz állott, a német katonaságot csak azért hagyta az országban, mivel annak segélyével a nemzeti alkotmányos szabadságot megtámadni szándékozik. S nem is hiányzának az okok, melyek e hiedelmet mind erősebben meggyökereztették a nemzetben. Egy napon, midőn Paskó Kristóf, az erdélyi fejedelem Konstantinápolyba küldött követe, a maga titkára, Rosnyai Dávid által Renninger Simon császári ügynököt az erdélyi

---

[1]) Szirmay: Not. Hist. Comitat. Zemplen. 204. és Hist. Suprem. et Vice Comitum Comitatus Zemplen. Kézirat. 164.

[2]) E tárgyban Apafy fejedelem is tétetett Bécsben előterjesztést Bánfy Dénes követe által, s az ennek számára adott válaszban olvas-

1665 ügyek előmozdítása végett sürgetné, Tafferner jezsuita, Leslei nagykövet gyóntatója, ki történetesen Renningernél vala, hallván Rosnyai előadását, következő szavakat intéze hozzája: „Istennek hála, valahára ti magyarok is elveszitek, a mit érdemeltetek; ti a felséges osztrák háznak több izben sok gondot és bajt szereztetek, de megfogyva, meggyöngűlve, ezután nem fogtok gáncsoskodhatni, s ne is várjátok, hogy sorsotok a mi közbenjárásunk által enyhíttessék“ [1]). Még boszantóbbak valának és szélesebben is elterjedtek a magyar közönségben ama gúnyos beszédek, melyek az udvarhoz járatos német urak ajkairól hallattak. „A magyaroknak is — mondák ezek — majd nem sokára letépik forgóikat, kucsmáik, kalapjaik ékességét, s megfékezik a szilaj népet; dolmányaik arany s ezüst gombjait ólomgombokkal cserélik fel, cseh nadrágba szorítják száraikat s igát vetnek kevély nyakaikra“ [2]). Magoknak az uraknak, kik a mult év végén tartott tanácskozmányok végett Bécsben jártak, nem egyszer kelle hallaniok ilyféle gúnyokat, melyek az idétlen udvaronczok által a városi népben is elterjedtek; tapasztalniok, hogy „mintha annyi kárvallásaik és szenvedett bajaik által nagyot vétettek volna, a német uraktól kancsal szemmel nézetnek, mindenektől nagy megvetéssél fogadtatnak; sőt némelyek, magának a császárnak kamarájából valók, oly meggondolatlanok s féktelen nyelvűek, hogy a magyarokat „lázadók“ czímével gyaláznák“ [3]).

Az urak e keserű tapasztalatok után Bécsből hazatérvén, aggodalmasan kezdének tanakodni a jövendő felett,

---

suk: „Ubi autem religionis negotium in praefato Regno Hung. per antelatum principem ac ipsos SS. et OO. proponitur: Suam Mattem jam ablegatos 13 Comitatuum benigno cum responso dimisisse stb. Bethlen Jánosnál: I, 242. és Apafy levele u. o. II, 75.

[1]) U. o. 259.

[2]) Korneli Fragm. 371.

[3]) Apafy említett levele a brandenburgi fejedelemhez Bethlen Jánosnál: II, 73.

mely vészt látszék rejteni kebelében. A Magyarországot s az alkotmányos nemzeti létet fenyegetni látszó veszély a német miniszterek ellen összetartásra inté a fejedelmi háznak különben legpróbáltabb híveit is. A lelkesebb urak, köztök Lippay György érsekprimás, Wesselényi Ferencz nádor, Nádasdy Ferencz országbiró, gyakrabban tanácskozának együtt, mit tevők legyenek az ellenséges szándokok meghiúsítására, nemzetök jogainak biztosítására? E tanácskozások, bár magokban ártatlanok s egyátaljában nem a birodalom vagy az uralkodó ház kárát, hanem egyedül az országnak ama káros békekötés által veszélyezett fenmaradását czélzók valának, a gyanús időkben még is, mennyire lehete, titkosan tartattak [1]). Úgy látszik mindazáltal, az érsek vagy a nádor, még is tett a császárnál némi előterjesztéseket; mert Leopold a nyár folytában még egyszer összehívta az urakat Pozsonyba s maga is megjelent köztök Lobkovitz minisztere kíséretében. 1665.

A pozsonyi értekezlet.

A király kivánata, melyet az urak elejébe terjesztett, oda czélzott, hogy velök a vasvári békekötést elfogadtassa, s őket annak pontos megtartása mellett arra bírja, hogy a törökök kalandozásai s hódoltatásainak korlátozása végett is néhány német ezrednek az országban szállást adjanak. Az urak erre egy keserű panaszokkal teljes előterjesztést nyújtattak be Wesselényi nádor által Leopoldnak, melyben elszámlálván a töröktől már a békekötés óta is mind a Vág, mind Várad táján szenvedett károkat, s tett hódoltatásokat tétova nékül kijelenték, hogy a békét, mely a török becsapásainak az ország maradványaiba minden felől kaput nyitott, a magyarok tudta s megegyezte nélkül megkötni nem lehetett, ellenére a törvényeknek, melyeknek megtartását a király hittel fogadta. Nem kevesebb volt panaszuk a német katonaság tűrhetetlen kicsapongásai és zsarlásai miatt, me-

---

[1]) Apafy említett levele a brandenburgi fejedelemhez Bethlen Jánosnál: II, 73.

1665. lyeket azon kérelemmel fejezték be: szabadítsa meg őket e nyűgtől ő felsége; engedje át nekik magoknak tűzhelyeik védelmét; tapasztalni fogja, hogy őket a németek sem vitézségben, sem hűségben nem mulják felül: különben azt kellene hinniök, hogy az idegen zsoldos had nem a török, hanem Magyarország szabadsága ellen hozatott be hazájokba.

Lobkovitz e fölterjesztésre ismét azon érvekkel válaszolt, melyeket tőle a béke szükségességéről, az elveszett Érsekújvár helyett építendő új várról, a most még kivezetni nem tanácsos német katonaság szigorúbb fegyelemben tartásáról, a múlt évben is hallottak. Utóbb, mindazáltal megígérte a király, hogy Lévába, Nyitrába, Tokajba, Szatmárba, Kállóba s Ónodba a német helyett magyar őrséget tétetend s e végek erődítésére némi pénzöszveget is rendelend. Az urak egy része ezután nem vonakodott többé elfogadni a békekötést, vagy inkább megszünt azt tovább ellenzeni. A gyülés után Wesselényi nádor szeptember 24-kén, Szelepcsényi kalocsai érsek s cancellár, Souches tábornagy és számos egyéb magyar és német urak jelenlétében, ünnepélyes szertartások közt tette le alapkövét az új várnak, mely Galgóczczal szemközt a Vág mellett építtetett s Leopoldvárnak kereszteltetett [1]).

De a kibékülés sem átalános, sem őszinte, vagy tartós nem volt, miután az aggodalmak okai meg nem szüntek. Leopoldvár a török becsapások ellenében fölépűlte idejére sem nyújthatott nagy reményt, miután Köprili nagyvezér a neki e becsapások miatt szemrehányásokat tett s a béke szigorúbb megtartását sürgető Leslei követnek azt válaszolta, hogy ha a kalandozó csapat öt ezret meg nem halad, s nagy lőszert nem használ, az nem tekinhető a béke megszegésének [2]). A német zsoldosok szigorúbb fegyelme iránt tett igéretek is szint ily hiúk voltak; bár egyébiránt a király mind Kassára, mind Ónodba magyart, amoda Csáky Ferenczet, emide Pethő Zsigmondot nevezte ki főkapitányokul. Ez indíthatta a kassaiakat, hogy Starhemberget, ki Csáky hivatalba igtatása végett kir. biztosul jött hozzájok, városukba nem eresztették; a 13 felvidéki megye pedig nov. 12-kén Kassán tartott gyülekezetében a vasvári békekötésnek újabban is ellentmondott [1]; mert látván egy részről a török rabló kalandjait, másról a labanczok ragadozásait s hatalmaskodásait, „mi elébb csak gyanú volt, mindinkább hitté kezdett válni a kedélyekben: hogy a bécsi udvar akként egyezett meg a Portával, miszerint mind a ketten tetszésök szerint bánhassanak az országgal, s bár mit mivel is egyik, abban őt a másik ne akadályozza“. 1665.

---

[1]) Korneli: Fragmenta 371. köv. Wagner: Hist. Leop. I, 187.

[2]) Korneli: 370. V ö. Pasko Krist. levelét Apafyhoz és Apafy válaszát Leopold követéhez. Bethlennél: I, 266. kövv.

A nádor ezóta még nagyobb buzgalmat fejtett ki arra nézve, hogy az udvart valahára reábírja egy országgyülés tartására, mitől Bécsben oly annyira iszonyodni látszának, s mi mégis egyedüli békés eszköz lett volna a panaszoknak legalább egy részét megszűntetni, s az egyre növekedő ingerűltséget mérsékelni. Midőn ez év folytában egy felterjesztésre, melyet az országtanács ez iránt a királyhoz intézett, ismét tagadó válasz érkezett, Wesselényi egy behatóbb emlékiratban ügyekezett arra megnyerni a királyt. „Felséged, úgymond egyebek közt, azt parancsolja, hogy némely pontokat vegyünk tanácskozás alá, s e módon segítsünk, az országgyülés pótlása gyanánt a közügyeken. Én ugyan mindig s mindenekben a legkészségesebb akarattal engedelmeskedem Felséged parancsainak; mivel azonban tőlem mind tisztem, mind Flged iránti hűségem őszinteséget követel, engedje meg Flged, hogy az ország jelen állapotát s a reá bekövetkezhető veszélyeket szeme elébe állítsam, hogy azokat megfontolván, megitélhesse, vajjon nem tanácsos-e, azon csekély kellemetlenségek árán, melyekbe egy diéta tartása kerül,

---

[1] Wagner: Analecta Scepus. II, 30.

1665. mellőzni a sokkal nagyobb s elkerűlhetlenűl bekövetkezendő bajokat". Elszámlálja aztán a főbb okokat, melyek oly igen sürgetővé teszik a diéta egybehivását. „Az utolsó diéta harmadik czikkelyében ünnepélyesen megigérte Flged, hogy három év alatt ismét összehivandja az országgyülést: e czikkely meg nem tartása újabb okot adna a panaszokkal különben is telt rendeknek mondaniok, hogy a törvények nem tartatnak meg. Előadja a végek nyomorúságos állapotát, mi az országot végveszélylyel fenyegeti, kivált miután a mezei had is csak a három év alatt megtartandó országgyülésig ajánltatott meg a mult diétán. „A mi kevés őrség van is a végvárakban, fizetetlensége s insége miatt rablóvá lévén, nem oltalmára, hanem terhére, elnyomására van a lakosoknak; a szükséggel takarodzva, senkinek nem engedelmeskedik, semmi fegyelmet nem tart, s rablásaival kétségbeejti a lakosságot. Tudja ő Flge azt is, mennyi a panasz a német lovasságnak az 1608-ki 2-dik t. czikk s a koronázási hitlevelek ellenére történt behozatala miatt. E miatt, úgymond, ő vádoltatik, s mind az udvarnál, mind az országban korholtatik. Ő flge tudja, hogy alaptalanúl; mert kezeiben van ez iránti levele. De ha e katonaság benmaradása és fegyelme törvény által nem szabályoztatik, attól tart, veszedelmére lesz az országnak [1]).

Nem kevesbbé sürgetőssé teszi az országgyülés megtartását az igazságszolgáltatás ügye; mert a régi rendnek az utolsó diéta óta történt felforgatása a kedélyeket mód felett elkeserítette. — Ama nagy nehézségek, melyek a vallásügyben a mult diéta alatt felmerűltek, az akkori határozatok által csak erőszakosan vágattak ketté, de a viszályok még léteznek, s nehogy még inkább elmérgesedjenek, törvényes intézkedésre várnak. — Könybe lábadnak szemeim, midőn elségedet figyelmeztetem azon iszonyú pusztításokra, melyeket a török ez újabb időben tűzzel s vassal elkövetett az országon. A szegény népnek hihetetlen sokasága hurczoltatott kegyetlen rabságba; az egész hazát elárasztott pusztítás és gyujtogatás, a mind szélesebb körben terjesztett hódoltatás és adóztatás sanyarúságai, s az igen természetes vágy azoktól menekűlni mind inkább oly gondolatokra, oly módok elfogadására késztetik a népet, hogy azt említeni is alig merészli ő flge előtt; csak annyit mond, hogy a nép a legvégsőre is kész kétségbeestében, melybe egy részről a törökök, más részről a féktelen katonaság által ejtetik. 1665.

---

[1]) Kitűnik e feliratból az is, hogy az országban lévő összes haderő, magyar és külföldi zsoldosok, őrségek és mezei csapatok száma 21,886 főre ment.

Ezen és még számos más okokat elszámlálván újra meg újra buzgón kéri a királyt, hogy mielőtt a birodalmi gyülésre távoznék, tartson e bajok orvoslása végett egy rövid országgyülést; különben könnyen megeshetik, hogy míg a császár a birodalmi ügyek elintézése végett künn időzik, itt benn oly zavarok támadnak, melyek az ő nyugalmát is meg fogják háborítani. Az, mit ő Flge parancsol, hogy az országtanács gondoskodjék a köz bajok elintézéséről, czélra nem vezet. Hiszen jól tudja maga ő Felsége, hogy erkölcsei, szokásai olyanok, hogy csak törvényes országgyülés intézkedéseiben nyugszik meg. A mi őt magát illeti hátralévő kevés napjait, melyeket élnie engedtetik, ősei példája szerint a felséges ház iránti hűségben kivánja bezárni; . . . de minthogy ő az, akihez érkeznek a naponként szaporodó panaszok, s az ő kötelessége, a király után leginkább gondoskodni az országról: lelkiösmerete kényszeríti őt ezen újabb kérelemmel járulni ő Flge elébe. Lábaihoz borúlva könyörög tehát, szánja meg a szerencsétlen magyar nemzet csekély maradványait, s engedjen néhány hetet egy országgyülés tartására, mely a felhalmozott köz bajokat a mennyire lehet orvosolja. Szavát adja, hogy vele együtt minden hű magyar azon lesz, hogy mennél rövidebb idő alatt mindenek jó végre vezettessenek[1]).

---

[1]) Jászay Pál Okgyüjteményében.

1665. De a komoly hangú felterjesztésnek sem lett semmi sükere. Leopold nemsokára Prágába, onnan utóbb a birodalmi gyülésre távozott. Ezóta maga a nádor s a többi urak is mind aggodalmasabban tekintének Bécs felé; „s már ekkor kezdődének, jobbára a nádor és Lippay prímás vezérlete alatt ama tanácskozások, az ország jogainak biztosítására czélzók, melyet utóbb Bécsben az elszakadás és lázadás czímével bélyegeztek“ [1]. Wesselényi nádor még 1665-ben találkozott Zrínyi Péterrel a trencsényi fürdőkben, hol Rákóczy Ferencz is jelen volt anyjával. Ő eszközlé, úgy látszik, hogy Zrínyi ez alkalommal a maga leányát Ilonát Rákóczynak eljegyezze [2]. Az itt lefolyt tanácskozások után Wesselényi és Zrínyi érintkezésbe léptek Gremonvillel, a bécsi udvarnál lévő franczia követtel is, hogy általa XIV. Lajos királyt a magyar ügy pártolására indítsák [3].

1666. Nagy veszteségére volt a magyar ügynek Lippay György prímásnak 1666 első napjaiban történt halála; mert utóda Szelepcsényi György udvariabb érzelmű, nemcsak hogy a nemzeti jogok védelmére összeszövetkezett urakkal egyet nem értett, hanem még a protestansok vallási szabadságát is megtámadni látszék akarni, midőn az eperjesieket a városukban építtetni kezdett evang. főiskola művének folytatásában gátolni ügyekezett [4]. A nádor, kit még Pázmány Péter térített a kath. egyház kebelébe, szintúgy mint Nádasdy Ferencz és Zrínyi Péter s a többi urak is, kik jelenleg a nemzeti ügyek élén álltak, buzgó hívei voltak ugyan a kath. vallásnak: de most, midőn a nemzeti jogokat és törvényeket különben is veszélyben látták forogni, kétszeresen

---

[1] Apafy többször említett lev. a brandenburgi herczeghez Bethlen Jánosnál: I, 71.

[2] Histoire des Troubles de Hongrie. 2-dik kiadás. Paris, 1686. I, 55. Wagner: Hist. Leopold I, 188.

[3] Petrovics gyüjteménye a párisi külügyminiszterium levéltárából. Szalaynál: V, 106.

[4] Wallaszky: Consp. Reipub. Litt. 175.

1666.

károsnak tarták, e törvényeket a protestánsok jogainak megtámadása által gyöngíteni, s a nemzetet, melynek ha valaha, most összetartásra vala szüksége, vallási viszályok által megosztani.

Felkelési tervek.

A hazafiak elégületlenségének, melyet az idegen katonaság féktelensége folyton szítogatott, határozottabb irányt adott azon gyülekezet, melyre Rákóczy Ferencznek 1666 tavaszán Zrínyi Ilonával Zborón tartott menyekzője szolgált alkalmul. A tanácskozások arról folyták, mi módon lehetne a német miniszterektől elnyomott ország szabadságát helyreállítani, s azoknak az alkotmány felforgatására irányzó szándokait meghiúsítani? Határozattá lőn, hogy a czél török pártfogás alatt fegyverrel vívassék ki. A török pártfogását néhányan a magyar nyelvet értő s a magyarok iránt barátságos indulatú Ibrahim egri basa által javaslák kieszközleni; a többség azonban Apafy fejedelem közbenjárásában egyezett meg. Megkéretett tehát titkon Apafy, bocsátaná hozzájok valamely hű emberét, kivel az ügyről végezhetnének [1]. Itt készült a szövetség terve is XIV Lajos franczia királylyal, melyet aztán Wesselényi egy hoszabb emlékirat kiséretében külde át Párisba. Közöltetett vele, miképen a magyarok a dalmátokkal, horvátokkal, erdélyiekkel, oláhokkal s moldvánokkal szövetséget kötvén, évenkinti adófizetéssel fogják magoknak kieszközleni a Porta segedelmét. Kivántatott pedig tőle, hogy ő is a magyarokkal egyszerre indítson háborút Leopold ellen, vagy legalább pénzzel lássa el a nála nélkül is felkelendőket. Eszközölje ki, hogy mennél csekélyebb adóval elégedjék meg a török; s ha lehetséges, e szövetségnek Lengyelország is tagjává szegődjék. A magyarok és társaik Lajos pártfogásáért készek valamelyik fiát vagy rokonát királylyá választani. Lajos ezekre adjon legfelebb egy hónap eltelte alatt határozott választ; mert az ügy igen sürgetős. Azon esetre, ha válasza kedvezőleg ütne ki, Zrínyi

---

[1] Bethlen János: I, 364.

1666. felhatalmaztatott, hogy a franczia pénzsegélyt azonnal kézhez is vehesse [1]). Távozta előtt Zrínyi, hogy a Tisza vidékének protestans lakosságát is megnyerje, rábirta vejét, Rákóczyt, hogy mind a pataki iskolának adja vissza az anyja által lefoglalt alapítványait, mind a protestans lelkészeknek fizettesse ki visszatartóztatott díjaikat. Az ifjú fejedelem, hogy bőkezüsége által még inkább feledtesse a szenvedett sérelmet, e pénzekhez még ezer aranyat kapcsolt; s hogy czélját nem is tévesztette, bizonyíták a kielégített protestansok ama szavai, melyek szerint a fejedelem husz ezer fegyveres kart nyert légyen e tette által maga mellé [2]).

Apafy a török békével szintén elégedetlen, a tervtől nem idegenkedett s Bethlen Miklóst, Jánosnak, a cancellárnak fiát, és Teleki Mihályt már május havában megindította a nádorhoz [3]), kinél ez alkalomra ismét számosan gyűltek öszsze Murányban a felvidéki urak. Miután a titoktartást mindnyájan esküvel fogadták, Wesselényi nádor előadván a nemzet sérelmeit, nyiltan kijelenté, hogy azokon, bár mit mond is ezen elhatározásukra Európa, másként, mint a török segítsége mellett teendő fölkeléssel, segíteni nem lehet. Ennek végrehajtása, jól látja, nagy veszélylyel jár, ha csak az erdélyi fejedelem magára nem vállalja, s eszélyesen és nagy titokban ki nem eszközli a török pártfogását; és úgy segélje őt az isten, miként haldokló nemzetének segéd kezet nyujtand. Ezután egy iratot nyújta át az erdélyi követeknek, melyben a töröknek évenkint 60 ezer tallér igértetik adó fejében Magyarországtól, ha azt pártfogás alá veszi s fölkelésében gyámolítja. Apafy a hazatért Telekitől a határozatot megértvén, augusztus havában Balló Lászlótereszté Konstantinápolyba, ki ott már több ízben végzett volt követséget [1]. — Míg a követ oda járt, a válasz valahára Francziaországból is megérkezett; mely azonban, minthogy a kedélyeknek már oly igen feltüzelt állapotában halasztást javasolt, egyátaljában nem felelt meg az elégületlenek kivánatának. Ezek október 20-kán egy újabb, Nádasdy Ferencz országbiró által is aláírt szövetséglevéllel ügyekeztek a nem kedvező körülmények közt megedzeni állhatatos kitartásukat, kötelezvén magokat, hogy egyesűlt erővel eszközlendik hazájok javát, s védendik azokat, kik e törekvéseik miatt netalán bajba keverednének [2]). 1666.

---

[1]) Petrovics gyűjteménye után Szalay: V, 106. köv.

[2]) Korneli: II, 2. Histoire des Troubles de Hongrie I, 56.

[3]) Bethlen János e. h. és maga Bethlen Miklós önéletirásában (Szalay kiadása), I, 344. „Ennek a Teleki és én járásomnak oka volt titkos követség Apafy fejedelemtől a magyar, máig is tartó, még in anno 1663. kezdett nehéz dolgokról.“ 350. l.

És volt is szükség e féle kölcsönös lelkesítésre; mert bár itthon mind többen csatlakoztak a szövetséghez, melyet az arany bulla záradékának értelmében a nemzeti jogokat és törvényeket sértő kormány ellen teljesen jogosnak tekinthetének: a kül viszonyokat nem tapasztalták kedvezőknek. Az ősz vége felé Balló is eredmény nélkül tért vissza portai követségéből, Köprili nagyvezérrel, ki ekkoron Kreta szigete ellen intézett hadjáratot, szólani nem lévén alkalma. A magyar urakat mindazáltal e körülmény sem verte le szándokukról, melyre nézve a kormány intézkedéseiben s az idegen katonaság féktelenségében elégséges táplálatot nyertek. Sürgetéseikre Balló újabban is oly útasítással indúlt meg Konstantinápolyba, hogy a nagyvezért bár hol legyen is, keresse fel [3]).

Más, gyorsabban czélra vezethető módon törte fejét Vitnyédy István, ki e mozgalmak kezdete óta az országot minden irányban beutazván, egyike volt a leghevesebb izgatóknak. Ő most magát Leopold személyét akarta az elégületlenek hatalmába ejteni, midőn a császár novemberben jegyesének, Margit IV. Fülöp spanyol király leányának,

---

[1]) Bethlen János: I, 365. kövv.

[2]) A bécsi csász. titkos levéltárból Majláth: Gesch. des Österr. Kaiserstaates IV, 60.

[3]) Bethlen János e. h.

1666. Schottwienig elejébe vala menendő. A merény sikerűlte esetére akként egyezett meg Petróczy Istvánnal, hogy ez Kaszavárott, Trencsénymegyében, mind addig fogságban tartsa a titokban oda szállítandó császárt, míg Leopold magát kellő biztosítás mellett nem kötelezi, hogy az országnak valamely Ausztriától távolabb eső városában tüstént és személyesen országgyülést tartand, a magyarság iránt ellenséges indulatú minisztereket elbocsátja s megbünteti, a német katonaságot az országból kivezetteti s a protestansok vallási sérelmeit orvosolja. De Zrínyi Péter, az esztelen merényt nem javallhatván, az 500 embert, kiket tőle Vitnyédy annak végrehajtására kért, megtagadta, minél fogva az eyész terv meghiúsult. Wesselényi arról értesűlvén, oly igen felboszonkodott Vitnyédyre, hogy azonnal megkérte Nádasdyt, fogatná el rendes lakhelyén, Sopronyban, s öletné meg az eszeveszett embert; mit azonban Nádasdy nem cselekedett [1]).

Wesselényi és Zrínyi az év végén az ifju császárné üdvezlésére Bécsbe mentek, s ott egyszersmind Gremonville franczia követtel is értekeznek vala ügyeikről. Tudtára adák neki, hogy sokan a magyarok közől a jóakarat hiányának tartják Lajos király kivánatát, hogy a felkelés későbbre halasztassék; s ezek már egyenesen a törökkel akarnak szövetkezni. Ők elébbi ajánlataik mellett még folyton állhatatosak; de legalább pénzzel segítse őket a király, ha magára nézve idő előttinek vélné a háború megkezdését; s azon esetre, ha az ügy netalán rosz véget érne, eleve is biztosítsa külön mindegyiköket 50 ezer tallért érő jószág adományáról valahol a Rajna mellett [2]).

1667.

A. beszterczei nádori szék.

A nádor, szükségét látván, az ország külön részeiből többekkel is értekezni czélzatairól: a királynál, kihez Lobkovitz minden ellenőrködése daczára is sikerűlt eljuttatni egynémit az ország egyre szaporodó panaszaiból, engedelmet eszközle ki marczius elején (1667-ben) renkivüli nádori széket tarthatni Beszterczén, melynek alkalmával egy biztosa által a király is hallgattatná s orvosoltatná meg az ország sérelmeit. A gyülekezet nagy számú tagokból állott: a nádoron kivül jelen voltak a 13 keletéjszaki megyék követei, Szelepcsényi György eszt. érsekprímás, Nádasdy Ferencz országbiró, a nem rég horvátországi bánná nevezett Zrínyi Péter, Rákóczy Ferencz, Eszterházy Pál, Bocskay István zempléni főispán, Tököly István, Szatmáry kir. személynök és többen mások; jelen volt gróf Rothal is, ki még a minden gyanútól ment Zrínyi Péterrel együtt nyert megbizatást a panaszok meghallgatására. A megyei követek azonban vonakodtak megjelenni a Rothal elnöklete alatt tartandó gyülésben, állítván, hogy a magyar ügyek csak magyarok által tárgyalhatók. Annál hevesebb beszédek hallattak a magán gyülekezetekben. Mondatott, hogy a magyarok megegyezte nélkül kötött vasvári béke az önkényes uralkodás kezdete: azóta a miniszterek, megszabadulván a töröktől való félelemtől, arra törekednek, hogy az országot végkép megigázzák; e végett tartatik benn annyi idegen katonaság, s bocsáttattak haza a magyar zsoldosok, hogy a nép a fegyverforgatástól elszokván, vele könnyebben elbánhassanak; egy részről a fegyelmetlen német katnaság, másról a török már is számtalanokat földönfutókká tett, kik mivel szolgálatba sem vétetnek, koldulni kénytelenek élelmöket stb. E kettős igától minden áron szabadúlni kell a nemzetnek. 1667.

---

[1]) Hist. executionis C. Franc. Nádasdy, C. Petri Zrínyi et Franc. Frangepán scripta 1680. per C. K. de N. Kézirat Jancsó Imre gyűjteményében. Nádasdy, vallatásában, Majláthnál e. h. 91. Hist. des Troubles de Hongr. 71. l. Wagner: Hist. Leop. I, 205. Korneli 460.

[2]) Petrovics gyüjteménye Szalaynál : V, 109.

Ennek módjaira nézve három vélemény merűlt fel a tanácskozásban. Legmérsékeltebb volt a nádoré, mely abból állott, hogy kéressék meg egy ünnepélyes követség által a király, országolna azon módon s törvények szerint, melyeket királylyá választatásakor megtartani hittel fogadott; a kormányt ne a magyarok természetes ellenei, hanem egyedül magyarok által igazgatná; vezettetné ki az idegen zsoldoso-

1667. kat, s a haza védelmét s minden tisztséget bizna magyarokra. Ha e kérelmeket megvetné vagy hallgatással mellőzné: ám akkor döntsön köztök fegyver; mi végett az erdélyiek s törökök segedelme eleve is megnyerendő.

Zrínyi akként vélekedett, hogy hasznos volna az országot a német birodalomhoz kapcsolni: a birodalom rendeitől ez esetben várni lehetne, hogy Magyarországot mind a török hódításai, mind a királyok önkénye ellen hatékonyabban megoltalmazzák. — A többségnek azonban nem tetszék a vélemény. Magyarországnak — mondák ezek — a két császár közt elébb utóbb vesznie kell, hanemha a hatalmasabbhoz csatlakozik. A mohácsi ütközet óta minden király alatt több és több veszett el az országból, melynek elébb a Fekete- s adriai tenger vetett határokat, míg végre a Kárpátok lánczának keskeny vonalára törpült; kétségkivül e foszlány is elveszendő még egy, az utolsóhoz hasonló békekötésben; s a magyar, kinek Magyarországon kivül nincs hazája, nincs hajléka, kénytelen lesz vagy faluról falura koldúlni kenyerét Németországban, vagy rabúl művelnie a török járma alatt ősi örökségét. Ez ellen csak egy az óvó szer: pártfogásáért folyamodni a töröknek, kitől erre annyiszor, oly kedvező feltételek alatt ösztönöztetett. Igaz, a Magyarország által akkoron nem fedeztetendő Ausztria ki lesz téve a pusztításnak; de a fegyver s tűz által már a második század alatt pusztuló haza valahára kinyughatja magát; s maga a keresztényi kötelesség sem kivánja, hogy a szomszéd kedvéért végkép elveszszünk... Ha a németek, nyugalmok díjáúl nem kételkedtek darabonkint oda dobni a töröknek az országot: miért ne volna szabad a magyarnak is kardját valahára hüvelyébe tennie, s a töröknek kezet nyujtva, másfél század inségei után nyugodnia, habár paizsát veszti is el Ausztria. És e vélemény győzött: Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi a nemesség nagyobb részével, majd a titokba avatott Rákóczy is elfogadták azt. Az összeesküvés fejévé Wesselényi, cancellarává Nádasdy, titkárává Boér Ferencz, hadvezérré Horvátországban Zrínyi, a Tiszá-

1667.

nál Rákóczy neveztetett. Míg pedig a cselekvés ideje megérkeznék, mindenki titoktartásra esküdött. — Szelepcsényi e titkos gyülekezetekben nem volt jelen; de a feliratban ő is részt vett, melyben a sérelmek elszámláltatván, a király megkéretett, hirdetne valahára országgyülést, minek már oly rég óta letelt az ideje [1]).

II.

Wesselényiben az összeesküvés fejét veszti.

Így áll vala az összeesküvés, midőn Wesselényi nádor a gyülés után, márcz. 28-kán meghalálozott. Mondják, halálát közeledni érezvén, megbánta s fölfedezni akarta volna a szövetséget, miről azonban neje, a még öregségében is élénk lelkű Széchy Mária, ki szintúgy mint Zrínyi Péterné, Frangepán Anna, mint buzdító, nagy befolyással volt e mozgalmakra, őt lebeszélte volna [2]). Wesselényiben fő intézőjét, lelkét vesztette el a nemzeti mozgalom. Ezóta csapás után csapás érte az elégületleneket, kik egymással mindinkább meghasonlának s terveikben egymástól elágazának, míg végre a nagyravágyás ördöge a főbbek lelkét megszállván, a nemzeti ügy kezökben nyomorú magán ügygyé törpült. Fejeivé az összeesküvésnek a nádor halála után Nádasdy Ferencz és Zrínyi Péter lőnek. Az utóbbik sógorát, Frangepán Ferenczet is beavatta terveibe. De valamint Zrínyi mindinkább megbarátkozott azon eszmével, hogy magát, ha a tervezett lázadás sikerül, az ország déli s nyugati — vejét, Rákóczyt, az éjszak-keleti részek s Erdély fejedelmévé emelje: úgy Nádasdy is nemsokára csak azon czélt kezdé szemei előtt tartani, hogy az elégületlenek terveinek följelentése által nádorságra jusson.

---

[1]) Korneli: II, 16. kövv. Szirmay: Notit. Hist. Comitat. Zemplén. 207. és Histor. Suprem. et Vice Comitum Cottus Zemplén. Kézirat 168.

[2]) Korneli Fragm. II, 22.

1667. Midőn Balló László Kreta szígetéről, hol Köprili nagy vezérrel találkozott, az 1667-ki juliusban azon válaszszal tért meg, hogy a fényes Porta a nemrég kötött békét megszegni nem hajlandó, már Bécsben is hírt vettek a lappangó összeesküvésről. Panajotti portai tolmács, ki Balló előadását a nagyvezérnek lefordítá, ugyanazon hajón küldé el ebbeli tudósítását Casanovának, a Konstantinápolyban székelő császári követnek, mely Ballót szállítá a száraz földre. De az elégületlenek is hamar értesűltek, hogy titkuk az udvarnak tudomására jutott, mert Nádasdy, a csász. titkos tanács tagja, Panajotti levelének másolatát vette. Ez által sietésre ösztönöztetvén, az isten irgalmára kérték Apafyt, küldene újabb követséget a törökhöz, s annak a titok fölfedeztetését is bepanaszolván, még egyszer sürgetné kedvezőbb válaszát. A fejedelem hajlott kérelmökre, s még az őszön Inczédy Pétert ereszté a Portára; ki aztán, nehogy az ügy ismét Panajotti kezén fordúljon meg, egy törökül tudó magyart vitt magával tolmácsúl. De Inczédy sem járt több sükerrel. A nagyvezér most is csak azt válaszolá, hogy a békét nem lehet megszegni; kedvesen fogadja mindazáltal a fejedelem hűségét a Porta iránt; s biztosítja őt, hogy míg ebben állhatatos marad, s adóját rendesen megküldi, nincs mit tartania Zólyomy Miklóstól — az I. Rákóezy György által holtiglan börtönben tartott Dávid fiától, — ki ellene a Portán fondorkodik [1])

E közben Leopold, ki Wesselényi halála után a nádori tisztet betölteni nem szándékozván, Szelepcsényi érseket és Nádasdyt nevezte ki helytartókká, mihelyt Panajotti leveléből a lázadási tervről értesűlt, megintette Apafyt, ne adna a nyugtalankodók pártfogása által okot a szomszédi barátság megszakasztására; a felvidéki rendekhez pedig, kik ezen év őszén Újhelytt gyülést tartanak vala, a helytartók és Bársonyi György váradi püspök, mint királyi biztosok által egy leiratot küldött, melyben őket, ebbeli panaszaikra válaszolva,

---

[1]) Bethlen János: I, 351. kövv. 370. kövv. Majláth e. h.

1667.

az idegen katonaságnak rövid időn történendő kivezetésével s egyéb sérelmeik orvoslatával biztatta. De a leirat, mely tényleg semmi megnyugtatást sem nyújtott, a kedélyeket még inkább csak ingerelte: a rendek oly erős kifejezésekben sürgették válaszukban az országgyülés egybehívását, mely sérelmeiket orvoslaná, hogy a helytartók azt csak megszelidítve juttatták fel Bécsbe [1]).

Az összeesküdtek franczia segélyt keresnek.

A mozgalom neháy főbbjei, kiket ama gondolat, hogy a felkelési szándok az udvarnak tudtára esett, nagy aggodalomba ejtett, nehogy a hosszú halogatás alatt végre még személyeik is fölfedeztessenek, már a török segélye nélkül is kitűzni kivánták volna a lázadás zászlaját, feltéve, hogy legalább a franczia király biztatásai valósúlnak, s a szükséges pénz, melyben az összeesküdtek nagy hiányt szenvednek vala, tőle megküldetik. A remények e tekintetben most újabb táplálatot nyertek. XIV. Lajos franczia király, IV. Fülep spanyol király halála után háborút indított Spanyolország ellen Németalföld birtokáért, melyre neje, IV. Fülep leánya, nevében igényt tartott. Úgy látszék, a háborúban Leopold is részt veend a spanyol mellett; s ez esetben a franczia király örömest látandja, ha Leopold erejét a magyarok lázadása megosztandja. És valóban Gremonville, a Bécsben székelő franczia követ, ezóta újabban is izgatni kezdé a magyarokat, s a fölkelésre szükséges pénzzel is megkinálta Nádasdyt és Zrínyit. De Nádasdynak ekkoron már nem a fölkelés, nem a nemzeti jogok helyreállítása vala czélja: ő Wesselényi halála óta mindinkább eltért czéljaiban társaitól; s ha tán még ápolta is némileg a mozgalmakat, azt nem más okból cselekedte, minthogy azok utóbb az ő közbelépte által lecsillapíttatván, az udvar a béke helyreállítását főleg az ő művének tekintse, s jutalmúl őt kegyelmekkel halmozza, nádorrá tegye [2]). Ez volt oka, miért hogy az őt izgató fran-

---

[1]) Szirmay: Not. Hist. Com. Zempl. 209. kövv.

[2]) Bethlen János: I, 392. s Nádasdy levele fiához Katonánál: XXXIII, 720.

1668. czia követnek ki is jelentette, hogy ő, férj és atya, veszélyes czélzataiba be nem ereszkedhetik, s az ajánlott pénzt is visszaútasította[1]). Örömestebb hallá a franczia biztatásokat Zrínyi, s vett is fel némi pénzt Gremonvilletől. Ő a merész, de önző tervet, miszerint magát Magyarország, vejét Erdély fejedelmévé tegye, mind tovább fejtegetve, a gazdag gróf Tattenbach Rézmánt, a stajer kormánytanács elnökét, is titkába avatta s társúl nyerte azon igérettel, hogy őt legalább is a cillei herczegség birtokára segítendi[2]).

A franczia segély reményét azonban a saint-germaini békekötés már 1668 tavaszán ismét meghiúsította, s ezóta az elégületlenek megint a török felé kezdék fordítani szemeiket. Egy kósza hírből akként értesűlvén, hogy Köprili Ahmed nagyvezér, kitől már két ízben elútasíttattak, meghalálozott, Kende Gábor által 1668 nyarán ismét megkérték Apafyt, küldene egy harmadik követséget a Portára; az új nagyvezér ott tán hajlandóbb lesz ajánlataik elfogadására; a követség költségeire 30 ezer tallért szedtek össze az elégületlenek, melyek Murány várában a nádor özvegyénél volnának letéve, azonnal Erdélybe szállíttatandók, mihelyt a fejedelem kérelmökre hajól. De Apafy, a nagyvezér haláláról szárnyaló hír valótlanságáról jól lévén értesűlve, visszaizené, hogy reményök a török segedelemben most sem alaposabb; ha mindazáltal ama pénzzel valakit magok közől a Portára küldenének, ő támogatandja ügyekezetöket, s a követtel a maga embereiből is ereszt egyet a Portára[3]).

A 13 vármegye gyülése.

Míg ezalatt az elégületlenek némely nyugtalanabbjai a saját erejökkel megkisérlendő felkelésre kalandosnál kalandosabb terveket koholnak vala[4]): a 13 felvidéki megye máj. 7-kén Zemplén városában tartott gyüléséből a sérelmek orvoslata végett újabban is egy kemény kifejezésekkel teljes

---

[1]) Nádasdy vallatása Majláthnál: e. h. IV, 69.

[2]) Wagner: Hist. Leop. I, 235.

[3]) Bethlen Ján.: I, 390.

[4]) Ld. erről Szalayt: V, 115.

1668. feliratot intézett a királyhoz. Leopold válaszában most sem hiányzának a biztatások. Szavát adta, hogy az idegen zsoldosokat, mihelyt a körülmények engedik, nem késendik kivezettetni; s a vallási panaszok megszüntetése végett Szelepcsényi érseket, s a még mindig gyanútlan Nádasdyt és Zrínyit nevezte ki biztosaiúl. De megnyugvást ez sem eredményezett a nemességben, mely a nemzet biztosítását csak az országgyülés kihirdetésétől, a nádori tiszt betöltésétől s a német katonaság haladéktalan kivezetésétől feltételezte[1]).

1669.

Az eperjesi értekezlet.

Leopold, midőn Panajotti leveléből a felkelési terveknek nyomára jutott, hogy Apafyt megnyugtassa, egy conferencziát indítványozott tartatni Pozsonyban, mely az Erdély s Magyarország közti panaszos ügyeket elintézné. Apafy örömmel fogadta az indítványt; a conferenczia helyét mindazáltal a felvidéken kivánta kitűzetni. A tárgyat illetőleg több levél váltatott; s Leopold 1669 tavaszán a gyülekezetet Eperjesre, ápril 14-kére tűzte ki, Rothalt, Szegedi Ferencz váczi püspököt s kancellárt, Zrínyit és Pethő Zsigmond ónodi kapitányt nevezvén ki biztosaiúl. Apafy részéről Kapy György, Teleki Mihály és Nemes János volt a megbízott.

Meghívattak e gyülésre a tizenhárom felvidéki megye s nyolcz királyi város is, hogy követeik által adnák elő mind azon panaszaikat, melyek az egyesek magán viszonyaiból származnak, vagy a jobbágyok elnyomására vonatkoznak. Meg volt hagyva a biztosoknak különösen az is, hogy a törökkel kötött béke miatt támadt panaszokat s ferde híreket, mintha ő Flge az ország egy részét a töröknek átengedte volna, felvilágításaik által megszűntetni igyekezzenek. A megyei követek, kik közt Bocskay István szabolcsi, Barkóczy István zempléni főispánok, és Szuhay Mátyás valának a legtekintélyesebbek, főleg a vallási és a német katonaság kihágásaiból származó sérelmeket kivánták volna orvosoltatni. Amazokra nézve panaszaik különösen abból álltak, hogy egy selmeczi templom s egy szatmári kápolna a protes-

---

[1]) Szirmay: e. h. 209. kövv.

1669. tánsoktól elvétetett, az eperjesiek az iskola felállításában gátoltatnak, Rosnyóbányán a protestáns kézművesek az érsek által vallásukkal ellenkező egyházi menetekre s más szertartásokra kényszeríttetnek. A kir. biztosok azonban kijelentették, hogy a vallásügyre nézve nincsenek felhatalmazva; ezt tehát majd az országgyülésen vagy ő Flge előtt sürgessék. A katonaság kihágásaira s kártételeire nézve, melyeknek a megyei követek megható rajzát állíták szemeik elébe, teljes készséggel megigérték, hogy a mi orvoslatot magok adhatnak, azt azonnal megadandják; a többit pedig ő Flgének híven elő fogják adni. A legtöbb időt a magán viszályos ügyek elintézése vette igénybe. A királyi bizottság azonban sem a megyék s városok követeit, sem az erdélyieket nem elégítette ki.

Az erdélyi követek csak május 12-kén érkeztek Eperjesre, kikkel aztán máj. 29-kéig, midőn a gyülekezet szétoszlott, a magánosok ügyeire nézve harmincz pontból álló szerződést kötöttek a biztosok. De Apafynak a magán személyek határszéli kölcsönös villongásaik s kártételeik elintézésénél, még sokkal inkább szivén feküdt, hogy a magát választott erdélyi fejedelemnek czímezni szerető Rákóczy Ferenczet tiltassa le e czím haszálatától, és szoríttassa reá, hogy azoknak, kik atyja György fejedelem iránti hűségök miatt inségbe estek, szolgáltasson elégtételt. Nem kevésbbé sürgették továbbá az erdélyiek a protestánsok vallási sérelmeinek orvoslatát is. De a királyi biztosok, mint említők, épen ezekre nézve nem valának felruházva hatalommal, s válaszuk csak abból állott, hogy nem mulasztandják el, e kérelmeket az udvar figyelmébe ajánlani. A megyei követek tehát nagy zajjal kivánták az országgyülés megtartását, mely a megsértett nemzeti s vallási jogoknak orvoslatot eszközöljön; midőn pedig máj. 29-kén szétoszlottak, könyek közt kérték a hazatérő erdélyi biztosokat, birnák reá a fejedelmet, hogy a török segedelmének megnyerése végett még egyszer küldene követeket a Portára, mert látják, hogy rajtok fölkelésen kivül már semmi egyéb nem segíthet. Apafy, ha nem mindjárt is, engedett a kérelemnek s október elején Rosnyay Dávidot küldötte e végett a nagyvezérhez [1]). 1669.

Az izgalom növekedése.

Zrínyi, midőn az eperjesi gyülésre ment, útjában mindenütt oly annyira felizgatva találta a kedélyeket, hogy abból itélve, minden órán félhetett a lázadás kitörésétől. A protestáns lelkészek egyházi beszédeikben már nyilvánosan emlegették a jövendő nagy eseményeket, s izgatták a népet testi s lelki szabadságaik védelmére. Hasonlót tőn szerte küldözött levelei által Vitnyédi István, melyek azonban míg egy részről a protestánsokat szándékaikban szilárdíták, a katholikusok közől, kik ellen eszélytelenűl általában hevesen kikeltek, a mozgalomtól sokakat elidegenítettek. A kitörni készülő lázadás a köznépnél egészen vallási színt ölt vala magára. Vitnyédy levelei s a felvidékiek mozgalmai a kormány előtt sem maradhattak titokban, s azt arra indíták, hogy még több idegen zsoldost küldjön az országba; Apafyt pedig újabban is megintse, ne támogatná a zavargókat [2]). Zrínyit e viszonyok felette megrémítették, nehogy a bécsi kormány idő előtt nyomába jusson a titkoknak. Ő tehát ápril 25-kén gyorsfutárt indíta Párisba, sürgetni az annyiszor igért segedelmet, különben maga is az ország is végveszélynek nézhet elébe. De XIV. Lajos, mióta a spanyolokkal s Leopolddal megbékülvén, szüksége a magyarokra nem volt, más húrokat pengetett: „viseltessenek törvényes fejedelmök iránt engedelmességgel — így szól vala a jul. 7-kén nyert válasz — s várják inkább hódolatuktól s királyuk igazságától szenvedéseik végét, mintsem hogy magok ellen lázítsák az eget oly támadás által, melynek csak a kereszténység közös ellensége fogná hasznát venni“ [3]).

---

[1]) Bethlen Ján.: I, 414. 422. kövv. II, 14. kövv. Szirmay: e. h. 215. kövv. Histor. Exec. C. C. Nádasdy, Zrínyi et Frangepán. Kézirat Rothal hivat. tudósítása az eperjesi gyülésről. Kancell. levélt.

[2]) Korneli: II, 99.

[3]) Petrovics gyűjteménye Szalaynál: V, 119.

1669. E leverő válasz s tán némi újabb meghasonlás Nádasdyval s a mozgalom felvidéki intézőivel, kiket a külsegély bizonytalansága mellett is kelletinél tovább s eszélytelenebbűl látott rohanni, indíthatták arra Zrínyit, hogy a maga menekvéséről gondoskodjék. A különben vitéz férfiúban hiányzott testvérének, az elhunyt Miklósnak magasztos lelkülete s jellem-szilárdsága. Ő most Bécsben vádat emelt Nádasdy s a felső magyarországiak ellen, kik „nem ő felsége hűségében járnának el“. De a vád az udvarnál megvettetett, vagy nem talált hitelre, mintha csak az ő koholmánya volna [1]. Ezt már nem tűrheté a büszke férfiú; „majd lesz még okuk félni tőlem!“ — hallák tőle az előteremben [2]. S ezóta a gyűlölettől s boszúvágytól elvakíttatva, mind vakmerőbben rohant veszedelmébe. Bocskay Istvánt, Kende Gábort, Gyulafy Lászlót, Szuhay Mátyást, kik Apafyra, erélytelensége miatt különben is neheztelnek vala, magával szorosabb szövetségbe léptette; s eltökélve ezentúl, megtenni mindent, mi által a fölkelésnek győzedelmet biztosíthat, vagy, ha vesznie kell, legalább boszút állhat, egyenesen a maga nevében kívánt folyamodni a törökhöz. A kanizsai és bosnyai basáktól tehát, kikkel már elébb is érintkezett volt, pártoltatása iránt újabban is biztató igéreteket vévén, Bukováczky nevű udvarmesterét 1669 vége felé követségben küldé a Portára.

Azonban Nádasdy értesűlvén az ellene emelt vádról, hogy kegyelmet nyerjen, még inkább elárúlta az összeesküvést, mint azt Zrínyi tette volt. Egy védiratban, melyhez a Wesselényivel és Zrínyivel kötött szövetséget, s a Portára küldött első követség utasítását több más okmánynyal együtt hozzákapcsolta, azt vitatá, hogy ő csak azért vett részt e szövetségben, hogy a vétkes terveket meghiúsítsa, a minthogy nem is mulasztá el tudtára adni ő felségének a felvidéki fondorlatokat, sőt az egész tervet felfödözni ajánlkozott a császár gyóntatója által, de nem kérdeztetett ki. Nádasdy vallomásai, mentségei s hűségfogadásai színleg kegyelmesebben fogadtattak, mint Zrínyi feladásai. A császár őt nemcsak biztosította decz. 1-jén Lobkovitzhoz intézett levele által kegyelméről [1]), hanem még az 1670. január 4-kén kelt leiratában első szülött fiának is megigérte az ő, Nádasdy, halála után a szalai és somogyi főispánságot. 1670.

---

[1] Zrínyi védirata Lünignél: Litterae Proc. Europ. II, 577. Katonánál: XXXIII, 833.

[2] Majláthnál: Gesch. des Österr. Kaiserstates IV, 75.

Zrínyi P. saját kezére müködik.

E közben Zrínyi követe, Bukováczky, 1670 első napjaiban Konstantinápolyba érkezvén, ura nevében előadta, hogy a magyar és horvát urak 60 ezer tallérnyi évi adózással a szultán pártfogása alá kivánnak hajólni, „ha őket a németek és jezsuiták zsarnoksága alól kiszabadúlni segíti“. A követ Kandia szigetére útasíttatott a nagyvezérhez, kinél Rosnyai Dávid, Apafy követe is épen ez időben jár vala. Bukováczky itt bővebben előadta útasítását, mely szerint az említett adózás mellett örök hűséget igért a Porta iránt, feltéve, hogy ez legalább 30 ezer katonát ad a felkelők segedelmére, az elfoglalandó várakat, sőt az egész nyugati Magyarországot Horvátországgal együtt Zrínyinek, Erdélyt s a tiszai vidéket Rákóczynak engedi át fejedelemségül. A nagyvezér meglepetve hallá az Apafyéval annyira ellenkező követséget, s látván, hogy a megegyezni egymással sem tudó magyarokkal mit sem kezdhet, válaszul adá, hogy Zrínyi ajánlatát elfogadni mind addig nem lehet, míg az igazgatása alatt lévő részeken császári hadak léteznek; e fölött pedig a hazatérő Rosnyainak is tudtára adatá Zrínyinek és Rákóczynak a fejedelem ellen irányzott törekvéseit [2]). Mások szerint a szultán azt igérte volna a hazatérő Bukováczky által Zrínyinek, hogy kész őt pártfogásába venni és czéljaira segíteni, mi-

---

[1]) Majláth: e. h. 75.

[2]) Hammer: III, 646. Bethlen János: II, 10. Az adó öszvegében a két forrás hihetőleg csak azért különbözik egymástól, mivel Bethlen csak a Horvátországért ajánlott adót érti, midőn az összeget 12 ezer tallérra teszi.

1670. helyt a bán Kapronczát hatalmába ejti s hűsége jeléül török kézbe adja [1].

Míg követe odajárt, maga Zrínyi, vagy mivel a bosnyai és kanizsai basák igéreteiben fölötte bízott, vagy mivel a megkezdett ösvényen még veszélyesebbnek látta már a megállapodást, mint az előrehaladást: a lázadás kitörését tavaszra határozván, Frangepánnal együtt abban működött, hogy a morlakok és uszkókok közől mennél többeket nyerjen zászlai alá; Rákóczyt pedig felhívá, hogy hasonló készületek végett a felvidéki rendekkel tanácskozzék. Ezek 1670-ben január végén, Zemplénben gyűltek össze, s bár a királyi ügyész a gyülés tartása ellen tiltakozott, több napig folytatták tanácskozásaikat. Szintén egy feliratot intézének a királyhoz, melyben a gyüléstartást a veszélyekkel mentegették, melyek által úgy a török, mint a német zsoldosok féktelenségei által fenyegettetnek. De tanácskozásaik kiváltképen a felkelés részletei körül forogtak. Épen a leghevesebb beszédek tartatnak vala a német miniszterek ellen, midőn Rothal gróf a gyülekezetbe lépett. Kérdésére: hogyan mernek a király engedelme nélkül gyülést tartani és hadakat gyűjteni? válaszul nyeré: hogy a hon bajainak orvoslatáról tanakodnak; a felkelés pedig a török által háborgatott végek védelmére intézendő, mit kötelességöknek tartanak. Midőn azonban a gróf őket inténé: térnének tüstént békével haza, s a végek ótalmát bíznák az e végett benszállásoló zsoldosokra, hirtelen felzajlott az indulatok vihara, és szitkok szórattak a németek ellen, kik magok is ellenség módjára pusztítják a hazát. Rothal távozta után végzéssé lett, hogy haladék nélkül fegyvert ragadjanak [2].

---

[1] Histoire des Troubles de Hongrie. Páris, 1686. 2-dik kiadás. I. 90. kövv.

[2] Hist. Exec. C. C. Nádasdy, Zrínyi et Frangepani. Szerzője, mint mondja, maga is jelen volt a gyülésen. Acta et Statuta XIII Comitat. superioris Hung. in conventib. eorum. a. 1670. Szalaynál: V, 127. Korneli Fragmenta: II, 115.

1670.

A tudósítás e gyülésről körülbelől ugyanazon időben érkezhetett Bécsbe Casanovának, Konstantinápolyban székelő császári követnek, január 15-kén kelt levelével, melyben a kormányt Bukováczky követségéről értesíté. A lázadás rövid időn történendő kitöréséről ezek után nem lehetett többé kétség. De az még nem tudatott, lesz-e abban része Apafynak? A bécsi udvar ezt kikémleltetni s a fejedelmet egyszersmind a béke fentartására újabban is megintetni kivánván, február 28-kán ismét Kászonyi Márton sz. györgyi prépostot küldé ki Erdélybe. A követ Bethlen János cancellárhoz és Teleki Mihályhoz is vitt magával leveleket, melyekben intettek, tartóztatnák fejedelmöket a nyugtalan magyarokhoz való csatlakozástól, ebbeli szolgálataiknak bőséges jutalmát veendők. A fejedelem maga emlékeztetett, mennyi inséget hozott már magára Erdély az által, hogy a lázadásokat szítogatta; ha a fejedelem e most keletkezett mozgalmakat nem gyámolítja, viszont mindenben várhatja a tartományának oly szükséges béke biztosítását s ő felsége pártfogását a Portánál, hol ellene Zólyomy még mindig fondorkodik. Apafy habozott egy ideig, mi választ adjon a követnek, holott a magyar uraknak szavát adta, s azok érdekében épen most járatta Rosnyait is a Portához. De ime, pár nap múlva megtért Rosnyai; s a fejedelem, Bukováczky követsége tárgyáról általa értesűlvén, egy perczig sem tétovázott tovább a magyaroktól minden további segedelmét megvonni, s Kászonyit a barátságos viszony fentartásának biztosításával bocsátani vissza a császárhoz [1]).

A besztercze-bányai gyülés.

Ugyanazon időben, midőn Kászonyi Gyulafehérvárra ment, Leopold a mind fenyegetőbb színt öltő felvidék megnyugtatása végett márcz. 27-kére, Beszterczebányára gyülést hirdetett, melyen mind a tizenhárom éjszak-keleti, mind a dunáninneni megyék előadnák panaszaikat. Ezek meghallgatására most mind magyarok, az ország legfőbb hivatal-

---

[1]) Bethlen Ján.: II, 7. kövv.

1670. nokai neveztettek ki biztosokúl. Ott találjuk Szelepcsényi helytartón kivül Nádasdy országbirót, Szécsenyi György kalocsai érseket, Szegedy Ferencz kanczellárt s váczi-, Bársony György nagyváradi püspököt, Forgách Ádám tárnokmestert, Csáky Ferencz kassai főkapitányt és Zichy István hamaraelnököt. Megbízatásuk szerint a panaszok meghallgatásán kivül felhatalmazva voltak a fenyegető veszélyekről, s a haza nyugalmát és fenmaradását néző egyéb nyilvános ügyekről is végezni a rendekkel. De ezek, értesűlvén, hogy a biztosok a sérelmek orvoslatára felhatalmazva nincsenek, sem azok megbízó levelét el nem fogadták, sem a magokéit elő nem mutatták; hanem miután nekik kemény szavakba foglalt kívánataikat benyújtották, s május 12-kére egy újabb gyülést hirdettek, a tanácsosok válaszát meg sem várva, mindjárt másnap szétoszlottak [1]).

Zrínyi P. és Frangepán felkelése.

A rendek ezen magokviseletének kétségkivül abban is feküdt oka, hogy Zrínyi és Frangepán Horvátországban ekkoron már kitűzték volt a lázadás zászlaját. Mihelyt Bukováczky márczius elején Konstantinápolyból hazatért, hol a nagyvezér elutasító válasza után is nyert, úgy látszik, a végekbeli basák s bégek segélyezése iránt némi biztatásokat, [2]) Zrínyi a bosnyai basát azonnal felszólítá, küldené el mennél előbb az igért hat ezernyi dandárt; felszólítá a budai basát is, hagyná meg a határszéli bégeknek, hogy segedelmére siessenek. Maga mintegy nyolcz ezernyi oláh, morlák s uszkók csőcselék népet gyűjtött zászlai alá; Tattenbachnak Grécz elfoglalását tűzte ki feladatáúl; Frangepán által pedig Tótország rendeit maga iránt hódolatra hívatta fel. De a törökök nem mozdúltak; Tótország rendei közől a főbbek hódolni nem akartak, a zágrábi püspök Borkovics Márton és Erdődy Miklós pedig a lázadás hírével Bécsbe siettek. 1670

---

[1]) Leopold levele az ország rendeihez ápril 22-ről Praynál: Epist. Proc. III, 467. Acta XIII Comitat. Szalaynál: V, 128.

[2]) Hist. des Troubles de Hongrie I, 91. Egyéb forrásaink is említik, hogy számított a bosnyai s végbeli törökökre, minek nem volna helye, ha épen semmi biztatást nem nyer vala a Portáról is.

Márczius 20-kán e feladás következtében miniszteri tanács tartatott, melyben a három lázadó úr elfogatása végzéssé lett, és Spankau tábornokhoz parancs küldetett, hogy összegyűjtvén a stajer és karánt földön lévő hadakat, a végzést foganatba vegye. Lobkovitz, Montecuccoli és Hocher, status kanczellár, úgy vélekedtek, hogy meg kellene kisérleni, nem lehetne-e Zrínyit és Frangepánt erőszak nélkül kelepczébe keríteni: hívassanak tehát fel, jönnének önként Bécsbe kegyelmet kérni ő felségétől, ki azt tőlök nem is fogná megtagadni, e kisérlet bízassék a zágrábi püspökre, — ki, tekintve, hogy Horvátország jogai s népei az idegen katonaságtól kivált Herberstein károlyvárosi kapitánytól valóban számos sérelmeket szenvedtek, különben is szelídebb eszközöket javasolt alkalmaztatni; — ő felségének, mondák, senki sem fogja bűnül felróhatni, ha rászedi azokat, kik őt ily gonoszúl megcsalták. „E merény álomnak látszanék, de igen is való; magam sem hinném, ha veszedelmemre nem látnám. De bízom istenben, hogy megsegít; s majd becsületre tanítom őket: újjaikra verek, hogy fejeik is legördűljenek“ — írá hat nappal később (márcz. 26-kán) Leopold a spanyol udvarnál lévő Pötting követéhez [1]).

A zágrábi püspök nem késett megvinni Zrínyihez, a minisztertanács végzése szerint a császár levelét, melyben neki „a régi kegyelem folytatásán kivül újabb kedvezések“ is igértettek. De Lobkovitz ezen kivül még más kelepczét is készített. Épen Bécsben időzik vala Forstall Mark, ágostonrendi szerzetes, Zrínyi gyóntatója, kit Miklós bátyjának özvegyével együtt nemrég távolított el udvarától. Ezáltal tehát a császár nevében megizené Zrínyinek: „hogy nem fog hűtlennek, lázadónak nyilváníttatni; életében, javaiban, be-

---

[1]) Majláth: Gesch. des Österr. Kaiserstaates V, 76. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 240. Cont. Fleurian. LXIII, 464.

1670. csületében, szabadságában, hivatalában és méltóságában semmi csorbát sem fog szenvedni, feltéve, ha idején engedelmeskedik, fiát túszul adja s engedelmessége és bizodalma jeléül, egy, nevével jegyzett üres lapot (charta biancat), melyre a kegyelem feltételei volnának iratandók, küld Bécsbe. Ha netalán a bánságról lemondana, a varasdi vagy károlyvárosi kapitányságot fogja megnyerni. Megigéré tovább, hogy adósságaiból 40 ezer frtot kifizet; s általában virágzatra juttatja családja ügyeit az udvarnál, őt ismét kedves atyafiának nézendi, és soha el nem hagyja“ [1]).

Forstall atya Csáktornyán találta Zrínyit, hova ő, miután Spankau közeledtének hírére különben is fizetetlen gyülevész népe nagyobb részben szétfutott, egy csapat morlákkal zárkózék. A kivánt üres lapot egy ideig vonakodott neki átadni, meggondolván, hogy arra a vett igéretek visszavonását s halálos itéletét is ráírhatnák. De Forstall biztatásai végre legyőzték habozását. „Meggondolván, — így szól ő maga védiratában, — hogy a császári felség szavának szentnek, másolhatatlannak kell lenni“, ... az aláírt lapot fiával együtt felküldé Forstall által, kijelentvén neki, hogy kész maga is felmenni, ha a császár úgy kivánja. Forstall a lappal Bécsbe érkezvén, Lobkovitz meghagyásából arra a következő pontokat írta: hogy Zrínyi császári katonaságot fogad váraiba; személyesen megjelen Bécsben; bűntársait feladja [2]).

Tattenbach elfogatása.

Ezalatt Tattenbach Gréczben elfogatott: Frangepán pedig Herberstein károlyvárosi kapitánytól nyomatván, Zrínyihez menekült Csáktornyára. De itt nem sokáig maradhattak nyugton. Az april 9-kén tartott miniszteri tanács, daczára az elébbi igéreteknek és Zrínyi engedelmesség-fogadásának, mivelhogy eddig személyesen meg nem jelent, elvégezte, hogy fia ne bocsáttassék a császár kézcsókolására, mert ez

---

[1]) Zrínyi védirata Katonánál: XXXIII, 830. 840.

[2]) U. o. 842.

1670.

annyit jelentene, mint atyjának kegyelmet biztosítani; holott míg ő él, béke nem lesz az országban. Spankau pár nappal később a vett parancs szerint Csáktornya alá szállott, és Zrínyi tiltakozására, miszerint ő a császárral már egyezkedésben áll, visszaizené, hogy ő arról mit sem tud, s az ő feladata, a várat megvínia; mihez nyomban hozzá is fogott. Zrínyi és Frangepán sem a gyönge vár falaiban, sem a morlákok kitartásában nem bízván, nehogy sorsukat az ellentállás által súlyosbítsák, ápril 13-ka éjjelén a várat néhány hűségesebb embereik kiséretében titkon odahagyták, melyet aztán Zrínyinek benn maradt hitvese nem késett megadni. Pár napig tétováztak a bujdosók, kiköltözzenek-e, míg a zivatar fejök felett elvonúl, vagy Bécsbe menjenek? Útjokat azonban mégis e város felé irányozták [1]). Ápril 16-kán Kéry Ferencznél szálltak meg annak patyi kastélyában. A várúr erről még azon éjjel hírt adott Bécsbe, honnan másnap meghagyatott neki, hogy ha Bécsbe akarnak menni, szándékukban őket erősítse meg, míg érettök fegyveres nép érkezik [2]). Ők ápril 18-kán önként bementek a fővárosba.

Zrínyi és Frangepán Bécsben elfogatnak.

Lobkovitz Zrínyit kihallgatván, tőle Hocher statuskanczellár jelenlétében kivánta: írna tüstént levelet Rákóczynak s ügyekeznék a felvidéken is lecsöndesíteni a mozgalmakat. „Atyámfia, ha ezt megteszed — mondá neki — szentül igérem kegyelmednek a teljes bocsánatot, ő felsége régi kegyelmét, szabadságod, javaid, méltóságod teljes visszanyerését, s e felett az első megürülendő főkapitányságot: szóval még nagy emberré teszem kegyelmedet“ [3]). Zrínyi a levelet egész készséggel megírta vejének; s azontúl még egy ideig szabad lábon tölthette Bécsben napjait.

Rákóczy felkelése.

A felvidéki mozgalomtól eleve is inkább félt a kormány, mint Zrínyi felkelésétől, mióta Casanova és Pañajotti leveleiből értesült, hogy ez a töröktől nem nyert segedelmet. A

---

[1]) Majláth: V, 84. Wagner: Hist. Leop. I, 243.

[2]) Katonánál: XXXIII, 799.

[3]) Zrínyi védirata Katonánál: XXXIII, 841. kövv.

1670. felvidéken sok volt a gyúanyag. A márczius végén tartott beszterczebányai gyülés eseményei után valószinűnek látszék, hogy az egész felvidék fegyverhez nyúl. Rákóczy a beszterczei gyülésről hazatérvén, mindenekelőtt Munkácsra sietett, hogy atyjának ott őrzött kincseit hatalmába ejtse. De anyja, ki az ifjúval, mióta ez a protestansoknak kedvezni kezde, meghasonlott, most pedig lázadási szándékát fennen roszalta, őt a várba nem eresztette be s ágyúinak tüzelésével fenyegette őt, ha erőszakhoz nyúlna. Jobban sikerűlt Rákóczynak a csel Stahremberg Rüdiger tokaji kapitány ellen, kit a husvéti ünnepek alatt főbb tisztjeivel együtt Patakra magához vendégűl hívott, s miután hűségében meg nem tántoríthatta, foglyúl Regéczbe küldötte. De a hon maradt alkapitány sem volt hajlandó feladni Tokaj várát; Rákóczy tehát azt, miután Bocskay István Ónodot megvette, az egyre szaporodó felkelők által körültáboroltatá, míg más csapatok a Wesselényi László kapitánysága alatt lévő Szendrő ellen indulának[1]).

Ezen stádiumában volt a felkelés a felvidéken, midőn meghozták Zrínyi levelét Rákóczyhoz, melyben tudatván vele a maga megtérését a császár hűségére, őt is inti, tenné le maga is, tétetné le felkelt társaival is a fegyvert s bocsátaná szabadon az elfogott Stahremberget. Ugyanazt hirdeté az ország minden rendeinek Leopold ápril 22-kén kelt levele, melyben a hűtlenség legsúlyosabb büntetése alatt int mindenkit: ne merészeljenek a lázadó Rákóczyhoz csatlakozni; sőt ellene fogjanak fegyvert, ebben rövid időn sükeres támogatását tapasztalandók. A kik pedig eddig Rákóczyval tartottak, szakadjanak el tőle: a gyorsan megtérők kegyelemben részesűlnek[2]).

Fegyver-letétel.

Zrínyi és Frangepán elfogatásának híre villámcsapásként hatott Rákóczyra s pártfeleire. Az éjszakkeleti megyék máj. 1-jén Tályán gyülést tartottak, hol a fegyvert, melytől

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 232. Babocsay Izsák: Fata Tarczaliens. Rumynál: Monum. I, 27. Szirmay: Not. Com. Zempl. 216.

[2]) Bethlen János: II, 25. Pray: Epist. Proc. III, 467.

1670.

a jelen körülményekben semmi jó eredményt nem várhatának, letenni határozván, hódolatuk bemutatása végett Bécsbe követséget küldöttek. Rákóczy, hadi népét elbocsátván, fegyverét elhányván, Munkácsra anyja szárnyai alá menekűlt; kinek aztán a jezsuiták által hatályosan támogatott kérelmeire s fiatalsága tekintetéből is személyére ugyan kegyelmet nyert, de bűndíjúl 400 ezer frtot kelle fizetnie, váraiba német őrséget bocsátania, trencsényi jószágait pedig, melyek mindjárt a felkelés kezdetében lefoglaltattak, a kamara birtokában hagynia. A felkelés legterheltebb részesei: Bocskay István, Kende Gábor, Ispán Ferencz, Petróczy István Gyulafy László, Wesselényi Pál, Forgách Miklós, Vay Mihály, Szuhay Mátyás, Csernel Pál, Uray Mihály, Lónyay Anna, Kemény fejedelem özvegye s többen mások Erdélybe menekűltek. A makacsok ellen, kik a tályai végzés szerint szétoszlani vonakodnának, Barkóczy Ferencz az egész nemességet felültette.

De bár ekként rövid időn csend állott be az egész felvidéken, Spork és Heister tábornokok, mivel már útnak indíttattak, s a lázadás elfojtásánál egyéb, messzebb hordó tervei is voltak az udvarnak, junius elején mintegy 9—10 ezernyi hadat vezettek az országba, melyeknek számát a kósza hír 60 ezerre szaporítá. Kobb Farkas, kassai helyettes főkapitány még ezeknek megérkezte előtt megkezdé iszonyú garázdálkodását. Csáky Ferencz főkapitány távollétében, ki mindjárt a felkelés elején Szepességbe futott, a maga kezeiben érezvén minden hatalmat, Köröskényi Gáspárt, ki elébb egy csapattal Czeke helységét s erdejének egy részét felpörkölte, czimboráival együtt hatalmába ejté s Újhely mellett huszad magával karóba vonatta; másokat pedig a czekei erdő szélein akasztatott fel [1]).

---

[1]) Babocsay Izsák, Rumynál: Monum. Ung. I, 28. Bethlen Ján.: II, 31. kövv. Szirmay: e. h. 220. kövv. Histor. Execut. C. C. Nádasdy stb. Korneli: II, 144. Wagner: Hist Leop. I, 244.

III.

1670.

A kényuralom kezdete.

Apafy fejedelem, mihelyt az eseményekről értesült, Hedri Benczét mindjárt Bécsbe útasítá, hogy közbenjárása által szelídebb eszközök alkalmazására indítsa az udvart. De a naponkint felérkező hírek, melyek szerint a magyarok az eszélytelenűl emelt fegyvert még eszélytelenebbűl nyakrafőre hányták el, oly gondolatokat ébresztett Lobkovitz, Montecuccoli és Hocher miniszterekben, a magyarság esküdt ellenségeiben, „hogy a szétfutottak s kudarczot vallottak irányában minden szabad, mi kényöknek tetszik“ [1]). Úgy látták, soha sem volt kedvezőbb alkalom foganatba venni a spanyol követnek 1624-ben, II. Ferdinánd tanácsában mondott javaslatát az ország alkotmányos jogai, szabadságai eltörlésére, a nemzet megigázására: a lázadás — úgy vélekedtek — erre teljes jogot ad a császárnak; bár a fölkelők az arany bulla záradékának értelmében, megsértett jogaik védelmére emeltek is fegyvert. Elhatározták tehát megkisérleni ama tervek valósítását. A gyönge császár könnyen hajólt előterjesztéseikre, s május 22-kén, midőn a fölkelésnek már nyoma is alig maradt az országban, ekként ír vala a spanyol udvarnál székelő követének, Pötting grófnak: „A magyar ügyek kedvező fordulatot vettek; s én meg akarom ragadni az alkalmat Magyarország közügyeinek másként alakítására“ [2]).

És e szándok valósítása végett volt szükség Spork tábornok hadaira. Míg ezek az egész felvidéket elözönlék és ostromállapotba helyezék, Lőcsére egy bizottmányt küldetett, mely feladatáúl nyerte: „a közbékét s nyugalmat az országban lehető legsikeresb módon eszközleni; a császári hadakat kellő fegyelemben tartani; a vétkeseket az ártatlanoktól különválasztani s mindent a régi nyugalmas állapotba helyezni vissza“. E bizottmány tagjaiul gróf Rothal János

---

[1]) Bethlen Ján : II, 36.

[2]) Majláthnál: e. h. V, 96.

1670. elnöklete alatt Gubasóczy János pécsi püspök, Heisten Szigfrid altábornagy, Gróf Volkra Otto és Eszterházy Farkas kir. személynök neveztettek [1]. — De a szelíd eszközök alkalmazása iránt, melyeket Apafy javasolt, hamar eltűnt a remény. A főnemesek — mond Erdély kancellára, Bethlen János — mindenfelé elfogatnak; a német katonáktól naponkint számtalan zaklatást szenvedő közép nemesség ellen, mely félelmében mocczanni sem mer, minden lehető elkövettetik: bűnösök, ártatlanok egyaránt elfogatnak, s ellenére a megtérteket kegyelemről biztosító nyilvános császári levélnek, sőt ellenére a császár pecsétes magán leveleinek, melyeket némelyek a magok biztosítására szereztek vala, bebörtönöztetnek; sőt még a nők sem tapasztalnak több kiméletet. Ezeknek bebörtönöztetése, mond Bethlen, a nagylelkűséggel ellenkezvén, azt hivé Apafy, a bécsi udvar tudtán kivül sujtják a nőnemet. Bécsben járó követe által tehát panaszt emel, s Bocskay Istvánné s a többi elfogott nők szabadon bocsáttatásáért könyörög; de siker nélkül [2]. A városok ellenvetés nélkül bocsátják kebleikbe „az őket nem sokára kifosztandó“ német zsoldosokat [3]. Az urak, részesek vagy nem a felkelésben, mindenütt megnyitni kényteleníttettek váraikat, kastélyaikat a német tiszteknek. Csak egy vár merészli elutasítani a felhivást: Murány sziklavára, melybe Széchy Mária, Wesselényi nádor özvegye zárkózott. Lothringeni Károly herczeg egy erős hadosztálylyal vívására küldetik. A mindennel jól ellátott sziklafészek sokáig daczolhatott volna a vívókkal: a herczeg tehát a várfalak helyett annak asszonyát kezdi ostromlani, s kegyelemigéretei és a császár biztosító levele s az elhunyt nádor titkárának, a megnyert Lesenyei Nagy Ferencznek biztatásai által reábirja, hogy a német őrséget befogadja. A herczeg rangjához, neméhez illő udvariassággal bánt a hazafias érzelmű matronával; de a zordon

---

[1] Leopold levele Apafyhoz Bethlennél: II, 36.

[2] U. o. 40.

[3] U. o.

1670. Spork őt is elzáratta. A várban talált gazdag martalék közt legtöbbre becsültettek a mozgalomra vonatkozó irományok, melyek aztán az úrnővel és Nagy Ferenczczel együtt Bécsbe szállíttattak. E levelek s a titokba avatott Nagy Ferencz vallomásai, melyek tőle a kínpadon csikartattak ki, számtalan urat veszélybe ejtettek [1]).

Nádasdy elfogatása. Ezen irományok s vallomások ejtették újabb gyanúba a már megkegyelmezett Nádasdy Ferencz országbirót is, ki aztán sept. 3-kán virradóra pottendorfi kastélyában egy lovas csapat által elfogatván, Bécsbe vitetett. Gyanú támadt később gróf Tökölyi István ellen is, bár ő huzamosabb idő óta súlyosan beteg, a felkelésben részt már nem vehetett. Ő sejtvén a vihart, 13 éves fiát Likava várába küldé, melyet neki egészen átadott; ő maga Katalin és Éva leányaival Árvába zárkózott. Eszterházy Pál, a király parancsa szerint, nov. 20-kán fogta körül a várat. Tökölyi harmad napon meghalt nyavalyájában; leányait, miután a várat átadták, Eszterházy saját gondviselése alá fogadta, Évát néhány évvel utóbb még hitvesül is vette. Imre ezekről értesülvén, barátainak tanácsa szerint egy Keczerrel maga is odahagyta Likavát s Erdélybe menekült [2]). A német katonaság e közben utasítása szerint hosszában széltében bejárta az országot s fogdosta a gyanús urakat s nemeseket; a parasztságot pedig e barangolásában pénzétől, vagyonától fosztotta meg. Csáky Ferencz kassai főkapitány, mivel eleinte szintén érintkezésben állt Wesselényivel, hogy magát most minden gyanú alól kitisztítsa, a németeket buzgóan segíté a börtönök megnépesítésében. De hálát ő sem aratott e szolgálataiért: midőn még az év folytában meghálálozott, az őt árulónak mondó

---

[1]) Leopold levele Apafyhoz Bethlennél: II, 42. Wagner: Hist. Leop. I, 246. Vesd össze Szécsy Mária életirását Nagy Istvántól. a Kubínyi Fer. és Vahot Imre által 1854-ben kiadott „Magyar- és Erdélyország képekben“ czímű munkában III, 81.

[2]) Bethlen Ján.: II, 50. Wagner: Analecta Scep. IV, 185. Más Wagner: Histor. Leopoldi. I, 247.

1670.

német tisztek eltemettetni sem engedték a szokott tisztességgel[1]. És bár a börtönök már megteltek, még tovább is zsarnokoskodott volna a német katonaság, úgymond Bethlen, ha a török hadi készületeinek hírei által abban meg nem gátoltatnak; mert midőn a népet Erdély határszélein is zsarolni, pusztítani kezdették, a fejedelemtől ez iránt gyors futár által értesített nagyvezér útasításából a budai, váradi és tömösvári basák fenyegetései, legalább Erdély szélein, némi nyugalmat szereztek[2].

A rendkivüli törvényszék.

Ekkoron már együtt ült a rendkivüli törvényszék, mely Bécsben, szept. 20-kán, Hocher statuskanczellár elnöklete alatt a császári, hadi s alsó-ausztriai kormánytanács tizenkét tagjából alkottatott Nádasdy, Zrínyi és Frangepán grófok megitélésére. „Bár ő császári felsége — szól az udvari rendelet, — a báró Hocher János kanczellár s a melléje rendelt Abele Kristóf által intézett nyomozás és a három bűnös vallomásai útján, oly iszonyú bűnök tudomására jutott, hogy rájok minden további törvénylátás nélkül kimondhatta volna a halálos itéletet: tetszett mindazáltal ő császári felségének, a vele született osztrák kegyelemből, törvényes perfolyamot s nekik védelmet engedni, e végre... megbízott törvényszéket alakítani, Frey György osztrák kamarai ügyésznek meghagyni, hogy a három bűnös ellen vádat intézzen . . . .[2]. A foglyok védelmére két német ügyvéd rendeltetett, hogy elfojtassék a rágalom szózata, mintha a foglyok fő bűnét gazdagságuk tenné“. Nádasdy saját házából, hol eddig őriztetett, az alsó-ausztriai rendek országházába, — Zrínyi és Frangepán Neustadtba szállíttattak. A felvidéken a rettegtető eljárás mellett is találkoztak oly bátor s lelkes hazafiak, kik Rothal előtt a Lőcsére hirdetett gyülésen szavokat hallatták, hogy az elfogott grófok feletti törvénylátás Magyar-

---

[1] Bethlen Ján.: II, 34. 46.

[2] U. o. 44. 48.

[3] Fleury folytatója LXIII, 471. s utána Katona e. k. 830. 860.

1670.

ország rendeit illeti. A császári biztostól oly választ nyertek, miképen azé a törvénylátás joga, ki iránt hűségeskével köteleztettek: Nádasdy és Zrínyi ő felsége hites tanácsosai voltak; Frangepán pedig hűbérese: más törvényszéket tehát nem illet megitélésök. Nem az itt a kérdés, viszonzák a rendek, valjon a király-e, vagy más itélje meg ügyöket? — hanem az: valjon jogos-e, hogy a király a hazai törvények és szokás ellenére, magyarok helyett németekkel láttat törvényt[1]? A felszólalásnak azonban nem lett foganata: a birák közt egy magyar sem találtatott.

Nádasdy folyamodása.

Nádasdy, fogságának mindjárt kezdetében kérte vala Lobkovitz minisztert, eszközlené ki, hogy ő felsége ne a törvény, hanem a kegyelem utján végezze el sorsát; s első vallattatásakor kijelenté: „hogy legkegyelmesebb fejedelmével nem akar pörlekedni"; mivel pedig ez figyelembe nem vétetvén, másod ízben vallatni kezdék, ismét határozottan nyilvánítá, hogy ő egytaljában nem akarja ügyét perfolyamra bízni, sem magát irat által védeni, hanem egészen a császár kegyelmére bízza sorsát. Másnap pedig vejét, Draskovich Miklóst és fiait is megkéré, fordítanák reá ők is minden ügyekezetöket, hogy ügye kegyelem útján döntessék el. Ő, ha teljesen kimenthetné is magát törvény előtt: inkább kíván kegyelemhez folyamodni, illőbbnek tartván, hogy a világ őt bűnösnek, mint ártatlanúl szenvedőnek tartsa. Indítsa ő felségét kegyelemre az, hogy fejét az ő tetszésének alávetette, s bűnét előtte élő szóval megvallván, atyai kegyelemért könyörgött. Ő valóban hitte is, hogy ezt már megnyerte, miután azóta ő felsége több kedvezéseiben részesült. Meg van győződve, hogy akkoron mindent fölfedezett ő felségének, mi a dolog lényegére vonatkozik; de minden apró körülményeket elmondania lehetetlen volt, s azt ma sem tehetné, ha a mennyország birtokával jutalmaznák is meg; mert két éve lévén már, hogy magát az ügyből kivonta, sok mellékes

---

[1] Wagner: Hist. Leop. I, 249. Korneli Fragmenta: II. 156.

1670.

dologról megfeledkezett. Lágyítsa meg ő felsége szivét az is, hogy a meddig ő ezen ügyekben, — melyeknek, úgymond, Wesselényi nádorné volt fő indítója, — részt vett, azok egyátaljában nem voltak ő felsége ellen irányozva. Azután sem kezdett semmi újabb összeesküvést; hanem inkább akadályozott, a mit lehete; miért is őt némelyek kizárták s elvégezték, hogy Tökölyivel s Petróezyval együtt, kiket barátjainak hittek, mihelyt fegyverhez nyúlnak, megölik. Elfogott leveleiből láthatják egész élete feddhetlen folyamát; s e nyomorúságos ügyben is semmi mást nem czélzott, mint amaz átkozott nádorságot; úgy hitte, ezt elnyervén, mindent ismét jóvá tesz, nemcsak fölfedezni, hanem elfojtani is akarván a mozgalmat. Indítsák tehát ő felségét kegyelemre mind őseinek érdemei, mind saját szolgálatai; ő miként elébb, szabad állapotában tette, úgy most is teljes önmegadással merőben kegyelmére bízza magát.

Zrínyi felirata.

Egészen más szellemű volt Zrínyi hosszú védirata. Ő igazolja, menti magát; megróvja a tövénytelen eljárást, az igéretek megszegését; vádolja a minisztereket; magyar birákat követel; s hivatkozik a törvényekre, melyek a királyt is kötelezik. Ő, úgymond, nem akar hivatkozni a magyarok ama jogára, mely fegyvert enged fogni a király ellen, midőn jogaik, szabadságaik elnyomatnak, sarkalatos törvényeik felforgattatnak s önkényes uralkodás czéloztatik megalapíttatni a választás alá eső, korlátolt királyságban. Nem akarja említeni, hogy a király s az ország közt kölcsönös eskü s kétoldalú kötmény létezik, mely, ha az egyik rész visszalép, a másikat sem kötelezheti többé. Távol van tőle, végre az is, hogy ő felségének a nádorispánság hosszú üressége s más, hittel fogadott törvények megszegése s egyéb sérelmek miatt szemrehányást tegyen. Bár azonban e tekinteteknél fogva a magyarok felkelése soha sem is oly bűnös, mint az örökös tartományok hűbéreseinek lázadása; s ezért a fejedelmi háznak

---

[1] Lünig: Litt. Proc. Europ. II, 499. 595. Katonánál: e. k. 849.

1670. szelídebben is kell bánni a kiváltságolt magyarokkal, mint más lázongó alattvalóival: ő mindazáltal soha sem volt oly értelmű, hogy ily okokból háborítsa meg a közbékét. Menti aztán magát, hogy ő a törökkel soha sem szövetkezett össze; semmi ellenségeskedést ő felsége ellen nem kezdett; sőt a Rákóczyhoz írt levele által segítette elfojtani a felvidéki zavargásokat; mi annyira sikerült is, hogy bűne, ha azt annak akarják nevezni, szentnek nevezendő, miután oly szerencsét eredményezett ő felségére. Igazolja magát Bukováczki küldetése miatt, mi által, miként Rothalnak eleve kijelenté, csak a török hitét akarta megkisérteni. Nem tagadja ugyan, hogy midőn lázadási szándokának híre szárnyalni kezde, ő e hírnek ellent nem mondott, sőt a zavarosban halászni akarva, azt még szándékosan is terjesztette, hogy az érdemeitől eddig megtagadt jutalmat e csellel csikarja ki, — miként ez Auersperg minisztersége alatt (ki 1669-ben mozdíttatott el) már többeknek sikerült. De e fondorlat pártütésnek nem nevezhető, mert ő hűtlen soha sem volt szivében. Ha lázadó lenni akart volna, nem lesz vala nehéz megsemmíteni a Muraközbe ellene kis csapatokban érkező császári hadakat.

Több ilyféle mentségek után hivatkozik a Lobkovitz által nem különben, mint ő felsége levelében biztosított kegyelemre s bocsánatra, melyben bízva, barátainak ellenkező tanácsa daczára önként Bécsbe jött. A felség szavának pedig szentnek, másolhatlannak kell lenni: a szentség hitelén nyugszik a népjog s az egész emberi társaság. Azok után, miket neki Lobkovitz ő felsége nevében igért, ha kegyelmesebben nem határoz is róla ő felsége, meg kell tartani legalább a nevével jegyzett üres lapra irottak tartalmát. Lobkovitz, Hocher, mint ő felsége miniszterei, a császárt képviselik; az ő szavok reá nézve a császár szava: s azt mondani, hogy azon üres lap csak őt, Zrínyit kötelezi, de a császárt nem, oly valami volna, mi még becsületes kereskedők közt sem történik. S ha a neki tett igéretekben hiányzik is talán némi formaiság: a császári sas nem fogdos legyet, a felség szava nem szőrszálhasogatólag, hanem nagylelkűleg magyarázandó. Ellentállás helyett ezért menekült ő a császár lábaihoz. Ne engedje tehát ő felsége, hogy annyi jutalomigéretek után még többet is szenvedjen, mint már eddig szabadságában, becsületében, hírnevében s javaiban szenvedett, ellenére a felség által is hittel fogadott hazai jogok s törvényeknek, melyek rendelik: hogy senki el ne fogassék, senkinek javai el ne koboztassanak, szóval, senki se bűnhesztessék, mielőtt törvényesen meg nem idéztetett, s meghallgatva el nem marasztaltatott; és melyek rendelik, hogy a fiú ne hordja apja bűneinek súlyát; a család, egynek vétke miatt, ne fosztassék meg ősi javaitól. Könyörög azért is, hogy ne alkalmaztassanak reá a birodalom, vagy más tartományok törvényei; ő felsége a magyar törvény megtartására hittel is kötelezte magát; e szerint döntessék el tehát az ügy s oly személyek által, kik e törvényt értik. De ha ő felségének inkább úgy tetszik, hivatkozik az osztrák kegyelmességre: a kegyelem emelte házát nagyra, s csak a kegyelem kihaltával fog az is kihalni. Hivatkozik végül nemzetsége s a maga érdemeire, melyet csak az irígység akarhat a sárba legázolni; de ő nem kiván boszút állni irígyein; hanem könyörög, helyeztessék addig is szabadságba, míg ügye a hazai törvények szerint el nem döntetik [1]).

1670.

A három fogoly kivégeztetése.

De sem Nádasdynak az önmegadás és a császár kegyelméért való esedezés, — sem Zrínyinek a jogra, törvényre s érdemeire való hivatkozás nem használt többet, mint Frangepánnak az őszinte vallomás és jobbulásának igérete [2]). Lobkovitz, a fő miniszter, Hocher a megbízott törvényszék elnöke, — tán hogy saját, mint később kitűnt, kérdésbe vonható hűségöket a császár előtt mások sujtása által gyanútlanná tegyék; tán hogy az új rendszernek, melyet az udvar Magyarországon megalapítani akart, rettegtetés által köny-

---

[1]) Katonánál: e. h. 830—849.

[2]) Wagner: Hist. Leop. I, 251.

1670 nyebben útat törjenek; tán személyes gyűlöletből a vádlottak iránt, vegy együtt véve mind a három okból, — halálukat akarták, s halniok kelle. A pápa közbenjárását, a magyar tanácsosok kérelmeit s előterjesztéseit, magoknak a vádlottaknak s rokonaiknak szívrázó könyörgéseit, nehogy a császár szivét megvegyék, miként a közvélemény tartá, Lobkovitz elsikkasztotta; s a halálos itélet megerősítését, Hocherrel együtt, hosszan fejtegetve, hogy kegyelemnek itt helye nem lehet, az itt felette káros lenne, Leopoldtól inkább mintegy kicsikarta, mint általvette [1].

Az itélet, a már említett tényekkel s vádakkal indokolva, jószág, méltóság, kéz- és fejvesztést mondott a vádlottakra; a kézcsonkítás azonban elengedtetett [2]. Az alsó-ausztriai rendek e végett felhíva, nemcsak magát Nádasdyt, hanem fiait is megfoszták a nemesi rangtól. Ez megrepeszté az apa szivét; s hallván az itéletet, felkiálta: méltóságomat, jó híremet, életemet vegyétek el; de ártatlan gyermekeimnek kegyelmezzetek [3]. Az itélet 1671-ben ápril 30-kán hajtatott végre mind hármukon. Nádasdy Bécsben, a városháza egy földszinti teremében, nyugodt önmegadással fogadta a halálos csapást. Zrínyi és Frangepán Neustadtban, a fegyvertárban, amaz szótlanul, nagy bátorsággal, emez a hit vígasztalásai által megerősödve, a nézőkhöz intézett, hűségre, engedelmességre intő beszéd után, nyujtották fejöket a bakó pallosa alá, mely azonban mind kettőjöknél csak a harmadik csapással oltá el bennök az életet [4]. 1671.

---

[1] Hist. Executionis C. C. Nádasdy stb. Wagner: e. h. 253. Hocher voksát közli az: Archiv für Kunde Österr. Geschichtsquellen. VIII, 68.

[2] Contin. Fleury: LXIII, 510. kövv. Katonánál: e. h. 876. kövv.

[3] Hist. Execut. C. C. Nádasdy stb. Kézirat.

[4] Katonánál: e. h. 888. kövv. A fegyverház, hol a kivégeztetés történt, ma sörházúl szolgál; a szomorú tény helyét egy, gondosan megújított felirat mutatja. A főtemplom falán a torony alatt ily feliratú sírkő létezik mind máig: Hoc in tumulo jacent Comes Petrus Zrínyius,

1671. Leopold elkobzott javaikból két-két ezer misét szolgáltatott mindenik kivégzettért. Tattenbach ugyanazon évben, deczemb. 1-jén, Gréczben végeztetett ki. Szintén itt halt meg két év mulva, (1673-ban nov. 18-kán) Frangepán Anna, Zrínyi neje a jakabos apáczák zárdájában, hova leányával együtt záratott. A szerencsétlen grófnét sorsának súlya rövid időn megfosztá elméje világától. Fia, János, szintúgy mint Nádasdy gyermekei, a jezsuiták házaiba adattak nevelésbe, atyjaik roppant vagyonából valami csekélység rendeltetvén élelmökre[1]). Széchy Mária havonkint 100 tallér kegyelempénzt kapott, és mint számos más családokhoz (Szúnyog, Kállay, Balogh, Fáy stb.) tartozó nők s leányok holtiglan apáczazárdában őriztetett.

A pozsonyi törvényszék. Mialatt az elnyomott mozgalmak fejei külföldön, külföldi birák előtt álltak, a többi részesek megitélésére Rothal gróf elnöklete alatt Pozsonyba rendeltetett egy bizottmány, melynek tagjai Gubasóczy János püspökön, Zichy János kamaraelnökön, Forgách Ádám helyettes országbirón kivül a királyi tábla elnökéből s közbiráiból álltak. A vádló szerepe Majláth Miklós királyi ügyigazgatónak jutott. E törvényszék elejébe idéztettek mind azon, számszerint mintegy 300, nemesek és protestans lelkészek, kiket a lőcsei bizottmány a felvidéki városok börtöneibe záratott volt. Az ügyigazgató előadására ezeken kivül megidéztettek az elhúnyt Wesselényi nádor, Csáky Ferencz, Tökölyi István grófok és Bory Mi-

---

Banus Croatiae, et Marchio Franciscus Frangepan, ultimus familiae. Qui quia coecus coecum duxit, ambo in foveam cecidere. — E sorok után egy palloson nyugvó két halálfej áll kivésve, mely alatt megint ez olvasható: Discite mortales, casu discite nostro observare fidem Regibus atquae Deo. Anno Dm. MDCLXXI. Die XXX. aprilis hora IX. Ambitionis meta est tumba. — E gyászos eseményekről az idézett kútfőkön kivül említendők még: Histoire des Troubles de Hongrie: I, 123. kövv. Histoire des Revolutions de Hongrie. La Haye 1739. I, 237. kövv. Cserey Mihály Historiája. 39. kövv.

[1]) Csányi János Krónikája. Magy. Történelmi Tár: V, 18.

1671. hály, Vitnyédy István, és Dobay Endre örökösei. Ezek, atyjaik, rokonaik bűneiért mindnyájan jószágvesztésre, — amazok közől néhányan halálra itéltettek. De ezen itélet csak a víg kedvéről hazaszerte ismeretes Bonis Ferenczen, (szintén ápril 30-kán) és Fügedi Nagy Endrén, Wesselényi udvari kapitányán hajtatott végre; másik, mint Lessenyei Nagy Mihály, Baloghy Gáspár, Bartakovics János, Kaziczy Péter, Fáy László, Reviczky János, Szemere László, Szentkirályi Mihály, Rednebi Péter, Boksa István, Bancsi Mihály, Szobonya István, Csernel György, Székely András, Kátay Ferencz, Guthi Dániel, Bory Ferencz, Fuló Miklós, Mikházy István, Veber György stb. halálos itélete jobbára valamely csehországi börtönre lőn változtatva; javaiktól azonban mindnyájan megfosztattak; mások is számosan börtönnel és jószágvesztéssel lakoltak ¹).

Törvénytelen adóztatások. Még sorsuk eldöntését várták a bécsi, újhelyi, lőcsei és pozsonyi rabok, midőn az udvarnak egy rendelete a búsulást, félelmet s elégületlenséget az elfogottak nemzetségein kivül is az egész hazára kiterjesztette. Márczius 21-kén, 1671-ben ugyanis egy udvari rendeletet bocsáta ki Leopold, melyben elszámlálván az elfojtott mozgalom által királyi tekintélyén ejtett vagy ejteni szándékloft sérelmeket, tudtára adá az országnak, hogy hasonló rendetlenségek meggátlása, s átalában a közbátorság védelme végett ezentúl számosabb katonaságot szállásoltat az országban; és császári teljhatalmánál fogva rendeli, hogy azt a jövőben kizárólag az országlakosok kötelessége leend eltartani, a nélkül, hogy a többi örökös tartományok ezen, őket nem illető teherben részesűlnének. Reméli, hogy ezen adózást, melynek ideiglenes szabályozatát velök a mellékletben közli, mind azok, kik a mozgalomban részt vévén, ellene vétettek, mind azok, kik hívek maradtanak, készséggel teljesítendik: amazok, hogy kegyelmére ma-

---

¹) Csányi János Kron. Magy. Tört. Tár: V, 18. és Korneli Fragm. V. ö. Szalay: V, 43. s köv. a 79-dik jegyzet alatt.

gokat érdemesítsék; emezek, hogy az engedelmességben másoknak is jó példát adjanak. Meghagyja s parancsolja tehát mindenkinek, hogy istentől nyert s legújabban fegyvererővel is érvényesített hatalmának hódolva, e rendeletet pontosan teljesítsék, nehogy annyiszor sértett kegyelme szigorrá változzék [1]). Az ekként kivetett adó részint termesztményekben, részint pénzben nemes és nem-nemes, úr, polgár s paraszt által egyaránt vala fizetendő. E pénzadó az urak s nemések jószágain minden kapu után 20 frtra, a városokban minden tallér után, mely eddig rendes adóul vala fizetendő, 17 magy. denárra szabatott. Ugyanazon udvari rendelet a szabad Magyarországban eddig ismeretlen fogyasztási adót is megalapította, minden font hústól fél-, minden akó bortól 90-, egy akó sörtől 30-, egy itze pálinkától két denárt, s minden, lábon eladott sertéstől s más baromtól, árának minden forintja után 12 denárt rendelvén szedetni [2]). S hogy ezen s hasonló rendeletek a királyi kamara által pontosan foganatba vétessenek, Pozsonyban annak elnökéűl Kollonics Leopold bécsújhelyi püspököt nevezte ki Ziehy István helyébe, ki, mivel a korán tudomására jutott mozgalmat föl nem adta, szintén gyanúval terheltetett, a büntetést mindazáltal az őt terhelő, s drága pénzen megkerített okirat elsikkasztása által szerencsésen elkerűlte [3]). A Kassára áttett szepesi kamara igazgatása pedig Volkra grófra bízatott. 1671.

---

[1]) Hist. des Troubles de Hongr.: I, 167. kövv.

[2]) Korneli: II. 238. Csányi János Kron. 19.

[3]) A főhivatalnokok s birák eljárásáról ezen ügyben még számos botrányos tény rejlik a bécsi császz. levéltárban. Nádasdy, Zrínyi és Frangepán csaknem fejedelmi javaiból, bár például Nádasdynál négy millióra teszik az ingó vagyon értékét, az aránylag csekély követelésü hitelezőket nem lehetett kielégíteni. Már azon német hadi tisztek, kik a vádlottak elfogására s javaik lefoglalására küldettek „ragadozó állatok gyanánt" tulajdonították el magoknak az értékek nagy részét. Más részében a birák és vádlók osztoztak. Bory Mihály panaszkodik Hocher ellen, hogy némi iratok elsikkasztásáért neki csak száz aranyat adtak. Hasonló panaszt emel Gentilotti Cornel jezsuita, hogy az általa aján-

1671.

Széchenyi érsek felirata.

E rendeletre feljajdúlt az országnak minden rende, minden lakosa. „A legalázatosabb kérelemmel járulok Felséged elébe; — írá föl már april 12-kén Széchenyi György kalocsai érsek, — méltóztassék kibocsátott adórendeletét, míg a felséges háza iránt hű magyar tanácsosok véleményét, s másoknak kérelmeit is meg nem hallgatja, felfüggeszteni. Különben e pusztulásra jutott ország lakosai feljajdúlva, kezeiket égnek emelve, a számtalan árvák s özvegyek zokogva boszút fognak lekönyörögni e gyászos rendeletek szerzőire, melyekről tudják, hogy nem felségedtől erednek. Ismerem a felséges császár s királynak az itéleteiben csodálandó Isten félelmét. Tudom, hogy az igazságos és irgalmas isten áldását kivánja magára, hitvesére, a mi asszonyunkra s utódaira, kikben, ha Istent félik, halhatatlanságot remél. Az isteni felségnek ezen tiszteletére, csodálatos itéleteinek félelmére, gyermekeinek szeretetére, számos utódok iránti reményére kérem felségedet, adjon ha csak rövid időnyi haladékot is, hogy foganatba ne vétessék, mit megrendelt. A magyar nemzetnek a felséges osztrák ház iránt nem kevés az érdeme.

---

lott házi kémek, Orsics és Deliszinovics kapitányok, kik Zrínyi és Frangepán kikémlelésében oly hasznos szolgálatot tettek, nem eléggé jutalmaztattak. Számos a panasz Forgách Ádám tárnokmester és Pálfy Tamás kanczellár ellen ragadozásaik miatt. A lelkiismeretlen tisztviselök még a rendkivüli törvényszék által fölmentettek közöl is többeket sokáig sanyargatának börtönben, hogy tölök pénzt csikarhassanak, vagy öket jószágok elcserélésére, jutányos eladására kényszerítsék stb. Mind ezeknél nagyobb meglepetéssel olvassuk a birák eljárásának részleteit. Fügedi Nagy Endre részes volta fölött a vélemények különbözvén, az állíttatott fel elvül, hogy inkább fel lehet menteni a csekélyebb tehetségekkel és javakkal birókat, ha súlyosabb is a vád ellenök, mint azokat, ha sokkal kevesbbé terheltek is, kik vagy személyes tulajdonaiknál vagy gazdagságaiknál fogva a nyugtalan nemzetnek ismét támaszai lehetnének. A szerencsétlen Nagy Endrét ezen elvnél fogva híres vitézsége a vérpadra vitte. Hasonlókép Boksa István pörében sulyosbító körülmény gyanánt hozatott fel, hadi tapàsztaltsága, barátainak, jóakaróinak nagy száma stb.

1671.

Mindenki tudja, mennyi vért ontott már annak jóllétéért. Jelenleg is tűzvészt, sebeket, halált szenvednek a magyarok, mialatt a szomszéd nemzetek, az ellenségtől biztosságban, békének örvendenek; mert amazok, mintegy az első harczsorban küzdve, a vad ellenség rohanásait a többiek helyett is felfogják. I Ferdinánd és Miksa korában is voltak lázadók, felségsértők. És bűnhödtek érdemök szerint. Lakoljanak, kik arra érdemesek, most is. De gondolja meg bölcseségében felséged, méltányos-e, hogy kevesek bűneinek sulyát az egész nemzet viselje. A török soha sem fog nyugodni. A még ifju, s dicsőségszomjas nagyvezér az ozmán birodalom határainak terjesztésére törekedik. De hajlandó lesz-e majd meggátlása végett vérét ontani, a kit a békében megfosztanak vagyonától, melynek szerzésében véres veritéket izzad. Elakad nyelvem, reszket kezem, s könyárban uszom, midőn ezt írom. Mert eleve látom, a nyomornak mily hosszú sora fog az ilyféle adókból eredni. Szeretem a felséges császárt és királyt. Szivemből kivánom, hogy ez ország az övé maradjon mind örökké. Isten segítse Felségedet" ...[1]). Hasonló folyamodást nyujtott be Szelepcsényi érsekprimás is, kit nem rég (1670. októb. 18-kán) újra is megerősített a királyi helytartóságban[2]). Mind hasztalan. Lobkovitz, Kollonics stb. elállta a kegyelem, szelidség s igazság minden útait; a kérelmek tán nem is jutottak a királyhoz. A kivetett adók, hol azokat a megfélemlett nép és nemesség jó szerével meg nem fizette, fegyverhatalommal hajtattak be[3]).

A korlátolt amnestia.

Megbüntetve lévén az elnyomott mozgalom főbb részesei, a király junius 6-kán Laxemburgban kelt levelében közönséges bocsánatot hirdetett. A kegyelemlevél azonban annyi záradékkal s kivétellel tétetett közzé, hogy benne

---

[1]) Korneli: e. h. 239.

[2]) Kazy: Lib. X. 139.

[3]) Korneli: II, 239. Szirmay: Not. hist. Comitat. Zemplén 227. Kazy: Lib. X.

1671. azok, kiknek kegyelemre szükségök volt, csak újabb rettegtetést láthattak magokra nézve. Kivétettek ugyanis mind azok, kik eddigelé megidéztettek s kereset alatt léteztek, mind azok kik a külföldre menekűltek, s mind azok kik tiltott gyűlekezeteket tartanak s fondorlataikat a király és kibocsátott rendeletei ellen folytatják. Ezen ruganyos értelmű bocsánat mellett a márcz. 21-kén kiadott rendelet által az országra vetett adó is felényire szállíttatott, úgy mindazáltal hogy annak fele a jobbágyok könnyebbsége végett az urakon és nemeseken vétessék meg, „hogy e szerint — mond a rendelet — ha netalán a jobbágyak fizetni képtelenek volnának is, el lehessen látni a hadakat, melyek az ország nyugalma felett őrködnek … Kegyelmesen megszüntetni akarván továbbá a parasztok panaszait, kik uraik által robottal, személyes szolgálatokkal annyira megterheltetnek, hogy a közjóra néző egyéb munkákat elvégezni elégtelenek: rendeljük, hogy hatalmával senki vissza ne éljen. Igazságunk e szerencsétlenek védelmére mindig nyitva álland … Végül egész épségben fenn akarjuk tartani Magyarországon s kapcsolt részeiben királyi hatalmunk teljességét; melynek gyakorlatában mindazáltal az igazságot kegyelelemmel kivánjuk mérsékelni, miképen a közjó kivánni fogja, … kijelentvén egyszersmind, hogy azokkal, kik parancsainknak készséggel nem engedelmeskednek, más módon fogunk elbánni“[1]).

A protestansok üldözése.

Széchenyi György kalocsai érsek s más főpapok bátor fellépése akkoron, midőn a világi urakban számosan, fejeik fölött Damocles kardját érezvén, nyilván szólani is alig mertek, váratlan volt Lobkovitz és minisztertársai előtt. Hogy tehát figyelmöket a politikai ügyekről másfelé fordítsák, általok a protestáns vallásfelekezetek ellen irtó háborút kezdettek; mit annál jogosabban véltek különben is tehetni, mivel az elnyomott lázadás részesei jobbára protestánsok valának. A fogás sikerült. Még Széchenyi Györgyöt is, ki nem rég oly hazafias, meleg szavakkal lépett a trón elejébe 1671. hazája jogainak védelmében, ezután inkább a protestánsok térítésével, templomaik elfoglalásával, lelkészeik elűzésével látjuk foglalkodni.

---

[1]) Histoire des Troubles de Hongrie I, 217. Korneli: II, 240.

Az üldözés egyébiránt néhol már 1670-ben megkezdetett, de inkább a katonai hatóság s más világiak által. Igy Spankau tábornok, Csáki halála óta felső-magyarországi főkapitány, a kassai főtemplomot már 1670 őszén elvette a protestánsoktól, az eperjesi kollegiumot pedig bezáratta. Hasonlót tőn az özvegy Rákóczyné, ki, hogy fia fölmentetését a jezsuitáknak meghálálja, jószágaiból a protestans lelkészeket, majd a pataki iskolából is a tanárokat, tanítványaikkal együtt elűzte. Az evangelikus papok a Batthyány és Kéry grófok jószágaiból is valamennyien távozni kényszeríttettek stb.

Most azonban a főpapság rendszeresen s nagyobb mérvben kezdé üldözni a gyűlölt felekezeteket. Bársony György nagyváradi püspök és szepesi prépost, egy röpiratában, mely rövid időn öt kiadást ért, egyebek közt azt tanítá, hogy „a király nem köteles megtartani ama szerződéseket, melyek a protestansok templomait s más vallási ügyeiket nézik“. A tan hamar foganatba is vétetett. A protestansok templomai, iskolái, lelkészeik lakjai Kőszegen, Szakolczán, Selmeczen, Rosnyón, Trencsényben s a Szepességen számos városban elvétettek. A soproniy evangelikusok harangozási joguktól fosztattak meg, miszerint halottjaikat azontúl csak énekszó mellett takaríthatták el. Még érzékenyebben sérté e hitfelekezeteket az, hogy a felvidéken számos lelkészeik elfogattak s egy bizonyítvány aláírására kényszeríttettek, melyben mondatott, hogy a felkelést híveiknek a szószékről hirdették, őket lázadásra izgatták; azután vasra veretvén, részint az új Leopold-, részint Sárvárra sánczmunkákra küldettek; számosan közűlök később gályarabságra is vitettek. „De isten jó embereket támasztott, mond a krónika, — kik őket a tengernél kiváltották s hazaküldötték“.

1672. Még több templom, iskola és paplak elszedetett tőlök a következő (1672-dik) évben, nevezetesen Pongrácz György váczi püspök s esztergami nagyprépost által Nagyszombatban, Kollonics püspök s kamaraelnök által Pozsonyban. A protestansok mind a két helyt saját költségeiken építtették volt a templomot is, iskolát is; miért azokhoz kérdés alá sem vonható jogot tartván, erélyesen ellentálltak, míg végre katonaság vezettetett ellenök. Szintígy katonai erő közbejöttével foglalta el a templomot és iskolát Kolosváry Imre egri prépost Bártfán és Eperjesen, hol a lefoglalt evang. főiskola a jezsuitáknak adatott át. Ugyanekkor vétettek el a komáromi, a szántói, tályai, mádi, tokai, keresztúri, liszkai stb. templomok. Bársony György a templomok elfoglalását, lelkészek elűzését, miként 1671-ben kezdte, ezen évben is nagy hévvel folytatta; de Turalukán, Nyitramegyében, majdnem halállal lakolt térítői buzgalma miatt. A dühös nép őt megtámadván, szolgáit szétkergeté, testvérét, János itélőmestert, dorongokkal, fejszékkel agyonveré, magát tetőtől talpig cséplőkkel döngeté, míg nem egy lutheranus pap neje őt kezeikből félholtan megmentette. De a püspök felgyógyulván, azután sem hagyott fel ebbeli buzgalmával[1]).

A menekültek mozgalmai.

Az ilyféle tények s kormányrendeletek, párosúlva az országban szállásoló német katonaság zsarlásaival s féktelen kicsapongásaival folyton lázas ingerültségben tarták s csaknem a kétségbeesésig elbúsítják vala a kedélyeket kivált a protestánsok között. Csak egy lökés kellett kivülről, hogy számosan ismét fegyvert ragadjanak. Ez meg is történt még 1672 nyarán. Az Erdélybe menekűlt magyar urak s nemesek Apafy fejedelem pártolása mellett már az 1671-ki juniusban a Portára küldötték volt magok közől Petróczy Istvánt és Szepesy Pált, kieszközleni, „venné a Porta Magyarországot

---

[1]) Csányi János Krónikája. 19. köv. Korneli Fragm.: II, 196. 259. 266. 282. 287. Wagner: Scepus. III, 115. Babocsay Izsák, Rumynál: Monum. I, 32. Bethlen János: II, 106. Ribinyi: Memor. Aug. Conf. II, 16.

1672.

adófizetés mellett pártfogása, védelme alá, és segítené lerázni a németek mind elviselhetlenebbé váló igáját". És bár Köprili Ahmed nagyvezér mind ezen, mind az utóbbi, majd Apafytól majd a menekültektől hozzá intézett követségeket vagy kétes igéretekkel, vagy épen tagadó válaszszal bocsátotta el[1]: a menekülteket nem hagyák nyugodni a hazájok s vallásuk elnyomásáról hozzájok érkezett mind ingerlőbb hírek. Szünetlen boszúterveken törvén fejeiket, mind addig nem nyugodtak, míg Teleki Mihály, kővári kapitány, Apafyné unokaöcscse közbenjárásával, kinek a nádorságot igérték volt, a fejedelmet tényleges segélyezésre nem birták s általa a hajdúkat s a nagyváradi basát is részökre nem nyerték.

A menekültek felkelése.

Augusztus végén mindezekről biztosítva lévén, Petróczy István, Kende Gábor, Szuhay Mátyás és Szepesy Pál mintegy 800 lovassal, kik a németektől űzettek volt ki házaikból, Magyarországba törtek, s miután Huszein aga mintegy 500 váradi törökkel hozzájok csatlakozott, a hajdúkat is felkelésre nógatták. Ezek, különben is számos panaszaik lévén, midőn láták, hogy az elégűletlenek a török által is támogattatnak, csoportosan gyűlöngének zászlaik alá, úgy hogy a felkelők rövid idő alatt mintegy 15 ezer fegyveressel kezdették meg a háborút. Minthogy a felkelők majdnem kivétel nélkül a protestáns hitfelekezetekhez tartozának, kik a vallási sérelmeik miatt dühösek, a szerzeteseket kegyetlenűl üldözni, „a pápista kutyák" javait rabolni, pusztítani kezdék, a háború egészen vallási szinezetet ölt vala magára; úgy hogy Perényi Ferencz indítva érezheté magát, hozzájok kérdést intézni: valjon a kathol. vallás híveinek kiirtására fogtak-e fegyvert? Ezen esetre bennök is ellenséget várhatnak magokra; míg ha a szabadságért küzdenek, társaikká csatlakoznak[2].

A felkeltek egy része haladék nélkül Kállóvárát fogta

---

[1] Ld e követségeket Bethlen Jánosnál: II, 100. kövv. 162. köv. 208. kövv.

[2] Teleki Mihály lev. U. o. 247.

1672. körül, míg más része a Tisza felé közeledék. Wesselényi Pál aranyos-medgyesi várában gyűjté a hadakat Forgách Miklós és Ispány Ferencz által támogatva. Béltek várát a német őrség, ezek egy csapata előtt kivonúlván, nemsokára üresen hagyta; hasonlólag Nagybánya is hatalmokba esett. Spankau tábornok, e mozgalmakról értesűlvén, egy dandárral haladék nélkül a Tiszához siete s azon átkelvén, a felkeltek előnyomulását ügyekezék meggátolni; de nemsokára visszavonúlni kényszeríttetvén, Kassába zárkózott. A felkeltek azonban, mindenütt nyomában, a Tiszán átkelvén, Ónodot, Tokajt, Szendrőt, Füleket e városok hozzájok csatlakozott lakosságával megszállák, Putnokot megvevék, Petróczy és Kende e közben Regécz alá vonúltak, hogy az abba zárkózott Rákóczyt is magukhoz vonják, vagy ha ellentállana, ostrommal szorongassák. Szept. 16-kán Teleki Mihály, miután Wesselényi Pál, Forgách Miklós, Gyulafy László, Ispány Ferencz, Ketzer Menyhért s többen mások a bujdosók közől hozzácsatlakoztak, 700 lovassal s 500 gyaloggal Szatmár ellen indula, s erejének e csekélysége mellett is elbizakodva, eszélytelenűl, a várostól csak egy negyed órányira fekvő Vasvári faluban szálla meg, ott várandó be a fegyverre szólított szomszéd megyék nemességét. De a 2000 németből s 600 magyarból álló őrség erre nem engedett neki időt. Szept. 20-kán őt ágyúkkal is megtámadván, lovasságát néhány taraczklövéssel megfutamították, körülfogott gyalogságát pedig kétségbeesett védelem után mind egy szálig leöldösték. Teleki maga is csak nagy bajjal tudott menekűlni az üldözőktől. Apafy e szerencsétlenségről értesűlvén, többi tanácsosainak sürgetéseire, kik a török által nem támogatott, vakmerő betörést különben is felette roszalták, annak rosz következményeit elhárítandó, Macskásy Boldizsárt azonnal Bécsbe küldé.

Több szerencsével harczoltak e közben Petróczy, Szuhay, Kende és Szepesy, kik miután Rákóczy elcsábításával nem boldogulának, Kassa felé vezetik vala hadaikat, s az elejökbe jött Spankau tábornok kétezer s néhány száz németből álló dandárát szeptemb. 13-kán Enyiczkénél egy véres ütközetben megverték. Spankau, ki a beállott sötétség és záporeső segélye mellett hada romjait Kassára még azon éjjel visszavezette, a következő napokban még egyszer szerencsét próbált a város alá szállott fölkelőkkel; de ekkor is megveretvén, kevésen mult, hogy a győzteseket hátán nem vitte be a városba. Míg aztán ezt a felkelők egy része körültáborlá, más rész Eperjes alá szállott, melyet a 400 főnyi német őrség, szabad elmenet feltétele mellett nem is késett átadni. 1672.

Azonban a szerencse elbizottakká tette a felkelőket, kiknek fejei, a helyett hogy egy vezér parancsai alatt összevágólag intézték volna további hadműködéseiket, egy-egy csapattal mindenik külön czélra törekedett. Nem gondolván meg, hogy hadaik a Kálló, Tokaj, Ónod, Szendrő, Fülek és Kassa ugyanazon időben intézett megszállása által már is felette szétoszlottak, egy csapat Munkács felé indúlt, Rákóczynénak ott lévő kincseit vágyván, de süker nélkül, hatalmába ejteni; más rész pedig, Petróczy, Kende és Szuhay alatt Sárosba és Szepesbe nyomúlt, Bártfát, Kis-Szebent, Késmárkot vette és Lőcsét szállotta meg. A jól felkészűlt városnak azonban semmit sem árthatott a vívó szerekben hiányt szenvedő felkeltek serege.

Tíz nap mulva, mialatt a lázadók itt is, mint egyébütt, hova csak fegyelmetlen csapataik elhatoltak, féktelenül dúlták, rablották a vidéket, kivált a katholikusok javait, híre kezd vala szárnyalni, hogy a felvidék segedelmére siető császári királyi hadak Kobb tábornok s Eszterházy Pál, dunáninneni főkapitány alatt már a szomszéd Liptóba érkeztek. Petróczy a hír valóságáról bizonyos tudomást szerzendő, 600 lovassal Liptó széleire száguldа, s a császári hadat csakugyan ott találván, sebesen visszaüget, s Lőcse alól társaival együtt Eperjesre robog, hogy a császáriak megérkezte előtt a különféle várakat vívó többi hadakat is egyesítse. A magyarok itt, a császáriaknál különben is számosabbak, a város

1672. falaitól védve, sikeresen ellentállhattak volna, valamint hogy azoknak egy megtámadását vissza is verték. De Szuhay, ki hadosztályával Spankau ellen Kassánál áll vala, egyesülést sürgetett; mit az eperjesi táborban lévő, zsákmánynyal megterhelt, s azt mennél elébb biztosságba helyezni óhajtó hajdúk tisztjeit mindnyájan örömest vévén, a sok szekér miatt nagy rendetlenségben vonulának Kassa felé, s ott Szuhayval egyesűlve, Györke mellett szállának táborba.

A fölmentett Spankau most háboríttatlanúl egyesűlt Kobbal és Eszterházyval, s a felkelők táborától csak egy negyedórányira rendezé harczsorait. A felkelők tulnyomó száma még most is kicsikarhatta volna a győzedelmet a császáriaktól, ha gyorsan támadnak. De míg ők egy nap egy éjen át az ellenséggel farkas szemet néznek, Barkóczy István a hajdúkat, kik a magyar tábor nagyobb részét alkották, Kobb biztosító levelei s igéretei által elcsábítja, miszerint azok, midőn másnap a császáriak támadást intéztek, zászlaikat elhányva, társaikat cserben hagyva, futásnak eredtek. A többi felkelők az árulást látván, magok is mindnyájan menekűlni ügyekvének, kivéve az egyik szárnyon messzebb lévő zemplényi dandárt s mintegy ezer gyalogot, kik a történtekről mit sem tudva, az ellenséggel hevesen összecsaptak, de végre is elnyomattak: a lovasság nagyobb része megmenekűlt ugyan, a gyalogság azonban majdnem egészen levágatott. E közben Eszterházy és Barkóczy a lovassággal egészen a Tiszáig űzte a hajdú városok felé törekvő Petróczy, Kende és Szepesy dandárait, míg Szuhay és Szőcs János, mind a ketten gyakorlott katonák, egy kis csapattal Ónod mellé a Sajó mögé vonúltak, s egy éjen hátmögül támadták meg az űzőket. A zavar egy ideig nagy volt ezek között, már mintegy százan hullottak el a vakmerő támadók csapásai alatt, midőn végre Eszterházy ezek csekély számáról tudomást nyervén, őket is megfutamította ¹).

---

¹) Bethlen Ján.: II, 310. kövv. Korneli Fragm.: II, 250. kövv. Wagner: Anal. Scep. II, 35. kövv. Szirmay: e. h. 233.

1672.

A szétszórt lázadók részint Erdélybe, részint a nagyváradi törökök földjére menekűltek; s ekként a lázadás e téren a Tiszán is áthatolt császári hadaktól elfojtva lévén: azon evangelikus tótokat is könnyű lőn rendre igazítani, kik vallásuk üldözése miatt Eszterházy és Kobb háta mögött Árvában fegyvert fogtak, Árva várát megvették, a kathol. népséget pusztították, s a megfékezésökre küldött Pálfy ezredből néhány százat leöldöstek. Spork nagyobb erőt vezetvén ellenök, Árvát visszavette, s vezéröket Pika Gáspárt elfogván, karóba huzatta, és számos helység biráit felakasztatta; mi aztán, egy időre legalább, helyreállítá a nyugalmat [1]).

IV.

A német kormány behozatala.

Az elfojtott felkelésben mely, mint mondók, kizárólag a protestansoktól intéztetvén, némileg vallási harcz szinében tűnik elő, a kormány, s a főpapok és jezsuiták csak igazolását látták a protestans vallásfelekezetek kiirtására czélzó törekvéseiknek, s azt a győzedelem után még nagyobb hévvel folytatták [2]). De Lobkovitz és minisztertársai, Hocher, Martinicz és Nostitz ellenséges szándokaik igazolására s bővebb kifejtésére is újabb okot láttak abban; és most egész terjedelmében följéptek tervökkel, mi nem kevesebből állott, mint: az országot egészen megfosztani régi alkotmányos szabadságától, s a Csehországban fölállított modor szerint intézni el annak kormánylatát. Eddigelé csak a pozsonyi és kassai kamarák elnökségei, a kapitányságok, az adószedő s más apróbb tisztségek bízattak volt idegenekre; a királyi helytartóság, az országtanács, az országbirói és báni tisztségek, ha bár csak helyettesekkel is, de mindig magyarokkal valának betöltve. 1672 végétől kezdve azonban sokat tanácskozának Bécsben: mi volna még teendő, „hogy Magyar-

---

[1]) Wagner: Anal. Scep. II, 38. Hist. des Troubles II, 18.

[2]) Csányi János Krón. 22. kövv. Korneli: II, 349. 356. Wagner: Scep. III, 117.

1672. országot bajaiból kiragadják, a zavarokat gyökerestől kiirtsák, a nemzetet engedelmességre birják“? [1]). És a tanácskozás eredménye lőn: hogy a nádori s királyi helytartói tiszt neve s hatósága végkép eltörűltessék, helyette német kormányzó neveztessék, ki egy melléje adandó tanácscsal igazgassa az országot.

E rendelet végrehajtásánál legnagyobb ellenzéket vártak Szelepcsényi érsekprímástól, ki ez által helytartói tisztéből szintén kiesendő vala. Őt pedig, ki már a törvénytelen adók ellen is erélyesen föllépett s fennen hirdette, hogy a törvényalkotó hatalmat a király csak koronázási esküje szerint, a nemzettel megosztva gyakorolhatja, minden áron el kelle távolítani. Martinitz tehát a császár megbizásából egy fenyegetéssel teljes levelet írt hozzá, hogy őt lemondásra birja. Állítá ebben egyebek közt, hogy „a rendeknek a királylyal koránt sincs egyenlő hatalmok a törvényalkotásban: a főpapok s a két rendű nemesek alattvalók, a többiek szolgák; az ország fegyver által van meghódítva: a király ennél fogva abban kénye-kedve szerint intézkedhetik; és bár mit parancsol is e hatalomteljességéből, neki, az érseknek, nincs jogába azt ellenzeni, nem gátolhatja a győzőt akaratában; tanácsolja is neki, hogy ezt ne is kisértse meg: csak így fogja bebizonyíthatni, hogy nem alaposak a vádak, melyek Bécsben ellene nem minden valószinűség nélkül emeltettek. A királyok határozatainak ellenszegülők azon lepke sorsában osztoznak, mely a gyertya lángjába repül stb. [2]).

Az alkotmányos ellenzék.

De a magyarok s velök együtt Szelepcsényi úgy vélekedének, hogy a nádori tiszt lényeges része a nemzet alkotmányos szabadságának: az érsek tehát mind ennek, mind saját személyének védelmére egy erőteljes előterjesztést nyujta be a királynak, kérvén őt egyebek közt, ha már személyét nem kiméli a gyalázattól, mely bevett szokás szerint csak a

---

[1] Wagner: Hist. Leop. I, 265.

[2] Korneli: II, 299.

1673.

nádorválasztás következtében megszünhető helytartói tisztének elvesztéséből háramlik reá, kimélje a nemzetet, annak törvényes, alkotmányos jogait, melynek fentartására magát esküvel kötelezte volt. A nemzet csak azon feltétel alatt köteles hódolati eskűjének szentül tartására ha a fejedelem is megtartja a maga esküjét: a kötmény két oldalú, mind a két felet egyaránt kötelező. A mit némelyek hánytorgatnak, hogy ő felségének, miután a lázadást elfojtotta, mindent, mi csak tetszik, szabad tennie a nemzettel, alaptalan, vétkes állítás. A lázadás, a fölött hogy a jogok sérelme által idéztetett fel, nem a nemzet, hanem csak kevesek bűne: a nemzetnek nem volt háborúja a királylyal, nem is mondathatik tehát meggyőzöttnek ¹).

Ampringen kormányzósága.

De az előterjesztés sükeretlen maradt; sőt, úgy látszik, helytartói czímének meghagyása, s a protest. vallásfelekezetek ellen intézendő szigorú rendszabályok kiadásának igérete által magát Szelepesényit is részökre vonták a miniszterek. 1673-ki február 27-kén Ampringen János Gáspár, a német rend nagymestere, ki lovagjainak az országban megtelepítése végett épen az udvarnál tartózkodik vala, Magyarország teljes hatalmú kormányzójává neveztetett, négy magyar s ugyanannyi német tanácsos rendeltetvén melléje. A magyarok közt Szelepcsényi érsek, Forgách Ádám, helyettes országbiró és Majtényi János királyi személynök mellett Kollonics Leopold kamaraelnök nevét olvassuk; a németek nevei gróf Pötting Sebestény, Spankau tábornok, Erhard és Hoffmann tanárok. A tanácsot két magyar és két német titkár egészítette ki. A beiktatás márcz. 22-kén Nostitz és Rothal császári biztosok és Pálfy Tamás nyitrai püspök s cancellár által nagy fénynyel hajtatott végre a pozsonyi várban ²).

Az ország állapota.

És mind szomorúbbá, egy meghódított tartományéhoz mind hasonlóbbá lőn a nemzet történelme. Ampringen, egy

---

¹) Korneli: III, 1. kövv. Kazy: Lib. X, 125.

²) Kazy: Lib. X, 142. Hist. des Troubles de Hongrie II, 1. köv.

1673. lakmározni szerető, különben zordon, önhaszonleső katona, és német tanácsosai, hogy magokat nélkülözhetlenné tegyék, új veszélyeket, új összeesküvéseket s lázadásokat nemcsak okoztak, hanem költöttek is, hol a nép türelmét le nem győzhették; a szelídség, jogosság utját megvetve, mindent ingerlő szeszélylyel, kebellázító erőszakkal akartak végrehajtani. És lőnek csekély ok miatt, sőt ok nélkül is számos kivégezések, számüzések, jószág-elkobzások. A felállított hadi s eretneknyomozó törvényszékek a már moczczanni is alig merő népben azon iszonyú jeleneteket idézték elő, melyek félszázaddal elébb Csehországot lakosságának négyötödétől megfosztották, virányait vadonná változtatták. Kurucz, labancz. A nagy gonddal szítogatott vallási fanatismus és politikai villongás a nemzetet két ellenséges pártra osztotta, melyek egymást kurucznak és labancznak nevezték; a pártdüh köztök annyira emelkedett, hogy egyik párt szinte örült a másik vadnál vadabb tetteinek, melyek miatt gyöngülni vélte ellenének ügyét. Az elégületlenek keserű kárörömmel nézték az idegen hatalomviselők s a hozzájok szövetkezett honiak kebellázító zsarnokságát, s ohajták: bár csigáztassék az legfelsőbb fokáig; mert csak így remélhették, hogy ügyök a nép ügye lesz, s a kétségbeestében végre tömegesen felkelendő nemzet hatalma kivívandja az elnyomott szabadságot. A kormánypárt nem kisebb kárörömmel leste a lázongók kihágásait, s azon keserű önnyugtatással irta azok bűneinek jegyzékét, hogy a világ előtt azzal igazolhatja a kormány rendeleteinek szükségességét, kimentheti az alkotmány veszedelmét; — mert, fájdalom, ennek nem egyedül az idegenek voltak kovácsai: egynémely magos polczon álló magyarnak is volt abban része.

Az elégületlenek szerencsétlen hadjáratuk után sem szűntek meg ostromolni segedelmeért a fényes kaput. Köprili Ahmed nagyvezér kérelmeikre már hajlandóbb, örömest a Porta pártfogásába vette volna Magyarországot; de a lengyel háború miatt még nem nyujthatott tényleg segedelmet. Szepesy Pált, kit bujdosó társai 1673 elején ismét hozzá küldöttek, a nyilvános meghallgatásban színleg elutasította, mondván, hogy a szultán nem akarja megszegni a békét Leopold császárral. De a rákövetkező éjen titkosan ismét magához hívatá, s biztosítá őt, hogy mihelyt a lengyel háború bevégezve leend, a szultán segedelmére biztosan számolhatnak. Mivel azonban szándokát addig a bécsi udvar előtt elrejteni tanácsos, ne ütközzenek meg benne a magyar urak s ne tartsák idegenkedésnek, ha Apafynak s a basáknak adott nyilvános parancsokban tiltja is a segélynyujtást: kéz alatt meg volna hagyva a végek basáinak, hogy a hozzájok folyamodó magyaroknak menedéket adjanak. 1673.

Hasonló választ nyertek Forgách Miklós, Kende Gábor, Pécsy Gáspár, Kubinyi László, kik a nagyvezér kívánata szerint Szepesyvel a tavaszon újabban a Portára mentek, hogy annak a magyarok nevében hódoljanak. Apafy a maga részéről Székely Lászlót küldé velök. Ezeket a nagyvezér Drinápolyban, nehogy a bécsi udvar követe előtt az elégületlenekkel való gyakori érintkezése szándokait idő előtt elárúlja, szintén csak titkosan, a városon kivül fekvő kertjében, éjjel hallgatta meg, ismételve biztosítván őket a segélyről, mihelyt a lengyel háborút bevégzendi. Apafynak mindazáltal, kiben, úgylátszik, nem sokat bízott, most is meghagyta, ne segítené haddal a bujdosókat, se arra ne tartson számot, hogy Magyarország, ha egykor Leopold uralma alól török segélylyel kivétetik, az ő kormánya alá kerűlend; mert a Porta egyátalában nem akarja egy fej alatt egyesíteni a két országot ¹). Apafy mind e mellett utóbb is testvéries indulattal viseltetett a száműzöttek iránt, s kérelmökre az év nyarán Thurzai György által ismét ajánlá ügyöket a nagyvezérnek. Ahmed ekkoron már útban volt hadaival Lengyelország ellen; s bár Apafyhoz írt levelében most is tiltakozott a magyarok segélyezése ellen; az ezek számára küldött levél mindazáltal az elébbi igéretek ismétlését tartalmazta ²). Ezen

---

¹) Bethlen János : II, 352. kövv. 385. kövv.

²) U. o. 400.

1673. igéretek teljesülésének reményét azonban nem sokára meghiúsította a fényes győzedelem, melyet a lengyelek Szobieszky János vezérlete alatt Choczimnál novemberben a törökön nyertek vala.

Az országban az alatt mind a két részről növekedőben vala az ingerültség. A politikai pártdüh, egyesülve a nemzetiségi és vallási türelmetlenséggel és gyülölettel, oly szánandó módon dúlt a hazában, hogy történelmünknek ennél alig van szomorúbb időszaka. Míg egy részről Ampringen kormányzó a nemeseket és nemteleneket egyaránt tűrhetetlen adókkal terhelte, s a népet szabadsága elvesztére, az idegenek uralmára minden falatjánál, minden italánál emlékeztető fogyasztási adót (accisákat) kiméletlen szigorral szedeté; más részről a német tábornokok s várkapitányok, kivált a véres emlékezetű Kobb, a bujdosókra, kik szintén nem szűntek becsapkodni, formaszerint vadászatot intézének, s az elfogottakat karóba vonatták, kerékbe törették s a halál más kínos nemeivel végeztették ki; mit aztán a bujdosók is hasonló kegyetlenséggel boszúltak meg az elfogott németeken. Gróf Volkra, a szepesi kamara elnöke, gyámolítva Szegedi és Bársony püspökök által, jezsuitákkal és dragonyosokkal barangolta be a felvidéket, hogy a protestansoktól templomaikat, iskoláikat elszedje, papjaikat elűzze, a városokban a protestans birák s tanácsbeliek helyébe katholikusokat iktasson be, a fegyvert, ágyút, lőport pedig s az ellentállás egyéb eszközeit elkobozván, Szebenből, Bártfáról, Eperjesről stb. Kassára szállíttassa [1]). Nem kevesebb buzgalommal mívelte mind ezt Kollonics püspök s kamaraelnök a nyugati részeken [2]).

De mindezen, az ősi szabadsághoz s törvényeihez és vallásához a nyomás alatt felfokozott buzgalommal ragasz-

---

[1]) Diadalörömmel számlálja el mind ezeket a jezsuita szerzetbeli Korneli Fragm.: III, 29. 36. Wagner: Anal. Scepus. III, 117.

[2]) Csányi János Kron. 22. kövv. Ribinyi: Memorab. Aug. Conf. II, 21.

1673.

kodó népet kétségbeejtő tények közt alig találunk történelmünkben szomorúbb lapra annál, melyen a Szelepcsényi elnöklete alatt létező pozsonyi kir. helytartói törvényszék 1673-diki s következő évi eljárása van följegyezve. A térítés, mely a protestans hitfelekezetek üldözése mellett a jezsuiták s mások által nagy buzgalommal folytattaték, nem maradt süker nélkül: ha néhol, mint Turalukáról emlitettük, a fanatismus dühével támadt is fel elnyomói s térítői ellen a protestans nép, másutt, kivált az éjszaknyugati részeken, megunván a zaklattatást, hajólván az igéretek s édesgetésekre, tömegesen is követte a jezsuiták térítő szavát. E süker reményt ébresztett az udvarban, reményt a papságban, hogy az eddigi eljárás következetes folytatása, mint egykoron az örökös cseh-német tartományokban történt vala, végre is czélra vezetend a protest. hitfelekezetek kiirtásában. A templomok, iskolák elkobzása egymagában mindinkább félszabálynak bizonyult be, ha a lelkészek s tanítók, bár rejtekben, tovább is hathatnak a népre. Most tehát főleg ezekre fordúlt a figyelem.

Protestans papok üldözése.

Az 1669-ki összeesküvési tervekben nem csekély része volt a protestans papoknak és tanítóknak. A Vitnyédynek tulajdonított két levélből, — melyek egyikét 1668-ki decz. 30-kán Keczer Ambrus eperjesi polgármesterhez, másikát a következő évi május 10-kén Bethlen Miklóshoz, János erdélyi kanczellár fiához írta [1]), de melyeket mások koholtaknak állítottak s állítanak, — kitűnt, hogy a felvidéki városok protestans lelkészein kivül a Soprony, Mosony, Pozsony, Trencsény, Árva, Liptó s Turócz megyei és bányavárosi lelkészek s tanítók is részt vettek a mozgalmakban. E levelek szolgáltak most, ellenére az 1670-ben kihirdetett amnestiának, vádalapúl. Szelepcsényi érsek 1673-ki aug. 23-kán körlevelet bocsáta a bányavárosok kerületeibe, melyben ő felsége parancsára, a királyi ügyigazgató, Majláth Miklós,

---

[1]) Ld. mind a kettőt Korneli után Katonánál: XXXIII, 770. k.

1673. vádja következtében, helytartói törvényszéke elébe idéz minden protestans papot és tanítót, kijelentvén, hogy akár jelennek meg, akár nem, a törvényszék a vádló keresete szerint törvényt látand.

Az ágostai vallástételt követők közől 32, a helvét vallásúakból csak egy lelkész jelent meg szept. 25-kére. Az ügyigazgató Majláth által ellenök támasztott vád főbb pontjai ezek voltak: hogy a protest. lelkészek nemcsak az egész kathol. rendet, hanem magát az ország királyát is bálványimádónak nevezték, a kathol. vallásról, a szentekről, a boldogságos szűzről, sőt magáról a feszületről és szent képekről is gyalázólag szóltak, gúnyiratokat terjesztettek, az országban zavarokat, lázadást szítogattak; Vitnyédyt, Petróczyt s társaikat támogatták; a töröknek több várat átadni igértek, külhatalmakkal összeköttetésben álltak, a lázadókkal tilos gyüléseket tartottak, katholikus papokat megöltek vagy a töröknek adtak el stb., hogy tehát, ezeknél fogva mint az isteni és világi felség sértői, a törvényes büntetésben elmarasztalandók. A törvényszék minden hosszabb nyomozás nélkül valamennyire halálos itéletet mondott, melyet azonban a király kegyelemmel mérsékelt. Büntetéstől mentek mindazáltal nem maradtak a szerencsétlenek: választásukra hagyatott, hogy vagy kiköltöznek a hazából, vagy, ha benmaradni kivánnának, kötelezik magokat, hogy lelkészi, tanítói tisztökről örökre lemondanak, s nemcsak hűségben maradnak, hanem a lázadásról gyanúsakat is feladják a kormánynak. Kik a száműzetést választották, útlevéllel elláttatván, egy hónap lefolyta alatt köteleztettek családjaikkal elhagyni az országot [1]).

A lelkészektől ekképen megfosztott bányavárosok követeket küldének Ampringen kormányzóhoz, esedezvén, engedtetnék meg nekik más lelkészeket választani. De válaszúl nyerték: hogy ez nem áll hatalmában, miután ő felségének akarata, hogy a többi prédikátorok is eltávolíttassanak az 1673 országból. A követek tehát Bécsbe mentek s egy szívreható folyamodásban könyörögtek a császár előtt: engedtetnék meg nekik, kik hűségöket soha meg nem sértették, kik véröket ontani is készek ő felsége szolgálatában, hogy minden városban legalább egy német s egy tót ajkú lelkészt választhassanak, kik ha nem is templomban, legalább magánházakban táplálhassák őket szellemi eledellel. A folyamodók Bécsben Szelepcsényi érsekhez utasíttattak, ki őket 1674-ki 1674. január 16-kán oly válaszszal bocsátá haza, hogy folyamodásaik a márcz. 5-kén Pozsonyban tartandó rendkivüli törvényszék által fognak tárgyalásba vétetni: ennek itéletéből értendik meg ő felsége akaratát [1]). Az érsek egy körlevele ugyanazon napra valamennyi evangelikus és reformatus papot és tanítót a törvényszék elébe idézett, hogy feleljenek Majláth Miklós koronai ügyvéd azon vádjára, mely szerint „ők is részesek volnának a mult évek folytában ő felsége ellen némely gonosz emberektől indított utálatos lázadásban“ [2]).

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 337. Ribinyi: II, 21, kövv.

E törvényszék mult évi eljárása után az idézettek előreláthatták sorsukat; miért sokan még idején Erdélybe, vagy a török földre, vagy Németországba menekültek. A megjelentek száma mégis többre ment három száznál. Most a Vitnyédy levelein kivül a budai basának egy állítólagos levele is vádalapúl szolgált, mely szerint a basának 50 ezer tallért igértek, ha mennél több kathol. papot elfogat. Az itélet, mint az elmult évben, valamennyire halált mondott; a kegyelem valamennyinek ugyanazon feltétel alatt adatott meg. Kétszáz harminez hatan mindjárt aláírták, része a kivándorlásról, része a lelkészi s tanítói hivatal elhagyásáról szóló térítvényt, s bántatlanúl hazatérhettek. A többiek Leopoldvár, Sárvár, Berencs és más várak börtöneibe vettettek. De a szenvedések, rábeszélések ezek közől is számosak állhatatosságát megtörték, s aláíratták velök az egyik vagy

---

[1]) Ribinyi: II, 30.

[2]) Katona: XXXIV, 166.

1674. másik térítvényt; néhányan szökéssel menekültek. Hatvanegyen, mások szerint hetvenen, kiknek kétharmada kálvinista volt, szenvedéseik alatt is hajthatatlanok, részint Triesztbe, részint Nápolyba vitettek gályarabságra. Nápolyban, az oda jutott negyvenegyből a következő évben, miután három onnan is megszökött, s többen elhaltak, még harminczan valának életben, kik aztán szintúgy mint a Triesztben raboskodók, a brandenburgi és szász választó fejedelmek s Ruyter Mihály hollandi követ közbenjárására 1676-ban végre hazabocsáttattak [1].

Kuruczok s labanczok kölcsönös kegyetlenkedései.

A bujdosó elégületlenek, kiknek számát az elbeszélt események egyre szaporíták, hitfeleik ezen üldöztetését számos becsapásaik alkalmával, hasonló kegyetlenséggel boszulták meg a kath. papokon, szerzeteseken és a német katonákon, kiket elfogniok sikerült. De ezekért aztán az iszonyú Kobb sem maradt adósuk. Az ily kalandoknál elfogottakat csoportosan vonatá karóba, töreté kerékbe, sütteté lassú tűzön, nyúzatá elevenen stb. A kuruczok és labanczok a legvadabb embertelenséggel dühöngtek egymás ellen [2]. E szörnyüségek színhelye kivált a Tisza vidéke volt, mert a bujdosók jobbára Debreczen s Eger táján tartózkodtak, onnan intézték becsapásaikat. Februárban (1674) Barkóczy István, szabolcsi főispán, ki Ferencz testvérével s Pálfy Miklóssal álla őrt Kobb mellett a Tiszavidéken, Nánás mellett mintegy 500 kuruczot lepett meg s fogott el; a kuruczok viszont a tavasz végén Ónodnál Pálfynak majdnem egész dandárát levágták vagy fogolylyá tették. És míg a két fél egymást így rontá, öldöklé, a föld népét ezek is, amazok is iszonyú módon zaklatták, sanyargatták e hadjárataik alkalmával. Alig vonúlt 1674. el a kurucz csapat, már is a labancz had ült a védetlen nép nyakán. Megrendül a hazafi szíve, midőn e zsarlások s pusztítások leiársát olvassa az évkönyvekben. Az adók, úri munkák által már különben is módfelett terhelt nép a kuruczokat szintúgy mint az üldözésökre kiküldött, vagy különben is gyakran útban lévő katonaságot ingyen köteleztetett élelmezni s elszállítani. És akár mulatság, akár más személyes ügy volt a czél, ugy mondák, a közjóért utaznak; s még szerencsésnek tartható magát a szegény paraszt, ha marháit, melyeket tán az ekétől fogtak el, tűzhelyéhez bár elcsigázottan, békével visszahajthatá. A gazda, kinél a német útközben megszállt vagy tanyázott, ha kifosztatni nem akart, még a közkatonának is válogatott eledellel, borral kényteleníttetett szolgálni; ki parancsának tüstént nem engedelmeskedett, a legdurvább méltatlanságokat vonta magára; azt mindazáltal a legkészségesebb szolgálatú is ritkán kerűlte ki, hogy vermeiből a gabonát, ládájából megtakarított filléreit, mezejéről barmát el ne rabolják a garázdák. Még csak elhaladni is alig lehet vala mellettök gúny, szitok, bántalom nélkül. A nép már inkább félt a labancztól, mint a töröktől, tatártól. A lakosok, midőn értesűltek, hogy labanczok jőnek helységökbe, hogy legalább a magok, hitveseik, leányaik személye maradjon ment a méltatlanságoktól, erdőkbe, hegyekre futottak; a vidékről, melyen gyakrabban mutatkoztak, sokan a török földre vándorlának, ott több kiméletet tapasztalván. Ha a szegény paraszt vagy bárki más, szenvedett bántalmai közben türelmét vesztve, zsarnokait kétségbeestében megtámadta, vétkét egy büntetéssel, volt légyen az testi, vagy pénzbeli, soha sem róhatta le. Katona lévén a vádló, katona a tanú, katona a biró, a szegény ember előbb nem szabadúlt, míg egyéb testi büntetéseken felül, utolsó fillérétől is meg nem fosztatott ¹).

---

[1] Wagner: Hist. Leop. I, 325. Ribinyi: II, 37. Lampe (Ember Pál): Hist. Dipl. de statu Relig. Evang. in Hung. I, 80. Korneli: III, 60. kövv. Katona: XXXIV, 160. kövv. Horni: Hist. Eccl. et Pol. Lugduni Batav. 1687. Lapsánszky: Extract. brev. et verus stb. Tyrnaviae 1721. A gályarabok neveit közli Cserey Mihály 57.

[2] Babocsai, Rumynál: Monum. I, 42. Korneli: III, 116. 121. Wagner: Histor. Leop. I, 342.

---

¹) Babocsay Rumynál: Monum. I, 53. kövv. Korneli Fragm. III, 310.

1674.

Lobkovitz megbukta.

De az istenboszú elébb vagy utóbb, rendszerint eléri a gonoszokat, kik egy nemzet boldogságát, jólétét alacsony önzésöknek, kevélységöknek, vagy gyűlöletöknek áldozatává tenni nem irtóznak. Az elkölcsi világ e törvényét az 1674-dik év új adattal igazolta. Azon nyomornak, mely Magyarország életerén oly emésztőleg dult, mely a politikai s vallási, polgári és társadalmi viszonyokban egyaránt rákfeneként rágódék a nemzetnek különben is megcsonkított, meggyöngült életfáján, Lobkovitz sagani herczeg, a császár fő udvarmestere s első minisztere volt jobbára kovácsa. Ő 1674-ben, oktob. 17-kén végre a császár ellenségeivel folytatott czimboráskodása miatt megbukott, s három nap múlva, — mert csak ennyi idő szabatott ki neki a távozásra, — a főváros népének gúnyai, szitkaitól elárasztva kényteleníttetett távozni Csehországba, radniczi jószágába, mely neki lakhelyűl rendeltetett. Igen csekély büntetés tetteiért, ha a lelkiösmeret furiáit is nem vitte el magányába [1]).

De, fájdalom, az ország bajai, melyeknek magvát leginkább ő hintette el, már nem szűntek meg bukta után: a kölcsönös bizalmatlanság már mélyebben fészkelt, mintsem hogy könnyű lett volna a kiengesztelődés. Leopold még nem akart lemondani a négy évvel elébb kimondott azon elvéről, mely szerint más igazgatási rendszert szándékozott megalapítani Magyarországon. Ezen elv Lobkovitz megbukta után is szabályozó maradt a magyar ügyekre nézve a minisztertanácsban; és ha voltak is néhány hűtlen fiai a hazának, kik ezen elv foganatba vételében nemcsak megnyugodtak, hanem arra még segédkezet is nyujtottak: a jogaihoz, alkotmányos szabadságához ragaszkodó nagy nemzeti többség, ha tán részben ellentállás nélkül nyögött is a kényszer erőhatalma alatt, míg azon elv el nem ejtetett, az elnyomott nemzeti jogok helyre nem állíttattak, a kiengesztelődésre kezet őszin-

---

[1]) Trajano Boccalino: Der gewonnene Ausgang und plötzliche Fall des Fürsten Lobkowitz 1674. Wagner: Hist. Leop. I, 363

1674.

ten nem nyújthatott, a bujdosók visszatérni, fegyveröket letenni nem lehettek hajlandók.

Leopoldnak egyébiránt nagyon kedve ellenére vala, hogy a felvidéken folyton annyi hadat kellett tartania a becsapkodó bujdosók ellen; mert a háború, melybe 1673-ban a Németalföld birtokára vágyó XIV Lajos franczia királylyal keveredett, ez évben szerencsétlenűl folyt; más részről a törökök is mindinkább háborogni kezdének a végekben. Az érsekújvári törökök, az egykoron annyira magasztalt Leopoldvár daczára, a Vágvölgyön keresztűl Morvába, Sleziába jártak zsákmányolni, s egészen Pozsony kapuiig űzik vala pusztításaikat, míg a feldúlt vidék, hogy magának nyugtot szerezzen, be nem hódolt. A kormány, hogy a zaklatott Vágvidéket dúlásaiktól némileg biztosítsa, a selyei és semptei várakat is kénytelen lőn erődítésekkel s őrségekkel jobban ellátni [2], mi azonban a törököt kevéssé gátolta rabló kalandjaiban. A felvidéken, nehogy az elégűletlenek a Kobbtól űzött iszonyú kegyetlenségek által a becsapásokra még inkább ingereltessenek, őt végre visszahívta s a többi kapitányoknak is emberiségesb eljárást parancsolt a foglyok iránt. Ezeknek ügye törvényszékileg vizsgáltatnék meg, s a bűnösök csak itélet után lakolnának. „De még ezen törvényszékek is elhamarkodták itéleteiket, és szigorúbban mint kellett volna, jártak el birói tisztökben, többeket kerékkel, bárddal, karóba vonással ölvén el“ [1].

A menekültek összeköttetései a külfölddel.

Az elégületlenek részére, kik eddigelé minden biztatások daczára sem nyerhettek a töröktől derekasabb segedelmet, 1674 őszén más felől kezde nyílni kilátás a segélyre. Koributh Mihály lengyel király a mult évi novemberben meghalálozván, május 20-kán a babérkoszorús hadvezér, Szobieszky János emeltetett fel a trónra. A magyar száműzöttek a lengyelek közt járatos Lilienbergi Absolon-Dánielt,

---

[1] Korneli: e. h. 109. Hist. des Troubles II, 25. 30.

[2] Korneli Fragm.: III, 121.

1674. az ifjú Tökölyi Imre gróf mentorát, Varsóba küldék, körültekinteni, nem volna-e az új király a magyarok részére nyerhető? Gróf Bethune, ki a lengyel király nejének testvérét birta hitvesül, épen ekkor érkezik vala Varsóba az új királyt XIV Lajos részéről üdvezelni. Pártfogása által Absolon titkos kihallgatást nyert a királynál, ki azonban semmi egyéb igéretre nem volt birható mint, hogy országában nem fogja ellenzeni a hadfogadást a magyarok támogatására. Melegebben fogta fel az ügyet maga Bethune, ki, a magyar követtől úgy látszik, még a trón elnyerhetésére is kilátást nyervén, szeptemb. 13-kán követségének egy tagját, Beaumont Miklóst, küldé Erdélybe a hazatérő Absolonnal, igérvén egyszersmind, hogy királyánál, ki mint említők Leopolddal háborúban állott, mindent elkövetend a magyarok pártolása ügyében [1]). Beaumont, utasítása szerint, oda irányozá törekvését, hogy Apafyt és a magyarokat „valamely hatályosabb merényletre bírja, melynek következményeitől a béesi udvar méltán tarthasson, s mely ezt akadályozza Francziaország elleneink pártfogásában“ [2]).

Teleki Mihály, ki mint láttuk, eddig is minden módon pártolá a bujdosók ügyét, örömest indúlt volna a franczia tanács után; de a többi tanácsurak, kivált Bánfy Dénes somlyai kapitány s a megyei hadak fővezére és Béldy Pál, háromszéki fő királybiró s a székelyek főkapitánya, hazájok veszedelmét látták oly háborúban, melyet Erdély a Porta sükeres támogatása nélkül kezdene a császár ellen. Teleki ezóta még inkább vesztére tört a két úrnak, kik ellen már régebben megkezdte volt fondorlatait, alattomos vádaskodásai, ingerlései által egyiket a másik által ügyekezvén megrontatni. Bánfy, ki Bécshez való szításáért onnan akkoron nagy kitüntetésnek tartott bárói czímet is nyert, de fenhéjázása által a fejedelemben, bár ez sógora volt, gyanút, a többi

---

[1]) Korneli Fragm.: 262. Szepesy Pál másolatai. Szalaynál: V, 175.

[2]) Petrovics Okmánygyüjtem. Korneli: 167. és Cserey Mihály historiája 70.

1674. urakban irígységet, gyűlöletet ébresztett maga ellen, e fondorlatoknak nem sokára áldozatává esett s még az 1674-ki novemberben bakó keze által mult ki [1]).

E kivégeztetés súlya, Bánfy barátainak és a fejedelemasszonynak, az elhunyt hitvese testvérének haragja, gyűlölete leginkább Béldyre nehezedett; s míg ő ezóta leginkább ezek elleni küzdelmeivel lőn elfoglalva, Teleki befolyása mind nagyobb hatású lett a fejedelemre s a menekűltek ügyeire. „Ő vette vala kezére a gyeplőt“. Azonban sikert ő is csak úgy várhatott a Leopold ellen kezdendő háborútól, ha fejedelme a török által erélyesen támogattatik. Ennek kieszközlését most Beaumont, a franczia ügyvivő kisérlé meg, ki Teleki 1675. levelével az 1675-ki februárban indult meg Konstantinápolyba [2]). A száműzött magyarok részéről Fábián Farkas támogatta ügyekezetét [3]). Többet mindazáltal ezeknek sem sikerült kieszközleni Köprili nagyvezérnél, mint elődeiknek; és bár a végek basáit, kétségkivül a nagyvezér utasítása szerint, ezentúl gyakrabban találjuk is háborogni, Apafyhoz mind a mellett is csak a régi parancs ismételtetett: nyilvános háborút ne kezdjen a császár ellen [4]).

Még nem tértek vissza e követek a Portáról, midőn 1675 tavaszán újabban is egy franczia ügyvivő, Akakia Rogér, találkozott Telekivel s a számüzöttek néhányaival Szinyér-Váralján. Eddigelé Wesselényi Pál, az elhunyt nádor bátyjának fia, vala a felkeltek vezére; de mióta ő Béldy Pál leányát hitvesül vette, ipjának befolyása, úgy látszik, őt is hanyagabbá tette a felkelés ügyeiben, vagy csak Teleki

---

[1]) Ld. Bánfy tragoediáját, mint azt Bethlen Mikl. nevezi, a Szalay által kiadott önéletirásában I, 393. kövv. és Cserey: 71. kövv. V. ö. Szilágyi Sánd. Bánfy Dén. kora és megöletése. Magyar Academ. Értesítő 1859. III. sz.

[2]) Kindsberg, a Portánál lévő csász. követ tudósítása. Hammernál: III, 673.

[3]) Hist. des Troubles de Hongrie. II, 35.

[4]) Cserey: 70. kövv.

1675. vádolta őt arról, hogy ezen ügyek vezérletét magához ragadhassa; mi neki, a franczia követ befolyásával annyiban sikerült is, hogy ápril 1-jén egy nyilatkozvány készült Szinyérváralján, mely Telekit vallja a felkeltek vezérének [1]). Teleki onnan a franczia követtel, s Tökölyi Imre, Kende Gábor és Márton, Szalay Pál, Ketzer Menyhért s néhány más számüzött úrral Fogarasra sietett, hol Apafy a rendekkel gyülést vala tartandó. Ápril 28-kán ott egy szerződvény készült, melyben az elégületlen urak a fejedelem segélyével 12 ezernyi hadat igértek kiállítani, Francziaország pedig kötelezte magát, hogy azok tartására havonkint 15 ezer tallért fizet, s azon felül még 6000-nyi dandárt küld segélyökre [2]). Ugyanazon időben Sándor Gáspár Párisba, mások a Portára küldettek követekül, kieszközleni, hogy ha maga nem segít, legalább engedje meg Apafynak s a magyar uraknak, hogy másnak segélyével kezdhessék meg derekasabban a háborút Leopold ellen [3]).

A menekvök kibékitési kisérlete. De Köprili nagyvezér nem alap nélkül sejtvén, hogy Erdély miatt utóbb a török is háborúba keverednék, erre sem volt rábirható. Kindsberg, a bécsi kormánynak a Portánál ügyvivője pedig már junius közepén megküldé Bécsbe a franczia szerződvény másolatát. Evvel csaknem egy időben érkeztek fel a hírek, miképen az érsekújvári s más végekbeli basák szokásuknál erősebben háborognak. Leopold ebből azt gyanítván, hogy a török Apafynak s a számüzötteknek végre mégis megadja az oly régóta sürgetett segedelmet, s mivel erejét a franczia háború is mindinkább igénybe vette, komolyabban kezde gondolkodni az elégületlenek kiengesztelése felől. E végett még az év folytában tanácskozmányt tartatott Bécsben és Pozsonyban, hova, az udvar felszólítására, Apafy is követül küldé Csáky Lászlót. A fejedelem készségét jelenté általa közremunkálni az elégületlenek kibékitésében, ha a

---

[1]) Lacroix: État général de l'Emprie Ottom. II, 67.

[2]) Kindsberg császári ügyvivő tudósítása Hammernál: III, 673.

[3]) Korneli: e. h. 264.

1675.

császár egy részről ezek sérelmeit s panaszait megszűntetni, neki pedig az elődeitől is birt Szatmár és Szabolcs vármegyéket átengedni hajlandó. De valamint ezen követelés, úgy az egybehivott hűséges magyar urak véleménye sem volt inyére az udvarnak. A béke nem fog elébb állandóan visszatérni, mondák ezek egyhangúlag, míg a nádori tiszt be nem töltetik, az alkotmányos kormányrendszer helyre nem állíttatik, a törvénytelen adók el nem törűltetnek, az idegen zsoldos had ki nem vezettetik, a kapitányságok és egyéb hivatalok magyarokra nem bízatnak. „Tanácstok oda irányzik, — válaszolák a miniszterek, — hogy a ki a hajótörést el akarja kerűlni, bízza a kormányt a zajongó hullámokra“. És Leopold azon intéssel bocsátá haza az urakat, hogy igen kedves dolgot fognak neki cselekedni, ha kieszközlik, hogy a magyarok hűségök s engedelmességök által az idegen katonaságot fölöslegessé tegyék országukban. Utóbb mindazáltal Ampringen által egy körlevelet tétetett közzé, melyben a protestansoknak vallásuk gyakorlata tekintetében némileg több szabadság, a bujdosóknak, kik fegyveröket leteszik s hűséget esküdnek, teljes bünbocsánat igértetett [1]).

A belháború megújulta.

Ilyféle igéretek mindazáltal a fenálló törvénytelen kormány részéről, nem alap nélkül annak szorúlt állapotára magyaráztatván, inkább ingerlék, mint csillapíták a kedélyeket. Ampringen önkényes hatalomgyakorlata, a megvetés, melyet a hűségben állhatatos urak és nemesek iránt is számtalan alkalommal tanúsított, még azokban is mindinkább kimeríték a türelmet, öregbíték az elégületlenséget, kik eddigelé nyilván fel nem lázadtak [2]). A felkeltek közt némi meghasonlás támadt ugyan abból, hogy a fővezérletet, melyről Wesselényi lemondani nem akart, Teleki magának igénylé; de mind e mellett is még gyakrabban ismétlék becsapásaikat mint az

---

[1]) Histoire des Troubles de Hongrie II, 33. 38. 41. Wagner: Hist. Leop. I, 548. Korneli e. h. 239.

[2]) Korneli: e. h. 160.

1675. előtt. Szatmárt, de süker nélkül, hét ezernyi seregök kisérlé megvíni, melybe Wesselényi vezérlete alá Apafy is két ezernyi dandárt küldött. Majd több csapatokra oszolván, ezek egyike egészen Kassáig kalandozott, s még a horvát lovasság legelőre küldött lovait is elhajtá; azután Torna és Szádvár fizetetlen őrsége is hozzájok csatlakozott; Bódogkőt mindazáltal, bár azt hat hétig vívták, nem tudták megvenni Becskereki Ferencztől. Egy más haduk Beregbe nyomúlt s az özvegy Rákóczyné javaihoz tartozó kilencz helységet dúlt és égetett fel. De Szabolcsban és Szatmárban nem szolgált nekik a szerencse: amott Barkóczy István, emitt Schmidt ezredes szalasztotta meg hadaikat[1]).

Spankau kassai főkapitány juliusban meghalálozván, Strasoldó neveztetett ki helyébe. Utasítása arra kötelezte őt, hogy szelidség, kegyelemigéretek által ügyekezzék a tüzet oltani, a békét helyreállítani. De ő úgy vélekedék, hogy mielőtt a szelídebb eszközökhöz nyulna, egy érzékenyebb csapás a kuruczok ellen őket tán hajlandóbbakká tenné a kegyelemigéretek elfogadására. Mielőtt tehát a főkapitányságot átvette, Debreczen ellen intézett hadjáratot. E népes mezőváros a török hódoltsághoz tartozott s mintegy fő hadi szállásul szolgált a kuruczoknak. Ide szokták ők behordani nyert zsákmányukat; sokan közűlök itt ütötték fel téli tanyájokat, s különben is ide menekűlnek vala, midőn a császáriaktól űzőbe vétettek. A terv óhajtása szerint sikerűlt Strasoldónak: a semmi erődítéssel nem övezett várost meglepvén, a kuruczok közől többeket elfogott, vagyonukat felzsákmányolta[2]). A hódoltság e sérelme miatt azonban a budai basa élénk panaszt emelt a kormánynál, melytől aztán biztosítást is vett, hogy az ellenségeskedés a határszéleken szigorúan megtiltatott.

---

[1]) Korneli: 194. Katonánál: e. k. 211. Babocsay, Rumynál: I, 50. Hist. des Troubles de Hongrie II, 43. kövv. A különben egykorú munka szerzője azonban helyismerettel nem birván, nagy hibákba esett.

[2]) U. a. 49. Cserey: 87. Korneli: III, 210.

1675. Strasoldó 1676-ki februárban új tisztébe bevezettetvén, egy részről a Debreczenben elfogott Kis Ferencz és Péter, Török János és Pápay János hadnagyok által ügyekezett békére birni a kuruczokat; más részről felhivást intézett a felvidék lakosságához, s őszinte, erélyes közremunkálásra inté őket a béke helyreállításában, a kuruczok közől is mind azoknak, kik a fegyvert leteszik s hűségre térnek, bocsánatot, elkobzott javaik visszaadását igérvén 1). De egyedül intések, kegyelemigéretek nem lehettek már elegendők megengesztelni azokat, kik az elnyomott alkotmányos és vallási szabadság megboszúlása s helyreállítása végett nyúltak fegyverhez, kik szivök keserűségében még ilyféle szavakra is fakadtak: „Veszszen inkább az ország, mintsem a németek rabszolgája legyen“ 4).

1676. A háború tehát 1676-ban is folyton folyt a nélkül, hogy akár Leopold, ki a franczia háború miatt felesebb hadakat a felföldre nem küldhetett, a lázadást elfojtani, akár a felkeltek, kiknek összes száma alig ment többre nyolcz-kilencz ezernél, a császáriakat erős váraikból elűzni képesek voltak volna. A szerencse mindazáltal ez évben még is inkább a felkeltek fegyverének szolgált. Marcziusban Colalto ezredest Szatmárnál, később magát Strasoldót Ónodnál véres csatákban megverték, magát a fővezért is veszélyesen megsebesítették; de sem egyik, sem másik várat nem sikerűlt megvenniök. Kálló táján egy dandárukat Barkóczy megszalasztotta ugyan hajdúival; de számosabban térvén viszsza, Schmidt ezredét megverték s abból mintegy háromszázat levágtak, Nánást elpusztították. A felkeltek ezen s több hasonló hadi mozgalmain kivül ez év folytában a török is gyakoribb becsapásokat intézett a végekbe; s így török, kurucz, labancz egyaránt dúlta, nyomorgatta a véginségre jutott, szánandó országot. A kuruczok oktober-

---

1) Korneli: e. h. 212.

2) Strasoldó említett körlevelében.

1676. ben még a hegyaljai szüretet is lefoglalták, kivált Rákóczy Ferencz jószágain, ki juliusban meghalálozván, két gyermeket hagyott maga után, az utóbb Aspremont gróf nejévé lett Juliannát és Ferenczet, kivel a század végén fogunk találkozni a nemzeti szabadságharcz terén 1).

A felkeltek ügyeire ennél nagyobb befolyása lett a következő években Köprili Ahmed nagyvezér ezen évi oktob. 30-kán történt halálának. A segélyigéreteket, melyekkel a bujdosókat végiglen nem szűnt meg biztatni, ő azon felül, hogy őket a török földön vendégszeretőleg fogadtatá, soha sem teljesítette. E biztatások hiúsága s a francziák késedelmezése 1676 vége felé többekben annyira elölte a reményt a felkelés végsükere iránt, hogy fegyveröket letévén, hűséget esküdtek Leopoldnak. Barkóczy István úgy vélekedett, hogy ha az udvar most csak némi engedményeket tenne is a protestansok vallásgyakorlatára nézve, még többeket, a közrendűeket talán mind, el lehetne vonni a felkeltektől. E végett
1677. 1677 elején Bécsbe ment, s azt tanácslá az udvarnak, biztosítaná a protestansokat legalább arról, hogy minden megyében egy templomot teljes szabadsággal használhatnak, a hivatalok betöltésénél pedig semmi tekintet nem leend a vallásra. Ennyit nem volt nehéz kieszközleni az udvartól. Barkóczy tehát megbizást nyert, alkudoznék ezen alapon a felkeltekkel. E kisérletnek az lett eredménye, hogy mintegy másfél ezeren ismét letették a fegyvert. A többiek „bárgyúságnak bélyegzék e hiszékenységet, mely őket a jezsuiták cseleibe, bárd alá, bitófára vezeti“ 1).

Leopold annál örömestebb adta meg Barkóczynak e közbenjárásra az engedelmet, minthogy nem maradhatott titokban előtte, miképen Bethune gróf a mult nyár végén másodszor s most állandó követül érkezvén Szobieszki lengyel

---

1) Wagner: Hist. Leop. I, 550. Korneli: e. h. 234. Hist. des Troubles II, 53. kövv.

2) Wagner: e. h. 552. Hist. des Troubles II, 61. kövv.

1677.

király udvarába, onnan mind a felkelt magyarokkal érintkezésbe lépett, mind királyi sógorát izgatja azok segélyezésére. Leopold e fondorlatokat meghiúsítandó, a lengyel kormánynyal haladék nélkül egy szövetség iránt kezde alkudozni, melynek czélja lenne: egymást háborúikban kölcsönösen segélyezni, s alattvalóikat minden czimboráskodástól eltiltani a másik hatalom alattvalóival. A szövetség 1677-ben, ápril 24-kén valóban meg is köttetett [1]). De, bár ezt a kormány ügyeiben eldöntő befolyással biró lengyel országtanácsnál nem sikerűlt is megakadályozni Bethunnek: azt mindazáltal még is kieszközlé királyi sógoránál, hogy ne csak segélyt ne nyújtson Leopoldnak a magyarok ellen, hanem meg is engedje, hogy ezek segélyezésére a franczia kormány költségén kéz alatt toborzást intézhessen. Ez meglévén, Forval normand nemest, egy Domokos nevű abbéval Erdélybe küldé, felhívni Apafyt s a számüzött magyarokat, hogy a harmadévi egyezkedések nyomán forma szerint kössék meg a szövetséget [2]).

A menekültek szövetsége a francziával.

Erdélyben a nagyravágyó, fondor Teleki Mihály idő közben már egészen kezébe vette vala a gyeplőt a gyönge jellemű fejedelem mellett. Béldi Pál, s Bethlen Miklós kik őt, miként egyebekben, úgy a magyarok segélyezésében is ellensulyozták volt, fondorlatainak szintén áldozataivá esvén, Fogaras várában rabságra jutottak, s midőn 1677-ben márcz. 31-kén visszanyerték is végre szabadságukat, volt reá gondja Telekinek, hogy kezeik az általok aláirt térítványben megkötve maradjanak [3]). Teleki e szerint ura volt a helyzetnek, s tanácsára a fejedelem Macskásy Boldizsárt, az elégületlen magyarok pedig Fábián Farkast, Absolon Dánielt, és Fajgel Pétert küldék át Varsóba, kik aztán május 27-kén a következő szerződésben egyeztek meg Bethune gróffal: Apafy s a

---

[1]) Ld. okmányát Lünig után Katonánál: XXXIV, 263. kövv.

[2]) Korneli: e. h. 263.

[3]) Bethlen Miklós önéletirása: I, 436. kövv. Cserey: 87. kövv.

1677. száműzött magyar urak külön 15 ezernyi sereget állítanak, melyeknek fővezére maga a fejedelem, helytartója Teleki leszen, ki 12 magyar tanácsos és a franczia követ befolyásával intézendi a hadviselést; támogatásukra a franczia követ is küld egy dandárt Lengyelországból, s tapasztalt franczia tisztekről is gondoskodni fog a magyar hadak számára. Lajos király egyelőre 20 ezer, s míg a háború tart évenkint 100 ezer tallért ad segélyül a hadviselésre, a hozzá küldendő magyar követek azonban ügyekezni fognak ezen öszveget feljebb emeltetni. Ha a Porta Apafynak a franczia közbenjárás daczára sem engedné meg, hogy nyilt háborút viseljen Leopold ellen, kéz alatt még is a szövetségesekkel tartand; a franczia kormánynak pedig gondja lesz reá, hogy e miatt baja meg ne gyűljön a Portával, mely iránt Erdély s a magyar urak folyton fentartani kivánják a régi kötelezettséget s barátságos viszonyt. A szerződő felek egymás megegyezte nélkül békét nem kötnek az ellenséggel; s Lajos király békét kötvén, abba a magyarokat s Erdélyt is befoglalja; ha mindazáltal ezt kieszközleni egyátaljában nem lehetne, a magyarokat kéz alatt azontúl is gyámolítandja s a kikötött segélypénzt tovább is fizetendi. E szerződést Apafy s a magyarok tiz, a király 15 hét alatt köteles megerősíteni [1]).

Kende, Keczer és Kutasy László a fejedelem egy követével, úgy látszik, még a szerződés megkötése előtt Konstantinápolyba mentek, az új nagyvezért, Kara Musztafát üdvezleni s tőle az engedelmet, vagy ha lehet, segélyt is a hadviselésre kieszközleni. Apafy öt ezer aranynyal ügyekezett nála kiegyengetni az útat. Az ajándokot örömmel fogadta ugyan a kapzsi ember, ki egyébiránt már Köprili vezérsége alatt is kedvezni látszék a magyaroknak; de Meninszky udvari tolmács, kit Leopold a lázadók ügyekezeteinek meghiusítása végett egy levéllel a Portára küldött, s az ott székelő Kindsberg ügynök igérete, miszerint Bécsből

---

[1]) Pray kéziratai Szalaynál: V, 176. köv.

1677.

30 ezer tallérnyi ajándoknak nézhet elébe, ezek részére nyomta le a mérleget, kivált miután Nointel franczia követ, kinek a szövetségesek ügyét támogatni kellett volna, gőgje által oly érzékenyen megsértette a nagyvezért, hogy ez őt két csausz által még a fogadási teremből is kitaszíttatta [1]).

A szövetségesek azonban mind e mellett sem hagytak fel háborús terveikkel. Mialatt Bethune a zsoldjába fogadott hat ezer lengyelt felkészíté s Boham őrgróf vezérlete alatt az országba indítá: a magyarok Wesselényi Pál alatt már a nyár közepén kicsaptak, s a Hegyalját, melynek urnéja, Zrínyi Ilona, Rákóczy Ferencz özvegye, hozzájok csatlakozni vonakodott, elpusztíták; Schmidt tábornokot jul. 22-kén Lebenye mellett megverték; a következő hónap folytában Savnikot, Késmárkot hatalmokba ejték.

Kobb kegyetlenkedései.

A bécsi udvar ezek hírére ismét a véres emlékezetű Kobbot nevezte ki Strasoldó helyett kassai főkapitánynyá, ki mihelyt magát tisztébe bevezettette, körleveleiben, melyekben vérveresre festett akasztófa, karó és kerék volt ábrázolva ismét karóba vonatással, kerékbe töretéssel fenyegetett mindenkit, a ki fegyveresen elfogatik, vagy különben egyetért a kuruczokkal, mit aztán többeken nem sokára végre is hajtott. Egyedül a kassai piaczon 62 magyar vérzett el bakó keze által, 22-ten karóba vonattak, negyvenen, köztök kilencz híres vitéz férfiú, lefejeztettek. De e kegyetlenséget aztán a magyarok is hasonlóval viszonozták. Tokaj és Ónod közt egy német ezredet megvervén, foglyaikat, voltak légyen tisztek vagy közlabanczok, egyaránt karóba vonatták.

E közben Boham őrgróf is megérkezett két ezernyi lengyelből álló dandárával, s miután oktob. elejen a Forval által Erdélyben szintén franczia zsoldra szedett ugyanannyi főből álló haddal s mintegy másfél ezer kuruczczal egyesült, Nyalábnál, Szatmárban, a Schmidt vezérlete alatt lévő császári hadat megverte. Ezer ötszáz német, köztök Herberstein,

---

[1]) Hammer: III. 694. köv 699.

1677. szatmári kapitány hullája fedte a csatamezőt. Boham ezután még Wesselényi Pál hét ezernyi magyar s négy ezernyi erdélyi seregével egyesült. A szövetségesek most Szatmárt, mások szerint Tokajt akarták megszállani; de mivel Kobb a Tiszán átkelt s feléjök közeledék, Ecsednél szálltak táborba, ott várandók be a támadást. De Kobb nem merte őket háborgatni; sőt midőn a császári zsoldban lévő magyarokat táborából tömegesen szökni tapasztalná, gyorsan visszakelt a Tiszán, Barkóczyt és Colaltót hagyván hátra az ellenség előnyomulásának meggátlására. De ezek Böszörménynél megverettek, két száznál többet vesztvén el soraikból. Wesselényi november közepén még Nagybányát is megvette, s hadait aztán telelőre Debreczen táján szállítá le; a lengyelek azonban, Boham ellenzése daczára, haza mentek téli szállásokra [1]).

V.

Békéltetési kísérletek.

A lefolyt évben szenvedett csapások, melyekhez még a végekbeli basák több rendű betörései is járúltak, az udvarnál 1677 végén ismét békéltetési tanácsokat hoztak szőnyegre. A király deczember 10-kén felszólítá a püspököket s az országtanács némely más tagjait, adnának külön-külön véleményt: „miként lehetne a felvidéken egyre növekedő veszélyt elhárítani, a lázadókat engedelmességre visszavezetni“? Bársony György egri püspök, ki türelmetlenségében, a protestans hitfelekezetek üldözése által, miként fentebb láttuk, oly nagy részt vőn e lázongás felszításában, még most, kevéssel a következő januárban történt halála előtt is, folyton csak olajt kivánt volna önteni a hazát pusztító lángokra. „Nyilván való dolog, mond egyebek közt, a protestansok pártütése s összeesküvése a katholikusok ellen; ... s nem büntetheti azt szelídebben Felséged, mint ha az országból valamennyi új vallást, annyi bajok okát, szigorúan kitilt. .. 1677. Már is sokan visszatértek Luther és Calvin követői közől;... parancsolja Felséged a többieknek is, hogy térjenek vissza őseik vallására, s végre is engedelmeskedni fognak.... Min Felséged elődei siker nélkül ügyekeztek, ne kételkedjék Felséged száműzni, kiirtani a felségsértőket: ezt tévén, a lázadásnak eloltja kanóczát, elöli csiráját, bedugja forrását, az ősi vallást helyreállítja ... trónját megszilárdítja" stb. [1] A szeretet vallásának elveivel szintúgy mint a hazafiúi kötelességekkel egyezőbb volt Gubasóczy János váczi püspök véleménye, ki a történelemből merített példákkal is hosszan bizonyítgatá, hogy az önkény mindig ellenzést, a törvénytelen szigor daczos forrongást okozott ezen, egyébiránt szelíd s törvényes módon könnyen vezethető nemzetben. Emlékezteti őt Seneca mondatára, hogy a fejedelmek koronájának legszebb éke a polgárok boldogsága; a fejedelmek legdicsőbb erénye a türelem s kegyelem. Csekély egyházi véleménye tehát oda czéloz, hogy a veszélyhez arányos hatalommal békebizottmány neveztessék, mely a lázadókkal őszintén egyezkedjék; a háborgások okait megszűntesse; az elkobzott javak visszaadása, a királyi kegyelem biztosítása s egyéb szelíd eszközök alkalmazása által a kedélyek ingerültségét lecsillapítsa. E bizottmány működését megelőzve, teljesítse ő felsége a vármegyéknek több izben felterjesztett kivánatait; mert csak akkor fognak hinni, ha már nyitva látandják a kegyelem tárházát. De a szelídség, irgalom és kegyelem eszközeinek alkalmazásában nem szabad késni, mert a török félhold felkelőben van, hogy megfojtsa a keresztényeket; a franczia kakas ébren működik, hogy szövetségeseit szaporítsa: a kereszténység hajdan erős védfalának végmaradványait is veszély fenyegeti, melyek ha ledőlnek, a szomszéd országokat is ugyanazon bajok árja borítandja el, mely Magyarországot elnyelte .... Maga a kathol. vallás is szebb

---

[1]) Babocsay, Rumynál: e. h. I, 55. Wagner: Hist. Leop. I, 552. Hist. des Troubles II, 67. kövv. Korneli: e. h. 279. kövv. Szirmay: Not. Comit. Zemplén. 246.

---

[1] Kazy: Lib. XII, 225.

1677. virágzatnak induland, ha ő felségének kegyelme a békét helyreállítja … Könyörög tehát, alkalmazza ő felsége is azon eszközöket, melyekkel elődei a belső háborgásokat mindig szerencsésen megszüntették [1]).

1678. A pozsonyi értekezlet. Leopold hajlott a hazafias előterjesztésekre. Mindenekelőtt Kobbot, kinek embertelen kegyetlenségei a felkelteket is hasonlókra ingerelték, s ki alatt e miatt a német tisztek már szolgálni sem akartak, a kassai főkapitányságból visszahíván, az emberséges indulatú, de a hazafiak óhajtása ellenére még is idegen Wrbna grófot nevezte ki. Majd 1678 tavaszán a hűséges főrendeket is Pozsonyba hívatá, hogy a belbéke helyreállításáról tanácskozzanak, Hocher birodalmi cancellárt küldvén le közéjökbe a maga biztosául. Az urak véleménye most is az volt, melyet már több izben nyilvánítottak: vezettessék ki a német hadsereg, törűltessenek el a törvénytelen adók, adassanak vissza a protestansoktól elvett, és különben is sok helyt üresen álló templomok, tartassék országgyülés, választassék nádor, helyeztessék vissza az alkotmányos kormányzat, és magoktól megszünnek a zavarok.

Midőn a heves indulatú Hocher ismét s valamennyitől csak azt hallaná javasoltatni, mit már annyiszor hallott, s mindenkor ellenzett, haragra gyúlván, a magyarok ellen szitkokra fakad, őket pártütőknek, lázadóknak nevezi. A szörnyű szót néma csend követi a méltó fájdalomtól s boszúságtól elárasztott gyülekezetben. Örökségeiket a felkeltek dúlták, égették; a foglyok, még a németeknél is kegyetlenebb bánásmódban részesűltek hűségök miatt, s csak nagy díjakon válthatták meg szabadságukat; kik hűségökben a király mellett fegyvert fogtak, honárulóknak, a haza ellenségeinek tekintettek. És mind ezen szenvedések díjáúl most a német kormány is, melyért mind ezt tűrték, pártütőknek, lázadóknak bélyegzi őket! Ez már kimerítette türelmöket.

Az elbusúlt urak közől Pálfy Tamás nyitrai püspök s cancellár emel szót. Inti Hochert: „ily átalános és vakmerő gyanúsítással ne sértse a nemzetet, ne gyalázza nevét, melyet néhányak bűne miatt szeny nem érhet; ha valamennyien pártütők, nevezze meg őket személy szerint. Avagy tán nem szabad szólniok a hazai jogokról, kik alattvalói, nem rabszolgái a királynak? Bűn-e az, ha szabadságaikat, melyeket őseik, midőn az uralkodó házat az ország trónjára meghívták, magoknak, s utódaiknak számára fentartottak, de Hocher s a hozzá hasonlók jog és igazság ellenére megsértettek, helyreállíttatni kivánják? Vagy azt akarja-e, hogy fel se jajdúljanak, sőt meg se moczczanjanak, bár az idegenek önkénye által kifosztatnak? Mindenben megegyezzenek, mindent tapssal fogadjanak, akár törvényes, akár törvénytelen, méltányos vagy igazságtalan dolog kivántatik tőlök? Egyéb iránt ő arra mit sem hajt, hogy mit kiván Hocher a magyaroktól: a király méltányosságáról ezek jobb véleményt ápolnak magokban“. 1678.

---

[1]) Kazy: Lib. XII, 260.

„Boldog volna Leopold, mondá erre Hocher, ha a magyarok közől csak minden tizediket is hűnek tudná maga iránt“. — „Úgy hiszi, vág erre szavába a haragra gyúladt Pálfy, úgy hiszi, még senki sem felségsértő, ha Hocher akaratával ellenkezik, s az ő kevély parancsait megveti; ők az összes németség közől csak az egy Leopoldot ismerik el királyuknak, kiknek a magyarokkal együtt Hocher is szolgája. Ők nem keresnek Németországban előséget a németek felett; de azt sem tűrendik, hogy ezek Magyarországban is elejökbe tétessenek“. Midőn pedig mérgétől mindinkább elkapatva, Hochert gazembernek nevezte, szitkokkal halmozta el, Batthyány Kristóf, főpohárnokmester, köszvénye daczára is felszökik, s e kiáltással: „távozzunk innen urak“, a teremet elhagyja; kit aztán hangos óvások közt, hogy „nekik a felkeltekkel semmi közük, de ily gyalázatot nem tűrhetnek“, valamennyien követtek, a féktelen nyelvű minisztert egy magára hagyván [1]). A bajokon e szerint most sem lőn segítve;

---

[1]) Korneli Fragmenta IV, 55. Katona: XXXIV, 327. Hist. des Troubles de Hongr. II, 101.

1678. mert azt, hogy a kormány az ezen évre kivetett fogyasztási adót, némely urak közbenjáratára 200 ezer forintról 170 ezerre szállította [1]), senki sem tartható sérelemorvoslatnak; ennél több pedig nem történt.

Erdélyi mozgalmak. A lengyelekből s kozákokból álló franczia segélyhaddal Boham már kora tavaszszal megérkezett; a hadjárat megkezdését mindazáltal késleltették az Erdélyben kiütött mozgalmak. Béldy Pál, fogságából megszabadulván, nem maradt sokáig nyugton. Számos előkelő úrral összeszövetkezvén, elvégzé velök, hogy a valamennyiöknek nyakára nőtt Telekit megbuktassák. Az összeesküdtek egyike, Paskó Kristóf, már 1677 végén a Portán járt panaszt emelni ellene, hogy Lengyelországból idegen hadakat hoz a tartományba, s a száműzött magyarokkal nyilt háborút visel Leopold ellen, Erdély nagy veszedelmére. Utóbb Béldy és társai a székelyeket is felültették, hogy a Nagy-Sinkre hirdetett országgyülésen, ha másként nem lehet, erőhatalommal kényszerítsék a fejedelmet az országtanács átalakítására; Telekit pedig és társait, kik az ország vesztére törnek, a rendek törvényszéke elébe állítsák. De az ügyes ember idején értesűlt e szándékról, s azt meghiúsítván, Béldyt és társait a Portára futniok kényszeríté, s az oda küldött követek, Bethlen Farkas, Mikes Kelemen és Apor István által ott is oly ügyesen működött ellenök, hogy Béldy hatod magával együtt a héttoronyba záratott [2]).

Teleki a menekültek vezére. Béldy megfutamlása után Apafy és Teleki biztosságba helyeztetvén, ez utóbbik Nagybányánál némi erdélyi hadakat is egyesített a Boham alatt lévő lengyelekkel s a magyar száműzöttek seregével. Itt aztán, mivel Wesselényi Pál, a magyarok eddigi fővezére, a franczia Forvallal támadt viszálya

---

[1]) Pozsony megyére ebből 18324 ft. esett, mi aztán a hús, bor és sör fogyasztásából szedetett be. Leopold levele Pozsony városához 1678. jul. 6-kán. Egykorú másolat.

[2]) Bethlen Miklós önéletirása I, 469. kövv Cserey: 97. kövv. Hist. des Troubles II. 88. kövv.

1678.

miatt visszavonúlt, a fővezérlet Teleki Mihályra bízatott, úgy mindazáltal, hogy azt tizenkét tagból álló tanács befolyásával viselné. Az új vezér julius 4-kén tudatta a mintegy 12 ezerre menő szövetséges hadak megindultát a megyékkel, melyekben körlevele által mindenkit felhívott, csatlakoznának hozzá, kivívni hazájok, vallásuk eltiprott jogainak helyreállítását. De Teleki neve tekintélylyel, népszerűséggel nem birt az országban: a felszólítás eredménytelen maradt. A seregnél is hamar elveszté a bizodalmat. A vezérek, értesűlvén, hogy Wrbna, kassai főkapitány, mintegy öt ezernyi haddal Ungvár táján táborozik, őt Kassától, Eperjestől elmetszendők, seregöket a Hegyalja vidékén a Tiszán átvezették. Czéljokat mindazáltal nem érték el, mert míg Teleki Tokajt, Szerencset hasztalan vívatta, a császári tábornok hadait szerencsésen visszavezette Eperjesre, Lőcsére, ott várandó be a már útban lévő Lesslie tábornokot. A késedelem Telekinek rovatván fel hibáúl, közte s a franczia vezérek közt viszály támadt, melynek következtében amaz, az erdélyi dandárral együtt, nemsokára visszament Kővárra [1]).

A vezérség Tököli Imrére száll.

A felkeltek most egy szívvel lélekkel a még csak 21 éves, de testi s lelki tulajdonai által már is kitünő gr. Tököli Imrét, az árvai, likavai, késmárki és rozembergi, most a fiskus kezén lévő uradalmak, s anyja Gyulafy Mária után Erdélyben s Mármarosban is terjedelmes javak urát, ki most mintegy 500 bujdosó nemes élén vett részt a hadjáratban, kiáltották ki fővezérökké, fejedelmökké. Az ifjú vezér, miután hadait neve, s a megyékhez intézett felszólításai rövid idő alatt 20 ezerre szaporították, Szendrőt, Tornát, Putnokot megvévén, s Kassa külvárosát fölégetvén, Lesslie tábornok ellen indúlt, s őt, bár vele ekkoron már a Wrbna alatt volt hadak is egyesűltek, megverte. Míg ezután maga Murányt megvévén, rosembergi, árvai s likavai uradalmainak visszafoglalására ment, egy dandár kurucz a tályai lelkészből s

---

[1]) Korneli Fragm. IV, 30.

1678. egri kanonokból kapitánynyá lett Józsa István vezérlete alatt Morva és Ausztria dulására robogott, s ott néhány helységet elhamvasztott, míg nem őt Eszterházy Pál visszaszalasztotta. Oktoberben Tököli Árva megvétele után a bányavárosokra fordult, Beszterczebányát, Zólyomot, Selmeczet, Körmöczöt vette el, s ennek pénzverdéjében 180 ezer aranyat foglalt le. Még nagyobb értéküek valának az ezüst rudak, melyekből a maga nevére, és „pro libertate et justitia“ körirattal, azonnal pénzt veretett.

Mialatt Tököli a bányavárosokban időzék, s e közben Lévát is megvette, a bécsi udvar Szelepcsényi érsek által neki békeajánlatot tétetett. A szándok azonban nem vala komoly; csak oda czélzott vele a bécsi udvar, hogy időt nyerjen s a felkelteket tartóztassa, míg hadainak egy része Németországból, hol a kibékülés XIV Lajossal mind valószinűbbé lett, az országba érkezik. És valóban, mihelyt ez megtörtént, Wrbna és Dünewald tábornokok e hadakat haladék nélkül a Garanhoz vezették. Tököli Szentkeresztnél fogadta el az ütközetet; de több órai makacs ellentállás után mintegy 1500 emberét elvesztvén, megveretett, s a bányavárosokat is kénytelen lőn a győzőknek átengedni [1]).

Alku fegyverszünet iránt.

Midőn Tököli és Boham hadaikat a Tissza felé visszavezették, ez utóbbik levelet vőn Bethune gróftól, hirűl adót, hogy a béke nemsokára megalakul Leopold és XIV Lajos között. Tökölit ez még inkább, mint a vett csapás, hajlandóvá tette elfogadni a Szelepcsényitől ajánlott s február végéig tartandó fegyverszünetet, mely alatt a béke tárgyaltatnék. Az alkudozásokra Leopold Szelepcsényi mellé Schwartzenberget és Nosticzot, Tököli Szalay Pált küldé Sopronyba. De bizodalma a sükerben egyik résznek sem volt: a kormány a bevégzett franczia háborúból visszatért hadai által a lázadást erőhatalommal elnyomhatni remélvén, igen csekély engedményekre volt hajlandó; az elégületlenektől pedig csak az elnyomott polgári s vallási szabadság helyreállítása után lehetett várni az őszinte kibékülést. A császári biztosok Tökölinek a nádorság betöltését, a protestansok szabad vallásgyakorlatát, az alkotmányos igazgatás helyreállítását czélzó kivánataira kijelentették, miképen ő felsége nem idegen betöltetni a nádorságot, de korlátozott hatáskörrel; eltörleni a törvénytelen adókat, de csak úgy, ha az ország neki évenkint egy millió 700 ezer frtot biztosít; a protestansoknak megengedni vallásuk gyakorlatát, de csak oly templomokban, melyeket maguk építettek, vagy ezután lesznek a kitűzendő helyeken építendők; azon templomok, melyeket bár mikor is katholikusok építettek, azontúl is a kathol. egyház birtokában maradván [1]).

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 556. kövv. Korneli: e. h. 79. Csányi János krón. 40. Historie des Revolut. de Hongrie. La Haye 1739 I., 279. És ugyanazon munka VI-dik kötetében lévő Mémoires du Comte Bethlen Niclos 305 kövv.

A háború megujulása.

Ily alapon a békét nem lehetett megkötni: a háború tehát 1679 tavaszán ismét megkezdetett. A Boham alatt lévő lengyel segélyhad a franczia békekötés után, — melyben Lajos király a magyarokról említést sem tétetett, — visszahívatván, az elégületlenek magukra s a most szintén szűkebben mért erdélyi segélyre maradtak. A tavalinál azonban ez év sem lett rájok nézve szerencsétlenebb. Lesslie, kassai főkapitány, Tornát már áprilban vívni kezdé; ekkor tetemes veszteséggel kényteleníttetett ugyan alóla elvonúlni, de utóbb, miután Divényt Balassa Imrétől elvette, Strasoldo hadaival erősödve, Tornát s utána Szalánczot is hatalmába ejté. Szikszónál ellenben a császári had szenvedett vereséget, s ötszázan estek a győzedelmes kuruczok fogságába. Ez alatt Józsa István, a papkapitány, miután kassai fogságából, melybe a mult őszön Barkóczy hajdúitól elfogatva jutott, őreivel együtt megszökött, mintegy háromezer kuruczot összeszedvén, ápril második felében Selmeczet lepte meg, s

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 558. Korneli e. k. 100. Hist. des révol. VI, 327. kövv.

1679.

nagy mennyiségű aranyat, ezüstöt ejtett hatalmába; majd a Szepességnek fordúlt, Késmárkot 3000 ftig megsarczolta, Bártfát, Kis-Szebent kifosztotta. De, miként egyszer már elébb is, a nyughatatlan ember, nem tudjuk, mi okból, megint elpártolt a kuruczoktól; miért is általok az őszön Tályán elfogatván, megöletett.

Ampringen távozta.

Egyébiránt a viszályok miatt, melyek Tököli s az ismét fővezérletre törekvő Wesselényi Pál között támadtak, a háború ezen évben nem folyt nagyobb erővel; de annál féktelenebbűl pusztította kurucz és labancz egyaránt a föld népét És versenyt dúlt velök a mirígyhalál is, mely kora tavasztól. kezdve, a tél beálltáig tizedelte az ország lakosait. A ragály félelme miatt Ampringen is kiköltözött, s magával együtt a kormányzói tisztet is kivitte az országból. Már több idő óta érezvén, hogy tiszte miatt, mely mindenkitől a szolgaság jelképéül tekinteték, minden pártszinezetű által egyaránt gyűlöltetik, többé vissza sem jött az országba, s maga is azt javaslá a császárnak, állítaná helyre az alkotmányához oly annyira ragaszkodó nemzet törvényes igazgatását [1]).

Újabb békélkéltetési kisérletek.

Leopold ezóta komolyabban kezde gondolkodni az elcsigázott ország megbékéltetéséről, mire most különben is kedvezőnek látszék az alkalom. Tököli, az özvegy Rákóczy Ferenczné, Zrínyi Ilona, kezére vágyván, s tőle házassági ígéretet is nyervén, visszaküldé Teleki menyecske leányának, Apafy Miklós fiatal szép özvegyének a gyűrűt, kit magának az atya fortélyoskodásai következtében, még 1678-ban eljegyzett volt. Már Szalay Pálnak, ki a bujdosók nevében a béke iránt Sopronyban alkudozott vala, megbizásában állott, e házasságra, melyet az öreg Rákóczyné minden módon ellenze, kieszközölni az udvar megegyeztét s pártfogását a napánál. Szalay válaszul nyeré, hogy az udvar kész ugyan őt vágyai czéljához juttatni, de csak akkor, ha Tököli már visszatérendett a király hűségére. Tökölivel ezóta egy részről a szerelem, másról a Telekivel és Wesselényi Pállal támadt viszályai mindinkább kivántatták a béke helyreállítását. 1680.

---

[1]) Korneli: 106. Hist. Leop. I, 561. Babocsay, Rumynál: I. 65. Wagner: Anal. Scep. II, 44. Memoires du C. Bethlen Niclos. Hist. des revol. VI, 357. köv.

Így lőn, hogy midőn Leopold, Illésházy György és más magyar uraktól reábiratva, 1680-ban márczius 18-kán a béke helyreállítása végett ismét tanácskozmányt nyittatott, oda menevéddel ellátva a bujdosók közől is többen elmenének. Közmegelégedésre szolgált, hogy Leopold most két magyart, Forgách Ádám országbirót és Eszterházy Pál dunavidéki főkapitányt bízta meg a tanácskozmány vezetésével. Mindnyáján csak a sérelmek orvoslatában, a törvényes kormányzat helyreállításában, — a protestansok e fölött vallásuknak a békekötések és ez iránt alkotott törvények által adott szabadság gyakorlatának biztosításában látták az egyetlen módot, mely a háborgásoknak valahára véget vethet; ezekért könyörgének tehát újabban is a királynál.

De a német miniszterek még folyton útját állták az igazságnak. Caprara tábornok, midőn e gyülés után, májusban, mint újdon kinevezett kassai főkapitány, az elégületlenekkel való alkudozásra is megbizatva, Lőcsére érkezett, oly utasítást, hozott magával, melyet az elégületlenek a béke alapjáúl el nem fogadhadtak 1). Tököli tehát, miután a töröktől a neki nyujtandó segély iránt fényes igéreteket vett, a háborút 1680-ki május végén ismét megkezdette. Két dandára, melyek egyikét Balassa Imre alatt a nagy adózások miatt szintén lázongó Morvába, másikát az ifju Petróczy alatt Sleziába küldte vala, megveretett ugyan; maga azonban szerencsésebb, Késmárkot és Lőcsét foglalta el.

E vidéken, a Kapiak várában, találkozék vele az ősz elején Sebestyén Endre, leleszi prépost s választott erdélyi püspök, Szelepcsényi kir. helytartó követe, a király nevében

---

1) Wagner: Hist. Leop. I, 562. Korneli: e. h. 168. Kazy: Lib. XII, 243.

1680. békeajánlatot s azon igéretet hozván neki, hogy ő felsége az elégületlenek kivánatait egy, e végett tartandó országgyülésen mihamarább teljesíteni szándékozik. A követ oly hajlandónak találta őt a békére hogy, miként az érseknek irá, „az ügy szerencsés kimenetelét reményli, ha ő felsége hadi s kamarai tisztviselői a bizalmatlanság és elkeseredés magvát újabban is el nem hintik“. Tudósítá őt egyszersmind Tököli közléséből, hogy a franczia udvar Akakia ügynök által vesztegetési czélból nagy becsü ajándékot küldött Erdélybe, a grófot pedig egy gazdag franczia nő kezével kinálta meg; mit azonban Tököli nem fogadott el, inkább óhajtván ő felsége szárnyai alatt megnyugodni. Mondják, Tököli még katholikussá lenni is igérkezett volna a püspöknek, ha a császár pártolása által Rákóczy Ferenczné kezét, s avval együtt uradalmait is elnyeri, melyek birtokát az öreg Rákóczyné, menyét egészen mellőzve, a mult ápril 11-kén alkotott végintézetében [1]) egyenesen unokáira szállította. Sebestyén Fegyverszünet. püspök négy hónapi fegyverszünetet kötött Tökölivel, mely utóbb 1681-ki junius végéig meghosszabbíttatott [2]).

Az elégületlenek főbbjei e közben nagy búsulással látták egy részről Tököli, másról Wesselényi és Teleki között mindinkább élmérgesedni a viszályt, mely akár békére, akár háborúra hajlanék a dolog, mindig a közügy rövidségére vala válandó. Mind addig nem nyugvának tehát, míg egyességet nem eszközlöttek ki e főemberek között. A kibékülés Tököli és Wesselényi közt megtörténvén, reávették Tökölit, hogy Margitára, Telekit, hogy Somlyóba mennének, onnan egymással szemben is leendők. A találkozás 1680 őszén csakugyan megtörtént, de csak színleg eredményezett békességet. A beszélgetést Somlyóban lakoma követte; „de annál kedvetlenebb, annál hitetlenebb vendégséget nem láttam“, —

---

[1]) Ld. Katonánál: XXXIV, 372. E végrendelet hamis. Ld. Zrínyi Ilona általam kiadott életét 34. l.

[2]) Wagner: Anal. Scepus. III, 120. Hist. Leop. I, 562. Korneli: 168. Hist. des Troubles: II, 136.

úgymond a szemtanú, Bethlen Miklós. „Tököli maga borát, 1680. főtt vizét itta, elébe tett czipóból jó ha tizenkét falatot evett, a héjából azt is; étket is messzéről alól kért fel. Olyan is lőn a békesség successusa, a micsodás az áldomása“ [1]).

VI.

Hogy Leopold, kormánya néhány tagjának megrögzött 1681. ellenzése daczára is hajlandó lett végre helyt adni a magyar hűséges urak országgyülést sürgető előterjesztéseinek, kivált onnan eredt, hogy portai ügynöke, Khunicz, már a mult évi tavasz óta hasztalan fáradott az 1684-ben letelendő béke megújításában. A Porta nem vonakodott ugyan a kérdést tüzetesen tárgyalni a követtel; de ez a Drinápolyban tartott hat tanácskozmány után is kénytelen volt azt irni 1681 elején udvarának, miképen a Porta szemlátomást csak időt akar nyerni; hajlandónak mondja ugyan magát a béke megújítására; de a magyar elégületleneket is mindinkább biztatja, s nagy hadi készületeket teszen, melyek, miután mindenkivel békét kötött, csak Leopold ellen lehetnek irányozva [2]). És valóban, midőn Sebestyén püspök, mint mondók, Tökölivel találkozott, mind ennek, mind Apafinak tudtára volt adva, hogy a Porta 1681-ben tetemes segélyt nyujtand a bujdosóknak; maguk is tehát mennél jobban készülnének a háborúra. A bécsi udvar ennélfogva annál inkább ohajtá most eloltani az országban lobogó tüzet, mielőtt a török is sikra szálljon, mivel másrészről a franczia is újabb s annyi okot adott a háborúra, hogy az már szinte elkerűlhetetlennek látszék. Gubasóczy János, az elhalt Pálfy Tamás helyébe kinevezett kancellár, Stahremberg Rüdiger gróffal s Hörvart Henrik báróval február 3-kán (1681) Linczből Pozsonyba érkeztek, hogy itt Szelepcsényivel, Forgách Ádámmal, Eszterházy Pállal s

---

[1]) Önéletirása: I, 519. köv.

[2]) Khunitz tudósításai Hammernél: III, 710. 720. Wagner: Hist. Leop. I, 564.

1681. más urakkal tanácskozzanak az országgyülés mikénti megtartása módjairól, hogy az békét eredményezhessen. Követte ezt Leopoldnak febr. 28-kán kelt körlevele, mely által az ország rendei ápril 28-kára közönséges országgyülésre Sopronyba egybehivattak. Eszterházynak meghagyatott, hogy sógorát, Tökölit, szintén megjelenésre indítani törekedjék. De bár ő saját fiát igérte neki túszul állítani, a kurucz vezér, kiben a török igéretei ekkoron már azon reményt ébreszték vala, hogy egy nagyobbszerű diadalmas hadjárat után mind magára, mind az országra nézve hasznosabban fogja a békét megköthetni, a megjelenésre nem volt reábirható [1]).

A sopronyi országgyülés. Leopold csak május 22-kén, három ezred födözete alatt, jelent meg Sopronyban, s miután a gyülést máj. 25-kén megnyitotta, a következő pontokat tűzte ki a rendek tanácskozásai tárgyaiúl: miként lehetne a belbékét valahára helyreállítani; a végeket jó karba helyezni, a hadakat, melyeknek bentartása szükséges, az országlakosok előtt tetszőbb módon élelmezni; s a hosszú háborgások alatt hanyatlásnak indult igazságszolgáltatást kellő rendbe hozni? Junius 13-kán megtörtént a nádori széknek oly rég óhajtott betöltése. Kijelölve négyen voltak: Eszterházy Pál, Erdődy Miklós, horvát bán, Kollonics János-Ulrik és Zay Endre. A köz bizodalom Eszterházyt ültette a magas tisztségbe.

Más nap Izdenczy Márton adta be a gyülésnek „az isten dicsőségéért, hazájok szabadságáért fegyverben lévő magyar urak, nemesek és vitézlő rendek“ május 7-kén Kaposon kelt levelét. „Nem kételkedünk, — így szól a levél — hogy Nagyságtok, Kegyelmetek szinte elszomorodott szívvel érezi hazánknak annyi évek óta tartó siralmas pusztulását, nemzetünknek nyilvános romlását ..... Minthogy isten Kegyelmeteknek, a mi fáradságunk közbejöttével is, megengedte valahára megnyerni az országgyülést: most az ideje, hogy nemzetünk ősi szabadságának helyreállításán és megerősítésén, mire nézve mi evangelika vallásunkat legelőre helyezzük, 1681. ő felségénél is működjék Kegyelmetek. Bízunk tehát, hogy ezt ő felségénél oly módon intézze el Kegyelmetek, miszerint bennünket is igazi hazafiaknak ismervén el, a mi hozzájárulásunkkal, minden lelki és testi szabadságaink helyreállítására fog törekedni. Ezt pedig a régi kötések szerint elvégezvén, gondoskodjék Nagyságtok, Kegyelmetek a mi nemzetünket elnyelhető, szomszéd hatalmas török nemzet kielégítéséről; mert Isten után csak ennek kedvezése tarthatja még fenn talán szegény hazánkat.... Mi erről meggyőződve, e tekintetben eddigelé sem mulasztánk el semmit, ezután is minden erőnkből ügyekezni fogunk a hatalmas török császárnál hazánk megmaradására, csak tudjuk Nagyságtok, Kegyelmetek ebbeli értelmét s akaratát ... Úgy intézzék tehát ő felségénél is mind a haza lelki és testi szabadságai helyreállításának, mind a török nemzet kielégítésének ügyét, hogy abban ők is, kik ezért annyi év óta oly sok nyomort szenvedtek, kikből sokan édes nemzetök szabadságáért, vallásuk szeretetéért életöket is elfogyatták, jó lélekkel megnyugodhassanak; nehogy különben végveszély érje a hazát, miért isten és világ előtt nem ők, a bujdosók, hanem a rendek lennének felelősek [1]).“

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 565. Kovachich: Vestig. Com. 802.

A rendek jun. 18-kán kelt levelökben csak azt válaszolák, hogy miután a haza főoszlopa, a nádor, már megválasztatott, teljes reményük van a gyülés jó eredménye iránt; az érdemleges választ magára a nádorra bizták. Eszterházy azt írta nekik, hogy miután a tárgyak sokkal fontosabbak, mintsem levelezés által elvégezhetők lennének: küldjenek a számüzöttek is követeket, kikkel 'azokat jó végre vezethessék. Mivel pedig a fegyverszünet végére jár, jelentsék ki annak meghosszabbítása iránt is kivánatukat. A nádor emberének, ki e leveleket s a menevédet követei számára Tökölinek át-

---

[1]) A Bulyovszky Ferencz által kiadott Acta Comitior. Sopron. a. 1681. 1. l.

1681. adandó vala, meghagyatott, mondaná meg szóval, hogy a vallás ügye a már létező törvény szerint országgyülés elejébe nem való; a török jó kedvének kereséséről pedig szó sem lehet [1]).

A válasz nem olyan volt, hogy Tökölit s jobbára protestans párthiveit kielégíthesse. De lett volna az bár minő, arra ők már nem is építettek, miután Ibrahim budai basa májusban biztosította a pártvezért, hogy a szultán őt s pártfeleit athnamé által védelme alá fogadta, s gyámolításukat az erdélyi fejedelemnek, a moldvai s havasalföldi vajdáknak, a nagyváradi és temesvári basáknak határozottan megparancsolta [2]).

Tököli ennélfogva, még azon napon (máj. 20-kán) megizente Caprara kassai főkapitánynak, hogy a fegyverszünet letelte után a háborút megkezdendi [3]); a nádor s a rendek levelére pedig e választ iratta jul. 6-kán palyi táborából: A felkelők tiltakozása. „Nem vártuk volna, hogy Nagyságtok, Kegyelmetek, mostani gyülésökben, félretévén a békéltetést, a mi nagy rövidségünkre már is hozzáfogjanak a szerződések és szabadságaink felforgatásához. Ebből látjuk, hogy Nagyságtok, Kegyelmetek levelünkben kifejezett kivánatunknak semmikép meg nem felelvén, bennünket igaz hazafiaknak el nem ismernek. A vallásügyet is, melynek elegyengetésétől függ kiváltképen a haza nyugalma, a helyett, hogy az oklevelek értelmében, ő felségével mindenekelőtt elintézték volna, mint magán dolgot félretévén, a nádorválasztásban is a mi megegyezésünk nélkül jártak el, holott levelünkben nyilván kivántuk, hogy lelki és testi szabadságunk ügye a mi közremunkálásunk mellett intéztessék el. Mi tehát ez okból Nagyságtok, Kegyelmetek törvényt sértő eljárását nem helyeselhetvén, ahhoz többé hozzá sem járulhatunk. Kijelentők azt is, hogy az

---

[1]) Bulyovszky Fer. Acta Comit. Sopron. a. 1681. 4. l.

[2]) Pray: Epist. Proc. III, 472. 474.

[3]) U. o. 473.

1681.

egyezkedés csak a Porta befolyásával történhetik, különben végromlás várván nemzetünkre; de annyi idő óta ennek sem látjuk semmi foganatát. A Sopronyba küldendő embereink számára is oly hitlevelek hozattak, melyekben sok a fogyatkozás: küldendő embereink majd megbizottaknak, majd felhatalmazottaknak, nem pedig követeknek neveztetnek, s nem is egyezkedésre, hanem könyörgésre hivatnak; a rendekkel való külön tanácskozásoktól pedig eleve eltiltatnak. Mind ezeknél fogva isten és világ előtt nyilván való, hogy az egyesség akadályait nem mi, hanem azok okozzák, kik e nehezségek s tétovázások szerzői voltak; s mi tiltakozásunkat ismételjük" [1]).

Vallási viszályok.

E közben a két protestans hitfelekezethez tartozó rendek már megkezdték volt a küzdelmet vallási jogaik helyreállításáért. Minthogy azonban az urak közt már alig volt néhány protestans, s azok közől is jelenleg csak az egy Zay ült a felső táblánál, egy másik, Ostrosich Mátyás, csak követ által képviseltette magát; az alsó táblánál pedig a jelenlévő 134 világi tag közől, 82 katholikus mellett csak 52 protestans számláltatott; országos végzés által czéljokat elérni nem remélhetvén, egyenesen a királynál sürgették sérelmeik orvoslatát, mi végett hozzá junius 25-kén nyujtottak be feliratot. Leopold ekkoron már nem volt Sopronyban, honnan e hónap 17-kén udvarával együtt Bécsújhelybe távozott, gr. Nostitz csehországi kancellárt és Schwartzenberg herczeget hagyván hátra biztosokul. Ezek elseje jul. 3-kán tudtára adá a protestans rendeknek, hogy ő felsége csak a katholikus fél meghallgatása után adhatja ki válaszát. A katholikusok tehát, kikkel amazok felirata közöltetett, erre válaszúl szintén egy hosszú okmányt nyujtottak be a királynak. Olvasván e két feliratot, lehetetlen a hazafias kebelnek el nem szomorodnia. Mennyi szeretetlenség és gyűlölet, mennyi igazságtalanság és üldözés, emberi birószék elébe nem való vallási vé-

---

[1]) Acta Comit. Sopron 38.

1681. lemények miatt, ugyanazon haza fiai közt akkoron, midőn e hazának, hogy annyira megcsonkított határait, oly nagy veszélyben forgó nemzeti jogait s alkotmányos szabadságát, a külső s belső ellenséggel szemközt megóvhassák, valamenynyi gyermekeinek egyességére, összhangzó, lelkes közremunkálására oly nagy szüksége volt volna!

A protestansok felirata azon sérelmek hosszú sorozatát tartalmazza, melyeket 1662 óta szenvedtek, s ezen évek történelmének folyamában jobbára mi is említettünk. „Miképen templomaik, paplakjaik, iskoláik, kórházaik s azoknak alapítványai erőszakosan lefoglaltattak, részben ólakká vagy más világi czélokra fordíttattak. Miképen halottjaiknak csak nagy díjak lefizetése mellett adhatják meg a szeretet és tisztelet utolsó bizonyítványait. Miképen lelkészeik, tanítóik mindenféle színes ürügy alatt házaikból kiűzettek, börtönbe vettettek, hallatlan kínzásokkal faggattattak; bujtogatás, lázadás színe alatt száműzettek, vármunkákra, gályarabságra hurczoltattak; a többiek tanítói tisztökről lemondani kényszeríttettek, úgyhogy a nép minden isteni tisztelet nékül barmok módjára kénytelen élni, s még a csecsemők közől is számtalan halt el keresztség nélkül. Miképen nemesek és parasztok egyaránt különféle örv alatt elfogattak, javaiktól megfosztattak, vallásukból kitérni, a kathol. papokat fizetni, katonai hatalommal is kényszeríttettek. Miképen a nemesek a vármegyékben birói tisztökből, a polgárok a városokban hivatalaikból kivettettek; úgy hogy együlésre is több helyt csak a katholikusok választhattak követeket. Miképen a protestansoknak, bár benszülöttek, a városokban házat venni, megtelepedni, a czéhekbe lépni nem engedtetik; az iparosok czéhjogaiktól megfosztattak, kathol. isteni szolgálatra, egyházi menetekre kényszeríttettek. Miképen a protestansok végrendeletei végre nem hajtatnak, kegyes hagyományaik más czélokra fordíttatnak stb. Kérik tehát a királyt, vessen valahára véget még ezen országgyülés alatt királyi hatalmánál fogva e sérelmeiknek, s helyezze vissza hűséges evangelikus rendeit azon állapotba, melyet nekik törvények, szerződések biztosítanak [1])." 1681.

Még sokkal hosszabb a kathol. rendek felirata, melyben miután magukat igazolni ügyekeztek, azt vitatják, „hogy a protestansoktól rajtok sokkal több és nagyobb sérelmek követtettek el, mint a melyekről ők panaszkodnak. Hogy teljes jogukban állott visszavenni a templomokat, paplakokat, iskolákat, melyeket egykoron katholikusok építtettek s a protestansok csak fegyverrel foglaltak el. Hogy maguk azon szerződések és törvények, melyekre a protestansok jogaikat építik s oly szívesen hivatkoznak, csak fegyvererővel csikartattak ki a mult időkben; de melyeknek az egyházi rend és számos világiak mindig ellentmondtak. És még e törvényt is maguk a protestansok szegték meg előbb. A bécsi békekötés 1606-ki 1-ső törvényczikkelye ez országban szabad vallásgyakorlatot enged, de a kathol. vallás rövidsége nélkül, s úgy hogy a katholikusoknak is visszaadassanak, mik a háborgások közt tőlök elfoglaltattak. Ez pedig nemcsak hogy nem történt, de a sérelem újabb foglalásokkal is öregbíttetett. S így a protestansok maguk rontották meg erejét a törvénynek, melyre, mint jogaik alapjára hivatkoznak. Aztán, isten kegyelméből, más most a vallás helyzete, mint volt hajdan. Egykoron ama hatalmas Thurzók, Illésházyak, Perényiek, Nádasdyak, Széchyek, Batthyányak, Rákóczyak stb. maguk protestansok lévén, saját vallásukra kényszerítették jobbágyaikat is, s templomaikról szabadon rendelkeztek. Most az urak, nemesek jobbára katholikusok, csak jobbágyaik maradván az evang. valláson. Nem méltányos-e tehát, hogy az urak, mint patronusok, vallásáé legyen a templom is, mely földjökön, jobbára az ő költségeikkel építtetett? Mi a protestans lelkészek bebörtönözését illeti, csak azt válaszolják, hogy nem vallásuk, hanem lázadás, a közbéke háborgatása miatt, az érdemlettnél sokkal szelídebben bűnhesztettek.

---

[1]) Acta Comit. 8.

1681. Átmennek aztán a protestansoktól szenvedett sérelmeikre, s áradozva irják le, hogy a mit a kath. vallás gyűlöletére és sérelmére tehettek, azt, kivált a bujdosók, nem is mulasztták el végrehajtani. Hogy maguk közt katholikust semmi tisztségben nem tűrtek, igazságot nekik részrehajlólag szolgáltattak, őket általában bálványimádóknak nevezték, a superintendensek fölöttök törvénytelen hatóságot gyakoroltak, őket adózásokra kényszerítették, házasságaikat gátolták, halottjaik temetéseinél a harangszót, és szertartásokat eltiltották. Hogy még a sírokat is felverték s kifosztották, a birákat s más tiszti és törvényes személyeket eljárásaikban gátolták, szitkokkal illették, veréssel kínozták; télnek idején, félig meztelen, lóhoz kötve hurczolták, homlokaikra kereszteket metszettek, s darabokra vagdalva vetették útfélre, kutyák s más állatok étkéül. Hogy katholikus nemesek lenyírt hajjal, szakállal pelengérre állíttattak; másoknak nyelvét metszették el; mások elfogatván, megveretvén, a töröknek adattak el, vagy különféle kinzásokkal ölettek meg. Hogy katholikus papok meztelenül csalányban, tövisben hengergettettek, vagy hurczoltattak az utczákon, s korbácsütésekkel kényszeríttettek tánczolni, tűzön keresztül ugrálni; mások, lovak gyanánt kezeiken, lábaikon megpatkoltattak; másoknak hátán dohányt vágtak, stb. stb. Ezen s hasonló kinzásokkal meg nem elégedve, az egyházi szentelt edényeket, ruhákat, magát az oltári szentséget a szentek ereklyéit, képeit, gyalázattal, csúfsággal méltatlanságokkal halmozták stb. Hogy végre a kathol. vallást annyira kiirtották, miszerint Liptó megyében csak két katholikus templom van, 46 protestans mellett; Szatmár és Szabolcs megyében, a várakat kivéve híre sincs a kath. papnak, templomnak; Zemplén, Ungvár, Bereg, Ugocsa és Abaúj megyékben alig van néhány kath. pap, s vajmi sokan a predikátorok; Szepes, Torna, Gömör megyekben, a városokon kivül, ha van is néhány, rejtőzni kénytelen, s csak életveszélylyel láthatja el hiveit. Veszprémben plébános csak öt, míg predikátor 16 van; So-

1681.

mogyban, Baranyában plebános egy sincs, a predikátorok száma amott mintegy százra, emitt ötvenre megy. Kérik ezeknél fogva a királyt, hogy nekik, „kik annyira megkisebbíttettek, megsértettek és károsíttattak, kellő elégtételt adni méltóztassék“ [1]).

Leopold e kölcsönös vádak után legjobbnak látta, jul. 19-kén kelt leiratában, felhívni a rendeket, hagyjanak fel e magán ügyekkel s lássanak a közbéke helyreállításához s előadásainak tárgyalásához; gróf Nostitz pedig meginté az evangelikus rendeket, nevezzenek ki kebelökből bizottmányt, mely a katholikusokéval értekezve, barátságosan intézze el e viszályokat. De a protestansok ezt nem látták czélravezetőnek, s auguszt. 1-jén egy újabb feliratban czáfolták a katholikusok vádjait. Tagadják, hogy vallásuk fegyverrel terjesztetett, hogy az azt biztosító szerződéseket, törvényeket fegyverrel erőszakolták ki. Miért s mi módon növekedett az urak közt az utolsó időkben a katholikusok száma, annak fejtegetésébe ereszkedni nem akarnak; csak azt mondhatják, hogy a parasztokon kivül a nemesség s a városi lakosok nagy része az ő vallásukhoz szít stb. A katholikusok által szenvedett üldözéseket illetőleg: ám bűnhesztessék a legnagyobb szigorral, ki a kathol. egyházat megsértette; de igazságtalanságot követnek el rajtok a kath. rendek, midőn egyes protestansok kihágásait úgy adják elő, mintha azokat az összes evangelikus status követte volna el. Ők a kath. clerus vétségeit nem róják fel az összes kath. statusnak. Kijelentik végül, hogy a katholikusokkal bizottmányilag egyezkedni nem akarnak: ez máskor sem vezetett czélra, s mindig nekik kelle a rövidebbet húzniok; s nincs is mi felett egyezkedjenek: holott ők csak a törvények, szerződések igazságos teljesítését kivánják, s kérik még e gyülés folyta alatt a királyi hatalomtól [2]).

---

[1]) Bulyovszky: Acta Comit. Sopron. Hist. dipl. de Statu relig. evang. in Hung. Appendix 160. 163. köv.

[2]) Acta Comit. 35. Hist. Dipl. Append 164.

1681. Hasztalan inték őket Nostitz [1]) és Schwartzenberg [2]) csász. biztosok, sőt maga Bruininx hollandi követ is [3]), ki egyébiránt szintén közbenjárt mellettök a császárnál: ők, ha ezen követ intése szerint, készek voltak is „feledni a multakat, mik másíthatlanok“, de törvényes jogaikból a jövőre engedni semmit sem akartak, s aug. 21-kén egy harmadik folyamodásukban sürgették azok biztosítását [4]). Választ erre nem nyervén, öt nap mulva a nádor által újabb, már negyedik, feliratot nyujtottak be, tétova nélkül kijelentvén, ha elégtételt nem nyernek, el vannak határozva, a gyülést, melyen lelki szabadságaik helyreállítása nélkül részt egyéb tárgyalásokban sem vehetnek, oda hagyniok [5]). A gyüléseken eddig is igen ritkán jelentek meg [6]); most azonban egy követség által tudtára adták a császári biztosoknak, hogy mind addig végkép visszavonúlva maradnak katholikus honfitársaik gyüléseitől, míg igazságos kérelmeik nem teljesíttetnek.

Ezen erélyes kitartást azonban annyi felől történt rábeszélés, ostromoltatás mellett nem egyedül „kérelmeik igazságos voltából“ merítik vala az evang. rendek. Apafi a szultán által mellé parancsolt moldvai s havasalföldi vajdák dandáraival erősödve, augusztus végén mintegy tiz ezernyi sereggel indult meg Debreczen felé, hogy ott a nagyváradi s tömösvári basák nyolcz-, és Tököli szintannyi ezer kurucz hadával egyesűljön. A mi pedig az evangelikus rendeket kitartásra serkenté, az Leopoldot, ki aug. 18-kán udvarával együtt visszatért Sopronyba, és minisztereit végre némi engedékenységre birta. Auguszt. 28-kán egy leiratot intézett a rendekhez, melyben bár visszatetszését jelenti az evang. rer-

---

[1]) Hist. Diplom. Appendix 161.

[2]) U. o. 170.

[3]) U. o. 172.

[4]) U. o. 173.

[5]) U. o. 175.

[6]) Csányi Ján. Krón. 56.

1681.

dek ama nyilatkozata fölött, de egyszersmind biztosítja is őket, hogy a vallás ügye, még ezen gyülés folytában el fog intéztetni: míg tehát ő ebben fárad, a rendek haladék nélkül folytassák a többi közügyek felett tanácskozásaikat [1]). Ezen igérettel azonban már nem elégedtek meg a protestansok. Attól tartván, nehogy, ha a többi tárgyak bevégeztettek, az ő sérelmeik ismét orvosolatlanúl hagyassanak, követeik által tudtára adták a nádornak s a kir. személynöknek, hogy ők sérelmeik tényleges megszűntetése előtt semmiféle tárgyalásban sem munkálhatnak közre. Ezen eljárásuknak pedig még az napon azt adták indokáúl az őket engedékenységre inteni nem szűnő hollandi követ előtt, hogy ha ők a megkezdett ösvényről lelépve, egyezkedésbe ereszkednének, kénytelenek fognának lenni, jogaik egy részét feláldozni, az lévén a barátságos egyezkedés természete, hogy a felek kölcsönösen engedjenek valamit követeléseikből, mit ők nem tehetnek [2]).

Újabb biztosításokat nyervén, a protestansok utóbb még is csak részt vettek a többi országos sérelmek tárgyalásában, mi közben aztán míg Tököli a törökkel s Apafyval egyesülve, a háborút tényleg megkezdette, nem szűntek isten szerelmére, közönséges fenmaradásukra, vérök, fajok azonságára, családjaik üdvére kérni a többi rendeket, induljanak a hazát emésztő lángok szemléletére, s mozdítsák ők is elő az evangelikusok ügyét, a mind fenyegetőbb veszélyek legfőbb okát. Apafy serege a törökökkel s kuruczokkal legalább is 25 ezerre emelkedett [3]), melynek Leopold, miután ellene a franczia király újabban síkra kelt, és szeptember 29-kén Strassburgot megvette, bár a Soprony körül táborozó három ezred nagy része is a felvidékre küldetett [4]), öt-hat ezer embert is alig volt képes ellenébe vetni.

Vallás ügyi leirat.

Az ügyek ezen állásában Leopold nov. 9-kén következő

---

[1]) Hist. Dipl. Append 176.

[2]) U. o. 178.

[3]) Bethlen Miklós önéletirása I, 524. köv.

[4]) Csányi János krónikája 54.

1681. határozatot külde le az ország rendeihez: 1. a bécsi békekötés, jelesen annak a vallást illető 1-ső czikkelye mindenben megújíttatik s erősíttetik. 2. Ennek következtében, nemcsak a katholikusok, hanem az ágostai és helvét hitvallásúak is, legyenek azok urak, nemesek, városi polgárok, a koronai szabadalmas mezővárosok lakosai, vagy végekben lakó katonák és egyéb országlakosok, vallásuk gyakorlatában háboríttatlanúl maradjanak, a békezavarók szigorúan bűnhesztessenek. 3. Az ágostai és helvét vallásúak az evvel ellenkező szertartásokra ne kényszeríttessenek. 4. E fölött vallásukat is szabadon gyakorolhassák, de a földesurak — legyenek azok katholikusok vagy protestansok — jogainak fentartásával; hol a földesurak különböző valláson vannak, a templom használata azon félé marad, mely annak most birtokában van. 5. Azon helyeken, hol a vallás szabad gyakorlata megengedve van, a lelkészeket háborgatni tilos. 6. Templomfoglalásnak nem lesz többé helye. 7. Nehogy a templomok miatt az országlakosok egymással vég nélkül pörlekedjenek, a mely vallásfelekezet valamely templomot s egyházi jövedelmet 1670 óta birtokolt, annak ezentúl is birtokában maradjon. 8. A pozsonyi evangelikusok szabadon építhetnek templomot, a külvárosban nekik kijelölendő helyen. 9. Soprony városában a vallási viszonyok mostani állapotjokban maradjanak. 10. Trencsény, Körmöcz, Besztercze, Bártfa, Lőcse, Eperjes, Kassa és Nagybánya városokban is fog nekik hely adatni templomépítésre. 11. A vármegyékben következő lesz a szabály: Vasban a lutheranusok Dömölkön és Nemescsón, a kálvinisták Felső-Őrön; — Sopronyban Vadosfalván és Nemeskéren; — Pozsonyban Réthen és Pusztafödémesen; Nyitrában Szerdahelyen és Strázsán; Barsban Simonyban és Szelesényben; — Zólyomban Osztrolukán és Garanszegen; Turóczban Neczpálon és Ivánkafalván; Liptóban Hibén és Nagy-Palugyán; Árvában Felső-Kubinyban és Isztebnyén; Trencsényben Szulovon és Zay-Ugróczon; Szepesen Görgőn, Toporczon és Batizfalván; — Sárosban Keczeren, Peklinben és Tarczán, a helv. hitvallásúak Tót-Selymesen és Balpatakon birhassanak templomokat. A többi vármegyékben, úgy a végházakban is, hol mindenütt szabad gyakorlatuk van, az állapot marad, mint van jelenleg. 12. Az urak, nemesek, váraikban szabadon építhetnek kápolnákat, imaházakat. 13. A katholikusok az országban mindenütt bírván vallásuk szabad gyakorlatával, abban se jelenleg se a jövőben sehol se háboríttassanak. 14. A támadható vallási sérelmek s viszályok ezentúl soha se fegyverrel, hanem a király által a felek meghallgatása után intéztessenek el. 15. Ő Felsége komolyan inti a rendeket s minden országlakost, hogy tartózkodjanak ezentúl a más vallásbeliek gyalázásától s gúnyolásától. Ő Felsége minden alattvalóit egyaránt védelmezendi az erőszak ellen, a köznyugalom háboritóit pedig rendkülönbség nélkül fogja lakoltatni. Mind ezen engedmények azonban oly feltétel alatt adatnak, hogy ezentúl az ágostai s helvét hitvallásúak is békében, királyuk iránt hűségben éljenek [1]).

Apafy s Tököli hadjárata.

Apafy, Tököli s a törökök szép seregében már felbomlott volt az egyesség. Miután Böszörmény palánkját Tököli talpasai bevágták, a várost felverték, a várdában lévő 200 német is megadta magát. „Várost, templomot elégetének; a török pökte, szidta mind fejedelmet, Telekit, Tökölit magam füle hallattára: csonka bék, ez-e a ti hütetek?“ — írja Bethlen Miklós. Menének azután Kálló alá; s a várost ott is megvévén s felégetvén, a várbeli csekély német őrséget szintén megadásra kényszerítették. Tököli és Teleki közt itt megint kitört a viszály, s az első a törökkel a Tiszához nyomult előre, hogy a császáriakat harczczal kinálja meg, de mire ezeknek nem volt kedvök; Apafy és Teleki pedig, miután Szatmár-Németit öt ezer forintig megsarczolta, oktob. harmadik tizedében visszatért Erdélybe s mintha világszerte híres harczot vívott volna, diadalmenetet tarta Gyulafehérvárott. „De a minő volt a harcz és győzedelem, olyan volt a

---

[1]) Hist. Diplon. Appendix 191.

1681. idadal is, — írja Bethlen Miklós. Nekem és sok jámbornak sírt a lelkünk, mert akkor szép, jó békességre vihetjük vala a dolgot, ha olyan átkozottúl meg nem szakadoznak vala az igazgatók. De ez volt az Isten haragjának készületi a jövő itéletre“ [1]).

Békeajánlat Tökölinek.

A hadjárat e nyavalyás kimenete azonban semmit sem, vagy csak igen keveset változtatott az udvar s az ország-gyülés eddigi irányában. Bár a veszély ezen évre elmult, az udvarban nem kevés aggodalmat ébresztett az, hogy a török, ki a bujdosókat eddigelé nyilván nem segítette volt, a császár portai ügyviselőjének pedig a pár év mulva letelő béke megújítása iránt némi biztatásokat adott, most nyiltan a lázadók pártjára kelt, mi kétségtelen jelül szolgált, hogy a háborút nagyobb mérvben szándékozik megkezdeni. E körülmény, kapcsolatban a franczia király békeszegésével, az udvart engedékenységi hajlamában, a protestans rendeket szilárd kitartásukban továbbra is fentartotta. Mihelyt a hadjáratnak vége szakadt, Saponara Fülep, pataki kapitány, a császár meghagyásából békeajánlatot tőn Tökölinek. Ismeretes lévén szenvedélye az özvegy Rákóczy Ferenczné, Zrínyi Ilona iránt, most e gyöngéd oldalán ragadták meg őt. „Ő felsége nem ellenzi a házasságot — ez volt Saponara követségének veleje, — az országot pedig általában minden kívánataiban, s különösen a protestansokat is kész kielégíteni, remélvén, hogy a gróf nemcsak a fegyvert leteszi s hűségre tér pártfeleivel együtt, hanem a töröknél is közremunkáland a béke megújításában [2]).“ Ugyanezt igérte neki Caprara kassai főkapitány is, ki meg fegyverszünet végett tett nála lépéseket [3]).

Töröli már szorosabban szövetkezett ugyan össze a törökökkel, mintsem hogy tőlök könnyű szerrel lehetett volna elszakadnia; a császár igéretei mindazáltal megvették szivét. Házasságát a szeretett nővel csak a császár megegyeztével kötheté meg; mert a fejedelmné terjedelmes javai mind annak birtokában fekvének. Ehhez járúlt, hogy a viszály közte és Teleki közt mindinkább elmérgesedett. Legújabban is Teleki nemcsak a töröknél fondorkodott, s nemcsak Apafyt bőszítette fel ellene; hanem már mérget is kevertetett volna számára [1]). Nem volt szabad felednie azt sem, hogy, bár a kuruczok egy kis része, kivált a kik „szegény legénységből fegyverökkel mentek vala elő, gondolván, ha Tököli leteszi magát, elesik tőlök is a sok préda“, a háborút minden módon sürgették; a nagy többség mindazáltal már sovár lélekkel várta a pillanatot, melyben tiz évi számüzöttség és harcz után ősi tűzhelyéhez visszatérhet, s nem is fogja elszalasztani a jó alkalmat, feltéve, hogy, mint igértetik, az alkotmányos és vallási sérelmek megszűntetnek [2]). Tököli tehát, a békére e tekinteteknél fogva hajlandó, a fegyverszünetet megkötötte, és Saponara kapitányt oly válaszszal ereszté vissza, hogy mind maga a kuruczokkal együtt meghódol, mind a töröknél közbenjárand a béke megújításáért, ha ő felsége az országot s különösen az evangelikus rendeket a sérelmek orvoslatával kielégíti, az elkobzott javakat visszaadja, a 13 északkeleti megyét neki, „Magyarország részei urának“ czímével átengedi, s mind ezekre hat hét lefolyta alatt határozott választ adand [3]).

---

[1]) Önéletirása I, 525. kövv.

[2]) Saponara emlékirata Rödernél: Des Markgrafen Ludwig W. von Baden Feldzüge wider die Türken. I, 11. Wagner: Anal. Scep. IV, 191. Histor. Leopoldi I, 570.

[3]) Petrovics gyüjteménye Szalaynál: V, 224.

1681.

Fegyverszünet

Midőn Tököli Saponarát e válaszszal elbocsátá, úgy látszik, nem ismerte még a vallásügyet szabályozó november 9-ki leiratot, vagy ha ismerte is, nem tartható azt a császár utolsó elhatározásának, melynél kedvezőbbet ne adna a béke kedvéért. Ez azonban mégis az utolsó engedmény vala. A

Vallási ügy.

---

[1]) Bethlen Miklós önéletirása I, 530.

[2]) Cserey históriája. 132.

[3]) Saponara emlékirata e. h. Wagner e. h.

1681. papságtól vezérlett katholikus status élénk kifogásokat tett a leirat ellen, azt az egyház nyilvános rövidségére szolgálónak állítván. Minthogy utóbb a katholikusok e leiratot nemcsak elfogadták, hanem, ellenére a protestansoknak, annak törvénybe igtatását is nagy hévvel sürgették, nyilvánossá lett, hogy az ellenzék, melyet a katholikusok e leirat ellen eleinte kifejtettek, csak hadi csel vala, mely által a protestansokat több engedmény követelésétől akarták visszatartóztatni; de az udvarnál mindamellett is megtette hatását. Lehet, hogy talán magának az udvarnak akaratából nyúltak a katholikusok e hadi cselhez a végett, hogy eljárását a protestansok irányában megkönnyítsék s igazolják. De legyen ez bármiként, a protestans rendek is állhatatosan megmaradtak eddigi irányukban, mely szerint a régibb törvényeket és szerződéseket kivánták érvényökben fentartani. Deczember 8-kán kelt feliratukban előterjesztették, miképen lehetetlen megelégedniök a nov. 9-diki leirattal, mely szerint számos templomjok, iskolájok, kórházuk s azok jövedelmei, melyek épen 1670 óta foglaltattak el, hagyatnának a katholikusok kezében. Még nagyobb rövidségökre van pedig az, hogy míg azelőtt, a törvények és szerződések értelmében, vallásuk országszerte mindenütt, valamennyi urak s maga a korona jószágain is szabad gyakorlattal birt, most e leirat által csak néhány kényelmetlen helyre szoríttatik; a földes uraknak pedig jobbágyaik vallására nézve kényszerítő hatalom tulajdoníttatik [1]).

Ezen, sor szerint már hatodik, feliratukat szándékosan halasztták ennyire a protestansok. Leopold nov. 29-kén előterjesztést tőn a csehországi kanczellár által, miképen harmadik nejét, Eleonora császárnét magyar királynévá is megkoronáztatni kivánja. A rendek ebben örömmel megegyeztek, s az ünnepély deczemb. 9-kére lőn kitűzve. Ezen alkalmat használták fel tehát a protestans rendek, s a megelőző napon

---

[1]) Hist. Dipl. Appendix 202.

1681.

a császárnéhoz is nyujtának be folyamodást, kérvén őt, boldogítsa őket királynéi kegyelmének zsengéivel, támogatván jogos követeléseiket[1]). Reményök azonban meghiúsult. Leopold a koronázást követő napon a nádor által oly választ juttatott hozzájok, hogy az eddigi engedményekkel megelégedhetnek, kivált miután azokat ő felsége még avval egészíti ki, hogy a templomépítésre kijelölt helyeken iskolákat is építhetnek, s halottjaik temetéseinél minden szokott szertartásaikat gyakorolhatják[2]).

A protestansok tehát deczemb. 17-kén kelt hetedik feliratunkban elébbi kérelmeiket újabban sürgetvén, kijelentették, hogy ha kegyelmesebb leiratot nem nyernek, a gyülésekben többé részt nem vehetnek. S e kijelentésöknél szilárdan megmaradtak, bár a többi rendek végzéséből a törvényczikkelyek szerkesztésére törvényes büntetés fenyegetése alatt megidéztettek. A protestans rendek most nyolczad ízben is felírtak a királyhoz, elmaradásukat a gyülésből azzal indokolván, hogy a kathol. rendek az ő sérelmeiket a többiek sorából nyolcz hónapi törekvéseik után is kihagyni, s ezáltal ezerféleképp zaklatott vallásuktól még az országgyülési orvoslatot is megtagadni ügyekeznek[3]).

A király erre deczemb. 22-kén azt rendelte, hogy a nov. 9-ki leirat is törvénybe igtattassék, fenhagyatván a jog a protestansoknak, hogy nehézségeiket a jövő országgyülésen, mely egy év mulva lesz tartandó, előterjeszthessék. De a protestansok egyátaljában nem ezt czélzák utolsó feliratukban; most tehát, nehogy a régiebb szerződések érvényöket elveszítsék, s maguk mintegy új szerződésre láttassanak lépni, a nov. 9-kei leiratban nyert engedményeket a törvénykönyvbe igtatni egyátaljában nem akarták. Minthogy pedig az országgyülés bezárásának határnapja deczemb. 30-ra már vál-

---

[1]) Hist. Dipl. Appendix 203.

[2]) U. o. 211.

[3]) U. o. 215.

1681. tozhatatlanúl ki volt tűzve, a megelőző napon kilenczedik s utolsó feliratukban kijelentették, hogy a többi tárgyakban készűlt czikkelyeket ők is készek ugyan ő felségének megerősítés végett fölterjeszteni, de csak úgy, hogy a nov. 9-kei leiratban foglalt engedmények törvénybe ne igtattassanak [1]). Leopold azonban ezt többé nem vette figyelembe, másnap a törvényczikkelyeket, köztök vallási engedményeit is szentesítvén, az országgyülést bezárta és Sopronyból távozott. A protestansok ezen eljárás ellen a nádor s a kir. személynök előtt ünnepélyesen tiltakoztak, kijelentvén, hogy ők a vallásukat illető régibb törvények és szerződésekhez azontúl is ragaszkodnak s azoktól eltérni legkevésbbé sem akarnak [2]).

Az országgyülés vége. A nádori tiszt hatásköre.

Mialatt a vallás ügye e fordulatokon ment keresztül, a többi országos sérelmek felett is folytak, s néha elég hevesen, a viták, váltattak fel- s leiratok. A nádori tiszt mindjárt a gyülés elején betöltetvén, fenmaradt még a tisztség hatáskörének kérdése. Az ország rendei azt a régi törvény szerint teljes épségben kivánták fentartani, a kormányzóságot s helytartóságot pedig mindenkorra eltörűlni. Az udvar ellenben oda irányzá törekvését, hogy ha fenmarad is maga a nádori tiszt, annak a kényuralmat korlátoló nagy hatalma tetemesen megnyirbáltassék. A jelenre nézve, bízván Eszterházy Pál ragaszkodásában és simulásában az udvar nézeteihez, — miért nemsokára az aranygyapjas renddel is feldiszíttetett, megigérte ugyan, hogy őt nádori hatáskörében korlátolni nem fogja; a helytartóság eltörlését mindazáltal hallgatással mellőzte, s a rendek ismételt feliratai után végre is csak azon szerkezetben fogadta el az erről szóló törvényczikket, hogy miután a nádorválasztás által a kormányzóság szintúgy mint a helytartóság tényleg megszűnt, azoknak pecsétjei, s a nádorválasztás után kelt rendeletei a jövőre érvénytelenek; a nádor halála esetében az 1608-ki 3-dik t. czikk maradván épségben. Szelepcsényit is hasztalan szólítá fel a felső tábla részéről Eszterházy, mondana le a maga s utódai nevében a helytartóságról: ő az érsekségnek szokásból származó ezen jogát az alkotmány biztosságának áldozatúl hozni nem akarta. 1681.

---

[1]) Hist. Dipl. Appendix 219. 222.

[2]) U. o. 223.

A többi főbb tárgyakra nézve a következő nevezetes törvényczikkelyek szentesíttettek: ezentúl a béke s minden Magyarországot illető ügyek a törökkel a törvények értelmében a magyar országtanács befolyásával tárgyaltassanak; a Portán székelő császári ügyviselő mellett magyar residens is legyen, úgy a császári követ mellett mindenkor magyar követ is működjék, a magyar ügyekben egyenlő hatalommal. A végekben ezentúl az 1655-ki törvény szerint magyar őrségek alkalmaztassanak. Az idegen katonaság, a szükség most úgy kivánván, tűretik ugyan az országban, úgy mindazáltal, hogy rendesen fizettetvén, s fegyelemben tartatván, az országlakosokat ne zsarolja, s mihelyt a körülmények engedik, azonnal kivezettessék. Az ország szabadságát, s a nemesség előjogait illető minden régibb törvények érvénye megújíttatik, az azokkal ellenkező minden újabb rendeletek örökre eltörűltetnek. A fiscus által elkobzott, vagy a kamarai tisztek által a király tudtával vagy anélkül elfoglalt s eladományozott javak egy, magyarokból alkotott bizottmány által — mely azonban a hűtlenségi bűnök vizsgálatába nem ereszkedhetik, — visszaadassanak. A fogyasztási s más törvénytelen adózások eltörűltetnek. A magyar kamara a császáritól, a törvények szerint, független leszen; a kincstárnoki tisztre magyar világi úr neveztetik. A várak kapitányainak ezerféle zsarlásai, adóztatásai s más erőszaktételei szigorúan eltiltatnak. Az igazságszolgáltatást ezentúl kizárólag a rendes hazai törvényszékek kezelendik, s azok törvénytelen parancsokkal nem fognak korlátoltatni törvényszerű eljárásokban. Mind azoknak, kik két hónap letelte alatt a fegyvert leteszik s hűséget esküsznek, a multakért teljes bűnbocsánat biztosíttatott; s

1681. Illésházy György, ki hűtlenségi gyanúból már hosszabb idő óta fogságban tartatott, szabadon eresztetett stb. stb.

A rendek kivánták volt azt is, hogy a felségsértés bűne szorosabban határoztassék meg, a fiúk, családok az apa bűne miatt ne bűnhesztessenek, a rendkivüli törvényszékek előtt folyt perek megsemmisíttessenek, az általok elitéltek javai családjaiknak visszaadassanak. De az udvar ezekre nem volt hajlandó kitejeszteni a kegyelmet; s deczemb. 10-kén kelt leiratában csak azt igérte Leopold, hogy bizottmányt fog nevezni, mely a kivégzettek örököseinek folyamodványait megvizsgálja, s e bizottmány véleményét meghallgatván, majd meglátja, mit adhat mindegyiköknek a királyi kegyelem [1]).

---

[1]) Bulyovszky: Acta Comit. Sopron. Corpus Juris Hung. II, 52. Kazy: Lib. XII. 258.

MÁSODIK FEJEZET.

I Leopold országlata az 1681-ki országgyüléstől Buda visszavételéig.

I.

A török háború előzményei.

Az alkotmány, a törvényes kormány, tiz évi kényuralom után, főbb ágazataiban valahára helyreállíttatott. De a ki nem elégített protestansok panaszán kivül még több egyes sérelem maradt orvoslatlanúl, s az imént érvényre jutott nemzeti jogok sem nyertek elégséges biztosítást arra, hogy a kedélyek általában megnyugodtak volna. Még sokan, a protestansok majdnem kivétel nélkül, Tököli felé fordíták szemeiket, tőle várva jogaik helyreállítását. Tökölit, ki midőn Saponárával alkudozék, őszintén látszik vala hajlani a békére, még ugyan nem volt volna lehetetlen kiengesztelni, ha az alkudozás vele folytattatván, személyes igényei némileg kielégíttetnek, s e mellett a protestansoknak is kilátás nyittatik, hogy panaszaik a jövő országgyülésen figyelembe vétetnek. De az udvar késett Saponarát hozzá visszaereszteni; s egyrészről a francziák folytonos izgatásai [1]), másrészről a békében prédájoktól elesendő néhány hadnagyainak rábeszélései, miszerint a török segélyével még nemcsak az általa kivánt vármegyéknek, hanem egész Magyarországnak is birtokába juthat, a nagyravágyó ifjút mindinkább „eláltaták“ s hajlandóbbá tették, folytatni a háborút [2]).

---

[1]) Viszonyait a francziákkal ld. Katonánál: XXXIV, 761. köv.

[2]) Cserey historiája 132.

1682. Ő tehát még az 1681 végén Konstantinápolyba küldé Géczi Istvánt, Radics Endrét és Tunyogi Sámuelt, — kiknek kiséretében egy álruhába öltözött jezsuita is találtatott, s a budai és más végekbeli basákkal is mind szorosabb összeköttetésbe lépett. A bécsi udvar csak akkor eszmélt ismét, midőn Khunicz, a Portánál székelő császári ügyviselő, jelentette, hogy az említett követek január 9-kén igen kedvező fogadtatásban részesűltek [1]). Caprara Albert, a tábornok öcsese, ezután nyomban megindíttatott ugyan a Portára [2]); de ő csak májusban ért Konstantinápolyba, s csak juniusban nyert és akkor sem kedvező kihallgattatást. Másrészről Saponara is csak ápril közepén tért vissza Tökölihez, Sebestyén püspök kiséretében [3]).

A kuruczvezér azonban, nehogy házassága Rákóczynéval akadályt szenvedjen, ekkoron már csak színlelte a békehajlamot. Mihelyt az értekezés ezúttal bevégeztetett, ápril 28-kán a számüzött urak s nemesek fényes kiséretében Budára ment, ott Ibrahim vezérbasával a kötendő szövetség iránt bővebben értekezendő. És bár némely mérsékeltebb tanácsosai óhajták is a békét; bár Szalay Pál, ki több izben járt el Tököli követségeiben, még ápril 30-kán is komoly előterjesztéseket tőn Strasoldo tábornagynak, ne húznák-halasztanák az ügyet, mert a töröksegély már készen áll, s minden a császár gyors elhatározásától függ: Bécsben mégis késedelmeskedtek. Tököli e közben megegyezett a vezérrel a szövetség ama pontjaiban, melyek aztán Konstantinápolyban is megerősíttettek. Ezek biztosíták őt és pártfeleit, hogy jelenleg Tököli lesz felső Magyarország fejedelme; halála után a nemzet új királyt, de csak a protestansok közől, szabadon választhat; a magyarok s a horvátok szabadságaikban fentartatnak, s a Porta minden erejével védelmeztetnek; a mit a magyarok a németektől bár török segélylyel visszafoglalnak, mind az ő kezökben marad; békét a Porta soha sem fog kötni a magyarok befoglalása nélkül; az 1664-ki békepontok felső Magyarországra nézve megerősíttetnek; a magyarok követei a Portán oly tisztességgel fogadtatnak, mint más fejedelmekéi; Magyarország évenkint negyvenezer aranyat fizetend a Portára adó fejében [1]). 1682.

---

[1]) Hammernél: III, 721.

[2]) Hammernál: III, 720. Hist. des Revolutions de Hongr. I, 298.

[3]) Wagner: Anal. Scep. IV, 292.

Tököli házassága Zrínyi Ilonával.

Tököli három napot tölte Budán, s midőn onnan május második felében Kaposra visszatért, leendő sógora, Zrínyi János, a kis Rákóczy Ferenczczel Leleszig ment vala elejébe [2]). Ezentúl menyekzőjéhez készüle Zrínyi Ilonával, melyre Saponara pataki kapitányt is meghívta volt, ki őt Kaposon mindjárt hazajötte után meglátogatá. A menyekző jun. 15-kén nagy ünnepélylyel tartatott meg Munkácson, hova Tököli, ingó vagyonát átszállítván, a számüzött nemesség s egy szolgálatában álló német dandár kiséretében ment vala [3]).

A bizodalmas és tiszteletteljes mód, melylyel Tököli Saponarát Kaposon fogadta volt, némelyekkel azt gyaníttatá, hogy megtörtént köztök az egyesség; de csakhamar világossá lett a dolgok állapota. A Tököli-pártiak Munkácson még a menyekző előtt gyülést tartának, melyben végzéssé lőn, hogy a vármegyék közönséges felkelésre szólíttassanak, s a kik vonakodnának, erővel is kényszeríttessenek a törökkel kötött szövetség elfogadására; a fegyverszünetnek pedig Sz. Iván napján vége szakasztassék. A kurucz gyalogság azonnal megindíttatott, hogy Harangódon táborba szálljon. Strasoldo, a császári hadak fővezére, ezekről értesűlvén, már junius 25-kén meginté a tizenhárom felvidéki megye nemes-

---

[1]) Szalay Pál levele Praynál: Ep. Proc. III, 480. A szövetség pontjait egész terjedelmében közli Röder e. m. az oklevéltárban. Kivonatilag a Histoire des Revolut. de Hongrie I, 303. Han: Alt u. neu Pann. 509.

[2]) Praynál: Ep. Proc. III, 482.

[3]) Praynál: Ep. Proc. 483. Wagner: Anal. Scep. IV, 192. Ld. e házasságkötés részleteit: Horváth Mihály: Zrínyi Ilona élete

1682. ségét, hogy hűségében állhatatos maradván, mihelyt Tököli a békét megszegi, az ő felsége hűségében lévő városok s várakba gyülekezzék, ott kellő védelmet találandó, különben szintén ellenség gyanánt fog tekintetni. De ugyanezen napon Madács Péter, Tököli gyalogságának kapitánya egy dandárral már Rosnyóra érkezett, s felszólítá a bányavárosokat, hogy ha javokat szeretik, két hét leforgása alatt követeket küldjenek Tökölihez [1]).

A háború kezdete.

A kuruczvezér, titkárának, Szirmay Endrének tanácsára, mindenekelőtt Kassát óhajtá hatalmába ejteni, nem alap nélkül remélvén, hogy miként Bocskay, Bethlen Gábor és Rákóczy György idejében történt vala, a főváros megvétele után a többi városok s várak is könnyebben kezére juthatnak. Az említett titkár, ki a hadépítészetet Frankfurtban tanulta, s három évig lakott volt Kassán, a fellegvárnak tervét is közölte a vezérrel, állítván, ha ez elébb megvétetnék, a város sem fogná magát sokáig tarthatni. Tököli a tervet elfogadta s Harsányi György és Petneházy Dávid lovas, és Madács Péter gyalog kapitányok által a Kassára vezető utakat haladék nélkül elállatta, kik is aztán nemsokára foglyukká tették a 150 gyaloggal Eperjesről Kassára e város parancsnokául küldött gróf Herbersteint. Ugyanakkor, jul. 18-kán, a tervező Szirmay Endre ezer gyaloggal indult meg újfalusi táborából a vállalat végrehajtására.

Szirmay ügyesen és gyorsan felelt meg a feladatnak. Míg dandárának egy része julius 20-ka éjjelén a város ellen rohamot színlel vala, ő más részével a fellegvár falait meghágja, s a parancsnokot 78 őrrel levágván, a várdát elfoglalja. Tököli a sikerről értesűlvén, más nap szintén a város alá robogott s azt vívni kezdé; az ország rendeinek pedig jul. 26-kán kelt körlevelében tudtára adván, hogy az ország elnyomott szabadságainak helyreállítására a török segélyével újra fegyvert fogott, inté őket, hogy jelenleg a közönyös-

---

[1]) Praynál: Ep. Proc. 484. kövv.

1682.

ségnek már elmult az ideje, ragadjanak tehát ők is mindnyájan fegyvert, s jószág és fejvesztés büntetése alatt aug. 5-kén legyenek táborban; kik felhivására hajólni nem akarnának, maguknak tulajdonítsák, ha velök, mint ellenséggel fog elbánni s jószágaikat porrá égetteti [1]).

Kassa elfoglalása.

A 800 főből álló kassai német őrség azonban, bár a fellegvár ágyúi is a város ellen működtek, az ismételt felhivásokra sem akarta magát megadni, a város ellen intézett rohamokat pedig vitézül visszaverte. Tököli már attól is tarthatott, hogy Strasoldo Lőcséről segedelmére jő a városnak; Ibrahim budai basát tehát, ki aug. 1-jén Pestről kiindúlván, Ónod alá érkezett, s azt három napi heves vívás után elfoglalta, szintén Kassa alá szólította. Ibrahim aug. 11-kén megérkezvén, oly élénk tüzelést kezdett a város ellen, hogy annak lakosai, kik közől különben is számosan szítottak Tökölihez, a feladást még most is ellenző őrséget lefegyverzék, s a bányavárosokba visszavonúlt Strasoldótól segélyt már úgy sem várható várost aug. 14-kén Tökölinek megadták. Ez más nap a városba menvén, lakosai által a vezérbasának 30 ezer tallért fizettetett, a német őrségből hatszázat, kik önként ajánlkoztak, szolgálatába fogadott; a többieket pedig tisztjeikkel s a német kamarai hivatalnokokkal együtt Lengyelország széleire kisértette, a jezsuitákat kiüzette, s a templomokat, melyek egykor a protestansok birtokában voltak, azoknak ismét átadatta [2]). A városban Fajgel Péter, a fellegvárban Szirmay Endre neveztetett kapitánynyá. A fő város példáját nemsokára Eperjes, Lőcse, Szepesvár, Szendrő, Tokaj is követte, s az északkeleti országrész nevesebb váraiból Füleknél egyéb alig maradt még a király birtokában.

Fülek vívása.

Tököli aug. 16-kán indult ennek vívására. De bár itt

---

[1] Pray: Ep. Proc. III, 493.

[2] Szirmay Endre, Kovachichnál: Script. min. I, 360. Károlyi Sándor emlékirata. ki ekkoron István bátyjával s Perényi Imrével és Ferenczczel a jezsuiták convictusában neveltetett.

1682. vele a budai basa egész, számszerint mintegy harmincz ezernyi serege, s Apafy és Teleki is egyesűlt, nem vala könnyű dolog megvenni a Koháry István által hősileg védelmezett várat. A város ugyan csekély falaival nem állhatott sokáig ellent a vívóknak, s megvétetvén, lángok martalékává lett; de a fellegvárba mind halálig ellentállni szándékozott a hős kapitány. A vívókban már három ezren, köztök ezer jancsár, hullottak el a falak alatt: de a két heti szünetlen töretés már ezeket is annyira megrongálta, hogy megtarthatásuk lehetetlennek látszék. A nemesek s őrök tehát, kik benne még életben maradtak, nem gondolva többé a megtörhetlen lelkü kapitány ellenzésével, alkuba ereszkedtek s a várat szept. közepén megadták, s bántatlanúl kivonúltak; de Koháry, ki nemcsak az alkut aláírni nem akarta, hanem Tökölit még szemtűl szembe is szidalmakkal illette, Regécz várába vitetett rabságra.

Tököli királylyá neveztetik. Másnap Ibrahim vezérbasa a táborban lévő nemességet összegyűjtvén, Tökölit a szultán nevében Magyarország királyává kiáltotta, s az athnamét, mely által török pártfogás alá vétetik s a fejedelmi hatalom jelvényeit, a zászlót, pálczát és kalpagot ünnepélyesen átadta. De Tököli a királyi czímet nem fogadta el, megelégedvén avval, hogy Magyarország fejedelmének s kormányzójának neveztessék. A vezér ezután, serege egy részét Tököli mellett hagyván, visszatért Budára; s az erdélyi fejedelemnek is, kinek a töröktől szintúgy, mint Tökölitől tapasztalt lenézetése miatt tovább táborozni nem volt kedve, megengedte, hogy fegyvereseit hazavezethesse, de csak miután a város falait azokkal lehordatta, maga pedig kilencz ezer tallért fizetett a vezérbasának. Az erdélyi fejedelem Apafy személyében minden tekintélyét, becsületét elvesztette már a török előtt [1]).

Tököli sem vesztegelett Fülek alatt; hanem egy dandárt nagybátyja, Petróczy István alatt Morva, Slezia dúlására 1682. küldvén, maga a bányakerületbe nyomúlt. Strasoldo, még Kassa vívása alatt Lőcséről Szent-Benedekre húzódott viszsza, s augusztus 8-kán kelt levelében innen intette volt az ország rendeit, ne hajólnának Töküli felhivásaira; nemsokára megérkeznek a császár s más szövetséges külfejedelmek hadai, őket, ha állhatatosak maradnak, védelmezni, ha eltántorodnak, szigorúan lakoltatni képesek [1]. De ezen hadakat most a Rajnánál foglalkodtatá a franczia király; s a felkeltek közeledtére maga Strasoldo is mind hátrább vonúlt csekély számú hadaival. Eszterházy Pál nádor már jul. 7-kén felkelésre szólította volt a nemességet [2]; de ez a miatt, hogy a sopronyi törvények a nádor minden sürgetései [3] daczára is végrehajtatlanúl hagyattak, különben is elégületlen, e fölött pedig látván, hogy rendes haderőre nem támaszkodhatik, vonakodott táborba szállani, s hogy magát, javait a veszélytől megóvja, ha, mint nagy része téve, csak színre is, alája vetette magát Tökölinek.

---

[1]) Bethlen Miklós önéletirása I, 530. Tököli és Fajgel levelei. Katonánál: XXXIV, 744.

Eszterházy, látván, hogy a veszélyt egyedül nemesi fölkeléssel elhárítani már lehetetlen, Kassa elveszte után, augusztus 25-kén tanácslá Leopoldnak, fogadjon mennél elébb belföldi katonákat, rendeljen közszemlét, elégítse ki a fizetetlen véghadakat, s a háborút az ellenség földére téve át, támadtassa meg Esztergamot: így még remélhető az ügyek jobbra fordúlása. De ha mind ebből semmi sem történik, egész Magyarország elvesz, s adja isten, rosz próféta legyen, rövid idő múlva Bécs alatt látja az ellenséget [4]. Pénzhiány s a magyarok iránti bizalmatlanság miatt

---

[1] Pray: Epist. Proc. III, 498.

[2] Ld. Györ megyéhez írt levelét, Ráth Károly közleményéból Új Magy. Muzeum 1858. V. füz. 235.

[3] U. o. 238. kövv. Ez évben szept. 9-kén ülte meg Eszterházy nádor menyegzőjét Töküli Évával, Imre nővérével. U. o. 235.

[4] Opiniones et literae Pauli Eszterházy, a magy. nemz. muzeum kéziratai után.

1682. azonban Eszterházy tanácsa mellőztetett, s Tököli minden komolyabb ellentállás nélkül hatalmába ejté a bányavárosokat, s azokban majdnem százezer újdonvert aranyat és nagy mennyiségű drága érczet, melyből saját nevére veretett pénzt [1]); hatalmába Lévát is, több más apróbb várakkal. Ezek közől némelyek, hol magyar őrség létezett, reményen felűl is jól védelmezték magukat, mielőtt a túlnyomó erőnek engedni kényszerűltek, míg a német zsoldosok, miként Eperjesen, Lőcsén s másutt csekély ellentállás után megadták magukat. Magyarország, néhány vár, ezek közt Patak, Ecsed, Szatmár kivételével, egészen a Vág vonalig, hol a nádornak mégis sikerűlt némi belföldi erőt összegyűjteni, Tököli hatalmában vala [2]).

Békealku s fegyverszünet. Ő, mintha előérzette volna a történendőket, megelégedve látszék lenni a hadjárat eredményével és szívesen békében éldelte volna annak gyümölcseit, ha a békét előnyösen megkötheti. Követei, Szirmay István és Jánoki Zsigmond novemberben Bécsben alkudoztak. De mivel többet kivántak urok számára, mintsem az udvar megadhatni vélt, az értekezletnek csak fegyvernyugvás lett eredménye. Kiköttetett e szerint, hogy Tököli a Portánál a béke ügyében közbenjárand, a bányavárosokat a király kezére visszaereszti, s azokért havonkint háromezer aranyat húzand a kamarától; a még Leopold birtokában lévő Patak, Ecsed, Szatmár s más várak újabb ellátását nem akadályozza [3]).

1683. A kassai gyülés. Tököli e közben hadait téli szállásokra helyezvén, 1683-diki január 13-kára Kassára országgyülést hirdetett, melyre nemcsak a maga, hanem Leopold híveit is meghívta, mindenkinek teljes szabadságot biztosítván szólani a közügyekről. 1683. Leopold is nemcsak megengedte híveinek a megjelenést, de maga részéről is oda küldé Hoffmann táborkari hadügyészt a czélból, hogy vagy elszakaszsza Tökölit a törököktől, vagy egalább gyanúba hozza őt előttök ; de sem egyik, sem másik szándok nem sikerűlt. Azonban Tököli sem lőn képes valamennyi jelenlevőt megnyerni a török szövetség pártolására: többen, még közönyösek, vagy a királytól elszakadni nem akarók, időt kivántak bővebb megfontolásra, s végzés nélkül távoztak, mint azt Tököli maga is kivánta. A tiszai megyék rendei azonban hódolatukat neki bemutatván, a sereg élelmezésére 50 ezer forintot szavaztak; a protestansoktól elvett templomok visszaadását megrendelték; s a fejedelem által Konstantinápolyba küldendő követhez maguk is társakat rendeltek, kik a szultán pártfogását megköszönnék, s újabb biztosítását kérnék ki, hogy Tököli halála után fejedelmöket szabadon választhassák, jogaik és szabadságaikban sértetlenűl föntartassanak, béke pedig az ő befolyások nélkül ne köttessék [1]).

---

[1]) Han: Alt. u. neu Pannon. 515. Tököli pénzei arczképét s e köriratot viselik: Emericus Comes Tököli de Késmark, Dux Hung. A túllapon egy kéz áll meztelen karddal s körirattal: Pro Deo ot Patria.

[2]) Histoire des Revolut. de Hongrie I, 301. Új Magyar Muzeum 1858. V, 242. kövv.

[3]) U. o. 304. Han. e. h. Waguer: Anal. Scepus II, 193. Egykorú másolat Szalaynál: V, 235.

A nemesség nagy részének hangulatával Tököli egyátaljában nem vala megelégedve. Belefáradván a hosszú zavarokba, s félvén a töröktől is, ki most ugyan mindent igért, de utóbb, mint a korábbi példákból gyaníták, rabigát vethet nyakokba, a nemesek inkább a törvényes útra visszatért kormánytól várták volna most bajaik orvoslatát, mint az utált török pártfogásától, s a fegyver bizonytalan szerencséjétől. Hoffmann, az országgyülésre jövén, az alkudozás folytatására is hozott magával felhatalmazást; s a rendek nagy részében nem is hiányzott a hajlam elfogadni az ajánlott békét [2]).

De a szerencsétől és nagyravágyástól elkapott Tököli,

---

[1]) Hist. des revol. de Hongrie e. h. Han e. h. 521. Hevenesy kéziratai Szalaynál: e. h. 238. kövv.

[2]) Ezt írja Fajgel Péter is febr. 3-kán Duvernay franczia követnek a lengyel udvarnál. Petrovics gyűjt. Szalaynál: V, 240.

1683. ki előtt nem lehetett titok, hogy a Porta ez évre Leopold ellen nagy hadjáratot határozott, melynek jeléűl január 2-kán a szultán drinápolyi palotájára a lófark ki is tűzetett, — már nem akart békülni. Ez volt oka annak is, hogy a békét emlegető rendeket a kassai gyülésből eltávolíttatni kivánta. Egykoron, midőn még a nemzeti s lelkiösmereti szabadság mellett látszék küzdeni, sokan még azok közől is, kik tényleg zászlai alá nem álltak, örömmel üdvözelték az ifjú gróf felléptét; „de mióta álarczát eldobta, — mond ezen idők franczia nyelven irt történelmében Rákóczy Ferencz, — a népszerűség is elszállott nevétől; Magyarországban azóta csak oly párt fejének tekintetik vala, mely nemcsak a császár, hanem az országnak a sopronyi gyülésen helyreállított törvényes kormánya ellen is fegyvert fogott. A törökkel való szövetsége őt nemcsak Európa, hanem honfitársai előtt is gyülöltté tette: határtalan nagyravágyásról vádolák őt, melynek mindent kész volna feláldozni; s felelőssé tették őt mind azon nyomorért, melyet a török háború hozand a hazára“ [1]).

---

[1]) Hist. des Revolut. de Hongrie I, 299. Tököli jellemrajzához igen érdekes adatokat szolgáltat Rákóczy Ferencz fejedelem azon nem rég a párisi könyvtár iratai közt feltalált nagyérdekü önéletirásában is, melyet „Confessiones“ czím alatt, latin nyelven részint grosboisi remeteségében, Páris mellett, részint Jenikőben, Törökországban írt, s az akademia tört. bizottsága most készül kiadni.

Olvassuk e kéziratban, melyben a fejedelem istenhez tett gyónás alakjában beszéli el életét: „Látod ó uram, hogy zavartak a képek mindenekről, mik velem gyermekkorom első éveiben történtek. Nagyanyám haláláról, mint valamely álomról, csak alig emlékezem, kiért azonban irgalmadat alázatosan kérem. De anyám második menyekzőjéről is gróf Tököli Imrével, alig tartottam meg egyebet emlékezetemben a vendégség dús voltánál, mely a nemzet szokása szerint ünnepélyesen, sok ivással s pompával ment végbe. Bocsánatot kérek tehát felségedtől mind azokért, mik abban neked méltán nem tetszettek; távol legyen tőlem, hogy neked gyónva azon vakmerőségeket elbeszéljem, a melyeket ezen házasságnak indokairól, mely, emberi módon szólva, házamra nézve felette szerencsétlen vala, s melyre kegyes emlékü anyámat, mint az

1683.

A tályai gyülés

Népszerűségének elvesztét elég alkalma lőn magának is tapasztalnia a tályai gyülésen, melyen május második felében 19 vármegye követei voltak jelen. Tököli itt azt kivánta,

---

azon idök dolgait értő emberek vélekedtek, a császári udvar javaslatai indíták, hogy Tököli szivét e házasság által, mely az ő reményeit és sorsát meghaladta, megnyervén, a fegyver letételére birják. De tartózkodom ezekről gondolkodni s írni, mik életem történetéhez tartoznak; mert, hiszen, nem az embereknek beszélek, hanem neked, ó szivek és vesék vizsgálója, ki mindezt jobban tudod mindenkinél. E keveset is csak azért említem, hogy különös figyelemmel imádjam gondviselésed titkait, mely által a következő időkben csodásan s valóban bámulatosan tartattam meg. E helyen kell megemlítenem azon különös esetet is, mely kevés idővel a te szolgálódnak (anyámnak) eljegyzése előtt történt; mert talán egyike volt azon előérzeteknek, melyek által a te végtelen irgalmad az embereket a dolgok bal kimenetelére figyelmeztetni szokta. Az elég magas sziklahegyen épült Munkács várában időzénk, és mivel azon kegyes, hozzád ragaszkodó szolgálód anyai kötelességének tartá gyermekeit tehetsége szerint ápolni, és saját ágyában, oldala mellett lefektetni, egy napon, midőn néném és én már fekvénk, a szokottnál tovább imádkozék, és imádságát végezvén, közénk feküdt. Komornája is, ki ugyanazon szobában szokott hálni, míg úrnője már aludt, imádsággal foglalkozék; de még azt nem végzé el, midőn esetleg az ágyhoz közel álló asztal alatt egy kigyót, mely e mászó állatok rendes nagyságát meghaladta, pillanta meg; és míg látványa valóságáról az éji világnál kétkedik, a kigyó lassú mozgással az ágyhoz közelít. A komorna a' kigyó látásától megijedve s tanácstalan, és tudván azt is, hogy anyám az e nemü állatoktól iszonyodik, sem elüzni, sem megtámadni nem merte azt. De midőn végre látá, hogy a kigyó az ágyra emelkedik, félénk sikoltással anyánkat álmából felébreszté. Ez tüzet gyanítván, némémet felkarolva, s engem ott hagyva az ágyból kiszökik, s meglátván a kigyót, a szobából kirohan. Míg az ajtónál fekvő cselédek megérkeztek, én magam maradtam a kigyóval. Akár esetleg, akár a te rendeletedből történt ez, uram, a jövőben eléggé meggyőződénk, hogy anyánk, a te szolgálód, férje képében kigyót fogadott be ágyába, kivel mégis utolsó lehelletéig annyi türelemmel, alázatossággal és házaséleti, vagy inkább, előtted is, uram, merem mondani, szolgai viszonyban élt, hogy valóban méltó volt a házasnő példányképének tartatni. Homályos ugyan ezen esetről is emlékezetem, de mégis merem azt felemlíteni, mert annak minden részleteit többször hallám ismételtetni mind a komorna, mind a

1683. hozzanak a rendek végzést, hogy a nemesség személyesen üljön fel, és a megyék 20 ezer emberének két hónapra elégséges lisztet és húst szolgáltassanak ki. De a rendek a még mindig titokban tartott athnamét kivánták mindenek előtt

---

nálamnál négy évvel idősb néném től. A te jobbod védelme által történt, hogy azon kigyó (mert a te színed előtt sem félek e néven nevezni mostoha apámat) nem ártott sem testem-, sem lelkemnek, bár ezt is, amazt is gyakran megkisérlé, hogy engem, házam utolsó csemetéjét útból eltévén, s a házamhoz örök joggal tartozó várakat s uradalmakat magának eltulajdonítván, Magyarországot s koronáját, melyre vágyott, elnyerhesse s megtartathassa. Erre czélzának valamennyi, jobbára lutheranus tanácsosainak is tanácsai, kik engem egyetlen figyermeket, s nemzetségem fénye által az orthodox vallás főtámaszának tekintvén, felekezetökre áttéríteni vagy elveszteni kivántak. Mily boldog voltam volna, uram, ha már érettebb elmével felajánlhattam volna neked mindazon nyomorúságokat, melyekkel kilencz éves koromig terheltettem, hogy gyermeki létem meggyöngíttetvén, elveszszek. Jó ürügyül szolgált erre az, hogy engem minden utaiban s hadi munkálataiban, a hőségben és hidegben, gyakran szomjazót, még gyakrabban éhezőt és didergőt magával hordjon. Anyám, ki gyöngéden szeretett, részint nem tudta, részint nem hitte nyomorúságaimat, vagy türte férjének minden akaratát, melyet megváltoztatni nem birt. Csak te védél, istenem, midőn a törökök és tatárok seregeiben hurczoltattam, kik nagyatyámnak ellenök intézett hadakozása miatt házamra nehezteltek. Gyakran alattomban a vallásomból való kitérésre kisértettem, bár tanítóm, Badini János, jó keresztény, hozzád és hozzánk is csatlakozó férfiú, tehetsége szerint védett, s magam is védtem magam, vagy inkább — bocsáss meg ó uram, hogy tévesen szóltam — te bennem lévén, védtél engemet s tettél állhatatossá a hitben. És még midőn erőszakosabb eszközökhöz nyultak is, te adtál nekem erőt, hogy ellentálljak ama nyomorúságoknak, te födtél be engem a földön, hótól ellepve fekvőt s didergőt, te enyhítél egy ital vízzel engem gyakran szomjazót, s egy darab kenyérrel midőn éhezém. Mind ennek daczára magmaradt egészségem, s megerősödött gyönge testem. Végre komornyikomnak Körösy Györgynek hüségét kisértették meg kastély s nagy birtok igéretével, hogy méreggel étessen meg. De akkor is a te kezed védett meg; mert ő iszonyodva utasítá el az ajánlatot, és mivel te, árvák atyja, hűségét megtartád, gondját s vigyázatát növeléd, ő maga lett szakácsom s mindenem, de e miatt éhségem s nélkülözésem is gyakoriabbá lön“.

kihirdettetni, látni akarván, nem áldoztatott-e fel abban a török pártfogásáért az ország függetlensége? És midőn az tőlök megtagadtatott, ők sem szavazták meg a személyes felkelést, s mind össze is csak négyszáz szekeret, négyezer mérő gabonát és 600 vágómarhát ajánlottak segélyére. De a nemvárt ellenzék haragra gyulasztá az ifju férfiút . . . . . „Tizenkét esztendeje hogy bujdosik, — válaszolá a rendeknek — s isten őt úgy segélje, valaki fel nem ül, nemcsak jószágával, hanem életével is fog fizetni. Ő már kidőlt a gyermek korból, s megmutatja, hogy ura, fejedelme az országnak . . . A rendek eloszolhatnak, nincs többé rájok szüksége; már nem kéri őket, hanem biztosai által maga fogja kivettetni mindenik megyére a mivel tartozik“. Ez más napon meg is történt; biztosai meghagyták a megyéknek, hogy jun. 6-kán ezer négyszáz szekér, ugyanannyi vágó marha s tizennégy ezer köböl liszt Vizsolynál készen álljon a hadak számára [1]). Az ifju vezér parancsai néma hódolattal fogadtattak; a félelem elfojtá az ellenzéket; de népszerűségét, a mi belőle még volt is, sírba vitte gőgje, önzése s önkénye.

Leopold készületei a háborúra.

E közben a bécsi udvar, mind kétségtelenebb hírt vévén Caprara Albert követtől, miszerint IV Mohammed szultán, be sem várva a még csak egy év mulva letelendő béke végét, 1683-ban nagy hadjáratot intézend a császár ellen, szintén komolyabban kezde gondolkodni a veszély elhárításáról. Eszterházy nádor felszólíttatott, tanácskoznék e végett a dunai részek előkelőbb uraival; a pápához, a német birodalom fejedelmeihez, a lengyel királyhoz követek küldettek, azokat szövetségre, segélynyújtásra hívandók fel.

Eszterházy már január 16-kán, s újabban febr. 8-kán beadta véleményét az ország részéről kiállítandó haderő iránt. Amarra nézve biztosítá az udvart, hogy az urak életöket s véröket felajánlották, s részökről öt ezernyi seregre lehet számítani. E mellett a személyes felkelés iránt korán kiadan-

---

[1]) Szalay : V, 244.

1683. dók a rendeletek; a magyar véghadakból pedig szintén nem megvetendő dandárt lehet összegyűjteni. De kéri a királyt, intézkedjék valahára erélyesen, hogy a benlévő idegen had féktelensége és zsarolása, mely a népet kétségbeejti s a köz szolgálatra benne minden kedvet elöl, korlátoltassék [1]).

XI Incze pápa január 20-kán kelt levelében isten szerelmére kérte, intette XIV Lajos királyt, vegye szivére a kereszténység ügyét, s fogjon ő is fegyvert a török ellen, ki azt most végveszélylyel fenyegeti; vagy legalább hagyjon fel Németország háborgatásával, hogy Leopold, ez oldalról biztos lévén, minden erejét a kereszténység védelmére egyesíthesse [2]). A franczia király nem volt ugyan hajlandó sikra szállni a törökkel; de legalább megszűnt fenyegetni a Rajna vidékét, s megszűnt gyámolítani Tökölit is, kitől mióta az ő befolyása alól a töröké alá került, végkép megvonni kivánta segedelmét [3]).

Waldstein gróf és Zierovszky császári követek Szobieszky János lengyel királynál teljesen czéljokat érték. Márcz. 31-kén egy szövetségi okmány iratott alá, mely szerint a szerződő felek kötelezték magokat, hogy egymást a török ellen kölcsönösen segélyezzék; a lengyel király 40 ezernyi sereggel igérkezett Leopold hadaihoz csatlakozni, ha a török Bécset ostromolná; a császár pedig hadi költségek fejében egy millió 200 ezer frtot kötelezett lefizetni szövetségesének [4]). A bajor és szász választó fejedelmek példájára, s a pápa sürgetéseire a birodalom többi fejedelmei és rendei is bőséges segedelmet igérének.

„A dolgok ezen állásában a bécsi kormánytanács minden egyezkedést megszakaszta Tökölivel, kivel ezóta csak büszkén s megvetéssel kezdének beszélni. Ez vala rendes modora e kormánytanácsnak: bőkezű volt az igéretekben, míg félt, csökönös az engedményekben, ha félelme megszűnt. Valószínűleg ez gátolá Tökölit is, hogy kezet nyújtson az egyességre"[1]. A nádor maga is ellenzé, febr. 8-kán benyujtott véleményében, a követelt engedmények megadását; és ha tán hajlandó volna is a fölség őt a puszta herczegi czímmel felruházni, méltányosnak látná, hogy elébb még ő, a nádor, diszíttetnék fel e czímmel, mint a felség híve s helytartója. Ez által ő is képesebbé tétetnék nagyobb tekintélylyel lépni föl a lázadás elfojtására, Tökölinek is értésére adatnék, hogy a császár s nem a szultán az, ki herczegi czímet osztogathat. Adjon a felség az ő rendelkezése alá százezer forintot, ő avval Tököli katonáinak nagyobb részét a császári zászlók alá vonandja; járjon ki Barkóczynak s ő felsége egyéb híveinek is zsoldosok fogadására egy kis pénz: rövid idő mulva magára marad Tököli. 1683.

---

[1]) Opiniones et litterae, Szalaynál: V, 237. kövv.

[2]) Lünig: Litterae Proc. Europ. III, 1.

[3]) Petrovics gyüjtem. Szalaynál: V, 540.

[4]) Katonánál: XXXV, 13. kövv.

És ezen tanácsaihoz képest márcz. 18-kán felhivást bocsáta szét a megyékben, tudtára adván a nemzetnek, hogy „a török újra feni fogát édes hazánk ellen; de a király ő felsége is készen fogadja őt számos hadaival, melyhez több keresztény fejedelmek segélyhadai is járúlván, el van határozva a pogány ellenségnek nemcsak ellentállni, hanem őt saját birodalmában is megtámadni. Eljött az ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járma alól, ragadjon tehát mindenki fegyvert, s mutassa meg igaz magyarságát, hazájához való kötelességét; a ki szintén eltántoríttatott volna is némelyek álnok praktikája és szabadságot igérő, de végső rabságunkra czélzó szavai által, hajóljon vissza a király hívségére, most lévén egyszer nemzetünknek szép alkalmatossága, hogy az egész kereszténység előtt, mind Isten dicsőségére, mind királyunk s hazánk szolgálatjára, mind magunk becsületére, örök dicséretre méltó régi vitéz magyarságát megmutassa. Legyen tehát készen mindenki, hogy újabb felhivásra a zászlók alá gyűlhessen"[2].

---

[1] Histoire des Revolut. de Hongrie I, 305.

[2] Opiniones és litterae P. Eszterházy Szalaynál: V, 240. kövv. és 246. kövv.

II.

Eszterházy Pál nádor, nem is sejtve szavainak horderejét, jóslatot monda nemzetének, felhivása eme szavaiban: „Eljött az ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járma alól!“ A tizenhat éves háború, mely 1683-ban vette kezdetét, — mert eddig be nem vallva, a béke megszegését, nem saját nevében, csak mint Apafy szövetségese, küldé be hadait a török, — valóban szabadulást hozott édes hazánkra a pogány járma alól. Hogy ezen nagy esemény indokait s rugonyait világosabban beláthassuk, nem lesz fölösleges, itt egy futó tekintetet vetni mind a török birodalom beltörténetére, mind Magyarország feletti uralmának viszonyaira.

A törökök belviszonyai a 16 éves háború kezdetén.

Az ozmán birodalom rémítő hatalma, mely I. Szulejmán alatt (1520—1566) érte el tetőpontját, leginkább katonai szervezetéből származott, s ennek hanyatlásával szükségkép sülyednie kellett e barbár hatalomnak is, mely egyedül anyagi erőre támaszkodva, a szellemi emeltyűket teljesen nélkülözte, sőt háborút izent minden emberi haladásnak, műveltségnek. Hadi ereje, mint tudjuk, főleg a jancsárok és szipahik, gyalog és lovas zsoldosok, testületében állott, mely kasztszerű testületek törökökké nevelt keresztény gyermekekből, kiket vagy rablottak, vagy tizedűl szedtek a meghódított népeknél, nyerték rendszeres pótlásukat. Született török jancsárrá, szipahivá nem lehetett; magoknak a jancsároknak és szipahiknak pedig gyermekeik nem voltak, nősülniök tiltva lévén. Zsoldjok eleinte kész pénzből, majd, midőn hódításaikat Európában egyre szaporították, hűbérűl nyert jószágokból állott, melyeknek haszonbéréből húzták díjokat. Ezen hadi testületek, melyeknek sem hazájok, sem családjok nem volt, melyek a harczot, hódítást ismerték egyedüli hivatásuknak s érdeköknek, az egész XV- s XVI-dik században s a következőnek egy részében, hadi tudományra, fegyvergyakorlatra, vitézségre nézve páratlanok voltak Európában.

Nem csoda, ha szegény s a külföldről eléggé nem támogatott nemzetünk egy maga e hatalomnak mind végiglen nem birt ellentállani; s megfáradva, megfogyva százados harczai alatt, végre nagy részben hódolni kényszerült; sőt midőn törvényes uralkodói részéről nemzeti léte, lelkiösmereti s alkotmányos szabadsága veszélylyel fenyegettetett, nála keresett menedéket s védelmet. 1683.

De a török hatalom túlnyomólag erős, félelmes csak addig maradhatott, míg hadi rendszere s kivált ama két testület szervezete épségben állott fenn: ennek hanyatlása amannak sülyedését is maga után vonta. E hadi szerkezet hanyatlása, — mely azonban még sokáig észrevehetetlen maradt, I Szulejmán azon rendeletével kezdődött, mely némely hadi szolgálatra képtelen, vagy a határok őrzésére küldött jancsároknak, szipahiknak a nősülést megengedte. A példa hamar követőkre talált: nemsokára valamennyi jancsár nőssé vált. És ha már ez is nagy változást hozott e hadi testületek életviszonyaiba, még lényegesebb elfajulást okozott ezén intézetben az, hogy e testületek ezentúl jobbára saját gyermekeikből nyerték pótlásukat; midőn pedig a hosszú s véres perzsa háborúk alatt e pótlék elegendő már nem vala, III Murad idejében (1575—1595) más, született törökök, nem ritkán, a pillanatnyi szükség fedezése végett, csőcselék nép is, vétetett fel jancsárrá, szipahivá. Ez pedig annál gyakrabban történt, minthogy ezóta mind többen vágyódván a született törökök közűl is a jancsárok és szipahik hűbér birtokaira vagy zsoldjára, e testületek pótlása keresztény gyermekekből a XVII-dik század első felében végkép megszűnt. És így lőn, hogy I Ahmed korában (1604—1617) harczias szellemök már annyira elenyészett, hogy egyesek a tartományokban, kivált a határokon lévők közől mesterséget, kereskedést is űztek, s megelégedvén czímökkel járó kiváltságaikkal, fegyverre, harczra nem igen gondoltak. A mint pedig ezen hadi intézetek e változásokon estek keresztűl, fokonkint az elébb oly szigorú fegyelem is mindinkább elenyészett. A

1683. mint harczias szellemök csökkent, oly mértékben nőtt követelésök s fegytelenségök; s kik a birodalmat megvédeni, mint előbb, már nem tudták, most annál gyakrabban fordíták fegyvereiket uraik ellen. A birodalom történetében ezóta minden lépten egy-egy jancsár- vagy szipahi-lázadással találkozunk.

Az ozmán birodalom kivált ezen okokból származott hanyatlásának kezdetét, vagy inkább e hanyatlás induló pontját az 1622-ki lengyel háborútól fogva szokták számítani a történetírók. E háborút II Ozmán szultán Francziaország izgatásaira kezdé meg III Zsigmond ellen, nehogy ez II Ferdinánd császárnak segélyt nyújtson a vallási háborúra. A jancsárok és szipahik nem örömest indúltak e hadjáratra; és midőn őket a szultán Choczim vívására akarta hajtani, az engedelmességet végkép megtagadták. Az e miatt dühössé lett szultán eltörűlni határozta a lázongó jancsárságot. Mekkába teendő szent utazás színe alatt Ázsiába akart távozni, hogy ott ellenök egy hatalmas sereget alkosson. De a jancsárok nyomába jöttek a tervnek s a szultánt megölték. Ezóta örökös bizalmatlanság s egy alattomos, de meg-megújuló kitöréseiben eléggé jelentkező harcz támadt a szerály s a katonaság között, mely a birodalom erejét mindinkább fölemészté. A jancsárok nem engedték többé, hogy új szultánjaik azon jogot gyakorolhassák, mely szerint minden testvéreiket leöletheték: életben tarták őket, hogy lázadásaik idején legyen kit trónra emelhessenek.

II Ozmán után nagybátyját, a szelíd lelkü I Ahmed által életben hagyott, de hosszú börtönében bárgyúvá lett I Musztafát, — de őt is hamar megunván, Ozmán öcsesét, IV Muradot emelte trónra (1623) a lázongó katonaság. Ezen önálló, erőteljes szultán szigor és kegyetlenség által végre engedelmessé tette maga iránt a jancsárokat és szipahikat. De a régi fegyelmet ő sem birta helyreállítani az elkorcsúlt intézetben, melyben a mint nőtt a fegyelmetlenség, úgy csökkent a harczias szellem és vitézség.

Magyarországon ezen időben, a XVII-dik század első felében, olvadtak be a hűbéres jancsárok és szipahik (az úgynevezett timárlik) a basák zsoldos katonaságába. A basa kezdé szedni a hűbérek jövedelmét, s pénzül adta ki zsoldját az őrségnek. E határszéli őrségek, örökös háborúban, s még az úgynevezett béke idején is szünetlen csatározásban lévén a magyarokkal, még az egész birodalomban legjobbak valának, s mintegy magkövét képezték a jancsár és szipahi seregnek; de még ezekben is mindinkább enyészett a harczias szellem, a vitézség. Alig lehet kételkednünk, hogy Bethlen Gábor, ki a török birodalom belviszonyait jobban ismerte, mint bárki más e korban, midőn II. Ferdinándnak ama szövetségi ajánlatokat tette a török ellen, leginkább az ozmán hatalom emo hanyatlására építette azon reményét, mely szerint még Európából is kiűzhetőnek tartá a törököt. E hanyatlásnak egyébiránt, miként a maga helyén kimutatni nem mulasztók el, nyilvános jeleit találjuk azon békekötések történetében is, melyek a zsitvatoroki szerződés óta a vasváriig annyiszor megújíttattak.

IV Murad öcsese és utóda, Ibrahim szultán (1640—1648), haremében kereste s találta minden örömét, arra pazarlá minden kincseit. Midőn pedig szeszélye őt egyszer azon gondolatra vitte, hogy magának hadi dicsőséget szerezzen, s e végett Kandiát 1645-ben megtámadta, Velencze nemcsak tengeren megverte őt, hanem a keresztény népséget is fellázította ellene Dalmátiában és Moreában. A háború s a hárem tündér-élete tömérdek pénzt nyelt el; s Murad, hogy azt szerezzen, fosztogatáshoz látott: elviselhetlen adókat vetett a népre. Ez mindent ismét forrongásba hozott a birodalomban, mihez a jancsároknak újabb lázongása is járula. Ezek néhány főbb tisztjei, a szultán által életökben fenyegettetvén, katonáikat fellázíták. És a lázadás most az ulemákban (papokban) is támaszra talált, kik, mint a vallás és igazságszolgáltatás kezelői, minden vallási s jogi viszonyok fejei lévén, a másik fő hatalmat képezték a birodalomban.

1683. Az ulemákban már IV Murad halálos gyűlöletet ébresztett a szerály, az udvar ellen. Volt eset elébb többször, hogy az ulemák feje, a mufti letétetett; de soha egy szultán sem mert muftit megöletni: IV Murad ezt is elkövette vérengző kegyetlenségében. Az innen reá háromlott gyűlöletet örökölte utóda, Ibrahim is, midőn pénzzavaraiban az ulemákra is adót vetett. A lázongó jancsárok tehát könnyen részökre nyerték az ulemákat. 1648-ban aug. 8-kán Abderhaman mufti s az ulemák, a jancsárok agáival egy mecsetben összegyűlvén, a szultánt törvényszékök elébe idézték. Ő nem jelent meg: a mufti ennek folytában kiadta a letétetési fetvát; a jancsárság az itéletet végrehajtá: Ibrahim trónjával együtt életét is elvesztette, s hét éves fia, IV Mohammed, emeltetett utódává.

A hatalom a jancsárok kezébe jutott. Nagyvezér és mufti — a padisah világi s vallási helyettesei, — bennök kerestek támaszt a szerály fondorlatai ellen. Ők lettek intézői a birodalom sorsának; s a hatalom csak féktelenségöket öregbíté. De a szerály sem maradt tétlen, kivált mióta azt kivánta a jancsárság, hogy a szerály növendékei, kikből lettek a birodalom minden fontosabb tisztjei, hivatalnokai, ne, mint eddigelé, keresztényekből s ne is más mozlimekből, hanem jancsárok fiaiból újonczoztassanak. A szerály s a jancsárok közti harcz szinte örökössé lett, s midőn néha-néha az első győzött, a jancsárok azonnal ismét összeszövetkeztek a szipahikkal, kiket elébb, mint a szerály pártfeleit, szintén legyőztek volt. Köprili Mohammed nagyvezérnek, ki 70 éves kora daczára ritka erélyt, s tanulatlansága mellett is éles belátást egyesített magában, sikerült végre a muftit, a jancsárok agáit s a szipahik tisztjeit megnyernie, és szigora által, melynél fogva a főbb lázongók fejeit egymás után leütteté, a rendet, az engedelmességet helyreállítania. IV Mohammed, ki az ő sikerdús kormánya alatt növekedett férfiúvá, határtalan bizodalommal viseltetett iránta. Követte őt 1661-ben történt halála után fia, a még jelesebb, mert egyszersmind művelt Köprili Ahmed, ki Kandiát végre leigázta, a lengyelektől

Kameneczet és Podolföldet, Leopoldtól Érsekújvárt elfoglalta, s még a szentgothárdi veresége után is az előnyös vasvári békét eszközölte ki. Ő tekintélyét haláláiglan megtartá mind a szerályban, mind a katonaság fölött. Az izlam, régi hatalma fényében látszék ragyogni. 1683.

De ezt csak a külszín hazudta. A harcz, bár alattomban, s csak néha és suttogó elégületlenségben nyilatkozva, folyton folyt egyrészről a szerály s a nagyvezér, másról a katonaság között. Az ulemák is szünetlen emezeket támogatták, hogy bennök viszont védelmet találjanak, a mind roszabbá lett pénzügyeiben kincseikre sovárgó palotának. Köprili Ahmed utóda, a részeges, pénzszomjas, rabló, gőgös Kara Musztafa (1676) Tököli sikeres felkelése által is ösztönöztetvén, Bécs ellen, mint említők, hadjáratot készített. A gőgös ember nem tűrheté, hogy — mint a hollandiaktól nyert földképen látá, az ozmán birodalom határaitól alig 15 mérföldre fekvő császári székváros, szintúgy mint Stambul világuralomra törekedik. De ennél mélyebb oka is volt a hadjáratra. Ő evvel tulajdonkép az ulemák és jancsárok ellen akart mérni halálos csapást. A háború, — így vélekedék, — a jancsárok számát tetemesen megfogyasztván, lehetségessé teendi azoknak teljes eltörűltetését s ama 40 ezernyi határőrökkel való helyettesítését, kik Magyarország végeiben növekedtek, s a fölött hogy egészen más szelleműek, a fegyelmet tűrők, engedelmesek, még vitézebbek is a jancsároknál. Ki lévén pedig irtva e lázongó, elfajúlt testület, az ulemákat is könnyű lesz megtörni, s kincseiket az állam számára lefoglalni. Ezen eredmény, úgy gondolá, egy maga is bőségesen megjutalmazza a hadjáratot, melynek sükerében egyébiránt nem látszék kételkedni¹).

---

¹) Az ozman birodalom e belviszonyairól ld. Hammer: Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung. Martigli: Stato militare del Imperio Ottomano. Kivált pedig Ranke: Die Osmanen, czimű munkáját. Mi e vázolatban leginkább ezen utolsót tartók szemünk előtt. V. ö. a török

1683.

A gőgös nagyvezér, látván hogy Tököli, aránylag csekély erővel, mily könnyen hatalmába ejté majdnem egész Magyarországot, bizton nézett a győzedelem elébe. Ő nem látá, vagy látni nem akará, hogy mialatt az ozmán birodalom az érintett mozgalmakon keresztűl esve, mind erőtlenebbé lett, a keresztény hatalmak fegyverereje, daczára az egyes államok egymásközti villongásainak, sőt általok még elő is segítve, folyton növekedőben vala; s különösen hogy, mióta XIV Lajos nagyobb mérvben kezdé kiállítani zsoldos hadait, többszörös támadásai által Leopoldot és szövetségeseit is hasonlóra kényszeríté. A műveletlen barbár észre sem vette, vagy figyelmére sem méltatta, hogy míg a török hadak a hadi tudomány és művészet csak azon fokán állnak, melyen egy század előtt álltak; fegyben, vitézségben pedig megfogyatkoztak: a keresztények zsoldos hadai mind a fegyelemben, mind a harczok tudományában és művészetében roppant előhaladást tettek, s a belátással vitézségök is aránylag növekedett. Jelenleg pedig, mint fentebb láttuk, pillanatnyira még villongásaikat is félretévén, vetélkedve egyesűltek megtörni valahára a török hatalmát, mely szégyenére az előhaladt európai műveltségnek, azt minduntalan elborítani törekedik a barbárság árjával. — Ily körülmények közt nem lehetett kétes a harcz eredménye. S a nádor valóban jós szellemmel kiáltá nemzetének: „hogy eljött ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járom alól!“

A török hadjárat.

Midőn Mohammed szultán az 1683-ki tavasz elején Drinápolynál összegyűlt 250 ezer főre menő seregében szemlét tart vala, rögtön oly zivatar támadt, hogy a szél még turbánját is lefújta fejéről. Népe ezt a sors intésének tartva, balszerencsét jósolt; de ő avval nem gondolván, ugyanazon napon, melyen Leopold szövetségét a lengyel királylyal megkötötte, márcz. 31-kén, táborával útra kelt Magyarország

---

uralomról Magyarországban Salamon Ferencz nagybecsű értekezéseit a Budapesti Szemle XXI, XXIV s kövv. füzeteiben.

felé. Maga azonban csak Nándorfehérvárig haladt, s ott Kara Musztafa nagyvezért nevezte ki szeraszkerré, teljhatalmú hadvezérré, átadván neki a próféta sz. zászlaját. A nagyvezér jun. 7-kén Eszékre érkezvén, Caprara császári követet hadizenettel eresztette vissza. Míg a roppant tábor egy hétig pihent, megjelent ott, a budai vezérbasától vett felszólításra, számos nemes, egy huszár és hajdú dandár kiséretében, nem kisebb keleties fénynyel s pompával, mint minővel fogadtatott, Tököli Imre is, ki most épen úgy szolgált kalauzúl Bécs alá Kara Musztafának, mint egykoron Szapolyay János Szulejmánnak. Tököli néhányat emberei közől a nagyvezér táborában hagyott, kik védelmet szereznének mind azon urak s nemeseknek, ha magukat neki alája vetik, kiknek jószágain a török sereg átvonulandó vala [1]); maga pedig a felvidékre sietett, hogy seregét, mely idő közben Patakot megvette, a Duna bal partján vezesse Bécs alá, míg a török sereg a Dunán túli részeken keresztül vala útját veendő. 1683.

E közben a fővezérré nevezett lothringeni Károly herczeg, a császár sógora, május elején 32 ezernyi sereggel Köpcsénnél szálla táborba, míg Schultz tábornok a felső Vágnál nyolcz ezer emberrel s Eszterházy nádor Leopoldvárnál öt ezer magyarral ügyelt Tököli mozgalmaira; a dunántúl pedig Batthyány Kristóf Körmend táján hat ezer magyarral, Herberstein a Mura mellett négy ezernyi dandárral, s a horvát bán a maga tartományában öt ezer horváttal a török-tatár dúlók becsapásainak korlátozására voltak utasítva [1]). Miután Leopold a köpcsényi táborban szemlét tartott, Károly herczeg máj. 11-kén Komárom felé indult seregével; majd azonban felhagyván Esztergam vívásának a nádor által tanácsolt tervével, a Dunán átkelt s Érsekújvárt táborolá körül; de midőn hírül vette, hogy a török sereg már Eszékre érkezett,

---

[1]) Hist. des Revol. de Hongr. I, 307. kövv.

[2]) Röder: Des Markgrafen Ludwig W. von Baden Feldzüge wider die Türken I. 16.

1683. a magyarok nagy boszúságára, onnan is elszállván, minthogy neki, vett utasítása szerint, kivált az örökös tartományok oltalmára és seregének fentartására kellett ügyelnie, elébb a Rába s Rábcza közé, a törökök közeledtével pedig a Csallóközbe tette át táborát [1]). Hasonlókép Schultz tábornok is Morva és Slezia széleire vonult vissza, szabad tért engedve Tökölinek, ki a váradi s egri basák társaságában Pozsony felé tartott.

A császári hadak ezen kóborlása, s végre a vizek közé menekülése felette rosz hatást gyakorolt mind a táborokban lévő, mind a hon maradt magyarokra. Látván, hogy nem védetnek, a nádor és Batthyány seregéből sokan tűzhelyeikhez siettek, s a felvidéken Tökölinek, a dunántúl Tököli biztosainak jelenték be hódolásukat; mert a nagyvezér is jun. 15-kén kelt leveleiben bántatlanságot igért mindenkinek, ha Tökölivel a szultán pártfogása alá hajólnak, s tűzzel, vassal fenyegette a makacsokat. A védelem lehetetlenségéről meggyőződve, még Batthyány, Szécsy, Draskovich országbiró s több más horvátországi urak is védleveleket kértek s nyertek Tököli biztosaitól [2]). A nádor pedig jun. 30-kán semptei táborából elkeseredett szívvel irá a királynak, hogy miután Pozsonyt s Trencsény megyét kivéve, az egész felvidék Tököli hatalmába jutott, a dunántúl pedig Sopronyt s Mosonyt kivéve, a török rémitő hadaival mindent elárasztott; miután a fő sereg a szigetbe vette magát, honnan ha kimozdúl is, Magyarországot védetlenül magára hagyva, Bécs alá menend; — miután a melléje rendelt négy dragonyos és horvát ezred Morva széleire parancsoltatott, s ő az ellenség torkában van katonaság nélkül; miután az ellenség ereje óráról órára növekedik, a felség zászlaja pedig sehol sem lobog, hadai sehol védelmet nem nyújtanak: könyörög előtte, ne vegye rosz néven az ország lakosainak, ha magok, családjaik, jószágaik megmentése végett, míg isten ő felsége ügyét megfordítja, az ellenségnek hódolnak; őt magát pedig vagy lássa el segélylyel, vagy hatalmazza fel a távozásra, nehogy, a nádori méltóság csúfjára, Tököli foglyává legyen [1]. 1683.

---

[1]) Röder: Des Markgrafen Ludwig W. von Baden Feldzüge wider die Türken I, 16. és kövv. Histoire des Revol. I, 308. Csányi krónikája 68.

[2]) Röder: I, Beilagen 7. l. Hist. des Revolut. I, 307. kövv. Pray: Epist. Proc. III, 505. Csányi krón. 70.

Kara Musztafa, miután Veszprémet csekély ellentállás után megvette, Fehérvárnál néhány napig megállapodván, magához vonta az Erdélyen keresztül robogott Muradgiraj tatár khánt és a budai vezérbasát is. És míg ő ezekkel ott tanácskozék az előhad Tatát, Szent-Mártonhegyét vette meg, Győr külvárosait égette föl; egy más csapat Pápát ejté hatalmába; a tatárok pedig a Lajta és a Fertő között csaknem a határszélekig vitték a pusztítást. A terv, mely Bécs vívását tűzte volt ki czélúl, újabban is meghányatván, julius 8-kán Kara Musztafa derék hadait is megindítá Ausztriába, a budai vezér Apafyval, ki hosszú szabadkozása daczára is kénytelen lőn a táborba menni, Győrnél maradván dandáraikkal. Ugyan ezen napon a tatárok már Petronellnél hadakoztak Károly herczeg lovasságával; minek hirére Leopold Linczbe távozott udvarával.

Zrínyi János elfogatása.

Nem ugyan vele, de utána menekült a császárt űzőbe vett tatárok elől Zrínyi János is, az 1670-ben kivégezett Péternek athletai termetű fia. Az ifjú gróf egy ízben, 1679-ben, nővérének, az özvegy Rákóczynénak látogatására menvén, a kuruczok kezébe esett, s kifosztatván Erdélybe vitetett. Apafy vendégszeretőleg fogadta az ifjút s úgy ő, mint az udvaránál levő franczia követ s a számüzött magyar urak nem szűntek ostromolni a nagy nevű ifjút, állana ő is, mint atyja halálának bosszulója, Leopold ellen soraikba. De ő minden ösztönzések s igéreteknek ellenállván, kijelenté, hogy hitét a császár iránt soha sem fogja megszegni [2]); s 1680 ele-

---

[1]) Opiniones, litterae P. Eszterházy Szalaynál: V, 253.

[2]) Korneli Fragm. 121.

1683. jén visszatért Bécsbe, hogy, mint mondá, magát a császári seregben alkalmaztassa. Utóbb az udvar megbizásából ő is munkálkodott leendő sógora, Tököli megbékitésében, s miként említők, menyekzőjén is jelen vala; de miután szándéka s feladata nem sikerült, s Tököli 1682 nyarán a hadakozást ismét megkezdte, ő megint visszatért Bécsbe. De a boldogtalan ifjút állhatatos hűsége sem menthette meg szomorú végzetétől. Azt hitték, a kinek atyja bakó keze alatt mult ki, a kinek anyja fogságában halt el, s a kinek nővére Tököli neje, az hűségét csak színleli s jelenleg is csak azért követi a császárt, hogy az utána eredt tatárcsapatnak kalauzúl szolgáljon. Elfogatott tehát, s e puszta gyanúból Rottenburgban, Tirol egy várában, börtönbe vettetett. Fogsága husz évig tartott, míg végre a halál őt megszabadította a kínos élettől [1]). Benne a hős faj utolsó ivadéka szállott le sírjába.

Bécs megszállása.

Míg a nagyvezér roppant seregei jul. közepén Bécset körültáborolják s vívni kezdik vala, és míg Károly herczeg seregeivel a Duna balpartjára kelvén, a fővárostól nem meszsze, a Bisamberg tövében szálla táborba, ott várandó be a birodalmi s lengyel segélyhadakat: Tököli, kinek hada a váradi s egri basák dandáraival majdnem 30 ezerre szaporodott, akadálytalanúl nyomúlt egészen Pozsonyig. Mert miután Schultz tábornok a Vágvonalról visszavonúlt, a nádor pedig sereg nélkül maradván, elébb Fraknóba s onnan családostúl Németújhelybe menekült, az északnyugati részek is Nagyszombattal s Pozsony városával együtt szintúgy meghódoltak előtte, mint meghódolt biztosainak Soprony, Kőszeg, Ruszt, s az egész dunántúli vidék. Szatmár Ecsed, Szendrő, Murány, Leopolyvár s Árva várain és Győrön, Komáromon kivül alig maradt még valami Leopold birtokában.

---

[1]) Hist. des Revolut. de Hongrie I, 309. Cserey hist. 136. Hammer török források után említi, hogy egy Zrínyi is hódolt a nagyvezérnek; ez való lehet, de nem Jánosról, hanem nagybátyjáról, Zrínyi Ádámról. Életének némely eseményeit közöltem Zrínyi Ilona életében.

1683.

Tököli julius 26-kán Pozsony városát birtokába vévén, magát a várat is vívni készült; de harmad napon Károly herczeg is oda robogott seregével s Tökölit Nagyszombatig s a Vágig visszanyomván, és Pozsony városát ismét Leopoldnak hódoltatván, meg visszatért elébbi táborába. Nagyszombat aug. 8-kán majdnem egészen a tűz martalékává lett, melyet a város körül táborozó kuruczok s törökök által meggyújtott csűrről az erős szél a városba is átvitt. A zsákmánylástól félő polgárok még ekkor sem akarván megnyitni kapuikat, sokan közűlök a lángtengerben vesztek el [1]. Tököli s a vele lévő török basák utóbb még egyszer próbáltak szerencsét, a Morva folyamon keresztül Ausztriába törvén; de ekkor még nagyobb veszteséggel kényteleníttettek a Vághoz visszavonúlni [2].

Bécs ostroma.

E közben Bécs is hevesen ostromoltatott az ellenségtől, de mind sikeretlenűl. A mintegy 10—12 ezernyi vitéz őrség a hős Stahremberg Rüdiger vezérlete alatt, a lakosságtól is gyámolítva, már tizennyolczszor verte vissza a falakra rohanó ostromlókat s huszonnégyszer ütött ki reájok, midőn végre a megszállás hetedik hetében egy részről a bajorok, szászok s más birodalmi segélyhadak, számszerint 31 ezeren, más részről Szobieszky János lengyel király 26 ezernyi sereggel megérkeztek s lothringeni Károly herczeggel egyesűltek. A Szárhegyről tűzröppentyűk hirdették a mindennapi harczon kivűl ragályos nyavalyáktól is fölötte megfogyott városbelieknek a szabadulás napját. Ideje is volt, mert a város már alig tarthatta volna magát több ideig. Az inség oly nagy volt a lakosok s katonák közt, hogy Kollonics püspök még azon 500 ezer forintot is enyhítésökre fordította, melyet Szelepcsényi érsek a Pázmány-féle papnövelde igazgatóinak gondjaira bízott.

---

[1] Tököli levele Lünignél: Litt. Proc. Europ. III, 21. Wagner: Hist. Leop. I, 598. Analecta Scepus. IV, 195.

[2] Wagner: Hist. Leop. I, 604.

1672.

A törökök veszedelme.

Szeptember 12-ke, egy derült nap reggele volt, midőn a vezérek az összesen 80 ezerre emelkedett hadaikat a szabadító harczra felállíták. A jobb szárnyat a lengyel király, a balt Károly herczeg, s vele egyebek közt a harczok leendő nagy mestere, a 19 éves Savojai Eugen herczeg, a középpontot a bajor és szász választó fejedelmek foglalták el. Makacs, véres harcz után délután négy órakor a törökök a külvárosokban lévő táborukig visszanyomattak. Itt a kétségbeesés hatalmával még pár óráig védte magát a nagyvezér, míg végre onnan is kiveretvén, az egész török sereg rendetlen futásnak eredt; és esti hét órakor Bécs meg volt szabadítva. A martalék nagy vala, mint a győzedelem: 300 ágyú, 15 ezer sátor, köztök a nagyvezéré, ennek minden kincseivel, esett a győzők kezébe. Az ostrom alatt s az ütközetben elesett mintegy 60 ezer török halála boszúáldozat lőn a tatárok által elhajtott számos ezer fogolyért. A nagyvezér a szent zászlóval s roppant serege romjaival csak Győr táján állapodott meg futásában, s a szultánhoz irt tudósitásában az ütközet elvesztének okát Tökölire s Ibrahim budai vezérre hárítván, emezt azonnal meg is ölette, s Kara Mohammed basát nevezvén ki budai helytartóvá, maga is Budára sietett. Apafy, ki már kiindultakor titkon Bécsbe küldötte volt Vajda Lászlót mentegetődzni, hogy csak a kénytelenségnek enged, midőn a törökhöz csatlakozik, az ostrom alatt előterjesztést tétetett a császári udvarral távozott követe által, miképen, ha a török Bécsnél megveretik, ő a császár pártfogása alá hajóland; most a nagyvezértől elbocsáttatván, Lippa felé vezette haza az éhség s a dög által felényire olvadt hadait [1]).

A párkányi diadal.

A lengyel király és Károly herczeg néhány nappal a nagy győzedelem után, a Duna balpartján Magyarországba vezették hadaikat, hogy a megfélemlett töröktől még Érsekújvárt vagy Esztergamot elfoglalják. A vezérek emennek ad-

---

[1]) Cserey: 137. kövv. Bethlen Miklós önéletirása I, 540.

1683.

Esztergom visszavétele.

tak elsőséget, kivált miután értesűltek, hogy az új budai basa mintegy 20 ezernyi sereggel Párkánynál foglalt állást. A lengyelek azonban, kik az előhadat képezik vala, útközben október 7-kén cselbe kerűlvén, érzékeny vereséget szenvedtek; a király maga is veszélyben forgott. De két nap mulva egyesűlten nyomult előre a keresztény had; s a budai vezér megveretvén, nyakrafőre futott Esztergam falai alá a dunai hidon. Veszteségét nem kevéssé öregbítette az, hogy a hid a tolongó had alatt leszakadt; a csatatéren s a hullámok közt mintegy 6—7 ezer török találta halálát. A győzedelmes keresztény had miután Párkányt is megvette, minden akadály nélkül nyomban hidat vert a Dunán, s átköltözvén, Esztergamot körültáborolta. A Tamáshegy s a vízi város csak hamar megvétetvén, a várbeli őrség is, bár száma hat ezerre ment, elveszté bátorságát, és szabad kiköltözés feltétele alatt a várat okt. 21-kén megadta. A nagyvezér, ki e közben Nándorfehérvárra huzódott vissza, mihelyt Esztergam elestének hírét vette, a basát, kire annak védelme bízva volt, szintén megölette. De mindezen kivégeztetések sem menthették meg Kara Musztafát: a szultán Drinápolyból küldé elébe a halálos itéletet, mely rajta deczemb. 25-kén végre is hajtatott[1]).

E közben az elébb kénytelenségből elhajlott s Tökölinek hódolt dunántúli s horvátországi urak, nemesek és városok, mihelyt a török megverettetéseiről értesűltek, önkényt visszatértek Leopold hűségére; s azon reményben lévén, hogy bűnűl nem fog nekik tulajdoníttatni az, mire védelem hijában maguk fentartása végett kényszeríttetének, s a soproni országgyülésen helyreállított törvényes kormány ezentúl is épségben marad, maguk is fegyvert ragadtak s egészen

---

[1]) Szobieszky levelei Lünignél: Litt. Proc. Europ. III, 25. 34. Röder e. h. 68. és a mellékletekben. Wagner: Hist. Leop. I, 620. kövv. Hammer: III, 752. Ungarisch-Türkische Kronik 512. kövv. Han: 537. kövv.

1683 határaikig űzték, rontották a törököt, váraikba pedig minden ellenkezés nélkül német őrséget fogadtak [2]). Megfélemlett maga Tököli is, és mielőtt fegyverrel kényszeríttetnék, egyezkedni kivánt a császárral. Követei már szept. 20-kán megjelentek Pozsonynál táborozó lengyel király előtt, s közbenjárását kérték a békés kiegyenlítésre.

Tököli békehajlama. A szabad nemzet emberséges érzelmű királya, ki, ha nem tetszék is neki Tököli szövetsége a törökkel, szivéből szánta az oly régóta hányatott magyar nemzetet, örömmel elfogadta a közbenjárást; minek következtében Tököli, bár a budai vezértől felhívatott, nem is ment Párkányhoz annak segedelmére, hanem elébbi követeihez még Homonnayt is átküldé a keresztény táborba, hogy Szobieszkyval s Károly herczeggel alkudozzék. Kivánatai abból álltak, hogy egy valóban szabad országgyülés tartassék, melyen az elégületlenek is megjelenjenek s minden sérelmek orvosoltassanak; elkobzott javaik visszaadassanak; Tökölinek fejedelmi czímmel a 13 megye birtoka engedtessék át; s míg mindez végrehajtatik, e megyéket a lengyel király tartsa megszállva, a fölkeltek pedig néhány felső megyében háboríttatlanúl maradhassanak fegyverben. A lengyel kancellár melegen pártolta a fölkeltek ügyét, előadván, hogy ha meg nem hallgattatnak, kétségbeesésökben még inkább a törökhöz csatlakoznának, vele együtt még a győzedelmek után is sok bajt okozhatók a császárnak. De Károly herczeg, ki az értekezleten szintén jelen vala, Kassa átadását kivánta szándékuk komolyságának bizonyításaúl; egyébiránt végezni felhatalmazva nem lévén, az udvart tudósítani igérkezett. A lengyel király is újabban kegyelemre, engesztelékenységre kérte Leopoldot. Ekkor történt, hogy egy elkésett litván had, mely hazájából királya után indult, Árvába betörvén, a kuruczcsapatot, mely Árvavárát megszállva tartá, megtámadta, szétverte s 25 helység-

---

[1]) Hist. des Revolut. de Hongr. I, 311, kövv. Litterae, Opiniones Pauli Eszterházy Szalaynál: V, 265.

nél többet lángba borított. Az alkudozás e miatt félbenszakadt, s Tököli levelei és követei által ismét azon munkálkodott, hogy a török segélyét magának továbbra is biztosítsa; pártfelei pedig, bizalmukat a lengyel királyban elvesztvén, őt nemcsak ágyúkkal fogadták hazatértében Kassa és Eperjes alatt, hanem a merre vonúlt, még a vidéket is elpusztították, hogy őt mennél elébb kivonulásra kényszerítsék. Ez valóban úgy is történt; de mielőtt az országból kiment, Kis-Szebent és Lőcsét mégis elfoglalta, s a császári hadaknak adta által [1]). 1683.

Leopold a lengyel királyhoz írt válaszában általában megigérte, hogy kegyelmét akarja éreztetni Magyarországgal, a Tökölivel való egyezkedést mindazáltal kormánytanácsára bízza. E tanács pedig úgy végezett, hogy a hűségre térők kegyelembe vétessenek ugyan; de Tökölivel többé nincs helye az alkunak, tőle is csak föltétlen engedelmesség kivántatván. E határozat szerint a már nagy mérvben megkezdett elfogatások s jószág-elkobzások megszűntettek [2]), és 1684-ben január 12-kén közbocsánat hirdettetett mindazoknak, kik febr. 24-ig Pozsonyban megjelenvén, hűséget esküdnek a Károly herczeg elnöklete alatt ott összeült bizottmány előtt, melynek Eszterházy nádor, Gubasóczy püspök s kancellár s Erdődy Kristóf mellett még egypár német úr is tagjává neveztetett. Tizenhét megye, 12 királyi város, s az urak közől Draskovics Batthyány, Szécsy, Viczay, Barkóczy, Czobor, Illésházy György, Bercsényi Miklós és hasonnevü fia, Révay Elek és Imre, Homonnay Kristóf, s mások számszerint tizennégyen, kiket elébb az önfentartás ösztöne Tökölihez hajlított, egész készséggel letették a hódolati esküt. 1684

---

[1]) Szobieszky levelei nejéhez, melyeket Salvandy 1826-ban tett közzé. 75. kövv. és Lünignél: Litt. Proc. Eur. III, 44. 48. Zaluszky: Epist. Hist. Familiar. Tom. I, Pars. II, 827. Hist. des Révol. de Hongrie I, 312. Han: e. h. 606. Wagner: Hist. Leop. I, 627. Analecta Scep. IV, 196.

[2]) Csányi János Krónikája 94. kövv.

1684 A megyék követei egyszersmind sérelmeik s kivánataik benyujtására is szólíttatván, leginkább azt sürgették, hogy a török-, tatár-, kurucz hadaktól oly annyira kipusztított ország mentetnék fel az idegen hadak szállásolásától; vagy, ha ez meg nem történhetnék, a katonaság utasíttatnék oda, hogy eleségét a maga pénzén vegye; a lakosoktól pedig az eddig szokottnál kevesebb takarmány kivántassék. De válaszúl nyerték, hogy a jelenleg oly költségekkel terhelt kincstár állapota nem engedi a lakosság ebbeli terheit megkönnyíteni; gond lesz mindazáltal reá, hogy a zsoldosok fegyelemben tartassanak [1]).

Tököli látván, hogy Szobieszky közbenjárásában többé nem bízhatik, január 30-kán János-György szász választó fejedelmet kérte fel, vetné magát a császárnál közbe a magyar nemzet mellett. Ugyanakkor egy manifestumban tiltakozott a pozsonyi bizottmány végzései ellen, mely, bár benne külföldiek is ülnének, országgyülés elébe tartozó ügyekben rendelkeznék. Majd ő is gyülést hirdetett híveinek Eperjesre; midőn pedig látná, hogy a királyi kegyelem pártjától mind többeket elvon, a megtérőknek ő is bocsánatot hirdetett, egyszersmind tűzzel, vassal fenyegetvén mindazokat, kik a nemzeti ügyet elárulják. És fenyegetéseinek súlyt adandó, Barkóczy Ferenczet és Homonnayt, kiknek elseje Homonna várába, második pedig lengyel őrséggel Ungvárba zárkózott, vívatni kezdé, jószágaikat elpusztíttatá, és több foglyot, némelyek szerint, Ungvár megvétele után, Homonnayt is kivégeztette. De mind hasztalan: a szigor és kegyetlenség már szintúgy nem volt képes összetartani pártját, mint a pápához írt levele és Apafy közbenjáró követsége nem fordított ügyén a bécsi udvarnál; pártja a régi kuruczokra szállott le, a követek pedig Bécsben, hol tőle föltétlen hódolatot kivántak, süker nélkül jártak [1]).

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 631. Han Alt und neu Pannon. 615. De azért mégis kettős portiót követelt a katonaság Csányi krónik. 95. 101. Histoire des Troubles de Hongrie. Amsterdam 1687. IV, 1. kövv.

1684.

III.

A háború szerencsés folyama.

Leopold 1684 tavaszán Velenczével is szövetséget kötött a török ellen, s a háború folytatását egyszerre három felé is megkezdette. Lesslie tábornok tíz ezer emberrel a Drávához küldetett; Schultz és Barkóczy Ferencz [2]) a felvidéken nyolcz ezernyi haddal Tökölinek vettetett ellenébe; Lothringeni Károly maga a fősereggel, melyben 85 lovas század, 39 gyalog zászlóalj s 70 ágyú egyesíttetett badeni Lajos és neuburgi Lajos herczegek, Stahremberg, Salm, Caprara, Souches s több más tábornokok vezénylete alatt, Buda ellen intézte hadjáratát. E sereg junius 13-kán Visegrádot szállotta meg, s miután a Budáról segélyére küldött hadat megszalasztotta, öt nap alatt mind a várost, mind a fellegvárat hatalmába ejtette. E hely őrséggel elláttatván, Esztergamnál a balpartra szálla a sereg, Buda vívása előtt Váczot s Pestet is elfoglalandó. A törökök részéről ez évben Musztafa, aleppói basa, volt a szerdár, ki mihelyt a császáriak mozgalmáról értesűlt, a budai, temesvári, egri és bosnyai basák alatt, mintegy 20 ezernyi sereget küldött Váczig elejökbe. Az ütközet itt jun. 27-kén folyt le; a törökök megverettek; Szidi, temesvári basa, megöletett. Vácz még az nap megadta magát; Pestet pedig három nap mulva felgyújtva s üresen találták a császáriak.

Vácz és Pest visszavétele.

És most, miután mind a két helyen elégséges őrség hagyatott, Károly herczeg julius 9-kén és 10-kén ismét a jobb

---

[1]) Lünignél Litt. Proc. Europ. III, 52. 58. Han: e. h. 608. 620. 625. Wagner: Anal. Scep. IV, 197. Ezen év eseményeit bőséges részletekkel adja még elő a Hist. des Troubl. de Hong. III-dik kötete, mely 1685-ben először adatván ki, 1690-ben már 3-dik kiadást ért Párisban.

[2]) Barkóczy Fer. hűségre térése jutalmáúl a felvidéki mezei hadak alkapitányává neveztetett. Lothringeni Károly hg. levele Barkóczyhoz febr. 22-ről; Capraráé máj. 4-ről. A pálóczi levélt.

1684. partra tette át hadait és Sz. Endrénél tábort ütött. Alighogy az átszállás végbement, Musztafa basa már is megtámadta a keresztény tábort, de visszaveretett; s midőn Károly herczeg, három nap mulva, Buda alá a felhévvízhez nyomúlt hadaival, ő Érdnél sánczolta be magát. A vívást nagy erélylyel kezdte meg a keresztény had, melyet most a nádor, — miután Érsekújvárt, nehogy magát eleséggel elláthassa, 3000 magyarral körülvétette, más két ezret a Rábavonal védelmére, ugyanannyit a Drávához Lesslie tábornok alá rendelt, -- mintegy 9—10 ezernyi részint lovas, részint gyalog magyarral szaporított. Julius 19-kén egy heves roham, melyben két ezer magyar is részt vett, néhány óra alatt kezünkbe juttatta az alsó vízi várost. Másnap a Gellért hegyét is elhagyni kényteleníttetett az ellenség; mi által az Érdnél táborozó szerdár összeköttetése megszakadt a várbeliekkel. Míg azonban Musztafa ott táborozik vala, a vívók minden perczben tarthattak támadásától, s addig délszakról nem is lehetett derekasan megkezdeni az ostrommunkát. Károly herczeg tehát őt jul. 22-kén reggel tábora előtt megtámadta s több órai véres harcz után, melyben mintegy öt ezer török maradt a harczmezőn, rendetlen futásra kényszerítette; összes táborszere a mieinknek jutott martalékúl. Az Eszterházy János győri alkapitány vezénylette huszároknak oly dicső részök volt a győzedelemben, hogy őket e miatt Lajos badeni őrgróf különös magasztalásra méltatta a bátyjához, Hermann őrgrófhoz s a hadi tanács elnökéhez, intézett levelében.

Buda sükeretlen vívása.

De bár ezután külső ellenségtől háboríttatlanúl folytathatták a vár vívását; bár szeptember havában Miksa-Emmanuel, bajor választó fejedelem ismét nyolcz s más német hadak is néhány ezerrel növeszték számukat; és bár a szeptember végén egy újabb haddal közeledő Musztafa szerdár Fehérvárig ismét visszavonúlni kényszeríttetett; a vívást mindazáltal a vezérek egyenetlensége, a gyakori tervváltoztatás, az őrségnek, mely eleinte 12 ezerből állott, a többször ismételt rohamokat erélyesen visszaverő vitézsége; majd a

1684.

keresztény táborban mutatkozó eleséghiány és ragályos nyavalyák, s az eleségökből végkép kifogyott, zsoldot pedig a nádor sürgetései daczára sem nyerhető magyaroknak szétoszlása, végre is sükeretlenné tette. Károly herczeg október végén kényszerítve látta magát, a harczok s méginkább a betegségek által mintegy 20 ezerrel megkevesbedett hadakat a vár alól elvezetni, melyek aztán, bár mennyire ügyekezett is a nádor a kimerült s ez évben felette rosz termésű országot megmenteni a szállásolás súlyos terheitől, az éjszaknyugati megyékben osztattak fel téli szállásokra [1]).

Több szerencsével működött a Drávánál Lesslie, a felvidéken pedig Schultz és Barkóczy Ferencz. Amaz Verőczét táborolta körül, s a felmentésére küldött török hadat megvervén, el is foglalta. Emezek Tökölit Eperjes alatt meglepvén, megszalasztották; táborát minden szereivel hatalmokba ejtették; Bártfát, Sztropkót és Makoviczát feladásra kényszerítették; Eperjest mindaztál nem birták megvenni. A balszerencse mind többeket elhajlít vala Tökölitől; s ő azután annál hasztalanabbúl ügyekezett nyilt leveleiben, nagyobb török segély igéretei által, összetartani bomladozó pártját, minthogy Leopolddal a franczia király is békét kötött, s az eddigelé Francziaországból nyert pénzsegély is végkép megszűnt; más részről pedig az udvar mindent ráfordított, hogy pártfeleit tőle elszakaszsza [2]).

Inség az országban.

Ezen év folytában monhatatlanúl sokat szenvedett az ország lakossága mind a tiszai mind a dunai részeken. Amott a kuruczok, kiknek élelmet, ruházatot csak rablás adott, szinte ostromzár alatt tartják vala a vidéket. A velök nem tartó nemesek, hogy legalább életöket biztosítsák, városokba kényszerűltek huzódni; de az alatt javaik pusztulásba men-

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 634. kövv. Han: e. h. 626. kövv. Röder: I, 91. kövv. Hammer: III, 760. Csányi János krón. 106. Histoire des Troubles de Hongrie IV, 10 kövv.

[2]) Wagner: Hist. Leop. I, 648. Katona: XXXV, 141. Hist. des Révol. I, 317.

1684. tek. A városokból alig mertek kijárni a lakosok; mert ha elfogattak, csak nagy váltságdíjért nyerhették vissza szabadságukat; még földeiket mívelni, marháikat kihajtani sem bátorkodtak a kalandozó csapatoktól. A kuruczokkal szinte vetélkedtek a nép kifosztásában s nyomorgatásában a labanczok, Schultz tábornok fent telelő hadteste, mely annál nagyobb terhére vált a népnek, minthogy ez nemcsak fosztogatásainak ki volt téve, hanem kormányilag is reászoríttatott a zsoldosok élelmezésére, porczióik ingyen kiszolgáltatására [1]).

De még nagyobb volt talán, ha lehetséges, a nyomor az éjszaknyugati országrészben, mely miután Bécs ostromának ideje alatt a kalandozó tatár csordáktól feldulatott s kifosztatott, már a második télen kényteleníttetett szállással, élelemmel, porcziókkal ellátni a császári hadakat. „Felséged legjobban tudja, — írá a nádor még Buda vívásának vége felé, midőn a szállásolás iránt a megyékbe már kiment a rendelet, — mennyit szenvedtünk légyen taval a téli szállások miatt, oly annyira, hogy okvetetlenűl elvesznek mind a katonák mind a lakosok, ha amaz eljárás folytattatik .... E szállásolási ügy híre rendkivűl elrémítette a nemzetet, s fiait földönfutókká teszi“ [2]). És a mit a nádor a szállásolásról s a kiszolgáltatandó 180 ezer porczioról, minek értékét ő öt millió forintra számította, s a nép inségéről megjósolt, szomorúan be is következett. „A német katonaság, írja kronikájában a sopronyi Csányi János, erős executiokat tartott; mivel a lakosok a tiszteknek nem fizethették meg a havi pénzeket, minden marhájok elhajtatott s eladatott; a parasztok nagyobb része elfutott házaiból. Ekkor aztán földes uraik exequáltattak; . . a nemesekkel oly gonoszúl bántak, hogy a kik a végekhez közelebb estek, legértékesb vagyonukkal Sümeg várába zárkózának, ellentállásra készülvén. Három ezred parancsoltatott ellenök; de miután a felség ennek következményeire figyelmessé tétetett, ez még is elmaradt... Számtalan magyar jön városunkba (Sopronyba) koldulni, kiket elébb a tatárok, aztán a két téli szállásolás alkalmával a németek mindenükből kifosztottak. Parasztok, kiknek az előtt 12 ökre, 12 lova, 30 sertvése, és egy birkanyája volt, kiknek az itteni német napszámosok évenként 300 keresztet s kalangyát is arattak, jőnek most hozzánk kenyeret kéregetni; s mivel őket eleinte nem akarták a városba ereszteni, a mezőn szedett parajt ették; ez mutatja mily éhséget szenvedtek e szegények". És ismét: „A mi városunk is jó formán szenvedett a szállásolás alatt, bár mi, itt lévén maga a lothringeni herczeg szállása is, nem természetben, hanem pénzül, havonként 1800 ftot adtunk tartásukra, s e felett szénát és zabot 80 lóra. De a Rábaközét két hónap alatt annyira kiélték a katonák, hogy a legtöbb falu üres maradt, a parasztok elfutottak, ugyannyira hogy a katonákat február végén a Rábaközből Ausztriába kellett küldeni, mivel amott már nem volt mit enniök. Maguk a szegény lakosok kutyáikat, macskáikat is kénytelen voltak megenni éhségökben" ¹). 1684.

---

[1]) Wagner: Anal. Scep. IV, 198. Fata Tarczal. Rumynál: I, 86. Károlyi Sándor önéletirása ez év alatt.

[2]) Opiniones et litt. Pauli Eszterbázy Szalaynál: V, 281.

A hadmunkálatok 1685-ben is szintúgy, mint a mult évben, a Drávánál Lesslie, a felvidéken Schultz alatt körülbelül ugyanannyi hadakkal folytattattak, mint a mult évben. Az ország közepén ismét Károly herczeg kezében volt a fővezérlet. A tél folytában a török Apafy által is tett Bécsben békeajánlatot, mely azonban szintúgy visszavettetett, mint a a budai basa békekisérlete, mely szerint 60 ezer aranyat igért a minisztereknek, ha a császárt az ajánlat elfogadására birják ²). Leopold, a pápától 300 ezer ftnyi segélyt készpénzben s e felett felhatalmazást nyervén, az egyházi jövedelmek egy részét is a háború költségeire fordítani ³), a birodalomból is újonnan 1685.

---

¹) Magyar történ. Tár V, 113. 117.

²) Hermann badeni őrgróf jelentése Rödernél I, 126.

³) A hadi pénztárba folyt Szelepcsényi érseknek is, ki 1685. jan. 14-kén mult ki, a már Bécs ostromakor lefoglalt 500 ezer forintján ki-

1685 tetemes haderőt fogadott; miszerint Károly herczeg, a Drávánál s a felvidéken működő hadakon és a több felé alkalmazott, körülbelül 25 ezernyi magyar haderőn kivül, mintegy 45 ezernyi sereggel kezdhette meg, de a birodalmi hadak elkéste miatt, csak juliusban, munkálatait, melyeknek ez idén Érsekújvár megvétele tűzetett czéljáúl.

Érsekújvár visszavétele. A herczeg jul. első tizedében táborolta körül az erős várat, melyet 3000 török védelmezett. Míg azonban itt a vívás nagy erélylyel folyt vala, Ibrahim budai basa, auguszt. elején Visegrádot megvévén, Esztergamot szállotta meg. A herczeg tehát, Caprara tábornokot a vívás folytatására seregének egy részével Újvár alatt hagyván, maga a nagyobb részszel Esztergam felmentésére sietett, melyet, miután már a tamáshegyi várda török kézre jutott, Strasser ezredes csak 1200 emberével sokáig nem volt volna képes megvédeni. Közeledtére, Ibrahim felhagyott a vívással s ütközetre készült. És aug. 16-ka, midőn ez Újfalunál vívatott, ismét új babért füzött Károly herczeg homlokára. A törökök, bár számuk a mieinkét jóval meghaladta, megverettek, s 30 ágyujokat és minden táborszereiket hátrahagyva, rendetlen futásnak eredtek; a futamodókat Batthyány és Czobor huszárai s Monaszterli ráczai vették üzőbe. A győzedelmes keresztény had más nap mindjárt visszaindúlt Érsekújvár vívásának folytatására. De Caprara azt időközben oly erélyesen intézte, hogy már aug. 19-kén végrohamra vezethette ostromtömegeit. A török basa, ki eddig minden megadási felhivásra tagadólag válaszolt, reményét, bátorságát vesztvén, most fehér zászlót tűzetett a falakra; de a vívók, kiknek a vár martalékul igértetett, dühökben arra már nem ügyeltek, s a falakat meghágván, az őrségből két százat alig hagytak életben. Az éjszaknyugati megyéket 22 évig szünetlen zsarló,

---

vül egész, 170 ezer frtra becsült arany-ezüst marhája. Timon: Purpur. Pann. 289. Wagner: Hist. Leop. I, 652. Hist. des révol. de Hongrie I, 318.

pusztító vár valahára visszakerült s a várral 90 s néhány ágyú jutott a győzők kezeibe [1]). 1685.

Ibrahim szerdár, kit a budai helytartóságban Abdurrahman basa váltott fel, miután a Nyerges-Újfalunál megvert hadait Budánál némileg rendbe szedte, a Duna balpartján készült megsegíteni Érsekújvárt, melynek elestéről még nem vőn vala hírt. De alig érkezett Nógrádig, midőn nemcsak a történtekről, hanem arról is értesült, hogy az egész keresztény sereg átkelt az Ipolyon s elejébe siet. Ő azonban nyilt csatába nem bátorkodott többé ereszkedni, s Nógrádot, s a mult télen visszavett Váczot felgyújtván, sietve vonult vissza Pestre, Budára, s Károly herczegnek békét ajánlott. A herczeg azonban csak azon feltétel alatt igérte az ajánlatot a császárhoz juttatni, ha elébb a Porta szándékát megérti, valjon hajlandó-e visszaadni a béke díjáúl mind azt, mit a mult időkben Magyar- és Horvátországban elfoglalt; — mit a basa természetesen tagadó válasznak vett. Ez évben mindazáltal a herczeg nem folytatta tovább hadmunkálatait; hanem, miután mind Lesslienek a Drávához, mind a felvidékre Tököli ellen némi erősítvényt küldött, téli szállásokra vezette fáradt hadait. Lesslie és Erdődy bán sikerrel működvén, Eszékvárost még ez évben visszafoglalták [2]).

Tököli vereségei.

Míg a törökök a harcztéren ily veszteségeket szenvedtek, Tökölinek is hanyatlásban volt szerencsecsillaga a felvidéken. A tavaszon ugyan még kedvezett egy ízben fegyverének a szerencse, midőn Schultzot, ki május elején Ungvárt megszállotta volt, onnan tetemes veszteséggel visszaűzte; de ez volt szerencséjének utolsó fellobbanása. Ezóta csapás után csapás érte a pártvezért. Schultz nem sokára Krasznahorkát, Barkóczy Ferencz pedig junius elején Ónodot megvé-

---

[1]) Han: Pann. 712. Wagner: Hist. Leop. I, 657. Röder: I, 131. kövv. Hammer: III, 775. Csányi krón. 118. Spangár: Magy. Krón. 44. Histoire des Troubles de Hongrie IV, 99—144.

[2]) Wagner: Hist. Leop. I, 663. Hist. des Troubles IV, 159. Schmidt: Hist. Ottom II, 198.

1685. vén [1]), a felvidéken lévő császári hadakkal, 8000 némettel s 2000 magyarral jul. 18-án Eperjest szállták meg, melyet Feldmayer, ki a mult években pártolt el a császár zászlai alól, 700 kuruczczal s 300 némettel oltalmazott. De bár mily erélyes volt is a városbeliek önvédelme s érzékeny az ostromlók vesztesége, hét héti küzdelem után, midőn már a Károly herczegtől felküldött Caprara is tetemes segélylyel közelgett, szept. 11-kén a város, teljes bántatlanság, minden javaik s polgári és vallási jogaik megtartásának feltétele alatt, végre megadta magát. Eperjes bukását még azon hónapban Tokajé, utóbb Kállóé is követte [2]).

Tököli elfogatása a kuruczokat a királyhoz téríté.

A balszerencse, mely a törökök fegyverét ez évben is mindenütt érte volt, még saját veszteségei előtt megdöbbenté s arra birá Tökölit hogy ismét békealkuról gondolkodjék. Szirmay István, kit e végett Bécsbe küld vala, biztositá az udvart, hogy Tököli nemcsak a még kezén lévő várakat átadni, hanem a maga erejét is a török ellen fordítani hajlandó, ha méltányos feltételek mellett békét, kegyelmet nyerhet. Míg azonban Szirmay Bécsben értekezék, Tököli maga Eperjes és Tokaj elveszte és Capraránák, ki Schultztól a felvidéki hadak vezérletét az imént átvette, Kassa ellen intézett készületeiről értesűlvén, oktob. elején Nagyváradra ment, hogy a basát seregeinek szaporítására indítsa. De a basa, segélynyujtás helyett őt, Ibrahim vezér parancsára elfogta s vasra veretve annak táborába küldötte.

Mondják, a szerdár ezt azon okból tette volna, mivel a bécsi udvar Tökölinek Szirmay által tett ajánlatát neki fölfedeztette. Mások szerint Ibrahim szerdár, Érsekújvár elveszte s újfalusi veresége miatt a szultán haragjától tartván, újabban is a békén dolgozott a bécsi udvarnál, s hogy azt

---

[1]) Lothringeni Károly levele Barkóczy Ferenczhez oct. 10. A gr. Barkóczyak pálóczi levéltárában.

[2]) Schmidt: Hist. Ottom II, 200. Hist. des Troubles IV, 144. Wagner: Hist. Leop I. 669. Spangár 45.

1685.

megnyerje, Tökölit, mint a háború kezdetének fő okát, kiadni szándékozott volna a császárnak, felbiztatva lévén Caraffától, hogy a pártvezér fején megvásárolhatja a kivánt békét. Amaz állitásnak valószinűségét emeli az is, hogy mihelyt Tököli elfogatásának híre Bécsbe jutott, Szirmay a nádor ellenzésének daczára, szintén fogolylyá tétetett. De bármi legyen is a való, annyi bizonyos, hogy a török ennél nem tehetett volna hatékonyabbat a végre, hogy uralmát Magyarországban meggyöngítse, s maga ellen mindenkit fölingerelvén, az ország szabadulását lehetővé tegye. A kuruczok, mihelyt fejedelmök elfogatásáról értesűlnek vala, csoportosan visszatértek Leopold hűségére. Caprara már okt. 20-kán utasítá Barkóczy Ferenczet, a mezei hadak tábornokát, hogy miután Tököli követői közől sokan kegyelmet kérnek, hirdesse ki ő felsége kegyelemlevelét s vegyen hitet a megtérőktől; a megtért katonaságnak adjon alkalmas kapitányokat s más tiszteket; hogy pedig a megtérésre másoknak is kedvet nyujtson: hadaiban tartson jó fegyelmet, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Kraszna s Mármaros megyéket és Debreczen városát oltalmazza minden károktól; s hogy e megyék a téli szállásokra jó karban maradjanak, hadait lehetőleg a török részekről lássa el élelemmel [1]). Szűcs János és Deák Ferencz Tököli mezei hadainak egy részével Kállóra mentek s Barkóczy Ferencz által kértek és nyertek kegyelmet, azontúl a császári zászlók alatt harczolandók. Petneházy Dávid, a gyalogok ezredese Caprara tábornok előtt tette le a hűségesküt, ki október 13-ka óta Kassát vívta. Ott hódolt a királynak a vén Petróczy István is, ki aztán Petneházyval a városba menvén, annak őrségét és polgárait is reábirta a hódolatra. Kassa októb. 25-kén ugyanazon feltételek alatt, mint Eperjes, kaput tárt. A kuruczok nagyobb része Leopold zászlai alá esküdött. Regécz, Sáros-Patak, Ungvár szintén megadták magokat Leopold vezéreinek.

Kassa hódolása.

---

[1]) A gr. Barkóczyak pálóczi levéltárából.

1685. Ez utolsó vár börtönéből szabadult ki végre három évi fogsága után Fülek hősies kapitánya is, Koháry István, ki aztán tántoríthatatlan hűsége némi jutalmáúl az érsekújvári, vagy mint ekkor nevezték, előhegyi főkapitányságban Eszterházy nádor mellé alkapitánynak neveztetett. Az egész felvidéken csaknem egyedül Munkácsra szorúlt Tököli birodalma, melyet hős lelkű neje, Zrínyi Ilona, megvédeni eltökélve, Caprarának, ki a várat körülfogá, őt annak megadására intő felhívását visszaútasította, kérvén őt, szűntesse meg az ellenségeskedést egy nő ellen, melylyel sem a maga, sem a császár dicsőségét nem fogná öregbíteni. A hadműködéseket ez évben Szolnok, Szarvas és Arad megvétele zárta be, melyeket Mercy és Heissler jobbára már a volt kuruczok közremunkálásával foglaltak el a töröktől [1]).

Munkács ostroma.

Ilona herczegné, mihelyt férje elfogatásáról értesűlt, érzékeny panaszt emelt az új fővezér, Szulejmán basa, előtt a méltatlanságok ellen, melyekkel férje, a fényes Portának hű alattvalója, illettetett, s elégtételt követelt [2]). Tökölit Ibrahim szerdár, úgy látszik, a diván tudta nélkül fogatta el, hogy fejével békét vásároljon. Az ügyes, körmönfont új nagyvezér sietett e hibát jóvá tenni, s valószinűleg ugyanazon hírnök, ki Ibrahimnak szenvedett vereségeiért Nándorfehérvárra a halálos itéletét vitte, volt megbízva azon rendelet átadásával is, mely Tökölit szabadságba s fejedelmi méltóságába visszahelyezte. Ő már decz. 4-kén tudósítá erről hitvesét, s 1686 első napjaiban Nándorfehérvárról Nagyváradra ment, a basával ott a háború folytatásáról, melyre pártfeleit is felhívta, bővebben értekezendő [3]).

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása, a gróf Károlyi nemzetség levéltárából. Wagner: Hist. Leop. I, 670. Histoire des révolut. de Hongrie I, 320. 323. Histoire des Troubles de Hongrie IV, 167. Leopold 1689-ki adománylevele, Katonánál: XXXV, 642. Szirmay: Not. Hist. Cottus Zemplén. 258. Han: Pannonia 704.

[2]) Paur Iván közleménye, Csányi krón. függelékül. Tört. Tár V, 221.

[3]) Tököli levelei nejéhez. Hist. des Troubles IV, 170. Hist. des révolut. de Hongrie I, 321. 328.

1686.

Előkészület
a hadjáratr

A bécsi udvar, midőn a törökök minden békeajánlatait visszautasította, nyilván elárulá, hogy a következő évben is folytatni szándékozik az oly kedvező szerencsével megkezdett háborút; s erre valóban már az ősz óta mind künn, mind benn nagy előkészületek tétettek. Lengyelországgal és Velenczével még folyton fennállott az úgynevezett szent szövetség; és e hatalmak, a lefolyt év alatt ha nem nyújtottak is közvetlen segélyt Leopoldnak, de tetemesen megkönnyítették neki a hadviselést az által, hogy Velencze a tengeren és Dalmatiában, Lengyelország pedig Moldvában és Bessarabiában foglalkodtatá a törököt. Hogy a lengyelek jövőre ezt még sükeresebben tehessék, a bécsi udvar, közbenjárása által, valahára véget vetett a Lengyel- és Oroszország közt régóta fennálló viszályoknak; e hatalmak 1686-ki májusban örök békét kötöttek, és Oroszország a szent szövetségnek szintén tagjává szegődvén, a töröknek a maga részéről is háborút izent. Még elébb sikerült a bécsi udvarnak Fridrik Vilmos brandenburgi választó fejedelemmel megkötni ama szövetséget, mely szerint e fejedelem némi sziléziai birtokért és 100 ezer tallérért nyolcz ezernyi hadosztályt kötelezett küldeni a császár seregébe [1]).

Szerződé
Apafyval

Nem kevesebb gondja volt az udvarnak most arra is, hogy Apafy, ki, mint említők, már 1683-ban is, és azóta folyton kereste kéz alatt a császár jó kedvét, hogy azon esetre, ha a török Magyarországból kiűzetnék, Erdély, szabadságainak csorbulása nélkül, fogadtassék császári pártfogás alá, a töröktől már is tényleg elálljon, s ha még titkon is, segélyezze a császáriakat. E végett a múlt őszön egy Dunod Artid nevű jezsuita jelent meg Apafy udvarában, őt arra birandó, hogy Mármarosban a császári hadak egy osztályának téli szállást adjon, s a szövetség forma szerinti megkötésére Bécsbe követeket küldjön. Ezen értekezlet folytában Vete-

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. I, 677. kövv. Hist. des Troubles de Hongr. IV, 221. kövv.

1686. rani tábornok egy gyalog s négy lovas ezreddel csakugyan be is vonúlt Mármarosba; Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály és Szász Miles Mátyás pedig Bécsbe küldettek, s félévi alkudozás után, junius 28-kán 1686-ban, fő pontjaiban következő szerződést kényteleníttettek aláírni: A császár elfogadja Erdély s kapcsolt részeinek pártfogását; azok védelmére, mihelyt a fejedelem és a rendek által felhívatik, elégséges hadat küld, mely Erdélyben a fejedelem fő parancsa alatt álland; ennek zsoldjáról a császár, élelmezéséről a fejedelem gondoskodik; s addig marad bent, míg a fejedelem kivánja. A mit Erdély a töröktől saját erejével visszafoglal, az övé marad; a közös erővel elfoglaltakból pedig az leszen Erdélyé, mire régibb idők óta joga van. Erdély minden jogait csorba nélkül megtartja. A bevett négy vallás, jogaiban s birtokaiban háboríttatlan marad; a kegyuri s papi jogot a császár soha sem fogja Erdélyre kiterjeszteni, sőt azt soha még indítványba sem hozatja. Szövetkezési jogát a fejedelem épségben tartja fen, feltéve, hogy szövetkezései ezen örökös szerződéssel és Magyarország javával nem ellenkeznek. Apafy Mihály és hasonnevű fia, ki utódáúl már megválasztatott, holtiglan háborítás nélkül uralkodnak; haláluk után Erdély szabadon választja fejedelmét. Ezen szerződés, nehogy annak idő előtti nyilvánítása miatt, Erdély török-tatár hadak prédájává legyen, Tömösvár és Nagyvárad visszavételéig titokban fog maradni; addig is azonban Erdély fegyverrel s eleséggel segítendi a határaihoz közel működő császári hadakat; Dévába és Kolosvárba pedig a háború végeig az őrség két harmadáúl császári hadat fogad. Téli szállásokra Erdély és részeibe a császári hadak nem küldetnek, hanemha a fejedelem s a rendek megegyeztével. Erdély a pártfogásért s védelemért évenként 25 ezer aranyat fizetend [1]).

---

[1]) Bethlen Miklós önéletirása I, 551. kövv. II, 17. 21. kövv. Dumontnál: VII, 2. 130. Historia diplomatis Leopoldini. A m. Kancellaria levéltárában.

Bár azonban az udvar e szerint Erdély részéről már 1686. 1686 elején biztos lehetett, nem minden aggodalom nélkül látta mégis, miképen a szabadságát visszanyert s török segélylyel ellátott Tököli még a birt várainak elveszte után is nagy bajt okozhatna a felvidéken, ha netalán régi hívei ismét hozzá csatlakoznának. Ennek meggátlása végett két ellenkező eszközhöz nyúlt a bécsi udvar. 1686 elején Csáky Lászlót kassai főkapitánynyá nevezte [1]) s általa számos rendjeleket s más kitűntetéseket s kedvezéseket, osztogattatott szét a felvidéken azon megtértek közt, kiknek hűségét magának biztosítani kivánta; a volt köz-kuruczok két havi zsoldot kaptak; ellenben mind azokat, kik, e módon megnyerhetők nem lévén, Tökölihez hívek maradának, elfogatni s ekként velök a felvidékről minden forradalmi anyagot eltávolíttatni rendelte. E nagy mérvben űzött elfogatásokról azonban még alább leszen szó; itt csak azt említjük még, hogy maga Tököli megbékítése iránt sem mondott le minden reményéről a bécsi udvar; s ez volt oka, hogy Munkácsot, melybe hitvese gyermekeivel együtt zárkózott volt, bár ostromzár alatt tartá, vívatni nem engedte; Szirmay Istvánt pedig, mihelyt Tököli megszabadúltáról értesűlt, Bécsben szabad lábra tette, s a rajta, mint követen, elkövetett méltatlanság miatt panaszkodónak azt válaszolta, hogy elfogatása ő felsége tudta nélkül történt, feledje azt tehát és járjon el tovább is ura érdekeiben [2]).

---

[1]) Caprara lev. Barkóczy Ferenczhez ápr. 11. A pálóczi levélt.

[2]) Csányi János krónikája 123. Ihro Kay. May. haben ... von Wyen auss etliche schöne gnadten pfening hinein in Ober Ungern geschicket, alda die vornembsten Ungern darmit zu beschenken, dass sie ihme als ihren rechtmessigen Herrn und König mochten getreu verbleiben, und den andern jedten so übergangen sein, einen jedten zvey Monath solth. Hist. des révolut. de Hongr. 321.

IV.

1686. A hadjárat Leopold fegyvereit 1686-ban még nagyobb szerencse kiséré, mint a mult években. Ez év folytában tűnt fel valahára a 145 év óta szolgajárom alatt nyögő főváros s vele együtt az ország fölött a szabadulás csillagzata. Korán közhírűl lőn, hogy lothringeni Károly herczeg, a császári hadak szerencse-kegyelt fővezére, az idén Budát, az ozmán hatalomnak Magyarországon kulcsát s legerősebb védfalát fogja megszállani. És a történendőknek mintegy előérzete riasztá fel a keresztény Európát, de még inkább a fényes kaput: angolok, francziák, spanyolok, olaszok, németek, köz és magas rendűek, számosan önként gyűltek a győzedelmes császári zászlók alá; Konstantinápolyban ellenben köz imák, és ünnepélyes processiók tartattak Mohammed haragjának megengesztelése, az előérzett szerencsétlenség elfordítása végett [1]. Leopold a külsegélylyel s mintegy 20—25 ezernyi magyarhorvát hadakkal együtt körülbelül százezer embert számlált ezen évben zászlai alatt.

A táborozást Caraffa nyitotta meg, ki összegyűjtvén a Szatmár körül telelő 4000 német s a Petneházy vezénylete alatt levő 3000 magyar hadat, február 9-kén Szentjób várát szállotta meg. Harmad napon az 500 főből álló őrség feladta a várat s Nagyváradra kisértetett. A várba őrséget vetvén, Caraffa Debreczen alá szállt, hogy annak lakosait, kik a rájok kivetett élelmi szállítást Tököli feltűnte óta megtenni elmulasztták, megbüntesse. „Mily kegyetlenségeket követett el itt a magyarokon, jobb elhallgatnom“, úgymond Károlyi Sándor. Nem is menekűltek elébb a zord embertől a szegény debreczeniek, mígnem 80 ezer frtot fizettek le neki. Utóbb a Petneházytól cselbe kerített egri őrségből is mintegy három századot vágott le a császári had, Ozmán basával egyetemben[1]). 1686.

---

[1] Ld. ennek leírását Csereynél 171. kövv.

Caprara időközben folyton megszállva tartá Munkács várát; sőt miután Tököli az ország lakosaihoz egy izgató nyilatkozványt bocsáta szét, és pártfeleinek maradványaival s némi török segélylyel ismét táborba szállt, az eddigi ostromzárt valóságos vívássá változtatta; de az úrnéjokat mind halálig védeni megesküdt őrhadak, s oda menekűlt nemesek, az erős sziklavárban sükeretlenné tették erőködéseit, s ápril végén a Bécsből vett rendelet szerint a vívással végkép felhagyott, s a felvidéki hadak vezérletét is átadta Caraffának, maga azontúl a derék had munkálataiban veendő részt. Caraffa, leginkább Tököli szemmeltartását nyervén feladatáúl, ismét csak ostromzár alá vetette a sziklavárat[2]).

A derékhad junius első tizedében Párkány mellett gyűlt össze két nagy osztályban, melyek egyikét, mintegy 45 ezer embert, Károly herczeg vezérlé; másika, 25 ezer ember, Miksa bajor fejedelem vezérlete alatt álla. Amabban a fővezér mellett Stahremberg, Rüdiger és Caprara, Croy és Neuburgi Lajos herczegek, Suse, Schultz, Dunewald, Pálfy, Thun és Taff grófok, Thingen, Mercy, Lodron bárók, — emebben a bajor fejedelem mellett Lajos badeni, Keresztély szász weissenfelsi és Eugen savoyai herczegek, Schaffenberg, Gondola, Batthyány, Aspremont és Piccolomini grófok, Wallis, Beck bárók stb. foglalták el a főbb vezényleteket. Ezeken kivül még számos spanyol grandot, angol lordot, franczia s olasz marquist és német herczeget, mint önkénteseket, hozott a kiváncsiság a világhírű harczra. Scherffenberg és Veterani tábornokok mintegy 10—12 ezernyi haddal Erdélybe küldet-

---

[1]) Joan. Vico: De reb. gest. Antonii Caraffa Lib. I, 127. Hist. des Troubl. IV, 203. Wagner: Hist. Leop. I. 681.

[2]) Hist. des Troubles de Hongr. IV, 181. kövv. 205. kövv. A Munkácsba szorúlt nemesek levele a nagyvezérhez. M. Történ. Tár V, 222.

1686. tek, hogy, mint Bethlen Miklós mondja [1]), annyi ezer „oratorral“ vigyék be s mutassák elő a fejedelemnek a szerződés okmányát, melyet Haller és követtársai, azon pontja miatt, mely szerint Kolosvárba, Dévába német őrség vala vetendő, elfogadni vonakodtak. Scherffenberg Erdélyben hasonló ellenzékre talált, s nem sokára visszatért a derék hadba. E szerződés el nem fogadását utóbb keservesen megbánta e tartomány.

Buda vívása. Junius 14-kén Párkányról, miután egy újabb hadi tanácsban Buda vívásának terve egyező akarattal elfogadtatott, mind a két fő sereg megindult: a bajor fejedelem Pest felé, hogy azt megvegye; Károly herczeg a Dunán átkelvén, Buda felé, melyet 18-kán, a Svábhegytől a ma császár fürdőnek nevezett felhévvizekig, körül is táborolt. A bajor fejedelem, Pestet elhagyva, a dunai hidat kiszedve találván, mihelyt a híd Ó-Budánál elkészült, szintén átkelt a jobb partra, s a Gellért hegyen foglalt állomást. Miként az elfogott törökök s kémeink egyezőleg állíták, Budában a vén Abdurrhaman, másként Abdi, vezérbasa alatt 12 ezer gyalogból és 3000 lovasból állott az őrség. Midőn az ostrommunkák megnyittatának, Pálfy és Gondola egy erős lovas dandárral Fehérvár, Batthyány és Bercsényi egy más dandárral Adony felé küldetének a várnak netalán segedelmére jövő hadak szemmel tartása végett. Batthyány a Csepel szigetnél 20 nagy bárkát fogott el a Dunán, melyeken Abdi basa mintegy ezer asszonyt s gyermeket némi értékesebb podgyászszal Belgrádba akart szállítani. A martalék többre becsűltetett 50 ezer tallérnál [2]).

Junius 24-kén Károly herczeg rohamot intézett az alsó város ellen, melynek falán a megelőző napokon már alkalmas rések törettek volt. Heves harcz után e város-rész a keresztények kezébe esett, s a törökök a felső várba vonúltak. Néhány nap mulva az öt-hat ezernyi sváb és frank, később a nyolcz ezerből álló brandenburgi segély is megérkezett Schöning Ádám vezérlete alatt; s amazok a lothringeni és bajor között, emezek a lothringeni balján a Duna mellett foglaltak állomást. És most a vár minden oldalról körül lőn fogva; a viárkok, a közeledési vonalok s a tűzaknák ásása mindenfelől nagy buzgalommal folyt, míg a 60 nagyobb ágyú és 40 mozsár a falak ellen működött. Jul. 13-kán Károly herczeg rohamot intézett a bécsi kapu körül; de bár a vívók vetélkedtek bátorságban, bár néhányan a falakra is felkaptak, a várbeliek ellentállásán megtört erőködésök. Másfél ezer keresztény hullott el a rések körül, köztök számos tiszt és önkéntes úr; még számosabban kisebb nagyobb sebbel vitettek el a harcztérről, kik közől Piccolomini, Weldentz és Veja herczegek nem sokára meg is haltak [1]. Pár nap múlva mindazáltal a bajor fejedelem a Gellérthegy felől a legerősebb bástya árkát elfoglalta. 1686

---

[1]) Önéletirásában II, 23.

[2]) Hist. des Troubles de Hongrie IV, 227. kövv. Röder: I, 179.

A faltörés ezután újra megkezdetett. A lőszereket leginkább a spanyol Gonzales Antal s a lőpor rontó hatalmának kifejtésében leleményes eszű Gábor, ferenczi szerzetes, igazgatta, kit a magyarok e miatt tüzes Gábornak neveztek. Emez eloltatatlan görög tűzzel rombolta le a várfalak védkaróit; amaz saját találmányú tüzes golyókat lődözött a várba, melyek közől egy jul. 22-kén a Duna partjára néző fegyvertárba szállt, a boltozatot áttörte s a lőportárba hatván azt légbe röpítette. Az iszonyú rombolás, melyet ez okoz vala, másfél ezer embert ölt meg a várban; a rázkódás oly heves volt, hogy még a Duna is kicsapott partjain, s egy közel lévő bástyán 60 lépésnyi rés nyilt; de, a vívók boszuságára, oly helyt, hol a meredekség miatt nem lehetett hozzá

---

[1] Sebesültek: Commercy hg., Blancfort marquis, Crequi marschal fia, Bejar és Escalona spanyol grandok, Róbert herczeg fia, Halifax, Fitz-James angol lordok, Stahremberg, Mahldegen, Mansfeld grófok stb. Holtak az említett három herczegen kivül: egy Herberstein, Hortenbach, Ermerstein, Kaiserstein grófok, hat angol milord, három spanyol nemes Bejár herczeg kiséretéből stb.

1686. férni. Károly herczeg e rombolás hatására számítva, Abdi basát Königsegg által a vár feladására szólította; de siker nélkül.

Öt nap mulva tehát, mi közben Eszterházy újabban 4000 magyart hozott a táborba, a vezérek ismét s most egyszerre három helyen, a bécsi kapunál, a mai halász-városban, s a kastély oldalán, intéztek rohamot. A várbeliek négy túzaknája s azok fellobbanása után magok a kitört várbeliek a kastély táján, mindjárt a harcz elején oly nagy romlást tettek a vívókban, hogy azokat Eugen savoyai s Lajos badeni herczegek csak bajjal fordíthatták meg a futamlásból. A harcz, e hősök lelkesítő példájára, újabb hévvel megkezdetett; s négy órai öldöklő viadal után a külső fal, mind a déli mind az éjszaki oldalon, a mieink birtokába jutott; egy győri hajdú volt az első, ki a falra zászlót tűzött. E falak megvétele négy ezer közvitéz s kétszáz tiszt életébe került [1]) a keresztényeknek; de birtokuk új reményt új erőt öntött ezek kebelébe.

Károly herczeg s a bajor fejedelem jul. 30-kán ismét felhívta Abdi basát, adná meg a várat, melyet megtartania már lehetetlen. „Kivánjanak bármely más várat, s kivánságuk megadatik, ha a vár alól elvonúlnak", válaszolá Abdurrahman; „de Budát, a birodalom kulcsát, a próféta előházát, nem adhatja fel". A basa kétségkivül tudta, hogy Szulejmán nagyvezér már megindult Eszékről, hogy őt megsegítse. De ideje korán meghozta e hírt Pálfy tábornok Károly herczegnek is, ki ennél fogva Batthyányt és Bercsényit kémútjokból, Scherffenberget és Veteranit Erdélyből, Caraffát és Heisslert a Tisza mellől nyomban magához szólította; a Gellérthegynél még egy hidat veretett; a tábort pedig oly mesterileg megerősítette, hogy bizton megvárhatta benne a nagyvezér megérkeztét. Ez aug. 12-ken Hamzsabég és Buda-Örs között 1686. jártatott tábort, alig egypár ágyúlövésnyire a keresztényeké mögött, melynek sánczai, a budai hegyeket mind magokba foglalva, a Dunától a Dunáig terjedtek. Károly herczeg azonnal 40 ezer embert állíta fel sánczai körül ellene; a többivel folytatván a vár vívását. De a nagyvezér derék ütközetbe nem akart bocsátkozni, s csak azon mesterkedett, hogy míg fő hadának mozdulataival a császáriak figyelmét elfoglalja, ezek háta mögött némi segélyt lophasson be a várba. Ezt már 14-kén megkisérlé egy hat ezer főből álló dandárral, mely azonban, miután egy harmada két basával együtt elhullott, kénytelen lőn visszafordúlni. Szerencsésebb volt némileg hasonló kisérlete aug. 20-kán, midőn a magát lóháton keresztül vágni törekvő két ezer jancsárból mintegy 300-nak még is sikerült a fehérvári kapun bejutni a várba.

---

[1]) Sebesültek: Croy és a kurlandi hgek, Partus, Tinghen és Diepenthal tabornokok, Goëlin ezredes, Welhersheim s Asty bárók stb. stb. Holtak: Dana gróf, két kapitánynyal, egy őrnagyvezér Károly hg mellett halt szörnyet stb. A bajor fejedelem részén megsebesültek egyebek közt De la Vergne, Aspremont grófok, stb.

A mieink e közben, bár csekély eredménynyel, szakadatlan folytatták az ostromot. Aug. 22-kén ismét átalános roham intéztetett, melyet végre több süker jutalmazott. Károly herczeg a bécsi kapunál a belső falon is erős állást fogott, úgy hogy itt már csak a czölöpzet s a hamarjában felhányt sánczok és földművek védték a várbelieket. A kastélynál a bajorok s badeniek a fő bástya romjain keresztül szintén felkaptak a belső falakra, és bár a nappali ostrom alatt, Rummel tábornok eleste után, azokat meg elhagyni kényszerűltek, a beállott zivataros éjen ismételt roham által Miksa fejedelem azokat megint hatalmába ejté, s a kastély tornyából s egy részének épületeiből is kiszorítá a kétségbeesetten küzdő várbelieket. Abdi basa most hírnököt hírnök után szöktetett ki a várból, tudtára vinni a fővezérnek a várbeliek mind szorongóbb helyzetét. Többen közőlök elfogattak; de volt még is, ki czélhoz jutott: és Szulejmán vezér aug. 29-kén ismét kisérletet tőn, némi segélyt vetni a várba. Egy dandára, mintegy négy ezer ember, most Ó-Buda felől fogott a merénylethez; de a mieink egy csapatáról a másikra

1686. vettetve, 4—5 emberen kivül, kik a városba még is eljutottak, nagy részök levágatott, a többiek visszafordultak; a várbeliek pedig, kik ugyanazon időben egy kitöréssel támogatták amazokat, visszaűzettek. Ez nap érkezett meg Scherffenberg hadtestének egy része is Erdélyből, mi újabb elcsüggedést terjesztett a nagyvezér táborában s a várbeliekben.

Más nap Scherffenberg többi osztályai s a svéd király másfél ezernyi dandárból álló segélye is megérkezvén, Károly herczeg hadi tanácsba gyűjté a hadak vezéreit; s végzéssé lett, hogy egy végső, közönséges roham intéztessék a vár maradványai ellen, míg a hadak nagyobb része a tábor sánczainak vonalain álljon harczrendben a nagyvezér ellenében. De ez, annyi sükeretlen kisérletei után a vár megsegítésében, e napon tétlen nézte, miként veszik meg a keresztények a próféta hitének előházát.

Buda visszavétele. Esti négy órakor hat ágyúszó adott jelt a közönséges rohamra. Ezt a bajor fejedelem s a badeni Lajos herczeg a kastélynál kezdé meg legelébb. Hadait Serini, a felépült De la Vergne és Beck tábornokok vezényelték. Kevéssel utóbb Károly herczeg is a már szintén meggyógyúlt Croy, Commercy és a neuburgi herczegektől, Souches, Diepenthal és Scherffenberg tábornokoktól környezve, a bécsi kapu körül lévő résekre vezette hadait. A harczot egyrészről a győzelem reménye, másrészről a kétségbeesés erélye minden eddiginél hevesebbé tette. Az ostromlóknak minden lépésnyi tért vérrel kelle megvenniök. Egy órai véres harcz után Petneházy Dávid, egy év előtt még kurucz vezér, ki csak aug. közepe táján érkezett a táborba 800 hajdúval, ezeknek élén első hatol be a mai uri utczába, s az oroszlánilag harczolónak példája új erőt önt a kétségbeesetten küzdő törökök csapásai alatt lankadni kezdett németekbe. Abdi basa több főtisztekkel együtt halva rogy le, s velök együtt hull el az őrség java. A többiek a kastélyba vonúltak, hol még mindig kétesen folyt a harcz.

A császáriak a városba hatolván, első dühökben iszonyú mészárlást tőnek annak lakosaiban; majd ők is a kastély felé nyomultak s hátba fogták a bajorok ellen kétségbeesetten küzdő őrséget. Ekkor végre megtört bátorságuk. Részök a Dunára vezető fedett uton törekedett menekűlni, de valamennyien a bajorok foglyaivá lettek; részök, fehér kendőket lobogtatva, a kastély belső részeibe futott. A győzők azonban itt is nyomukban voltak, s dühökben hallani sem akarván a kegyelemről, kiméletlenül vágták, ölték a futamlókat. A kétségbeesés ezeknek most ismét kezökbe adatja a fegyvert s újra egy iszonyú mészárlás kezdődék, míg végre a tiszteknek sikerűlt lecsillapítani katonáik dühét. A janicsárok agája, az alparancsnok s a mufti, mintegy két ezer emberrel, életben maradtak s foglyokká lettek. A törökök és zsidók asszonyai és gyermekei közől is mintegy másfél ezren menekűltek meg a mészárlatból. 1686.

A győzedelmes keresztények ezután zsákmánylásra széledtek el a városban, mely a visszavonuló őrség által felgyújtatván, több helyt lángba borúlt. A zsákmánylók közt egy, a bolognai Marsigli, ki egykoron, mint a velenczei követség tagja, több tudós törökkel barátságos viszonyba lépett volt, tudományszomjától késztve, aranynál ezüstnél drágább kincseket, könyveket, irományokat kutatott a lángok s holt tetemek között. A főtemplom két kamaráját telve találta török irományokkal, melyeket utóbb a bolognai akademiának adományozott. A kastély egy pinczéjében föllelte Mátyás király világhirű könyvtárának is némi csekély maradványait, melyeket aztán Rabatta, fő élelmezései biztos, Bécsbe szállított, hol azok máiglan részét teszik a császári könyvtárnak. A győztes hadak egész éjen át zsákmánylák a várost; és a felkelő nap, mely 145 évig tükrözé magát a város tornyain tündöklő félholdban, most a török járom alól teljes szabadultát remélhető magyarnak örömkönyűiben füröszté sugárait a vértől párolgó s a tűzvésztől füstölgő utczákon [1]).

---

[1]) Buda ostromának főforrásai: A lothringeni herczeg naplója Rődernél az I-ső kötet mellékletei közt; s ugyanott több más okmány.

1686. Szeptember 3-kán Károly herczeg hálaimát s isteni szolgálatot tartatván, intézkedéseket tőn a halottak eltakarítására; s táborkarával a várat megszemlélvén, benne két száznál több ágyút talált, köztök bámulatos nagyságúakat. A vár főparancsnokságát, míg a császár másként intézkednék, Souches altábornagy kezébe tette le, s négyezer német s kétezer magyar őrt rendelt belé Beck tábornok és Koháry István vezénylete alatt. Batthyányt még az napon szemlére küldé egy huszárdandárral a nagyvezér tábora felé, melyet Szulejmán az utolsó napokban Tétény mellé tett volt át. Batthyány a fehérvári úton már visszavonúlva találta a török sereget. A vezérek ennélfogva, azon reményben, hogy az ellenség még az eszéki hídtól is elvágható leend, pár napi pihenés után, szept. 6-kán a Duna mentében lefelé indíták meg hadaikat. De már Tolnán hírűl vették, hogy a sebesen visszavonuló nagyvezér által megelőztettek. Károly herczeg tehát egy hadtestet badeni Lajos vezérletére bízván, mely a horvátországi hadakkal kapcsolatban működnék, Tolnánál a Dunán hídat veretett, a balparton vezérlendő vissza a megfáradt hadakat. Kalocsáról De la Vergne tábornok, egy más hadtesttel, melyhez Caraffa hadai is csatlakozandók valának, Szeged megvételére indúlt. Maga a fővezér Pestre felérvén, a töröktől üresen hagyott s felgyújtott Hatvant vette birtokába s látta el őrséggel [1]).

Simontornya. E közben badeni Lajos Simontornyát megvévén, okt. 9-kén a horvátországi hadtesttel egyesűlt, melynek vezérle-

---

Des Generalfeldmarschalls Hans Adam von Schöning Leben u. Kriegsthaten. 100. kövv. Richards Jakab szemtanú angol mérnök naplója. Történelm. Emlékek V. köt. Londoni magy. okmánytár 221. kövv. Histoire des Troubles de Hongrie czimü munkának 1687-ben kiadott IV-ik kötete 227—322. l. l. Wagner: Hist. Leop. I, 683. kövv. Miller: Epist. vicissitud. Urbis Budensis 78. kövv. Boethius: Rhumbelorbeerter Kriegshelm II, 70. kövv.

[1]) Histoire des Troubles de Hongr. IV, 326. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 725. kövv.

tét Scherffenberg vette át, s vele együtt 16-kán Pécset szállotta meg. Közeledtére a törökök a várost felgyújtván, a fellegvárba vonúltak. A mieink, mihelyt a tüzet eloltották, azonnal megkezdék az ostrommunkákat. 20-kán már alkalmas rés lévén törve, Lajos herczeg rohamhoz készüle; elébb mindazáltal feladásra szólítá az őrséget, bár egy átfutottól tudván, hogy az hétezer főből áll, nem vala nagy reménye a felhivás eredményében. Szinte meglepetve érté tehát válaszukból, hogy szabad elköltözés feltétele alatt készek megadni a várat. De értésére esett az is, hogy az őrség s a várba menekúlt más kétezer ember, víz hiánya miatt, a tisztek ellen fellázadt: ő tehát a szabad elköltözést is megtagadta, s a vár 22-kén kegyelemre is megadta magát. A vár ezután Thüngen tábornok alatt elégséges őrséggel elláttatván, Lajos herczeg még Siklóst és Dárdát is megvette, s az eszéki hidat, melynek egy részét a törökök felszedték volt, végkép szétrombolta s fölégette; és miután ama várakban mindenütt őrséget hagyott, hadait novemb. elején téli szállásokra vezette. Útközben mindazáltal még Kaposvárt is körülfogta s harmadnapi vívás után feladásra kényszerítvén, Hoster ezredest hagyta benne parancsnokúl [1]).

1686.

Siklós.

Kaposvár.

Ezalatt a Szeged felé indított hadosztály is szép eredménynyel működött. De la Vergne altábornagy ugyan, midőn októb. 5-kén Szeged erősségét szemlére vevé, ágyúgolyótól találva, halva bukott le lováról; de Wallis és Veterani tábornokok, kik a parancsnokságot átvették, erélyesen hozzá láttak az ostrommunkákhoz, míg Barkóczy Ferencz a legeltető lovasságunkban kapdosó tatárcsapatoktól tisztítá meg a vidéket. Egy ily kirándulásából okt. közepén hírűl hozá, hogy Zenta körül több ezerből álló török-tatár had táborozik, valószinűleg Szeged megsegéllését czélozó. Míg tehát Wallis a sereg egy részével a vívást folytatta, Veterani és Barkóczy

Szeged megvétele.

---

[1]) Röder: I, 233. Hist. des Troubles de Hongrie IV, 328. 333. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 727.

1686. 4–5 ezernyi, magyarok és németekből álló lovas dandárral okt. 19-kén Zenta alá siettek s az ellenséget megszalaszták. De ez csak előhada volt Szulejman nagyvezérnek, ki egy magaslat mögött mintegy 12 ezernyi sereggel s 25 ágyúval táborozott, s most, míg a mieink a megfutamlottak táborát zsákmányolni kezdék, lovasságával ellenök rögtön támadást intézett. Veterani zászlóaljait összeszedvén, nehány száz török levágása után ezt is megfutamítá. De alig űzi őket egy óra negyedig a dombok felé, midőn ezekre felérvén, váratlanúl az ellenség ágyúsora előtt látja magát, mely egy gyalog hadtól védetve, sürű tüzelést nyit ellene. A hátrálás a sík téren a sereg nagyobb részének vesztét vonta volna maga után; Veterani tehát az ágyúk ellen is rohamot intéz, s fedezetét egy rövid, de heves harcz után, melyben egyebek közt a szép reményű, magát már Budánál is kitűntetett Károlyi István is elesett, végre szétszórván, az egész ellenséges hadat futamlásra kényszeríti. Az ellenség összes lőszere, több ezer ló s nagymennyiségű más zsákmány jutalmazta a bátor megtámadást. De még szebb gyümölcse lett a győzedelemnek Szeged, melynek 600 főre menő őrsége Veterani visszatérte után a beküldött foglyok által a történtekről értesíttetvén, oly feltétel alatt, hogy Temesvárra kisértessék, a várat azonnal feladta [1]).

Szulejmán nagyvezér ezen újabb veresége után Belgrádba visszatérvén, Caraffa tábornok utján, ki ekkoron Szolnokon időzék, békét ajánlott, miként e tábornok sürgeti vala, hajlandónak nyilatkozván, Tökölit is kiszolgáltatni a császárnak, ha ajánlata elfogadtatik. Tökölinek, ki, minden erőlködése daczára sem lévén többé képes magának tetemesebb pártot szerezni, a lefolyt évben semmi jelentékenyebb dolgot nem vihetett végbe, már nem vélte hasznát vehetni a török, s őt örömest feláldozta volna a béke díjáúl. De a hadi tanács elnöke, Hermann badeni herczeg a dolgok ezen állapotában már nem látott oly nagy fontosságot Tököli személyében, s azt válaszolá, hogy a császár csak úgy lesz hajlandó a békére, ha a Porta mind ama tartományokat visszaereszti, melyeket az uralkodó háztól régóta elrablott, mind szövetségeseit kielégíti [1]. A Porta e választ vévén, minden erejéből készűlt a háború folytatására [2]. 1686.

---

[1]) Röder I, 233. Hist. des Troubles de Hongrie IV, 328. 333. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 727. Károlyi Sándor önéletirása.

---

[1] Vico: de reb. Gest. Antonii Caraffa 144. 163. 203. Röder II, 6.

[2] Hist. des Troubles IV, 339. kövv.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

AZ ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG.

A TÖRÖK URALOM VÉGE.

1687—1703.

ELSŐ FEJEZET.

Az örökös királyság megalapitása.

I.

1687. Azon öröm, melyet Budának s vele az ország nagy részének a török járom alól megszabadúlta a hazafiak kebelében ébresztett, nem maradt sokáig háborítatlan. A mint csökkent a török hatalma s benne gyöngült a támasz, melyhez a nemzet 1604 óta vívott szabadságharczaiban újra meg újra folyamodott: úgy nőtt a császár szolgálatában lévő hatalomviselők, miniszterek, tábornokok önkényes hatalomgyakorlata az országban.

A szomorú napok a protestans hitfelekezetek újabb üldözésével álltak be. Csáky István kassai főkapitány az elmúlt őszön rendeletet vőn, hogy maga mellé vévén Károlyi László szatmári, Barkóczy Ferencz zemplényi főispánt, Klobusiczky és Putnoki királyi táblai s két kamarai tanácsost, a királyi városokban szedje el a protestansok templomait. Ezek 1687-ben „Vízkereszt után való nap indúltak meg . . . Eperjes városában egyezvén meg a m. generalissal, ottan a templomot elfoglalták; onnét Lőcsére, Késmárkra és Bártfára menvén s hasonlót követvén, a templomok helyett a kerítésen kivül mindenütt mást mutattak helyűl, a hol a lutheranusság építhessen és exercitiumát követhesse; úgy az calvinistaság is“. Ugyanez történt Nagybányán is 1). E rendelet annál érzé-

---

1) Károlyi Sándor önéletirása.

1687. kenyebben sértheté a protestansokat, mivel nemcsak az 1681-ki törvénynyel, hanem ama szerződésekkel is ellenkezett, melyek szerint Kassa, Eperjes 1685-ben kapuikat a császáriaknak megnyitván, Tököli pártjától elszakadtak.

Volt még az elégületlenségnek egy más oka is, mely a katholikusok s protestansokból egyaránt számtalan keserű panaszokat fakasztott. Ugyanazon nyomor s inség, ugyanazon zaklatások és fosztogatások, melyeket, mint fentebb említők, az észak-nyugati vidék a bennszállásoló, ingyen élelmezett, minden szükséglettel ingyen ellátott, és a nép s nemesség[1]) felett mégis egyaránt zsarnokoskodó idegen katonaság féktelensége miatt három télen keresztül szenvedett, nyomorgatta most már a második télen az északkeleti megyéket; melyek egyébiránt még azon szenvedésekből sem épültek ki, melyeket a mult évek folytában a kuruczok s labanczok hagytak maguk után. Nem csoda, ha ekként vallásukban, vagyonukban, személyökben egyaránt zaklattatván, néhol talán hangosabb panaszokban nyilvánították elégületlenségöket, s némelyek talán megbánták, hogy Tökölitől elszakadtak, s ismét rája kezdték fordítani szemeiket.

Caraffa Antal rémuralma.

E panaszok, az elégületlenség e feljajdulásai elégségesek voltak Caraffa előtt arra, hogy egy borzasztó üldözést indítson a magyarok ellen, kik iránt, tán épen azért, mivel őket megsértette, oly megrögzött gyűlölettel viselteték, hogy nem átallaná mondani : ‚ha tudná, hogy van erei közt csak egy is, melyben hajlam, vagy csak kimélet rejlik a magyarok iránt, kész volna azt kimetszeni s tűzre vetni‘. Caraffa Antal, nápolyi származású gróf, a hasonnevű cardinál és szentszéki követ s rokona által nyert 1665-ben kamarási tisztséget Leopold udvarában. Utóbb katonai pályára lépett; de azon a bőséges alkalom mellett is kevés érdemet lévén képes felmutatni. 1685 végéig az ezredesi rangnál nem bírt magasabbra emelkedni. Azontúl a jezsuiták és a most elbeszélendő események által nyitott magának útat a méltóságokra, melyek 1686 óta reá halmoztattak. S úgylátszik, nem is tévedünk állítván, hogy természetes kegyetlensége s fanatismusa mellett leginkább is az emelkedési vágy és kincsszomj játszatta véle ama borzasztó szerepet, mely nevét századokon keresztül iszonyat tárgyává tette a magyarok előtt. Igen valószinű, hogy már a protestansok ellen kibocsátott ama rendeletet is ő sürgette s eszközlötte ki az udvarnál, mint kiindulási pontot szándéklott terveire. Annyi bizonyos, hogy 1686 őszén, nem sokkal ama rendelet kelte előtt, bár neki kellett volna átvenni a Szeged vívására küldött hadosztály vezérletét, huzamosabban időzik vala Bécsben; s hogy részben e rendelet okozta az elégületlenség ama nyilvánításait, melyekre vádjait, eljárását alapította. 1687.

---

[1]) A szállásolástól a nemesség sem volt fölmentve. „Útamban . . . Károlyban Terzi grófot (tábornok) találván palotáimban, kellett hálnom hajdúimmal a mosó házban“ — írja Károlyi Sándor 1687. elejéről.

Hogy Tököli, miután a török fogságból megszabadúlt, volt híveinél mindent elkövetett, pártját ismét újabb erőre, régi számára emelni, kétségtelen; de bizonyos az is, hogy e törekvései eredménytelenek maradtak. A régi kuruczok Petneházyval s más kapitányaikkal Leopold zászlai alatt küzdöttek már a török ellen: s ő 1686 folytában minden ügyekezete daczára sem volt képes valamit lendíteni, hogy magát a császáriak előtt félelmessé tegye. Még elébbi tanácsosai is, látván a török hatalom hanyatlását, lemondtak már azon reményről, hogy a török szövetség által állíthassák helyre elnyomott jogaikat; s mióta Eperjes, Kassa megadásával kegyelmet, bocsánatot nyertek, hűségökben állhatatosak, az időtől s országgyülési törvényes eljárástól várták sérelmeik orvoslatát. Így, például, Keczer Endréről, ki az 1662-ki országgyülésen egyike volt a protestans ügy legbuzgóbb védőinek, Tököli István leghívebb barátainak, s Imre legtekintélyesebb tanácsosainak, írva hagyta Rezik János, az egykorú eperjesi tanár, hogy már templomba sem járt, nehogy valamely jöttment ember, vagy Tököli Imrének va-

1687. lamely ügynöke, oly valamit súgjon fülébe, mi őt gyanússá tegye.

De bár Tökölivel most kerűltek is minden összeköttetést, — mit ennek tehetetlensége nyilván bizonyít; templomaik, eperjesi főiskolájok elvételét panasz nélkül nem tűrhették. S miután azok visszanyerésére reményök nem igen lehetett, legalább azon voltak, hogy a kijelölt helyeken mennél elébb építhessenek templomokat, hol vallásukat gyakorolják. E végre Zimmermann Zsigmond, Éperjes városának egyik tanácsosa s a bezárt főiskola felügyelője, egyébiránt Keczer Endre veje, több előkelő városi polgárral együtt buzgón gyűjté a pénzt. Épen ez idő tájban tette Eperjesre székhelyét Caraffa, mint a keletéjszaki megyékben lévő császári hadak tábornoka. Gyűlölete a magyarok iránt gyanakodóvá tette őt, hogy ott is összeesküvést lásson, hol annak nyoma sem volt. Ő nem hihette, hogy Eperjesen, Kassán, a Tököli-féle mozgalmak egykori főfészkeiben, annak most is számosan ne volnának hívei; hogy különösen a gazdag, népszerű Keczer Endre, s fia Gábor, s vejei Zimmermann, Sárosy Márton, Feldmeyer Simon, a város utolsó vívatásakor az őrség parancsnoka, Fleischer György, ugyanakkor városi biró, Medveczky Samu, Schönleben György tanácsosok, s több más előkelő polgárok, — úgy szinte Kassán, a Tököli uralma alatt birói, tanácsosi hivatalt viselt férfiak, a pártvezérhez titkon most is ne szítanának; ő bizonyos dolognak tartá, hogy a templomépítésre szedett pénz, politikai czélokra, Tököli ügyének gyámolítására gyűjtetik.

Kevéssel elébb, 1686 végén történt, hogy Tököli Imre nővére, Mária, Munkácsról, hova férjével, Nádasdy Istvánnal, még 1685-ben ment látogatóba sógorasszonyához s hol az ostromzár alatt ő is bennrekedt, férje halála után Terzy tábornoktól, az ostromzár parancsnokától, útlevéllel ellátva, Kassára költözött. Caraffa lehetetlennek tartá, hogy az özvegy más czélból jött volna Kassára, mint hogy ott Imre testvérének pártot szerezzen; s Eperjesen két markotányosnét fogatott el, kik által Nádasdyné, állítólag, Eperjesen is működött volna testvére régi párthíveinek felizgatására. Az elfogott két nő, valószinűleg kínpadra vonatva, ezt nyilván vallotta volna. Ezóta semmi kétsége sem volt Caraffának, hogy Tököli hajdani hívei vele folyton összeköttetésben állnak, a városokat ismét kezére kivánják játszani. Tüstént megírja tehát a császárnak, miképen „egy messze ágazó összeesküvést fedezett fel, mely ha eddig ő felsége fegyvereinek szerencséje által kitörésében nem gátoltatott volna, mindent gyökerestül felforgatandó vala. Innen származik Tököli kevélysége, innen a nyert kegyelmek után is a magyarok daczos viselete. Ezen összeesküvés nem új, csak folytatása azon réginek, mely atyja a boldogult Ferdinánd császár alatt hajtott gyökereket; ki volna ez terjedve több országokra, honnan a magyarok tanácscsal, pénzzel s egyéb szükségletekkel támogattatnak. A királyi kegyelem pazar osztogatása alattomban annyira megerősítette, oly veszélyessé tette ezen összeesküvést, hogy róla köteteket írhatna; de elveszhető levélben többet írni nem bátorkodik. Annyit mindazáltal tudtára adhat, hogy magának ő felségének szentséges személye ellen törekednek; minden országait alapjaiból felforgatni, az egész kereszténységet kiirtani szándékoznak. Nem lehet tehát eléggé sietni a bűnrészesek példás megbüntetésével. A király szelídsége, kegyelmessége csak a jóknak ártana, a gonoszoknak őket martalékul adván. A kegyelem az oka, hogy e nemzet Sz. István óta örökké lázadásban töri fejét. Ideje végre, hogy az teljesen s örökre kiirtassék Magyarországból. De ebben féleszközök czélra nem vezetnek: erélyt és szigort kell tehát alkalmazni. A bűnnyomozást szintúgy mint a büntetést több városban, de mindig a bűnösök lakhelyén, kell végrehajtani, hogy amaz kimerítő, ez visszaijesztő legyen .... De tudja, hogy gyűlöletes tárgyról ír, melyben segélykezet neki nem örömest nyújt valaki: kéri tehát ő felségét, küldje hozzá meghittebb tanácsosai egyikét, Stratt- 1687.

1687. mant, vagy Kinskyt, hogy segedelmére legyen, s hatalmazza őt fel egy rendkivüli törvényszék felállítására.

Strattmannak, Kinskynek semmi kedve sem volt ugyan az ügybe személyesen befolyni, tanácsukra mindazáltal Leopold engedelmet adott Caraffának, hogy Eperjesen egy rendkivüli törvényszéket alkosson; s csak azt ajánlá neki, hogy régiebb lázongás vagy pártütésért, melyért már kegyelem, bünbocsánat adatott, senkit se háborgasson, s csak az amnestia után történtekre szorítkozzék a nyomozásban; ezt a magyar törvények szerint intézze, kínos vallatást is alkalmazhatván a vádlottakra.

Az eperjesi vérbiróság.

Csak e felhatalmazás kelle Caraffának; a keresettételnek a király által elejébe szabott törvényességére ő mit-sem ügyelt, s nem ügyelt arra sem, újabb-e a vétség, vagy olyan, melyért már közbocsánat adatott. Február közepén az említett két markotányosné és Szentiványi László vádjára megkezdé az elfogatásokat; s a börtönök pár nap alatt mind megtelének. Ezután a maga elnöklete alatt 12 tagból álló biróságot nevezett, kiknek nevei következők: Wallis ezredes, alelnök, Fischer Mihály, a kassai kamara igazgatója, Szentiványi László, Megyeri Gábor, sárosmegyei jegyző, Harter Mihály, Medveczky Mátyás, eperjesi tanácsosok, Juliani Péter, Friderici Péter, a danczigi származású Braheim Vilmos eperjesi lakosok, Görtz Márton, az eperjesi őrség parancsnoka, Pelsőczy György kir. ügyigazgató, Burghardt Mátyás hadbiró.

Az elfogottak majdnem kivétel nélkül gazdag, tekintélyes hazafiak voltak, kik, mint a már fentebb is említettek, 1685-ben s azelőtt Tökölinél, vagy Kassa s Eperjes városokban tanácsosi hivatalt viseltek, de midőn e városok Leopoldnak hódoltak, teljes bocsánatot nyertek. De Caraffa evvel mitsem gondolt, s a foglyok ellen vádat emeltetett, hogy Munkács várával, vagy magával Tökölivel összeköttetésben állnak. A fővádló, Szentiványi László mellett, egy elvetemedett nő vala, kit emlékeink Tábori Erzsóknak neveznek. A nyomozás kínpadon kezdetett, s a kiállhatatlan gyötrelmek

1687.

által kicsikart vallomások, s egypár koholt levél, melyeket azonban Caraffa csak kezeinél lévőknek állított, de elő nem mutatott, elégséges alapul szolgált előtte a halálos itéletre. A birák közől a lelkiismeretesbek hasztalan tettek ellenvetést: ezek egyike Megyeri Gábor, az év végén tartott országgyülésen, melyre mint Sáros megye követe jelent meg, nyilván bizonyítá, hogy „a birák nyelve s voksa nem volt szabad s mindennek a tábornok esze s akarata szerint kell vala történni“; miért aztán Wallis és Fischer a birói tisztről le is köszönt.

Máreziusz 3-kán tétetett nyilvánossá az első véritélet, mely szerint Keczer Endre, s veje Zimmermann Zsigmond s ennek kereskedelmi társa, Raucher Gáspár és Baranyay Ferencz, eperjesi tanácsos s a főiskola felügyelője, minden javaik elvesztésére, jobb kezeik levágatására, s lefejeztetésre itéltettek. Az itélet, mely avval indokoltatott, hogy Tökölivel üzeneteket, Tökölinével leveleket váltottak, a törökök s tatárok segedelmét kivánták, harmadnapon végre is hajtatott. Azután a kivégzettek tetemei felnégyeltettek, fejeik a pelengérre szegeztettek, testeik részei a város körül az országutakon függesztettek ki. A kegyetlen ember a város piaczán, saját ablakai alatt emeltette fel a vérpadot, melyen 30 zöld ruhába öltözködött bakó és bakóinas működött.

Hasonló sors érte márcz. 22-kén Keczer fiát, Gábort, vejét Sárosy Mártont, Fleischhacker Györgyöt, 1685-ben Eperjesen városbirót, Schönleben György és Medveczky Sámuel városi tanácsosokat. Féja György volt kassai biró, a kínpadon adta ki lelkét, Feldmeyer Simon, 1685-ben az eperjesi őrség parancsnoka, öngyilkossággal előzte meg a véritéletet. — Május 9-kén újabb halálos itéletek hajtattak végre Székely Endrén, Weber Dánielen s tetvérén, Fridriken, a város egykori jegyzőjén, Bezzegh Györgyön, Tököli hajdani tanácsosán, Radvánszky Györgyön, Palásthy Gáboron és Kovács Györgyön.

1687. És míg Eperjesen a bakók ekképen működtek, a „drágonyosok az országot futották be, — mint Rákóczy Ferencz mondja — hogy elfogják a Caraffa által kitüzött áldozatokat … Többen ezek közől soha sem tartoztak Tököli pártjához, s minden bűnök csak abból állott, hogy a hazában tekintélylyel, népszerűséggel birtak, vagy gazdagok voltak. Hiában hivatkoztak ártatlanságukra, vagy a közbocsánatra, melyet elébbi hibáikért nyertek: új bűnökkel vádolák őket, hogy Tökölinek, vagy hitvesének írtak. A vádlottak előmutattatni kivánták leveleiket; de kérelmök nem teljesíttetett, mert a levelek nem léteztek. E helyett kínpadra vonattak, hogy bűnöket bevallják, bűntársaikat elárulják. Ha aztán kínjaik közt egy szót találtak ajkaikon kicsusztatni maguk ellen, be sem várván, hogy azt a kínpadon kivül is bevallják, a vérpadra hurczoltattak. De még azok is, kiket a legkegyetlenebb kinzások sem birhattak vallomásra, csak súlyos birságon válthatták meg szabadságukat“. És csak keveseknek jutott azon szerencse, hogy nagy öszvegekért kinzás nélkül bocsáttassanak szabadon; mint, például Róth János, ki tiz ezer talléron váltotta meg magát.

A vármegyék, a királyi tanácsosok, maga az udvarhoz annyira csatlakozó nádor is felriadtak az emberi szörny iszonyú kegyetlenségein, igazságtalan biráskodásán, kivált miután hírül vették, hogy Szúnyog Gáspár, Otlik György, Szirmay Miklós, Raksányi János, Géczy István, Ostrosith özvegye, Berthóty Ferencz, Kende Márton, Faigel Péter, Keczer Miklós s több más előkelő nemesek is fogva vannak; hogy Berthótyt és Kendét szintén kínpaddal fenyegette a vallomásra; Csáky István és Károlyi László grófok ellen sőt Kálmáczay itélőmestertől Draskovich Miklós országbiró ellen is hasonló módon akarta kicsikarni a vallomást; hogy a bűnnyomozás mindinkább oly szint ölt, miszerint Caraffa minden személyes ellenét, minden gazdagot, kitől dús váltságdíjat zsarolhat ki, gyanúba hozni, váddal terhelni ügyekezik. Mind ezt kegyetlensége, kincsszomja mellett is aligha

1687.

merészli vala tenni a tábornok, ha Strattmannban, Kinskyben, s némely más miniszterekben hatalmas támasza nem volt volna az udvarnál.

Ezek pártolásától gyámolítva végre addig ment elbizakodottsága, hogy Petenada Györgytől és Géczy Istvántól, Tökölinek egykoron konstantinápolyi követétől, már maga Eszterházy nádor, Erdődy bán, sőt régi ellensége a hadi tanács elnöke, Hermann badeni őrgróf ellen is olyféle vallomást akart kicsikarni, mintha titkon Tökölivel czimboráskodnának. Ekkoron Bercsényi Miklós és Barkóczy László, a felvidék követei, a nádorhoz s vele együtt Bécsbe mentek, a szörnyű biróság eltörlését s Caraffa kérdőre vonatását sürgetni. Szót emelt az udvarnál Lajos badeni őrgróf is. Leopold végre engedett: a vértörvényszéket eltörülte s eljárásának megvizsgálására bizottmányt rendelt. De Caraffa, hatalmas pártolói kegyéből, nemcsak büntetlen maradt, hanem még jutalmakat is nyert: tábornagyi s titkos tanácsosi rangra emeltetett, az egész felső Magyarország várainak igazgatójává, nemsokára pedig még arany gyapjas vitézzé is neveztetett [1]. — Méltóbb büntetést vőn Beck és Koháry budavári parancsnokoktól Fink Konrád hadnagy egy német ezredben, ki a várat a fehérvári basának 2000 aranyért s a töröknél nyerendő magasabb hivatalért elárulni szándékozott [2].

Ezen évi hadjárat.

A hadviselés ezen évben ugyanazon vezérek alatt hasonló erővel folyt, mint a multban, és nagy előnyöket s nyereménye-

---

[1] Vico: de reb. gest. Ant. Caraffa Lib. II, 158. Rezik Ján.: Theatrum publicum lanienae Eperjesiens. Kézirat a pesti muzeumban. Szalay L. után V, 355. Hist. des révol. de Hongr. I, 342. kövv. Szirmay: Not. Hist. Cottus Zemplén. 266. Grellmann: Magazin für Gesch. u. Statist. Göttingen 1795. „Eperjeser Blutbad“ czimű czikkelye. Károlyi Sándor öněletirása.

[2] Nach Bekäntniss zu Offen ist hingerichtet, in vier Theil zerrissen. das Herz herausgenommen, umb das Maul geschlagen stb. Csányi Ján krón. 130. Wagner: Hist. Leop. II, 3.

1687.

Eszékvár vívása.

ket eredményezett; de még sokkal nagyobbakat nyújthat vala, ha a vezérek közől mindinkább nem tűnt volna el az egyetértés. Eger a felvidéki, Szigetvár a dunántul szállásolt hadak által kora tavaszszal körültáboroltatott, hogy e várak az élelmi szállításban meggátoltatván, könnyebben megvétethessenek, ha azok egyikének vagy másikának vívását tűzné ki végre a hadi tanács. A tervek többszöri megváltoztatása s a hadak ide s tova járatása után Károly hg., a bajor fejedelem s a badeni Lajos julius közepén végre még is csak egyesűltek a Dráván túl, hogy Eszéket vívják, és Szulejmán nagyvezért, ki e vár körül mintegy 60 ezer emberrel táborozott, ütközetre kényszerítsék. De Szulejmán nem vala kicsalható sánczai mögül, s ezekben, a vár lövegei által is támogatva, a császáriak támadásait visszaverte. Károly herczeg, erőködéseinek sükeretlenségét látván, miután már is majd két ezer embert vesztett, — kik közt egy Pálfy is halva maradt, — hogy a nagyvezért táborából kicsalja, futamlást színlelve, a Dráván átkelt s Mohácsra vezette mintegy 50 ezer főre menő hadait.

A mohácsi diadal.

A nagyvezér valóban belement a cselbe, s utána nyomúlván, Baranyavárnál, a Karasicza mögött, tehát körülbelül ott, hol a nagy Szulejmán szultán 1526-ban, ütött tábort. De Károly herczeg nem maradt azon rónán, melyen II Lajos király seregével együtt elveszett, hanem Siklós felé, a harsányi tetőkön fogott állomást, szemközt a török táborral. Augusztus 12-kén ütköztek meg a számra nézve majdnem egyenlő seregek. És a sors úgy akarta, hogy a hol 161 év előtt a magyar nemzet virága elhullott, a nemzeti függetlenség és jóllét sírba dőlt, a keresztények fegyvere most szintén ott álljon boszút az országot azóta csaknem végpusztulásra juttatott törökön. Két ezer török lett fogolylyá, nyolcz ezernek hullája borítá a csatatért, s legalább is ugyanannyi veszett el a Karasicza mocsáraiban, az üldözés alatt, s az áttolongó vert had alatt leszakadt eszéki hídnál a Dráva hullámaiban. Az ellenség egész tábora, valamennyi

1687.

ágyúja s mintegy öt milló forint értékű martalék esett a győzők kezébe[1]).

A törökök annyira megrémültek, vezéreikben annyira elvesztették a bizodalmat, hogy ha a keresztény sereg egyetértésben halad előre a futamlók után, valószinűleg még Nándorfehévár is visszakerült volna. De az újabban teendők terve fölött oly nagygyá vált a meghasonlás egyrészről Károly herczeg, másról a bajor fejedelem s a badeni Lajos közt, hogy emezek pár nap múlva a tábort is elhagyván, Bécsbe mentek, s illető hadosztályaikat is visszaindították. De még azon hadtest is reményen felül nagy sükert aratot, melyet Károly herczeg, mielőtt Mohácsnál a Bácskába átszállt, Dunewald alatt Eszék ellen küldött. Eszék, Valpó, Vukovár, Pozsega, végre Pétervárad több apró erődökkel s a Szerémséggel együtt majdnem harcz nélkül kerültek vissza a szörnyű zavarba s csüggedésbe esett török kezeiből[2]).

Eszék, Pétervárad visszavétele.

Ez alatt Károly herczeg a többi sereggel a Dunán átkelvén, Veteranit néhány ezreddel Eger ostromzárának erősítésére küldé; maga pedig Szeged felé haladt a szomorú pusztaságon keresztül, melyet a másfél százados török uralom hagyott maga után. „Sehol iható víz erei: a mocsárok, tavak bűzhödt vizét még a marha sem itta. Sehol egy viruló fa, melynek árnyéka az utasnak enyhet adna. A fű, bozót oly magas, hogy ha a lovasság rajta keresztűl ösvényt, s mintegy barázdát nem nyit, a gyalogság alig vergődhetett volna át. Sehol a roppant térségen egy barátságos hajlék, sőt nyoma sem volt az embereknek, kivéve a pásztorok néhány nád gunyhóit“. Szegedről a sereg a Tisza ellenében Szolnokra ment át, hogy onnan Erdélybe indúljon, azt is hódo-

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. II, 6. kövv. Hist. des Troubles de Hongr. V, 32. kövv. Hasslingen, Handbuch auf die Feldzüge 1687—1688 Arnethnél: Das Leben des kays. Feldmarschalls Gr. Guido Stahremberg. Wien, 1853. 79. kövv. Röder II, 15. kövv. Boethius. Kriegshelm III, 106. kövv. Veteranis Feldzüge 30. kövv.

[2]) Ugyanazok folytatólag.

1687. latra szorítandó. De a protestans hitvallású birodalmi segélyhadak nem akartak hitsorsosaik megigázásában közremunkálni, s a herczeg kénytelen lőn őket az Eger alá küldött Veterani-dandárral felcserélni.

Erdély megszállása. Apafy a herczeg szándékáról korán értesülvén, Bécsbe azonnal követeket külde, kik azonban oly válaszszal utasíttattak a herczeghez, hogy ez a fejedelmet s a rendeket szerződés által fogja biztosítani vallásuk s törvényeik fentartása iránt, ha jó lélekkel hódolnak a császárnak; az ellentállás fegyverrel fogván megtöretni. Károly herczeg mielőtt Szolnokról útnak eredt, Szatmár parancsnokát, Houchin grófot, küldé be Apafyhoz megvinni, hogy a császári hadak egyedül téli szállást kivánnak a tartományban. A követ Székelyhidára hozta meg a választ a herczeg elébe, hogy a fejedelem kész százezer forintot lefizetni s nagy mennyiségű élelmi szert szolgáltatni, ha a szállásolástól megkiméltetik. Majd, midőn a herczeg hadaival már erdélyi földön, Somlyónál vala, Bánfy György, Alvinczi Péter és Pernyeszi Zsigmond a fejedelem ugyanazon üzenetével jöttek a herczeghez, de siker nélkül; Scherffenberg tábornok okt. 12-kén ennek határozott üzenetével ment Apafyhoz, miszerint a maga s tartománya javát csak engedelmességgel eszközölheti. Somlyóba, mely kapui megnyitására szólíttatott, s engedelmeskedett, erős őrség vettetett; Veterani előre küldetvén, Kolosvárt és Szamosújvárt is megrakta császári hadakkal.

Károly herczeg ezután ünnepélyesen vonúlt be Kolozsvárra; s a fejedelem bármennyire szabadkozék, végre is kénytelen lőn aláírni az okt. 27-kén Balázsfalván készűlt szerződést, melynek főbb pontjai következők: a császári hadak Szeben, Kolosvár, Beszterczе, Gyulafehérvár, Szász-Sebes, Szászváros, Déva, Vásárhely, Szamosújvár, Somlyó, Monostor és Tövis városok s várakban szállásoltatnak be; ezek élelmezésére Erdély 66,000 köböl buzát, 40,000 mázsa húst, 7000 hordó bort, 120,000 köböl zabot, 144,000 mázsa szénát, 480,000 kéve szalmát szolgáltat; pénzűl hét határnapon jun.

1687.

1-ig 700 ezer frtot fizet. Viszont a fejedelem s a rendek a császár részéről biztosíttattak, hogy a törvényesen bevett négy vallás, szabad gyakorlatában, templomaiban, egyházi javaiban, iskoláiban háborgattatni nem fog. Apafy és fia fejedelmi hatalmában a törvények szerint fentartatik, s a katonai hatóságok a tartomány igazgatásába, az országgyülések tartásába, a fejedelem jövedelmeinek, várainak, arany, ezüst és sóbányáinak, vámjainak s egyéb javainak kezelésébe nem avatkoznak. A polgári mind országos, mind megyei s városi tisztviselők hatóságaikban, a rendek, városok s várak jogaikban, szabadságaikban illetetlenűl fentartatnak. A fejedelem adományozási joga, a községek s magánosok tulajdona, szabad közlekedése biztosíttatik. A császári hadak a jövő tavaszszal kivezettetnek, ha a hadviselés egyebet nem kivánna, s ez esetben a fejedelemmel újabb szerződés köttetik. A töröktőli megtámadtatás esetében a tartomány közös erővel védetik, s ekkoron a császári hadak mellé erdélyiek is bevétetnek a megszállott helyekbe. Ha császár ő felsége a törökkel békét kötne, abba Erdély is befoglaltatik.

Apafy ezután már csak árnyék-fejedelem, udvarával s az urakkal Fogarasba, Károly herczeg Szebenbe vonúlt, s miután a tartományt négy hadi kerületre osztotta, Szebent s vidékét Scherffenberg, Gyulafehérvárt s Dévát Veterani, Kolosvárt és Szamosújvárt Stahremberg Guido, Beszterczét Piccolomini tábornokok gondjaira bízván, Bécsbe ment. „Soha könnyebben sem pogány, sem keresztény egy országhoz nem juta, mint akkor a német Erdélyhez; egy korbácslás nélkől fejet hajtának“ — mond Cserey [1]).

II.

Pozsonyi országgyülés.

Az ország nagyobb részének a török járom alóli megszabadításáért Leopold a nemzet hálájára számolhatni vél-

---

[1]) Wagner: II, 23. követ. Veterani's Veldzüge 35. Dumont VII, 2, 150. Cserey 177. Bethlen Miklós öneletirása II, 58. követ.

1687. vén, elhatározott szándoka volt végrehajtani azt, mit elődei több ízben sikeretlenűl kisérlettek volt meg: a királyi méltóságot családjában örökössé tenni. Harmad nappal a mohácsi győzedelem után, auguszt. 14-kén, Ditrichstein cardinal, Kinsky, Strattmann, Rosemberg miniszterekkel, Széchenyi György esztergami érsekkel, Eszterházy Pál nádorral és Korompay Péter nyitrai püspök s kancellárral e végett Bécsben tanácsot tartván [1]), nyolcz nap múlva Pozsonyban okt. 18-kára országgyülést hirdetett. E tanácskozás folyama még nem jött napvilágra; úgy látszik mindazáltal, a német miniszterek ott igen ellenséges terveket fejtettek ki Magyarország irányában, melyeknek valósítását azonban a nevezett két magyar úrnak jelenleg még sikerült meggátolni, s minden újítást csak ama két pontra szorítani, melyek az okt. 31-kén felolvasott királyi előadásokban foglaltatnak, hol egyebek közt ezt olvassuk: „Miután ő cs. kir. felsége, isten segedelméből szerencsésen túl esett ama súlyos veszélyeken, miknek kedves Magyarországa, mely hajdan dicsőséges I Ferdinánd császár s király alatt az ausztriai fejedelmek s örököseik és utódaik uralmának s hatalmának mindörökre alávettetett, s miknek továbbá koronája, sőt maga ő felsége személye s Bécs városa s következőleg az egész kereszténység ügye a gonoszok pártoskodása miatt ki voltak téve; és miután az ellenség legyőzetvén, Buda, az országnak hajdan virágzó fővárosa, több más erősségekkel s helyekkel együtt a török torkából kiragadtatott, s a török szolgaság alól az ország nagyobb része felszabadíttatott: oda fordítá leginkább gondjait, miként lehetne ezentúl hasonló veszélyeket megelőzni, az országot megbékéltetni, s azon bajoktól, melyek súlya alatt szánandólag nyögött, megmenteni. És e végre nem látott hatékonyabb s alkalmasabb eszközt, mint ha egy részről diadalmas háborúját a török ellen folytatja, más részről az ország rendeivel közönséges gyülésen tanácskozik, s egyszersmind idősb fiát, József örökös főherczeget, szokott módon jövendő királyokúl s urokúl megkoronáztatja . . . 1687.

---

[1]) Ungarische und Wienerische Kriegs- und Staats-Registratur. Bécs, 1687. I, 92.

„Adhatna ugyan ő felsége ezen országnak, melyet részint a lázadók, részint a török kezéből annyi munka, veszély, költség s az övéinek vére által foglalt vissza, teljes joggal új törvényeket; s mit fegyverrel foglalt el, azt a hadjog szerint külön meg is tarthatná magának s örököseinek, külön kormányozhatná szelíd s alkalmas törvények által: ő felsége mindazáltal veleszületett kegyelmességénél fogva a KK. és RR. régi jogait, kiváltságait, szabadságait és törvényeit épségben hagyni, s azokat a megkoronázandó új király által azon esküforma szerint, melyet I Ferdinánd koronáztatásakor mondott, nem különben azon esküforma szerint, mely felett, mindennek a mi kétséges, kártékony, vagy épen kivihetetlen, mellőztével, az egyesség megtörténendik, szinte megerősíttetni; a fegyverrel visszafoglalt részeket az országba bizonyos módon ismét bekebelezni s a régi törvények alá vetni kivánja; csak úgy mindazáltal, ha elébb az, mi I Ferdinánd esküformájában II Endre 1222-ki 31-dik t. czikkének megtartásáról beiktatva létezik, meg fog igazíttatni egyszersmind pedig a felséges osztrák ház trónöröködési joga, mely ünnepélyes szerződések által szereztetett, és ámbár az osztrák ház elsőszülött herczegeinek a királyi széken egymást szakadatlanúl történt felváltása által ténylég megtartatott, de az idők mostohaságában, a belmozgalmak alkalmával, e század elején, a roszakaratúak sérelmes értelmezése által színleg meggyöngíttetett s kétségbe vonatott, a rendek méltányos kijelentése által tökéletesen helyreállíttatik, s az e végre alkotandó és a koronázási oklevélbe is beiktatandó törvényczikk által örök időkre megerősíttetik“. Fejtegeti továbbá, mily ártalmas, a kormányzást mennyire lehetlenítő azon ellentállási jog, mely II Endre említett t. czikkében foglaltatik. Végül felhívja a rendeket, hogy mennél elébb adják be fontosabb sérelmeiket, s egyszersmind

1687. gondoskodjanak a megrendűlt igazságszolgáltatás helyreállításáról[1]).

Mielőtt a rendek ezen előadások tárgyalásába fognának, felolvastattak Róth János emlékirata az Eperjesen kiállott szenvedéseiről, Radvánszky György s más kivégzettek özvegyeinek panaszai Caraffa vérbirósága ellen, s folyamodásaik elkobzott javaik visszaadatásáért. Meghallgattattak Megyery Gábor sárosi s Medveczky Mátyás eperjesi követek, kik, mint az eperjesi biróság tagjai előadták, miképen korlátolá a birákat Caraffa itéleteik szabadságában, mily önkénynyel járt el az itéletek szerkesztésében. A rendek azonban nem elégedtek meg e mentségekkel, s többen közőlök e birák magatartását is keményen megróván, kivánták, hogy a főrendekkel együtt kéressék meg ő felsége, bocsáttassa szabadon a még fogságban ülőket, s rendelje meg a megnégyeltek még is a gyalázatfán függő tetemeinek eltakaríttatását s a város terén mindeddig fenálló vérravatal elhordatását. A főrendek nov. 4-kén Fenesy egri püspök, Czobor Ádám és Kéry Ferencz urak által átizenték, hogy kivánatukban szívesen osztoznak. Tudatták egyszersmind a rendekkel, hogy kérelmökre a király az előadásokban foglalt tárgyakat illetőleg akképen válaszolt, hogy az örökösödést csak a saját ágyékából származó fimagzatra kivánja értetni; ennek kihalta esetében tehát a rendek királyválasztási joga ismét feléledend. Midőn pedig Endre királynak az ellentállásra vonatkozó törvényczikkét eltörűltetni kivánja, az ország egyéb szabadságait nem szándéka megcsorbítani; sőt azokat újra is megerősíti.

Az örökös királyság elfogadása.

A rendek azt kivánták volna, hogy a felső tábla, valamint egyebekben igényli a kezdeményezési jogot, úgy e fontos tárgyban is elébb, vagy legalább velök együtt nyilatkozzék; s midőn őket a kir. személynök, Orbán István, a nov. 7-kei ülésben felszólítá, szólanának a királyi örökösödésről, mély s hosszú csend váltotta fel szavait. „Ne tartóztassa a rendeket, — e szavakkal szakasztá meg ismét a csendet a királyi személynök — véleményök kijelentésében az, hogy az urak még nem nyilatkoztak; különben oly valami történhetnék a karokkal s rendekkel, mit nem vártak volna"[1]. Felállott végre Dolni István[2], az esztergami káptalan olvasó kanonoka s követe, és az egész papi rend nevében előadá: miképen az osztrák ház kegyelmessége s Magyarország megszabadítására forditott fáradalmai s költségei méltán igénylik, hogy a rendek ő felsége kivánataiban megegyezzenek; s a papság nevében ki is jelenti, hogy az ő felsége ágyékából származó és származandó osztrák herczegek örökösödési jogát teljes készséggel elismeri; ám lássák a többi rendek, mit mívelnek. 1687.

---

[1]) Katonánál: XXXV, 431.

„Ebben senki sem volna ellentartó a karok és rendek közül, — szólal fel utána Petróczy János, pozsonyvárosi jegyző s követ — csak a szabad választás előzze meg". — „Ki az, — vág szavába a királyi személynök — ki mégis a szabad választást vítatja?" S midőn a követ neki megneveztetett, őt a maga itélőmestere által följegyezteté[1]. A rendek nyilatkozatát sürgető újabb ösztönzésére, Cserminczky Gáspár Zólyom megyei jegyző s követ úgy vélekedett, hogy az örökösödés elvét elfogadhatnák a rendek; de Endre király törvényét épségben kellene fentartani. A királyi személynök

---

[1] „Hortatur, ne se in dandis vocibus ad DD. Magnates relegent, quia alias DD. Statibus et OO. evenire potest, quod non putarant".

[2] Másutt Mihálynak neveztetik. Szalay: (V, 383.) Kárász Tobias naplója szerint Píber László eszt. kanonokot mondja a papság szónokának. Az előttem fekvő naplóban — melynek eredetije az Erdődyek monyorókeréki levéltárában létezik, Dolnit, Píbernek kanonok s követtársát találom, ki ennél rangjára is magasabban állott.

[3] Mivel Szalay forrása az enyémtől ebben is különbözik, ide írom ennek szavait: „Joannes Petróczy notarius Civitatis Posoniensis ad haec alta voce reponit, dicendo: omnio nullus SS. et OO. regni esset contrarius, praevia tantum libera electio antecedat. Dum haec D. Personalis inaudivisset, alta voce querit: quisnam sit ille, qui adhuc liberam electionem disputet, et cum nomen dicti notarii sibi innotuisset, ipsum curavit statim notari".

1687. figyelmeztetésére azonban, hogy feltételhez nem lehet kötni ő felsége kivánatának teljesítését, Nádasdy Endre a dunántúli kerület nevében nyilvánítá, hogy József főherczeget elismerik örökös királynak; mire aztán a dunáninneni kerület is kijelenté, hogy a papsággal együtt elfogadja a király kivánatát. Hasonló szavazatot mondott Kende Ádám a 14 éjszakkeleti megye nevében, bár, mint megjegyzé, e megyék utasitásai ellenkezők. Követte őt a távollevő urak részéről Dúl Mihály, Koháry István követe, a királyi városok nevében pedig Petróczy János. S így a rendek táblája egyező szavazattal végzéssé emelte a királyi ház férfi ivadékának örökösödési jogát, csak azt kötvén ki, hogy ennek kihaltával a választási jog visszaszálljon a nemzetre, s ennek régi jogai és szabadságai az örökös királyság alatt is teljes épségökben tartassanak fenn.

Az ellentállási jog eltörlése. A kir. személynök ezután az előadások másik fő pontját hozta szőnyegre, fejtegetni kezdvén a rendeknek, hogy Endre király 31-ki törvényczikkének megigazításával nem egyebet czéloz ő felsége, mint az ország, annak lakosai, mostani s jövendő királyai békességét; mert valahányszor mozgalmak, lázadások támadtak az országban, azoknak forrása mindig ama törvényczikk volt, mely a rendeknek fegyveres ellentállásra jogot adott. Érezték a rendek, hogy a fenforgó körülmények közt e pontra nézve sem ellenkezhetnek a király akaratával; s ha bár emelkedett is kebelökből néhány szó, mely Endre király törvényét az 1622-ki 20-dik és az 1635-ki szintén 20-dik törvényczikkek értelmezése szerint tovább is fentartani óhajtotta; a vitatkozás mindazáltal leginkább a körül forgott, mi módon segítsen magán a nemzet oly esetekben, midőn jogait, szabadságát a királyi hatalom erőszakosan elnyomni törekedik? Erről, úgy vélekedének, intézkedni annál mulhatatlanabb a jövőre, mivel ilyféle jogtapodás az örökös királyság alatt még könnyebben s többször nehezedhetik reájok, mint eddigelé; holott bizony e tekintetben eddig sem hiányzott az ok alapos panaszra. Ime, mondák, az eperjesi piaczon máiglan fenáll a vérpad, melyen az alkotmányos jogok annyi hazafiak kegyetlen kivégeztetésével megsértettek; s a nemesi kiváltságok gúnyjára máiglan számos ártatlan hazafi nyög ama város börtöneiben. Ime a törvények ellenére kivetett, s az ország lakosait koldusbotra juttatott elviselhetlen katona-porcziók kiméletlen executioja alatt jelenleg is pusztúl az ország. Hosszas vitatkozás után végre abban egyeztek meg: menjen egy választmány a főrendekhez, mely az örökösödésre vonatkozó végzést tudtokra adja, s őket egyszersmind felkérje: nyilatkoznának, miként akarják az Endre király fenforgó törvényét módosítani; a kormánynál pedig sürgetnék az eperjesi foglyok szabadon bocsáttatását, a kivégzettek özvegyeinek s árváinak megvígasztalását, az országra rótt porczio-szám kevesbítését. 1687.

E két tárgy a főrendek házában.

A főrendeknél e közben már szintén folyamatban vala a két királyi kivánat tárgyalása. Az örökösödés ott még nagyobb ellenzésre talált, mint a rendeknél: attól féltek, hogy miután a bécsi minisztertanácsot eddig sem igen birták ellensulyozni a fejedelem előtt, az örökös királyság alatt végkép elvesztik befolyásukat. Legállhatatosabban ragaszkodott ez oknál fogva a választási jog fentartásához Draskovics Miklós országbiró, mígnem a reáriadt királynak ezen szavai: „Te vagy tehát egyedül, ki fiamat örökös királynak elismerni nem akarod?“ — őt is elnémították [1]); a miniszterek egyike által novemb. 8-kán kezeibe csusztatott irat pedig annyira felháborította, hogy azt felolvasván szélhüdés miatt szörnyet halt [2]). Eszterházy nádor, Széchenyi György primás, Korompay Péter nyitrai püspök s cancellár ügyekezetei végre a főrendeknél is legyőztek úgy az örökösödésre, mint Endre törvényének módosítására nézve minden ellenzést; s a kir. előadásokra intézendő válaszfelirat nov. 10-kén

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. II, 30.

[2]) Hist. des révolut. de Hongrie I, 360.

1687. a nádor javaslata szerint mind az uraktól mind a rendektől elfogadtatott. Kijelentetett ebben: hogy az ország rendei készek ő felsége első szülöttét örökös királyukká koronázni, úgy mindazáltal, hogy az egyenes vonalon leszármazandó férfiágnak magvaszakadtával a nemzet választási joga meg helyreálljon; készek továbbá kiigazítani Endre király törvényét is, feltéve, hogy a rendek ama joga épségben marad, mely szerint csak megidézve állíttathatnak törvény elébe, s a biróság még hűtlenség esetében is törvényszabta legyen. Végül köszönetet mondanak a királynak, hogy a töröktől visszafoglalt részeket az országba kebelezni igérte.

A nádor biztosítá a rendeket, miképen ő felségétől igéretet vett, hogy az eperjesi foglyok szabadon bocsáttatnak, s a katonaszállásolás és porczio-szolgáltatás tekintetében is lehetőleg kevesbíttetni fognak az ország terhei. Ezen igéretek mintegy előkészitésül szolgáltak a nov. 14-kei ülésre, melyben a kir. személynök előadta, miképen ő felségének az a kivánata, hogy az örökösödés a spanyol királyi ágra is kiterjesztessék; s nem feledé megemlíteni azt is, hogy ennek elfogadása után a rendek is bőséges kegyelmekre tarthatnak számot ő felsége részéről. Ez ellen többen felszólaltak ugyan a rendek részéről; midőn azonban a főrendek üzenetéből megértették, hogy ezek e toldalékot is elfogadják, s majd a papság is a főrendekhez csatlakozott, végre mindnyájan felhagyták az ellenzéssel, s a spanyol ág örökösödése is végzéssé lett, azon kikötéssel hogy, ha valaha ezen ágból lenne királya az országnak, az vagy Magyarországban, vagy a szomszéd osztrák tartományokban lakjék, s a király távollétében az ország bizottmányok által ne terheltessék. Míg ezután a sérelmek felett folyt a tanácskozás, deczemb. [illegible]-jén a király viszonkedvezésül tudtára adatta a rendeknek, hogy mindazoknak, kik a mult időkben a felség ellen akármikép vétkeztek, az egy Tökölit s még fegyverben lévő társait kivéve, teljes bűnbocsánatot ad; egyszersmind pedig, hogy József főherczeg koronáztatását deczemb. 9-re határozta; — mi azután ünnepélyesen végre is hajtatott, a felavatási oklevél már az előző napon el lévén fogadva. 1687.

Az országgyülés ezután az ország, a protestans hitfelekezetek s más egyesek sérelmeinek tárgyalásával, s a törvények szerkesztésével még egészen az 1688-ki január 25-kéig kihuzódott, mely napon a megalkotott 29 törvényczikk kihirdettetvén, király s rendek szétoszlottak. Az örökösödést, az endrei törvénynek az ellentállási jogra vonatkozó záradékának eltörlését, s a köz bűnbocsánatot illető törvényeken kivül a nevezetesebbek még következők: az eperjesi birószék eltörűltetik, a foglyok szabadon bocsáttatnak; a hűtlenségi bűnök ezután csak törvényes uton fognak megitéltetni. A vallás ügyében az 1681-ki törvények megújittatnak; Tót- és Horvátországban jószágbirtoklási joggal ezután is csak katholikusok birnak. A jezsuiták szerzete törvényes testületképen befogadtatik. A kir. cancelláriához két világi tanácsos rendeltetik. A főrendűeknek szabadság adatik hitbizományokat, majoratusokat alapitani. A honosítási díj ezer aranyra szabatik. A főrendek táblájánál az ülések sora szabályoztatik stb. — Az udvar leginkább Eszterházy Pál nádornak köszönheté, hogy kivánatai oly könnyű szerrel valósulást nyertek. Leopold őt még a gyülés folytában, úgy látszik, a koronázás napján, a német birodalom herczegének czimével, mit rég óhajtott, rég keresett, jutalmazta meg. Ugyanakkor Draskovics Miklós helyébe Csáky István országbiróvá neveztetett.

A koronázás napja nemcsak az udvarnak, hanem kivétel nélkül a rendeknek is nagy örömet hozott. Ekkor érkezett Pozsonyba a hír, hogy Eger vára is megszabadúlt. E vár ugyan is, mely, mint említők, már kora tavasz óta körül vala táborozva, miután benne az éhség tetőpontjára hágott, s az is hírül esett, hogy Szulejmán nagyvezér fellázadt seregének sürgetésére lefejeztetett, s a lázongások következtében segélyre kilátása nem lehet, deczemb. 7-kén végre aláirta a szerződést, mely szerint kapuit azonnal megnyitandó lészen, Eger visszavétele.

1687. mihelyt az okmány maga Leopold császár által is megerősíttetik. Ez néhány nap mulva meg is történvén, az őrség Nagyváradra kisértetett, s valahára az ország tiszai vidéke is megszabadúlt a török járom alól. Palota is pár héttel elébb adta meg magát Eszterházy Jánosnak [1]).

Munkács meghódolása. Pár nappal a rendek szétoszlása előtt, híre jött Pozsonyba annak is, hogy Zrínyi Ilona, Tököli hitvese, január 14-kén Munkácsot szintén feladta Caraffának. A hősies lelkű nő már két év óta tartá magát a császáriaktól körültáborolt sziklafészekben, eltökélve férjének adott szava szerint azt mindaddig védelmezni, mígnem ennek szerencséje jobbra változván, általa fölmentetnék. De pártfelei, kivált Radics Endre, a vár kapitánya, s Absolon Dániel Tökölinek egykori mentora, utóbb meghitt tanácsosa s kancellára, mióta a török hatalmát az országban megtörve, urok szerencséjét reménytelenül leáldozva látták, nem osztozának többé urnéjok kitartásában; sőt oda fordíták ügyekezetöket, hogy mielőtt vagy éhség, vagy fegyvererő által a vár megadására kényszeríttetnének, idején jó feltételeket alkudhassanak ki urnéjok, maguk s az őrség számára.

Az ekkoron 12 éves Rákóczy Ferencz tudósít bennünket, hogy Absolon és Radics ezen szándékát elhatározássá érlelte Tökölinek egy ezen idő tájban hitveséhez írt levele, melyben, miután a törökben maga is elvesztette már minden bizodalmát, felszólítá Ilonát, küldené egyik udvari papját a pápához, s adatná elejébe hogy, ha ő szentsége a császártól kedvező feltételeket eszközölne ki számára, ő, Tököli, nemcsak maga katholikussá leszen, hanem a lutheranusok kiirtására is felajánlja egész munkásságát. Absolon, e levél ismeretére jutván, közlé azt Radiccsal is; s a két férfiú ezóta szintúgy vallásuk, mint a maguk személyes érdeke által ösztönöztetve, elhatározta a vár feladását. Tudósíták Caraffát, hogy arra úrnőjöket is rábirandják, ha feltételeiket viszont ő is elfogadja. 1687. Caraffa, ki már szemrehányásokat is vett volt Bécsből, hogy oly sokáig nem tudja magát Munkács urává tenni, kapott az alkalmon s mindent igért. Ezóta Radics az eleséget, mely még fél évig is kitarthat vala, mind pazarabb kézzel osztogatá az őrség között; sőt annak egy részét el is rejtette. Az eleség ily módon megfogyván, kijelenté urnőjének, hogy két hónap mulva az őrségnek nem lesz mit ennie, határozná tehát el magát az alkura, mielőtt a feltételek elejébe szabatnának [1].

---

[1]) Vico: De reb. gest. A. Caraffa. Lib. II, 245. Hist. des Troubles de Hongrie V, 143. kövv.

Ekkor érkezett hozzá Caraffa levele, melyben ez eleven szinekkel ábrázolá, mennyire meg van törve az országban a török hatalma; mily hiú volna a remény annak segedelmében, ki maga is lázadással kénytelen küzdeni. Egy maga akar-e egyetlen, s a segély minden reményétől megfosztott várában ellentállni a császár mindenütt diadalmas fegyvereinek? Férjétől vár-e segélyt, kinek pártja már nincs, ki alig rendelkezhetik egy maroknyi kiéhezett, elrongyollott csapatkával? .... Vagy a férjének tett fogadása tartóztatja? Gondolná meg, hogy ezen eskü őt királya iránt teszi hűtlenné. Keresztényi jóakarattal inti tehát: hallgasson tanácsára; előzze meg a vas kényszerűséget, s bizza sorsát a császár kegyelmére, nehogy a fényes Rákóczy ház fejedelmi magzatainak inkább mostohája, mint édes anyja legyen“ [2].

A hős lelkü nő végre meghajólt a szükség előtt; s miután meggyőződött, hogy férjének hasztalan fárad kegyelmet szerezni a vár átadásával, annak kapuit január 14-kén főbb pontjaiban következő feltételek alatt nyitotta meg: A várban lévők mindnyájan amnestiát nyernek. A fejedelemné árváival együtt Bécsbe belebbeztetik; az árváknak minden ingó s ingatlan javaik visszaadatnak, kivéve Munkácsot és Sz. Miklóst, melyekre, mint mondatik, a korona tart jogot. A

---

[1] Vico : e. h. 258.

[2] Hist. des révol. de Hongrie I, 381. kovv.

1687. fejedelemné is visszanyeri ingatlan javait s hitbérét; de a fejedelmi jelvényeket s athnamét, melyeket Tököli a Portától kapott, ennek nála lévő ingóságaival együtt kiadja. Az árvák (miként atyjok végrendelete kivánja) a császár s az általa e végett megbizandó egyén gyámsága alatt maradnak stb. [1]). Ilona ezután Julia és Ferencz gyermekeivel Bécsbe kisértetvén, az Orsolya apáczák klastromába záratott. A gyermekek gyámságát Kollonics Leopold bibornok vállalta magára, ki aztán a javak igazgatását Klobusiczky Ferenczre bízta, s általa a protestansok vallásgyakorlatát azokban mindjárt eltiltatta, templomaikat elvétette, lelkészeiket elűzette [2]).

Munkácscsal utolsó támasza is elesett Tökölinek. Keble keserűségének a már majdnem valamennyi párthivétől elhagyott, s a török évdíjából és rablásból élősködő pártfőnök egy ingerült hangú nyilatkozványban nyitott utat. Tudja, így szól egyebek közt honfitársaihoz, hogy csak a vas szükség előtt hajlottak meg, de szivök idegen azoktól, kik nekik szolgajármot készítenek. Ő azonban, bár egy részről holt hirét költötték, másról még most is igéretekkel csábítják, bár életét minden perczben orgyilok és méreg fenyegeti, balszerencséjében is holtáiglan hű bajnoka kiván maradni a szabadságnak. Emlékezteti őket a Caraffa által végrehajtott vérontásra, s egyéb sérelmeikre: emlékezteti őket Erdélynek a védelem színe alatt lett megigázására; s felhívja őket, gyülekezzenek ismét körülötte, pártfogása alatt a töröknek, ki még korán sincs megtörve, kinek ügyei újabban virágzatnak lesznek indulók az új szultán alatt [3]). De mind hasztalan; a törökben már senki sem bizott, hatalmának felvirulását senki sem várta s nem is óhajtotta: Tököli mind elhagyottabb lőn a török védelem alatt.

---

[1]) Wagner: Anal. Scep. IV, 202.

[2]) Lampe: Hist. Eccl. reform 505. Ld monographiámat Zrínyi Ilona életéről.

[3]) Katonánál: XXXV, 539.

III.

1688.

Erdély viszonyai Caraffa befolyása alatt.

Absolon Dániel a munkálatokért, melyeket Munkács átadásában tett az udvarnak, a Caraffa mellett teljesítendő hadi titkári hivatalban vette jutalmát. Az „igen szép elméű, több nyelvben jártas, jó tollú, ügyes fogalmazónak“ [1]) ezentúl még hasznosabb szolgálataira számított a bécsi udvar; mert Caraffának nem sokára Munkács átvétele után azon feladat megoldása tűzetett ki czélul, hogy Erdélyben a császári hadak vezérletét átvévén, e tartományt az öreg Apafy halála esetére, ne erőszakkal, hanem jó módjával, egészen a király uralma alá hajlítsa. A hír, hogy a debreczeni „executio“ s az „eperjesi mészárlat“ hőse jő a tartományba, nagy ijedségét szűlt Apafy udvarában. Híre terjedt a nép között is, „hogy egy szekér kinzó szerszámot“ hoz magával. Teleki szívesen távozott volna előle; de nem tudván hova s merre forduljon, vejét, Vay Mihályt küldé elejébe s ajándékkal ügyekezett őt megnyerni. De mind a mellett is, hogy Caraffa az ajándékot szívesen elfogadta, oly annyira rettegett a kegyetlen embertől, hogy midőn hozzá, a Szebenben megérkezetthez, kellett mennie, elébb végintézményét is megírta, s akként bucsúzott el gyermekeitől, rokonaitól, mintha bizonyos halálnak menne elejébe [2]).

Telekynek azonban most nem volt oka félni Caraffától; mert inkább ez kereste neki, a tehetetlen fejedelem mindenható tanácsosának kedvét, hogy feladatában mennél elébb s könnyebben czélt érjen. Caraffa Szebenbe érkezvén, Fogarasba izent Apafyhoz, küldené hozzá főbb tanácsosait, hogy velök a közügyekről értekezzék. Teleki, Székely László, Bethlen Gergely, Elek és Miklós, Frank Bálint, Bánfy György, Apor István, Sárosy János, Alvinczy Péter s két

---

[1]) Bethlen Miklós önéletirása II, 77.

[2]) Cserey 180.

1688. itélőmester késedelem nélkül megjelentek nála. A ravasz ember elébb egyenként értekezett mindegyikkel, hogy Telekiben ez által féltékenységet ébresztvén, őt annál hajlandóbbá tegye indítványának elfogadására, mit sem kételkedvén, hogy a miben evvel megegyezik, azt a fejedelemnél s a tanácsban is elvégzett dolognak nézheti. A csel teljesen sikerült. „Evvel a külön-külön való szembenlétellel... mondja Bethlen Miklós, — Teleki elméjében, ki mindenkitől félt, oly szörnyű szeget ütött, és úgy megijeszté, hogy valamit akart ő, Teleki mindjárt elhitte, fogadta, cselekedte, és tanácscsal, fejedelemmel, országgal megcselekedtette“, úgy annyira, hogy midőn Caraffa Bethlen Miklóssal értekezék, s ez neki azt mondá, hogy indítványait fontosságukhoz képest országgyülésen kellene tárgyalni, a tábornok e válaszszal némította el őt: „Uram, a ki egy kulcscsal bemehet az ajtón, bolond volna, ha több kulcsot s hágcsókat keresne, hogy az ablakon juthasson be“.

Bethlen Miklós egyébiránt Erdélyben akkoron legeszesebb, legügyesebb férfiú, kitől épen azért annyira félt is a fejedelmen uralkodó Teleki, hogy őt még a tanácsba sem akarta felvétetni, már elébb egy emlékiratot [1]) intézett volt a bécsi udvarhoz, melyben — nehogy hazáján végre is erőszak követtessék el, azt fejtegeté, miként lehetne Erdélyt a Portától végkép elszakasztva, jogainak épségben tartása mellett is biztosítani a császár hatalmában. Ezen emlékirat közöltetett volt Caraffával is, midőn Erdélybe küldetett. De ő most látván, hogy a Teleki féltékenysége s önhaszonlesése által kifejlesztett viszonyokban jármot is vethet Erdélyre, egyátaljában nem akart szerződést kötni, mely e tartomány jogait biztosítaná; hanem május 9-kén (1688-ban) a fejedelem és ország nevében oly értelmű nyilatkozatot fogadtatott el a küldöttség által, miszerint Erdély magát a császár-király

Erdély teljes elszakadása a töröktől.

---

[1]) E czímet adta neki: „Moribunda Transilvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta“. Önéletirása II, 66.

1688. pártfogása alá helyezi; Leopoldot s utódait, úgy mint az a mult évi pozsonyi gyülésen végeztetett, törvényes és örökös urául ismeri; lemond a török oltalmáról, adót neki többé nem fizet, s vele és ő felsége minden más elleneivel, hűtlenségi és felségsértési büntetés alatt, megszakaszt mindennemű összeköttetést; sőt fegyvereit, ő felsége parancsára, ellenök fordítandja. Ezen maga-alávetésének jeléül pedig azon várakon s városokon kivül, melyekben már tényleg császári katonaság létezik, még Kővárba, Husztba, Görgénybe és Brassóba is császári őrségeket fogad. S bízik ő felsége kegyelmében, hogy a tartománynak mind vallási, mind egyéb szabadságait fentartandja.

Mit Teleki sürgetéseire a bizottmány, Bethlen Miklós és Apor István ellenzése daczára elfogadott, azt a gyönge fejedelem is megerősítette, s ugyan Teleki „mindenható munkája által“ a fogarasi országgyülés is végzéssé emelte. Csak az egy Brassó városa tett kifogást, annyiban, hogy a császári őrséget vonakodott befogadni kebelébe. De az egy dandárral alája küldött Veterani tábornok néhány beröpített golyója ezen ellentállást is megtörte.

Mit a nyilatkozvány elfogadása előtt kellett volna tenniök, a fejedelem s a rendek csak most gondoskodának arról, hogy jogaik szerződéssel is biztosíttassanak. E végett Gyulay Ferencz egy folyamodványnyal küldeték fel Bécsbe, melyben az ország 13 pontban adta elő kivánatait, hogy azok forma szerint okleveles szerződésbe foglaltassanak. E pontok minden lényegesebb tárgyra nézve benfoglaltattak azon egyébiránt ezeknél még sokkal előnyösebb oklevélben, melylyel a bécsi udvar 1686-ban önként megkinálta volt Erdélyt, melynek elfogadását azonban akkoron Scherffenberg tábornok serege élén sem birta kivinni. De most, a fentebbi nyilatkozat után, már ezen sokkal kevesebb biztosítást nyújtó pontokat sem akarta megerősíteni a bécsi udvar. Mind az, mit a különben ily fontos ügyek végzésére nem is termett Gyulay kieszközleni képes volt, Leopoldnak egy, jun. 17-kén kelt, leve-

1688. léből állott, melyben miután az erdélyieket a töröktől való elszakadásukért és császári királyi oltalma alá hajolásukért megdicsérte, csak általánosságban igéri, hogy védelmökről kellőleg fog gondoskodni. És hogy atyai kegyességét azonnal érezzék, biztosítja őket, hogy a bevett vallások gyakorlatában, lelkiösmereti szabadságában háborgattatni senki sem fog; gond lészen arra is, hogy a császári katonaság, szigorú fegyelemben tartatván, a tartományt védje s ne zsarolja.

Teleki mintegy 12 ezer forintot érő ezüst edénynemüt, s a római birodalom grófi czímét nyerte szolgálatai jutalmául. „Ilyen olcsón adák el, úgymond Cserey, a szegény Erdélyországot!“ [1]. Caraffa a kitűzött feladatot, melynek megoldásában őt a kegyetlenségétől való rettegés nem kevésbbé segítette, mint fondor elméje, ekként megoldván, a császári hadak egy részével Lippa vívására távozott; Erdélynek, míg az e tisztségre kitűzött Heiszler Donát tábornok megérkezNék, Veteranira bízván hadi parancsnokságát.

---

[1] Bethlen Miklós önéletirása II, 43. kövv. Cserey: 182. Breviss. Compend. Hist. Princip. Transilv. I, 21. Vico: e. h. Lib. III, 290. köv. Lünig. Litt. Proc. Europ. III, 183.

MÁSODIK FEJEZET.

A török háború folytatása; a karloviczi békekötés.

I.

1688.

A félhold szerencséjének, hatalmának lealkonyodta, a számos csapások, melyeket az Magyarországban Leopold, a földközi tengeren Velencze győzedelmes fegyvereitől szenvedett, az ozmánok közt félelmet, köz elégületlenséget s lázongásokat szűltek, melyeket Szulejmán nagyvezérnek 1687 végén lett kivégeztetése sem volt már képes lecsöndesíteni. A sereg magát IV Mohammed szultánt is börtönbe vetette s testvérét, II Szulejmánt, emelte helyébe. De az új szultán sem volt már képes visszavarázsolni a mozlem fegyver leáldozott szerencséjét, s megállítani a keresztényeket diadalaikban, melyek 1688 folytában is újabb koszorúkat tűztek Leopold zászlaira.

Fehérvár visszafoglalása.

A győzedelmek sorát ezen évben a királyok hajdani koronázási városának, Székesfehérvárnak, megvétele nyitotta meg. A Duna Péterváradtól fogva hatalmunkban, a törökök belviszonyai, szenvedett vereségeik következtében, zilált állapotban lévén, úgy látták vezéreink s a bécsi hadi tanács, hogy Fehérvár, Sziget, Kanizsa, mik a Dunán túl még török kézen, de már elszigetelve maradtak, abból kiéheztetés által, oly módon, mint Eger, ha tán huzamosabb idő alatt is, de legkevesebb áldozattal lennének kiragadhatók. A süker igazolta a nézet helyességét: Fehérvár, melyet Batthyány

1688 Ádám egy magyar dandárral még a múlt évben táborolt körűl, eleségéből végkép kifogyván, máj. 19-kén végre megnyitotta kapuit. Az elkényszeredett várbeliek mintegy négyezeren, köztök 1500 fegyveres, bántatlanúl kisértettek le Nándorfehérvárba [1]).

Solymos, Lippa és Lugos megvétele.

Hogy ama néhány vár, mely Magyarország határaiban még a török birtokában volt, még inkább elszigeteltetvén, mintegy magától essék vissza a koronára, a hadi tanács azon szerencsés eszmét tűzte ki a jövő hadi munkálatok czéljáúl, hogy a háború széke a Száván túl a török birodalomba tétessék át, s ekként a lenyügzött szerb és bosnyák népeknek is alkalom nyujtassék felkelni régi zsarnokaik ellen. E tervnél fogva Nándorfehérvár megvétele lőn a fő feladat. Fővezérűl jelenleg az ifjú Miksa-Emmánuel, bajor fejedelem, lőn kinevezve; mert ő múlt évi meghasonlása után Károly herczeggel csak ezen feltétel alatt volt hajlandó hadaival tovább is segedelmére lenni császári ipjának. Míg ő megérkezék, Caprara s badeni Lajos gyüjté s rendezé a hadakat Eszéknél. Caraffa Erdélynek reményen felül gyors hódolata után utasítást vévén, hogy az eszéki táborral a Maros vonalán át tegye magát összeköttetésbe, az erdélyi hadak egy részével Solymos alá indúlt, s miután az magát első felhivásra megadta, jun. 18-kán Lippát táborolta körül. A város már harmad napon hatalmába esett, minek következtében pár napi vívás után a vár is kénytelen lőn megnyitni kapuit. Utóbb Lugos is hódolt Veteráninak. Erdély e szerint a Vaskapu felől minden megtámadás ellen biztosíttatván, Várad, Gyula és Jenő pedig, melyek még a török kezében voltak, elszigeteltetvén, Caraffa Veteranit egy dandárral Karansebes alatt hagyta, s maga a többi hadat Szegeden keresztűl Eszékhez vezette [2]).

Nándor-Fehérvár megvétele.

A hadak itt Miksa fejedelem késedelmezése miatt sokáig tétlen hevertek, s julius végeig, midőn a fejedelem

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. II. 43.

[2]) Vico: e. h. 339.

1688.

végre megérkezett, egyéb eredményt sem mutathattak fel Illok megvételénél; pedig a Nándorfehérvár alatt táborozó török hadak lázongása, melynek folytában Hasszán basát a szeraszkirságból letévén, helyébe Jegen basát emelték, legjobb alkalmat nyújthatott volna e nagyfontosságú vár megvételére. A fejedelem mintegy 35 ezernyi seregével aug. 9-én táborolta körül Nándorfehérvárt, miután Jegen basa a külvárost felgyújtván, a Duna mentében Szendrő felé vonúlt. A vívást mindazáltal csak a hónap vége felé lehetett erélyesebben megkezdeni, mert csak ekkor érkeztek le Budáról a faltörő lőszerek. Idő közben viárkok, közeledési vonalok készültek s az őrség több rendbeli kitörései verettek vissza, melyek egyikének alkalmával savoyai Eugen herczeg is nehéz sebben vitetett el a harcztérről. Szeptember 6-kán a város falain már több rés lévén törve, közönséges roham intéztetett; s két órai véres harcz után, mely alatt Scherffenberg tábornok, Fürstenberg ezredes több más főtiszttel s mintegy 7—8 száz emberrel elesett, maga a vakmerő bajor fejedelem is megsebesűlt, a város a keresztények kezébe jutott; az őrség maradványai pedig, kik a győzők dühét elkerűlhették, a fellegvárba vonúltak. De már ennek falaiban sem bízott többé Ibrahim basa, s azt még az nap kegyelemre megadta.

Az izlam e szent házának eleste, melynek védelmében 6—7 ezer török vesztette el életét, annyira megfélemlíté a török vezért, hogy Szendrőt s Galambóczot is felgyújtá és Szofiáig vonúlt vissza. A mieink nyomban megszállták az üresen hagyott várakat. Nándorfehérvárban négy ezernyi őrség hagyatott Stahremberg Guido parancsai alatt. Miksa fejedelem ezután elhagyta a tábort, a derék badeni Lajosnak adván át annak vezérletét [1]). Ez már Belgrád ostroma alatt is diadalmasan hordta körül fegyvereit a Szávánál. Bródot

Badeni Lajo
hadjárata.

---

[1]) Wagner: e. h. 45. kövv. Miksa fejedelem jelentése a császárhoz Rödernél: II, 66. kövv. Boethius Kriegshelm III, 570. kövv. Arneth: Das Leben d. Gr. Guido Stahremberg. 90 kövv.

1688. megvévén, s Erdődy bánnal Petrinia táján egyesűlvén, hadait aug. első tizedében a Száván átvezette, s Kosztajniczát ostrommal megvette; Dubiczába és Gradiskába pedig, melyek a törökök által üresen hagyattak, őrséget vetett; s míg ezután a bán Horvátországba fordúlt vissza, ő Bróddal szemközt ütött tábort, hogy ott a Száván hídat építsen. Itt vette hírűl, hogy a bosnyai basa tőle alig három mértföldnyire, mintegy nyolcz ezernyi, jobbára a föld népéből álló haddal Derbentnél táborozik. Ő tehát podgyászát Bródba átküldvén, szeptember 7-kén estenden három ezer főnyi lovasságával a török tábor felé indula, hogy azt kora hajnalon meglepje. De nem a török, ő maga lepetett meg, midőn szürkületkor a török tábort megközelítvén, azt harczrendben, s nem is nyolcz, hanem kétszer annyi ezer s jobbára janicsárokból és szipahikból állónak találá. A visszavonúlást e körülmények közt a harcznál is veszélyesebbnek látván, tétova nélkül megrohanja az ellenséget, s a merész határozatot a reméltnél is fényesebb diadal jutalmazá. Öt ezer török hullája, köztök a basáé, fedte a csatamezőt, két ezeren fogságba jutottak. Az egész tábor a miéink zsákmányává lett, kiknek kétszázra is alig ment a vesztesége. Ezután a derék hadból még vagy hat ezernyi dandárt vonván magához, Zvornikot is elfoglalta [1]). Erdődy bán kevésbbé volt szerencsés Bihacs előtt, melyet siker nélkül vívott; de onnan elvonúlván, ő is szép diadalt nyert az Unna folyamnál egy török seregen.

Veterani hadjárata. Míg ezek a Száva vidékén történtek, Veterani is nem kevésbé szerencsésen és hasznosan működött Erdély szomszédságában ama terv értelmében, mely szerint a bécsi udvar, mint mondók, a háború székét a magyar korona egykori melléktartományaiba átjátszani, s a felkelésre azoknak is alkalmat nyújtani szándékozott. Miután a fő seregbe távozott Caraffától elvált, még Sasvárt és Karansebest is hatalmába ejté a derék tábornok. Innen négy ezernyi lovas dandárral

---

[1]) Röder: II, 86. Wagner: Hist. Leop. II, 55. Arneth: e. h.

1688. Orsova alá vonúlt, melyet üresen találván, a hozzácsatlakozott ráczokból vetett belé őrséget; maga pedig Oláhországba Czernecz alá szállott. Ekkor úszott le a Dunán Nándorfehérvár alól néhány száz hajó, melyeken e városnak mintegy ezer lakosa menekűlt legbecsesb vagyonával annak ostroma elől. A menekülők kétszáz erszény (200,000 ft.) pénzben alkudtak meg a tábornokkal a szabad átvonulás fejében, s ennek biztosai előtt már le is olvastatott a pénz egy része, midőn Tököli a szeraszker táborából egy csapattal előrobogván, a biztosokat levágja, a pénzt lefoglalja, s martalékával meg tovább áll. A menekülők erre szintén elálltak az alkutól s fedezet nélkül folytatták útjokat. De negyven hajójok zátonyra kerűlt s Veterani martalékává lett, a többieknek nem árthatván a tábornok. Ő ezután a Leopoldnak hűséget esküdött oláh vajdával oly szerződést kötött, hogy ez hadainak élelmezésére havonkint 4200 tallért fizessen, s visszament Erdélybe [1]).

A török békét kér. Harmad nappal Nándorfehérvár megvétele után török követek jelentek meg a császári táborban, kivánók, hogy békealku végett Bécsbe vezettessenek. Elkisértettek, de csak Pottendorfba, hova aztán Leopold Caraffa tábornokot küldé le hozzájok, megtudni ajánlataikat. De a fő követ, Szulfikár effendi, egyátaljában a császár elejébe kivánt vezettetni, állitván, hogy ő ugyan teljes hatalommal van felruházva a béke megkötésére, a szultán levelét azonban fejvesztés alatt magának a császárnak köteles átadni, a föltételeket is csak akkor közölhetvén, ha az alku forma szerint megkezdetik. Azt hitte a Porta, hogy a bécsi udvar, nagy hadi szerencséje után is hajlandó lesz a békére; mert aligha nem tudta már, hogy Leopoldot féltékeny vetélytársa, XIV Lajos a császári fegyver szerencséjétől felriasztva, mint mindjárt elmondjuk, szintén megtámadni készül. De a bécsi udvar, bízva Oraniai Vil-

---

[1]) Veterani's Feldzüge 43. kövv. Török források Hammernél: III, 817.

1688. mosban, ki épen ekkor foglalta el II Jakab megbuktatásával az angol trónt, s bízva egyéb szövetségeseiben, a franczia háború mellett a megtört, meggyöngült török ellen is eddigi szerencséjével reménylé folytathatni a háborút; s csak igen drágán akarta eladni a békét.

1689. Békealku. Miután a török elleni szövetségesek, Lengyelország és Velencze felhatalmazottai is megérkeztek, 1689-ki februárban Kinszky, Strattmann, Stahremberg, Rüdiger és Caraffa megkezdék ugyan az alkudozást a törökkel; de feltételeiket mind ők, mind a lengyel és velenczei követek oly magasra szabták, hogy a béke megalakulása eleitől fogva lehetetlennek mutatkozott. Leopold biztosai ugyanis azt kivánták, hogy a török vonúljon ki egész Magyarországból, s mondjon le végkép Erdélyről, Havasalföldről, Bosnyáról és Szerviáról. A lengyel Kameniek várát, egész Besszarabiát, Podoliát, Ukrajnát s a tatároknak Európából Ázsiába költöztetését, — végre Velencze Negropontot, Antivárit, Malvasiát stb. kivánta magának megadatni. A Magyarországban még kezén lévő várakat kész volt volna ugyan átadni a török; de csak cserében Belgrádért, Zvornikért; többre azonban nem vala reábirható, valamint arra sem, hogy Tökölit kiadja. Az alkudozás ennélfogva jun. közepén megakadt; a török követek ekkor újabb utasításért futárt eresztettek Konstantinápolyba; maguk annak megérkeztéig Komáromba küldettek[1]).

Badeni Lajos újabb győzedelmei. A békealkudozás nem gátolta a háború folytatását. Batthyány Ádám, dunántúli főkapitány Kanizsát, Vecchi tábornok Szigetvárt már rég körültáborolva tarták. Szigetvár a tavaszon végre minden élelemszeréből kifogyván, megadta magát. A bajor fejedelem, szintúgy mint Lothringeni Károly herczeg, most a franczia háborúval lévén elfoglalva, fővezérré a török ellen badeni Lajos herczeg lőn kinevezve. A sereg, melylyel munkálatait Nándorfehérvárról julius vége felé megkezdte, nem volt nagyobb huszonkét ezernél; de ennek számát eléggé kipótolta az ő, és Veterani s Piccolomini alvezérek ügyessége s hadaiknak, ezek közt Pálfy Miklós hajdú, Csáky László s Batthyány esztergami kapitány huszár ezredeinek deréksége. Lajos herczeg a Morava folyam bal partján indítá meg táborát. Nisszát tűzvén ki munkálata első czéljáúl. De már Jagodina táján útját állá Redzseb basa, ezen évi szeraszker, mintegy 40 ezernyi sereggel, melyet a Morava jobb partján vezetett felfelé. Lajos herczeg, az ellenség erejét kikémleltetvén, Grabováig visszavonúlt, s ott a folyamon átkelvén, aug. 29-kén a megkerülésére küldött lovas hadat, a következő napon pedig magát a szerászker fő seregét is elhatározó ütközetben megverte. Az egész török tábor, benne száznál több ágyú s nagy martalék jutott a győzők kezébe. 1689.

---

[1]) Vico: Lib. IV. 41[illegible]. Wagner: Hist. Leop II, 110. Török források. Hammer: III, 828.

A megvert török had azonban Nisszánál meg öszszeszedte magát, s újabb csapatokkal s lőszerekkel erősödvén, e város alatt tábort jártatott s azt sánczokkal vétette körül. De Lajos herczeg mihelyt magát némi élelmi s lőszerekkel Nádorfehérvárból, Szendrőből ellátta, oda is követte az ellenséget, és rajta szeptember 24-dikén az elébbinél még fényesebb győzedelmet nyert. Tiz ezer török esett el az egész napon át hullámzó ütközetben, vagy veszett a Nisszava vizébe. A városban roppant zsákmány jutott a győzők kezébe. Nisszát hamarjában, mint lehetett, megerősítvén, s Pálfyt, ki magát hajdúival az utolsó ütközetben dicsőségesen kitűntette, két ezer őrrel benne parancsnokul nevezvén, Piccolominit seregének nem annyira a harczok, mint a betegségek miatt 16 ezerre olvadt felével Szerviában hagyta. Ő maga oktob. 6-kán megindulván, a Balkán hegység azon ágán keresztül, mely a Vaskapu táján az alsó Kárpátokkal van kapcsolatban, a Dunához Viddin alá nyomult; ott egy török hadat megvert, s a várost elfoglalta, s úgy abba, mint több más erősségekbe is, melyeket a Duna mentében ejtett hatalmába, őrségeket vetett. A beállott tél nem

1689. engedte tovább folytatni a hadi munkálatokat; ő tehát Csernecznél átkelt a Dunán s miután Brankován oláh vajdát Leopold iránt újabban is hódolatra s élelmi szerek szolgáltatására szerződésileg kényszerítette, az öt hónapi dicsőségteljes hadjáratban megfáradt hadait, melyekhez az Erdélyben lévőket is nagyobb részben hozzá kapcsolta volt, Havasalföldön helyezte el téli szállásokra; s azokat is az erdélyi hadak vezérének, Heisslernek parancsai alá adván, maga Bécsbe távozott [1]).

A szerbek felkelése a török ellen.

Piccolomininak, midőn Nisszánál a fővezértől elvált, az lőn feladatává, hogy a Balkán hegységnek Szerbiába nyiló szorosait foglalja el, s a szerb népeknek felkelését a török ellen segítse elő, s őket az osztrák uralom alá édesgesse. A török szerencséjének lealkonyodta, kivált Belgrád és Szendrő megvétele óta e népekben nagy volt a mozgalom, melyet Brankovich György, ki magát az e nevű szerb fejedelmi ház ivadékának tartá, s a mult években egy ideig Apafy szolgálatában is állott, nagy sükerrel szítogatott. Leopold őt, hogy a maga érdekeibe vonja, még az elmult évben grófi czímmel ruházta fel. De a badeni herczegnek nem tetszék az ember, ki miután az óhitű papság nagy részét megnyerte, s néhány ezernyi hadat gyűjte maga körül, magát Szervia, Bosnya, Thracia, Bolgárország és a Szeremség örökös urának, fejedelmének kezdé neveztetni. A herczeg tehát Bécsből vett utasítása szerint őt magához édesgetvén, elfogatta s Bécsbe küldötte. Brankovicsnak már jelentékeny pártja lévén hitsorsosai között, elfogatása nagy csorbát ejtett e nép bizodalmában a császári kormány iránt.

De Piccolomini e hibát nemsokára ismét helyrehozta. Ő Nisszából kiindulván, minthogy komolyabb ellentállásra többé sehol sem talált, hadaival átkelt a Balkánon s Uszkubig (Scopi) nyomult. Egy ősrege élt e déli szláv népek közt, 1689. mely szerint egy oly fejedelem jósoltatott szabadítójokul a török járom alól, ki tevéinek hátán messze földrészek általok soha nem látott állataival jövend hazájokba. A tábornok e regét ügyesen felhasználta a nép rokonszenvének megnyerésére. Tevéje elég volt a nisszai martalékból, s azoknak hátaira most majmokat, kajdácsokat s más külföldi állatokat tétetett. Részint e csel, részint hadainak szigorú fegyelemben tartása, s a keleti vallás eszélyes kimélése által az arnótok, szerbek s a többi szláv népekben nagy rokonszenvet ébresztett maga s a császári hatalom iránt, kivált miután Csernovics Arsen ippeki patriarcha-érsek is hozzácsatlakozott. E népek segedelmével hatalmába ejté Prisztinát, Kacsianikot, Novibazart, Komanovot, szóval a Balkán hegység hosszában Rumeliától egészen Herczegovináig minden nevesebb helyet, minden szorost, sőt még a Balkánon túl is Perszerint, Uszkubot. Míg aztán hadait téli szállásokra osztá, e népek előbbkelőivel az iránt is sükerrel alkudozék, hogy a jövő tavaszon közönségesen fegyvert fogjanak a török ellen [1]).

---

[1]) Veterani's Feldzüge 50 kövv. Röder: II, 97. kövv. Badeni Lajos levelei a császárhoz ugyanott a mellékletekben. Wagner: Hist. Leop. II, 113. kövv. Engel: Gesch. der Wallachei 337. Hammer: III.

II.

Míg Leopold fegyverei ekként a török birodalom szivébe nyomultak, míg ott magának a töröknek keresztény alattvalóiból is új szövetségesek támadtak, régi zsarnokaik ellen tömegesen feltámadni ajánlkozók: a császár régi szövetségesei is minden felől szorongatták az ozmánokat. Szobieszky Moldvában s a Feketetenger északnyugati részein, a muszkák az Azovi tengernél mind belebb tejeszték foglalásaikat; Velencze mind a tengeren mind a száraz földön

---

[1]) Rödernél: II, a mellékletben. Brankovics Bécsből Csehországba, Éger várába vitetett foglyúl, hol aztán 1711-ben múlt ki az életből. Arneth: Das Leben Guidos Stahremberg 105. kövv. Wagner: Hist. Leop. II, 121. Török források Hammernél: III, 837. Cserey: 189. Engel Gesch. v. Ungern V, 144.

1689. Dalmatiában és Moreában győzelemről győzelemre haladt, s ezen utóbbi tartomány majdnem egészen elfoglalta.

Az ozmán birodalom Európában veszve látszék lenni. Még a különben oly értelmes Veterani tábornok is, ki a novemb. 9-kén elhalt Piccolomini helyébe a balkani hadak vezérévé neveztetett, azon reménynyel kecsegtette magát s a bécsi udvart, hogy a régi s új szövetségesek segedelmével az ozmánt egész Európából kiűzhetni, Konstantinápolyt is bevehetni. És veszve is lett volna a török valószinűleg, ha Leopold tovább is ellene fordíthatja minden hadi erejét. De ekkor már ismét ébren vala Francziaország féltékenysége. XIV Lajos, a túlsúlyra vergődő Ausztriától tartva, megszegte a reá nézve különben előnyös regensburgi békét, mely szerint még tiz évig kell vala nyugodni a fegyvernek; s Leopold ellen, hogy erejét megossza, szintén a sorompóba lépett. Hadait még 1688 őszén a birodalomba küldé; Philipsburgot egy havi vívás után októberben megvette, Pfaltz nagy részét elfoglalta. Leopold ezóta kénytelen lőn hadi erejének nagy részét a Rajnához küldeni. A török ennek következtében ismét lélekzethez juthatott. Szulejmán szultán a bécsi békealkut a franczia király ösztönzéseire felfüggeszté; Köprili Musztafában, Ahmed öcscsében ismét egy erélyes, gondos nagyvezért helyezett az ügyek élére. A hadi szerencse, legalább ideiglen, ismét a félhold felé hajlott: az európai török birodalom meg lőn mentve.

Vereségek a Balkánnál.

1690. És a körülmények ezen fordulata mellett az osztrák vezérek hibái is nagyon kedvezőleg hatottak a török ügyeire. A balkantáji ó hitű keresztény népek fölkelésének nagy kárára oly korán kimult Piccolomini helyébe, az ott telelő császári hadak vezérévé a szintén jeles Veterani lőn ugyan kinevezve, de ő a Viddin alatt nyert veszélyes sebe miatt sokáig nem mozdulhatván, míg megérkeznék, Károly holsteini herczeg, s ennek is megbetegűlte után, Strasser ezredes lőn helyettesévé. Ezek ügyetlen vezérlete alatt a szép nyeremények rövid idő alatt majdnem mind odavesztek. Maguk is fegyel-

1690.

metlen hadaik is annyira zsarolni, fosztogatni kezdék a népet, hogy az nemcsak minden rokonszenvét megvonta az új uraktól, hanem sok helyt maga is ellenök fordult, s megtagadta tőlök az elébb bőségesen kiszolgáltatott élelmi szereket. Az új nagyvezér, Köprili Musztafa, e hangulatról értesűlvén, az év végén nagy számú tatár hadat küldött a Balkánhoz. Strasser, a helyett hogy, miként Veteranitól utasításúl vette, Kacsianik erős várában várta volna be a segélyt, három ezernyi, jobbára gyalog dandárral esztelenül elejökbe ment, s 1690 első napján a tatároktól körűlfogatván, 2200 emberével együtt levágatott. Kacsianik Prisztina, Novibazar ismét török birtokba jutott, s még csak Nissza maradt fenn, midőn ott Veterani februárban végre megérkezett.

A tábornok a hadakat itt összpontosítván, a várost még inkább megerősítteté; de bár egy ideig oly vérmes reményekkel kecsegtette is magát s a bécsi udvart, hogy a felkelendő szláv és arnót népekkel még Európából is kiűzhetni a törököt, a szerb és arnót nép elvesztett rokonszenvét sem ő, sem Leopoldnak e népek számára 1690-ki ápril 6-kán kiadott kiváltság-levele nem volt többé képes visszavarázsolni. E körülmények közt Heissler is tanácsosabbnak látá, Havasalföldről Erdélybe vezetni vissza az amott szállásolt hadakat, minek következtében Brankován vajda, ki a törökkel már időközben is fondorkodni kezd vala, megint végkép elhajólt Leopoldtól. Bosnyában Erdődy Miklós bán már elébb egy újabb győzedelmet nyert ugyan Kosztajnicza mellett a török hadakon; de azt még sem volt képes meggátolni, hogy a bosnyai basa Zvornik várát vissza ne foglalja [1].

Kanizsa visszavétel

A Bosnyában és déli Szerviában szenvedett veszteségekért némi kárpótlást adott ugyan Kanizsa vára, melyet Batthyány Ádám és Zichy István hosszú ostromzárlat után

---

[1] Wagner: e. h. 129. Veterani's Feldzüge 63. kövv. Hammer: III, 838. Cserey: e h. Kerchelich: Not. praelim. 434. Katona: XXXV, 655.

1690. april 13-kán végre feladásra kényszeríttettek; de az 1690-ki hadjárat átalában véve nem vala kedvező Leopold fegyvereinek, s Köprili Musztafa, a tudománykedvelő, szigorú nagyvezér azokon nem egy csorbát ejtett. Ő a tél és tavasz folytában nagy erélylyel folytatta a hadi készületeket, miszerint legalább százezernyi sereggel kezdhesse meg a hadjáratot. Meg lévén győződve, hogy még Tököli is nagy szolgálatokat tehet a Portának, reá nagyobb figyelmet fordíta, mint minőben őt pár év óta nagyvezér-elődei részeltették. Az ő tanácsával élve, állapítá meg a hadjárat tervét is, mely szerint, míg ő maga a derék haddal Nissza s az Al-Duna mentében lészen működendő, Tököli egy erős hadosztálylyal Erdélybe törjön, a hűtlen Apafyt onnan elűzendő.

Tököli erdélyi fejedelemmé neveztetik.

A terv utóbbik részének érdekében alig történhetett volna valami kedvezőbb, mint az öreg Apafy Mihálynak april 15-kén közbejött halála. A Porta ennek hirét vévén, Tökölinek haladék nélkűl kiadta az athnámét, mely által Erdély fejedelmévé neveztetett; hogy pártja azáltal is erősíttessék, a tartomány adója azon öszvegre szállíttatott le, melyet egykor Bethlen Gábor fizetett [1]. A tatár khán utasítást vett, hogy fiát egy erős hadosztálylyal küldje melléje; az oláh vajdához pedig parancs ment, hogy Erdély új fejedelmét minden erejével támogassa. Tökölinek nem csekély előnyére vált az is, hogy a bécsi udvar a rendek kérelme szerint késedelmeskedett a 15 éves Apafy Mihályt megerősíteni atyja örökségében s a tartomány igazgatása egy kormánytanácsra bízatott, melynek élén a hatalmas, de sokaktól gyűlölt Teleki Mihály áll vala.

Tököli jöttének hirére, mivel nem tudatott, mely oldalról fogja megkisérleni betörését, Heissler tábornagynak első gondja volt a parancsai alatt létező hadakkal a szorosokat megraknia. Heister tábornok feladása lőn a vaskapui szorost

---

[1] Praynál: Epist. Proc. III, 476. a jegyzet alatt; de hibásan zavarva össze az 1681-ben kiadott athnáméval.

1690.

megótalmazni, hova Gyulay László alatt még egy erdélyi dandár is küldetett erősítésére. Maga Heissler három német ezreddel s a Teleki által vezérlett 4—5 ezernyi erdélyi hadakkal a bozai és törcsvári szorost állá el. De Tököli, miután egy csapat hajdújával, a régi kuruczok maradványaival, a törcsvári erődöt aug. 15-ke hajnalán meglopatta s elfoglaltatta, az oláh vajdát pedig a szoros nyilásához rendelte, hogy az erőd elveszte után minden erejét ott összpontosító Heisslert csatározással foglalja el, maga a török szerdárral mintegy tiz ezer embert oly kietlen helyeken s meredek hegyeken keresztül vezetett be a tartományba, „melyeken soha lovas ember s tán még gyalog sem járt vala“, s melyen a gyalog is csak mászva, a ló pedig másként nem haladhatott mint ha fát kötöttek farkára.

A zernyesti csata.

Augusztus 21-kén bár mondhatlan fáradsággal, de szerencsésen leérvén Zernyest mellé, seregét nyomban harczra rendezi s egy tatár csapatot Heissler háta mögé Tohányba küld vala. Heissler és Teleki mind erről csak akkor vőnek hírt, midőn Tohány helységét lángba borúlva szemlélék, s vigyázatlanságukat jóvátenni szándékozván, seregökkel tüstént az ellenségre nyargalnak. Egy rövid, de véres ütközet után a győztes Tököli lett. A három német ezrednek mintegy, fele a csatamezőn maradt, másik felének nagy része az üldözők vasa alatt futásban hullott el s velök együtt majdnem valamennyi főbb tiszt, Heissler maga Doria ezredessel s több más tiszttel együtt fogolylyá lett. Teleki holt testét másnap rút sebekkel eléktelenítve találta meg a holtak közt fogolylyá lett titkára Komáromy János, kit Tököli küldött ki felkeresésére.

A kormánytanács ezen esemény következtében augusztus hó 24-kén újabban esedezett Leopoldnál, erősítené meg fejedelemségében az ifjú Apafyt, biztosítaná az 1686-dik évben kiadott, de Erdélytől akkoron el nem fogadott hitlevél által a vallási s nemzeti jogok és szabadságok fentartása iránt az országot, különben félni lehet, hogy Tökölinek hó-

1690. dol. De Leopold eltökélve lévén Erdélyt, a fejedelmi méltóság mellőztével, közvetlenűl a maga kormánya alá vonni, szept. 4-kén akként válaszolt, hogy e háborgó időben nem volna eszélyes dolog kiskorú egyént, kinek még magának is igazgatóra van szüksége, helyezni az igazgatás élére; maradjanak tehát a közügyek ideiglen a rendek által választott kormánytanács kezében. Mi azonban a vallást s a rendek jogait és szabadságait illeti, általában királyi szavára fogadja azoknak épségben tartását. Az erdélyi hadak e közben jobbára Tökölihöz csatlakoztak; s ő szept. 22-kén Szeben melletti táborában országgyülést tartott s a három nemzet által magát Erdély fejedelmévé választatta. Az ifjú Apafy híveivel Kolozsvárra menekült, honnan aztán azok Bethlen Miklóst segélysürgetés végett követjökül Bécsbe küldötték [1]).

A háború szerencsétlen folyama.

A harcz egyéb terein sem voltak Leopold fegyverei szerencsésebbek, mint Erdélyben. Hadereje a franczia háború és I József császárrá koronáztatásának költségei miatt, ez évben oly csekély vala, hogy badeni Lajos herczeg sokaig vonakodott elfogadni a fővezérséget, kivált miután tanácsa, hogy áldoztatnának fel a Szerb- és Bolgárországban tett vívmányok és a csekély haderő szorítkoznék Nándorfehérvár s a Szávavonal védelmére, a bécsi hadi tanács által el nem fogadtatott. Végre azonban mégis csak elvállalá a vezérletet, s auguszt. végén Jagodinára ment Szerviában, hol Veterani, miután Stahremberg Guidót négy ezernyi őrséggel Nisszában hagyta, az egész császári hadat, melynek száma alig ment többre 10 ezer embernél, táborba gyűjtötte volt. A nagyvezér Nisszát ekkoron már 80-, a rumeliai basa pedig Viddint 15 ezernyi sereggel keményen vívja vala, s a zernyesti ütközetnek is híre érkezett.

A badeni látván a császári hadak csekély számát, mely

---

[1]) Cserey 199. Bethlen Miklós önéletirása II, 160. kövv. Wagner: Hist. Leop. II. 138. Röder: II, a mellékletekben 236. 252. 267. kövv. Engel: Gesch. der Wallachei 341. Hist. Diplomat. Leopoldini. A m. Kanczell. levéltárában.

1690.

miatt azokkal sem Nisszát, Viddint fel nem mentheti, sem ütközetbe a török nagy erejével nem bocsátkozhatik, a többi tábornokokkal egyértelműleg azt határozta, hogy e városok sorsukra hagyatván, a császári sereg mindenekelőtt Erdélyt vegye vissza Tökölitől, ki onnan a Tisza vidékére is könnyen átvihetné a lázadást. Miután tehát Stahrembergnek Nisszára megizente, hogy az ellenséget ott mennél tovább tartóztassa, az őrséget mindazáltal ne áldozza fel; miután továbbá Nándorfehérvár őrségét Aspremont altábornagy alatt öt ezerre szaporította, Csáky huszár-ezredét a Szávánál Erdődy bán és Hoffkirchen alatt őrködő horvát táborba küldötte, és Galambóczon, úgy Szendrőben is némi őrséget hagyott; maga Veteranival s a vele maradt nyolcz ezernyi emberrel Szendrőnél a Dunán átkelvén, Karansebesre sietett; ott Heister tábornok három ezredét Orsováról magához vonta, s Rácz Antal alatt nehány ezer gyalog és lovas ráczot küldött oda helyébe, hogy ama szorosoknál őrködjék, s Oláhországot is háborgatván, annak vajdáját Tököli mellől saját tartományának védelmére kényszerítse visszatérni. Mielőtt táborát Karansebesről a vaskapui szoroson keresztül Erdélybe vezette, felhívá a rendeket, fel külön a székelyeket, hogy a kik a zernyesti vész után félelemből netalán Tökölihez hajlottak volna, a pártvezért most, midőn maga hatalmas sereggel jő védelmökre, késedelem nélkül hagyják el. Jöttének hírére az oláhok haza, a tatárok zsákmánynyal rakodva, Nagyvárad felé takarodtak. Tököli maga sem mert derekasabb ütközetbe ereszkedni, s Szeben mellől Medgyesen keresztül a székely földre vonúlt s egy egész hónapig hátán hordozta a császári hadakat, míg végre azoktól október 25-kén Brassó táján megszoríttatván, a bozai szoroson keresztül Havasalföldre menekült [1]).

Nándorfehérvár elveszte.

Míg azonban Erdély a császár birtokában ekként megtartatott, a mult évi nyeremények egymásután jobbára mind

---

[1]) Wagner: e. h. 139. Cserey: 207. Röder: II, 142. kövv.

1690. elvesztek: elveszett Viddin, melyet a benne hagyott Hompesch ezredes a megszállás ötödik napján, aug. 29-kén, majdnem védelem nélkül feladott; és elveszett Nissza is, melyet Stahremberg Guidó, három héti védelem után, hogy megmaradt 2800 emberével szabad elköltözést nyerhessen, szept. 9-kén adott át a nagyvezérnek. Köprili Musztafa, miután még Galambóczot, Szendrőt, Orsovát, Lippát is megvétette, s Temesvárt, Nagyváradot élelmi és lőszerekkel újabban elláttatta, 60 ezernyi sereggel okt. 1-jén Nándorfehérvárt szállotta meg. Aspremont tábornok a védelemre elég ügyesnek nem látszatván, a hadi tanács Croy herczeget küldé le az öt ezernyi őrség parancsnokává. De épen azon nap, melyen megérkezett, okt. 8-kán, iszonyú veszedelem érte az erősséget. A várban három, a vízi városban egy fő lőportár, kétségkívül árulás következtében egymás után felgyuladván, az erősség alapjaiban megrendűlt: a falak több helyt szétrombolva, ágyúikkal együtt az árkokba roskadtak, az őrség nagyobb része vagy légbe röpűlt, vagy a romok alá temettetett. Az iszonyatos dörgés, rombolás okozta rémülés a még életben maradtakat eszeveszetten hajtá a Dunára, mely egyedül nyújthatott utat a menekülésre. De a minden oldalról akadály nélkül behatott törökök ezek közől is sokakat felkonczolának, úgy hogy öt-hat százan, köztök Croy és Aspremont tábornokok, alig menekűlhettek meg a szörnyű veszélyből [1]).

Szerencsére Musztafa nagyvezér, elégelve hadjárata eredményeit, azt tovább nem folytatta, különben még az igen hanyagúl erősített Budát is könnyen elfoglalhatta volna. Eszéket mindazáltal, melyet Stahremberg Guido hamarjában lehetőleg megerősített, a bosnyai basa nem birta megvenni.

Csernovics patriarcha bevándorlása.

Említésre méltó, hogy Csernovics Arsen ippeki patriarka, a német tábornokokkal szőtt összeköttetései miatt a török

---

[1]) Röder: II, 132. Arneth: Das Leben des Gr. Guido Stahremberg 120. kövv. Wagner: II, 143. Veterani's Feldzüge 71. 90. kövv.

1690.

boszújától félvén, mintegy 30 ezer szerb és albán családdal vándorolt be. A kormány ezen új alattvalóknak a Szerémségben és Tótországban rendelt telephelyet; a király pedig aug. 21-kén egy hitlevet adott ki számukra, melyben egyebek közt biztosítja őket, hogy az ó-naptárral élhetnek, érsekeiket szabadon választhatják, vallásukat háborítás nélkül gyakorolhatják stb.[1]).

A badeni őrgróf, mihelyt Tököli elillant, serege egy részét Veterani alatt Erdélyben hagyván, más részével Szathmárba sietett, nehogy a Nagyvárad felé bevonúlt tatárok, egyesülve azon török haddal, mely mint mondók, Temesvárt, Gyulát, Nagyváradot a zárlat alól fölmentette, Szolnokra vagy Kállóra vessék magokat. Ez ugyan nem történt; de a tatárok újra betörtek Erdélybe, s mivel tartani lehetett, hogy ezt Tökölivel egyetértve cselekedték; s ő is igyekezni fog ott velök egyesűlni: a badeni herczeg deczember közepén Szatmárból másodszor is besietett a tartományba, s a tatárokat meg kiűzte a Maros völgyén. Tököli, kivel minap a hozzácsatlakozott erdélyi hadak is kimentek volt, az év utolsó napjaiban mind e mellett is be akart törni a törcsvári szoroson; de a szemes Veteranitól, ki hadai nagy részét a székely földön helyezte el téli szállásokra, csakhamar kiűzetett; minek következtében a vele volt erdélyiek is haza hullongtak[2]).

1691.
Az erdélyieknek adott hitlevél.

És most a rendek teljes biztonsággal megtarthatták a gyülést, melyet a kormánytanács 1691-ki január 10-kére a végett hirdetett ki, hogy a császár hitlevele, melyet az ügyes Bethlen Miklós, mint az ország követe, kieszközlött s még novemberben hozott volt le Bécsből, nyilvánossá tétessek. Említők, miképen az udvar, hadi szerencséjében bizakodva, a rendek minden sürgetéseire sem akarta többé kiadni ama hitlevelet, melyet 1686-ban Buda megvétele előtt önként aján-

---

[1]) Kerchelichnél: Not. praelim. 435. Katona: XXXV, 709.

[2]) Cserey: 210. kövv. Veterani's Feldzüge 107.

1691. lott és Scherffenberg által csaknem reá erőszakolni akart a nemzetre, mely azt, mivel szerinte Dévába, Kolozsvárba az erdélyi mellé német őrséget is kellett volna befogadni, elvenni nem akarta. Most azonban, midőn a török Nándorfehérvárt visszavévén, Magyarországot s az általa segélyezett Tököli Erdélyt ismét fenyegette, nem látszék tanácsosnak, tovább is megtagadni az erdélyiek kérelmeit. S Bethlen Miklós követök ügyességén kivül, ki most még Caraffának s lord Paget angol, Hemskirchen hollandi, de kivált a brandenburgi követnek, Dunkelmann Gottfridnek pártolását is megnyerni tudta [1]), leginkább Tököli betörésének vala köszönhető, hogy Leopold okt. 16-kán (1690) végre kiadta az oklevelet. Ezen okmányt felette nagyfontosságúvá teszi Erdélyre nézve az, hogy ez szolgál szabályozó alapjáúl ama viszonyoknak, melyek Erdély s az uralkodóház közt ezentúl léteztek, s melyek szerint intéztettek e tartomány belügyei egészen az újabb időkig. Az ifjú Apafyt, kiskorúságát adván ürügyűl, most sem erősíté meg Leopold a fejdelemségben, melyet végkép eltörűlni szándékozott; annak reményét mindázáltal tőle nem vonta meg, s őt mindenha cs. k. kegyelemmel igérte pártfogolni.

A tartománynak azonban következő lelki s testi szabadságokat biztosít a hitlevél: 1. A bevett négy hitvallás eddig élvezett jogait mindenben megtartja; templomokat Kolosvártt, Gyulafehérvártt, s másutt is, hol nagyobb számmal laknak, a katholikusok is mindenütt építhetnek saját költségeiken. 2. A boldogúlt királyok és fejedelmek minden adományai s kiváltságai, melyeket akár egyes személyeknek, akár valamelyik hitfelekezetnek mind Erdélyben, mind a hozzá tartozó magyar részekben tettek vala, bár kié volt is elébb azon jószág vagy javadalom, jelen birtokosaiknak ezentúlra is biztosíttatnak. 3. Az Approbáták és Compiláták, Verbőczy hármas könyve (kihagyván mindazáltal Endre királynak az ellentállásra vonatkozó, a mult pozsonyi gyülésen eltörült záradékát), úgy a szászok municipalis jogai teljes érvényben maradnak. 4. A közigazgatás, a törvényalkotás és igazságszolgáltatás fenmarad eddigi alakjában. 5. Tisztségekre, legyenek azok akár kormányiak, törvényszékiek, akár kamaraiak, egyedül belföldiek alkalmazhatók s minden tekintet nélkül a vallásra. 6. Az ellenségtől visszaveendő javak elébbi birtokosaiknak vagy utódaiknak fognak visszaadatni; a magszakadási esetekben a fiscusra szállandó javak egyedül érdemes belföldieknek adományoztatnak. 7. A tartományi főkormányzót — kit hajdan vajdának neveztek, — az erdélyi katonaság főkapitányát, főkancellárt, belső tanácsosokat és itélőmestereket a rendek országgyüléseiken szabadon választják, tekintet nélkül a vallásra, s csak megerősítés végett terjesztik a király elébe. 8. A főispánokat, a székelyek kapitányait s a többi méltóságosabb hivatalokat a király, az urak és nemesek közől fogja választani. 9. A 12 személyből álló belső tanácsban, és a szintannyi tagú főtörvényszéknél háromhárom tag, az itélőmesterek közől pedig egy katholikus leend; a szebeni főkirálybiró mindig tagja leend a belső tanácsnak. 10. A kormányzó évenkint köteles egybehívni az országgyülést, melynek végzései királyi megerősítés alá terjesztendők. 11. A kormányzó köteles folyton az országban székelni, s tiszti beiktatásakor a törvényekre megesküdni; mind ő, mind a belső tanács és az itélőszék tagjai a kincstárból húznak díjat. 12. Az évi adó béke idején 50 ezer tallér, háború idején 300 ezer rhenusi forint leend. 13. Az ország semmi szokatlan adóval nem fog terheltetni; a harminczad nem fog felemeltetni. 14. A székelyek adót nem fizetnek, hanem saját költségeiken katonáskodnak. 15. A kereskedés egész szabadságában fentartatik. 16. A tizedet ezentúl is a földesurak bérlik a fiscustól. 17. A szükséges őrségeket, melyek egy része belföldi zsoldosokból álland, német tábor-

---

[1]) Önéletirása II. 120. köv. „A diplomát megadák és engem a császár nevével a vajdasággal holtig és uri grófi titulussal, jószágokkal megkinálának: de én reversalisomra nézve megvetém."

1691. nok, de a kormányzó s a belső tanács és az erdélyi katonaság főkapitányának egyetértésével igazgatandja; a kormány egyéb ügyeire annak semmi befolyása sem leend. 19. Az adózó nép az utasokat, bármi rendűek is azok, s lovaikat élelmezni nem köteles: fogadókról, szállodákról gondoskodjanak a földesurak és a városok; postákat állítson a kormánytanács [1]).

Erdély rendei, annyi keserű tapasztalás után, most hajlékonyabbak mint 1686-ban, az oklevelet elfogadták, kormányzóúl Bánfi Györgyöt, főkapitányúl Bethlen Gergelyt, cancellárúl Bethlen Miklóst, kincstartóúl Haller Jánost választották. Ezeknek megerősítéseért egy újabb követség ment fel aztán Bécsbe, mely egyszersmind az ifjú Apafy fejedelemségében való megerősíttetését, s a hitlevélnek némi változtatásokkal ünnepélyes formában kiadatását eszközölné [2]). Leopold ezt csak az év végén (1691-ki decz. 4-kén) teljesítette; Apafy fejdelemségére nézve azonban most is csak elébbi kijelentésénél maradt, meghagyván egyszersmind a rendeknek, hogy miután a katholikusok az okmány első két pontja által vallási jogaikat sértve lenni panaszolják; a 3-dik pontban pedig a szászok a magok jogait bővebben biztosíttatni kivánják: ezek iránt egymásközt barátságosan egyenlítsék ki a nehézségeket [3]).

A rendek e végett 1692-ben márczius 15-kén gyültek össze Szebenben, s a szászokkal meg is kötötték az egyességet; de a vallást illető 1-ső és 2-dik pontra nézve nem tudtak egymással megegyezni; miért is a gyülés után Alvinczy Péter és Baranyai Gergely újabban Bécsbe küldettek, kiknek kötelességévé tétetett egyebek közt Apafy megerősíttetését is sürgetni [4]). De hasztalan; a bécsi udvar korlátozott hatalommal sem akarta többé helyreállítani a fejedelmi méltóságot, mely, ha a töröknek kedvezne a hadi szerencse, könnyen újabb szakadás forrásává válhatnék. A vallás ügyét mindazáltal egy 1693-ki ápril 9-kén Bécsben kelt külön pótléklevélben akként intézte el a király, hogy: 1. A bevett négy vallás mindenike megtartja a maga jogait s javait. 2. A katholikusoknak átadatik: Kolosvártt a reformátusok temploma s az unitariusok collegiuma, Gyulafehérvártt a Báthory-féle templom; Kolosmonostorért, mely nekik szintén visszaadandó, jelen birtokosának 15 ezer frt váltságdíj fog fizettetni. 3. A kathol. ifjúság nevelésére oly egyháziak alkalmaztatnak, kik ellen a többi hitfelekezetek gyanúval nem viseltetnek; az egyházi kormány pedig egy apostoli vicarius kezébe tétetik. 4. A katholikusok, a többi felekezetek rövidsége nélkül templomokat mindenütt építhetnek [1]). E mellett pedig május 14-kén még egy más oklevél is adatott át Alvinczynak, melyet azontúl az ő nevéről kereszteltek el s mely válaszúl a rendek egyéb kivánataira, Erdély összes ügyeit ezek közt a székelyek hadi szolgálatait szabályozza, pósták behozatalát, s egy Bécsben felállítandó külön erdélyi kancellaria megalapítását igéri [2]). 1692.

---

[1]) Szász Károly: Sylloge Tractatuum 68. kövv.

[2]) U. o. és Hist. Diplomat. Leopold. Kanczell. levélt.

[3]) U. o. 118. kövv.

[4]) U. o. 130. kövv.

III.

A nagyvezér, Köprili Musztafa, az elejébe jött ulemáktól kisértetve, 1690 végnapjaiban diadalmenetben vonult be Konstantinápolyba; s a tél és tavasz folytában erélyesen készül vala a jövő nyári hadjáratra, hogy a padisah uralmát Magyarországon is helyreállítsa. Kevéssel II Szulejmán szultán halála előtt, kinek öcsese, II Ahmed lőn utódává, junius vége felé (1791) indult ki a nagyvezér Drinápolyból a szent zászlóval, mely alatt most százezeret meghaladó sereg gyűlt 1691. Török hadjárat.

---

[1]) Szász Károly: Sylloge Tractatuum 130. kövv.

[2]) U. o. 378. kövv. Bethlen Miklós önéletirása II, 128. kövv. Ugyanaz: Cruces et Sudores. Katonánál: XXXV, 748. 788. Hist. Dipl. Leopold. Kanczell. levéltár.

1691 össze; s augusztusban Nándorfehérvár alatt táborozék, míg ácsai a Száván hidat vertek. A mult évi szerencse e hadjáratának sükerére nézve is jó reménynyel kecsegtette őt. De e szerencsét taval nem annyira a török birodalom megújult ereje, mint az idézte elő, hogy a bécsi udvar hadainak javát a francziák ellen a Rajnához küldte volt, s a Szávánál hagyott sereg száma, miként láttuk, épen nem volt arányban a nagyvezér roppant hadaival. Most azonban gondja volt rá a kormánynak, hogy Péterváradnál annyi erő gyűljön össze, mely képes legyen gátot vetni a töröknek. A Rajnától több ezred visszahívatott, s a birodalomban is gyűjtetett némi segély, minélfogva a mellett, hogy Erdélyben Veterani parancsai alatt 12 ezer ember, a felső Tiszánál Nigrelli tábornok alatt pár ezerrel még nagyobb sereg állott, badeni Lajos is mintegy 50 ezernyi sereget számlált a derék hadban Pétervárad táján. És ekként a számarány megjavulván, ismét fényesen kitűnt, hogy a török hadak, bár nagyobbak is, a keresztények hadi tudományával többé nem mérkőzhetnek, pedig jelenleg Tökölin kivül számos franczia tisztek is léteztek a nagyvezér táborában, őt tanácsaikkal gyámolítók.

A szalánkméni ütközet.

Az ellenséges hadak auguszt. 13-kán Zimonynál, majd, több napi mozdulatok után melyek által egyik a másikat helyzete előnyeivel ügyekezett felülmulni, aug. 18-án Szalánkemén táján találkoztak szemben egymással. Itt vívatott a következő napon azon ütközet, mely, mint a badeni őrgróf a császárhoz írt tudósításában mondja, az e század alatt történt ütközetek közt a leghevesebb, leggyilkosabb vala. Tizenkét ezer török s köztök a nagyvezér, a janicsárok agája, s velök számos más basa és főtiszt hullája fedte a harczmezőt; a többiek hanyathomlok a legrendetlenebb futásban kerestek menekülést. Az egész tábor, minden szereivel s másfélszáz ágyúval és a nagyvezér pénztárával együtt a császáriak kezébe esett. De a nagy győzedelem ezeknek is nagy áldozatába került. Közőlök is háromnál több ezren hullottak el s köztök Souches, Keresztély holsteini herczeg és Aremberg tábornokok, Kaunicz, Below, ezredesek, Zrínyi Ádám, a nagynevű Miklós fia, a Caprara vasasok alezredese, számos más tisztekkel a sebesültek számát mintegy 4000-re teszik [1]). 1691.

A nagy győzedelemnek azonban csekélyebb lett eredménye, mint különben remélhető vala. A badeni őrgróf látván, hogy a 7—8 ezer holton és sebesen kivül betege is számos, nem tartá tanácsosnak Nándorfehérvár vívására nyomúlni elő. Mert miután kisded hajóhadát a törökök erős naszádserege még aug. 19-ke előtt csaknem egészen megsemmisítette s ennél fogva a Duna felől Nándorfehérvárnak semmit sem árthatott volna; a megvert török had maradványai pedig a város körűl lévő erős sánczok közé vonúltak: előre látható vala, hogy legjobb esetben is csak nagy áldozattal fogná e várat hatalmába ejthetni.

Nagy-Várad vívása.

Ő tehát annak vívása helyett, miután sebeseit s betegeit elhelyezte, seregét ketté osztván, s részét a horvát bán és Hoffkirchen alatt lévő magyar-horvát hadakkal együtt Croy tábornagy vezérlete alatt Tótország és Szerémség védelmére hátrahagyván, más részével Nagyvárad alá szálla. Croy s Erdődy bán teljesen megfeleltek föladatuknak: amaz Bródot, emez Gradiskát a töröktől megvévén, Tótországot s a Szerémséget ismét egészen Leopold uralma alá vetették. A badeni őrgróf ezalatt annál nagyobb reménynyel fogott október 12-dikén Nagyvárad vívásához, mivel Veterani Lippát már egy hónappal előbb megvette volt, s a nagyváradi törökök összeköttetése Temesvárral ez által egészen megszakasztatott. A palánkok s a város pár héti vívás után meg is vétettek ugyan; de a fellegvárban másfél ezernyi őrségével a feladásról hallani sem akart a basa. Az őrgróf tehát, látván, hogy a vívás még hosszan tarthatna, különben is megfáradt hadai pedig elégséges ruházat hiánya miatt a táborozást a beállott hidegben tovább nem tűrik, a vívást Auersperg tá-

---

[1]) Wagner: II, 177. követ. Cserei: 218. Leopold levele Lünignél: III, 343. Röder: II, 155. Arneth: 133. követ.

1692. bornok vezérlete alatt zárlattá változtatta, s e végett jobbára huszárokat és hajdúkat hagyván a városban és vidékén, többi hadait téli szállásokra osztotta [1]).

Zrínyi Ilona egyesül férjével.

Tököli, ki az elmult nyáron Karánsebest és Lugost hatalmába kerítette volt, miután a szalánkeméni ütközetből, melyben a nagyvezér kivánatára ő is résztvett, bujdosó dandárával szerencsésen megszabadúlt, Fehértemplom (akkor Fehérpalánk) s Újpalánk táján időzik vala, lesve az alkalmat, melylyel vagy Erdélybe törhetne, vagy legalább Lugost, Karánsebest, miket távolléte alatt Veterani ismét megvett, visszafoglalhatná. Itt, Újpalánkán, egyesűlt vele 1692-diki máj. 13-kán valahára hitvese, a nagy lelkű Zrínyi Ilona, kit a bécsi kormány Heissler tábornokért, a zernyesti ütközet óta Tököli foglyáért kicserélt. Ilona, kinek Julianna leánya még a mult évben Aspremont tábornokhoz adatott nőül, Ferencz fiát is elvinni óhajtá magával; de engedelmet erre nem nyerhetvén, császári zsoldosok fedezete alatt egyedül indúlt meg férjéhez a bujdosó életre [2]).

Nagy-Várad visszavétele.

Heissler, fogságából megszabadulván, a Nagyvárad ostromzárlatára rendelt hadak vezérletét vette át Auersperg-től, s ott még több erőt is gyűjtvén össze, a várat, melynek őrségét a tél folytában egy török dandár, mely huszárruhába öltözködve lopódzott vala be, kétezerre emelte, május közepén ismét vívni kezdé. A hely, miután árkaiból a vizet egy helybeli öreg molnár a Peczébe származtatta, a megszaporodott őrség daczára sem tarthatta fenn magát; s miután falain több rés lövetett, a basa jun. 5-kén végre megadta az Erdély birtoka tekintetében felette fontos várat. Parancsnokává Corbelli vezérőrnagy lett s őrségűl 2000 huszár s 200 hajdú s ugyanannyi német adatott alája [3]). És csak is ez volt az ezen

---

[1]) Wagner: e. h. 181. kövv. Röder: II, 179. kövv. Veterani's Feldzüge 114. Cserey 220.

[2]) Zrínyi Ilona élete 91. kövv. Cserey 227. Babocsay, Rumynál: Monum. Ung. I, 119. Wagner: II, 188.

[3]) Wagner: II, 207.

1692. évi (1692) hadi munkálatok eredménye. Mert bár az ősz elején mintegy negyven ezernyi fegyveres gyűlt össze, a badeni őrgróf alatt Pétervárad körül, mivel mind a vezér, mind a sereg nagy része vérhasban szenvedett, sőt a mirígyhalál is pusztítani kezd vala, a törökök pedig belgrádi táborukból ki nem mozdultak, a mieink is tétlen maradának, csak egy erődített tábor építésével foglalkodván Pétervárad körűl. Ez volt az őrgróf utolsó hadjárata a magyar földön, melyen magának tíz év lefolyta alatt annyi babért, a nemzet s uralkodó háza iránt annyi érdemet szerzett. Hadvezéri munkálatainak tere ezentúl a felső Rajna lett, hol Lothringeni Károlynak még 1690 ki ápril 18-kán történt halála óta, mind nagyobb előmenetelt tettek a francziák.

1693. Magyarországban a fővezérlet 1693-ban Croy herczegre bizatott. Parancsai alatt mintegy 40 ezernyi had létezett jul. végén a péterváradi táborban. De Musztafa nagyvezér most nem e tájra, hanem, Tököli ösztönzései következtében, Erdély ellen akart intézni hadjáratot. Veterani, jó kémei által korán értesült e szándékról s készen tartá mintegy 12 ezernyi hadát, hogy a törököt a szorosoknál fogadhassa. A nagyvezér már valóban át is kelt a Dunán s közeledék Erdély felé, midőn Croy herczeg péterváradi táborában ennek hirét vévén, a veszélyt Erdélyről elhárítandó, seregét Nándorfehérvár alá vezeté, nem kételkedvén, hogy a nagyvezér, tervét megváltoztatva, annak felmentésére fog sietni; de egyszersmind bízván abban is, hogy mielőtt a nagyvezér ebben czélját érné, ő már ura leend Nándorfehérvárnak. Előrelátása azonban csak félig teljesedett. A nagyvezér ugyanis értesülvén, hogy a keresztények augusztus első napjaiban Nándorfehérvárt vívni kezdék, bár annak őrsége 12 ezer fegyveresből állott, s falai is jól helyreállítva voltak, meg visszament a Dunán, s maga is annak védelmére sietett. Erdély ekként megmenekült ugyan a veszélytől; de sükeretlen ostromkisérlete után Croy is tetemes veszteséggel nyakrafőre szállott el Nándorfehérvár alól, midőn értesűlt, hogy a nagyvezér már a Morava folyam- Nándor-Fehérvár vivása.

1693. nál táborozik, s midőn a tatárok már őrseinkre csapkodtak. De miként Croy a törököt be nem várta, úgy ez sem merte őt megtámadni szalánkeméni táborában; s miután a tatárok, kiket, míg Temesvár és Gyula eleséggel ellháttatnék, Nagyvárad és Debreczen vidékének pusztítására küld vala, visszatértek, téli szállásokra költözött. Heissler tábornok még a tatárok betörése előtt megvette Jenőt s az üresen hagyott Világosvárt; de Veteranit sokan gáncsolták, hogy ő kizárólag Erdély védelmére szorítkozva; a tatároknak útját állni elmulasztá, bár a hazájáról e csapást elfordítani vágyó Tököli maga idején tudósította volt őt titkon a betörési szándokról [1].

1694. A következő 1694-dik év a multnál még meddőbb volt mind hadi tettekben, mind eredményben a főseregnél, mely ekkor, számszerint mintegy 25 ezer ember, Caprara tábornagyot látta a maga élén. Szokás szerint, bár későn, mind a két fél bevonúlt sánczaiba: a törökök Nándorfehérvár, a mieink Pétervárad körűl. Az ősz elején a török, táborából kiindulván, a mieinkét vívni kezdé, de minden eredmény nélkül; s midőn Mihálynapkor az esőzés szokatlan hideggel állt be, a törökök haza, a mieink téli szállásokra költöztek. Gyula e közben már csaknem egy év óta elzárva lévén, mind szorongóbb körülmények közé jutott, mert a mi zárlathadaink minden pénz- és eleség-szállítmányt elfogtak. És miután ezek októberben a várost is hatalmukba ejtették, deczember elején végre a vár is megadta magát [2].

Gyula visszavétele.

1695. A következő tavaszon úgy látszék, a háború ez évben nagyobb tűzzel fog folytattatni, mert mind a két részről nagy készűletek tétettek. A bécsi udvar ez évre tetemesebb segélyt nyert a birodalomból, és Temesvárnak, mely Magyarországon még egyedül maradt török kézen, vívását tűzte ki

Török hadjárat.

---

[1] Veterani's Feldzüge 130. kövv. Wagner: II, 230. kövv. Hasslingen, Arnethnél e. h. 151. kövv. Babocsay Rumynál e. h. I, 127. Cserey 229. kövv. Tököli naplói az Akad. által kiadott Monumentak XXIII. köt.

[2] Wagner: II, 272. kövv. Cserey 281. Babocsay, Rumynál e. h. 130.

a hadi munkálatok czéljáúl. Viszont a török is nagyobb erélyt látszék most kifejteni. II Musztafa, a meghalt Ahmed utóda, mindjárt trónraléptekor kihirdeté, hogy személyes hadjárattal akarja helyreállítani az elődei hanyagsága miatt lehanyatlott félhold hatalmát [1]), s augusztus elején egy roppant haddal Nándorfehérvár alatt táborozék. Tanácsa itt azt határozá vala, hogy a Dráva vidéke helyett, hol a mult években annyi balszerencse érte a török fegyvert, a tiszántúl működjék a sereg, Lippát s a többi elvesztett várakat vegye vissza. E határozathoz képest a szultán augusztus vége felé a Dunán átkelvén, Lippa alá indúlt. 1695.

A mi részünkről Temesvárt Veteraninak kell vala vívnia, s e végett hadait még a tavasz végével Lugoshoz vezette, ott várandó be a gyalog ezredeket, melyekkel az ostromot megkezdhesse. De ezek mind nem érkeztek, s így ő sem kezdhette meg a vár vívását. A császári fősereg, melynek élén Caprara és Heissler mellett most Fridrik Ágost szász választó fejedelem álla, ki magával nyolcz ezernyi hadat hozott, számra mintegy 50 ezer, látván a törökök mozdulatát. Péterváradról szintén a Tiszához sietett, s azon átkelvén, Csanádig nyomúlt elő. A fővezér Veteranihoz parancsot bocsáta, hogy vele Aradnál egyesűljön. De mivel a török Lippát szept. 7-kén már megvette, magyar őrségét, kapitányával, Daróczy Endrével együtt levágta, úgy látszék, a török Erdélyre szándékozik vetni magát. Veterani tehát előterjeszté a fősereg vezéreinek, miképen ő Erdély nyilvános veszélyeztetése nélkül nem távozhatik, s közelednének ők inkább Erdély felé. De „Caprara és Heissler mind a ketten halálos ellenségei valának a szegény Veteraninak, — mond Cserei — és sok mesterséggel késedelmeztetik vala a saxoniai electort, hogy addig, míg ők elérkeznek, hadd essék által a török Veteranin. Úgy is lőn“. Szept. 21-kén korán reggel legalább is 20 ezer török támadta meg alig hat ezer ember-

---

[1]) Hammer: III, 874.

1695. ből álló táborát. A vitéz tábornok, azt hivén, hogy a fősereg már közeledik feléje, s attól idején meg fog segíttetni, elfogadja az ütközetet, melyet nagy veszély nélkül már különben sem kerülhet vala el. De a szász választó nem előre, hanem hátravonúlt. Veterani magára hagyatva, tiz óra hoszszant hősies vitézséggel védte magát az őt körülözönlött sokaság ellen, melytől, miután azt hol egy, hol más oldalon nagy csapással visszaverte, estenden végre is elnyomatott. Vele együtt seregének fele, mintegy 3000 vitéz, egy harmadában magyar huszár, hullott el a csatamezőn; másik felét Truchsess tábornok szerencsésen visszavezette Erdélybe. A jeles tábornok halála közbánat tárgya lett Erdélyben, hol őt „mint édes atyjokat szerették, s a jóról szintúgy emlegették, mint Bastát a roszról“. Erdély azonban mentve lőn; a török ezen ütközet után, mely több főbasának és számos ezer embernek életébe kerűlt, még csak Lugost és az üresen hagyott Karansebest vette meg, s a Dunán átkelvén, hazatakarodott [1]).

1696. E hadjárat újabb bizonyítványa volt a török hatalma lesülyedtének. A szultán az említett csekély eredmény után is, mintha világhirű ütközetet nyert volna meg, diadalmenetben vonúlt be Drinápolyba, s hogy csak annyira is mehetett, mint ment vala, egyedül annak köszönhette, hogy egy Lothringeni Károly vagy egy Badeni Lajos helyett, a poharazáshoz, mint a vezérlethez jobban értő szász fejedelem állott a császári hadak élén. Képtelensége valamely derekasabb hadi tettre senki előtt sem volt titok; de mégis ő lett a fővezér 1696-ban is, mivel csak e föltétel alatt volt hajlandó újabban is 10—12 ezernyi sereggel segedelmére jőni a franczia háborúval még mindig elfoglalt császárnak. Mint taval, segedelmet küldött Brandenburg az idén is, melylyel s a magyarok-

---

[1]) Wagner II, 291. kövv. Veterani's Feldzüge 153. kövv. Cserey 239. Bethlen Miklós önéletirása II, 151. kövv. Hammer III, 880. kövv. Arneth e. h. 165. kövv.

1696.

kal és ráczokkal együtt az 50 ezret jóval meghaladta a császári sereg.

Ismét Temesvár vívása volt a feladat, mihez pénz, lőszer és fuvarosok szűke miatt nagy ügygyel bajjal jul. közepe felé hozzá is fogott, míg Stahremberg 15 ezernyi hadosztálylyal Titelnél foglalt állomást, honnan Heissler már előbb elűzte volt Dzsaffer basát. De alig hozta el Pálfy Aradról a faltörő nehéz ütegeket, melyeknek fele mint fölösleges, Szegeden hagyatott, midőn Stahrembergtől üzenet érkezik, hogy a török hajóhad visszaveretett ugyan, de a szultán Pancsovánál átkelt a Dunán s Temesvár felé tart. Az ostromszerek ennélfogva visszaküldettek Aradra, s a szász fejedelem, táborából fölkerekedvén, a szultán elébe indúlt. De a szultán a Béga és Temes közti mocsáros vidéken, Hettin mellett sánczolta magát be 50 ezernyi seregével. Az ütközet, mely itt auguszt. 26-kán estenden víváték, s melyben Heissler és Polant tábornokok halálosan megsebesíttetvén, nem sokára meg is haltak, előnyösebben végződék ugyan a törökök részére, mert a császáriaktól 24 ágyút vettek el, de győzőknek ők sem tarták magukat; mert a következő éjen, melynek beálltával mind a két sereg sánczai közé vonúlt vissza, táborukat nagy csendben odahagyván, Nándorfehérvárra takarodtak. A császári vezérek sem törődtek ezután az élelemmel időközben újonnan ellátott Temesvár vívásával. A szász fejedelem haza, Rabutin Erdélybe ment hadaival, hol jelenleg ő volt a hadi kormányzó; Truchsess egy lovas dandárral a felső Tiszához, a többi hadak, melyekből az erélytelen s ügyetlen vezérek alatt s a fizetetlenség miatt minden fegyelem eltűnt, Péterváradhoz küldettek, Aradnál csak egy dandár hagyatván a Maros védelmére[1]).

1697.

Eugen herczeg hadjárata.

Daczára e nyomorúságos hadjáratnak, a következő (1697) évben, mivel segélyt hozni igérkezett, már harmad ízben is Fridrik Ágost volt kinevezve fővezérré; de szeren-

---

[1]) Wagner II, 310. kövv. Cserey 258. Arneth: 175. kövv.

1697. csére, a lengyelek, kik őt Szobieszky halála után királyukká választották, megmenték tőle Leopold hadseregét, s a császár valahára ismét eltalálta emberét, kinek bizton átadhatá a fővezéri botot. Eugen szavójai herczeg volt ez, már több ütközetnek diadalkoszorús vezére. Ő julius vége felé érkezett le Péterváradra, hol a sereg egy része már a sánczok között táborozék. Értesűlvén, hogy a törökök Nándorfehérvárnál gyülekeznek, az erdélyi s felsőmagyarországi hadak egy részét is magához rendelé, mert miután a török a Száván hidat vert, úgy látszék, ismét Pétervárad vívására készül. De a szultán a táborában volt Tököli, s a bölcsnek tartott Dzsafer temesvári basa tanácsára, tervét megváltoztatván, a Száva vidékéről, hol a török hadak a múlt évek folytában annyi csapást szenvedtek, megint a tiszántúlra szándékozott áttenni a harczmezőt, onnan a körülmények szerint Nagy-Várad s Erdély vagy Felső-Magyarország ellen intézendő további működéseit; s e tervvel aug. 19-kén Pancsovánál át is kelt a Dunán.

Eugen az ellenség e mozdulatáról értesűlvén, egy hadosztályt Nehem tábornok alatt Titelbe vetett, s többi hadaival Szeged felé indula, hogy ott vagy Kanizsánál a Tiszán átkelve, a törököt Nagyváradnál vagy Erdélyben megelőzze. De alighogy aug. 26-kán Zentához érkezett, midőn Nehem tábornoktól hírül veszi, hogy a török tábor a Tiszán átkelt s Titelt készül vívni, mely a nagy erőnek ellentállni nem lesz képes. Eugen tehát, a tanács végzése szerint, nyomban visszafordúlt, de mire leérkezett, Titel már megvéve, Nehem Péterváradra lévén visszavonúlva, maga is megint ennek sánczai közé vezette hadait, melyekkel ekkoron már mind az erdélyiek Rabutin, mind a felső-magyarországiak Vaudemont alatt egyesűltek vala.

A töröknek, midőn Titelnél a Tiszán átkelt, nem anynyira e csekély erőd megvétele, mint az volt czélja, hogy a keresztény hadat a Tiszánál hátba fogja; de Eugen Péterváradra vonulta után e szándékát meghiúsulva látván, mivel

1697. a mieinket péterváradi erős sánczaikban megtámadni nem tartá tanácsosnak, kovili táborából Földváron keresztül a Tisza jobb partján haladt felfelé, hogy Zentánál e folyamon meg átkelvén, elébbi terve szerint működjék annak tulsó partján. De e tervét már nem engedte végrehajtani Eugen herczeg; mert mihelyt kiküldött kémcsapatai által a török ezen újabb mozdulatairól értesűlt, szept. 11-kén maga is utána iramodék péterváradi táborából. Útközben Kücsüg Dzsafer, anatoliai beglerbég, s a török utóhad vezére, előhadunk által elfogatván s kérdőre vonatván, megvallá, miképen a török seregnek vagy Kanizsánál vagy Szegednél kellett volna átkelni a Tiszán; de utóbb Zenta választatott átkelési pontúl, s az ott készült hídon már átkelőben is van a szultán tábora.

A zentai diadal. Ekkoron már csak néhány órányira volt a herczeg Zentától s elhatárzá, még az napon megtámadni az ellenséget. Seregének menetét e végett siettetve, napszállat előtt pár órával érkezett (szept. 14-kén) a török tábor elébe, mely a folyam egy tágas kanyarulatában víztől vízig magas sánczokkal vala elárkolva. A szultán a lovasság nagyobb részével s a lőszerekkel már a balparton vala, s épen a gyalogság készült átkelni, midőn Eugen a támadásra jelt adott.

Tököli tanácslá a nagyvezérnek, szakasztatná el a hidat, hogy a sánczban lévő sereg a maga szabadulását ne abban, hanem a győzelemben keresve, elszántabban harczoljon. De a nagyvezér nem merte követni a tanácsot; s a török had bátor ellentállás helyett a híd felé tolongott, vagy úszás által ohajtván menekülni, a vízbe ugrott. De a híd sem adhatott sokaknak menekűlést; a tolongó tömeg súlya alatt-e, vagy a mieink ágyúzása következtében, leszakadt, s a rajta lévők a hullámokban találták halálukat. Ekkoron a mieink balszárnya, hol a folyam partja lapos vala, a csekély vízen keresztül gázolva a törökök jobb szárnya s a folyam közé nyomúlván, az ellenséget hátban fogja s a hídtól elvágja, míg a közepén s a jobb szárnyon gyalogjaink s lovasaink, egymással

1697. harczkedvben vetélkedve, két helyt is megmászták a magas sánczokat, s egy iszonyú mészárlást kezdének a szörnyű zavarba esett ellenségben. Katonáink dühökben senkinek sem adtak kegyelmet, bármily magas váltságdíjt igért is egyik s másik életéért. A táborból ezeren alig szabadúltak meg a túlpartra: mintegy tizezren a hullámok közt találták sírjokat, 20 ezeren a sánczok közt vérzettek el a mindenfelől betört császáriak vasa alatt. Ezek közt volt maga a fővezér, Elmász Mohammed, más négy vezérrel, 13 beglerbéggel s számos egyéb főtisztekkel, kik közől többeket a halálharczban is fellázadt janesárok magok vágtak le, mivel általok ily veszélybe döntettek. Tököli a holtak közé rejtőzve várta be az éjet, mikor aztán úszva menekült át a Tiszán. A keresztények ellenben csak hatszázat vesztettek holtakban s mintegy másfél ezret sebesekben.

A harcz a nap leáldoztával végződött; „mintha a nap maga is késlekedett volna — mondja Eugen maga a császárhoz írt tudósításában, — hogy utolsó sugáraival a császári fegyver legdicsőbb diadalát üdvözölje“. A martalék nagyvoltát csak a következő nap tüntette ki, melyen Eugen a helyreállított hídon a túlpartra kelt, hol az ijedtében hanyathomlok elfutott ellenség, összes lőszerét és podgyászát, kilencz ezer szekeret, a lovaknak, tevéknek s ökröknek számtalan ezreit, a szultán minden ezüst szereit s az egész pénztárt három millió forinttal, sőt magát a szultán kardját és háremét is hátrahagyta. A birodalom pecsétnyomója, mely a nagyvezér nyakán találtatott, maiglan látható a bécsi császári kincsárban.

A hőst a haditanács, mivelhogy utasítását, mely szerint csak védőleg kell vala működnie, megszegte, a fényes győzedelem daczára is kérdőre akarta vonatni. Ő nemsokára személyesen felment Bécsbe, s a tisztnek, ki a haditanács megbízásából kardját elvette, azt e szavakkal nyújtá át: „ime itt van, még piroslik az ellenség vérétől“. A császár azonban most a szokottnál erélyesebb, végre maga is pártjára kelt:

1697.

„isten őrizzen engem, mondá, hogy árulónak nézzem a herczeget, ki által az ég engem érdemetlenűl ily győzedelem kegyelmével halmozott el“. Eugen még az őszön egy betörést intézett Bosnyába, s rég fizetetlen hadának zsákmányszerzésre alkalmat nyujtandó, a tartomány fővárosát Bosnya-Szerájt fölégette s kirablotta; a határszélen pedig több várat foglalt el [1]).

Békehajlam mind két részen.

A hosszú és szerencsétlen háború végkép kimerítette, a zentai nagy vereség pedig egészen elbátortalanította a törököt. Az ulemák isten itéletét látták az egymást érő nagynál nagyobb csapásban. Egy divánban, melyben egyebek közt a mufti s a janicsárok agája is jelen volt, határozattá lett, hogy békét kell kötni. Leopold, ki ezen évi október 30-kán Francziaországgal valahára békét kötött, most minden erejét a török ellen fordíthatván, úgy látszék, az eddigieknél még nagyobb eredményeket is aratható lenne a harcz mezején; mindazáltal Bécsben is átalános volt a béke kivánata. A kedélyeket ott különféle okok hangolták a békére. A bonyodalmakból, melyeket a mindinkább előtérbe tolakodó spanyol örökösödési ügy vala szülendő, már készűlt a csomó, melyről eleve is látható vala, hogy végre is csak kard által fog megoldathatni; a bécsi udvar tehát szükségesnek látá, erőt gyűjteni a jövőre, s magát a török részéről idején biztosítani egy hosszú béke iránt. Aztán a tizenhat éves török háború, — mely mellett kilencz évig még a francziával is kelle hadakozni, — bár átalában, mint láttuk, nagy szerencsével folyt Leopold részéről, mindamellett is nagy áldozatokba került mind az udvarnak, mind a kormánya alatt levő népeknek, kivált Magyarországnak s melléktartományainak. Az egy

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. II, 339. kövv. Hist. des révolut. de Hongrie I, 409. kövv. — Repiczky által közlött török források. Új Magyar Muz. 1851. VIII, füz. és 185$^1/_2$ I. füz. Ferrari: De reb. gest. Eugenii. Tyrnaviae I750. 42. kövv. Cserey: 261. Hammer: III. 898. Arneth: Das Leben des Prinzen Eugen von Savoyen. I. U. a. Das Leben Guid. Stahremberg.s 185. kövv. Tököli naplói i. h.

1697. időben viselt kettős — török és franczia — háború nemcsak kimerítette, de tetemes adósságokkal is terhelte a kincstárt, ugyannyira, hogy a végső időkben már képtelen lett fizetni a hadseregek zsoldját: tisztek szintúgy mint közlegények mindig hátralékban valának s gyakran fél, sőt egész év folytában is alig kaphatták ki díjaik egy egy csekély részét; miért is a hadak, miként Erdélyben legújabban két dragonyos ezreddel történt, már lázongani is kezdenek vala. A nép, kivált a magyar korona területén, már roskadozott a katonatartás terhe alatt, s minthogy a fizettetlen hadak csak rablásból s fosztogatásból élhettek, miként alább bővebben kifejtendjük, a szó teljes értelmében végínségre jutott.

1698.

Békealku Karlóczán.

Ezen s több más, mindjárt említendő okok, a diadalok daczára is, a bécsi udvarnak szintúgy, s tán nem kevésbbé, mint a töröknek, felette kivánatossá tették a békét A Konstantinápolyban székelő angol követek e miatt már évek óta dolgoztak a békén Leopold s a Porta között, de mindeddig süker nélkül. Lord Paget, Vilmos király követe, jelenleg jobb foganattal működött: közbenjárását a meggyöngült, megtört szultán elfogadta a bécsi udvarnál. A porta azonban eleinte még nem akarta bevallani gyöngeségét s előlegesen nagyon is fenhéjázó föltételeket kivánt alapul vétetni: Leopold vonná ki seregeit Erdélyből, rontatná le Péterváradot, adná vissza Illokot, Pozsegát s az Unnán túl fekvő várakat. E föltételekkel 1698-ki áprilban érkezett Bécsbe az angol követség titkára. Leopold, mint győztes, kevesebbet természetesen nem kivánhatott alapul a fenálló birtokállapotnál, s a békének ily alapon megkötésére fel is hatalmazta az angol és hollandi követeket.

Az előleges vitatkozások részint e felett, részint a szövetséges, s most a békébe szintén befoglalandó Velencze, Lengyel- és Oroszország érdekei tekintetében, részint végre az alku helyét illetőleg hosszan folytak. Október vége felé Karloviczon valahára mégis csak összeültek az illető felek és közbenjárok követei; Leopoldot Öttingen gróf a hadi tanács elnöke és gróf Schlick tábornok képviselte. Magyarország részéről annyi világos törvények daczára senki sem küldetett. Mire királyaink a zsitvatoroki békekötés óta minden hasonló alkudozás alkalmával törekedtek, de mit eddigelé csak tökéletlenül értek el, most végre teljesen sikerült: a török megismerte, hogy csak egyenlő jogalapon alkudozhatik. 1698.

Tököli a török követ, Rami effendi, és a portai tolmács, Maurocordató, által igyekezett pártoltatni érdekeit; de a követ úgy látta, hogy minden lépés, melyet a pártfőnök érdekében teszen, csak a Porta saját érdekeinek keresztülvitelét gátolja; megszünt tehát a grófot pártolni. Maurocordató pedig, a bécsi udvar által megnyeretve lévén, bár Tökölinek egykor élete megmentését köszönheté, most a gróf ama felszólitására, hogy miként a multban úgy a jövőben is hasznára válhatik még, ha érdekeit most támogatja, minden kimélet nélkül azt izente neki: „hogy a multakat ne említse, a jelenről gondoskodjék önmaga, a jövőt bízza istenre“ [1]. S így történt, hogy a békepontokban, melyek felett három havi alku után 1699-ki jan. 26-kán az egyesség végre megtörtént, Tököliről semmi kedvező említés sem tétetik.

A békepontok tartalma következő: Erdély régi határaiban a császáré, a temesi bánság a szultáné marad; Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Becse és Becskerek erőditései lerontatnak; Titel és a Bácska Leopold birtokában marad. A hajózás a Tiszán és a Maroson mind a két félnek nyitva áll. A határokat a Titeltől a Boszut folyam torkolatáig huzandó egyenes vonal, a Száva és az Unna képezendik. A keresztény vallás a török birodalomban szabadon gyakoroltathatik. A foglyok mind a két részről szabadon eresztetnek. Tököli és

---

[1] Hist. des révol. de Hongrie I, 420. Tököli naplói az Akademia által kiadott Monumenták XXIII. köt.

1698. mind azok, kik e háború elején a császártól elpártoltak, ezután török alattvalóknak tekintendők; de nehogy a békét megháborítsák a birodalom belsejében, s ne a határszéleken tűzessenek ki lakhelyeik. A béke 25 évig tartson [1]).

---

[1]) Wagner: II, 448. kövv. Katona: XXXVI, 73. kövv. Hammer: III, 909. Arneth: Das Leben Guido Stahremberg's 208. kövv. Tököli naplói. M. Tört. Emlékek XXIII. köt.

HARMADIK FEJEZET.

Az alkotmány újabb veszedelme az örökös királyság alatt.

I.

1681—1696.

Visszapillantás a török uralomra.

A karloviczi békekötés örökre felszabadította Magyarországot — annak az egy ideig még török uralom alatt maradó temesi tartományát kivéve, — a török járom alól; fölmentette egyszersmind Németországot is azon tehertől, hogy magyar szomszédjának, sajátképen a kereszténységnek s közvetve önmagának oltalmára s biztosítására évenkint küldjön segélyt a török ellen. Nem lehet tagadni, hogy a 16 éves háború, melyben a török hatalma végre megtöretett, nagyobb részben a német birodalom erejével vívatott, s hogy ennél fogva Magyarország felszabadításának dicsőségét a német nemzet büszkén jegyezheti fel a maga történelmének lapjaira. Ezért bizonyosan minden méltányosan gondolkodó magyar hálát mond szivében Németországnak; mert csak miután ezen barbár iga széttöretett, lett alkalma ismét a magyar nemzetnek valahára fellélekzeni, s annyi évek kényszerű mulasztásait pótolgatva, visszalépnie ismét a mívelődés versenypályájára, melyről a harczok zaja által majdnem két század előtt letereltetett.

De mind e mellett is, hogy ezt szivesen és hálásan elismerjük, lehetetlen e késő segítségben észre nem vennünk a gondviselés osztó igazságának törvényeit, mely végre is se-

1681—1696. gedelmére hozta a németet a magyarnak, ki őt s a keresztény míveltséget három századon keresztűl saját testével fedezte, legnemesebb fiai vérének hullásával oltalmazta. És lehetetlen nem látnunk a nemesis kényszerűségének bélyegét is lenyomva e késő segélyen, tanúságúl a nemzeteknek, hogy vállatvetve, testvéries önzetlenséggel segélyezzék egymást a közös veszélynek kezdetén, nehogy ha önzésből, szeretetlenségből késnek az aránylag csekélyebb, de a veszély elhárítására akkor elégséges segélylyel, utóbb nagy áldozatokkal kényszeríttessenek helyrehozni mulasztásukat.

Magyarország a XV-dik század eleje óta a száraz földön mondhatni egyedül állott őrt a keresztény civilisatio békés haladása fölött, melyet az ozmán birodalom félelmesen növekedő hatalma Európa nagy részében elnyeléssel fenyegetett. Egy egész századig dicsőségesen megvédte a maga határait s velök együtt a nyugati kereszténységet; számtalanszor véres fejjel utasította vissza a hódoltató barbár ellenséget. De e százados, dicső harczában, nemzetünk is sok nemes vért veszte; s félni lehetett, hogy őt ez élethalál tusájában a hatalmas ellenséggel, ki a keresztények elrablott fiaiból újonczozott, száz meg száz ezernyi hadakat hoz vala a harczmezőre, száma aránylag csekély lévén, végre is bukás várja, ha keresztény szomszédjai által nem támogattatik. Számtalanszor folyamodott tehát ezekhez segélyért, elejökbe terjesztvén mindannyiszor, hogy, ha maga legyőzetnék, a pusztító ár őket is elnyeléssel fogja fenyegetni. És bár süketeknek szóla, bár a szerencse változásaiban nem egy súlyos sebet vőn, küzdelmeit azonban egymaga is ernyedetlenűl folytatá a közös ellenséggel.

A török ily erélyes ellentállásra találván, többször békeajánlatokat tett nemzetünknek: engedné hadosztályait bántatlanúl keresztülrobogni a magyar birodalom határszélein Német- és Felső-Olaszországba, még osztályrészt is igérvén az ott szerzendő zsákmányból. De a magyar nemzet mindannyiszor megvetéssel utasítá vissza az ajánlatot, melynek elfogadása által magát ugyan hosszú időre fölmentheti vala a 1681–1696. mind súlyosabbá vált harcz áldozatai alól; de nyugati testvéreit tette volna ki a veszélynek. Folytatta tehát harczait úgy magáért, mint szomszédaiért, bár ezek, ha megismerték is már, hogy Magyarország nekik védfalul szolgál, segedelmet a lankadónak még sem nyújtottak, kivéve talán az egy pápát, ki időről időre hullatott némi kis összeget sz. Péter filléreiből a kereszténység védelmére. I Miksa császár, mint a maga helyén említők, maga is vészt kiáltva szólalt fel már a német birodalom rendei előtt, miképen ha a magyar nemzet, hosszú küzdelmeiben elfáradva, bukni találna, Németországot is menthetlenül elborítja a pusztító áradat.

Mind hasztalan. S Magyarország egy féktelen oligarchia belviszályai által is megszakgattva, végre elbukott: Mohácsnál a nemesség színe királyával együtt elhullott. A nemzet egy része most a német császári ház ivadékát választá királyáúl, azon remény s biztatások által kecsegtetve, hogy e kapocsnál fogva biztosabban számolhat a birodalom segélyére. Mind hasztalan. Sőt épen ez sülyeszté el az országot: elegendő segély még ezután sem érkezett; a veszély ellenben nőtt, miután a franczia, a Habsburgház ezen újabb gyarapodását nem tűrhetvén, a törököt még inkább felizgatta. I. Ferdinánd számtalanszor elejébe terjeszté Károly császárnak s a birodalom rendeinek, miképen végre is saját védelmök érdekében kellend fegyverhez nyúlniok; de mennél tovább hagyják terjedni az árt, annál nehezebb lesz azt a maga medrébe visszaszorítani; most ezerekkel még többet lehetne segíteni, mint nem sokára milliókkal. Bécs első ostroma rémülettel töltötte el Németországot; de a veszély multával ismét helyreállott a régi gondatlanság. Ezóta önfentartása, önvédelme végett néha-néha nyújtott ugyan segélyt Németország; de az többnyire későn érkezett és eredmény nélkül távozott, úgyannyira, hogy ártott inkább mintsem használt, hóditásainak mind tovább és tovább terjesztésére izgatván a törököt.

És e fölött még azon megbocsáthatlan hibába is esett a

1681—1696. német birodalom kormánya, melynek feje a magyarnak is királya volt, hogy e kevés jót és sok kárt eredményezett segélynyújtás következtében már arra is feljogosítva hitte magát, hogy a magyart megfoszthatja nemzetiségétől, ősi alkotmányától. És nem egyszer történt, hogy a török visszanyomására behozott német katonaság nem a török, hanem a magyar nemzet maradványai ellen fordíttatott; s míg a török csak anyagilag, ő erkölcsileg hódoltatott; míg a török a magyarnak csak vagyonában dúlt, csak birtokait vette el, a német katonaság, mely védelmére vala rendeltetve, nemcsak vagyonát versenyt fosztogatá, hanem mintha ellenség földjén lenne, kénye kedve szerint bánt vele; személyes szabadsága, nemzetisége, ősi alkotmánya ellen is irtó háborút folytatott. Csoda-e, ha aztán az ekként zaklatott magyar gyakran önként a török karjaiba vetette magát, ki ha koldussá tette is, de nem illette személyes szabadságát, s vele együtt a németre fordúlt, ki a barát álarcza alatt még kiméletlenebb ellenévé lett?

A magyarnak e szövetsége a törökkel, ismét veszélyt hozott Németországra: a török megint Bécs alatt állott, s most csak is a lengyelek segedelmével szabadúlt meg tőle a német birodalom. Ez végre eszméletre hozá Leopoldot. Kibékűlt a nemzettel, alkotmányát, nemzetiségét sértetlenűl fenntartani igérvén. A magyarok hittek az igéretnek, s néhány százon kivül, kik Tökölivel maradtak, mindnyájan visszatértek a császár-király zászlai alá, s a németekkel, kiket a veszély végre komolyabb és tartósabb segélynyújtásra indított, vetélkedve buzogtak, valahára medrébe szorítani az izlam pusztító árját. A közös erőfeszítés sükert aratott. És — nem lenne-e különös, ha a szomszéd most e földet, mivel az ő segélyével szoríttatott le róla a különben őt is fenyegető pusztító ár, a magáénak tartaná, s a nyújtott segélyért feljogosítva hinné magát, vele mint fegyver által meghóditottal, s birtokosával, mint általa megsegítettel kénye-kedve szerint rendelkezni? . . . .

1681—1696.

Az ország súlyai a török háború alatt.

Magyarország, midőn a török uralom alól felszabadúlt, anyagilag mindenütt szánandó pusztulás, nyomor, inség képét tünteti vala elő. Felsőbb részeit, hova a török el nem hatolt, a számos évek alatt bentanyázott, gyakran fizettetlen német katonaság élte s fosztotta ki úgyannyira, hogy lakossága sok helyt koldusbotra jutott. A magyarok nemcsak hogy magok zsold nélkül katonáskodának a 16 éves háború alatt — kivéve azokat, kik már rendes, állandó ezredekké szerveztettek, — hanem a német katonaságot is ingyen tartoztak élelmezni téli szállásain. A népre e végett kivetett élelmi adagok, úgynevezett porcziók száma évenkint mintegy 200 ezerre emelkedett, melyeknek értéke, például 1685-ben (midőn a porczioszám 180,000-t tőn) 4,798,062 forintra, a következő évben 3,568,677 forintra emelkedett stb. Már e teher is majdnem elviselhetetlenül nehezedett a népre, melynek keresetforrásait a végetlen háború elzárta, termesztményeit s barmait az átvonuló hadak, tatárcsordák, elgázolták, fölégették, elhajtották. De bár honnan, ki kelle teremteni a „portiot", különben „executio" jött a szegény ember nyakára, s még megmaradt barma is elhajtatott s eladatott; ha a paraszt adóját le nem róhatá, s a zaklatás kikerülése végett megszökött, földesurát exequalták a jobbágy nevében. Nem volt ritkaság oly parasztot, kinek pár évvel előbb még 12 lova, ugyanannyi ökre, 30—40 sertése, egy nyáj birkája, s aratáskor vagy 300 kereszt gabonája volt, utóbb a városokban koldúlni látni mindennapi kenyerét [1]).

De a „portionál" s „executionál", ha lehetséges, még inkább megrontotta az ország népét a jobbára fizettetlen, s elmaradt zsoldjáért kárpótlást magának a nép vagyonából szerezni törekedő német katonaság fosztogatása. Hazai kutfőink telvék e borzasztó zsarlások, fosztogatások leirásával. De a mondottakat tán gyanúsaknak nevezhetné valaki; lássuk tehát, mit ír e tárgyról maga egy császári tábornok, Rabutin az Erdélyben levő hadak főparancsnoka, 1697-ki márczius 28-kán Montecuccolihoz: „Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ennek nem lévén miből elégítse ki amazokat, a katonaság az iránt sürget, engedném meg, hogy magok hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok megengedni azoknak, kik valóban nagy szükséget szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget. De azoknak, kik végszükséget nem szenvednek, ezt megtiltom, vagy elhalasztom, mert nem akarhatom, hogy a tartomány végromlásra jusson, és a néppel is akarom láttatni, hogy az inséget róla, mikor lehet, örömest elhárítom. Kérem önt, tudassa császár ő felségével, hogy a legnagyobb szerencsétlenségnek nézhetünk elébe, ha még tovább is késik a zsold; s ezen lethargiának csak gyászosak lehetnek következményei“ [1]).

---

[1]) Csányi János krónikája 117.

De a német katonaság hallatlan zsarlásai, fosztogatásai s féktelensége a védetlen népség fölött nem egyedül a fizettetlenségből s a katonaság valódi szükségeiből hanem még többször fegyelemhiányból, féktelenségből származtak; s 1696-ban annyira ment a dolog, hogy maga az udvar sem tűrhette már szó nélkül az „istentelen kicsapongásokat“ s parancsot külde a tábornokokhoz: „fékeznék meg e gonoszságot, nehogy ily borzasztó bűnök büntetlensége az ég haragját vonja le reájok“ [2]).

A nemzeti élet feléledése a visszaszerzett hazában.

De mind ezen annyi szenvedések mellett is, a mint a török az országból lépésről lépésre kiszoríttatott, s az egyes nagyobb várakkal azok területei is visszaszálltak a szent korona birtokába, a megszabadúlt részeken azonnal mintegy önmagától felébredt a nemzet politikai élete, feléledtek az alkotmányos önkormányzat intézményei; a községi és megyei hatóságok ismét kezökbe ragadták a beligazgatást, mely tulajdonképen a török uralom alatt sem enyészett el 1681—1696. soha egészen. „A török százötven éves uralma alatt is mindig idegen maradt a magyar földön, s nemcsak hogy fel nem olvasztotta magában a megigázott magyar népet, hanem alkotmányos igazgatását sem ölte el végképen; nyomasztó adórendszerével tönkre tette az anyagi jóllétet, kiszívta, elszegényítette a népet, de személyes szabadságát nem ölte el. A török leginkább a vagyonban dúlt, s a személyes üldözés is, midőn előfordúlt, leginkább közvetlenűl a vagyonért történt. A török beligazgatás sajátságos zsarnoksága, s a magyar függetlenség és alkotmányosság, mint két kard egy hüvelyben, állott meg az egész török uralkodás alatt“ — úgymond egy szellemdús írónk [1]).

---

[1]) Arneth: Das Leben des k. Feldmarschalls Gr. Guido Starhemberg 182. köv. l.

[2]) Wagner: Hist. Leop. II, 313.

Igaz ugyan, hogy a török a községekben csak kard által szolgáltatta az igazságot; igaz, hogy földképén a vármegyéknek még nevét is eltörűlte, szandzsákokat állítván helyökbe, s a basáknak és bégeknek kezébe adta a közigazgatást. De „a török fő gondja a harcz volt s a békeség szabta kötelességekből még csak a fegyveres oltalmazást sem teljesítette: harczolt, rabolt és adót szedett. A magyar helységeknek pedig alig volt más közük a törökkel, mint hogy tűrték olykori zsarlásait s fizették az adókat. Az igazságszolgáltatásban a helység némely bűnökért adózott, s azon kivül nyugton volt. A közcsend és közbátorság fenntartásában is magára volt hagyatva. Szenvedett ugyan olykor e miatt; de nem adott állandó szállást's állandó sanyargatási alkalmakat egy-egy katonai helyőrségnek. S így maradt meg a magyar városokban és falukon a magyar községi élet és hatóság. A kádi hatósága mellett megfért egy másik törvényszék; a basa és bég mellett mind e törvényszék, mind pedig egy másik politikai kormányzat“, — a megyei hatóság s az országgyülés.

---

[1]) Salamon Ferencz: „A török uralkodás Magyarországban“ czímü nagybecsü munkájában Budapesti Szemle XXX. füz. 325. l.

1681–1696. A török hasztalan törűlte le az ország térképeiről a megyék határszéleit; a nemesség kivonúlt ugyan a meghódolt megyéből a legközelebb fekvő megyébe, mely szabadon maradt, s ott az elhagyott megyéje területére nézve is folytatta politikai életét. A megyéknek a szandzsákok daczára is megvoltak alispánjai, járásaikban egy-egy szolgabirái, jegyzője és jegyzőkönyve. „A megye rendes gyüléseket tart, határozatokat hoz, gyakran kereseteket visz és itéleteket mond ki“. Így Pest, Pilis és Zsolt ekkoron egyesűlt vármegyék, melyekhez még a Kúnság is hozzájárúlt, Nógrádban, ennek elestével Füleken, Gácson, Heves és Külső-Szolnok szintén Füleken, Borsod és Csongrád Szendrőben stb. tartá gyüléseit. E gyüléseken nemcsak pörös ügyeket intézett el, hanem még rendes adót is vetett ki, az országgyülési végzetek értelmében, a vármegye. Egynémely megyének, például Pestnek, számos évről léteznek rendszeres számadásai ezen évi adóról, mely a hódolt helységekben a szolgabirák által hajtatott be. A behódolt helységek kivétel nélkül függésben voltak a megyétől, mely rájok, hatalmának képviselői által parancsokat, rendeleteket küldött, kebleikben pörös ügyeket intézett el; minélfogva a megyék valának ekkoron a kapocs, mely a török uralom alá jutott falukat s városokat a nemzet szabadon maradt többi részeivel egyesíté, úgy hogy bár azon helységek kénytelenek voltak is adózni a töröknek, tűrni annak zsarnokságát, ők magokat folyton a magyar szent korona alattvalóinak tartották.

És a megyék hatóságai szintén féltékenyen őrködtek a felett, hogy a hódolt helységek mindennemű pört felterjeszszenek hozzájok, úgyannyira, hogy árulásnak tartatott igazságszolgáltatásért a törökhez folyamodni. És vannak halálos itéletek, melyek azokra mondattak, kik határ- s más pörökben az alispán tudta nélkül a török elejébe vitték volt ügyöket. A „törökösség“ ellen mindig szigorral jártak el a vármegyék, s csak az ilyen szókat is: „ha egyik vállamnak nehéz, a másikra teszem“, halállal büntették az ország szokásos

1681—1696.

törvénye szerint. A füleki végházban hasonló szókért szenvedett halált egy Balogh Mihály nevű nemes ember. Egy Nyékyt is halálra itélt a megyei törvényszék, főleg mivel „a haza törvényeinek és országunk rendes biráinak megvetésével a pogány birákhoz folyamodott, mely dolgot törökösségnek neveznek az ország lakosai“. És valóban az 1659-ki 13-dik törvényczikk fejvesztéssel rendeli büntetni azon hódoltságbeli jobbágyot, ki határszabályozási vagy más panaszos ügyben a maga török urához folyamodik. „Ily hatalommal tudott szólani egy idegen hatalom jobbágyaihoz a megye és alkotmányos ország, melynek kormányzói egy értelemben voltak a nép meggyőződéseivel, együtt érezték szenvedéseit, s magokévá tették érdekét!“ — mond fentebb dicsért írónk.

És így történt, hogy — folytatja Salamon Ferencz — „midőn a hódítás árja, melynek százötven évig mi voltunk gátjai, országunk elfoglalt részéről levonúlt, a sok rom között, mely utána maradt, dönthetetlenűl hagyta itt a magyar nemzeti érzelmeket és életerőt. Mihelyt kitette lábát egy-egy megszállott megyéből, minden erőltetett átmenet, minden legkisebb ferradalom nélkül lehetett visszaállítani a megyét, mely meg sem szűnt vala. Pestmegye 1684. ápriljében még Gácson tartja a gyülést; ugyanazon év szeptemberében Pesten ad hálát az Istennek, hogy mintegy 150 év mulva ismét régi székhelyén lehet; a tárgyakat pedig ott folytatja, a hol elhagyta volt előbbi szállásán [1]). Ugyanaz történt a többi megyékben is.

II.

1687—1696.

A nemzet alkotmányszeretete figyelembe nem vétetik.

A nemzet e megtörhetlen ragaszkodásának alkotmányos intézményeihez, szokásaihoz, nemzeti függetlenségéhez s önkormányzatához már számtalan bizonyítványait látta és cso-

---

[1]) Salamon Ferencz, említett jeles munkájában, melyből e vázlatot kölcsönzők, e viszonyokat nagy alapossággal és érdekességgel bőven fejtegeti.

1687—1696. dálhatta a bécsi császári kormánytanács. Ám alig múlt néhány éve, hogy legyőzöttnek vallá magát a nemzeti ellenzék által alkotmányirtó törekvéseiben: s 1681-ben ismét helyreállította a tiz éves kényuralom által eltörűlt alkotmányt. Azt lehetett volna hinni, hogy e tapasztalásból elég tanúságot merített arra nézve, hogy hasonló kisérlettől, mely a sükernek semmi reményével nem biztat, tartózkodni fog a jövőben. A majdnem csodálatos tünemény, melynek alig van párja a világtörténetben, miszerint egy másfélszázados idegen zsarnokság úgyszólván semmi nyomot sem hagyott maga után e nemzet életében, sem az egyén ősi jellemét, a nyiltságot, egyenességet, büszke öntudatot nem volt képes elkorcsítani, s kétszinűséget, ál-meghunyászkodást, tettetést, hazugságot oltani beléje; sem a tömegnek nem bírta meggyöngíteni ragaszkodását alkotmányos intézményeihez, hazai szokásaihoz, s függetlenségének buzgó szeretetét, — e tünemény, mely épen szemei előtt oly kézzelfogható valóságban folyt le, újabb intés lehetett a császári kormánytanácsra nézve, hogy mindenkorra hagyjon fel olyféle alkotmányirtó kisérletekkel. És mégis, fájdalom, sem elébbi tapasztalatai, sem ezen újabb bámulandó bizonyítványa e nemzet kiirthatlan alkotmány- és függetlenség-szeretetének nem volt képes hasonló kisérletektől visszatartóztatni a császári kormánytanácsot[1]).

---

[1]) Nem állhatom meg, hogy ide ne igtassam III Napoleon következő nevezetes sorait az angol 1688-ki forradalom sikerültének s Anglia azóta egyre gyarapodó erejének, virágzásának, nagyságának okairól: „III Vilmosnak sikerült bezárnia a forradalom örvényét s biztosságba helyezni Angolország jövendőjét, s pedig egyedül az által, hogy magaviselete ellenkező lett a Stuartokéval; mert ha ő is ugyanazon tévedéseket követi, ugyanazon nyomokon jár vala, mind azt ismét veszélyeztette volna, mit fölépített. ... Tegyük, hogy az 1688-ki forradalom ügyét annak megizmosítása helyett elárúlta volna; hogy az angol név felmagasztalása helyett azt lealázta volna; hogy a népet gyámolítás helyett adókkal terhelte volna meg, a nélkül, hogy akár dicsőségét, akár kereskedelmét s iparát gyarapítaná; hogy a szabadságot megszorította volna, a nélkül hogy csak a közrendet is biztosítsa: bizonvára egy

1687–1696.

Újabb terv a kényuralom megalapítására.

E kormánytanács a török uralom alól megszabadúlt Magyarország kormányára nézve megállapított elveit világosan kinyilatkoztatta már az 1687-ki országgyülés elejébe terjesztett királyi előadások azon pontjában, melyben mondatott, „hogy a császári királyi felség az országnak, mint nagy részében fegyver által meghódítottnak, önkénye szerint is szabhat törvényeket“. Akkoron az udvar egyelőre csak a nemzet királyválasztási és ellentállási jogának eltörlését követelte törvénybe igtatni, s ezenfelül egy bizottmányt kivánt kineveztetni, mely a közigazgatást az elejébe szabandó elvek szerint újra szervezze. Tapasztalta az udvar, hogy minden újítás, mely nem a nemzet kebeléből veszi eredetét, megtörhetlen ellenzékre talál a nemzetnél, mely a „semmit rólunk, nélkülünk“ elvet, azaz törvényalkotási jogait, fegyverrel is kész védelmezni. Most tehát úgy vélekedett, hogy ezen ellenzéket legalkalmasabban kikerülheti, ha a kormányzatban tenni szándéklott újításokat egy ily, könnyen megnyerhető, kevés tagú bizottmány által dolgoztatja ki, melynek tervét aztán szintúgy keresztülviheti, törvénynyé emelheti, az országgyülésen, mint a választási s ellentállási jog eltörlését sikerűlt keresztülvinnie,

„E szándék sükerítésére — úgymond II Rákóczy Fe-

újabb forradalom parancsoló szükséggé lett volna válandó. Mert a népek egyedül főnökváltoztatás végett nem vetik magokat ama felforgatásoknak alája; ők csak azért kelnek fel, hogy megváltoztassák a rendszert, hogy orvosolják szenvedéseiket, s aztán követelik is erőfeszítéseik díját, s nem is nyugodnak, míg azt meg nem nyerik. III Vilmos kielégíté a maga korszakának kivánalmait, s helyreállítá a közcsendet; de ha a Stuartok politikáját követi vala, őt is megbuktatták volna, és az angol nemzet ellenségei, látván, hogy ismét szüksége van változtatásra, következetlenségről, könnyelmüségről vádolták volna őt, a helyett, hogy a kormányzókat vádolják vaksággal és szószegéssel; azt kiabálták volna, hogy az angol egy kormányozhatatlan nemzet, s miként II Jakab emlékirataiban, egy elmételyesedett nemzetnek nevezték volna őt. De e vádak daczára is elébb-utóbb diadalmaskodott volna a nemzeti ügy, mert Isten s az ész mellette leend vala“. Oeuvres complétes I, 341. kövv.

rencz — magyarokat akartak használni eszközökűl, hogy ők maguk levén a rájok vetendő nyűg kovácsai, annak hordása miatt utóbb ne legyen okuk a panaszra [1]). Eszterházy nádor jól ismervén az udvar czélzatait, s tudván azt is, hogy azokról lemondani egyátaljában nem hajlandó, maga is pártolta a bizottmány kinevezését; mert attól tartott, hogy az udvar különben megint a magyarok meghallgatása nélkül kezdené meg szándéklott reformjait; s azt is reménylé, hogy ezeket ily bizottmány s utóbb az országgyülés közbejöttével mégis szelídebb alakban lehetend elfogadtatni az udvarral. E nézetből indúlva ki, az 1687-ki országgyülés folytában meg is tette az indítványt ilyféle országos bizottmány kiküldésére, s minden módon ügyekezett a rendekkel azt elfogadtatni. De ezek attól féltek, hogy az udvar e bizottmányt állandósítani, sőt az országgyülés helyébe léptetni s emezt azontúl végkép mellőzni szándékozik: az indítványt tehát nem fogadták el, hanem végzéssé emelték, hogy a mit a folyamatban lévő országgyülésen elvégezni nem lehetne, halaszszák azt a következő országgyülésre. A reformok szükségét lehetetlen volt ugyan nem érezniök a török uralom megszüntetése után; de ismervén a bécsi kormánytanács czélzatait, csak a megszokott alkotmányos úton kivánták eszközleni az újításokat, miket a kor és körülmények igényelnek.

Kollonics országszervezési terve.

A minisztertanács azonban egyátaljában nem volt hajlandó felhagyni szándokával, s mit a rendek tenni vonakodtak, ő maga nevezett ki egy bizottmányt a czélzott igazgatási reformok kidolgozására. A munka elkészitése Kollonics Leopold, a pozsonyi kamara egykori elnökére, most győri püspökre s 1686 óta bíbornokra és Krapf József hadi tanácsosra bízatott, ki mint az egykori pozsonyi kormányzóság hivatalnoka, némi ismeretet szerzett volt magának a magyar viszonyokról. Leopoldnak az 1688-ki jul. 29-kén kelt s a bizottság munkakörét meghatározó rendelete szerint Kollonics lett a bizottmány elnöke, Krapf pedig jegyzője; többi tagjaiul neveztettek: Breuner Szigfrid a birodalmi kamara elnöke, Buccellini s Thun grófok, Dorsch báró, mind a hárman császári tanácsosok és Hoffmann György alsó-ausztriai kormánytanácsos. A nagy terjedelmű munka [1]), melyet Kollonics 1689-ki november 15-kén nyújtott be a kormánynak, Magyarország összes igazgatásának újjászervezési tervét foglalja magában. Vezérelvül tétetett benne: a fenálló viszonyokból indulni ugyan ki a reformokban, de az ország igazgatását lényegére nézve mennél egyenlőbbé tenni az osztrák örökös tartományok igazgatásával; az elnevezéseket, melyekben mint a terv írói mondják, a magyarok nagy fontosságot látnak, lehetőleg kimélni, a formákat, hol azok nem lényegesek megtartani, de annál gyökeresebb átalakítást foganatosítani az elvekben.

---

[1]) Hist. des révol. de Hongrie I, 122.

Az igazságszolgáltatásban.

Nem lehet tagadni, hogy a terv, a reformokat magukban véve, sok jót és helyest, sőt némi részeiben oly eszméket s elveket foglal magában, melyek a kort megelőzve, az újabb idők vívmányai közt is megállják helyöket. Így például az igazságszolgáltatás fejezete alatt, meg akarja szűntetni azon számtalan visszaéléseket, melyek a perrendtartásba becsusztak, eltörűlni azon régi intézkedéseket, melyek birák és felek által egyaránt az igazságszolgáltatás kijátszására szoktak kizsákmányoltatni; e végett új polgári s büntető törvénykönyvet, új perrendtartást kiván. Olcsóbbá kivánja tenni az igazságot, melynek kiszolgáltatása az eddigi rendszer szerint, igazságos ügyök mellett is koldusbotra juttatá nem ritkán a feleket. Gátot akar vetni a birák megvesztegethetésének, mely nagy mértékben divatozott, [2]) s melynél

---

[1]) Egy példánya néhai Jancsó Imre, az erdélyi udvari kancellária titkárának egyéb becses könyv- és kézirat-gyüjteményével együtt a magyar academia könyvtárába került. Más példánya a nemz. muzeum kéziratai közt is megvan. Czíme: Einrichtungswerk des Königsreichs Hungarn.

[2]) Egy elég szomorú példáját közli ennek önéletirásában Károlyi

1687—1696. fogva a felperes gyakran előleg lekötötte az itélőmesternek, természetesen az alperes rovására, egy részét a per tárgyául szolgáló követelésnek. Útat akar nyitni az alperesnek, ki eddig a legigazságtalanabb itéletet is kénytelen volt tűrni, hogy magán kellőleg segíthessen. A büntető perekben, az eddigi túlságos szigor helyett rendszeres büntető perfolyamot akar behozatni, melylyel szemközt az eddigi káros kiváltságok megszünjenek. Egyenlőséget akar a törvény előtt, úrra, parasztra egyaránt kiterjedőt; s ezért eltörűltetni kivánja az urak s nemesek ama kiváltságait, melyek szerint őket a jobbágy eddigelé be nem perelhette, ellenök nem tanúskodhatott, s őket csak elmarasztalás után lehetett elzárni. S mind ezen és hasonló reformok végett újjá kivánja szervezni a törvényszékeket.

Ki fogja tagadni ezen elvek helyességét? Csak az a baj, hogy mind ezen szép reformokat nem indítványként akarja az országgyülésnek elejébe terjeszteni, hogy annak végzése által emeltessenek tövénynyé, hanem Hoffmann György udvari tanácsos által javasolja kidolgoztatni az osztrák mintájára készítendő új törvénykönyvet és perrendtartást, melyeket aztán ő felsége, teljhatalmánál fogva octroyrozzon az országnak. Csak az a baj, hogy az új törvényszékekbe az ország eddigi birái mellé a német fő hadi tanácsból s az udvari kamarából is kiván néhány fő hadi biztost, főharminczadost stb. kineveztetni birákúl, s német titkárt a magyar mellé.

Az egyházi ügyekben. Az egyházi ügyek reformjára nézve szintén lehetetlen helyben nem hagyni a terv javaslatát, hogy a török uralom

---

Sándor, azon peréről szólván, melyet 1696-ban Ramoczaházy György, Balogh István és Tolvaj Ferencz indítottak ellene a Vetésyek magvaszakadta által reá szállott leveleki, encsi és mező-teremi jószágok tárgyában. Előadván ügye igazságát, e bölcs tanácsot függeszti hozzá örökösei számára: „Javallom is mindenkinek, szolgára, procuratorra, levélre ne bízza perét, hanem maga mindenkor jelen legyen, és praeprimis disponállya és informállya az birót cum sufficientibus rationibus: sőt, ha nem értené, értetésére valóval is értesse — sapienti pauca“.

alatt elszegényedett püspököknek 1200 forint évdíj szabassék, hogy mindenkinek székhelye és székesegyháza legyen. Hogy a valóban nagy szegénységet szenvedő plebánusok és iskolamesterek tisztességes ellátásban részesíttessenek. Hogy a hol templom és iskola nincs, az a földesur és község közös költségén építtessék. De a kathol. egyházról való gondoskodást nem terjeszti ki a többi egyházakra is. Az egyesült görögök papjainak csak félannyit javasol adni, mint a katholikusokéinak. A protestansok követeléseit pedig épen mellőztetni javasolja az 1687-ki törvények értelmében; s amazokra nézve az uniot, emezek tekintetében a térítést minden módon javasolja.

A politikai igazgatásban.

Még több helye van a gáncsnak a politikai igazgatást illető javaslatok tekintetében. Helyes ugyan hogy ezen igazgatás alapjául egy jó községi rendszert kiván tétetni; de e rendszert az osztrák tartományokban divatozónak kaptájára kivánja verni. Helyes, hogy fő gondoskodás tárgyául ajánlja az elpusztult országrészek új telepekkel benépesítését; hogy a bevándorlást mindenféle kedvezésekkel kivánja elősegíteni, ingyen s örök joggal kiván telket adatni minden bevándorlónak, kik a robot s más úri terhek alól is mentek legyenek. De e mellett azt is olvassuk a tervben, hogy az elsőség katholikusoknak és németeknek adassék, csak oly czélból, hogy az ország lakosságát megnémetesítsék s ezen alázatos, hűséges és engedelmes új polgárok által a mozgalmakra, zavargásra, szabadságaik védelmére nagyon hajlandó magyarok ellensúlyoztassanak. A várakat lehetőleg mind ily német gyarmatokkal kivánja megnépesíttetni. — Csak dicsérni lehet a terv szerzőit, midőn e népesítés sükerének előmozdítása, az ipar, kereskedelem felélesztése végett mindenek előtt erős hitelt javasolnak megalapítani. Sőt még azért sem érdemelnek gáncsot, hogy a felállítandó hitelintézetet a cseh „Landtafel“ mintájára kivánják rendezni. Csak magasztalni lehet őket, midőn az ismeretek terjesztése, a tudományok ápolása végett Budán és Kassán egy-egy egyetem, a többi városokban

1687—1696. főiskolák, gymnasiumok felállítását javasolják. De kételkedni lehet abban, midőn mondják, hogy ezen iskolákat legczélszerűbb leend jezsuiták kezére bízni; s épen gáncsolandók, midőn a protestansok lőcsei nyomdája mellé könyvvizsgálatot kivánnak adatni.

Az adórendszerben. Mellőzve a hadi és katona-élelmezési ügy újjá szervezésének javaslatát, mire nézve egyébiránt a körülményck szerint sok helyest, a nép könnyítésére váló reformot indítványoz a terv, — ennek kétségkivül egyik legfontosabb fejezete az, mely a királyi jövedelmeket, az adót, s általában az úgynevezett, „cameraliákat“ tartalmazza. Béke időben, úgymond, a rendes kiadás mintegy fél millió, a bevétel pedig alig 50—60 ezer (?) forint: új jövedelmi forrásokat szükség tehát nyitni. Ily forrás lesz egyebek közt a töröktől visszafoglalt országrész: mire nézve, hogy a király azt, mint melyet fegyverrel, német katonái vérével s annyi költséggel foglalt vissza, hajdani világi birtokosainak nem köteles visszaadni. Tanácsolja mindazáltal, hogy ő felsége ezt kegyelemkép tegye, de csak oly feltétel alatt, hogy e jószágok hajdani birtokosai vagy azok örökösei, jogaikat elébb világosan bebizonyítani, azután hűségesküt letenni s végre a birtok nagysága szerint rájok róvandó adót megfizetni, a katonaélelmezési s más közterheket viselni tartozzanak. Az egyháziaknak, jogalapjok világos lévén, köteles ugyan a király visszaadni az illető jószágokat, de szintén csak a közterhek viselése mellett. A mely jószágokra nézve a birtokjog be nem bizonyíttatik, azokat el kell adni.

Az adóra nézve következő a terv véleménye: Magyarországban eddig porták szerint adóztak, egy portára számítván négy oly jobbágyot, kinek legalább négy-négy ökre van, vagy nyolcz két ökröst, vagy végre 16 zsellért. Ily porta 1647 s a következő években, ide nem számítván a városokat és mezővárosokat, volt 7215; félporta pedig, azaz olyan, mely a töröknek is adózott 48. Egy-egy portára azelőtt 3—4 ft. s 12 napi robot rovatott. Utóbb e teher mindegyre nőtt, úgy hogy 1682-ben egy porta adója már 40 ftra emelkedett. Még sokkal többre rúgott az a következő években, miután 1685-ben kerekszámmal négy millió 800 ezer forintba, — 1686-ban negyedfél millióba került az országnak a katonaság élelmezése és szállásolása; 1687 óta pedig a katonák és hadi biztosok épen kényök szerint, mintha ellenség földén lennének, bántak a lakossággal, úgy hogy az adó mennyiségét meg sem lehet határozni. A porták számát az új foglalmányok után kétszer annyira is lehet ugyan tenni; de mivel az adózók végínségre jutottak, oly formán volna mérséklendő egy-egy jobbágy adója mint az Ausztriában divatozik, hol egy egész telkes jobbágy hat forintot fizet. E szerint egy portára esnék 24 ft. Mivel azonban a várak körül jelenleg nagy szükség van kézi munkára, a robotot négyszerezni kellene; s minthogy e robot 12 forinttal váltható meg, egy-egy porta összes adója 36 ftra rugna. Ezen adót pedig ne csak a jobbágy, hanem kivétel nélkül minden egyházi s világi úr, káptalan és nemes, katona vagy kamarai tiszt is fizesse földbirtoka arányában. Kivételt egyedül a plebánosok és iskolamesterek földeivel s házaival és a kis nemesség curiáival lehetne tenni. Még azt is javasolja a terv, hogy ezen közteherviselést az országgyülés megegyeztével alapítsa meg ő felsége, miután az illető törvény megtartását esküvel fogadta. Hozzá teszi még, hogy az adó behajtása ezentúl nem kamarai tisztekre s hadi biztosokra, hanem a városi s megyei hivatalnokokra volna bizandó.

A terv foganatba vételének elhalasztása.

Midőn Kollonics püspök e tervet a bécsi minisztertanácsnak benyújtotta, még javában folyt a háború mind a francziával, mind a törökkel, s itt is ott is egynémi csorbát szenvedtek a császári fegyverek. A franczia mind veszélyesebbé vált a Rajnánál, kivált miután a német birodalmi fejedelmek egyességét, mit létrehozni Leopoldnak oly nagy bajába került, szétbontania sikerült. A török is nem sokára azután vette vissza Nisszát, Bodont, Nándorfehérvárt; s végre még Tökölinek is újra feltünt Zernyestnél szerencse-

1687–1696. csillaga, mi által Erdély megint veszélyezve lőn. Az udvar e körülmények közt elhalasztandónak itélte a terv foganatba vételét, mi Magyarországban is könnyen feléleszthette volna Tököli pártját. Czélzatainak valósítását tehát alkalmasb időre halasztván, egyelőre csak az adók s katonaság élelmezése körül éreztette kényuralmát az országgal. 1692-ben, úgy a következő évben is a háború költségeire két millió forintnyi adót vetett az országra, az utóbbik évben ezt még a katonaság számára kiszolgáltatandó százezer mázsa liszttel, vagy ugyanannyi kassai köböl buzával toldván meg ¹).

A vármegyék miként már elébb többször, újabban is erélyes föliratokat intéztek s óvást tettek a törvénytelen adó s az elviselhetlen porcziók terhe ellen, kijelentvén, hogy a mult évi rosz termés, s a benszállásolt német katonaság borzasztó gazdálkodása után a kivánt gabonamennyiséget kiállítani a legjobb akarattal is képtelenek, s az országgyülés egybehívását sürgették. Támogatta folyamodásukat Eszterházy Pál herczeg s nádor is; de egyebet ő sem eszközölhete ki mint, hogy a százezer mázsa liszt szállítása 150 ezer rénusi forinttal határoztatott pótlandónak, mely 1694 máj. 1-ig a pozsonyi és szepesi kamaráknál a két millió forinttal együtt múlhatatlanúl befizettessék, különben katonai „executióval“ lévén behajtandó ²). A hatalomkar e végett valóban több helyt alkalmazásba is tétetett ³).

Kollonics s az új kormányrend.

A terv foganatba vételét azonban ha elhalasztotta is, nem veszté el szem elől a minisztertanács, s 1696-ban a körülmények arra kedvezőbbeknek látszának. A fölött, hogy a háború folyamában is javulás állott be, a mult évi február

---

¹) Az ide vonatkozó okmányok meg vannak Szabolcsmegye levéltárában 105-dik köteg 3., 64., 65. sz. alatt, és a XV-dik számú jegyzőkönyve 7. lapján. Ungmegye X-dik sz. jegyzőkönyve 124-dik lapján.

²) Dat. Viennae 26. mart. 1694. Zempléni levéltár 153. köteg. 35. sz. Sárosmegyei XXII. sz. jegyzőkönyv 820. l. V. ö. Szirmay: Not. Hist. Cottus Zemplén. 279.

³) Wagner: Hist. Leop. II, 411.

1687—1696.

18-kán múlt ki a 99 éves Széchenyi György esztergami érsek, miután egyházakra, szerzetekre, nevelő intézetekre, kórházakra s más közczélokra életében mintegy harmadfél millió forintot adományozott [1]); utódává pedig Kollonics Leopold, győri püspök, ama reformterv főkovácsa, neveztetett. Ezóta alig kételkedheték a minisztertanács, hogy Kollonicsnak azt nagy hatású tiszténél fogva sikerűlend keresztülvinnie, kivált miután, mint látszik, a nádor is megnyeretett pártolására. Kollonics maga, ki e terv létesítése által nemcsak az uralkodó ház, hanem a kath. vallás érdekeit is, miket ő egymástól elválasztani nem tudott, előmozdítani hitte, annyira bízott a sükerben, hogy meghittjei előtt nem is palástolá többé fő czélzatát. Rákóczy Ferencz tudósít, hogy többször hallották tőle e szavakat: „Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam“ — Magyarországot elébb rabbá aztán koldússá, végre katholikussá teszem.

A bécsi értekezlet 1696-ban.

S nem is késtek a kisérlettel. „Ugyanezen (1696) esztendőben — írja Károlyi Sándor az akkori deákos magyarsággal, — folytanak az hazának udvar előtt nagy és súlyos dolgai, az midőn majd az színe az országnak . . . felcitáltatott és ottan nagy három dolgok objiciáltattak és conclusumok imponáltatott“. A gyülekezetnek Kollonics következő beszédben adta elő az indítványt: „Semmi sem bizonyítja világosabban ő felsége atyai kegyelmességét, mint azon határozata, miszerint ezután Magyarországgal is oly módon fog bánni, mint Ausztriával és egyéb örökös tartományaival. Szükség tehát, hogy, mennyire csak lehet, az ország is alkalmazza magát az örökös tartományok szokásaihoz, igazgatási elveihez, erkölcseihez és törvényeihez. Magyarország törvényeiben végtelen sok a megigazítandó, mi hogy könnyebben sikerűljön, legtanácsosabb lesz eldobni a hagyományos törvénykönyv köteteit, s belőlök csak azt tartani meg, mit ügyes személyek

---

[1]) Podhradszky: Széchenyi Gy. eszt. érsek élete. Új magy. Muz. 1857-ki I füz. 22. l.

1696. kiválogattak, s ezek mellé elfogadni azokat, mit ugyanazon személyek fognak kidolgozni, s aztán könyörögni ő felségénél, méltóztassék azokat az ország örökös törvényei gyanánt megerősíteni, s kihirdettetni. A nagyszámú nemességnek kiváltságai a közterhek viselése alól, minden jó kormány elveivel ellenkeznek. A valóban nemesi származásúak élvezhetik ugyan az őket megillető előnyöket; illő mindazáltal, hogy ők is lemondjanak némely túlságos követelésekről. Mind azok, kik elég javakkal bírnak fényesebb lábon élhetniök, grófi, bárói, lovagi czímekkel fognak feldiszíttetni, hogy az ország nemessége új fényt s oly tekintélyt nyerjen, minővel ő felsége többi örökös tartományainak nemessége dicsekedhetik. Hogy végre az adók és más közterhek felosztásában minden igazságtalanság és rendetlenség elkerültessék, s abból származható minden panasznak eleje vétessék, egy állandó s örökös adót szükség megalapítani, mely igazságosan s azon arányban fogna kivettetni, melyben azt ő felsége egyéb országai s tartományai viselik. Ő úgy hiszi, hogy a rendek hálával és örömmel magukra vállalhatják egy harmadát azon adóöszvegnek, melyet az ő felsége uralma alatt lévő többi országok a szükséghez képest fizetni fognak“ [1]).

Néma csend váltá fel az előadást: a bátraknak a meglepetés, a gyáváknak a félelem lánczolá le nyelvöket. Ha meg kellene is hajólni a szükség vas keze alatt, azt sem az egyházi, sem a világi urak nem akarták, hogy a dolog oly színt nyerjen, mintha e kiáltó újítások az ő megegyeztökkel mentek volna végzésbe. El valának tehát tökélve, az indítványt ellenzeni; de „jobbára majd kétségbe estek — írja Károlyi Sándor — hogy oly erős kőkertben a hallgatás és bátortalanság miá egészen elfognak nyomattatni“. Nem tudták kire vessék szemöket, ki bátran szót emelve, a zavarból őket kiránthatná. „A nádort — mondja Rákóczy Ferencz, — kinek tiszt

---

[1]) Histoire des révolutions des Hongrie 1, 424. kövv.

1689.

Széchenyi Pál érsek.

kötelessége lett volna, közbenjáróvá lenni a király s alattvalói közt, már megnyerte volt a minisztertanács. A magános urak féltek kitenni magokat az udvar haragjának. Végre a sok tétova után Széchenyi Pál kalocsai érsek elhatározta magát, elvállalni az ország jogainak védelmét. Ő, nemcsak születésére, de jellemére s egész magatartására, ruházatára, beszédjére, elveire nézve is igazi magyar, egyszersmind élénk szellemű, ékesen szóló férfiú vala. E kitünő tulajdonai honfitársai szeretetét s becsűlését szerezték meg neki. Főpapi rangja fedezte őt az erőszak ellen, mely a világi urakat fenyegetheti vala; s ő remélé, hogy a pápa tekintélye s követének pártolása az udvar haragjának következményeit is elfordíthatja róla. Őt különben is kissé elégületlenné tette volt az, hogy a meghalt esztergami érsek segédjévé nem ő, hanem az idegen szász-zeitzi herczeg s bíbornok neveztetett; s tán kapott is az alkalmon, mely most kinálkozék, megmutatni a császár minisztertanácsának, hogy ennek útjába ő is képes, ha akar, akadályt gördíteni. De bár mik voltak legyen az érsek indokai, eltökélte magát védeni hazája jogait“ ¹).

Öt gond- és aggodalomteljes hét folyt le már a vitatkozásban, midőn Széchenyi Pál a királytól magán kihallgatást nyervén, neki előadá: „miképen a mód, melylyel a miniszterek a magyarok megegyezését a tervben megnyerni kivánják, a czélt veszélyezteti. E gyülekezet egyáltalában nem lehet hivatva a fenforgó kérdéseket megoldani, nemcsak mivel törvény ellen van, ily nagy fontosságú ügyekről az országon kivül tanácskozni, hanem mivel ilyenekben állandó, tartós végzést csak országgyülés alkothat. A jelenlévő urak semmire sincsenek felhatalmazva, mi a törvényekkel ellenkezésben áll; s nem is szavazhatnak a megyék nevében a törvények ellenére. Egyébiránt megfosztani kiváltságaitól a nemességet, szolgaságba vetni a szabad embereket, felette veszélyes kisérlet fogna lenni, mely különféle rosz következményeket

---

¹) Hist. des révol. de Hongr. I, 430.

1696. vonna maga után. Ha rendkivüli adó szükséges, ám ennek megnyerésére legjobb eszköz az országgyülés, s csakis ennek megegyezése adhat törvényességet s állandóságot valamely határozatnak. Mit ők itt Bécsben végeznének, az ország azt soha sem fogná a maga törvényének elismerni“.

A király akként válaszolt a bátor hazafinak, „hogy ő teljesen osztozik nézeteiben; maga is mindig ezen véleményben volt, mióta csak ez ügy szőnyegre hozatott; de miniszterei által biztosíttatván, hogy a megkisérlett módon is czélt érhetni, hagyta őket tenni a mit akartak, meglátandó, mire jutnak“ [1]. A förgeteg ekként, legalább egy időre, szerencsésen elvonúlt a hon egéről. Minthogy a miniszterek eddig leginkább avval vitatták a terv elfogadásának szükségét, hogy a porták száma bizonytalan lévén, a kormány soha sem tudhatja eleve, mennyi adóra számolhat: az urak most avval hárították el ezen érvet, hogy a porták számát állandólag nyolcz ezerre határozták, s e szerint készítették el az adószedőknek adandó utasítást [2]. Az adóöszveget egyébiránt ez évben is, mint a multakban törvénytelen uton két millió forintra szabta a minisztertanács [3].

Katonai zsarlások. De bár azon megnyugvással tértek haza Bécsből az ország főrendjei, hogy az alkotmány felforgatásának veszélyét elhárították: a féktelen katonaság zaklatásai ellen ők maguk is szintoly kevéssé valának biztosítva, mint a jobbágyság. Károlyi Sándor, Szatmármegye főispánja írja, miképen még ugyanezen évben (1696), Auersperg tábornok s szatmári parancsnok, Kahlenberg nevű kapitányát egy osztály némettel nagy-károlyi várában reá küldé, hogy tőle hat ezer forintot „exequaljon“. De emberére talált a kapitány, mert midőn rendeletet mástól, mint Auerspergtől előmutatni nem tudott, a haragra gyúlt várúr fegyveres szolgái által őt várából katonáival együtt kiűzette. De a kisebb birtokosokat, kik magukat egy sereg fegyveres szolgával hasonló erőszak ellen nem biztosíthatták, s még kevesbbé a jobbágyokat, nem volt ki védje a katonaság zsarlásai ellen: tűrni kényteleníttettek azokat, ha személyes bántalmaktól menekülni kivántak. 1696.

---

[1] Histoire des révolutions de Hongrie I, 432.

[2] Károlyi Sándor önéletirása.

[3] A zemplénmegyei levéltár egy okmánya szerint 100-dik köteg 419. sz.

Érdekes e szomorú körülményck rajzát olvasni magától Rákóczytól, ki „Confessiones“ czímü önéletirásában ezen évekről következőleg ír. „Valóban válságosak valának ezen évek egészen a század végeik mind az országra, mind saját állapotomra nézve... Veszélyes volt reám nézve távol lennem Bécstől (mert, mint a Tokai-féle lázongásról másutt írja, ekkor az ő elfogatására is ki volt adva a parancs, ha ő azt megelőzve, Bécsbe nem ment volna) és jószágaimon élnem, s felette terhes Bécsben is élnem, mert a német katonaságtól távollétemben végkép megrontattak szegény jobbágyaim.... A császári katonák magaviselete s bánásmódja hasonló volt a pogányok zsarnokságához a pénz kizsarlásában, mi aztán még gonosz tettekkel is tetéztetett. Mert a fizetni nem tudók feleségeivel visszaéltek, ezek átengedésére kényszerítvén az adósság törlesztése fejében férjeiket. Mások halálra verettek, s még csekélyebb vétségek, s néha a nyomor által kisajtolt panaszok is halált vontak magok után. Ezeket s hasonlókat a gonosz szellem ingerléseire kigondolt kínzásokat a közkatonák a népen, a tisztek a nemességen követték el. A panaszok felületes megvizsgálásánál egy német vallása többet nyomott a magyar tanúkénál, minek következtében ártatlanok is sokan elitéltettek s bűnhesztettek. És a katonaságnak ezen összeesküvésében a nép ellen, a közkatonát a tiszt, a tisztet a tábornok pártolta. Ez által az egész törvényes kormány felforgattatott; mert a megyék fő- és alispánjai s más hivatalnokok tisztjeiket nem teljesíthették; s kik hivatalaikban buzgóbbak valának, lázadóknak tartattak s vádoltattak, s nem csak dorgálást, de néha verést is szenvedtek.

„Ezeket az udvarnak feljelenteni, többnyire hasztalan volt, mert még az elintézés sürgetése is növelé a költségeket,

1696. melyeket a németektől kifosztott népnek kellett fizetnie. A biztosok, kik a gyakorlatokra táborba szálló, vagy a téli szállásokra visszatérő katonasághoz leküldettek, s annak számadásait s dijazását rendben tarták, nyertek ugyan hatalmat a panaszok kihallgatására; de a kapzsik ezen neme is csak a nép romlását növelé. Némelyek azok közől a németektől fogadtak el ajándékokat, hogy elitéljék a magyarokat, mások a magyaroktól, kikkel zsarlásaikban osztozának. Voltak köztök, kik szánakozást színlelve, nem fogadtak el ajándékot, de iszonyú uzsorával kölcsönzének pénzt a népnek s a megyéknek. Ezekhez járúlt az őrségnek nagy száma s a parancsnokok tűrhetetlen üzérkedése. Ezek egy része magának tulajdonítá el haszonvételét mind azon urasági földek s mezőknek, a meddig az ágyúgolyó hatott; más része a kapuknál csapszéket, vámházat, mészárszéket állíta; az elfoglalt földek mívelésére pedig erőszakkal kényszeríték a jobbágyokat. És ekként a németek húzták a mi javaink jövedelmeit, mi az uraknak csak nevét viseltük. És hogy mindezt büntetlenűl űzhessék, a generalisoknak évdíjakat fizettek; és így a panaszosak mindenütt süket fülre találtak.

„A panaszok, ha Bécsbe feljelentettek, a tábornokokhoz küldettek le vizsgálat végett, s a költekezés gyümölcse, jobbára ezek boszúállása volt, melyet a panaszosak szenvedtek. A törökökkel Karlóczán kötött béke ezekben semmi orvoslatot sem hozott, sőt minden még roszabb állapotba jutott, s a nemzetet végromlás fenyegette az új szerzeményi bizottság felállítása következtében, melyet nem szégyeltek török jognak nevezni. Leopold ugyanis megfeledkezvén a feltételekről, melyeket esküvel erősített volt, midőn a koronát elfogadta, s melyek szerint fogadta volt, hogy a mit a határszéleken a töröktől visszafoglaland, elébbi tulajdonosainak visszaadandja, a koronához pedig visszakapcsolandja: a mit csak a magyarok vérével s pénzével a töröktől visszafoglalt, saját kincstárának tulajdonítá el. A mágnások s nemesek arra kényszeríttettek, hogy jogaik bebizonyítására az eredeti leveleket mutassák

1696.

be, ezek aztán visszatartatván, a századok óta bírt javaiktól megfosztattak, ha csak azokat drága pénzen meg nem váltották. Ezekből lettek aztán azon uradalmak, melyeket a császár a maga minisztereinek adományozott.

„De mind evvel sem elégedtek meg. Az ország méltóságait tartó bárók s grófok a törvények ellenére Bécsbe idéztettek, és mivel mindaz, mit eddig kizsaroltak, önkéntes segélynek neveztetett, úgy akarta az udvar, hogy állandó adómennyiségről tanácskozzanak, s az ország törvényei a Kollonics cardinál által készített terv szerint módosíttassanak, s mi fő, a nemesség előjogai a szegényebbektől egészen elvétessenek, a nagyobbakéi korlátoltassanak“ stb.

1697.

Kurucz zavargások.

A katonaságnak ezen s hasonló zsarlásai s kihágásai által a dühösségig ingerlett nép aztán a hol és a midőn tehette, szinte véres boszút álla zsarnokain. Így történt egyebek közt 1697-ben a pataki parancsnokkal, ki midőn az újhelyi vásárra menő néptől szokatlan vámot zsarolna, embereivel együtt agyonveretett. A zavargás hamar elterjedt az egész vidéken, hol még számosan barangoltak az elébb Tököli szolgálatában volt kuruczok; ezek most a hasonló sarczolások miatt fölingerelt néphez csatlakozván, a hol csak németet találtak, levágták. Annyira ment e vidéken a németek gyűlölete, hogy azon magyarok sem kerülhették ki már az üldöztetést, kik a magyar kalpagot németes kalappal váltották fel. Egyebek közt Sennyei Ferencz és Vécsey Sándor ez alkalommal néhány sebbel fizettek a föveg-cseréért. És ismét hangzani kezdének a kurucz és Tököli nevek. Kis Albert, egy csapat hajdúval, elébb Tököli, majd az oláh tolvajok ellen Szatmármegye szolgálatában volt embereivel, innen elbocsáttatván, a nagybányai erdőkben barangola. Kárt, fosztogatást nem tettek ugyan, mond Károlyi Sándor, de mivel magukat kuruczoknak nevezték, s önmagukról különféle híreket terjesztének, czifrán, párduczbőrösen, forgósan járának s egynémelyek közőlök hol Petróczynak, hol Ubrisiknak nevezték magukat, nagy bódulást okoztak a

1697. vidéken, kivált Szathmár, Ugocsa, Mármaros, Kővár és Közép-Szolnok megyékben, s Erdély némely részeiben.

Még nagyobb lett a zaj, midőn két más hajdúcsapat egyik Szalontai, másik Tokai vezérlete alatt Patak és Tokaj várakat ugyanazon éjjel meghágván, a német őrséget levágták vagy fogolylyá tették. És noha az említett vezérek egyike paraszt, másika közönséges talpas, az utóbbi években falukon járó kalmár volt, pártfeleik is csőcselék nép s nem is sok, és sem ész, sem fő, sem tanács, sem pénz közöttök, mégis oly zavarba ejtették a tiszántúli vidéket, hogy a szatmári és váradi német őrségek magukat már az udvartól s a kassai főkapitányságtól is elzárva hitték. Az esemény az udvarnál is felette nagy zajt ütött; s azonnal katonaság küldetett a vidékre, mely aztán Tokajt, Patakot a kuruczoktól visszavette. A tiszántúli részekre menekülteket Károlyi Sándor vette űzőbe. Mindenfelől megszoríttatván és számokban is megfogyván, a kik még életben maradtak, Mármaroson keresztül Moldvába menekültek. Tokai Ferencz és Kabos Márton, hajdú lelkész, elfogatván, Bécsbe vitetett börtönbe. Károlyi Sándor a következő évben Kis Albertet is kézre kerítette, ki egyébiránt, úgy látszik, nem vett részt e mozgalmakban; vallomásaiból mindazáltal oly titok nyomába jött Károlyi, hogy szükségesnek látta meginteni Nigrelli kassai főkapitányt, lenne vigyázásban, mert rövid időn még nagyobb mozgalmaktól lehetne tartani. „De a német nemzet, úgymond, csak semmiben sem tartván már a magyar nemzetet, tudósításaimat megvetette“ [1]).

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása. Babocsay: Fata Tarczaliens. Rumynál: I, 102. kövv. Szabolcsmegyei XVI. számú jegyzőkönyv. 176. 185. l. l. és a 115-ik kötegben lévő 163. és 164. számú okmányok. Wagner: II, 334.

III.

1698. Midőn Széchenyi Pál, kalocsai érsek, az 1696-ki bécsi értekezlet alkalmával Kollonics primás terveit bátor fellépte által meghiúsította, a boszús primás, keserű hangon mondá neki: „Azt hiszi-e, hogy a császár nem találand módot a maga szándokainak keresztülvitelére hajlítani a nemzetet?“ „Nem kételkedem ebben, válaszolá a hazafias érsek; de nagy a különbség, valamit kényszerítés, vagy szabad megegyezés útján fogadtatni el valakivel.“ 1698-ban tehát az udvar kisérletet kivánt tenni, valljon hajlandó-e a kiváltságos osztály felajánlani részvételét a közterhekben, s viselni egy részét a háború költségeire szükséges adónak? Az udvar úgy vélekedett, hogy ezt teljes joggal követelheti az urak s nemesektől. Az adó alóli kiváltságnak az volt alapja, hogy az egyházi s világi urak s nemesek személyesen és saját költségeiken köteleztettek védeni a hazát. A háborút azonban most nem többé az urak banderiumai, nem a felkelt nemesség alkotmányos hada által, melyet a hadviselés újabb módja mellett már kevés haszonnal lehet vala felültetni, — hanem hosszas gyakorlat által betanított s fegyelmezett zsoldosokkal lehetett csak sikerrel folytatni. De, így okoskodék, — ebből nem azt kell következtetni, hogy tehát most a honvédelemnek kötelessége teljesen leemeltetett a nemesek vállairól, hanem azt, hogy e kötelességet, mely a honpolgári jog és birtok élvezéséhez kötve maradt, a megváltozott körülmények közt az elébbitől különböző módon kell teljesíteni: azaz a hon személyes védelme helyett a nemesség most élelmezni s díjazni köteles azokat, kik jelenleg a hont védelmezik; köteles adót fizetni s pedig oly arányban, minőben az előtt járult birtokaihoz képest a hon védelméhez. Nem új kötelességet akart tehát szabni a nemességre, hanem, csak azt kivánta, hogy a régi kötelességet, mivel a megváltozott körülmények közt a

1698. régi módon haszonnal nem teljesítheti, teljesítse azt egy újabb módon: hadi szolgálat helyett adózzék.

Újabb értekezlet Bécsben. A gyülés, melyen az udvar a köz teherviselés módjának e megváltoztatását a nemességgel elfogadtatni kivánta, Bécsben, szept. 10-kén nyilt meg. És most nemcsak az egyházi s világi urak, hanem a megyék és városok követei is résztvettek az értekezletben. A ministertanács a gyülekezettől négy millió forintot kivánt elfogadtatni évi adóúl, oly módon, hogy annak tizenhatod részét a városok fizessék, a többi pedig három részre osztatván, két rész, az 1696-ban megállapított 8000 portaszám szerint, a jobbágyok, egy rész pedig az egyházi s világi urak s nemesek közt osztassék fel birtokaik arányában.

Három héti vitatkozások után végre oly feliratban állapodtak meg a gyülés tagjai, melyben kifejték, miképen koránt sincs szándokukban kétségbevonni a császári kormány által a közös teherviselés iránt felállitott elvek igazságos voltát; sérelmesnek tartják mindazáltal, hogy ő felsége e fontos ügyet az országon, s annak törvényes gyülésén kivül kivánja elhatároztatni; mert ebben azon törekvést látják, hogy az adóügyet elvonni szándékoznak az országgyüléstől, mely abban egyedül intézkedhetik érvényesen. Elismerik, sőt panaszolják magok is, hogy elviselhetetlen teher fekszik jobbágyaik vállain, miért a kivánt adóösszeget egyátaljában nem is lehetne reároni a nélkül, hogy végpusztulásra ne jusson; félnek mindazáltal nehogy ő felsége miniszterei az urak rovására legyezgessék a népet, melynek érdeke egyébiránt maguknak is szívökön fekszik, melyen urbéri engedményekkel magok is ügyekeztek segíteni. Kijelentik továbbá, hogy valamint a nép, úgy ők is sőt annál még inkább, összeroskadnának a kivánt összlet súlya alatt, mert a miniszterek által tervezett felosztásban nem tartatott meg a kellő arány. Emlékiratukhoz a portáknak egy lajstromát kapcsolják, s kijelentik hogy csak oly felosztási arányt látnak helyesnek, mely szerint az egyházi s világi urak és nemesek az összes

1698. adóból egy ötvened részt, a városok, egy tized részt, viselnének, a többi a porták szerint a nép által lévén fedezendő. Remélik mindazáltal, hogy ő felsége a kivánt öszveget tetemesen leszállítandja, s országgülést hivand egybe, hol az ügyről törvényesen végezhessenek [1].

Új adó kivetése. De a ministertanács a gyülekezet emlékiratában csak azon törekvést látta, hogy a nemesség, bár nem tagadhatja az adózás igazságos voltát, annak aránytalanúl nagyobb részét másokra kivánja tolni [2]. A gyülés tehát feloszlattatott, s a megyékhez rendelet küldetett, mely szerint a négy millióban megállapított adónak egy tizenhatod részét a városok, a többit pedig egy harmadában az urak és nemesek, két harmadában a porták kötelesek viselni [3]. A nádor erre nov. 6-kán egy újabb feliratot terjeszte a király elébe, melyben döntő érvekkel bizonyítá be, hogy a papság, az urak és nemesek mulhatatlanúl tönkre jutnak, ha az adó harmada reájok rovatik. Mondja egyebek közt, hogy számos oly helység van az országban, s maga is bir több ilyet, mely földesurának tiz forintot is alig, adó fejében pedig száznál is több forintot fizet. Hogyan fogja már a földesúr ezen faluja adójának harmad részét fizethetni, mennyit ő abból mindössze sem vesz be? Van számos helység, melyben a földesúrnak egy talpalatnyi majorsága sincs, s minden szántóföld, szőlő, legelő, erdő, a jobbágyok kezében létezik. Lehetne-e még is az ily helységek urát kényszeríteni, hogy e helység adója harmadát ő viselje, holott alig van belőle csak némi kis jövedelme [4]? Ily s hasonló érvek végre arra birták a királyt, hogy deczemb. 24-kén a megyékhez szétbocsátott leiratában oda mérsékelje elébbi rendeletét, miszerint a négy millió forintban megállapított adóból a kiváltságos osztályok, papok, urak s nemesek

---

[1] Leopold leirata a megyékhez 1698. decz. 24-ről. A sárosmegyei levéltárból közli Szalay VI, 37. kövv.

[2] A zemplénmegyei levéltár 206. kötegének 127. száma.

[3] U. o.

[4] A nemz. muzeum kézirataiból Szalay L. VI, 35.

1698 250 ezer forintot, a városok ugyanannyit fizessenek, a többi a nyolcz ezer portára lévén róvatandó.

Bár azonban e szerint engedett is az udvar az urak előterjesztéseire, a hosszú okmányt mindazáltal, melyben ezen elhatározását a megyéknek tudtára adja, s az elveket fejtegeti, melyek által az adóügyben vezéreltetik, különös szellem lengi át, mely oda látszik számítva lenni, hogy a néposztályok közt surlódásokat s villongást idézzen elő. Más czélt alig lehet tulajdonítani az okmány azon pontjainak, melyekben mintegy panaszt emel az ország színe előtt az urak ellen, hogy a közterhekben aránylag résztvenni vonakodnak. „A főpapok, világi urak, főispánok s a többi követek által, vagy legalább ezek nevében, emlékirat nyújtatott be nekünk, melyből kivilágolt, a mit eddig sziveikben rejtve tartottak; mert annyi szemfényvesztő szóból, s a törvények annyi idézgetéseiből kitünt a törekvés, hogy maguk vethessék ki, maguk hajthassák be az adót, hogy a hatalmasok maguktól a kisebbekre, kivált a köz népre háríthassák a terhet. Látván pedig, hogy mi ebben ellentartók vagyunk, az értekezlet összes idejét hiuságos, s mint a következés bizonyítja, álnok szőrszálhasogatásokkal töltötték, azon lévén, miszerint az elnyomottak felsegítésére czélzó szándékunkat kijátszván, magukat a törvények őrei gyanánt tüntessék fel, a szenvedések kutfejét pedig bennünk kerestessék .... Mi nem akarunk csorbát ejteni a törvényeken, de ezeknek főalapja, az igazság kivánja tőlünk, a királytól és atyától, miszerint a terhek alatt nyögő szegényeket ne hagyjuk elnyomatni a hatalmasoktól, hanem ügyekezzünk a végett is, hogy az ország jogai fentartassanak, találni módot az előnyöknek és terheknek a kiváltságos osztályok s a köznép közt méltányos felosztására. Annál fájdalmasabban vettük, hogy a gyülés, néhány hónapig eltöltvén az időt, segély nélkül hagyta a véginségre jutott köznépet, segély nélkül a szabadítékosok közől azokat, kik már alig-alig lélekzenek; hogy a szabadságot, melyet mindnyájok nevében követelnek, ezentúl is csak a maguk magán javára ügyekezvén kibányászni a hatalmasok, inkább azt akarták, hogy az ország bajai még erősben növekedjenek, mint azt, hogy atyai szándékunk támogatásával javulást nyerjen a hazának ügye, helyes felosztás által tűrhetőbbekké váljanak a terhek, gát vettessék a katonaság kicsapongásainak, s ezáltal a népben az erő, a nemességben az ország disze ezentúl is fentartassék.“ 1698.

És míg a nemzet két főosztálya, a főpapok és urak ellen ily sulyos vádat emel az udvar, minő a trónról még alig hangzott valaha az ország színe előtt, magát azoknak ama vádja ellen, hogy az adóügyet országgyülésen, sőt az országon kivül kivánta tárgyaltatni, avval menti, miképen eszébe sem jött válaszaikból vagy tanácsaikból mindjárt megegyezésöket következtetni vagy épen törvényeket, végzeményeket országon kivül hozatni: ő, úgymond, csak tanácskozni akart velök, hogy aztán annál czélszerűbb törvényt lehessen e fontos ügyről alkotni az országgyülésen. A főpapok s világi urak, úgymond tovább, hogy a közteher alól kibúhassanak, felhozták, hogy több úrbéri teherben könnyítettek a népen. Ezt ugyan érdemül lehet betudni egyeseknek, de ebből egyátaljában nem lehet azt következtetni, hogy e miatt most már fel volnának mentve a közteher arányos hordásának kötelessége alól. A köznép és a kisebb nemesség sorsa, köztudomású dolog, most is felette szomorú; s ennek oka főleg abban fekszik, hogy az adó kivetésének, felosztásának s behajtásának jogát a hatalmasbak önkényesen bitorolták, kik miután magukat tehermentesekké tették, az összes terhet a köznépre s a kisebb nemességre hárították. E visszaélést akarta ő addig is, míg az országgyülést egybehívja megszüntetni. S ezt senki se merje törvénytelennek nyilatkoztatni, miután ugyanazon törvény, mely a nemeseket az adók alól fölmenti, egyszersmind a haza ótalmának összes terhét reájok veti még pedig oly szigorral, hogy a teher alól kibúvni akarókat halállal, vagy örökös pórságra vettetéssel rendeli büntetni. Hogy az ország védelmét zsoldos sereggel lehet legjobban eszkö-

1698. zölni, maga a siker mutatja. Az urak s nemesek tehát a katonáskodás terhe alól fel lévén mentve, adózni kötelesek a zsoldosok tartására. E kötelesség ennél fogva kérdés alá sem jöhet, s csak az adó igazságos felosztása körül forog a szó… A mi az öszveget illeti: a négy millió most mulhatatlanúl szükséges; nem szándéka azonban azt állandóvá tenni [1]).

De valamint ezen elvekre nézve lehetetlen kezet nem fogni az udvarral, úgy viszont igazságtalan a főrendek ellen mondott ama vád, hogy az országgyülést csak azon okból sürgették, mivel abban kibúvó ajtót kerestek; s helytelen azon állítás, melylyel leiratát berekeszti, hogy ezen adóügy nem is kiván további országgyülési tárgyalást, mert az országos végzeményeken és törvényeken sarkall, hogy a személyes felkelés helyébe czélszerűbb katonáskodási rendszer léptetendő. Az országgyülés elhalasztására e leirat keltekor (deczember 24. 1698) annál kevésbbé lehetett érvényes okot felhozni, minthogy a török békét már megalakultnak lehetett tekinteni; az országnak állapota pedig, mely a másfél százados török zsarnokság megszünte után minden lépten csak romokat, hiányokat, hátramaradást tüntetett elő, s az alkotmányos újjá szervezést életkérdéssé emelte, s országgyülés különben is tizenegy év óta nem hívatott egybe.

A súlyos vád, melyet az udvar a főpapok és urak ellen az ország előtt emelt, annál érzékenyebb sebet ejtett azoknak kedélyén, s gyöngítette ragaszkodásukat az udvar iránt, minthogy a vádak nem valának egészen alaptalanok; s az innen származott keserűség kétség kivül nem is maradt hatás nélkül a közelebbi eseményekre. A fölingerlett urak, nemesek a maguk részéről szintén nem maradtak adósak vádakkal, gyanúsitásokkal az udvar s a minisztertanács ellen. Az alkalom s az anyag pedig nem hiányzott azokra.

Alighogy a rendek Bécsből hazatértek, midőn híre terjedt, hogy a béke a törökkel Karlóczán 1699-ki január 26-kán megköttetett. Az eseményt magában nem lehetett örömmel nem üdvezleni. Remélhető lőn, hogy az ország megszabadúl valahára legalább egy részétől a nagy számú idegen zsoldosoknak, kik több mint 20 év óta ellenség földjeként pusztították az országot, zsarolták és zaklatták annak népét. Remélhető lőn az is, hogy a békében nem fogják az országot annyira terhelni az elviselhetlen porcziókkal s oly felette nagy adózással, miszerint Magyarországban, mint Erdélyben egy-egy porta adója készpénzben 300—400, hozzáadva pedig még az ingyen kiszolgáltatott buzát, zabot, szénát, húst stb. 1000 forintra is felrugott [1]).

---

[1]) A nagyfontosságú okmányt egész terjedelmében közli Szalay László VI, 37—46.

1698.

Az örömet azonban a béke felett nem kevessé megkeseríté, s ezer panaszra nyújtott okot annak megkötésének módja. Bár a béke egyenesen Magyarországot illette, számtalan törvények s királyi igéretek daczára, annak kialkuvásában egy magyar sem alkalmaztatott. A békelevél szövege nem közöltetett ugyan az országgal, de még is köztudatra jutott annak tartalma; s nem lehetett keserűség nélkül látniok, hogy annak egynémely pontja ellenkezik a törvényekkel; hogy benne Magyarországgal s Erdélylyel oly módon rendelkeznek, mintha csak meghódított tartományok, az uralkodó háznak csak magán uradalmai volnának; hogy benne, „Magyarországról s a magyar királyról" szó sem fordul elő, hanem e kifejezések helyett mindig gondosan emezek: „császár, császári birtok s alattvalók" használtatnak, — mintha az ország tartománya volna a német birodalomnak.

Kollonics szervezési terve foganatosíttatik.

Egyebekben is „az udvar nem sokat törődött azután — mond Rákóczy — a törvények felforgatására czélzó reformindítványokkal; hanem olyképen intézkedett, mintha a törvények már nem is léteznének" [2]). Kollonics újjá szervezési terve több részleteiben tényleg foganatba tétetett. A fegy-

---

[1]) Cserey 275.

[2]) Hist. des révol. de Hongr. I, 440.

1699 verjog a visszafoglalt részek igazgatására nézve több helyt alkalmazásába vétetett. Bár némely megyék e részeken, mint említők, önmaguk visszakapcsolták magukat az ország testéhez, s helyreállították az alkotmányos, helyhatósági igazgatást; más megyékben azt a bécsi kormánytanács tényleg meggátolta. 1698-ki febr. 1-jén Pozsega, Verőcze Valkó és Szerém vármegyék, mellőzve az alkotmányos formákat, helytartói czímmel Gotthal Péter kormányára bizattak [1]. A visszafoglalt megyékre nézve az úgynevezett új szerzeményi bizottmány (commissio neoacquistica) valóban felállíttatott, s a jószágok elébbi tulajdonosaiknak, ha jogaikat bebizonyították is, csak a Kollonics tervezte mód szerint, bizonyos öszveg lefizetése után adattak vissza; azon megyék, melyek elébb a töröknek egészen alávetve, vagy csak adózói voltak, mint például Nógrád, váltságbérűl külön adózás alá vettettek [2]. A mely jószágokra a tulajdoni jogot teljes próbákkal bebizonyítani nem lehetett, — mi a családok s több káptalan s hiteles hely levéltárainak elpusztulása után nem is volt könnyű dolog, — vagy a kivetett váltságdíjat a tulajdonos lefizetni képtelen volt, azok beiratkép eladattak. Ez történt egyebek közt a Kis-Kúnsággal is, mely 500 ezer forintért a német rend birtokába jutott, míg abból magát kiváltaná [3]. És bár a spanyol örökösödési háború következtében a mezei katonaság az országból jobbára kivitetett, az adó tekintetében könnyebbséget azután sem érzett az ország. 1699 végén a birtokos nemesség a jövőre jövedelmeinek tizenhatod részével köteleztetett járulni a jobbágyok adójához; [4] a következő évben pedig a kisebb nemesség (nobiles extra seriem potiorum constituti) a jobbágyokéval mindenben egyenlő adózás alá vettetett [1]).

---

[1] Kerchelich: Not. Praelim. 476.

[2] Katonánál: XXXVI, 403.

[3] Grueber: Kurzer Entwurf des kays. Hof Ein und Ausganges. Kézirat a volt Jancsó-féle gyüjteményben; és az 1708-ki országgyülés irományai.

[4] A zempléni levéltár egy okmánya 206. köteg 131. sz.

IV.

1697.

Rákóczy Fer. feltünte.

Az elégületlenség az udvar ezen alkotmánysértő rendeletei s intézkedéseivel, s a német katonaság szünni nem akaró zsarnokságával s fosztogatásaival évről évre növekedett; mivel azonban a várakban s városokban lévő német katonaság azt mintegy elfoglalva tartá, országgyülés pedig, hol az elkeseredett kedélyek legalább bajaik elpanaszlása által szerezhettek volna maguknak könnyebbülést, nem tartattak, csak meghitt körökben, barátságos összejövetelek alkalmával törtek ki a panaszok. De a kedélyek ingerültségét maga a titkolódzás szüksége is nevelte; s így az ügyek lassankint oda jutottak, hogy csak egy szikra kelle a meggyült gyúanyag lángra lobbantására, s még csak a vezér hiányzott, ki a felkelés zászlaját kitüzze. Ezzé az elégületlenek, miután Tököli összeköttetése miatt a törökkeli népszerűségét elvesztette, s mióta Konstantinápolyban tartózkodék, érintkezésben a hazával többé nem is lehetett, hallgatag megegyezéssel Rákóczy Ferenczet tüzték ki.

Midőn Zrínyi Ilona I Rákóczy Ferencz özvegye, s Tököli Imre neje, Munkács feladása után 1688-ban Bécsbe költözni kényszeríttetett, gyermekei a 16 éves Juliánna és a négy évvel fiatalabb Ferencz neveltetését az udvar a gyámul rendelt Kollonics bíbornokra bízta. Kollonics a leányt anyjával együtt a bécsi Orsolya-szűzekhez, Ferenczet pedig elébb Neuhausban, utóbb Prágában a jezsuitákhoz adta nevelésbe. Miután az ifjú itt tanulmányait öt év alatt bevégezte, ellenére Kollonics szándokának, ki őt szerzetessé tenni ügyekezett, s használva a bíbornok távollétét Rómában, Juliánna férjének, Aspremont-Reckheim grófnak sikerűlt őt 1693-ban

---

[1]) Zemplénmegye XI. sz. jegyzőkönyve 158. l.

1697. a jezsuiták kezéből kivenni, és Strattmann miniszter befolyásával, nagykorúvá nyilváníttatni. Ősi javainak egyrészét ekkoron visszanyervén, a kormány engedelmével egy évig Olaszországban utazott; 1696-ban pedig a Rajna vidékén táborozó császári hadba kéredzett. Ez csak ürügy volt, hogy Kölnbe mehessen s ott Károly, hessen-rheinfelsi herczeg leányával, Karolina Amáliával egybekelhessen. A bécsi udvar eleinte nehézségeket gördített az engedelme nélkül kötött házasság ellen; sikerült azonban nemsokára azokat kiegyenlítenie, mikor aztán ifjú nejével együtt magyarországi jószágaira utazott.

Rákóczy a természettől ritka tehetségeket nyert vala osztályrészűl: lelke elég erővel s akarattal bírt szeretetet vagy félelmet gerjeszteni maga iránt. Élénk, beható szelleme 20 éves korában már teljes érettségig fejlődött vala. E kora érettségnek köszönheté, hogy Kollonics és jezsuita nevelői nem voltak képesek neki oly lélekirányt adni, mely őt különböző pályára vonhatta volna attól, melyet rangja, nemzetségének története elejébe szabott; nem voltak képesek elölni kedélyében a tizenkét éves koráig édes anyja környezetében nyert benyomásokat, melyek a szabadságot, hazaszeretetet s nagylelkűséget mélyen meggyökereztették szivében. Saját, noha még fiatal életének története keserű érzelmeket, bizalmatlanságot és gyűlöletet ápolt benne azok iránt, kik őt hazájából s a szülei körből kiragadták, s elébb, hogy a születése által kimutatott pályáról tereljék, hajlamai ellenére szerzetesi életre csábítgatták, utóbb első arájától, a darmstadti Magdolna herczeghölgytől, ennek halálát költve, megfosztották és szünetlenűl kémekkel környezték. Nemzetségének története pedig, mely őt egyrészről büszkeséggel, magas lelkesedéssel s nemes nagyravágyással töltötte el, másrészről szomorú emlékezeteket s hatalmas szenvedélyeket keltett föl lelkében, hamar sejtetni kezdé az ifjúval, hogy sorsától ő is egy nagy, tán szintén tragikai szerepre van hivatva. Anyai nagyatyja s annak sógora, Zrínyi Péter és

Frangepán Ferencz a bakó bárdja alatt múltak ki; nagybátyja 1697–1700. Zrínyi János 1683 óta, már a világtól el is feledve, Tirol egy börtönében sorvadott, s ha testileg tengett is még, szellemének világát a szenvedés eloltotta; atyja, viszontagságos életében a fejedelmi székről, melyre már megválasztva volt, közember sorsára jutott; mostoha atyja számkivetésben epedett; hős lelkű anyja, kinek kebelétől oly korán elszakasztatott, mostoha atyja sorsában osztozék. Minden, mihez a szeretet lánczai fűzhették, rémítő, legalább bús alakban tűnt fel lelke előtt, mély szomorúságba sülyeszthette, szenvedélyekre ingerelhette kedélyét.

Midőn a jószágaiban megtelepedett ifjú fejedelem saját szemeivel látá hazája szomorú állapotát, az elnyomottságot, melyben az létezik: a szomszédi látogatások s lakomák alkalmával hallott panaszok, ingerlő beszédek, melyekre az elégületlen hazafiak, kivált a heves vérű gróf Bercsényi Miklós, ungi főispán, kifakadoztak, annál mélyebb hatást tehettek lelkére, mivel az ősi váraiban s kastélyaiban zsarnokoskodó, úri jogait bitorló, jobbágyait zaklató német őrségektől ő maga sem éldelhette háboríttatlanúl egyszerű mezei s családi életét. „Te tetted, istenem, — mond ő maga önéletirásában, — e nyomorúságokat nekem naponként érezhetőbbekké, te hajlítád szívemet s elmémet nagyobb dolgokra, te eszközléd, hogy a nénémmel folytatott perem alkalmával Bercsényi Miklós gróffal s ungi főispánnal szorosabb barátságra léptem, kit aztán, váraink szomszédosak lévén, gyakran meglátogattam. A gyakori vadászataink közben növekedett egymás iránti bizalmunk, s mind őszintébb lett barátságunk, melynélfogva bajainkat egymásnak gyakran elbeszéltük, orvoslatot keresve azok megszűntetésére. Csodálkozva s megvígasztalódva észlelé ő, hogy én a német ruha alatt, igaz magyar hazafi szivet viselek, bár arról a nemzet jobbára másként vélekedett, s e miatt nem is mert senki velem a haza ügyeiről beszélni. A főbb nemes urak, kik ezen ügyek felett egymás közt nyögdécselének, megtudván Bercsényitől az én

1697—1700. titkosabb gondolataimat, fölötte örvendének. Mert csak én valék, ki nemzetségem tekinteténél fogva képes lehetett az ő szándékaikat egyesíteni s a kül keresztény fejedelmek barátságát is megnyerni".

Ekként tehát Bercsényivel, kinek házassága elébb Homonnay Krisztinával, majd ennek halála után Csáky Krisztinával, a felvidék legelőkelőbb családaival rokonsági összeköttetéseket szerzett vala, már ekkor barátságot kötvén, úgy látszik, ekkor határozták el azt is, hogy kedvező alkalommal, minő a spanyol örökösödési bonyodalmaktól nemsokára várható vala, ők is lendítsenek valamit hazájok szabadságának helyreállítására; addig mindazáltal mély titokban kivánták tartani szándékukat. Ez volt oka, hogy 1697-ben, midőn hírűl vette, miképen a Tokai Ferencz és Szalontai György vezérlete alatt Tokaj és Patak várakat megvett lázadó nép, nagyrészben jobbágyai, őt akarják a maguk élére helyezni, az időt elérkezettnek még nem látván, minden gyanút kikerülendő, azonnal Bécsbe távozott. És midőn ott látná, hogy a gyanút még sem kerülte ki, nehogy annak rosz következményeit érezze, gyóntatója Manegatti atya által hasonló ajánlatokat tétetett a császárnak, minőnek elfogadására az épen e tájban Bécsbe hozott ifjabb Apafy Mihály kényszeríttetett, hogy tudniillik nem volna idegen ősi javait Ausztriában hasonértékű javakkal cserélni fel, mi azonban bizonytalan, miért, el nem fogadtatott [1]).

Csak bajosan birván ez alkalommal elkerűlni a gyanú következményeit, s különben is kémektől tapasztalván környeztetni magát, ezóta a színlelés álarczát ölté magára. Szünetlen Bécsben lakék, német köntösbe öltözék, magyarúl még beszélni sem akarván; sőt gyakran azt mondotta volna: ha tudná, melyik oldalcsontja vonja a magyarokhoz, kirántaná s onnan elvetné. Mindnyájan úgy itéltek felőle, hogy a maga nemzetét már egészen megtagadta“ [1]). De bár a veszélyt ily módon elkerülte is, kedvességet, rangjához illő kitüntetést egyátalában nem nyerhetett az udvarnál; sőt azután is minden alkalommal hátratételt, elhanyagoltatást tapasztalt, mit az élénk becsérzetű ifjú nem nézhetett érzéketlenűl. Tán ez volt épen főoka, hogy pár év múlva megint odahagyta Bécset s ismét visszatért magyarországi jószágaira, s itt azontúl huzamosabban időzék, kivált sárosi kastélyában, Eperjes közelében lakván. 1700.

---

[1]) Histoire des révol. de Hongrie I, 407. kövv. II, 8. kövv. És maga Rákóczy is Confessióiban.

Az eperjesi német parancsnok itt, Longueval nevű kapitánynyal, gyakran vendége volt a fejedelemnek. Longueval lüttichi származású, a fejedelemtől is kedvelt franczia nyelvet jól beszélő, olvasott, művelt, ügyes társalgású férfiú volt, kit e tulajdonai miatt Rákóczy hamar megkedvelt és szívesen látott házánál; sőt mivel elégületlenségét a bécsi udvarral mesterileg színlé, bizodalmával is mindinkább megajándékozott, távolról sem gyanítván, hogy az álnok ember azért keresi annyira kedvét, mivel vagy felsőbb helyről, vagy, mint Rákóczy utóbb maga írá, a jezsuiták által, mint azok bécsi házának ügynöke, megbízva, kémi, vagy épen kisértői szerepet játszik házánál [2]). Egy bizalmasabb órában Rákóczy, úgy látszik, közlé vele, miképen előbbi Bécsben lakta alkalmával Villars, a franczia királynak bécsi követe, egy ízben urának hatalmas pártfogását igéré neki, ha akár még a fiskus kezén lévő némely magyarországi javainak birtokába jutni, akár igényeit Erdély fejedelemségére érvényesíteni kivánná; s mikép ezen igéretek legújabban is (1700-ban) ismételtettek a franczia király konstantinapolyi követe által, ki pénzt s fegyversegedelmet ajánlott neki, ha nemzete jogainak

---

[1]) Cserei 314. kövv.

[2]) Rákóczynak egy 1706-ki felette érdekes okmányában, melyben a kiűzött jezsuiták mellett felszólalt hat vármegye folyamodására válaszol, ezt olvasom: „Jesuitae nostras per suum a domo professa Viennensi emissarium, Capitaneum Longueval... literas ad regem Galliae transmittunt“. Egykorú másolatból.

1700. helyreállítása végett felkelni szándékoznék. Sőt vannak, kik állítják, hogy Longueval, egy franczia ügynök s a jezsuitákkal való összeköttetés által maga eszközlötte volna ki a konstantinápolyi franczia követ izgató levelét Rákóczyhoz.

Lajos királynak kétségen kivül az volt titkos czélzata, hogy Rákóczyt idején megnyerje, miszerint ha majd a spanyol örökösödési háború kitör, általa a bécsi udvarnak Magyarországban elfoglaltatást szerezzen. Mit válaszolt Rákóczy Villarsnak, eddigelé homály fedi. A Konstantinápolyból jött újabb igéretekre azonban határozottabb választ annál szükségesebbnek látott s pedig mennél elébb küldeni, mivel II Károly spanyol király halála egy idő óta minden órán váratott: az örökösödési háború ennélfogva a küszöbön volt; Rákóczy pedig, mint látszik, barátjaival már elhatározta, felhasználni az alkalmat, hazája sérelmeinek orvoslatára. A titokba avatott Longueval természetesen teljes készséggel ajánlkozék a válasz megvitelére. Az alkalom olynemű vala, melyhez semmi gyanú sem férhetett: Longueval pár hónapra szabadságot kért Lüttichbe utazni rokonai látogatására, onnan titokban Párisba menendő; s császári tisztben ki gyanítana titkos ügynököt? „Október vége felé tehát — így beszéli el ezen eseményt önéletirásában maga Rákóczy — Longueval Bécsbe érkezett, hogy átvegye utasításomat s a levelet, melyet általa a franczia királynak küldeni határoztam. Ezen levelet, mivel akkor a franczia nyelvben még nem voltam eléggé járatos, általa fogalmaztattam. Zárt ajtóknál, általa tollba mondva, írtam le azt s november elején kezeibe adván egy másikkal együtt, melyet Barbesieux miniszternek írtam, őt útnak eresztettem“.

E levél eddigelé még nem jött napvilágra. Némelyek azt mondják róla, hogy oly határozatlan s átalános kifejezésekben volt megírva, miszerint az alig tartalmazott egyebet udvarias bókoknál a franczia király iránt. Az utóbb Rákóczy ellen kihirdetett itélet szerint azonban biztosította volna Lajos királyt, miképen hozzá, az elnyomott népek pártfogó-

jához, vele együtt az egész magyar nemzet folyamodik. 1700.
Ebben most nincs meghasonlás; egyháziak s világiakban egyenlő az elégületlenség a kormány önkényes intézkedéseivel, egyenlő a készség felkelni hazájok szabadságának helyreállítására; és minthogy az országban jelenleg kevés a német katona, erre jobb alkalom soha sem kinálkozott: a süker bizonyos, ha ő felségétől segedelmet, támogatást nyernek. Ő maga atyját, jóltevőjét tiszteli a királyban, ki iránt a kegyeletet őseitől örökölte. Írt, mint említém, egyszersmind Longueval számára Barbesieux franczia külügyminiszterhez is egy hitlevelet, kérvént őt, adna hitelt azoknak, miket leveleinek átadója szóval bővebben előterjesztendő lészen [1].

Longueval e leveleket tüstént közlé a jezsuitákkal, kiktől e szerep játszására megbízva volt. Ezek a levelekkel nyomban a császárhoz mentek, s miután azoknak másolata vétetett, azokat ismét kézbesítették Longuevalnak, meghagyván neki, hogy a Versaillesből hozandó választ szintazon módon mutassa be. Longueval ezután Páris felé útra kelvén, 1701 elején érkezett vissza Bécsbe, magával hozván Barbe- 1701.
sieux miniszter deczember 8-kán kelt válaszát. A miniszter ebben biztosítá Rákóczyt, hogy levelét és szóbeli izenetét Lajos király felette kedvesen fogadta, s nem is mulasztandja el őt annak idején pénzzel, tapasztalt hadi tisztekkel, s ha lehet, sereggel is támogatni szándéka végrehajtásában; kivánja mindazáltal, közölné Rákóczy a maga terveit részletesebben, s különösan küldené meg neki azon urak névjegyzékét, kik vele tartanak.

A bécsi kormáry e névjegyzéket nagyon szerette volna kezébe nyerni: Longueval tehát Barbesieux levelével melyhez Lajos királynak egy ösztönző kézirata is kapcsolva volt volna, ismét Sárosra bocsáttatott. Rákóczy febr. 11-én írta meg a választ. Menti magát, hogy pártfelei nevét s aláirását

---

[1] Lünig: Teutches Reichsarchiv. Contin. I, 498. V. ö. Wagnert (kinek úgy látszik, kezében volt a levél másolata) Hist. Leop. II, 737.

1701. jelenleg még nem küldheti meg, utóbb azt nem fogván elmulasztani; a puszta neveket mindazáltal szóval közlendi a levél átadója. A süker biztosítására szükséges, hogy a franczia király a sereg zsoldjára pénzt előlegezzen, melyet az ország szabadságának kivívása után örömest megtérítend. De e mellett segélyhadakat is kellene küldeni a franczia királynak, mi Lengyelországból könnyen eszközölhető lenne. Kivánatos, hogy ő felsége Magyar- és Lengyelország egyesítésére működjék, miszerint a két ország jövőben mind az osztráknak, mind a töröknek ellentállhasson [1].

A levél már meg volt írva, s Longuevalnak megint útra kellett volna kelni Páris felé. Most azonban, nem tudjuk miért, kételyek, aggodalmak támadtak Rákóczyban, a levelet tehát Longuevaltól visszavévén, megszakasztá, meghagyván neki, égesse el azt. Longueval megtenni igérte, mi neki parancsoltatott; de a helyett, hogy engedelmeskedett volna, a levelet ismét Bécsbe vitte. Mivel pedig reá még mint vádlóra vagy inkább tanúra is szükség vala, hogy a szándékos árulás gyanújától megmentessék, színleg Linczig eresztetett, s ott aztán a levéllel együtt elfogatott.

Rákóczy Fer. elfogatása.

Rákóczy ápril 18-kán levelet vőn nénjétől, melyben neki tudtára adá, miképen az elfogott Longuevalnál magyar uraktól levelek találtattak, melyek közől egyet (így hallá azt nénje,) a fogoly elnyelt volna. Ugyanazon napon hírét 1701. vette annak is hogy Solari tábornok Eperjesre érkezett. De sem a levél, sem a hír, bár azok vételére megdöbbent, nem bírhatta őt a menekülésre beteg neje mellől; és Solari őt ápril 28-kán fegyveres néppel elfogván, Eperjesre, onnan Neustadtba vitte, hol ugyanazon börtönbe záratott, melyből 30 évvel előbb nagyatyja Zrínyi Péter a vérpadra vezettetett. Ugyanakkor fogatott s vitetett el szintén Neustadtba Szirmay Endre, egykor Tököli bécsi követe, utóbb nádori itélőmester, a három Vay testvér, Ádám, László és Mihály; néhány hónappal később, törvényes úton idéztetve, Okolicsányi Pál és Szluha Ferencz. Ezeken kivül még más 82 különféle állású férfiú, köztök Széchenyi Pál, kalocsai érsek, elfogatása vagy megidéztetése lett volna szándékban; mi még is a higgadtabb tanácsok s mind bonyolodóbb külviszonyok következtében elmaradt [1]. Bercsényi Miklós az elfogatásokról idején értesülvén, Lengyelországba menekült az ország határain pénzzel maguktól a jezsuitáktól láttatván el [2].

---

[1] A levelek e tartalmát s keletök idejét Wagner e. h. és a Rákóczy ellen utóbb kihirdetett elmarasztaló itélet (Lünig e. h.) közli. Longueval összeköttetését ezen ügyben a jezsuitákkal maga Rákóczy ekként adja elő említett válaszában a hat megye folyomodására a jezsuiták mellett: „Ut ad nostra, quae propia sunt et tantum hodierna reflectamus, jesuitae nostras per suum a Domo professa Viennensi emissarium, Capitaneum Longueval, a nobis quamquam primum renitentibus obtentas literas ad Regem Galliae transmittunt, et easdem Viennae quoque Imperatori, responsumque manifestant, et praefatum Longvallium suis comissionibus instructum expediunt Versalliam, et eum Viennae ad prodenda nostra consilia instruunt“. Látjuk ebből, hogy az egész ügyet jezsuiták vezették, mi czélból? — kissé alább ugyanezen levélből megértendjük.

Hat hétig ült már neustadti börtönében Rákóczy, midőn végre gróf Buccelini Julius, ausztriai udvari kancellár, Euler hadi tanácsossal nála megjelent, hogy őt kérdőre vonja. Rákóczy első válasza volt, hogy mint német birodalmi fejedelem s magyarországi főrendű, csak e két állam valamelyikének gyülekezete előtt volna köteles felelni; a császár iránti tekintetből mindazáltal kész ugyan választ adni a kérdésekre, de a maga birájának csak ama két állam törvényszékeit ismeri el. Más nap szembesíttetett vele Longueval, mint vádló s egyedűli tanú. „Ezen ember elsáppadt annak szeme előtt, kit vádola, akár szégyenből, hogy oly gyávaságot s hálátlanságot követett el a fejedelem ellen, ki őt jótétemé-

---

[1] Histoire des révolut. II, 22. kövv. Ugyanezeket részletesen elbeszéli maga Rákóczy is „Confessiones“ czímű önéletirásában.

[2] „Domino Comiti Bercsenio profugo per Classarium ad Ungvar cambiis, pecuniisque assistunt“. Rákóczy említett levele a jezsuitákról.

1701 nyeire érdemesíté, akár rágalmai miatt támadt lelkiösmereti furdalásból", mond Rákóczy maga, ki őt, midőn vádjaira esküdni készüle, komolyan meginté: ne kárhoztassa lelkét hamis eskü által. Egyebek közt ugyanis azt állítá, hogy Szirmay, a Vayak s Okolicsányi egy napon értekezletre gyűltek volna a fejedelemhez, holott ez bebizonyítá, hogy Longueval ezen urakat soha sem látta, s ezek a kijelölt napon egymástól igen távol léteztek, és nála Rákóczynál, egyszerre soha sem is voltak.

A biróság, mely ez ügyben itéletet mondana, különféle német törvényszékek tagjaiból, kik közt magyar egy sem találtaték, szerkeztetett össze, s a vádpontokat a neustadti polgármester oly kijelentéssel nyújtá át neki, hogy 30 nap lefolyta alatt adja be válaszát, különben mint makacs fogna elmarasztaltatni. „Ő felségét vallásosabbnak ismerem, mondá neki a fejedelem, mintsem hihetném, hogy megszegni akarná Magyarország törvényeit, melyekre megesküdött; e törvényeket mint sárosmegyei főispán magam is védeni tartozván, készebb vagyok véremet folyatni, mint azokat megsérteni, más birát, más törvényt fogadván el, mint a melyet e törvények előszabnak." Az iratot pedig elfogadni egyátaljában nem akarta. A polgármester távozott; de másnap visszajövén, kijelenté, hogy rendelete van, asztalán hagynia az iratot, ha azt most sem akarná elfogadni; s a szerint cselekedett. „Ám tegye, a mit parancsoltak; de kijelentem, hogy akár magammal együtt rothad is el e papiros a börtönben, én hozzá nem nyúlok" — monda Rákóczy a távozónak.

Ezen eljárás nem hagyá kételkedni Rákóczyt, hogy veszve van, ha valamikép meg nem szabadulhat börtönéből. De szabadulása ekkoron már közelebb jövőben volt, mint tán maga is hitte. Nem sokára elfogatása után, neje egy császári testőr trabantot, ki egykor a fejedelem szolgája volt, külde hozzá tudakozódni egészsége felől, s tudtára adni, miképen az angol és porosz királyok, s a mainczi és hannoveri választók követeinél tett lépései következtében ezek már rendeletet vettek fejedelmeiktől, ügyét a császárnál jó végre vezetni. A hirnök, hogy az üzenetet a börtönbe juttassa, Lehmann Gotfrid kapitányhoz fordult, ki a Castelli dragonyos ezred egy osztályával volt a fogoly őrizetére rendelve. Lehmann az üzenetből megértvén, hogy a porosz király is érdekelve van a fogoly sorsa iránt, maga is porosz alattvaló lévén, a közbenjárást elfogadta, s Rákóczy azóta több levelet váltott általa a maga hitvesével. De nem sokára a jezsuiták is működni kezdének Lehmann mellett, kire, mint lutheranusból általok lett új katholikusra, már a vallásnál fogva is befolyással birtak. Itt azonban többet vártak ők a világi érdekektől. Wolff atya a csábítás ékesszólásával fejtegeté Lehmann előtt, mily jutalmat várhat nemcsak Rákóczytól, de az őt pártoló porosz királytól is ha a fogolynak útat nyit a szabadulásra.

Rákóczy megszökése.

A megnyert Lehman maga készíté elő a fogoly megszabadítását. November 7-kén este szobájából, mely a börtön szomszédságában létezett, ennek ajtaja elébe lép, s az ott őrt álló dragonyosnak parancsolja, menjen, gyújtsa meg gyertyáját. „Kapitány uram, nem szabad elhagynom őrhelyemet.“ — „Menj, mondá amaz, addig én őrködöm helyetted.“ S alig távozott a katona, Lehmann a fejedelmet börtönéből kiereszti, hogy, mint végezve vala, az ő szobájába menjen, hova aztán a börtönt gondosan bezárván, az őr eljötte után maga is visszatért. Rákóczy itt Lehmann öcscsét találta, ki a Montecuccoli ezredben szolgált mint zászlótartó s nyomban ezen ezredbeli közegyenruhát ölte magára, süvegét mélyen szemébe nyomja, egy úti táskát vett vállára s így követve a csak e végre megjelent zászlótartót, valamennyi őr előtt szerencsésen kijut a kapun, melyet épen ekkor készülének bezárni.

A városban egy magánosan lakó özvegy nőnél apródja, Berzeviczy Ádám, már ruhával s lóval várta a fejedelmet, ki aztán Óvárnak, s a Csalóköznek tartva, Cseklészen, Bajmóczon s Podolinczon keresztül mind a mellett is szerencsésen Len-

1701. gyelországba menekűlt, hogy tizezer forint igértetett díjul annak, ki őt élve, hat ezer annak, ki őt halva keríti elő [1]. A határszéleken, miként elébb Bercsényi, úgy most ő is pénzt, váltókat vett kezéhez a jezsuiták gondoskodásából, kik a fejedelem megszabadításával a franczia királynak kivántak tenni kedves szolgálatot. Lehmann kapitány, bár a fogoly ablakrostélyát kifeszítette s kötelet eresztett a földig, nem kerülhette el a gyanút, s a halálos itéletet. De gyóntatója Wolff, úgy látszik, az utólsó perczig kegyelemmel kecsegtette őt, nehogy bűntársait fölfedezze; s hogy ezt még végső perczeiben se tehesse, ő kisérte az elitéltet vesztőhelyére is, hol lefejeztetvén, megnégyeltetett [2].

A börtönben három levelet találtak Rákóczy után, egyet a császárhoz, egyet József ifjabb királyhoz s egyet Eleonora hitveséhez. A császárnak szólóban, elpanaszolván a méltatlan szenvedéseket, melyeknek alája vettetett, kijelenti, hogy nem győzött eléggé csodálkozni, midőn látá, hogy egy gonosz s hálátlan ember vádjaira, ki csak maga a tanú is, annyi súlyt fektetnek, miképen hihetik, hogy ő felségsértést követett el ellene, kit nemcsak kegyelmes királya, hanem atyja gyanánt tisztelt. Panaszkodik, miképen a franczia királyhoz írt levelének helytelen értelmet tulajdonítanak, holott annak czélzatát elég világosan megfejtette a gyóntatójához írt levelében; panaszkodik, miképen a keresztények közt hallatlan módon, fogolytársait jutalom-igéretekkel csábíták, hogy ellene valljanak; miképen a legképtelenebb vádak emeltették ellene, s a szembesítésnél esküjét, melyet ártatlan voltára letenni akart, a hazai törvények ellenére, el nem fogadták. Midőn tehát réműlve látná, hogy a honi törvények mindenben félretétetnek, s őt erőnek erejével elveszteni akarják, hogy javai már az itélet előtt elkoboztattak, meneküléséről kelle gondoskodnia. Esküszik mindazáltal az élő istenre, hogy kész most is Magyarország törvényei szerint törvényt állani. Végül ártatlan hitvesét s kisdedeit kegyelmébe s irgalmába ajánlva, könyörög, láttasson felette törvényt hazája törvényei szerint [1]). 1701.

---

[1] Histoire des révol. de Hongrie II, 28. kövv. Wagner: Hist. Leop. II, 739. Érdekes részletekkel s hosszan beszéli el szabadulását „Confessiones“ czimű önéletirásában is.

[2] „Nos ipsos in carcerem detrudi, et postmodum iterum iidem e carcere elabi faciunt. Ut Neostadii Capitaneo Lehmann, nostrae evasionis instrumento, per suum, qui simul ne moriturus alteri cuidam sacerdoti forte complices detegat, praepedirent, Patrem Wolff, salvatorem nostrum, ad locum usque supplicii adhaerendo, de eius praestita contra fidem Caesari debitam nobis assistentia, poenitentiam praedicant, et simul in Poloniam tam nobis, quam domino C. Bercsénio profugis per classarium ad Ungvár cambiis pecuniisque assistunt . . . Atque ita . . . dum una fidelia et Regem Galliae, nosque et imperatorem, erga omnes obsequiosi, devinciunt, omnes produnt, sibi solis fidi, fisique : si nos hoc bello optatum, ut speramus, sorciamur finem, praestiti nobis obsequii a nobis. . . . Galliaeque Rege amplas se remunerationes aucupaturos; si succumberemus, ex nostris a Fisco Caesareo deglutiendis Dominiis in exhibitae . . . fidelitatis praemium, portionem non minimam asportaturos“. Rákóczy említett levele 1706-ból. Egykorú másolat.

Hitvese által még börtönében értesűlve lévén, hogy Bercsényi Lengyelországban Du Héron franczia követ pártfogása által II Ágost királytól védelmet, Lithvániában némi jószágot is nyert és Strattmann osztrák követ üldözéseit szerencsésen kikerűlte, maga is a franczia követhez folyamodott, ki aztán nemcsak Bercsényivel összehozta őt, hanem Lajos királyhoz is több rendű leveleket írt személyök s ügyük mellett [2]). A fejére kitett díj miatt mindazáltal Rá-

---

[1]) Hist. des révol. II, 32. Katona : XXXVI, 174.

[2]) Szalay L. ezeket (VI. 69.) Petrovics regestaiból felszámlálván, hozzáveti: „Baj, hogy mind ezen irományoknak eleddig még nem vettük másolataikat a magyar történészet számára". Ebben vele kezetfogva, csak azt írhatom, hogy később nem volt oly könnyű azokhoz hozzáférni, mint volt Lajos Fülöp idejében, midőn Petrovics regestáit készítette. Én még 1850-ben, a respublica idején, tettem ez iránt Párisban laktom alatt lépéseket; de bár maga a boldogúlt Tocqueille volt külügyi miniszter is buzgón támogatta folyamodásomat utódja Drouin de L'Huys előtt, ezt az engedelem megadására nem lehetett reá bírni.

1701.

kóczy is veszélyben forgott, kivált miután a lengyel király a bécsi udvarral szövetségbe lépett, míg végre Du Héronnak sikerült őt Lubomirszky Ilona, s annak férje, Siniavszky belczi főispán, Rákóczynak a Báthoryak és Kosztkák által különben is távol rokona, házánál, biztos menedéket szereznie [1]. Távozta után csakugyan kisülvén, hogy Longuevai a többi vádlottakat soha nem látta, nem ismerte, a Vay testvérek és Szluha kezességre szabadon eresztettek; Szirmay mindazáltal s Okolicsányi egyelőre Bécsbe vitettek, utóbb fontos alkudozások eszközei gyanánt szolgálandók.

A katonaság az országból kivitetik.

Midőn Rákóczy Lengyelországba menekűlt, már megkezdődött a spanyol örökösödési háború. A bécsi kormányt ez arra kényszerítette, hogy azon német ezredeknek, melyek Magyarországban feküdtek, nagy részét kiszállíttassa a Rajnához, hol badeni Lajos —, és Felső-Olaszországba, hol Eugen savoyai herczeg vezérlete alatt álltak a francziák ellen harczoló császári hadak. A magyar korona egész területén, Erdélyt s Horvátországot is ideértve, mindössze alig maradt több császári katona 15—16 ezernél, melyekhez még Deák Pál és Bagosi alatt egy-egy ezred huszár és gyalog magyar osztatott fel a Tisza vidékén. Minthogy ezekből az országban levő számos, azelőtt végházakul szolgáló várak őrsége is alig telt ki, e várak közől több, nehogy a kedélyek forrongása miatt minden órán kitörhető lázadás támpontjaivá váljanak, már 1701 folytában lerontattak. E sorsban részesűltek Visegrád, Nógrád, Veszprém, Kanizsa, Sárospatak, Regécz, Ecsed s több más apróbb vár erődítései. E fölött, hogy a harcz mezején a Magyarországban hagyott ezredeket magyar katonasággal pótolhassák, 1702-ben rendelet ment a nádorhoz, állítana Pozsonyban egy katonai bizottmányt a

---

[1] Hist. des révol. II, 46. kövv. V. (Memoires du Prince François Rákóczy) 16. kövv.

1701.

külföldre szállítandó magyar s horvát hadak fogadása végett. A nádor ez ügyet Koháry Istvánra bízta, ki aztán oly buzgalommal járt el feladatában, hogy rövid idő mulva tizenkét magyar ezredet, felében lovast, felében gyalogot, küldhettek ki a francziák ellen.

De más új terhek vettetnek az országra.

A magyarok azonban egyéb nyomattatásaik közt boszúsan nézték, hogy a másfélszázados török járom alatt lakosságában úgy is megfogyott haza fiatalsága, — melyet egyébiránt, Kollonics elvei szerint, idegen gyarmatok beszállítása által ügyekezett a kormány pótolni, — ama véres harczok színhelyén folyassa vérét, míg benn idegen zsoldosok szorítják le az ősi szabadság helyreállítására czélzó vágyakat, idegen zsoldosok zsarolják a föld népét. Erdődy Kristóf a magyar kamara elnöke, s vele többén mások nem mulasztták el figyelmeztetni a kormányt a kedélyek forrongására, s tanácsolni, mérsékeltetnének legalább az adók, melyeknek súlya a népet könnyen lázongásra ingerelhetné. De figyelmeztetésök süker nélkül maradt. A spanyol örökösödési háború sok pénzt nyelt el, s annak egy részét a magyar korona területéből akarta kiszerezni a minisztertanács [1]). Leopold e háború költségeinek fedezésére 1701-ben újabb rendkivüli adót vetett az országra [2]); sőt a következő évben a már egyszer megkisérlett, de ingerlő hatása miatt eltörlött fogyasztási adót is újra életbe léptette [3]); mi ismét panaszokkal, ingerült kifakadásokkal töltötte el az országot. E mellett az új szerzeményi bizottmány kiméletlen szigorral tette alkalmazásba Kollonics terveit: ekkor, 1702-ben, adatott el beiratilag, daczára a nádor ellentmondásának, a Jász-Kúnság is 500 ezer fton a német rendnek, mindaddig annak földesurasága alatt maradandó, míg magát tőle az említett összegen ki nem váltja. A franczia háború nyelte el ama 326

---

[1]) Wagner Hist. Leop. II, 740.

[2]) Leopold nyomtatott nyílt levele.

[3]) Kassavárosi levéltár. 11744. sz. al.

1701.

ezer forintot is, melyet Draskovich gróf a Nádasdy-féle sárvári uradalomért fizetett le a kamarának [1]).

Az egyházi javak adóztatása.

És ezen politikai intézkedések mellett, az egyházi ügyekben kelt némely rendeletek is, részint közvetlen, részint közvetve, még inkább szítogatták a kedélyek ingerültségét. Leopold 1701-ben ápril 9-kén az egyházi javakat illetőleg, Kollonics érsek sürgetéseire, egy hosszú okmányt bocsáta ki, mely szerint a töröktől visszafoglalt részeken az összes egyházi javakat és tizedeket visszaadta törvényes birtokosaiknak, úgy mindazáltal, hogy a fiskusnak előjoga legyen azokat a háború szükségeire bérbe venni, s a papság a fegyverjog elismeréseűl és a megszüntetett banderium-alakítási kötelesség fejében, a tizedek tizedét (de a plebánusok díjazására szánt tizenhatodot amazokból mindenekelőtt levonván,) a kamarának országszerte évenkint szolgáltassa be. E rendelkezés magában véve, teljesen megegyezett ugyan a törvényekkel; a görög-nem-egyesült s még inkább a protestans népséget mindazáltal nem kevéssé bántotta az, hogy a rendelet egy külön pontja szerint ők is szintúgy köteleztettek tizedet adni a kath. főpapságnak, mint ennek saját hívei, a nélkül, hogy a tizenhatod az ő lelkészeiknek szintúgy kiadatott volna, mint a kath. plebánusoknak. Méltányosabb volt ennél azon rendelkezés, mely szerint a püspökök megyéikben papnöveldék felállítására köteleztettek; a patronatusi jog iránt pedig rendeltetett, hogy ha valamely jószág ura a protestans hitfelekezetre térne, vagy a jószág akár házassági, akár más úton protestans kezekbe kerűlne, a patronatusi jog a legközelebbi kath. rokonokra, ezek híjában a királyi fiskusra szálljon [2]).

A protestansokat illető rendelet.

De ha ezen utolsó pontok ellen nem volt is a protestansoknak mit ellenvetniök, annál élénkebb volt panaszuk

---

[1]) Grueber. Kurzer Entwurf des Kays. Hof Ein-und Ausganges. Kézirat.

[2]) Katonánál: XXXVI, 186—201.

1701. azon szintezen évi kir. rendelet ellen, mely, míg az elébbi intézkedések a kath. egyházról oly kegyelettel gondoskodtak, a protestansoknak a törvények ellenére, még vallásgyakorlati szabadságát is újabb korlátok közé szorította. E rendelet ugyan is akkép hangzik, hogy 1. az ágostai és helvét hitvallásúak csak azon országrészekben gyakorolhatják vallásukat, melyek 1681-ben a király hatalma alatt léteztek. Az újabban visszafoglalt részeken csak a kath. vallásnak van szabad gyakorlati joga. 2. Mivel sok helyt csak azért engedtetett meg a protestansoknak a vallásgyakorlat, mert azon helyek akkoron véghelyek voltak, a mely helyek tehát megszüntek végek lenni, ott ezentúl a nem katholikusok nyilvános vallásgyakorlata sem tűrethetik. 3. A többi helyeken is nem oly módon engedtetett meg nekik a nyilvános vallásgyakorlat, hogy a katholikusoknak szabad legyen az ő hitfelekezetökre általtérni; azok ellen tehát, kik a kath. vallást elhagyván, más hitfelekezetbe léptek, mint hitszegők ellen keresetet lehet indítani [1]).

1702. Ezen rendeletek értelmében történt aztán, hogy Leopold 1702-ben Korponán a tisztujítás alkalmával mindazon jogokat visszavonta, melyek elébb e városnak, mint véghelynek adattak, s az ellenszegülőket kemény büntetés alá vettetni parancsolta [2]); hogy továbbá a következő évben, midőn Pestváros régi jogait föleleveníteette, az e végre kiadott rendeletében nyilván kikötötte, „hogy a ki az igaz róm. kath. vallásnak nem híve, azt a városba polgárúl bevenni, vagy ott tűrni semmi ürügy alatt ne merészkedjenek“ [3]). Ezen rendeletek szerint üzettek ki Pápáról, Simontornyáról a protestans lelkészek, s fogatott el a kalocsai érsek által Hódosi Mihály veszprémi superintendens, kit végre Fehérvárt és Esztergamban szenvedett egy évi sanyarú börtön után

---

[1]) Katonánál: XXXVI, 213.

[2]) Hist. Diplom. de Stat. Relig. Evang. in Hung. 134.

[3]) Katona e. h. 253.

1702. épen akkor sikerült a porosz, hollandi és svéd követeknek az udvarnál tett erélyes előterjesztéseik által szabadságba helyeztetni, midőn Kollonics őt, a vallásához szenvedései közt is megtörhetlenül hűségest, gályarabságra küldeni szándékozott [1]).

Mind e vallásügy, mind a nyomasztó adók és más alkotmánysérelmek tárgyában, úgy Magyarországból mint Erdélyből, több panaszos feliratok, több követségek küldettek Bécsbe ez évek folytában [2]). De mindez szintoly sükeretlen maradt az önkényes uralmi rendszertől elállani nem akaró minisztertanács előtt, mint herczeg Eszterházy Pál nádor felszólalása, ki látván a kedélyek mind hevesebb forrongását, eddigi tétlenségéből szintén felébredve, 1703-ban az adók mérséklése s más törvénytelenségek megszüntetése végett egy erélyes emlékiratot nyújtott be a királyhoz [3]). Ez alkalommal az országban mind mélyebb gyökereket verő elégületlenséget s az ebből támadható veszedelmet élő szóval is élénken ábrázolván, egyebek közt azt mondta volna Leopoldnak: ha az önkényes kormányrendszert, mely szerint az ország igazgattatik, meg nem változtatja s az adóról újabban kiadott rendeleteket vissza nem vonja, meglássa, marad-e Magyarországnak még tovább is királya, ő maga pedig nádora.

Az udvar azonban mindezek ellenében nem keresett, nem talált más orvoslatot, mint hogy a delegált pozsonyi bizottságot az állapotok tüzetesebb megvizsgálására s kimerítőbb tudósításadásra utasította.

Ezen bizottság, mely először 1684-ben magának a Lothringeni herczegnek elnöklete alatt kezdett vala működni; 1702. de mivel sem határozott utasítása, sem hatásköre nem volt, a belbajok orvoslatát sem eszközölheté, a beállott hadi zaj miatt nem sokára végkép szétoszlott, újabban 1697-ben lőn megalakúlva, a nádor elnöklete alatt. Leopold ekkor nemcsak Pozsonyba, hanem Kassára és Budára is rendelt egy-egy bizottságot, a világi hazafiak mellé néhány fő hadi tisztet is nevezvén ki azok tagjaiul.

---

[1]) Ld. e követek feliratát Ribinyinél: Memorab. Aug. Confest. II, 481.

[2]) Hist. Diplom. e. h. Abauj még 1699-ben Csáky Imrét küldé fel, kieszközleni, vettessék gát a hadi biztos önkényének, ki az udvartól kivetett összleten felül is szedi az adót. Abaujmegye levele egy más megyéhez. Zemplénmegyei levéltár 150. köteg 47. sz.

[3]) Mása meg van a Kassa városi levéltárban 12079. sz. alatt.

E bizottságok működésének azonban ekkor sem volt semmi látszatos ereménye. Az udvari kanczellária e miatt 1699-ben megrovást is intézett a pozsonyi bizottsághoz. Ez azonban nem késett megfejteni ennek okait. „Hogy működésünknek semmi vagy igen kevés a látszatja, — úgymond válaszában a bizottság — oka leginkább abban rejlik, mivel az adónak s katonaságnak a megyék közt eszközlendő aránylagos felosztása s illetőleg elhelyezése, s az ezen érdemben hozzánk felterjesztett panaszok elintézése véglegesen a bécsi miniszteri bizottságnál történik; onnan pedig az eldöntés mindig elkésve s hiányosan érkezik le. Másik oka az, hogy sem utasításunk, sem, főleg a hadi tanácscsal szemben, tekintélyünk sem, hatóságunk nincs“. Nem hallgathatják el végre azt sem, hogy a bizottság tagjai semmi díjat sem nyernek, a mi nélkül pedig Pozsonyban nehéz megélni [1]).

Ezen s több más hasonló felterjesztések következtében Leopold e bizottság czélszerűbb szervezésének ügyét is Kollonics cardinál-prímás kezébe tette le, mindenekelőtt felterjesztést kivánván tőle a következő kérdések felett: szükséges-e ezen bizottság? mily formába legyen az öntve? s mily szabályok szerint működjék? Nem volna-e czélszerűbb azt az udvari kanczelláriába beolvasztani?

E kérdésekre Kollonics mindenekelőtt magától a bizottságtól kivánt választ. A bizottság 1701-ki ápril 1-jén a

---

[1]) Acta Comissionis Posoniens. A volt m. kir. kanczellária levéltárában.

1702. következő pontokban adott véleményt: 1. Ha a bizottságnak határozott utasítás és szabályzat adatik: az igen életrevaló s hasznos közeggé fog válhatni. Mert miként a miniszteri bizottságnak nagy előnyére vannak az alája rendelt kormányszékek: úgy a kanczellária is sokat fog nyerni, ha a katonaság s megyék közt felmerülő, különösen a hadi-gazdasági ügyek elintézésében e bizottság intéző közegűl álland szolgálatára. 2. Helyisége maradna Pozsonyban, hol hetenként háromszor tartana ülést. 3. Elnöke lehetne a méltóságban legidősb tag; tagjai maradjanak, kik már négy éven át azok: a papságból, a főrendűekből, a kanczelláriából, a nemesi rendből s a polgárokból kettő-kettő; ezek mellett a fő hadi biztosnak is, a ki eddigelé csak irásban érintkezett a bizottsággal, személyesen kellene helyét elfoglalni annak keblében. 4. A bizottság mellé egy főpénztárnok kinevezése is múlhatatlanúl szükséges lenne; s ilyennek mindjárt ajánltatik is Palugyay Antal. 5. Végre ő felsége, kegyessége szerint, rendeljen a bizottság tagjainak fizetést is, mi eddig nem volt, habár az csak félannyi volna is, mint a hasonrangú kormányszéki tagoké. Hasonló szervezetű bizottságokat kellene Budán és Kassán is alakítani [1]).

E szervezetben működtek aztán e bizottságok, míg nem aztán utóbb a felállított kir. helytartótanács keblébe tétettek át. A pozsonyi bizottság működésének azon felterjesztésekben találunk nyomára, melyekben Veszprém, Soprony, Mosony-, Vas-, Zala-, Komárom-, Nyitra-, Liptó-, Barsmegyék panaszai következtében az udv. kanczelláriától intézkedést kértek a katonai zsarlások és zsákmánylások ellen, melyekkel nemcsak a föld népét, hanem a nemességet is majdnem a kétségbeesésig zaklatják; vagy az adófizetéstől s katonatartástól fölmenteni ajánlának némely kimerült vidékeket, s a vallási törvényczikkek megtartását sürgetik. Egy felterjesztés tartalma szerint legtöbb volt a panasz Drieszberger fő hadi biztos ellen, ki, bár tagja volt a bizottságnak, annak 1702. üléseibe még sem járt; de annál önkényesebben avatkozott az adó behajtásába s kezelésbe s kegyetlenkedett executiói által a megyék népe ellen.

---

[1]) Acta Commiss. Posoniens. e. h.

Az e feliratra érkezett felsőbb utasítás folytán a bizottság két pozsonyi kanonokot küldött ki Drieszberger hatalmaskodásainak megvizsgálására. De a kérdőre vont előtt igen csekély volt mind a vizsgálók, mind maga a bizottság tekintélye, s egyenesen kijelentette, hogy előtte csak az irányadó, a mit neki ő folsége a bécsi haditanács által rendel. A bizottság ennek folytán erélyes felterjesztést intézett a kanczelláriához, támogatná tekintélyét a miniszteri tanács előtt, különben működésének nem lesz semmi eredménye. Az irományokban azonban semmi nyomát nem találjuk az orvoslatnak, mely a bizottság felterjesztéseire leérkezett volna [1]).

---

[1]) Acta Comissionis Posoniens. Kanczell. levéltár.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

NEMZETI VISSZAHATÁS:

II RÁKÓCZY FERENCZ FELKELÉSE.

1703–1713.

ELSŐ FEJEZET.

I Leopold országlatának vége 1703—1705.

I.

1702.

Rákóczy első összeköttetése XIV Lajossal.

Du Héron, a lengyel udvarnál levő franczia követ, buzgón működék uránál Rákóczy és Bercsényi segélyezésének érdekében. Ezek által a magyarországi ügyekről értesíttetvén, még 1701-ki deczemberben több levelet írt mellettök királyának; a következő évi január 5-kén pedig egy hosszú tudósításban részletezte „a két magyarnak“ a következő kérdésekre adott válaszait: mi a czéljok? Ahhoz mi eszközökkel birnak? Milyenek az országban s azon kivül való összeköttetéseik? Mi kezességet nyújthatnak szándokaik őszinteségéről? Szükség-e ügyökben lengyeleknek is részt venniök? [1]) De minthogy a spanyol örökösödési háborút Leopolddal egyelőre csak Anjou Fülep, a praetensiv örökös, kezdte meg Olaszországban, s XIV Lajos maga még nem lépett a harcztérre: ez tudtára adatá Rákóczynak, hogy számolhat ugyan segélyére, de csak akkor, ha majd maga is megkezdi a háborút Leopolddal; addig is a fejedelemnek 12, Bercsényinek 8 ezer franknyi évdíjat rendelt.

Azonban II Ágost lengyel király, a bécsi udvar működéseinek következtében, s ingereltetve az által is, hogy Du Héron titkon a svédekkel, most Lengyelország ellenségeivel, összejátszott, a franczia szövetséget megszakasztván,

---

[1]) Petrovics regestái Szalaynál VI, 69.

1702. Leopold pártjára kelt, s Du Héront határaiból kikisértette. Benne nagy jóakaróját, barátját vesztette el Rákóczy. Helyette a franczia udvar Bonac marquis-t küldé a maga ügyvívőjeül Danczkába, meghagyván neki egyszersmind, a két magyar menekülttel is folytatnia az elődje által kezdett összeköttetést. 1703. Ezáltal tett aztán Rákóczy 1703. elején, midőn a háborút már Francziaország is megkezdte volt, oly értelmű előadást a franczia udvarnál, miszerint, ha ez Danczkában elégséges pénzt, fegyvert s néhány tapasztalt hadi tisztet rendelkezésére bocsát; a lengyel uraknál pedig kieszközli, hogy az ő, Rákóczy, vezérlete alá 4000 lovast s ugyanannyi gyalogot állítsanak: ő bízik magában, hogy rövid idő alatt hatalmába ejti a császári seregek által majdnem egészen odahagyott, elégületlen s forrongó Magyarországot. Bízik továbbá abban is, hogy ennek rendeinél kieszközli, hogy a magyar trónra a franczia király szövetségese, Miksa Emánuel bajor választó fejedelem, emeltessék, ki akkoron már Linczet és Paussaut is elfoglalta Leopoldtól. A terv sikerítésére hasznos volna még az is, ha a franczia udvar a törököt reábirná, hogy némi segélyt adjon Tökölinek. De a franczia udvar, a magyar körülményeket nem ismervén, kevés valószinűséget látott a terv kivitelében, melyet, mint Rákóczy panaszkodik, inkább az ő számüzöttségének türhetetlensége miatt már szélsőségekre vetemedett kétségbeestéből származtatott [1]).

Kis Albert, Esze Tamás lázadása.

Mialatt Rákóczy a franczia udvarral ezen terv elfogadása felett értekezett, magok az események segedelmére jöttek felkelési ügyekezeteiben. A Tisza-vidék népe, egy részről az adószedőktől, másról az országra kivetett s a franczia háborúba küldendő 12 ezer zsoldos kiállitásával foglalkodó hadszedő hivataloktól majdnem a kétségbeesésig zaklattatván, a tél folytában (1703-ban) mindinkább elveszté türelmét; mert annyira ment a dolog, hogy a sóval oly bővelkedő 1703. országban a nép már kenyerét is sótlan ette, e bányaterméknek a kamara által felette magasra szabott ára miatt. Kis Albert, a fentebb említett egykori kurucz hadnagy, ki miután börtönéből megszabadúlt, s néhány czimborájával erdőkben, hegyeken bujkálva ügyekezett elkerűlni a császári zsoldosok közé való besoroztatását, egy Esze Tamás nevű tarpai sóárussal, kit a sótisztek megkárositottak, az elégületlen nép élére állván, vele gyülekezeteket kezde tartani, melyekben arról tanácskozának, miképen lehetne segíteni nyomasztó sorsukon. A tavasz elején az elégületlenek Bige Lászlót és Pap Mihály orosz papot Lengyelországba küldék, hogy Rákóczyt és Bercsényit felkeresvén, őket az ország megszabadítására behívnák, mi most, midőn a császári zsoldosok az egy Montecuccoli ezreden s a csekély várőrségeken kivül egészen kivezettettek, könnyen sikerűlhetne. Rákóczy sem vakon követni, sem megvetni nem akarván a nép hivását, a követeket Bercsényi lovászával küldé vissza, ki az ügyek állapotát bővebben megvizsgálná, s a népnek jó reményt vinne. A lovász két hónap mulva azon kecsegtető hírrel tért meg, hogy a nép őt a fejedelem jószágain s egyébütt is a Tisza vidékén nagy lelkesedéssel fogadta s csak zászlókat kér, melyek alá a fejedelem bejöttéig sorakozhassék, mert már mind nagyobb tömegekben gyűlöng a hegyek közt; hogy a szintén elégületlen nemesség sem fog késni fegyvert ragadni, mihelyt a fejedelem segélyéről biztosíttatik [1]).

---

[1]) Memoires du Prince Rákóczy. Hist. de revolut. de Hongr. V. 17. kövv.

Rákóczy a nép e forrongásáról értesűlvén, annál kevésbbé tétovázott azt czéljaira felhasználni, minthogy körülbelül e napokban érkezett hozzá annak híre is, hogy a bécsi kormány, mely a franczia udvarral szőtt újabb összeköttetéseiről s terveiről is értesűlt, őt egy megbizott biróság által

---

[1]) Rákóczy önéletirása; és Mémoires du Prince Rákóczy; Hist. du révolut. de Hongr. V, 19. kövv. Wagner Hist. Leop. II, 741.

1703. április 30-kán, mint felségsértő lázadót elmarasztaltatván, fej- és jószágvesztésre itéltette [1]). Rákóczy tehát egy nyílt levél kiséretében néhány zászlót azonnal beküldött az országba, melyekre neve mellé aranyos betűkkel e szavak valának hímezve: „Az istenért és szabadságért“. A levélben igérvén, hogy nemsokára maga is elégséges segélylyel jövend az országba, inté egyszersmind a népet, hogy új parancsok vételéig minden rablástól s erőszaktól tartózkodják, legfelebb arra törekedvén, hogy a német őrségtől valamely várat csellel ejtsen hatalmába. Más részről Bercsényit Danczkába küldé, Bonac franczia ügyviselőnek a történteket tudtára adni s általa a franczia udvartól a vállalat véghez vitelére egy jelentékenyebb pénzösszeget kieszközleni. Maga az ország széleihez közelebb, Droszdoviczére utazott, Konszky lengyel tábornokhoz, vele a teendőkről tanácskozandó. Itt látogatá meg őt újabban is Pap Mihály egy Majos nevű, szegény ugyan, de eszes, bátor nemesemberrel, ki hírül hozá, hogy a nép, kifejtetni látván zászlóit, tömegesen fut azok alá s ragad fegyvert, hazáját az idegen kormánytól megszabadítandó; hogy már több ezeren várakoznak reá a határszéleken, s kérik őt, ne késnék élökre állani [2]).

Majos valót mondott: a nép nagy számmal gyűlt a vett zászlók alá, s Marmaros-, Ugocsa- és Szatmármegyékben barangolva rablá, fosztogatá a nemességet és a templomokat. A kassai és szatmári német kapitányok a vármegyéktől azt kivánták, ültetnék fel a nemességet s űznék szét a garázda rablókat. Károlyi Sándor, szatmári főispán eleinte vonakodott hajólni intésökre, illetlennek állítván, hogy rablókat egy főispán maga vegyen űzőbe; de midőn magát s megyéjét a németek által a miatt szintén a lázadó czímmel hallaná gyaláztatni, e rágalmat megczáfolandó, megesküdött Nigrelli

---

[1]) Lünig Teutsches Reichsarchiv folytatása I, 498.

[2]) Rákóczy önéletirása; és Hist. des revol. V, 23. kövv. Lünig e. h. 499.

1703.

tábornok előtt, hogy ama kóbor csoportokat, teljék bár mibe, szét fogja ugrasztani. És mihelyt Szatmár és a szomszéd megyékben elegendő erőt gyűjtött, s némi gyalog és lovas némettől is támogattatott, értesűlvén, hogy a magát kuruczнak nevező lázadó nép, számszerint mintegy kétezer, Mármarosban Dolha táján táborozik, junius 7-kén rájok csapott s öt zászlójokat elvevén és 150-et bennök levágván, a többit a hegyek közt elszélesztette s meg hazament megyéjébe [1].

Rákóczy az országba jő.

Rákóczy egy héttel később értesűlt e vereségről, midőn vállalatára már megindúlván, csak egy napi távolságra volt a határoktól. De bár az eszély jöttének halasztását most annál inkább javaslá, mivel még sem Bercsényi nem tért meg a pénzzel Danczkából, sem a néhány lengyel úrtól, névszerint Viszniovecżky herczegtől és Potoczky kievi főispántól igért segélye meg nem érkezett: ő csak a fiatal tűz és honszeretet ösztönére hallgatva, útját nehány fegyveres lengyel kiséretében mégis folytatta, s junius közepén a Beszkéd alján fekvő Klinecz határszéli helységbe érkezett, ott szándékozván bevárni az igért segélyt s összeszedni az iránta való bizodalomból felkelt s veresége után még inkább vezérre szorúlt népet. A fejedelem itt azt hallá, hogy Esze Tamás és Kis Albert alatt még mindig egy erős csapat maradt együtt a felkeltekből; annál kellemetlenebb lőn meglepetése, midőn azt másnap magához hivatván, mindössze is alig 200 rosz puskájú parasztot s 50 lovast látott maga előtt. De ő még akkor sem esett kétségbe a siker felől, s azonnal hozzá látott a fegyelmetlen csapat rendezéséhez.

Kitartását rövid időn mind nagyobb siker jutalmazá. A rusznyák nép Beregben, Ungban, mihelyt megérkeztéről értesűlt, eleséget is hozván magával, csoportosan gyűlt zászlai alá, s kevés nap múlva már 3000 gyalogra s 500 lovasra nőtt a felkelő sereg. Sőt a jászoktól s kunoktól is küldöttek érkezének hozzá, őt e népség csatlakozásáról biztosítók, mihelyt

---

[1] Károlyi Sándor önéletirása. Hist. des revol. V, 24.

1703. lejebb érkezik. Rákóczy tehát Munkács alá vezette táborát. És bár onnan a Montecuccoli lovas ezred által hamar ismét a lengyel határokra kényszeríttetett visszavonúlni, mely alkalommal podgyászát is elveszté; hada mégis egyre nőtt azon gyakorlottabb lovas csapatok csatlakozása által, melyek elébb, megérkeztének hírére fegyvert ragadtak, de mivel a tiszavidéki nemességet kezdék fosztogatni, ez által a hegyek közé szoríttattak[1]).

E közben Károlyi Sándor, dolhai győzedelme után, az elfogott öt zászlóval, Nigrelli tanácsából is, Bécsbe sietett, hogy, úgymond, Szatmár és Ugocsa megyéknek, melyeknek dandáraival verte szét a lázongókat, e hűségökért valamely kegyelmet nyerjen az udvartól. Kollonics érseket, a minisztereket, jezsuitákat, szóval mindazokat, a kiknek befolyásától legtöbbet reméllhete, eljárván, előadá nekik a nép lázongásának okait, a már elviselhetlen nagyságra emelkedett közterheket, a nemzeti katonaság mellőzését, s kérte őket, gondoskodnának komolyabban a nép lecsöndesítéséről, szállítanák le a túlságos adókat, melyek még nagy veszélybe ejthetik a hazát; Szatmár és Ugocsa megyéknek különösen ne mulasztanák el megjutalmazni hűséges szolgálatait az adóhátralék elengedése, portáik számának, s a só árának leszállítása által; a szenvedései által fölingerlett s tévútra tántorodott népnek, hogy tűzhelyeihez visszatérhessen, hirdetnének közbocsánatot. Előadta mindezeket a császárnak is, midőn pár hét múlva valahára kihallgatást nyerhetett. A császár kegyelmes szavakkal fogadta ugyan őt, s megdicsérte az ő és ősei hűségét. De a miniszterek nem nagy fontosságot helyeztek előadásában; sőt némelyek azt szintúgy, mint iratban benyújtott előterjesztéseit egyenesen megvetették, s még azt is állították, hogy a zászlók I Rákóczy Ferencz idejéből valók s valami fegyvertárból vétettek elő, s nem érdemelnének egyebet, mint hogy nyilvános helyen bakó keze által

---

[1]) Hist. des révol de Hongr. V, 29. kövv.

1703.

égettessenek el. Utóbb, midőn híre érkezett, hogy Rákóczy jun. 27-kén Munkács alá nyomúlt, de más nap a Montecuccoli ezred által visszaseoríttatott, nem tagadhatták ugyan többé a lázongást; de azt most már teljesen megsemmisíttetnek hivén, fölöslegesnek állíták a további intézkedést. Kérelmeire pedig csak azon választ adták, hogy az adókat, a porták számát leszállítani most a birodalom nagy költségei nem engedik s e fontos tárgyban egyébiránt is országosan kell intézkedni. Legfelebb a só árát illetőleg lehet Szatmárnak s Ugocsának tenni oly kedvezést, minőben Mármaros részesűl, feltéve, hogy a kamara ez által ne károsúljon, mi iránt annak véleménye meg fog hallgattatni. A felkelt népnek is lehet kegyelmet hirdetni, ha az illető községek érte jót állanak. Hasztalan törekedett Károlyi kedvezőbb választ nyerni kérelmeire; hasztalan nyújtott be Leopoldnak s József ifjabb királynak is még egy emlékiratot: két hónapi fáradozásai után is eredmény nélkül, boszúsan kénytleníttetett távozni az udvartól [1]. Midőn Bécsből haza indúlt, a város kapujánál egy aranyat követelt tőle a vámos; ő megadta azt, de megesküdött, hogy majd nemsokára visszatér magának azt megteríttetni.

A felkelés gyarapodása.

És míg ekként Bécsben lenézték, megvetették a népmozgalom okainak megszüntetését sürgető hazafiak tanácsait, a mozgalom mind közönségesebbé lett az országban s Rákóczy hadereje napról napra félelmesebbé növekedett. Bercsényi sükerrel tért meg Danczkából a franczia követtől, ki már is tetemesb pénzösszeget kézbesített neki s még többet igért rövid idő múlva küldeni. Rákóczy, hadainak egy havi zsoldját megfizetvén, most már a fegyelmet is szigorúbban kezelhette egyre növekedő táborában. Hogy ezt könnyebben élelmezhesse, s a már csatlakozást igért hajdúkhoz és jászkúnokhoz közelebb esvén, harcziasabb csapatokkal nevelhesse, mihelyt Bercsényi a Lengyelországban felfogadott

---

[1] Károlyi Sándor önéletirása A grófi nemzetség levéltárából.

1703. két század dragonyossal és a Viszniovcczky és Potoczky lengyel uraktól nyert négy századdal megérkezett, a beregi hegyekből a Tiszához, s a Tiszabecsnél Kende Mihály alatt őrködő csapatot vezérével együtt levágván vagy szétvervén, a folyamon át Szatmárba s onnan Szabolcsba vezette hadait. A nemesség, melyet jul. 18-kán Náményból kelt levelében felkelésre szólított[1]), iránta vagy inkább felkelésének sikere iránt még bizodalmatlan, késett ugyan, mint kivánta, előtte megjelenni, sőt számosan Kis-Várdába s más kastélyokba zárkózának; de a parasztság kevés nap alatt nyolcz ezerre szaporítá hadait.

Még hasznosabb volt reá nézve azon három-négy ezer harczpróbált lovas csatlakozása, kik Diószegnél gyűltek volt össze, de a váradi őrség s a vidék felfegyverzett ráczai által meglepetvén szétverettek, s most a segélyökre ment Bercsényi által a táborba vezettettek. A hajdúvárosok csak azon feltetel alatt igérték csatlakozásukat, ha elébb Kállót megveszi; ő tehát késedelem nélkül e vár alá szállott; s mivel ostromszerei teljesen hiányoztak s a megkisérlett roham minden hevessége daczára is visszaveretett, tüzes nyilak belődözése által ügyekezett megingatni a városi lakosság állhatatosságát. És ez nem is maradt süker nélkül. A támadt tűz eloltatott ugyan, de a vagyonát féltő lakosság a csak 40 főnyi német őrséget feladásra kényszerítette. A várban talált négy kis ágyú s néhány mázsa por tette a fejedelem első tüzéri készletét. Az őrség is zsoldjába álla[2]).

Nemsokára a hajdúvárosok harczias népét is zászlai alatt látván, Bercsényit egy hadosztálylyal az Olaszi s Várad vidéki rácz lakosság megbüntetésére küldé, kik a Diószegnél nyert győzedelmökben elbizakodva, a felkelőkhöz szító falvakat fosztogatták, a fejedelemnek őket csatlakozásra intő felhívására[3]) pedig süketek maradtak. Bercsényi egy reggelen Olaszi előtt termett, a palánkot s földbástyákat meghágta, a várost felgyújtotta, rácz lakosait pedig vezérökkel, a híres Kis Balázszsal együtt kardra hányatta. 1703.

---

[1]) A levelet a nemz. muzeum kéziratai után közli Szalay VI, 91.

[2]) Hist. des révol. de Hongr. V, 47. kövv.

[3]) Ld. ezt a nemz. muzeum irományaiból Szalaynál e. h. 95.

E győzedelemnél, mely a vidéket a ráczok rablásaitól megmentette, a váradi német őrséget pedig megfélénkítette, nem csekélyebb lőn hatása Huszt megvételének. Midőn a fejedelem Kállóhoz szállott, a hozzá szegődött Ilosvay Bálint és Imre testvéreket egy csapattal Mármarosba küldé. Imre itt Huszt várába lopódzván, a több év óta fizetetlen, s kapitányukkal e miatt elégedetlen német őrséget fellázítá, mely aztán, a parancsnokot megölvén, a várral együtt a fejedelem hűségére esküdött. Mihelyt pedig a megye e vártól, mely által eddig féken tartaték, megmenekűlt, az egész megyei nemesség a fejedelemhez csatlakozott. Ennek szerencséjére Rabutin, Erdély hadi kormányzója, bár legalább is 6000 harczedzett katonát vezethet vala ellene, egyedül védelemre szorítkozott s Rákóczy mozgalmainak szemmel tartása végett Glöckelsperg tábornokot csak ötszáz lovassal küldé Somlyóra. De e tábornok ott csak egy kis őrséget hagyván, biztosabbnak tartá Szatmárba vonúlni; minek következtében Somlyót Szűcs János, a fejedelem hadnagya, egy dandárral rövid napok múlva megvette. Maga Rákóczy Szatmár alá indúlt, s miután N.-Károlyt, a bécsi útjából még vissza nem tért urának távollétében, inkább szép szóval s némi fenyegetéssel, mint erőhatalommal feladásra birta, Szatmártól egy órányira a vetési mezőn, a Szamos mellett tábort járatott. Ez idő tájban a mármarosin kivül már a szabolcsi, ugocsai és szatmári nemesség is hozzá szegődött s mindinkább nevelte seregének számát [1]).

Rákóczy, ezen hadi mozdulatának s a Szatmár alatt töltött egy hónapi táborozásának azt adja okáúl, hogy a még egy ideig Munkács mellett veszteglő Montecuccoli-ezrednek egyesülését kivánta meggátolni a szatmári őrséggel; utóbb

---

[1]) Hist. des revol. V, 60. kövv.

1703. pedig, midőn ettől tartani már nem volt többé oka, nem akarta magára hagyni a szatmári, szabolcsi és mármarosi nemességet, mely ügyéhez csatlakozott. Azonban meggondolva, hogy e vármegyéket senki sem fenyegette, Szatmárt pedig, melyben Glöckelsperg megérkezte után mintegy 1500-ra ment az őrség száma, bár nagy, de tanulatlan seregével s minden ostromszerek hijában, megvenni nem igen remélheté: azt kell hinni, hogy szatmári táborozásával ő tulajdonkép Erdélyre czélozott. Nagyatyja a tartománynak valóságos, atyja pedig választott fejedelme vala: nem hihető tehát, hogy azt ő is ne kivánta volna mindenekelőtt hatalmába ejteni, kivált miután előre láthatá, hogy ennek birtoka nélkül alig fogja magát Leopold ellenében fentarthatni, mihelyt ez hadainak egy részét Németországból visszahívandja. És valóban, olvassuk is emlékirataiban, miképen kissé később emlékeztette is Ráday Pál és Okolicsányi Mihály követei által XII Károly svéd királyt a nagyatyjaik által kötött ama szövetségre, melyben kiköttetett, hogy ha idő folytával a Rákóczyak Erdély birtokától erőhatalommal megfosztatnának, a svéd korona őket hatezer fegyveressel s 40 ezer tallérral segítendi annak visszaszerzésében [1]).

Erdély állapota.

Erdély körülményei azonban ilyféle terveknek most nem látszának kedvezni. Az akadály nem abban feküdt, mintha Erdély elégedett volt s panaszra, felkelésre oka hiányzott volna. A sérelem ha több nem, mint Magyarországban, bizonyára elég volt itt is mind az adóra mind egyebekre nézve. Adót, a kötött szerződés szerint, békében 50, háborúban 400 ezer tallért volt volna köteles fizetni a tartomány. A béke már rég helyreállott, s még is évenkint rendesen 800—900 ezer forintot hajtatott be a bécsi kormány. A porcziózás terhe alatt is csak úgy nyögött a nép, mint Magyarországban; s ha Csereynek hihetünk, évenkint körülbelül ezer forintra ment pénzben s termesztményekben egy-egy

---

[1]) Hist. des revol. V, 87. kövv.

1703 kapu adója [1]); a szegényebb sorsú nép pedig a sóval annyira bővelkedő Erdélyben is, mint sok helyt Magyarországon, sótlan ette kenyerét [2]). És miként az adóra, úgy egyebekre nézve sem tartattak meg a kötménybe foglalt határozatok. A kormány csak névszerint maradt a kormányzó s tanácsa kezében; mert tényleg azt részint a német főhadi-parancsnok, részint a német kamarai bizottmány bitorolta, mely 1699 óta állandóvá lett a tartományban [3]). Ezek tudta, megegyezte nélkül semmi, csak némi fontossággal biró ügyben sem intézkedhetett az országtanács, melylyel amazok, egymás közt szinte vetélkedve, éreztették az idegen kényuralom súlyát. A vallás dolgában, ha a protestansok túlnyomó száma s a protestans kancellár, Bethlen Miklós, őrködése miatt nem létezett is tulajdonkép vallási üldözés; egyes sérelmek mindazáltal, például a fehérvári iskolának hatalomkarral lett lefoglalása, a Kollonics gyártotta öt pont, melyek a diplomával ellenkeztek [4]) stb. még sem hiányoztak. Az oláhok épen erőszakkal hajtattak a római kath. egyházzal való egyesülésre [5]).

Mind ezen s hasonló okok miatt a gyúanyag nem is hiányzott a népben és a székelységben, kivált miután a felülről származott sérelmeket kapzsiságuk s magán haszonlesésök, önkényes eljárásuk és hanyagságuk által magok a kormányon ülő erdélyi főbb emberek is tetemesen, s az alsóbb néposztályokat tekintve, még ingerlőbb szenvedésekkel szaporították. A főhatalom, mennyiben azt Rabutin tábornok, s a katonai bizottmány élén egymást felváltott Tavonat és a két Seeau grófok magokhoz nem ragadták volt, Bánfy György kormányzó, Bethlen Miklós kancellár, Apor István néhai

---

[1]) Cserey 275. Bethlen Miklós önéletirása II, 69. 179. 185. 195. s több más helyt.

[2]) Bethlen u. o. 277.

[3]) Bethlen M. e. h. 181. 184. stb

[4]) Ld. azokat Csereinél 291.

[5]) Bethlen M. önéleirása II, 201. kövv. Cserey 285. kövv.

1703. kincstartó és Szász János szebeni királybiró s kormánytanácsos kezében volt; kik azonban a közjóra való gondoskodás helyett inkább örökös viszályokkal, egymás elleni fondorkodással töltötték idejöket.

A közügyre, az igazgatásra kivált Bánfy kormányzónak kell vala gondot viselnie; de, ha Bethlen Miklósnak hihetünk, ő semmit nem lendítő tunyaságában jobbára kártyázással pazarlá idejét, s egyébre sem volt gondja, mint hogy Rabutinnál való hizelgései, árulkodásai, minden jogsérelmek szótlan eltürése stb. által magát a főméltóságban fentartsa. Tehetség, s úgylátszik, jóakarat is, legtöbb volt a kancellárban; de amazok áskálódásai miatt az ő kezei kötve voltak, s mint buzgó protestans az udvarnál sem bírt kedvességgel. A kormánynál lévők nagyobb része a szegénység véres verejtékéből, vagy közpénzekből gazdagítá magát; kezelési hűség s tisztaság, önzetlenség s vesztegethetlenség nagy ritkasággá lőnek [1]. „A diploma és aprobata szerint — mond maga a kancellár — törvényes gyüléseknek és octavalis terminusoknak esztendőnkint kell vala lenni: mind is ha két-három terminus volt (számos évek folytában); vármegyékben sem folyt a törvény. Országgyülése felette sok és hosszasak, ... de igen vékonyan volt csak híre-pora is a törvénynek; hanem a gyülések substantiája állott ezekben: a katholikus status összeesküvése Apor uramnál, a szász nemzeté Szász Jánosnál; meg a gubernator aluszik vagy kártyázik. Délután úr, főember, tábla mind részeg“ [2]).

Az ország rendei ezek miatt már 1698-ban s azontúl is több ízben erélyes felterjesztéseket tőnek Bécsben, részletesen előadván a kormányzóság fogyatkozásait s kivánván azok megigazítását; de pártfogások, vesztegetések által a minisztereknél, jezsuitáknál, ezen urak minden bajt el tudtak magoktól hárítani. Bethlen kancellár 1702-ben Bécsbe utaz-

---

[1]) Bethlen e. h. 281. 366. kövv.

[2]) U. o. 190. kövv.

ván, mind a császár mind a miniszterek, Harrach, Salm stb. 1703.
előtt, maga is egy erélyes, pártatlan bizottmány kiküldését sürgette, melynek se Rabutin, se a kamara, se erdélyi úr ne legyen tagja, mely mind a megyékben, mind a székelyeknél, szászoknál szigorú vizsgálatot tartson, hogy, úgymond, „az udvar annyi ellenkező tudósítások homályából kibontakozhassék, s Erdélyban ama borzasztó népsanyargatást megszűntesse [1]).“

Mind hijába; a kormányon azontúl is az említett urak maradtak, — mígnem Szász János, iszonyú bűnei miatt, melyeket a hatalom s magas állás palástja alatt számos évig űzött volt, 1703-ban végre, mint köz gonosztevő, hóhér pallosa alatt mult ki, a következő évben Apor meghalt, Bethlen lázadási gyanú miatt elfogatott. „Keserves, és a mint Isten ítéletét, úgy a maradék előtt gyalázatot érdemlő dolog volt ez, hogy a gubernium sem jámbornak, sem gonosznak igazságot nem szolgáltatott,“ — úgymond Bethlen [2]). A rabok kik gyakran puszta gyanúból vagy magán ellenségeik egyszerű feladása, fondorlata következtében fogattak el, nem ritkán minden nyom nélkül tűntek el, mint például Dévai Csáky István [3]); még többen évekig sanyarogtak a börtönökben minden vizsgálat, kihallgatás nélkül. „Kérdezzék meg kiált fel ismét Bethlen, — kérdezzék meg a szebeni tömlöcztartót, ... hóhért, czigányokat, magát a sok rabot, akkor tudják meg ki volt Rabutin, magyarúl: Rabbá-tőn, ki volt Szász János; és kik voltunk mi, Isten és felebaráthoz jég, gondviseletlen, pökedelem gubernium [4]).“

Ilyen lévén Erdély állapota, azt lehetne hinni, hogy Rákóczynak csak zászlait kelle kifejtenie, miszerint az egész tartomány tömegesen fellázadjon. A szegényebb nemesség-

---

[1]) Bethlen e. h. 266.
[2]) U. o. 240. kövv.
[3]) U. o. 242.
[4]) U. o. 341.

1703. ben, a székelységben s a köznépben nem is hiányzott a hajlam a felkelésre; de az úri rendben, melytől amazok irányt vehettek s vártak volna, egy részről a kormánynak fentebb vázolt erkölcsi sülyedése; más részről a pazar kézzel osztogatott grófi, bárói czímek [1]) oly annyira meggyöngítették már a közjólét iránti érdekeltséget s a szabadság büszkébb ösztöneit, hogy az nemcsak nem támogatta, sőt inkább maga is lehetőleg elfojtani ügyekezett az alsóbb osztályok szabadság vágyait, mozgalmait. A többiek, kik kormányhivatalban valának, azt a főbbek hanyagsága s haszonlesése mellett magok is gazdagodási eszközül tekintvén, az igazgatás változásait egyátalában nem óhajták. Valamennyiök felett pedig gyanús szemmel s vas kézzel őrködött mintegy 6000-nyi német hadával Rabutin, hogy a lázadást, a hol mutatkoznék, elfojtsa. Midőn a kurucz csapatok Erdély szélein kezdenek vala portyázni, Bánfy kormányzó Bethlen Miklóssal és Apor Istvánnal, a tanács végzése szerint, aug. 13-kán Rabutinhoz menvén, magok terjeszték elő annak szükségét, hogy 3—4 ezer embert, lovast, gyalogot állítsanak ki az országból, kikhez Rabutin is adna ugyanannyi német hadat, miszerint a hét-, nyolczezernyi had a határszélek valamely alkalmas pontján táborba szállván, a tartományt megvédje. Továbbá az urak és nemesek, hogy hűségökben gyanú ne legyen, javaikkal, családjaikkal a német őrségű várak s városokba, — a kormánytanács tagjai pedig maga Rabutin mellé vonúljanak.

Ha Rabutin a tervet elfogadja, s még inkább ha ama nyolcz ezernyi had felét a határszéleken hagyja, másik felével pedig Rákóczyt felkeresi, nemcsak Erdélyben meggátolhatta, hanem Magyarország nagy részében is elfojthatta volna a lázadást; mert bár ekkor már számos ezeren álltak Rákóczy zászlai alatt, a rendes katonaságnak s ágyúknak alig fogott volna ellentállhatni a csőcselék sokaság. De Ra-

---

[1]) Cserey 303.

1703.

butin azon gyanúval fogadta a tervet, mintha a kormánytanács csak azért akarta volna a határszélekre küldeni a német katonaság nagyobb részét, hogy háta mögött annál könnyebben föllázadhasson. „Ha ti hadértő emberek volnátok, — rivalkodék a három főúrra, — megérdemlenétek, hogy mind a háromnak elütnék a fejeteket; de mivelhogy ahhoz nem tudtok, nem veszem rosz néven. Állítsatok egy lovas hadat egy jó fővel a Kis-Szamos mellé; ti üljetek veszteg Fehérvárott: én gondom a többi. Lármát senki ne csináljon; a főtisztek kiki lakjék maga tisztsége mellett," — így hangzék válasza [1]. S minthogy Somlyó felveretéséről ép e napokban értesűle, négy-öt száz főnyi német s rácz dandárt küldött oda a kuruczokra. E dandár aug. 21-kén Somlyót meglepvén, a kuruczokat szétugrasztá, a várost fölgyújtá, lakosságának egy részét, mivel a kuruczoknak ellent nem álltak, kardra hányatá, s aztán Zilajt is fölégetvén s kirabolván, meg visszatért. És ugyan e módon cselekvék a tábornok mindenütt: a kuruczok betörésének semmi akadályt nem vetett, s ha aztán a lakosság, melyet nem védett, életét, vagyonát megótalmazandó, a kuruczokhoz hajólt, nyomban rájok tört, s magokat levágatá, vagyonukat felprédálá s felégeté.

Erdély fellázítása.

E körülmények közt azon remény biztatá Rákóczyt, hogy a tartományt több ponton egyszerre megtámadva, talán még is sikerűlend lázadásra birnia; s az eredmény tanúsítá hogy nem roszúl számított. Ilosvay Imre, Guti István s más kapitányok alatt tehát, nem sokára Szatmár alá érkezte után, majdnem egy időben intéz vala támadást Kővárban, Szolnok, Hunyad és Zaránd megyékben. Ilosvay Kővárt szállta meg s már majdnem feladásra is birta, midőn Rabutin ennek hirét vevén, mintegy két ezernyi lovas és szekerekre rakott gyalog haddal szept. 15-kén a vár alá roboga; s mivel a kuruczok jöttének hirére visszavonúltak, csak a vidék

---

[1] Bethlen Miklós önéletirása II, 306.

1703. lakosságát vágta, égette, s azután a kevéssé biztos várőrséget fölcserélvén, pár nap mulva Déva alá sietett, mert vett hírei szerint a kuruczok Zarándban s a Maros völgyében is kalandoztak. De alig távozott Kővárról, midőn Ilosvay megint benyomúlt Belső-Szolnokba, s Bethlen Sámuel hadát, melyet az ország Rabutin parancsa szerint Sz. Benedeknél, Deés és Szamosújvár között állíta fel, szétvervén, Dobokát, Kolost, Tordát is bekalandozá. Ugyanazon időben Guti is szerencsével harczolt. Miután Halmágyot megvette, Koszta rácz hadait Dévánál, mielőtt Rabutin segedelmére érkezett, szétugrasztotta, aztán oktoberben Száva Mihályt két izben is megverte s foglyává tette; majd Fehérvárt és Balázsfalvát is megvévén, emennek parancsnokát, Pekry Lőrinczet, magával szintén foglyul vitte[1]). Pekry utóbb szintén hűséget esküdött Rákóczynak.

A felkelés terjedése Magyarországban.

E közben Magyarországban is roppant haladást tett Rákóczy ügye; mert ha Erdélyben fonák, Magyarországban, tudtunkra, egészen októberig semmi intézkedés nem tétetett a lázadás elfojtására azon felül, hogy aug. 13-kán a megyék egy királyi leirat által hűségre intettek, szeptemberben közönséges fölkelés rendeltetett, októb. 9-kén az önkényesen kivetett adók, a helyett hogy eltörűltettek volna, háromnegyedre szállíttattak, s tíz nappal később azoknak, kik hat hét alatt a király hűségére megtérnek, közbocsánat hirdettetett. Ezért irhatta Rákóczy szept. 26-kán Szatmár alól XIV Lajosnak, miképen az országot egészen a Dunáig magához hajlította, s eddigelé semmi ellentállást nem tapasztalt szándékában; minélfogva nem alap nélkül hiszi, hogy hazájának felszabadítását illető reményei, melyek számüzetése alatt szenvedéseit enyhíték, mármár teljesedésnek indulnak [1]. E tétlenséget eléggé megfejti előttünk a gróf Mansfeld helyében a haditanács elnökévé lett Eugen savoyai herczegnek októb. 3-kán Stahremberg Guidohoz, az olaszországi had vezéréhez írt ama levele, melyben kijelenti hogy, ha az összes birodalom ügye örvény szélén állana, s azt onnan 50 ezer forinttal megszabadíthatná, kénytelen volna vesztét nézni a birodalomnak, mert nemcsak 50, de kevesebb ezer forintot sem képes kiállítani [2]. 1703.

---

[1]) Bethlen Mikl. önéletirása II, 307. Cserey 321. V. ö. Szilágyi István Magy. Muz. 1855-ki foly. I. füz., ki véleményem szerint tévedett, midőn a fehérmegyei Sz. Benedeket teszi a csata helyéül. Az általa közlött 1702-ki okmány más mozgalomról szól, mely e csatának nem volt, nem lehetett előzménye.

S így történhetett aztán, hogy míg maga Rákóczy a fő haddal Szatmár alatt álla, egyes csapatok a felvidéken egészen a Vágig, az alvidéken Kecskemétig, Szegedig lobogtathatták zászlait. Orosz Pál, a Tiszán innen lévő gyalog s lovas hadak parancsnoka, szept. 9-kén minden fegyvereseit összegyűjtvén, Tokajt táborolta körül, midőn pedig Nigrelli kassai főkapitány a Montecuccoli-ezredet a hegyaljára küldé, Budai István Kassa táján vert meg egy német csapatot, minek következtében a már haldokló Nigrelli az említett ezredet meg visszahívta Kassa védelmére. Azt mindazáltal ezen ezred sem gátolhatta meg, hogy Kis-Szeben még szeptemberben, a következő hónap elején pedig Késmárk is kaput ne nyisson. Eperjest Luby György sikeretlenűl kisérté ugyan meg s vereséggel kényteleníttetett alóla elvonúlni. De Turóczban Blatnicza, Szklabina, Zniováralja; Trencsényben Óvár magok tűzték ki szeptember folytában a lázadás zászlóit. Ugyanakkor Ocskay László, egyike azon rabló lovasok főnökeinek, kik még a Beszkéd-hegy alján csatlakoztak Rákóczyhoz, Ebergényi ezredének egy csapatát, mely ezrede kiegészítésére Németországba indúlt, a fejedelem pártjához csábítván, annak segélyével Lévát vette meg s Korponát is Rákóczyhoz szegődtette.

---

[1] Petrovics gyüjteményéből közli Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Franz Rákóczy's II, 437. Az Österr. Geschichtsquellen. Zweite Abtheil. Diplomataria et Acta XVII. kötetében.

[2] Arneth: Prinz Eugen von Savoyen I, 212.

1703.

Nem kisebb szerencsével folyt a háború a közép Tisza táján: Deák Ferencz a kiskúnokból szedett hadaival Kiba két ezernyi rácz seregét Halas táján megverte, a vezért magát megölte; Szőcs János és Borbély Balázs pedig Szolnokot vette meg. Más csapatok Munkácsot, Ungvárt, Nagyváradot, s mint említők, Tokajt táborolták körül. Ez utóbbi alá ment a szatmári táborból szeptember második felében Bercsényi is egy erős hadosztálylyal, míg maga Rákóczy folyton Szatmár megvételében fáradott. Ennek ostroma szintén jobb lendületet nyert vala, mióta báró Sennyei István, tárkányi kastélyában magát megadni kénytelen, a fejedelemhez szegődött, s táborába menvén, őt még a török háborúk idejében szerzett bőséges tapasztalataiból merített tanácsaival gyámolítá. Szeptember 28-kán a város megvétetvén, porrá égettetett, a szőlőhegyek kunyhóiba szorúlt lakosság vagyonában, mennyire azt a tűz megkímélé, a kuruczok és németek osztozának. E siker annyira felbátorítá a kuruczokat, hogy okt. 1-jén a várra is rohamot intéztek; nehánynak sikerűlt is feljutni a bástyákra, de mivel társaik által eléggé nem gyámolíttattak, részben levágattak, részben visszaűzettek. Faltörő ágyúja egy sem lévén, Rákóczy nem akarta tovább sikeretlen rohamkisérletekkel fogyasztani embereit; az ostromot tehát zárlattá változtatta és seregének egy részét Sennyei István vezérlete alatt megerősített táborában hagyván, kiválogatott négyezer legjobb emberével, lovassal, gyaloggal maga is Tokaj alá indúlt, hol Bercsényi erőködéseivel még mindig daczolt a német őrség[1]).

Károlyi s Andrássy is a felkelőkhöz csatlakoztak.

Bercsényi a Tiszához közeledő fejedelemnek október 15-kén Károlyi Sándor szatmári főispán, és ennek sógora Andrássy György kiséretében ment elejébe. Károlyi auguszt. végén boszúsan érkezett Kassára Bécsből, hol „a maga és elei

---

[1]) Hist. des revol. V, 72. kövv. Wagner: Hist Leop. II, 743. Katona: XXXVI, 370. Kolinovics u. o. 375. Spangár: Magyar krónika. 70.

1703.

hűségeért nemcsak jutalmat nem, hanem inkább gúnyt, gyalázatot aratott". Károlyba vissza nem térhetvén, Kassán akart egy kissé időzni s Nigrelli tábornoktól szállást kért. „Nincs már", — válaszolt emez. — „Ha itt nem adnak, oda kell tehát mennem, hol adni fognak"; s azonnal értekezésbe lépett a Tokajt vívni kezdett Orosz Pállal; midőn pedig Bercsényi Tokaj alá érkezett, maga is a kurucz táborba lopódzék Kassáról, hol Nigrelli halála után (szept. 23.) Veterani és Montecuccoli ezredesek vették át a parancsnokságot. Károlyi a fejedelemnek hűséget esküdött, és miután sógorával együtt szolgálatát is fel ajánlotta, azonnal tábornokká neveztetvén, Kecskemétre küldetett a jászkúnok seregének vezérévé. Utasításúl vitte magával, hogy a bácskai és szegedi ráczokat is ügyekezzék megnyerni a nemzeti ügynek[1]. Ezt meg is kisérlé ugyan Károlyi, de sikeretlenűl; a ráczok Monaszterli alatt Pest táján mind számosabban gyűlöngének a császári zászlók alá.

Tokaj további vívásának vezérletét Rákóczy maga vévén át, Bercsényi egy dandárral Eger alá vonúlt, melynek polgárai eleve följelenték csatlakozási szándékukat. A várost tehát átvévén, s Telekessy püspököt reábirván, hogy megyéjében, Gyöngyösön, maradjon, már a vár vívásához is készületeket tőn, midőn Ocskaytól hírül vette, hogy Schlick tábornok Németországból két ezred lovassággal s néhány száz labanczczal beküldetvén, Forgács Simon és Koháry István tábornokokkal, s Bottyán János ezredessel, a dunavidéki felkelt hadak vezéreivel, egyesűlt, és őt, Ocskayt, megverte, Lévát visszafoglalta, s a már szintén Rákóczyhoz hajlott bányavárosokba indúlt. Bercsényi tehát Eger alól tüstént a császáriak ellen küldetett, s Károlyi is parancsot vett, hogy hadaival nyomban utána siessen. E vezérek, hadaikat Losoncznál novemb. 12-kén egyesítvén, s Ocskay csapatait is magokhoz vonván, Forgácsot, Koháryt és Bottyánt Zólyom

---

[1] Károlyi Sándor önéletirása. Hist des revol. V, 81. kövv.

1703. előtt nov. 15-kén megverték s a városba szorították, minek hírére Schlick Bajmóczra vonúlt vissza, ott várandó be a Ricsán tábornok alatt érkező segélyhadat, melyet azonban Winkler kurucz kapitány Rajcson felvervén, megtizedelt vala.

Bercsényi és Károlyi két hétig feküdt Zólyom alatt, nagy lőszer híjában annak semmit sem árthatván. A városban növekedő éhség azonban arra birta Forgácsot és Koháryt, hogy a megsebesült Bottyánt némi őrséggel benhagyván, a többivel magok az osztroluki szoroson át egy éjen Sz. Kereszt felé szökjenek; mely alkalommal a szoros táján lévő 1300 hajdútól némi kárt szenvedtek. De bár Forgács és Koháry egyesült is aztán Schlikkel Privigyénél, s bár Eszterházy Antal ezredes és komáromi főispán is síkra szállt némi magyar hadakkal, a császáriak többé nem mertek megütközni a kuruczokkal, s a bányavárosoknak is azt javaslák, hajóljanak meg ideiglen a szükség kényszerűsége előtt, magok pedig Trencsénmegyén keresztül a Vág jobb partján Leopoldvárra, onnan Pozsonyba huzódtak.

Bercsényi ezután Zólyom városát ostrommal vette meg, s a várat zárlat alá helyezte, utóbb Szempcznél szálla táborba; Károlyi pedig, kihez „a magyar labanczok“ közől is mind többen, köztök Ebeczky István, később híres kurucz vezér, átszöktek, egy ideig a császáriakat űzi vala, aztán Nagyszombatot, Szent-Györgyöt, Modort, utóbb Szomolyánt, Szakolczát, Sassint, Éleskőt és Detrekőt is Rákóczy hűségére hajtotta. Majd midőn Trencsényben, Nyitrában „az egész tótság is fegyverbe öltözött“, Trencsény, Nyitra, Bajmócz, Árva, Likava várakat is zárlat alá helyezvén, karácsony előtti napon két ezred magával Dévény-új-falunál a Morván is átkelvén, a bécsi hídak felé lobogtatta a nemzeti zászlókat; a Marcheck mellett felhányt sánczokat megvette, őrségüket jobbára foglyaivá tette, Schlosshofot kirablotta s fölégette, és más nap gazdag martalékkal tért vissza Bercsényihez a szempczi táborba, onnan egy hét múlva a Csallóközbe menendő. Léva és Zólyom már elébb megadta magát.

Bécset remegés szállotta meg, s a korona is oda vitetett Pozsonyból[1]). 1703.

A felvidéken ezalatt szintén jelentékeny haladást tettek Rákóczy fegyverei, kivált mióta XIV-dik Lajos király nov. 15-kétől kezdve havonkint tízezer tallérral segítette őt. Bár ő maga öreg lőszer híjában Tokajt még nem volt képes megvenni, pártfeleinek s a meghódolt városoknak száma folyton szaporodott. Lőcsét Monoki Ferencz körülfogván, a két száz főre menő német őrség védelemre készült; a polgárok azonban, hogy városukat nagyobb károsodástól megőrizzék, a németeket nov. közepén maguk megadására kényszerítették. Szepesvárat annak ura, Csáky Mihály, szintén német labanczokkal védelmezte Görgey János kurucz hada ellen, mígnem a várúr egy himző szolgája a német kapitányt megsebesítvén, oly rémülést okozott a várban, hogy az pár nap múlva megadta magát. A nógrádi nemesek egy része is, kik Gácsvárba zárkóztak vala s Ocskay csapatait október elején visszaverték, a kért segedelmet meg nem nyervén, mihelyt értesűltek, hogy Schlick a bányavárosoknak maga is hódolatot javasla Rákóczy iránt, szintén a fejedelemhez szegődtek. Ráday Pál, ki hódolatukat megvitte, a fejedelem titkárává lett. Gács bukását megelőzte Bozók és Kékkő váráé; az utóbbik urai, a b. Balassák is kuruczokká lévén; s csak hamar követte azt a szorongatott Csábrágnak, a bányavárosok ez utolsó bástyájának capitulatiója is. Nehogy pedig a Montecuccoli ezred Kassáról eleségért a vidéken ide s tova száguldhasson, a fejedelem lovasságának nagyobb részét e város zárlatára küldé[2]),

Ugyanezen időben Orosz Pál Erdélybe is újabb csapatokat vezetett, s Toroczkay István aranyosszéki főkapitányt,

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása. Bel. Not. Hung. Nov. II, 63. 468. IV, 600. kövv. Kolinovics Commentarii de reb. Hung. Katonánál e. h. 389. kövv. Wagner : Hist. Leop. II, 748.

[2]) Hist. des révol. V, 88 kövv. Katona : XXXVI, 365.

1703. ki Henter Mihály Sepsi, Kézdi és Orbai székek alkapitányával és némi német hadakkal Rabutin dragonyosaiból Bonczidánál táborozik vala, nov. 10-kén megvervén, magát is elfogta. Toroczkay aztán szintén Rákóczyhoz esküvén, egyikévé lett a párt legtevékenyebb vezéreinek [1]. A bonczidai győzedelem óta a felkelés a székely földön is mind szélesebben elterjede; s Rabutin, hogy a főbb nemességet az elpártolásban meggátolja, minden előkelőnek hűtlenség büntetése alatt meghagyta, hogy Szebenbe s más német őrséggel ellátott városokba vonúljon. A kormányszék pedig, mely ekkoron már szintén Szebenben létezett, a bonczidai ütközetből csúfosan megfutott Henter s a kuruczokhoz szító nemesek ellen Apor elnöklete alatt hűtlenségi keresetet indított. Orosz Pál, a bonczidai győzedelem után értesűlvén, hogy Kolosvár ötszáz németből s 200 ráczból álló őrségének egy része Apahidára ment vala, seregét két felé osztá s oly hirtelen elborítá a németeket, hogy azok lövést is alig tehettek, s nem csekély veszteséggel futottak vissza Kolosvárba, s benmaradt társaikat is annyira elrémíték, hogy ha Orosz a város alá megy vala, az mindjárt megadta volna magát. De a kuruczoknak kedvesebb vala a zsákmány, s avval megrakodva, meg vissza jöttek Magyarországba. Gúti azonban folyton a Székely-földön maradt, lázítván annak lakosságát. Rabutin, ki a népet védeni nem tudta, mihelyt értesűle, hogy egyik vagy másik vidék, javait megmentendő, a kuruczokhoz hajólt, azonnal rákülde egy-egy dandárt, „s Aranyosszéktől kezdve — mond Bethlen Miklós, — Beszterczéig égeté, öleté s vágatá az országot; de kuruczot keveset, mert az idején elfutott... Ők könnyen elszaladtak a lovassággal, de a székelyt, mint a berbécset, úgy ölték a németek, közel 1500-ig. Akkor égeték, pusztíták el a németek Udvarhelyszéket is;... a szék, követe, levele által kegyelmet kért és mentette

---

[1] Szilágyi István: Adversariak Csereyhez. Új Magy. Muz. 1855 foly. I. füz. 44. l.

1703.

magát, hogy a kurucz erővel keltette föl, tűzzel vassal fenyegetvén. De Rabutin a követeket tömlöczbe vetette; a levelet a fogával is rágta s lábaival tapodta, az ő szokott furiája szerint.... Az Isten tudja, mely nehezen oltalmazók meg Tordát, — folytatja Bethlen — hogy fel ne égesse, kardra ne hányassa akkor, mikor Aranyosszéket és Décset, és csak azért, hogy miért hódolt meg a kurucznak.... Merő Saullá válék... Egyszer azt izené, írják meg a patensben, hogy az anyák hasából is kihasogatja a gyermekeket... — Hatalmas Isten, mi csak hóhérok vagyunk, mondá erre a kormányzó; — Apor meg ismét: olaj is kellene a sebhez, nemcsak bor és étető; bizony kiesik ennek a csebernek a feneke. Sóhajtottunk, sírtunk, nyögtünk. Báró Tige ezredes — kire ama parancs végrehajtása bízatott, Isten s ember előtt protestált ellene, és ugyan sokat is elmulasztott kegyetlen parancsában; de a rácz egészen a Rabutin geniusához alkalmaztatott nemzettség. Zsák megtalálta a foltját“ [1]).

II.

Békítő lépések a kormány részéről.

Leopold, kinek erejét a francziával és bajor szövetségesével mind szerencsétlenebbül folytatott háború egészen elfoglalta, miután ellenségei Insprukot, Landaut, Ágostát megvették, a hadi tanács elnökévé lett Eugen herczeg előterjesztése következtében már maga is átlátva miniszterei veszedelmes kormányrendszerét, örömest megbékült volna a szenvedett elnyomás miatt fellázadt nemzettel. Az adók egy negyedét októb. 9-kén kelt leiratában elengedte; ugyanazon hónap 18-kán minden megtérőnek kegyelmet, a sérelmeknek orvoslatot igért [2]). De ez már későn is történt s elégtelen is volt a kedélyek lecsilapítására, melyeket a kezdet sükere, s az országban keringő száz sérelempontot magában foglaló irat [3]) oly igen felizgatott. Eszterházy nádor, titoknoka, Je-

---

[1]) Cserey 321. kövv Bethlen M. önéletirása II, 345. kövv.

[2]) Kolinovics, Katonánál e. h. 402.

[3]) U. o. 407.

1703. szenszky által, az udvar kivánata szerint, békét ajánlott a szempczi táborban időző Bercsényinek; ki miután az ügyet Rákóczyval közlötte s tőle választ vett, kijelenté a követ előtt, „miképen nagyon csodálkozik, hogy az ország nádora azt kérdezi, miért nyúltak légyen fegyverhez? A közbenjárás a nádor részéről nem lehet kedves a nemzet előtt, mert maga a nádor ellen is sok a panasz, s ő mindaddig részrehajlónak fog tekintetni, míg nem a haza ellenségeitől elállva, az ország rendeihez csatlakozik. Ha annak módja szerint akarnak alkudozni, az ország lakosai nem idegenek a békétől; de mindenekelőtt elégséges biztosításról kell gondoskodni, hogy az ország bízhassék abban, mire az udvar magát kötelezné“ [1]).

E lépés sikeretlen maradván, b. Scalvinioni Jeromos, udvari kincstárnok, Széchenyi Pál kalocsai érseket, ki a bécsi gyülésen tanúsított hazafisága által az egész nemzet tiszteletét megnyerte, szólítá fel a közbenjárásra a felkelteknél. Deczemb. 10-kén kelt levele telve van hizelgő magasztalásokkal az érsek iránt, miképen a jelen súlyos körülmények közt csak az ő éles belátása, az udvar iránti hűsége s evvel egyenlő hazaszeretete segíthet a bajokon; csak ő fedezheti fel, mi légyen e nagy pártütésnek tulajdonképen oka, mi czélja, s mi módon volna az lecsilapítható. Kéri tehát őt, nyilatkoznék ezek felől [2]).

Az érsek deczemb. 20-kán válaszolt, miképen ő Veszprém táján, hol leginkább lehetett tartani a lázadástól, eddig is minden lehetőt megtőn a kedélyek csilapítására; s ha ő felségétől megbízatik, a békeügyet kész minden erejével, vérével s életével is elősegíteni. A lázadás okait, czéljait, úgymond, ő, ki annak fejeivel nem értekezett, csak a nép szavából, a közvéleményből ismeri, s kész azt egész őszinteséggel megírni. A sérelmek alapjának tartatik a királyi szó megszegése, mi ilyféle jelenségekben mutatkozik: a kiváltságok, okmányok, törvények szentül megtartásának Pozsonyban tett igérete számtalan sérelmek által megsemmíttetett; minden jelentékenyebb hivatal idegenekre ruháztatott, minden nyereségesebb vállalat s keresetmód idegeneknek adatik; adók zsaroltatnak ki a magyaroktól, nem az ország határainak őrzése vagy kiterjesztése, hanem idegen czélok végett; ezen adók aránytalanok, elviselhetlenek s nem is terményekben, hanem pénzben szedetnek, minek szerzésére nincs mód; a fiskusra szállt javak nem érdemes magyaroknak, hanem idegeneknek adományoztatnak; a fiskus maga féktelenül tapodja az ország minden törvényeit; a pörök az országon kivül, bizottmányok által itéltetnek el; a katonaság féktelensége az előljáróságtól türetik, azért soha senkinek elégtétel nem adatik; az udvar az ügyek bevégzését húzzavonja; a tanácsosok s biztosok kevélyek és kapzsik; a kamarai bizottmányok jogot, törvényt kényök-kedvök szerint sértenek; a magyar nemesség szintúgy mint a magyar nemzet megvettetik. A nem katholikusok ezekhez még vallási sérelmeiket kapcsolják, panaszolják templomaik elfoglaltatását; gyűlölik az újszerzeményi bizottmányt, mely itél s rendelkezik oly javakról, miket a király esküje szerint köteles vala visszafoglalni s birtokosaiknak visszaadni; mely az uradalmak körüli nehézségek eligazítását a rendes törvényszékektől elvonja. Megsértetett a papság is, mivel az alapítók szándékai s a törvények ellenére a javadalmak idegenekre, vagy szerzetesekre ruháztatnak; az alapítók czéljai önkényleg megmásíttatnak; a kamara a templomokat házakká, ólakká alakíttatja át; egyházi javakat azok birtokában levőktől elfoglalt. Mond egy sérelmet a maga részéről is valamenyiek nevében, a tizedeket illetőt. Ezek, úgymond, körülbelül az okok, melyek a Francziaországtól is izgatott népet felkelésre ingerelték. 1703.

---

[1]) Hist. des revol. II, 104. kövv.

[2]) Miller: Epistolae AEpporom Georgii Strigoniensis et Pauli Colocens. e Comitib. Széchenyi 35. l.

És mi légyen a bajok orvoslata? Könnyű volt volna

1704. eloltani a szikrát: erejök tudata s Ausztria félelme a forrongó kedélyeket kevélyekké teszi; s a béke helyreállítását a francziákkal kötött szövetség is megnehezíti. De miután még attól is tarthatni, hogy Morvát, Csehországot elözönlik s a francziákkal egyesűlnek, úgy hiszi, hogy a kiket fegyverrel megfékezni már nem lehet, békére kell édesgetni; mire, ha megbízatik s utasításokkal és kellő hatalommal elláttatik, örömest felajánlja magát [1].

Leopold 1704-ben január 2-kán hatalmazta fel az érseket, hogy mint jónak látja, irás vagy követek által, vagy ha szükség személyesen is érintkezésbe lépjen a felkeltekkel, őket békés egyezkedésre birja, sérelmeiket átvegye s őket azok sikeres orvoslatáról biztosítsa; mi végett véle együtt, a szükséges intézkedések megtételére, a nádort bizandja meg, vagy, ha szükség, országgyülést is hirdettet; gyámolítására pedig a hadi tiszteknél Eugen herczeg, a hadi tanács elnöke által a kellő rendelkezéseket minél elébb megteendi [2].

Az érsek már január 5-kén átküldé Bercsényihez az oldala mellett lévő Viza kalocsai prépostot, kérvén őt, adna neki találkozót, vagy küldene hozzá valamely alkalmas személyt, kivel értekezhessék. Bercsényi hajlott a kérelemre, s a felett, hogy az érseknek menevédet iratott, Károlyit is megbízta, keresné fel őt Sümegen, az érsek rendes székhelyén. Károlyi ugyanis az év elején öt ezer emberrel a Csallóközbe s onnan a befagyott Dunán keresztűl január 12-kén Pápára nyomult, a dunántúli vidéket is, miro ott nagy volt a hajlam, felfegyverzendő. És miután ott a népet fegyverre szólította, másnap az érsekhez Sümegre ment, s örömét nyilvánítván neki, hogy az országból, mint mások, ki nem futott, a Bercsényivel leendő találkozás helyéről s idejéről értekezett vele, biztosítván őt, hogy Rákóczy s pártja nem idegen a békétől.

---

[1] Miller e. h 39. kövv

[2] U. o. 46.

1704

Míg az értekezlet e felett megnyilnék, Károlyi felszólításainak, melyeket nemcsak a megyékhez, hanem a horvátokhoz s ráczokhoz is intéz vala, nagy lett a sikere. Bezerédy János és Sándor László pápai kapitány s más „böcsületes katona rendek“ mintegy 60 lóval már Somorjában felkeresték volt őt, a dunántúli föld hódolatát meghozva s pártfogást kérve. Midőn pedig seregével Pápára, Sümegre érkezett, minden felől az egész tartományból seregesen jöttek a lovas és gyalog hadak s a vármegyék követei, úgy annyira, hogy egy hetet csak a hódolat elfogadásával, a sok tiszt felosztásával és a védelembiztosítások kiadásával kell vala töltenie. Míg Sümegen időzék, a bácskai, drávamelléki és szerémségi ráczoktól is követek jövének hozzá, kik nemcsak a hódolatot letették, hanem 3000 fegyverest is igértek küldeni a fejedelem zászlai alá. Károlyi, ki szintúgy mint Bercsényi, már elébb úgy gondolkodék, hogy a ráczokat minden áron, még a despotaságra való reménynyújtással is meg kell nyerni, nagy örömmel fogadta most követeiket; azonnal hitlevelet adott nekik, seregében pedig kemény parancsot hirdettete ki, „hogy senki a ráczságnak élete vesztése alatt legkisebb sérelmet se tegyen“.

E közben Szarka Zsigmond ezredes Kanizsát, Csáktornyát megvévén, a Dráváig az egész földet Muraközzel együtt meghódította; Sándor László Veszprémet, Székesfehérvárt, utóbb Simontornyát és Siklóst hajtotta Rákóczy hűségére; más kapitányok, ki Stiria, ki Ausztria felé küldetvén, Kőszeget, Sárvárt, Szombathelyt, Körmöndöt, Sz. Gotthárdot, Alsó s Felső Lendvát, Rusztot, Kismartont, Kapuvárt, szóval, a nyugati részeket egészen a Lajtáig meghódoltatták, úgy hogy csak Soprony, Fraknó, Lánzsér, Borostyánkő és Németújvár maradt a császár birtokában. Soprony meghódoltatását Ocskay Lászlóra és Török Istvánra bízta Károlyi, kiket jan. 17-kén egy dandárral a város alá indíta. De a polgárok Bécsbe nyomban követeket küldvén, a császárnak hűséget esküdtek, s addig huzták-halasztották vála-

1704.

szukat a külvárosban tivornyázó Ocskaynál, mignem január 26-kán báró Blumberg alatt 400 labancz érkezett a város védelmére, kiket a belvárosba a kuruczok szemeláttára bebocsátván, Ocskaynak végre kiadták a tagadó választ [1]).

Széchenyi érsek s Bercsényi értekezlete.

Károlyi maga kétség kivül más módon bánt volna el a várossal, hogy az magát a nemzeti ügyből ki ne vonhassa; de neki Pápán kelle maradnia, hogy onnan Széchenyi érseket Lében-Sz.-Miklósra kisérje, hol reá Bercsényi várakozott. Az érsek számos dunántúli nemes úrral jött a találkozóra, az értekezlet mindazáltal csak hármuk közt folyt. Az érsek ama kérdésére: mi tulajdonképeni oka fölkelésöknek? szintén azon sérelmek elszámlálását vette válaszúl, melyeket elébb már maga is megírt volt az udvarhoz; midőn pedig biztositá őket, hogy a király azokat orvoslani kivánja, Bercsényi és Károlyi kijelentették, hogy alkudozásba, a fejedelem elhatározása szerint is, mindaddig nem bocsátkozhatnak, míg az udvar mindenekelőtt kezességet nem nyújt, hogy a történendő megállapodás jobban meg fog tartatni, mint az ediggi, annyiszor megsértett kötmények. Ily kezességet csak külfejedelmek jótállása nyújthata, mi iránt azonban az érseknek semmi megbizása sem volt. Az országgyülést illetőleg nem láták lehetségesnek, hogy azt ő felsége most összehívhassa, midőn tőle az egész ország elhajlott. „A mennyire észrevettem, — úgymond az érsek a királyhoz január 28-kán az értekezlet eredményéről adott tudósításában, — ők magok szándékoznak az országban valamely közönséges gyülést tartani; s legtanácsosabbnak látom, hogy némely külfejedelmek közbenjárása e gyülést vagy megelőzze vagy avval egy időben történjék meg; mert a nádor közbenjárását már elégtelennek tartják, az ő tekintélye is annyira meg lévén már rontva, hogy maga is inkább panaszló, mint közbenjáró szerepére van utasítva. Az ügy kiegyenlítése — így végzi tudósítását az érsek, — nem lehetetlen, ha ő felsége a szerződés megtartásának biztosságáról kegyelmesen intézkedik. De ettől függesztik fel az egész ügyet, úgy hogy ily kezesség nélkül a gyülés sem vezetne eredményre [1]). 1704.

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása. Csányi János Krónikája. Történ. Tár. V, 177.

Még ugyanazon nap írt az érsek Rákóczynak is, megküldvén neki Leopold jan. 2-kán kelt s őt az alkura felhatalmazó levelének mását. „Ebből, úgymond, láthatja fenséged, mit kiván az udvar. Hogy pedig én mit lészek teendő, s mi irányban működendő, következtesse fenséged ama velem született igaz magyar indulatból, melyet már nem egyszer dühöngő udvaronczok irányában is nyilvánítottam." Magyar vére, úgymond tovább, azt sugallja neki, hogy most legjobb alkalom nyílik az ősi szabadság békés helyreállítására, mert a császár nemcsak szerződni és igérni, hanem szerződvényét s igéreteit a magyarok által választandó kezesség által is biztosítani hajlandó. Ez ugyan levelében nem foglaltatik, de más beszédei s irataiból eléggé kitűnik. Ezen alkalmat ha megvetnék, utóbb kárát vallhatná a nemzet. Figyelmezteti őt a franczia támasz mulékonyságára, a magyar nép állhatatlanságára, a háború okozta dúlások s vérontásokra, miket igazolni csak akkor lehet, ha a sérelem békés úton nem orvosolható. Úgy vélekedik e végett: legczélravezetőbb eszköz lehetne egy, a fejedelem által kihirdetendő országgyülés, mely közértelemmel biztosítaná valahára a hányatott haza szabadságát [2]).

E levél már nem találta Tokaj alatt a fejedelmet. Ő hasznára fordítván a körülményt, mely szerint a január első napjaiban beállott hideg a Tiszát s Bodrogot befagyasztá, minden oldalról ostromot rendelt; s bár az nem sikerült, az őrség mindazáltal nem várta be annak megújítását, és szabad elmenetelt kötvén ki, a várat feladta. Rákóczy, ezután Miskolczra menvén telelni, hadainak nagyobb részét szintén téli

---

[1]) Miller: Epist. Archiepporum Georg. et Pauli Széchenyi 68.

[2]) Miller e. h. 71. Hist. des revol. II, 127.

1704 szállásokra osztá; és mivel arról értesűlve nem lőn, hogy az aldunai ráczok követei Károlyihoz e népség hódolatát már bejelentették, Deák Ferencz és Ilosvay Imre ezredesek vezérlete alatt a dunavidéki ráczoknak, ha jó szerével hódolni nem akarnának, erőhatalommal meghajlítása végett, egy dandárt Földvár felé külde. E vezérek, a Dunán átkelvén, Kreutz tábornokot, ki a budai s más helyek őrségeivel s a Monaszterli alatt lévő rácz csapattal útjokat állá, megverték ugyan s őt magát is fogva küldék a fejedelemhez; e tévedésnek mindazáltal felette sajnosak lőnek következményei: a ráczok, e vélt szószegés miatt haragra gyúlva, ismét mindnyájan a császár pártjához szegődtek, melytől őket azontúl semmi módon sem lehetett elvonni [1].

Csatározások a ráczokkal.

Nem kevésbbé növelték a magyarok és ráczok közti ingerűltséget s ellenségeskedést a Nagyvárad vidékén és Pécsett ugyanezen időben lefolyt események. A kuruczok Nagyváradot, mióta a hideg beállott, Bihar mellett elsánczolt táborukból inkább csak őrszemmel, mint elzárva tarták. A szegedi és aradi várparancsnokok magokhoz vévén az Arad táji ráczoknak Tököli vezérök alatt lévő dandárát, s a váradi őrség egy részét, január 7-kén a kuruczok bihari táborát megtámadták, őket részben levágták vagy fogságbk ejtették, részben szétugrasztották. Maga Jármay Ferencz, kurucz kapitány, is elesett. Midén azonban, győzedelmöa után még Diószeget is fölégetvén, Belényes alá szálltak s azt vívni kezdték, a vár segedelmére robogott Bóné Endrétől viszont ők szenvedtek vereséget. Midőn Deák Ferencz és Ilosvay Imre Kreutz tábornokot és Monaszterli ráczait Földvár táján megverték, Sándor László és Zana György Siklós vidékén jártak kuruczaikkal, s hirét vévén amazok győzedelmének, ők meg Pécs alá szálltak, hogy ezen, akkor sok rácztól, némettől s horváttól lakott s még be nem hódolt várost megsarczolják. Míg azonban a sarcz felett folyt az alku, a városból két lövés történt a kuruczokra, s egyet ezek közől megsebesített. A kuruczok amiatt oly dühösségre fakadtak, hogy a várost azonnal megrohanták, a lakosok közől több százat felkonczoltak, s vagyonukat felprédálták, még a templomoknak sem kegyelmezvén. „Ekkor bomlott fel, úgymond Károlyi Sándor, a magyar hite a rácz nemzetséggel“ ¹). 1704.

---

[1] Hist. des revol. V, 134. 136. Károlyi önéletirása.

Rákóczy manifestuma

Rákóczyt Miskolczon érte Bercsényi tudósítása Széchenyi érsek békeajánlata felől. Minthogy mind a nádor Jeszenszky által, mind maga Széchenyi is mindenekelőtt azon kérdést intézték volt Bercsényihez: mi légyen tulajdonkép a felkelés oka; és különben is feltett szándéka volt, csak külfejedelmek biztosító kezessége mellett kötni meg a békét: a fejedelem miskolczi nyugalmát legelébb is egy nyilatkozvány készítésére fordítá, mely „a világ valamennyi keresztény fejedelmeinek s államainak és minden rangú, méltóságú és hivatalú rendeinek és karainak“ megfejtené felkelése okait. „Recrudescunt inclytae gentis Hungarae vulnera, — a nemes magyar nemzet sebei megújulnak“ — így kezdi a nagy terjedelmű, híres okmány ecsetelni a nemzet szomorú állapotát, melybe Leopold országlata alatt, a minden alkotmányos szabadságot eltörleni, a nemzetet minden ősi jogaitól, magától nemzetiségétől megfosztani törekedő császári miniszterek s más külföldi tanácsosok s tábornokok önkényes, erőszakos kormányintézkedései által sülyesztetett, végig menve a király s nemzet közt létező kötmények, nemzeti jogok és törvények mindazon sérelmein, melyeket hosszú országlata folytában előadtunk. „Mi — így végzi be oklevelét a fejedelem — mi édes hazánk ezen járombóli megszabadítása végett készek vagyunk feláldozni életünket, javainkat, utolsó csepp vérünket. Isten s minden angyalai és szentei s a keresztény világ előtt tiszta lélekismerettel kijelentjük, hogy fegyverre kelésünk alatt semmi uralomvágy, semmi magán haszon vagy dicsszomj nem lappang. Istenbe vetjük reményünk horgo-

---

¹) Károlyi Sándor önéletírása.

1704. nyát, hogy maga az ég is harczoland mellettünk, ... s a gondviselés valahára a hajdani boldogság biztos révébe vezetendi e sokat hányatott nemzet hajóját"[1]).

Még azon eszmék s keserű érzelmek benyomása alatt volt Rákóczy keble, melyek e sérelmi okmányt lengik át, midőn Széchenyi érsek említett levelét vette a szentmiklósi értekezletről. „Bizonyára mohón nyelném el, — így válaszol neki febr. 5-kén — az osztrák háztól nyújtott megaranyozott étket, ha nem tudnám, hogy a gyógyszerészek is meg szokták aranyozni lapdacsaikat, hogy azoknak szép külszíne elpalástolja keserűségöket, s e példából nem tanultam volna, hogy nem mind arany a mi fénylik. Ő a kardot örömest fölcserélné az olajággal, ha hihetné, hogy az étek valóban oly izű is, minő a látszata. De annyi megszegett eskü, annyi megsértett törvény, annyi ártatlanok párolgó vére, s igazak üldözése inkább győzni vagy halni késztetik őt, mintsem a széttört igát ismét rákényszerítse a maradék nyakára. Nem tagadja, hogy az igazságos fegyvernek csak jó béke lehet a czélja; de hol a jó béke, s állandóságának reménye?... Elismertetnek a kötmények sérelmei, a törvény-

---

[1]) Datum ex Castris nostris in dominio nostro Munkacsiensi positis, die 7-a mens. Iunii a. d. 1703. E kelet, hely s idö áll az okmány végén a Hist. des revol. de Hongr. II, 108. lapján; ezt olvasom egy egykorú irott példányban is, mely gyüjteményemben létezik. De Szalay László, nagy érdemü történészünk Ráday Pálnak, az okmány írójának még kéziratban lévő önéletirásából, Kaprinai kézirataiból s más kiadatlan levelekből meggyőzöleg bebizonyította (VI, 140.), hogy ez költött datum, s a manifestum 1704-ki január elsö felében iratott. Szerzőjének én, tekintve az irály hasonlatosságát Rákóczynak Leopoldhoz a börtönben hátrahagyott leveleivel, eddigelé magát Rákóczyt tartám; de e hitemet megingatta Rádaynak ezen állítása önéletirásában: 1704-ben Rákóczy intimus secretariusa írja a manifestumot". Miként a Rákóczykor legszorgalmasb nyomozója, Thaly Kálmán úr tudósít, e híres manifestum eredeti fogalmazványa Péczelen, a gr. Ráday család levéltárában létezik. Az irat Ráday Pál keze irása, de Rákóczy saját kezü correctióival.

1704.

telen adóknak mégis csak a következő országgyülésig igértetik kényszerű eltörlése; miszerint az elkövetett igazságtalanságok nem orvoslatának, hanem ismétlésének marad fenn félelme" [1]).

Széchenyi érsek levelében a királyhoz, mint láttuk, két fő pont foglaltatott: egyik a külfejedelmek közbenjárására s kezességére, másik a Rákóczy által kihirdetendő országgyülésre vonatkozó. Az udvarnál mind a kettő nagy visszatetszésre talált. Leopold nem foghatá meg, miért nem kivánják a magyarok inkább József ifjabb király közbenjárását, ki azt, mihelyt reá megkéretik, teljes készséggel elvállalni is ajánlkozék. Az elégületlenek által hirdetendő országgyülés nem kevésbbé sérelmesnek látszék a királyi tekintélyre nézve. Széchenyi a külkezességet s az országgyülést, mint a Rákóczyhoz írt levele mutatja, önmaga is kivánta; mert bár békét óhajtott, a nemzeti jogok és alkotmányos szabadság helyreállítását és biztosítását ő is csak oly buzgón kivánta, mint a felkeltek. Az érsek hazafias lelkülete ismeretes lévén, jól tudták ezt az udvarnál is: most tehát a nádor által akartak még egy kisérletet tenni az elégületleneknél az iránt, hogy elégedjenek meg József ifjabb király közbenjárásával, fogadják el a király által kihirdetendő országgyülést, s egyezzenek meg egy fegyverszünetben, mely alatt a békeügy tárgyaltassék. Ezek végett ismét Jeszenszky Istvánt s vele Tolvaj Gábort utasította a nádor Bercsényihez. Széchenyit mindazáltal mellőzni s megsérteni nem akarván, az udvar e külön küldetést oly színben adta neki elő, mintha abban még az érsek január 28-kai levelének vétele előtt megegyezett volna, s csakis úgy kivánja végrehajtatni, ha Széchenyi abban szintén megegyezik [2]).

Széchenyi
a béke iránt
Rákóczyhoz i

De az érsek e követségtől semmi eredményt sem várván, azt, minthogy elküldetése egyenesen belátására hagyatott,

---

[1]) Miller e. h. 75.

[2]) U. o. 81.

1704. egészen mellőzte, s a helyett febr. 14-kén maga írt ismét Rákóczyhoz, hazafias aggodalommal adván tudtára, hogy az udvar a poroszszal alkudozik 30 ezernyi segélyhad iránt; ez ugyan súlyos feltételt szabott, követelvén, hogy a császártól királynak ismertessék el: de az udvar ezt elfogadni végre sem lesz idegen; sőt hogy készebb, lemondva Spanyolországról a franczíával káros békét kötni, vagy magát a törököt behívni, mintsem hogy Magyarország elszakadását tűrje. Buzgó hazafiúi indulattal kéri őt tehát, előzze meg a veszélyt, egyezzék meg egy országgyülésben s József ifjabb királynak, ki a nemzet sérelmeiben részt még semmi módon nem vett, közbenjárásának elfogadásában. Gondolja meg, várhatná-e a nemzet jogai s szabadságának nagyobb biztosságát egy idegen fejedelemtől? „A fonák politika — úgymond — annyira elterjedt már a fejedelmek közt, hogy a kötmények szentségének megsértését egyik sem veszi komolyan lelkére“. Ő erősebb kezességet lát a belső biztosításban, ha t. i. az igazgatás, a fegyvererő hazafiak kezébe adatik, mire pedig a császár most örömest hajlandó. Okolicsányi Pál által, ki e levelet Rákóczyhoz vitte, szóval még bővebben is előadatta ezen indokokat [1]).

De Rákóczynak ezek iránt különböző vala véleménye. Ő egy előleges országgyülést nemcsak czélra nem vezetőnek, hanem veszélyesnek is látott, attól tartván, hogy azon az udvar széthúzó pártokat támaszthat, vagy a protestansok vallási s a nemesek birtokjogi sérelmei oly keserű viszályokat idézhetnek elő, hogy azok közt az ország jogai és szabadságainak biztosítása könnyen háttérbe szorúlhatna. Kell ugyan, úgymond, országgyülés, hiszen épen az a nemzet egyik fő sérelme, hogy róla nélküle annyiszor határoztak; de elébb adjon a császár biztosítást őszintesége felől, e biztosítás álljon a svéd és porosz királyok, Lengyelország és Velencze kezességében; elébb e hatalmak követeinek jelenlétében tartassék meg a békealku, s csak ha egyszer az egyesség megtörtént, hivassék egybe az országgyülés a szerződvény megerősítésére. 1704. Mindenekelőtt pedig semmíttessék meg az ellene hozott gyalázatos itélet, s újíttassék meg a III Ferdinánd és Rákóczy György közt létrejött szerződvény azon pontja, mely szerint emennek örökösei szintoly szabad fejedelmeknek ismertetnek el, mint Báthory Zsigmond vagy János király fia [1]. — Abban mindazáltal Széchenyi kivánatára megegyezett, hogy az érsek őt személyesen keresse fel bővebb értekezlet végett, mi czélból elébb Váczot, február 29-kén kelt levelében pedig Gyöngyöst tüzte ki neki találkozási helyül [2].

---

[1]) Miller e. h. 102. kövv.

Rákóczy e szilárd magatartására nemcsak hazaszeretetéből, mely őt nemzete alkotmányos szabadságának mennél teljesebb helyreállítására s biztosítására készté, hanem fegyvereinek szerencséjéből is meríté az erőt. Mert bár az udvar az év elején Schlick helyébe az ügyesebb Heistert küldé a Lajtához főtábornokúl; Pálfy János altábornagyot pedig, ki magát miként régebben a török háborúban, úgy az utóbbi évek alatt Német- és Olaszországban a francziák ellen számos alkalommal kitűntette, nevezé ki horvát bánná, de e hadvezérek még csak most kezdének erőt gyűjteni. Pálfy a horvátokat és ráczokat, Heister pedig kevés rendes katonája mellé az osztrák és stajer népet, s a Sopronyhoz tartozó falukból s Eszterházy Pál jószágaiból a kuruczok elől elfutott két-három ezernyi parasztot fegyverezte fel. Heister egyelőre a haimburgi, brucki és fischamendi erősségekbe vonta magát. Midőn azonban Károlyi február vége felé három ezernyi dandárral Soprony alá nyomúlt, s azt süker nélkül kérvén fel, Ruszton üttötte fel főhadi szállását, Heister is megindúlt a Fertő felé, s Nyíri Endre ezredes kuruczait Traisdorfnál felvervén, Höfleinba szállott s Kismartont kezdé

---

[1] Miller e. h. 110. kövv.

[2] U. o. 122.

1704. vívni. De Ráti György, a vár és város parancsnoka, hat-hét száz kuruczával visszaverte őt, s Heister, midőn Károlyit is Höflein felé hallá közeledni, Ausztriába visszatérvén, a határszéleken Neustadtól kezdve Haimburgig osztá fel hadait.

Károlyi ekkor Kis-Martonba tette át főhadi szállását s az egész fertővidéket Rákóczy alá hajtotta; sőt még Ausztria határszéli helységeit is hódolatra intette nyilt leveleiben, minek azonban csak az lett következménye, hogy azok lakosai minden jószágaikkal a végerősségekbe s Bécs külvárosaiba vonúltak; a stajerek pedig egész Regedéig őrvonalt állítottak a határszéleken. Károlyi, a maga hadait azok könnyebb élelmezhetése végett egészen Köpcsényig elnyujtá; de mivel a vidék német és horvát lakossága helységeit odahagyván, Sopronyba, Fraknóba és Ausztriába vonúlt, az élelmezés nagy bajjal járt, s annak megszerzése végett, Károlyi végre is kénytelen lőn hadainak megengedni a zsákmánylást. Nyíry Endre a hegyeken át Ausztriába is becsapott s Mannersdorfot fölégette. A nádor ezen s hasonló pusztítások miatt szemrehányásokat tőn Károlyinak, mire ő akként válaszolt, hogy a dúlást nem a kurucz, hanem Rabutin kezdte Erdélyben, s ha ez avval nem hagy fel, ő majd Bécsig s azon túl viszi a pusztítást. Ha a nádor szánja a népet, szállíttassa vissza jobbágyait lakjaikba s intse őket hódolatra; mert ha meg nem hajólnak, fogadja neki, hogy nagy világot gyújtand nekik, miszerint házaik lángjainál olvashassák meg pénzeiket [1]).

Nagyobb bajt okoztak ennél Károlyinak a protestansok, kik annál inkább sürgették a linczi békekötés óta elfoglalt templomaik visszaadatását, mivel az udvar, hogy a felkelők közt szakadást okozzon, ügynökei által alattomban teljes szabadságot igért nekik vallásuk gyakorlatában, ha a katholikusok mellől elállanak. Károlyi ez ügyben intézkedni nem

---

[1]) Károlyi önéletirása s levele a nádorhoz Katonánál XXXVI, 493. Csányi János krón. 185. kövv.

1704.

bátorkodván, azon tanácscsal ügyekezett őket lecsendesíteni, hogy kérelmeikkel a gyöngyösi értekezletre utasítsák követeiket [1]. Ezen értekezlet mindazáltal Károlyinak, ki azon egy előleges fegyverszünetet vélt tárgyalandónak, egyátaljában nem tetszék. Még kevésbbé volt ő megelégedve Bercsényi magatartásával, mely a felkelés többi főnökei közt is mind nagyobb bizalmatlanságot ébresztett Bercsényi iránt.

Leopold ez alatt már attól is tartván, nehogy az elégületlenek a bajor fejedelemmel csatlakozva Bécset szállják meg, Angolország és Németalföld közbenjárását végre elfogadta [2]. Emennek követe, Hamel-Bruyninx még a gyöngyösi értekezlet előtt találkozni kivánt Bercsényivel, mi végre ez neki valóban küldött is útlevelet. Az udvarnak kétség kivül az vala szándokában, hogy Bercsényit a fejedelemtől elvonja, vagy köztök legalább viszályt támaszszon, s e czélból a grófnak Bécsben őrizet alatt lévő nejét még a hollandi követtel való találkozása előtt férjéhez bocsátotta. A fejedelem e találkozásról maga Bercsényi által eleve értesíttetvén, s hallván a bizodalmatlanság kitöréseit is, mely szerint avval vádoltatott, mintha külön s önzőleg kivánna egyezkedni az udvarral, e hangulatról nem késett őt tudósítani, s bár maga teljes bizodalmat nyilvánított iránta, egy latin levélben, hogy azt Hamelnek is megmutathassa, figyelmezteti .őt, hogy a béke ügye nem tőle magától, hanem a nemzettől függ, mely nem egyesek érdekében, hanem a maga szabadságaiért fogott fegyvert [3]).

A gyöngyösi értekezlet.

Széchenyi érsek márczius második felében utazott Gyöngyösre. A fejedelem Egerből, melynek várát nem rég táborolta körül, Fierville franczia s két lengyel követ kiséretében érkezett oda, pár nappal utóbb pedig egy török követ is megjelent előtte. Az értekezletre a fejedelem felhivása kö-

---

[1]) Károlyi életirása.

[2]) Miller e. h. 126.

[3]) Hist. des revol. II, 149. V, 132. kövv.

1704. vetkeztében Bercsényin kivül az előbbkelő nemességből is számosan gyűltek össze, kivált a protestansok közől, kik vallási szabadságuk helyreállítását, templomaik visszaadatását már ez alkalommal kieszközleni kivánták. A dunavidéki protestans nemesség e végett Fodor Lászlót és Rétey Jánost küldé oda a maga kebeléből [1]. Rákóczy úgy vélekedék ezek előtt, hogy a vallás ügyét csak országgyülés intézheti el biztosan, várnák el tehát békében, míg ezt a körülmények egybehívni megengedik. De e válasz nem elégíté ki a protestansokat, s míg a fejedelem s pártja főbbjei az érsekkel a béke iránt értekeztek, Okolicsányi Pál konkolyt ügyekezett hinteni közöttök. El akará velök hitetni, hogy Rákóczy, Bercsényi, katholikusok lévén, kiknek szövetségese is, a franczia király, egyike a protestansok leghevesebb üldözőinek, soha sem lesznek hajlandók orvosolni a protestansok sérelmeit; hogy az országgyülésre való halasztás által csak időt kivánnak nyerni, míg a francziákkal s a bajorral csatlakozván, csak úgy elnyomhassák a protestansokat, mint azt Kollonics cardinál tette vala; ellenben, úgymond, a császárt annak megismerése, hogy rendeletei túlhajtattak, valamint a Lengyelországot nagy részben elfoglalt svéd király közel léte és szövetségesei, az angolok és hollandiak, kik mind protestansok, most hajlandóvá tették a vallás sérelmeinek orvoslatára. Az ingerültséget, melyet az efféle izgatás a protestans nemességben támasztott, idején észrevette Rákóczy a nélkül, hogy annak szerzőjéről értesült volna, és sietett őket megnyugtatni, esküvel is fogadván, hogy szövetségeseinek semmi ily szándoka nincs, hogy azok az ország belügyeibe avatkozni soha sem fognak, hogy a jövő országgyülésen mind azt megnyerendik, mire jogaikat a törvényből és szerződésekből bebizonyítani csak képesek [2].

---

[1] Károlyi Sándor önéletirása.

[2] Hist. des revol. II, 158. kövv. Rákóczy lev. XIV Lajos királyhoz, Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Franz Rákóczy's e. h. II. 442.

Az értekezlet egyébiránt csak kevés napig tartott, a felek értelme egymástól nagyon különböző lévén. Az érsek mindenek előtt József ifjabb király közbenjárását kivánta elfogadtatni; de Rákóczy s társai kijelentették, hogy a király nem lehet egyszersmind közbenjáró is, s miként már elébb úgy most is oly ünnepélyes kezességet kivántak, minő a különországok s fejedelmek közt van szokásban. Ennélfogva az angol és hollandi követek olyféle közbenjárásával sem elégedhettek meg, minő ezeknek felhatalmazó levelében foglaltaték. E levélben ugyanis oly kifejezések fordúlnak elő, miszerint a követek felajánlhatják jó szolgálataikat, mihelyt a császár vasalljaitól annak rende szerint megkéretnek, sérelmeik megszüntetésének kieszközlésére, feltéve mindaztál, hogy aztán e vasallok készek fegyvereiket ő felsége a császár, lábaihoz letenni. „Ilyfélék által, mond tudósításában az érsek, nemcsak ki nem engeszteltetnek, sőt még inkább felingereltetnek az elégületlenek kedélyei, kik magokat nem vasalloknak, hanem szabad állam tagjainak tekintik, s kik ennél fogva nem is kötelesek bárkinek lábaihoz tenni le fegyvereiket, melyeket törvényeik és szabadságuk helyreállítására ragadtak kezeikbe. Míg pedig a kezesség kérdése kivánatuk szerint el nem döntetik, addig a békealku részletes tárgyalását megkezdeni sem akarják. 1704

Nagy volt az akadály továbbá abban is, hogy az elégületlenek az örökös királyság megállapitását kierőszakoltnak állították, minél fogva Józsefet csak azon feltétel alatt fognák elismerni királyuknak, ha a királyválasztás szabadsága helyreállíttatván, az országlakosok újabb szavazata által megerősíttetnék. A királyságnak a nemzetre reákényszerített örökösségét állíták minden bajok és sérelmek forrásának, mert ebből származtatják úgy személyeik, mint javaik felett a kényuralmat ő felsége miniszterei“.

Széchenyi e körülmények közt mit sem végezhetvén, oda működék, hogy a fejedelem legalább fegyverszünetet kössön, mely alatt az alkudozást újabb alapon meg lehessen

1704. kezdeni. Rákóczy a fegyverszünetet Ausztriára és Stiriára nem vonakodott kiterjeszteni; de többre nem vala reábirható, bár az érsek Gyöngyösről elutazta után is írt hozzá e tárgyban, aggodalommal adván elejébe, hogy Heister tábornok egy erős sereggel közelget az ország belsejébe s Károlyi hadait már széjjel szórta. Írt ugyanakkor az angol és hollandi követeknek is, kérvén őket, azon legyenek az udvarnál, hogy az elégületlenek kivánsága a kezesség iránt teljesíttessék, különben minden ügyekezet gyümölcstelen marad. És hogy erre az udvart is hajlandóbbá tegye, nem mulasztá el megemlíteni, hogy az elégületlenek hatalmas szövetségesekre támaszkodnak, hogy a franczia király már állandó követet tart Rákóczy mellett, hogy lengyel követ is kettő van nála, egy a király, más a rendek részéről, s az ő Gyöngyösön léte alatt még török követ is (tán valamely végvár basájának biztosa) érkezett hozzája. Aggodalmát fejezi ki az iránt is, nehogy Heister bejövetele a fegyverszünet iránt tett fáradozásait meghiúsítsa. „Pedig, úgymond, hogy őszintén kijelentsem véleményemet, nem gondolom, hogy ezen, sőt sokkal nagyobb sereg is képes legyen az elégületleneket úgy megtörni, hogy az ország pusztulásával még sokáig ne védhessék magokat, és szövetségeseik által idegen háborúba is ne bonyolíthassák az országot. És miként Scalvinioni miniszternek jelenté, már is két ezer svédet s más rendes katonát várnának Lengyelországból“[1]).

III.

Az udvar erélyesebb fellépése.

Széchenyi ügyekezetei, miként a felkelteknél, úgy az udvarnál is, eredménytelenek maradtak. Mióta a bajor választó fejedelem, a helyett hogy, miként Rákóczy sürgette, Csehországba törni s onnan a magyarokkal egyesülni ügyekezett volna [1]), Tirolnak fordúlt, az udvar Bécs ostromának félelmétől megmenekülvén, fegyverrel akarta megkisérteni Magyarország lecsöndesítését. Míg az érsek az említett módon járt el a békealkuban, melytől Bécsben jó eredményt úgy sem vártak, Leopold s haditanácsa mindent megtőn, hogy jelentékenyebb erőt vethessen a fölkeltek elejébe. Heisternek eddig alig három ezernyi serege öt-hat ezerre emeltetett; Pálfy János bán és Herberstein tábornokok utasítást vőnek, hogy amaz a horvátok, emez a ráczokból mennél nagyobb hadat gyűjtsenek a császári zászlók alá, s egyszerre három oldalról támadják meg a dunántúli kurucz hadakat; Riesán tábornok végre a morvákat s osztrákokat gyűjté fegyver alá. E hadi működés sükerének öregbítése végett pedig Eszterházy nádor márcz. 20-kán, a munkálatok kezdetén, nyilt levelekben hirdette a dunántúli vármegyéknek, hogy ő felsége nemcsak amnestiát biztosít mindenkinek, ha a fegyvert leteszik, hanem kész helyre állítani az ország régi szabadságát, megszűntetni minden sérelmet s e végett országgyülést hirdetni [2]). 1704.

---

[1]) Miller e. h. 132—149. Lengyeleket csakugyan fogadott is fel számára Bonac franczia követ; de a svéd király azokat magához vonta volt.

És mire Rákóczy Gyöngyösről Eger vívásához, Széchenyi pedig Sümegre visszatért, e rendszabályok már nagy fordulatot okoztak a dunántúli ügyek állapotában. Károlyi még idején értesűle, hogy Pálfy a horvát, Rabatta a stájer, Herberstein a rácz hadakkal ugyanazon időben szándékoznak megindúlni, hogy mind ama hadakat egyesítvén, a Lajta felől támadandó Heisterrel is egyetértve működjenek, és mégis a helyett, hogy elszórt hadait összevonni, s miként Rákóczy tanácslá, Heistert Ausztriában megtámadni ügyekezett volna, még inkább megosztá seregét. Pálfy és Herberstein egyesűlésének meggátlása végett Muraközbe, honnan elébb Niezky Sándor dandárát visszahívta volt, újabban

---

[1]) Ráday Pál emlékirata Szalaynál VI, 156.

[2]) Szalaynál VI, 158. Az amnestiának nyoma van Pálfy levelében is Széchenyihez. Miller e. h. 155.

1704. hadakat külde Bakacs Lukács, Szarka Zsigmond és Zana György vezérlete alatt, kik aztán ott még inkább megszakadoztak. Zana György a maga osztályával Herbersteint kiijesztette ugyan tótfalusi sánczaiból, s aztán vett parancsa ellenére, a Dráván átkelvén, Tótországot dúlta, prédálta; de míg ő odajárt, Pálfy és Rabatta horvátokkal és stájerekkel a Mura hídját Szerdahelynél márcz. 10-kén elfoglalván, Bakacsot és Szarkát a Murába ugrasztották. Ők magok a had egy részével úsztatva megmenekűltek; de Inkey János sokakkal együtt elesett vagy fogolylyá lett; másnap Csáktornya is a győzők hatalmába esett. Zana György a veszélynek hírét vévén, most már sietett odahagyni Tótországot; a szerémségi ráczok azonban utána eredvén, őt is szétverték. Pécs táján a ráczok felhagytak az üldözéssel, s e szerencsétlen várost rohanták meg, hol aztán még kegyetlenebbűl gazdálkodván, mint elébb a kuruczok, azon templomokat, klastromokat is feldúlták, melyeket amazok illetetlenűl hagytak. A lakosság nagyobb része Szigetre menekűlt, de sokan, köztök Horváth kanonok s négy jezsuita, leölettek [1]).

Károlyi veresége. Bakacs és Zana veszedelmének hírére „egészen megveszett a magyarnak a szíve“, mond Károlyi Sándor; s mind többen hasznukra kivánván fordítani a kikiáltott amnestiát, a kuruczok száma napról napra kevesbedett. A fejedelem e balszerencséről értesűlvén, márcz. 30-kán Eger melletti táborából, a vármegyék nemességét személyes fölkelésre szólítá [2]). Míg azonban e rendelet foganatba vétetett, Károlyi újabban azon hibát követte el, hogy bár ekkoron már maga is minden nap magára várhatta Heistert, a maga tetemes gyöngítésével Niczky Sándort a megyék dandáraival a már úgyis elveszett Muraköz felé indítá. De Niczky csak Szalonok és Borostyánkő várakig juthatott, s ezek táján a szétugrasztott hadak egy részét is összeszedvén, Borostyánkőt birta feladásra. 1704

---

[1]) Károlyi életirása. Egy szemtanú levele Katonánál XXXVI. 497 követ.

[2]) Zemplénvármegye levéltárából. Fasc. 174. sz. 1886.

Károlyi, látván hadainak fogytát s az ellenség mind nagyobb áradását, mind a fejedelemnél, mind Bercsényinél segedelmet sürgetett; s hadainak addig is némi foglalkodást adandó, ismét Soprony alá szálla s azt felkérte. De hasztalan ijeszté azt öt napon át tűzzel, fegyverrel: a benlévők nem féltek pisztolyaitól, ágyúja pedig nem volt. A szeles, havas márcziusi napok, s eleséghiány őt meg visszatérni kényszeríték Kismartonba. Itt értesűle, hogy míg Pálfy Sz. Grót és Pápa, a Dráva vidéki ráczság pedig, számszerint tiz ezer, Herberstein alatt Székesfehérvár felé utasíttatott, Heister Ebenfurtnál gyűjti össze hadait, s mind a sopronyi, mind a feketevárosi szorosokat az osztrák s magyar határszélek felfegyverzett népével ellátván, maga egyenesen Höfflein felé szándékozik indúlni, hogy Kismartonba szorítsa az egész kurucz hadat, s „mindnyájoknak a dunántúl szakaszsza nyakukat“.

Ő tehát, hogy Heistert más felé fordítsa, Lóczi Endre és Benkő Ferencz ezredes kapitányokat mintegy 1200 hajdúval s két csapat lovassal Kismartonban hagyván, maga a többi lovassággal Bécs felé indúlt portyázni. Útja közben figyelmezteté őt Forgách Simon tábornok, ki mellőztetését a horvát bánság betöltésénél s némely szolgáinak ellene való gyanúból történt elfogatását rosz néven vévén, ekkor szökött ki Bécsből, hogy Rákóczyhoz szegődjék [1]), — miképen Hei-

---

[1]) Rákóczy arról tudósít emlékiratában, hogy ekkoron csak a szenvedett sérelmeket adta Forgách pártcseréje okáúl; de a törökországi számüzöttségben megvallotta neki, hogy József ifj. királynak, kinek még gyermekkori megbizottja volt, megegyeztével szökött meg Bécsből, hogy Rákóczyt és pártját reábirja, hagynának fel az új királyválasztással, hanem csak azt követeljék, hogy József azonnal, még atyja életében vegye át a kormányt. „Ha, u. m. Rákóczy, ezt akkor felfedezte volna, mind engem, mind a nemzetet hajlandónak találja vala a terv elfogadására“. Hist. des revol. V, 142.

1704. ster egyenesen Kismartonnak tart; ő mindazáltal útját egész Schwechatig folytatá, ott két német ezred podgyászát lefoglalván, s egyéb zsákmányt is bőséggel szerezvén, csak másnap, nagypénteken tért vissza Neziderbe.

De alig pihenhet itt egy óráig, midőn a Kismartonban hagyott lovas csapat lélekszakadva vágtat be a helységbe, hírűl hozó, miképen a Heister közeledtére Kismartonból kivonúlt hadosztály Feketevárosnál a császáriaktól utól éretett és széjjelveretett, ők magok is egészen a szőllőkig űzettek. Károlyi tehát azonnal felültette seregét, s útnak eredt Óvár felé, hova a lovasság virradatkor érkezett, nyomban követve Heister hadaitól, a gyalogság azonban elvágatván, részint szétfutott, részint fogolylyá lett. A lovasság eddig csak tűrhető rendben folytatta visszavonulását, bár a dunántúliak ebből is szökdöstek; de midőn másnap éjjel a Gencsy Zsigmond által vezetett utóhad az ellenséggel puskázni kezde, a lovasságot is oly rémület lepte meg, hogy hanyatthomlok futásnak eredt, s Károlyi „mezítelen fegyverrel s vérrel“ is alig birta őket lecsöndesíteni. Ellentállásról e hangulatban szó sem lehetett többé, s mivel a győriek az abdai hidat elrontották, Lében-Szentmiklós alatt úsztatva kelt át a Rábczán, s a mocsáros vidéken jobbára gázolva jutott az árpási hidakhoz, hogy a Rábán s Marczalon is átkelve, Pápára juthasson.

Itt a sereget szemle alá vetvén, hűledezve látá, hogy a dunántúli nép egészen eloszlott mellőle, s a tiszavidékiek is teljességgel haza kivánkoznak. Mihelyt tehát bizonyos hírt szerzett, hogy a Pápa felé rendelt horvátok s a Fehérvárnak indúlt ráczok még távol vannak, 3—4 napi nyugvás után Földvárra sietett, hol aztán márczius végnapjaiban malmok tombáczain ezer baj- és veszélylyel kelt át a Dunán. A sereg itt végkép széjjel oszlott, s vezérére szégyenkedve s búsan ment az Egert vívó Rákóczy táborába [1]).

---

[1]) Károlyi önéletirása.

1704. Heister csak Győrig űzte a futó hadat; s onnan ápril 5-kén ment át Pápára, melyet Bezerédy János azonnal feladott. Eszterházy Dániel, ki elébb harmadfél ezernyi hadat gyűjtött maga körül Fehérvárnál, miután az ápril 8-kán oda érkezett Heister által lovassága szétugrasztatott, maga futással menekűlt; s utóbb Széchenyi érsek által bizonyságlevelet adatott magának, hogy csak kényszerítve követte Rákóczy zászlait. A városban még ezernél többre ment az őrség száma; de védelemre annak sem volt kedve. Példáját követte Veszprém is; s ekként a dunántúli vidék, az amnestiat e körűlmények közt, Sándor László s más kevesek kivételével, kik a Bakony sürűségeibe vonúlának, örömest fogadván, egy időre egészen lecsöndesűlt [1]).

Bercsényi e közben a Vág vidékéről Morva ellen intézett zsákmányló kalandokat, s Komárom városát fenyegette megrohanásával; egyébiránt seregének szervezésével foglalkodván, majd Érsekújvárt, Nyitrát, Bajmóczot táboroltatá körül s Trencsény várost birta febr. közepén feladásra, a vár még azután is Illésházy Miklós főispán kezében maradván. A fejedelem előre is látá, hogy a Dunántúl győzedelmes Heister onnan Bercsényi ellen forduland, elhatározta tehát magát, hogy mihelyt Heister a Vág felé fordul, ő maga meg Dunántúlra menjen, ügyeit ott helyreállítani. Ehhez képest Károlyit visszaküldé Kecskemétre, hogy a kúnokat újabban is ültesse fel; Forgách Simonnak pedig meghagyta, szólna Sinzendorf Ferdinánddal, Eger vára kapitányával annak átadása iránt, melyet maga hiányos ostromkészületeivel eddigelé nem birt megvenni. Forgách oly egyességre lépett a várbeliekkel, hogy ezek még négy hónapig maradnak az erősségben, s a városból magokat élelmezhetvén, békében maradnak, és ha ezen idő alatt sem érkezik segedelmök, a várat feladják. A fejedelem ezen ajánlatot teljes készséggel elfogadta; mert Heister csakugyan átkelt Komáromnál a

---

[1]) Wagner: Hist. Leop. II, 752. kövv.

1704. Dunán, s Bercsényi, kit a Csallóközből fenyegetett, segélyért reménykedék.

A fejedelem, ki Forgáchcsal ápril végén már a Dunánál táborozék, Károlyit négyezer lovassal haladék nélkül Bercsényi mellé küldé, Forgáchot pedig szintannyi lovas haddal Imsodnál úsztatta át a Dunán, őt maga is azonnal követni szándékozván, mihelyt a híd és hídfő Soltnál elkészülend. De e munka alatt nemsokára meggyőződék, hogy a mellette maradt népet, mely egészen a Duna s Tisza közének lakosságából állván, tűzhelyeit a ráczoktól félté, nem lenne tanácsos a Dunántúlra kényszeríteni; ő tehát, hogy e népnek munkát adjon, a ráczok szétszórására határozta őket fordítani. Egyébiránt is, miután a Pálfy és Herberstein alatt lévő horvátok és drávántúli ráczok, nagy pusztítás és kegyetlenkedés közt szintén haza tértek, Forgách maga is elegendő erővel birt Rákóczy uralmát a Dunántúl ismét helyreállítani. A vidék lakossága, bár azt Pálfy minden módon a császári zászlók alá ügyekezett vonni, jobban szított a kuruczokhoz, úgyannyira, hogy Forgách, midőn május folytában a Rábán is átkelt, ismét mintegy 25 ezer embert, lovast, gyalogot számlált zászlai alatt. Még gr. Eszterházy Antal, császári ezredes és Pápa főkapitánya is Rákóczynak esküdött hűséget, ki őt azonnal tábornokká nevezte ¹). Hasonlókép a vitéz Balogh Ádám, kire a dunántúli vidéken még jelentékeny szerep várt.

Rákóczy s a török segély. A körülmények e fordulatában Rákóczy, ki a török ellen különben is nagy ellenszenvvel viseltetett, nem örömest hallá XIV Lajos konstantinápolyi követének ajánlatát, mely szerint ez török segedelmet volna számára kieszközlendő. Hazájának szabadsága s nem önhaszon lévén a czél, melyre törekedék, nem kivánta többé e részről újabb bajokba bonyolítani az országot. Miért tudtára adá a követnek, hogy legfeljebb 12 ezer törököt, s azt is csak mint zsoldost s oly

---

¹) Hist. des révol. de Hong. V, 146. kövv.

1704.

feltétel alatt lenne hajlandó elfogadni, hogy a Porta e segély ürügye alatt határait egy talpalatnyival se terjeszsze; mert inkább fizetne az ország neki némi tiszteletdíjat segélyeért, mint sem bármily magyarországi várba engedje őt befészkelődni. A török segély fékentartása végett azonban kivánná, hogy a nápolyi spanyol kormányzó segítse őt a franczia király részéről vagy 3—4 ezer emberrel s hadi szerekkel; Lajos király pedig küldje meg a pénzsegélyt, melyet egy év előtt igért, de lefizettetni elmulasztott. Míg seregének a zsoldot rendesen ki nem adhatja, arra pedig magának nincs módja, addig semmi derekasat nem kezdhet Ausztria ellen. Mert bár oda minden órán betörhetne, azt kénytelen elhalasztani, mivel ha ott seregét rablásból tartaná, az egész nép felzúdulna ellene; ha pedig fizetetlen seregét szorítaná fegyelemre, ez szöknék el mellőle [1]).

A bécsi udvar attól féltében, nehogy a felkeltek, mi egyébiránt csakugyan főtervök vala, a bajor fejedelemmel csatlakozzanak, s addig is, míg ezt végrehajthatnák, Forgách alatt Ausztriába, Stiriába törjenek, Heistert, ki május elején Bercsényit a Vágon átnyomta s Érsekújvárt a zárlat alól fölmentette, meg visszautasítá a Dunántúlra. A tábornok, a Vág őrizetét Pálfyra bízván, Komáromnál átkelt a Dunán s május közepén már ismét Fehérvárnál álla hadaival, tűzzel-vassal fenyegetvén a másod ízben is hűtlenné lett dunántúli népet, mit kevéssel utóbb tényleg is végrehajtott. Május 24-kén Eszterházy Antal dandárát Csikvárnál megvervén, a futamlókat Veszprémbe űzte, s e várost zsoldosaival iszonyúan feldúlatta, kifosztatta s felgyújtatta. Még a nők, gyermekek, papok sem találtak kegyelmet a dühös had előtt. Midőn a székesegyházat fosztogatták, a nagyprépost egy kanonok társával megvédeni ügyekezett annak kincseit; de emez megöletett, amaz súlyosan megsebesíttetett. Széchenyi érsek e borzasztó dúlásnak Sümegen hírét vévén, keserű panaszt

Heister dúlásai.

---

[1]) Fiedler Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 445. kövv.

1704.

emelt a császárnál, Heister ellen, ki az ismét folyamatnak eredt békealkut megnehezíti s mindenkit elidegenít a császártól, kérvén őt, bízná emberségesebb s eszélyesebb tábornokra seregei vezérletét [1]).

Bercsényi győzedelme.

A csikvári vereséget s veszprémi dúlást néhány nap múlva véresen megboszúlta a Dunáninnen Bercsényi, ki Károlyi hadaival a Garannál csatlakozván, Nádasdy Ferencz dandárát, — ki a tavaszon mint önkénytes kezde szolgálni Pálfy mellett s most már tábornoki rangra emeltetett, — a Csallóközből kiszorította, Nagyszombatot visszavette; s egy elfogott levélből értesűlvén, hogy Pálfy Ausztria védelme végett, Ricsán tábornokot is magához vonni szándékozik, Ocskayval ennek elejébe indítá. Ricsán tábornok Ocskaytól hátba fogatván, a meklenburgi ezreddel, Trautmannsdorf vasasaival s némi osztrák felkelt néppel a Fehérhegy szorosán keresztül Szomolyán felé törekedék, midőn Bercsényi hadai máj. 28-kán útját állván, őt csatára kényszeríték s hadait teljesen szétverték. A császáriak veszteségét egykorúak három-négy ezerre teszik; a meklenburgi ezredből alig maradt néhány ember. Maga Ricsán, sebbe esvén, Jablonczá várába menekült, hol azonban másnap többekkel együtt fogságba esett. A kuruczok e harczban sok fegyvert s tömérdek zsákmányt nyertek. Bercsényi jun. 2-kán Nagy-Szombatban „Te deummal“ ünneplé a fényes győzedelmet. S hogy azt még bőségesebben gyümölcsöztesse, Károlyit Ausztriába küldé. Károlyi jun. 9-kén egy lovas csapattal egészen Bécs alá száguldott; kuruczai még a császári vadaskertben is ejtettek el néhány vadat, egyebek közt azon két párduczot is, melyekkel a császár nyúlászni szokott volt. „Be nagy gorombaság!“ — írá Pálfy jun. 11-kén Nádasdy Ferencznek [3]).

---

[1]) Wagner Hist. Leop. II, 754. Széchenyi levele jun. 2-ról Leopoldhoz. Hist. des revol. II, 219. követ.

[2]) Wagner e. h. Matyasovszky kanczellár lev. Szalaynál VI, 175. Rákóczy levele a franczia királyhoz, Fiedlernél e. h. II, 445.

[3]) Szalaynál u. o.

1704.

A koronczói vereség.

Károlyi már visszatérőben vala e kalandról, midőn Forgách levelét veszi Szemeréről: sietne át a Dunán, hogy Sz.-Miklósnál vele egyesűlhessen, s Heistert, ki Veszprémből Győr felé indúlt, együtt támadják meg, nehogy, úgymond, a Győrhöz szorúlt német megszökhessék[1]. Forgách pár nappal elébb, mitsem Károlyit magához szólítá, már Koronczónál, a Marczal mellett táborozék, mi által a Pápáról jövő Heisternek győri útja egészen el lőn zárva. Maga Heister, kiről Rákóczy azt jegyzi meg, hogy a lovassághoz vén tábornok létére sem értett, a nyári hőségtől eltikkadva, közelíté meg a magyar tábort. Ha Forgách akkor megütközik, a diadalt csaknem bizonyosnak tartható; a kurucz sereg égett a harczvágytól. De ime, ütközet helyett Forgách maga az előörsekhez megyen, s miután ott Heister egy tisztével, Viárd tábornokkal, egykori bajtársával, hosszan beszélgetett, táborát Szeneréhez visszavonván, Heisternek útat nyitott Győr felé. Heister azt nyomban el is foglalá, s e várossal magát összeköttetésbe helyezte. Az elámúlt magyarok árulásról kezdének gyanakodni s Forgáchban minden bizodalmokat elvesztették, mit b. Andrássy István ezredes nem is késett tudtára adni. De Forgách ezt megveté, s be nem várva a feléje már közeledő Károlyit, hadai unszolására jun. 13-kán a Győrben lévő császári hadakkal elejébe jött Heisterrel megütközött. A csata szerencsétlenűl végződött a magyarokra nézve. Egy órai heves ágyú és puskatűz után Forgách és Eszterházy Antal rohamra akarták vezetni csapataikat; de ezek, vezérök iránt már bizalmatlanok, nem mozdulának. Heister ezt látván, ő küldé rohamra nehéz lovasságát, melynek tömegei a gyakorlatlan kuruczokat csakhamar megnyomák. A lovasság kevés veszteséggel vonúlt ugyan vissza; de a gyalogságból másfél ezer odaveszett: „ez volt pedig a legjobb gyalogságom, — mond Rákóczy, — nemcsak mivel még a török háborúkban harczhoz edzett, hanem azért is, mivel

---

[1] Matyasovszky kanczellár lev. Szalaynál VI, 175.

1704.

legjobban fegyverzett vala“. Forgách maga csak ötszáz gyalogra, és száz lovasra tette veszteségét; de a csatamezőn 1678 hulla olvastatott meg; igaz, hogy e számban foglaltatnak a Heister részén elesett ráczok is, kiket a ruházat egyenlősége a kuruczoktól megkülönböztetni nem engedett. Forgách hat ágyúja s 23 zászlója is a győzők kezébe esett [1]).

Károlyi győzedelme Nagyfalunál.

Károlyi, közeledtében búsan hallá az ütközet szerencsétlen fejleményét, s a futamló had egy részét összeszedvén, Sárvár mellett ütött tábort, hova aztán Forgách is megérkezett. Forgách itt ismét átvette hada maradványainak vezérletét s a Somlyóhegy mellett a Bakony szélén szálla táborba; de seregének bizodalmát nem volt többé képes visszanyerni. Károlyinak azonban nem sokára alkalma esett megboszúlni a koronczói vereséget. Rabatta tábornok, Grécz parancsnoka egy gyalog s két lovas zászlóaljjal s néhány ezernyi fölfegyverzett stajer néppel, melyet Erdődy Sándor gróf vasmegyei főispán és Hevenesy János némi magyar határszéli felkelőkkel is szaporítottak, junius vége felé Sz. Gothardot kezdé ostromlani. Károlyi, erről julius 3-kán értesűlvén, 13 zászlóaljával még azon éjjel kiindula Sárvárról, s másnap reggel már az ellenség előtt álla Nagyfalunál; s látván annak zavarodását a maga rögtöni megjelenése miatt, azt haladék nélkül megtámadta, s oly keményen megverte, hogy veszteségét némelyek négy ezerre teszik. Rabatta hat ágyúját és minden táborszereit is elvesztvén, nagy bajjal menekűlt Stiriába, Erdődy és Hevenesy pedig Monyorókerékre, mely azonban utóbb Vörösvárral együtt szintén hódolni kényszeríttetett [2]). Károlyi e győzedelme ismét felbátorítá a kuruczok csüggedésnek indúlt kedélyeit, s még népszerűtlenebbé tette Forgáchot; minélfogva ez aztán kénytelen is lőn lemondani a vezérletről, a hadi értekezlet azt határozván, hogy ezentúl Károlyi és Eszterházy Antal álljanak e hadak élén, amaz a stajer széleken, emez Simontornya vidékén, Forgách pedig a Vághoz menjen Bercsényihez; de „a makacs, heves, indulatos embernek, ki — mint Rákóczy maga mondja, — ellenszenvvel viseltetett Bercsényi iránt“, nem vala kedve ennek közelében lenni, s még azután is sokáig izgágáskodék a vezérek közt, mígnem Rákóczy őt más feladattal bizandó meg, magához parancsolta [1]).

---

[1]) Hist. des révol. V, 149. kövv. Kolinovics, Katonánál: XXXVI, 553. kövv. Forgách levele Széchenyihez Millernél e. h. II, 6. Forgách leveile a Rákóczy-levéltárban.

[2]) Kolinovics e. h. Wagner: Hist. Leop II, 756.

Ismételt békekisérlet.

E közben Rákóczy mindig Solt táján időzék, sürgetve a dunai híd s a solti és földvári hídfők elkészítését. Széchenyi érseket sem tette a gyöngyösi kisérlet sükeretlensége hanyagabbá a békeügy előmozdításában. Az udvar jóakaratát is folyton ébren tartandó, mihelyt hirét vette, hogy Heister s Pálfy Károlyit a dunántúli vidékről visszanyomták, újabban írt Leopoldnak, miképen fegyvereinek ezen előnye után több engedékenységet remél az elégületlenek részéről [2]). Leopold botránkozva értesült ugyan az érsek ápril 2-kai leveléből, hogy ezek még a királyi örökösödést s József fiának királyságát is feszegetik; ápril 20-kán kelt válaszában mindazáltal készségét a sérelmek orvoslatára ismét kifejezvén, meghagyta az érseknek, keresné fel újra az elégületlenek vezéreit, s birja reá őket, hogy az alku Pozsonyban vagy Nagyszombatban e végett kiküldendő biztosok által mennél elébb megkezdessék; eszközöljön ki továbbá tőlök három hónapi fegyverszünetet, mely szerint magok a felső megyékbe, névszerint Szepes, Sáros, Ungvár és Zemplénbe visszavonúlván, az elzárolt várakat szabadságukra hagyják. A közbenjárásra nézve is nem sokára kiadatja elhatározását [3]).

Rákóczy azonban ápril végén még Egerből megírá az érseknek, miképen a dunántúli ügyeket egyátaljában nem

---

[1]) Szalay VI, 178. Hist des revol. V, 145.

[2]) Miller e. h. 173.

[3]) U. o. 184

1704. tartja oly fontosságúaknak, hogy azok miatt legkevésbbé is megváltoztatni kivánná elébbi válaszát; magok a császáriak is érzik azt, hogy 6000 németből álló sereggel nem fogják az igazság erejétől támogatott magyarokat legyőzhetni. Kéri az érseket, tudassa az udvarral, miképen ha Rabutin nem szűnik meg Erdélyben a nemzeti ügyhöz csatlakozott urak nejeit bántalmazni, s a becsület szóra beküldött tiszteket letartóztatni, ő is visszatorláshoz nyúland [1]).

E levéllel egy időben vette az érsek a bécsi hadi tanács ama leiratát, mely szerint a kezesség kérdését a császár akként döntötte el, hogy az angol és hollandi követek ünnepélyesen közbejárjanak; Svéd- és Lengyelország beavatkozása azonban az e hatalmak közt folyó háború bevégzése idejére halasztassék [2]). Miután Bercsényi Vizának és Okolicsányinak máj. 4-kén kereken kijelentette, hogy a fegyverszünetet, úgy mint az udvar kivánja, el nem fogadhatják, Leopold máj. 8-kai leiratában ez iránt is akként módosította kivánatát, hogy avval is megelégszik, ha seregeiket az elégületlenek, csak a Vágon túlra, a császári hadaktól némi távolságra vezetik vissza, az elzárolt várak alól pedig elvonúlnak. A magyarok azon panaszainak megszűntetése végett, hogy a császári hadak miként Veszprémben, úgy másutt is, minden hadi szükség nélkül iszonyú pusztításokat s kegyetlenségeket követnek el az ország lakosain, az udvar gróf Lamberg Ferenczet küldé le biztosúl, reménységét fejezvén ki, hogy most már semmi sem gátolandja a fegyverszünet megkötését s a békealku megkezdését [3]).

Széchenyi, e leveleket vévén, május közepén személyesen átment Paksra Rákóczyhoz. De ez a fegyverszünetben egyátalában nem akart megegyezni, mint mely a császáriaknak igen nagy előnyére, a magyaroknak ellenben szintolyan

---

[1]) Miller e. h. 204.

[2]) U. o. 216.

[3]) Miller e. h I, 233. 239.

1704.

kárára szolgálna. Hasztalan erőködék neki Széchenyi bebizonyítani, miképen a császár szándokai a magyarok teljes kielégítése tekintetében most őszinték lévén, ha a békét magok is hasonló őszinteséggel kivánják, nincs mit tartani a hadakozás megújításától, a fegyverszünet tehát bízvást elfogadható. Hasztalan lépett közbe Vilmos pfaltzi választó fejedelem is, ki egyebek közt annak kieszközléséről is biztosítá Széchenyi által a fölkelteket, hogy a mely nap a fegyverszünet kezdetét veendi, Heister az nap vissza fog hivatni. De Rákóczy hajthatatlan maradt, s győző okokkal fejtegette az érseknek, hogy a nemzet veszedelme nélkül mindaddig nem köthet fegyvernyugvást, míg az udvartól hiú igéretek helyett teljes biztosítást nem nyer, mit a belső biztosítékok mellett csak a külfejedelmek kezességének elfogadása nyújthat. Hasonló véleményben voltak az elégületlenek többi fejei, kik közől Bercsényi és Forgách külön is nyilatkoztak[1]). Emez még a koronczói csata után is így ír vala Széchenyihez: ... „A fegyverszünet egyedűl nem fogja biztosítani a békét, hanem ha az adók megszűntetnek, a kormány a magyarok kezébe visszaadatik, hogy hazájokban ők magok legyenek az urak... Menjen ki a német az országból s úgy magam is működni fogok nemcsak a fegyverszünet, hanem a béke mellett is... Hagyjon fel az udvar ármányaival, míg ideje van, különben mi mindnyájan, kik józsefiek vagyunk, azon ismeretes verset fogjuk énekelni: a bölcs vétek nélkül alkalmazza magát az időhöz“ [2]).

Leopold békenyilatkozata.

Az érsek nem késett az elégületlenek ezen érzelmeit mind egyenesen mind a pfaltzi választó és gróf Kauniez miniszter által is tudatni Leopolddal, ki aztán junius 20-kán következőleg jelenté ki akaratát: Az osztrákház jogának Magyarországra, úgy miként azt az utolsó pozsonyi diéta meghatározta, s melyet egész Németország s többi örökös tarto-

---

[1]) Miller e. h. 250. 257. kövv. 281. 288. 319.

[2]) U. o. II, 6 kövv.

1704. mányainak vérével s költségével, mondhatja, újonnan szerzett, szentnek és sérthetetlennek kell ugyan maradni, s ebből ő felsége egy hajszálnyit sem fog engedni; viszont azonban a hűségére visszatérőknek ő is teljesen megbocsát, őket javaik s méltóságaik birtokába visszahelyezi, valamennyi magyar tartományai jogait, kiváltságait megtartja; a bevett vallások szabadságát a sopronyi és pozsonyi törvények szerint biztosítja, s nem fogja engedi, hogy a lelkiösmeret erőszakoltassék, vagy vallása miatt bárki is hátratételt szenvedjen: szóval gondosan fog ügyelni, hogy a törvények végrehajtassanak és soha többé meg ne sértessenek. A béke helyreállta után azonnal kihirdetendő országgyülésen minden sérelmet megorvosland, az adót addig is eltörli, a só árát leszállítja, s az adó meghatározását a gyülésre bízza. És mind ezt Erdélyre is hasonlókép kivánja értetni. Ezek felett gondoskodni fog arról is, hogy a magyar borkereskedés nagyobb lendületet nyervén, alattvalóinak anyagi jólléte is gyarapodásnak indúljon. Kivánja ezeknél fogva, hogy a tőle elidegenedett magyarok s erdélyiek felhatalmazottai az ő biztosaival Pozsonyban, vagy más közel fekvő helyen találkozzanak, s akár csak maguk, akár az angol és hollandi követek közbenjárásával (mások most a köztök folyó háború miatt részt ebben nem vehetvén) fegyverszünetet kössenek s aztán a közbéke módjait is megállapítsák. Ő Felsége ezentúl gyakrabban s a közelebbi országgyülésre is bejövend az országba s a rendekkel közösen kivánja elhatározni az országgyülési, igazságszolgáltatási, hadi, kamarai s más közigazgatási ügyek kérdéseit; ha maga nem jöhetne, József fiát küldi le, reá akarván különben is bízni a magyar ügyek gondjait ¹). Pár nappal később az angol és hollandi követek is biztosíták az érseket a császár igéreteinek őszintesége felől ²).

Hogy Leopold most, a koronczói győzedelem után is

---

¹) Miller e. h. II, 23.

²) U. o. 30.

ennyi engedékenységet tanúsított, abban csakugyan József 1704. ifjabb királynak is elhatározó része volt. Midőn Ráday Pál és Okolicsányi Mihály a mult télen a svéd királyhoz küldettek, egyszersmind megbizatást nyertek a porosz udvart is meglátogatni s pártfogását eszközleni ki a magyar protestansok részére. A porosz örömest teljesíté a kérelmet, s báró Fuchs tanácsai szerint, azok által, kik József bizodalmát birták, kéz alatt oda működik vala, hogy benne bizalmatlanságot ébreszszen atyjának tanácsosai s Magyarországban követett politikája iránt [1]). A fondorlat annál könnyebben sikerült, minthogy látnia kelle Józsefnek, hogy csakugyan e tanácsosok fonák politikája vitte oda az ügyet, hogy már az ő megkoronáztatásának érvényessége is kérdésbe vonatik: azóta tehát minden módon ügyekezett a békét helyreállítani. Nem valószinűtlen, hogy, miként utóbb maga is vallá, Forgách szintén összeköttetésben volt légyen pártjával; különben nem lehetne megfejteni a Széchenyihez írt levelének ama kifejezését: „mi józsefiek“. De legyen ez bármiként, annyi igaz, hogy Józsefnek felette szivén feküdt a felkeltek megbékítése, s már Leopold levelét megelőzőleg biztosítá az érseket, hogy ő minden erejéből dolgozik a béke helyreállításán, s mihelyt ez megtörténik, huzamosabb időre az országba jövend [2]).

Az udvar ezen politikájára azonban azon elfogott levél is nagy hatású lehetett, melyben Marsin marechal, a bajor fejedelem mellett küzdő franczia had vezére, jelenté Rákóczynak, hogy miután a franczia-bajor seregek Augsburgot Nürnberget, Passaut elfoglalták, s remélhető, hogy a magyarokkal is nemsokára egyesűlnek, mikor aztán maguk szabhatják meg a békefeltételeket Leopoldnak: ovakodjék tehát a fejedelem elfogadni ennek békeajánlatait [3]). Bár e levél

---

[1]) Klement emlékirata Fiedlernél II, 2.

[2]) Miller II, 14.

[3]) D'Artanville: Mémoires pour servir à l' histoire du prince Eugen. V. ö. Hist. des revol. II, 226.

1704. elfogatott, tartalma mindazáltal nem maradt titok Rákóczy s főbb pártfelei előtt, mert a bajor fejedelem külön hírnök által is terjeszté köztök e biztatásokat. Annyi bizonyos, hogy Rákóczy, Bercsényi kivált ezen egyesülésre a franczia-bajor hadakkal alapították leginkább a felkelés sikere felől ápolt reményeiket.

De a dunántúli nemesség nagy része, mihelyt az udvar igéretei hírre kaptak, mindemellett is óhajtá a béke megkötését. Julius elején Eszterházy Dániel ezek részéről huszonharmad magával küldetett Rákóczyhoz, hogy őt ezen értelmökről tudósítván, a fegyverszünet elfogadására birják. Maga az érsek újabban is meghatólag ösztönzé őt, hogy, ha a fegyverszünetre nem hajlanék is, ne mulaszsza el meghatalmazottait mennél elébb Pozsonyba küldeni, kik, bár fegyver alatt is, fogjanak hozzá az alkuhoz, nehogy talán az udvar mostani jóindulata a megátalkodás miatt szintén keménységre változzék [1]). Még buzgóbbak lőnek eziránt a hazafias érzelmű érsek kérelmei, sürgetései julius folytában, midőn a pfaltzi fejedelem s az angol és hollandi követek által értesűlt, miképen a franczia-bajor hadak Hochstättnél nagy ütközetet vesztettek, minélfogva a bajor saját országát is alig fogja megvédhetni az őt üldöző császáriak ellen.

Rákóczy időközben a földvári hídfőt Eszterházy Antal védelmére bízván, solti hadaival a bácskai ráczok ellen tőn portyázatot, a Duna mellett le, egészen Titelig, s onnan felfelé Szegedig égetvén, pusztítván azoknak lakjait. Közeledtének hírére a ráczság részint a Szerémségbe, részint a még török lakta temesi tartományba menekűlt. Egy részök a mocsáros vidéken a nádasokba vonúlt; de a kuruczok őket azokból jobbára kipörzsölték. A korhadt falú bácsi erődöt annak parancsnoka, Fluck ezredes, minden ellentállás nélkül, az első felkérésre megadta. Szeged azonban ellentállott, miért azt a fejedelem julius 20-kán körül táborolta. A palánk — a mai belváros — melyet rácz nép lakott, néhány nap múlva megvétetett ugyan; de a várnak, melyet 400 főnyi német őrség, három torony, négy köröndés mély árkok védtek, ostromszerek híjában nem sokat árthatott a fejedelem. Mindazáltal majd egész hónapig kénytelen volt a város alatt vesztegleni, mert súlyosan megbetegedett, s orvos a vidéken nem levén, azt a bányavárosokból kellett hozatnia. Míg itt táborozik vala, megkérte a temesvári basát, engedné meg, hogy tábora a bánságból is élelmezhesse magát, a tartományába futott ráczokat pedig belebbezné, vagy űzné át a Dunán, nehogy azok ismét visszatérjenek. — Itt vette hírét, hogy az erdélyiek őt gyulafehérvári gyülésökön, jul. 6-kán, fejedelmökké választották [1]. De a mily örömet ez, annyi búsulást okozott neki ama hír, hogy a császáriak és szövetségeseik a franczia-bajor seregen Hochstättnél fényes diadalt nyertek. „Ezen esemény — úgymond emlékiratában — minden reménytől megfosztott, a bajor fejedelemmel egyesűlhetnem; pedig ez volt az egyedűli alapja az általam megkezdett háborúnak, melynek nehézségeit előre látám vala" [2]). 1704.

---

[1]) Miller: II, 34. 46. kövv.

Ezen ütközet hírét vevén, egy perczig sem habozott tovább a fejedelem, Széchenyi érseknek, kivánata szerint, másodszor is személyes találkozót adni Gyöngyösön. Rákóczy már elébb is kijelentette volt neki, hogy ő semmit inkább nem óhajt a békénél, mihelyt látja, hogy az udvar őszintén kivánja biztosítani a haza szabadságát. És minthogy ennek Leopold jun. 20-kai leirata némi jelét adta, most ő sem volt idegen a fegyverszünettől, mely alatt a béke tárgyaltatnék. E végett már aug. 17-kén meghagyta Károlyinak, függeszsze fel ideiglen a dunántúli hadmunkálatokat [3]. Sietni mindazáltal nem akart még a békeértekezlettel, részint mivel elébb Kassát és Eperjest is hatalmában akarta látni, — mi végett Forgáchot e városok szorosabb ostromzárlatára már aug.

---

[1] Rákóczy levele Fiedlernél II, 448.
[2] Hist. des revol. V, 153. 161. kövv.
[3] Széchenyi levelei Millernél II, 85. 88.

1704. elején felküldötte volt; részint mivel elébb határozott választ kivánt valahára hallani a már annyiszor igért, de még mindig késő franczia segélyről. E végett Michelt, a konstantinápolyi franczia követnek néhány hónap óta nála levő titkárát, aug. 9-én oly utasítással küldé Párisba, hogy adná elé királyának, miszerint ha tőle gyors segély nem érkezik, kénytelen lesz a császárral megbékülni, mit a nemesség is nagyon kezd ohajtani, látván, hogy nem teljesíttetnek az igéretek. Az ő serege jelenleg öt ezerre olvadt, mert a nép zsoldot nem kapván, az utóbbi bal események után szétfutott. Hogy ő a németeknek sükerrel ellentállhasson, legalább 15 ezer zsoldos hadra lenne szüksége; küldjön tehát pénzt ő felsége. Szükséges e fölött, hogy a király 6000 gyalog és 2000 lovas albaniait fogadjon mellé zsoldjába: ez azon segély, mit tőle vár a magyar nemzet; ha ezt s a szükséges pénzt meg nem nyerheti, a békét elfogadja [1]).

Mialatt Rákóczy maga Szeged alatt táborozék s onnan aug. második felében a Mátrához érkezett, Bercsényi a már rég elzárolt Bajmóczot keményebben kezdé ostromolni, s juliusban valahára meg is vette. Utóbb Trencsényt is körülfogta; miután pedig az aug. közepén a császáriak által fölmentetett, Nyitrát kényszerítette hódolatra, s onnan egy dandárral Morvába ment zsákmánylani [2]). Hasonlót tett Károlyi is a stajer földön, mielőtt a fejedelem parancsa szerint aug. vége felé a dunántúlról visszajött. A dúlások, égetések, melyeket juliusban Rabatta betörésének megboszúlására sz.-gothárdi győzedelme után e tartományban elkövetett, keserű panaszokra s oly fenyegetésekre fakasztották Pálfyt, hogy ha azokkal fel nem hagy, ő is kénytelen lesz visszatorlással élni a kuruczok jószágain; mit Károlyi visszavonúlta után a horvátok és stájerek meg is tettek, Vasban, Szalában több helységet elhamvasztván [3]).

---

[1]) Friedlernél II, 449.

[2]) Millernél II, 90.

[3]) Szalay L. VI, 196. kövv.

1704.

A békehajlam csökken az udvarnál.

Azonban a császári fegyverek szerencséje Németországban a békehajlamot megint háttérbe szorította az udvarnál, s ama párt, mely a békét erőhatalommal kivánta kényszeríteni az országra, ismét felülkerekedett. Széchenyinek panaszaival, esdekléseivel sikerűlt vala ugyan juliusban oda vinni az ügyet, hogy Heister, ki a magyarokat kegyetlenségei által még inkább ingerlé, sőt az érsek béketörekvéseit is többfélekép gátolá, valahára visszahivassék. De a háborút s erőszakot javasló párt augusztusban neki ismét átadatta a hadak fővezérletét. Ő ugyan, miután Körmendbe, Kismartonba s Kapuvárba őrségeket vetett, aug. 20-kán gyorói táborából, Sárvár mellett, amnestiát hirdetett; de még ez is oly szavakba volt foglalva, melyek csak az ingerűltséget szítogatták. „Bár ő felsége — írja nyilt leveleiben Heister — a pártütők ezen istentelen csőcselékét haragjában méltán kiirthatná; megemlékezvén mégis a vele született kegyelmességéről, engem, jelentékenyen megszaporított hadakkal újra fővezérűl küldött be, hogy a megtérőknek s azt kivánóknak, (kik maguk is eléggé tapasztalhatják, miképen a pártütőknek nem más a czéljok, mint hogy az ország kincseit különféle módokon maguknak összeharácsolják, az országot rézpénzzel árasztván el, az aranyat, ezüstöt pedig maguknak tartván meg) cs. kir. kegyelmet osztogassak; azokat pedig, kik a pártütés főnökeit tovább is követik, legyőzzem s kiirtsam . . .“[1]).

És alig vette át a hadak vezérletét, daczára a kihirdetett kegyelemnek, már is borzasztó kegyetlenségekkel sanyargatta az országot. Sárvárról Pápára nyomulván, e várost végkép kifosztotta s felégette, lakosait kardra hányta[2]). „A cartellát (cartel-t) semmiben sem tartják meg — írja aug. 22-kén Széchenyi érsek, — a paraszt embernek puska-

---

[1]) Paur Iván, függelékül Csányi János krónikájához. Történ. Tár V, 227. kövv.

[2]) Csányi János krónikája.

1704. porral töltik meg a torkát, száját, s a hasán veti ki magát a por; sütik, nyúzzák elevenen a szegénységet, az asszonyokat emlőjöknél fogvást kötik fel a gerendában, úgy kínozzák őket; a templomokat fosztják, a papokat ölik, vagdalják. Ha ezekben alább nem hagynak, bizony hasonlót s többet is várhatnak“ [1]).

IV.

A második gyöngyösi értekezlet.

Ezt írván, már készülőben volt az érsek Gyöngyös felé, hol szeptember elején találkozott Rákóczyval. Az érseken kivül még Viza, már czímzetes püspök, Okolicsányi Pál és báró Szirmay, ki az érsekhez nem rég segédül rendeltetett, képviselték az udvar érdekeit. Ezeken kivül még a vágmelléki tizenegy megye protestans rendei közől is számosan megjelentek, kik, miként az első értekezleten, úgy most is, Okolicsányi Pál által felizgatva, újabban sürgették a protestans vallás sérelmeinek, haladék nélküli orvoslatát. Rákóczy ebben az udvarnak a hazafiak közt szakadást czélzó fondorlatait födözte fel, mert kevéssel elébb egy levelet vett a Lengyelországban lévő franczia követtől, Bonac marquistól, tudtára adót, „miképen XIV Lajos király nem rég egy brevét vett a pápától, melyhez a császárnak, szinte a pápához küldött egy közleménye is csatolva volt, magában foglaló azon pontokat, melyeket, állítólag, a magyar elégületlenek szabtak volna a béke föltételeiül. Brevéjében a pápa azt írja Lajos királynak, miképen e pontok egyenesen a kath. vallás kiirtására czéloznak; azt hiszi tehát ő szentsége, hogy Lajos király rászedetett, midőn a magyarokat pártfogásába vette. Ennélfogva tehát neki, a követnek, meg volna hagyva urától, kijelenteni a fejedelem előtt, miképen őt egyátalában nem hajlandó segíteni a kath. vallásra nézve oly káros czélzataiban“. Ezen pontok, — mond Rákóczy, — Bécsben koholtattak, szemlátomást azon sérelmekből, melyeket ott Okolicsányi a fölkelés okai gyanánt adott elő. 1704.

---

[1]) Széchenyi lev. Vizához s Okolicsányihoz. Miller e. h. II, 91.

Rákóczy a fondorlatnak ekképen nyomára jutván, az előtte megjelent protestans követeknek elejébe terjeszté, hogy sérelmeik orvoslata végett, mihelyt csak lehet, országgyülést fog összehívni, és szentül megesküdött, hogy a mit ott végezni fognak, azt ő mind hűségesen keresztűl hajtandja: legyenek tehát még egy ideig türelemmel, s várják meg a gyülést, miként azt a felvidéki 13 vármegye megvárni hajlandó. Különben is, ő még semmi törvényes tekintélylyel nincsen felruházva, melynélfogva kivánataiknak eleget tehene. De a követek megátalkodva sürgették kivánataik haladék nélküli teljesítését, bár mi okokkal fejtegette is nekik a fejedelem annak, ez idő szerint lehetetlenségét, s bár mi szentül fogadta is, hogy kivánataik a gyülésen elégtételt fognak nyerni. E makacsság meggyőzte őt, miképen Okolicsányitól vannak felizgatva, hogy azon esetre, ha tőle nem nyernek orvoslást, a császártól igért biztosítást fogadják el. A fejedelem tehát, látván hogy velök nem boldogúl, magához hivatá udvari hada főkapitányát, Vay Ádámot és főudvarmesterét, Otlik Györgyöt, kik közől amaz kálvinista, emez lutheránus, s mind a kettő józan gondolkodású, s nagy tekintélyű vala illető hitfelekezeténél. Megmutatván ezeknek Bonac marquis levelét, felfödözte előttök a fondorlatot, s kijelenté nekik, hogy a vágvidéki követek kivánatának eleget tenni, annyi volna, mint az ellenök híresztelt rágalmat megerősíteni; s mintsem hogy ezt tegye, ha azon követek az ő biztosításaival meg nem elégednének, kénytelen lesz ellenök egy nyilatkozványt tenni közzé, hogy a pápa s a franczia király az ő érzelmeiről meggyőződjenek; s ő hiszi, hogy a felvidéki 13 megye helyeslendi nézeteit, minek azután az lehetne következménye, hogy az ország két külön vidéke, egymás ellen fogjon fegyvert. Vay és Otlik a veszélyt világosan átlátván, nem késtek a cselről hitfeleiket is értesíteni, s előttök, mintegy kezességet vállalni a fejedelem szavai s igéreteiért.

1704. A vágvidéki követek erre szintén megnyugvának s bizodalmok még erősebb lett Rákóczyban, mint bármikor azelőtt. A protestansok ezóta nem is feszegették többé a vallás ügyét[1].

E közben Széchenyivel is folyt az értekezlet. Az érsek mindenekelőtt a fegyverszünet kérdését hozta szőnyegre. Rákóczy, miként fentebb láttuk, ettől, lényegére nézve, nem volt idegen, s ezt újabban is kijelenté az érseknek; gyanúját mindazáltal nem hallgathatá el az udvar őszinteségét illetőleg, miután Heister, épen ez értekezlet előtt küldötett be ismét az országba, s itt a Dunántúl a földesuraktól adót szed, s őket hadfogadásra kényszeríti; katonáinak pedig minden féktelenséget megenged [2]. De mindamellett is biztosítá az érseket, hogy hadvezéreinek már megküldte légyen a parancsot, szűnnének meg minden ellenséges munkálattól, mihelyt értesűlnek, hogy a császári vezérekhez is hasonló rendelet érkezett; biztosait pedig azonnal elküldi Selmeczre, hogy ott a császár meghatalmazottjaival hosszabb fegyverszünetet kössenek, mihelyt az érsek őt tudósítandja, hogy a fegyverszünetnek vele közlött előleges feltételei a császártól is alapúl fogadtatván, ennek biztosai Selmeczre indúlnak [3].

Selmeczet azért kivánta a fejedelem kitűzetni az alkudozás helyéűl, mivel orvosai, a még gyengélkedőnek, a vihnyei fürdőt javaslák, s maga is közel kivánt lenni az értekezlethez. Vihnyére ő nemsokára meg is indult. Ipolyságon, hol néhány napig időzék, fogadá Veterani grófot, Kassa alparancsnokát, ki az e város feladását illető szerződést terjeszté elejébe; itt fogadá az erdélyi rendeknek fejedelemmé választatását meghozó ünnepélyes követségét is, melynek élén gróf Mikes Mihály, a sepsi, kézdi és orbai székek főkapitá-

---

[1] Hist. des révol. V, 172.

[2] Az érsek levele a császárhoz, Millernél: e. h. II, 102.

[3] U. o. 105. kövv.

1704.

Rákóczy az erdélyi fejedelemséget elfogadja.

nya állott. Rákóczy, mivel a hochstätti ütközet után semmi reménye sem volt e tartományt békében birhatni, nem igen kapott a fejedelemségen; kormányát nem vonakodott ugyan átvenni a béke megkötéseig, anélkül mindazáltal, hogy czímét is fölvenné. A követek ezt észrevévén, elejébe terjeszték, miképen Pekry, Tökölinek régi híve s rokona, megmondta légyen nekik, hogy a fejedelem maga nem szándékozik elfoglalni a fejedelemi széket, hanem csak a magyar urak által akarja kormányozni a tartományt; ők azonban ennek nem akartak hitelt adni, mert sorsuk ekként nem lenne jobb, mint a német kormány alatt, tekintve, hogy ők a magyarokat, — kik iránt a tartományban inkább ellen-, mint rokonszenv létezik, — szintén idegeneknek tekintik. Nekik fejedelemre van szükségök, ki köztök lakjék; különben félni lehet, hogy Pekry, a szászokkal s más pártfeleivel, Tökölit hívja be. A fejedelem ezen figyelmeztetés helyes voltát annál kevésbbé vonhatá kétségbe, minthogy Tököli, mióta ősi javait Rákóczytól visszanyerte, bár titokban, csakugyan összeköttetésbe lépett a tizenegy vágvidéki megyében lévő lutheránus pártfeleivel. Ez okból Rákóczy nem is vonakodott tovább elfogadni a fejedelmi czímet [1]).

A selmeczi alkudozás a fegyverszünetről.

De bár e czímmel még nem élt azon okmányokban, melyeket október 7-kén a császári biztosoknak menevédűl külde [2]), ezek egyike, b. Seilern, még az ellen is hosszú vitát támasztott, hogy Rákóczy magát ,,Isten kegyelméből fejedelemnek“ írta. E vitával csaknem egészen letelt a 15 nap, melyre a fejedelem az ellenségeskedést felfüggeszté. Végre, midőn a fejedelem határozottan kijelentette, hogy czímében semmit sem változtat, s az ideiglenes fegyverszünet elteltével, seregét megindítja, Seilern is felhagyott a huzavonással, s megjelent Selmeczen, hol biztos társai, Széchenyi érsek, s gróf Koháry István, s az érsek segédei, Viza

---

[1]) Hist. des révol. V, 176. kövv.

[2]) Miller e. h. II, 120.

1704. és Szirmay, reá régóta várakoznak vala. Rákóczy ennek következtében, okt. 15-kén, szintén kinevezte Bercsényit, gróf Mikes Mihályt, Jánoky Zsigmondot és Ráday Pált a maga teljhatalmú biztosaivá. Megjelentek még a közbenjárók is, lord Stepney Angolország, Hamel-Bruyninx Holland részéről.

Pár nap előtt fogadta a fejedelem a sebeiből felépült Bottyán János elébb császári ezredest, ki a németektől gyanúból elfogatott, de a nép által kiszabadíttatván, most Rákóczyhoz sietett. A fejedelem őt, miután hűségi esküjét vette, tábornokká nevezvén, Érsek-Újvár körülzárolására küldé.

A közbenjáró angol és hollandi követek tudatták a császár biztosaival, hogy a fejedelem örömmel fogadta ugyan az angol királyné s a hollandi statusok közbenjárását; de bár csak a fegyverszünet lesz az értekezlet tárgya, még is mindenek előtt kivánja, hogy a császári biztosok, okmányilag nyilatkoztassák ki, mily alakban fogadta légyen el a császár e közbenjárást? Seilern ebben megint izgáskodék, s úgy akarta az okmányt szerkeszteni, hogy a szerint a közbenjárás pusztán közbenvető könyörgés lett volna az említett hatalmak részéről a magyarok mellett. Míg e fölött folyt a vita, az ideiglenes fegyverszünet ideje letelt, s csak bajosan lehetett a fejedelemtől kinyerni, hogy azt október végeig kiterjeszsze, mert mindebből meggyőződött, hogy az udvar, ezen értekezlet által csak időt akar nyerni, míg Németországból több zsoldost küldhet a csatasíkra. Széchenyi nagyon restelte e huzavonást; s hazája javát, mint mindig, őszintén óhajtván, végre mégis csak kieszközlé, hogy a császár leveleiben előforduló kifejezésekből úgy szerkesztessék a nyilatkozat, miszerint abból kitünjék, hogy ez szintoly horderejű közbenjárás, minő az egymással hadakozó hatalmasságok közt szokott lenni[1]).

A közbenjárás diplomatikai ünnepélyessége e módon meg lévén állapítva, az értekezlet sajátképeni czélja, a fegyverszünet is szőnyegre kerűlt valahára. De ha már eddig is 1704. úgy látták a fölkeltek, hogy az udvarnak, ezen egész értekezlettel nem más a czélja, mint időnyerés, abban ezentúl még kevésbbé lehetett kétségök. Ama föltételek helyett ugyanis, melyeket az érsek minap Gyöngyösön előterjesztett, s melyekre Rákóczy akkoron válaszolt is, most újak s a magyarokra nézve oly súlyosak adattak elő, hogy eleve is lehetett tudni, miképen azokban nem fog megtörténhetni az egyesség. Egyebek közt kivántatott, hogy a fölkeltek az egész dunántúli tartományból, a dunáninneniben egész az Ipoly folyamig, s úgy a Duna és a Tisza közéből, és végre a Tiszántúl a Körös és Maros közt fekvő földről is kivonúljanak; továbbá, hogy még azon kerületben is, mely az elégületlenek birtokában marad, minden császári őrségekkel ellátott várak, melyek az elégületlenek hadai által elzárattak, névszerint, Magyarországban: Eger, Kassa, Eperjes, Szendrő, Nagyvárad és Szatmár; Erdélyben: Szeben, Kolosvár, Fogaras, Görgény, Déva, Szamosujvár és Brassó, minden ostrom alól fölmentessenek, oly módon, hogy az elégületlenek azoktól két, a népesebbektől három mérföldnyire távol maradjanak; a császáriak ellenben azokba hadakat, élelmet, s más szükségleteket szabadon szállíthassanak stb. És e föltételek akkoron adattak elő, midőn e várak egynémelyike már nem is volt többé a császáriak kezében [2]). Seilern végre, még avval is elárúlta a jóakarat hiányát, hogy a föltételek 15 pontját egyenkint, szőrszálhasogató huzavonással kivánta tárgyaltatni.

---

[1]) Hist. des revol. II, 247. kövv. V, 176. kövv

Azonban Széchenyi érsek, tudván, hogy a fejedelem az ideiglenes fegyverszünetet meghosszabbítani e körülmények közt egyátalában nem hajlandó, a föltételeket október 24-kén tömegesen átnyújtá a közbenjáró hatalmak követei-

---

[1]) Ld. e várak capitulatióinak idejét: Thaly Kálmán: A nagyszombati harcz 2. és 3. l. a jegyzetekben.

1704. nek, hogy azokat, a magyarok felhatalmazottaival közöljék. De ezek, mielőtt azokra választ adnának, egy külön jegyzetben tudtára adák a közbenjáró követeknek, miképen ők, teljes őszinteséggel kivánják a béke helyreállítását; úgy látják mindazáltal, hogy ezen őszinteség egészen hiányzik a császáriak részéről. Ezt bizonyítja az, hogy Heister tábornagy, még az ideiglenes fegyverszünet alatt sem függesztette fel hadi munkálatait; Simontornyát, Siklóst s a dunántúli tartomány nagy részét akkoron ejté hatalmába, midőn a fejedelem a maga hadainak már szünetet parancsolt; és bizonyítják az átnyújtott föltételek is, melyeket olyanoknak találnak, hogy azoknál súlyosabbakat akkor is alig lehetne felállítani, ha ügyeik már kétségbeejtő állapotban volnának, s kegyelemért kényteleníttetnének esedezni. Kivánják tehát, hogy miután e föltételek csak húzavonás végett adattak elő: a császáriak is oly őszinteséget tanúsítsanak a fegyverszünet s azt követőleg, a béke helyreállításában, minőnek ők maguk adják bizonyságát; s ezen elfogadhatlan föltételek helyett hozzák szőnyegre a kalocsai érsek által minap Gyöngyösön előterjesztetteket s a fejedelemnek azokra kiadott válaszát. A közbenjárók azonban e helyett, a császári biztosok kivánsága szerint, csak amazokra sürgették a választ, s e mellett az ideiglenes fegyverszünet meghosszabbítását; mit midőn a fejedelem megtagadott, az értekezlet széjjel oszlott. Rákóczy mindazáltal, hogy békülési szándokának továbbra is jelét adja, Széchenyi érseket, míg egyenesen vissza nem hivatnék, magánál tartóztatta [1]).

Érsek-Újvár megvétele.

A fejedelem előre látta volt az értekezlet eredménytelenségét, s már midőn Vihnyére ment oly intézkedéseket tőn seregénél, hogy annak félbenszakadtával Érsekújvárt azonnal körültáborolhassa, mit aztán november 10-ke táján valóban végre is hajtott. A város lakosait, sőt a német őrség némely tisztjeit is, kiket még munkácsi várából ismer vala,

---

[1]) Hist. des revol. II, 257. kövv. Miller e. h. 123. kövv.

1704.

maga iránt jó indulatúaknak tudván, néhány napi ágyúzás után rohamot parancsolt. Az őrség ezt látván, azonnal fehér zászlót tűzöt ki, s a várat nov. 16-kán feladta 1). Innen haladék nélkül Leopoldvár alá szállott, Bercsényit pedig a lovassággal Morva szélére küldé, hogy az addig is idegen földön éljen, míg reá szükség leend.

E szükség azonban nemsokára beállott, Heister a Németországban fekvő császári seregből jelentékeny segedelmet nyervén, miután, novemb. 28-kán gajári táborából a megtérőknek utolsó ízben kegyelmet igért, a makacsokat s azoknak még nejeit s gyermekeit is tűzzel-vassal fenyegette 2), deczember második felében Marchecknél átkelt a Morván s 15 ezernyi sereggel, Nagyszombat felé nyomúlt. Bercsényi ennélfogva, Ocskay és Ebeczky dandárait, az ellenség háborgatása végett, annak háta mögött és szárnyainál hagyván, a Szeredtől félórányira fekvő Farkashidára vonúlt viszsza, mert tanácsai szerint a fejedelem is oda vezette seregének nagyobb részét, csak néhány zászlóaljat marasztván Leopoldvár zárlatának folytatására La Motte ezredes alatt.

A nagyszombati harcz.

„A hadi mesterségben nagyon újoncz lévén, úgymond emlékirataiban Rákóczy, — örömest éltem volna azok tanácsaival, kik magukról állíták, hogy azt jól értik; de csakhamar észrevettem, hogy ahhoz ők sem tudnak sokkal többet“. Valamennyien megegyeztek abban, hogy a szűk helyről, hol a tábor álla, nyiltabb térre kell vezetni a sereget, s e czélra azon magaslatok lennének legalkalmasabbak, melyeken Nagyszombat fekszik. A sereg tehát karácson napján e város felé indult; de a czélzott harcztérre csak másnap jutott el, midőn az ellenség már oly közel létezett, hogy a harcztért sem kellőleg megválasztani, sem a város vidékét, mely előtt a sereg állott, hadtanilag megvizsgálni nem volt idő. Senki

---

1) E várvívás részleteit ld Thaly Kálmánnál: A n.-szombati harcz 4. kk.

2) Egykorú másolat a monyorókeréki levéltárból.

1704. sem tudta, vagy senkinek sem jutott eszébe, hogy a várostól nyugatra csekély távolságban egy meredek árkú patak foly, mely a lovasság mozgalmait meggátolandja, s mely aztán, midőn a csata megnyilt, Heisternek hátvédűl szolgált. De daczára e hibának, s daczára annak is, hogy az egész kurucz seregben kevés lévén az értelmes tiszt, a lovasság és a gyalogság mozgalmai összhangzólag nem hajtattak végre, s ez amattól nagy távolságra maradt el; Eszterházy pedig a balszárnyon csak egyetlenegy hosszú vonalban állítá fel lovasságát, minélfogva osztályának nagyobb része a harczban részt sem vehetett; az ütközet eleje szerencsésen folyt a magyar részről. Ebeczky a jobb szárnyon, hol Bercsényi vezénylett, hatezer lovassal az ellenséget oldalba fogván, annak sorait szétbontá s a tábor közepén lévő podgyászig hatolt s azt fosztogatni kezdé, az ágyúkat pedig elfoglalta. Hasonlókép Ocskay a balszárnyon nagy erélylyel rohant az ellenségre, s tetemes kárt tőn benne.

A győzelem már-már a magyarok kezében volt, mert még a középen is, hol Rákóczy maga osztá a parancsokat, derekasan viselte magát a gyalogság. Ekkor azonban az ellenség ama nagy hézagba, mely a magyar lovasság és gyalogság közt támadt, némi lovas csapatokkal benyomúlván, a mieinket oldalba fogta, s megzavarta. De még nagyobb zavart okozott ezekben az, hogy Scharodi, német szökevény, kapitánya egy szintén német szökevényekből alakúlt 500 főnyi zászlóaljnak, embereivel ugyanazon időben elpártolván, a magyar gyalogságra rohant, s azt, az előre nyomuló németekhez csatlakozva, futamlásra kényszeríté. Rákóczy azt megpillantván, a magaslatról, honnan eddig az ütközet fejleményét szemlélte, mellette lévő karabélyosaival akart előrenyomulni, hogy az ütközetet helyreállítsa; de íme, néhány nemes urak, kiket udvari főkapitánya, Vay Ádám, oly meghagyással rendelt melléje, hogy őt a csatába vegyűlni ne engedjék, lovának kantárait megragadva, őt helyéből mozdulni nem engedék. A balszárny még vitézűl tartá magát, s csodá-

1704. kat mívelt; de miután az ellenség sorain keresztűl egészen a podgyászig hatolt, ez is fosztogatásnak esett.

Az alkalmas idő, midőn még a meghajlott sorokat helyreállítani lehetett volna, okként elosonván a magyar sereg mind nagyobb zavarba bonyolódott; s Rákóczy, hogy a futamlókat összeszedje, egy dombra hátrált karabélyosaival, hol aztán Bercsényi is nemsokára hozzácsatlakozván lovasságával, mely csekély veszteséget szenvedett, harczrendben, lassan vonúlt vissza a Vág vecsei hídja felé, La-Motte ezredest a leopoldvári zárlat-haddal Nyitrára rendelvén. Gyalogságát csak az mentette meg a végveszélytől a nyílt téren, hogy a német sereg, győzelme daczára is, szintén nagy rendetlenségbe és zavarba jutott az ütközet alatt. Bercsényi a had egy részével Sellye alá vonúlt, hogy az ottani hídhoz érkező futamlókat is összeszedje, mi nagy részben sikerűlt is.

Heister nem is üldözte őt, mert serege, a győzedelem daczára is felette sokat szenvedett. Jobb szárnyán, melybe Ocskay lovasai fúródtak be, egész zászlóaljak összevagdaltattak, magát Heistert is nagy veszély fenyegeté, melytől őt gróf Czobor Márton mentette meg, azon pillanatban lővén agyba egy kuruczot, midőn ez fegyverét már felemelte a fővezérre. „Ezen első ütközetem, — mond Rákóczy — meggyőzött a felől, hogy közőlünk senki sem érti a taktikát; hogy legénységem jóakaratú, de a felett hogy fegyverzete nagyon hiányos, tisztjei sincsenek, kik vezetni tudnák; s végre, hogy nem kell bízni a szökevény németekben“ [1]).

---

[1]) Hist. des révol. V, 181--198. Wagner (II, 761.) a császáriak veszteségét holtak és sebesekben 700-ra a magyarokét 1500-ra teszi, De Spangár, magy. krónikájában (74. l.) olvassuk: „Ebben a csatában a pártosok közöl veszett el 180 és nem 3000, sem 1500, a mint a bécsiek írják; mert ezeknek holt tetemeit, a melyek egynehány napig el nem temettettek, némely szerzetes személy kétszer is megszámlálta“. Leírja az ütközetet Bel is: Not. Hung. Nov. II, 64. Legújabban pedig nagy részletességgel s élénkséggel leírta azt Thaly Kálmán: „A nagy-szombati harcz“ czimű munkájában.

1705. Még a Vágnál időzék Rákóczy, midőn hírül vette, hogy Forgách Simon, ki, mint említők, Kassát, Eperjest november elején feladásra birta volt, decz. 25-kén, a fejedelem nevében, Szatmárt is átvette, Pestre s Erdélybe költözni engedvén belőle a néhány gyalog zászlóaljból s Glöckelsberg 400 lovasából álló őrséget. A fejedelem februárban Verebélyen hadi tanácsot tartván, akkép osztotta fel vezérei közt a teendőket, hogy Károlyi Ausztriába törjön, Bercsényi és Eszterházy Antal a derékhaddal a Vágvonalon őrködjék, szemmel tartván a Nagyszombatban telelő Heistert; Bottyán pedig Esztergomot zárolja el és csapdosson át a Dunántúlra, maga a fejedelem Egerbe ment, előkészítendő a következő tavaszi hadjáratot. Károlyi a befagyott Dunán átkelvén, Ebeczky, Deák Ferencz, Gencsy és Géczy Gábor ezredesekkel harmad izben is egészen Bécsig száguldozott, s onnan utóbb a dunántúli megyékbe tért át, azokban is megújítandó a felkelést; de a lovasságával utána eredt Heister által Kilitinél megveretvén, a Bakonyon keresztűl, hol hadának nagyrésze elszökdösött, a Dunához, s ezen is átkelvén, a Tiszántúlra vonúlt, melynek különben is főkapitányává neveztetett. Bercsényi e közben a Vág mellől előre nyomulván, Heister hátrahagyott gyalogságát Nagyszombat, Sz.-György, Bazin és Modor városokból részint kiűzte, részint maguk megadására kényszerítette, s a fölkelést ismét egész Pozsonyig s a Morva vizéig terjesztette [1]).

Szatmár megvétele után keletéjszaki Magyarországon — az egy, de szintén zárlat alatt lévő Nagyvárad kivételével, — egészen Erdélyig megszűnt Leopold uralma. Erdélyben Bussi-Rabutin még ugyan tartotta magát két gyalog s négy lovas ezredével; de Toroczkay, Pekry és Teleki szünetlen kapdosásai ezeket is nagyon megfogyasztották, úgyhogy

---

[1]) Károlyi önéletirása. Hist. des revol. V, 200. kövv. Bel: Nov. II, 105., 121., 132. Matyasovszky kanczellár lev. Erdődy Sándorhoz febr. 9-kéről. A monyorókeréki levéltár eredetijéről. Thaly Kálmán: A nagy-szombati harcz.

Rabutin mindinkább csak a szász városok Szeben, Brassó, Medgyes védelmére kényteleníttetett szorítkozni. Még Kolozsvárból is kivonta az őrséget s hadi szereket; a falak egyrészét pedig lerontatván, a városnak hadi fontosságát megszüntette. Rákóczy őt még a szászvárosokból is kiszorítani szándékozván, 1705 elején Forgách Simont 14 ezernyi sereggel küldé Erdélybe. 1705.

Ennek egy erélyes, tekintélyes főre volt volna szüksége, ki az egymással viszálkodó, megoszlott belföldi urak közt egységet s rendet teremteni képes legyen. A régi kormány főbb embereiből még csak Bánfy György kormányzó volt a maga helyén; de ő is Szebenbe zárkózék Rabutinnal. Bethlen Miklós kancellár, a tartománynak kétségkivül legeszesebb, legügyesebb embere, egy politikai irányú irata miatt, melyben Erdély kormányának véleménye szerint legczélszerűbb átalakítását tárgyalta ¹), vejével, Teleki Sándorral együtt a mult juniusban elfogatott s hűtlenségi kereset alá tétetett ²). Apor István, hajdani kincstartó meghalálozott. Haller István többekkel együtt Bánfy mellett Szebenben maradt, semmi rokonszenvvel nem viseltetvén a magyarországi fölkeltekhez. Jól tudta ugyan a fejedelem, hogy Forgách nem azon ember, ki minden igényeknek megfelelhetne s a tartományban magának kedvességet tudna szerezni; mert a fölött, hogy az erdélyiek átalában véve idegeneknek tekinték a magyarországiakat, s őket csaknem szintannyira gyűlölték, mint a németet, Forgách előkelő eredetére büszke, indulatos, izgága természetű s a boritalt is mód felett szerető ember vala. De mivel ott mindenesetre tapasztaltabb tábornokra volt szükség; ilyen pedig az erdélyiek közt, kik iránt a fejedelem különben is, nem alap nélkül, bizalmatlansággal viseltetik vala, nem találtatott, s a magyarok közől is ő látszék legtanultabbnak, s a tehetség benne nem is hiányzott: a

---

¹) Ld. ezt önéletirása végén II, 296.

²) Supplicatio. U. o. 416.

1705. fejedelem kénytelen volt őt nevezni ki oda fővezérűl. Hatóságát azonban csak a seregre s hadi munkálatokra szorította. Forgách, midőn Erdélybe indula, teljhatalommal kivánta ugyan magát felruháztatni, mert azt hitte, Bercsényi is függetlenűl intézkedik az éjszaknyugati vidéken. De a fejedelem, ismervén emberét s az erdélyiek féltékenységét, a tartomány polgári igazgatását egy országos tanácsra bízta, melynek tagjaiúl Barcsay Mihályt, Teleki Mihályt, Jósika Gábort, Sárossy Jánost s a szászok közől Kolosvárit oly utasítással nevezte ki, hogy Forgáchcsal egyetértőleg működjenek. De az egyetértés, mint alább látandjuk, nem sokáig tartott a tábornok s a kormánytanács között. Forgách a tavasz nyiltával, miután elébb Szamos-Újvárt elfoglalta, Medgyest kezdé vívni, s bár nem kevés veszteséggel, azt végre meg is vette. Ha innen egyenesen Brassó alá ment volna, valószinűleg azt is megveheté vala, mert serege ekkoron már mintegy 30 ezerre szaporodott, a németek pedig igen megréműltek. „De ő csak részegséggel, vendégséggel vesztegeté el az időt“. Utóbb Balázsfalvára szállítá táborát s onnan egy válogatott dandár által a verestoronyi erődöt is megvételé; minek következtében Szeben szorosan el lőn zárva [1]).

V.

Rákóczy pénzügyi viszonyai.

Míg az ország külön vidékein s Erdélyben ezek történnek vala, Rákóczy maga részint a pénz- és hadügy szervezésével, részint az újabban is megindított békealkudozásokkal foglalkozék. A nagyszombati ütközet fejleménye eléggé meggyőzte őt, hogy a betanított s jól fegyelmezett német hadak ellen a győzelmet korántsem biztosíthatja a síkra vezetett olyféle gyülevész, tudatlan hadak túlnyomó száma, melyek a portyázást, apróbb cselvetést ismerték ugyan még a törökkel folyt háborúkból, de a hadviselés taktikai módszeréhez semmit sem értettek; hogy tehát jó tisztekre, jól fegyverzett s fegyelmezett zsoldos hadakra van szüksége, hogy a nemzeti ügynek diadalt szerezzen. E végett mindenekelőtt elégséges pénzforrás teremtését kelle munkálatba vennie. A népre adót vetni, melynek nagyrésze a túlságos adóztatás miatt fogott fegyvert, eddigelé nem volt s még ezután sem lett volna eszélyes rendszabály, miután e nép küldé saját lovaikkal és fegyvereikkel az önkényteseket, ez állítá ki élelmöket is. 1705.

---

[1]) Hist. des revol. de Hong. V, 165., 198., 204. Cserey 327. kövv.

Pénzt eddigelé két forrásból merített. Ezek egyike volt a bányák nemes ércze. De a mit ebből merített, azt mind elnyelte a fegyvervásárlás Danczkában, a lőszerek előállítása s az udvari hadainak ruházatára szükséges posztó s egyéb szükségletek beszerzése. Sok pénzbe kerűlt az ólom is, mely az országban kevés találtatván, mint az arany s ezüst termelésére ezen érczek olvasztó hutáiban nélkülözhetlen kellék, szintén külföldről vala szállítandó. Ezt a fejedelem, szintúgy mint a posztót, Lengyelországon keresztűl leginkább Sléziából húzta, mely tartományt e végett, miként ez azt maga is szorgalmazá, eleitől fogva semlegesnek nyilatkoztatta. Másik pénzforrása volt a rézpénz, melyet a vert ezüst nagy szűke miatt, még a mult évben kezde veretni. E rézpénz, nehogy nagy súlya miatt használhatatlanná váljék, belértéke szerinti nagyságban nem verethetvén, előlegesen kikérte a megyék és városok megegyezését; mit megnyervén, kétfélét készíttetett. Az egyiket polturának, a másikat libertásnak nevezték el a közéletben, mivel egyik lapján e felirat állott: „pro libertate“. Másik lapján mind a kettő az ország czímerét viselte. A kisebb polturából tiz ment egy libertásra; emebből pedig nyolcz tett egy tallért. A császáriak e pénz miatt is ügyekeztek népszerűtlenné tenni a felkeltek ügyét, miként Heisternek a mult évi aug. 20-kán közzé tett kiáltványából fentebb láttuk. Erdélyben az annál népszerűtlenebb volt, mivel azt hitték, Rákóczy és Bercsényi a magok számára gyűjtik az aranyat,

1705. ezüstöt [1]). Hitték ezt sokan, noha, mint alább látandjuk, alaptalanúl, Magyarországban is; de bár e körülmény nem maradhatott titokban a fejedelem előtt, a mindinkább növekedő költségeket másként fedezni képtelen lévén, kénytelen volt azontúl is folytatni a fonák pénzügyi rendszert.

E pénznek eddigelé nem volt kényszerített folyama, s úgy látszik, egynémi nehézség fejlett ki körülötte a forgalomban. A fejedelem, e bajon segítendő, s a tervben lévő hadi reformok szükségleteire azt még nagyobb mennyiségben s biztosabb folyamba tenni kivánván, mindjárt a nagyszombati ütközet után, 1705-ki január 1-jén a fontos tárgyat a Lévára maga mellé gyűjtött kormánytanács elejébe terjesztette, kivánván, hozna végzést, mely a rézpénznek kényszerített folyamot adna az országban. Széchenyi érsek, ki, mint mondók, a selmeczi értekezlet után is a fejedelem mellett maradt, sőt ez időtájban némi kedvet is mutatott Leopoldtól elszakadni, úgy látszik, szintén részt vett e tanácskozmányban, s nagyon ellenzé a rendszabály meghozatalát. „A mi a rézpénzt (mit kongónak, az ezüst pénzt pedig pengőnek neveztek) illeti, — írja január 9-kén Léváról Pálffy János bánnak, — eléggé voltam érette, hogy eltörűltessék, megmutatván, abból minemű kára és romlása lészen az országnak;

---

[1]) A jó Cserey, hazájában annyi önzésnek tanúja, kivált az öregebb Teleki Mihály és Apor István mellett, azt hitte, Rákóczynak is, kit egyáltalában nem kedvelt, inkább maga, mint a közjó felé hajlik a keze; s nem tudván, mi végre megy Lengyelországba az arany, ezüst, ekként gyanúsítja őt: „És hogy inkább a jó monetát maga utolsó szükségére reserválhassa, kit nagy bőséggel Lengyelországba átkülde, és ott nagy úri jószágokat vásárla. (Ez nem igaz; mert Jaroslawot ajándokúl kapta, mint látni fogjuk, a franczia királytól,) Bercsényi tanácsából rézpénzt verete, tiz, négy s egy polturásokat s nagyobbakat, kit közönségesen libertásnak nevezének, mert a pénz egyik felén az van nyomtatva: „pro libertate“. Ezzel a rosz pénzzel bőven kezde fizetni a hadaknak; meg is tiltá mind Magyarországban, mind Erdélyben, az ezüst pénzzel ne éljenek; ő pedig maga számára, hol ezüst pénzt kaphatott, libertással mind felváltotta“. 341. l.

1705.

de szivök már megkeményedett. Mindazáltal már fehér jó pénzt is bocsátanak ki s fizetnek vele“ [1]).

A végzés tehát meghozatott; és, mint Rákóczy emlékirataiban olvassuk, elég jó sükerrel. Ő ugyan tartóssága iránt nem ápolt vérmes reményeket; nagy megelégedésére vált mindazáltal, hogy a bányákból nyert aranyat, ezüstöt fegyver s posztó beszerzésére fordíthatá, s képessé lett hadait jobb karba állítani. Maga Széchenyi is kénytelen volt elismerni az eredményt. „Édes méltóságos fiam uram, — mondja idézett levelében, — mennél tovább halad ezen mozgalmak kiegyenlítése, annál veszedelmesebbnek látom lenni; mert ezek naponkint mind jobb rendbe veszik magokat, regementeket állítanak s fizetik hadaikat, német, franczia instructorok vannak köztök, gyakoroltatnak, naponkint hozzá szoknak a hadakozáshoz“.

A fejedelem február végnapján (1705) nagy ünnepélylyel ment be Egerbe; és néhány nap mulva Konstantinápolyon s Erdélyen át marquis Desalleurs franczia tábornok érkezett hozzája, azontúl Lajos király állandó követe minőségében maradandó mellette. „Azt hittem, fegyvert, tiszteket és pénzt is hoz, — mondja Rákóczy; de csak két mérnöktiszt, Le-Maire és Damoiseau, vala kiséretében. Feladata volt, részletes tudósítást adni urának a magyar hadi állapotokról; mi végett egy, kérdésekkel teli emlékiratot nyújtott be a fejedelemnek a háború folyamáról, a várakról, a fegyvergyárakról stb. [2]).

Hadszervezete s tábori viszonyai.

Ennek tudósításaiból értesülünk, miképen a fejedelem még Egerbe érkezte előtt, febr. 15-kén a megyékben zsoldot kiáltatott, nyolcz libertást a gyalognak, tizenkettőt a lovasnak havonkint, s élelmezést a táborzás alatt. A nép nagy számmal jelentkezvén, a főispánok által egy évre zsoldba fogadtatott, s örömrivalgások közt tette le a hűségi esküt, s

---

[1]) Miller e. h. 137.

[2]) Hist. des revol. V, 206.

1705. aztán egy havi zsolddal a behívatásig hazabocsáttatott. E megyei hadaknál sokkal nagyobb gondot fordított a fejedelem udvari testőr-hadaira, a német ezredekre, a franczia granátos és a vadász osztályokra. Testőr hada ezer karabélyos lovasból és két ezred gyalogból állott, melyeknek egyike kék, másika vörös egyenruhájú, mindegyike 1200 főből, jobbára a fejedelem munkácsi uradalmabeli jobbágyaiból vala szerkesztve, s „palotás“ nevet viselt. E gyalog hadat a fejedelem Szentiványi János dandárnok és báró Limprecht alezredes, Murányvár egykori parancsnokának vezényletére bízta, ki, miután a várat feladni kényteleníttetett, a fejedelem szolgálatába állván, végiglen példás hűséggel ragaszkodott hozzá.

A német ezredek számszerint nyolcz lovas és ugyanannyi gyalog zászlóalj a német szökevényekből s a fejedelem szolgálatába állott foglyokból s azon magyarokból szerveztettek, kik elébb a császári ezredekben szolgáltak. Ezen zászlóaljak egyenruhás, jól fegyverzett s fegyelmezett és német, vagy legalább németűl tudó tisztek alatt álló legénysége, a megyei hadaknál nagyobb zsoldot húzott.

Újonnan szervezte a franczia granátosok osztályát is, mely a nagyszombati csatában száznyolczból hatvanra olvadt, s tiszteit is mind elveszté. A megmaradtak mellé most ugyanannyi magyart válogatott ki seregéből, érdekében állván, hogy Bécsben híre legyen, miképen franczia hadi test is szolgál zászlai alatt. E jól fegyverzett osztály legénysége havonkint 12 libertást kapott zsoldúl. — A vadászosztály magvát egy nemes ember alkotta, ki a tavaszon jól betanított 60 vadászszal lepte meg a fejedelmet. Ezeket ő kétszázig szaporítván, testőr-hadához kapcsolta. Volt még egy körülbelül 200 főből álló török s krimi tatár had is a fejedelem zsoldjában, kiknek parancsnokává a szerzetes báró Andrássy Miklós lőn. A szabadságszeretet hozta őt klastromából a táborba, hol magát több ízben kitűntette bátorsága által; csuháját azonban mint katona is megtartá. Látván, hogy a nagy részben protestansokból álló hadi nép előtt nincs tekintélye, önként ajánlkozék e tatárcsapat vezéreűl, mely őt aztán dervis ezredesnek nevezé s nagy tiszteletben tartá. Desalleurs marquis szerint, 1705. tavaszán a felkeltek hadi ereje hat karabélyos, nyolcz német és száznégy mezei, lovas- és a két palotás, nyolcz német és ötvenhat mezei gyalog zászlóaljból, számszerint (az erdélyieken kivül) 44,800 főből állott, a granátosok és vadászok osztályain kivül; mind ezek közől azonban csak 1400 lovas és 5300 gyalog vala jól fegyverkezve s fegyelmezve. Maga a fejedelem 75 ezer gyalogra, lovasra teszi zsoldosainak összes számát [1]). 1705.

Hadban e szerint nem, de annál inkább szenvedett hiányt jó tisztekben. Bonac marquis, a Lengyelországban székelő franczia követ, küldött ugyan neki néhány franczia tisztet, kik közől a fejedelem Fierville d' Hérissi lovagot, La Motte ezredest, ki Vauban marechal segédje volt, De Rivièret, ki Érsek-Újvárt erődíté meg, Barsonville, Saint-Just, D'Absac, Bonefous, Chassant tiszteket, s a már említett Le Mairet és Damoiseaut dicsérettel említi. „De a többiek — úgymond, — kik Konstantinápolyból vagy Lengyelországból, Fériol és Bonac követek egyáltalában nem biztos ajánló leveleikkel jőnek vala hozzám, szerencselovagok voltak, kik idegen neveket vőnek fel, hogy az uraiktól, tisztjeiktől lopott okleveleknek hasznát vehessék. Ezek viseletökkel gyalázatára váltak nemzetöknek, s attól csak elidegeníték a magyarokat. Mihelyt látták, hogy kényök-kedvök szerint nem élhetnek, Lengyelországba távozának“. A német szökevények közől, miután Czelder Orbán, bár szintén ilyen, de különben mint szigeti fi, magyar volt, csak Roth János ezredest, ki elébb, mint császári tiszt magyar nőt vett, emeli ki a fejedelem, mert a többi, három-négy hadnagyot kivéve, mind csak altiszti rangban szolgált elébb a császári seregben, kik

---

[1]) Hist. des revol. V, 208. kövv. Desalleurs tudósítása Fiedlernél II, 457. kövv.

1705. csak jobbak híjában emeltettek magasabb rangokra; de nagyobb bizodalmat nem érdemlének. Egy Brémer nevű ezredest, ki Scharodi példájára ez évi juniusban, Imsodnál lett árulóvá, agyon is lövetett.

E körülmények közt eleitől fogva oda fordítá gondjait a fejedelem, hogy magyarokból képezzen mennél több alkalmas tiszteket. E végett nagy udvart tarta, hogy a nemességet oda édesgesse, s mennél több nemes embert ügyekezett fogadni szolgálatába. Hogy pedig a hadi pályát velök megkedveltesse, mihelyt a hó elolvadt, táborba szálla velök, előttök gyakoroltatá franczia gránátos osztályát s palotásait, s a mint egyikben s másikban hajlam támadt a rendes szolgálatra, azt mindjárt fölvette testőr hadába. De a többi tábornokok e jó példát nem igen követték hadtesteik begyakorlására [1]).

A békealku újabb felvétele.

E hadi foglalkozások közt, melyekkel a telet és tavaszt Egerben tölti vala, a béke ügyét sem hanyagolá el, a mennyire tőle függött, a fejedelem. Széchenyi érsek, ki részint Léván, részint Gácson telelt, nem vévén választ Bécsből az oda még Selmeczről írt leveleire, a béke ügyét újabban is felélesztendő, Bogyay György udvari nemes szolgáját küldé fel Bécsbe, tudatván ott általa, hogy csak úgy lehetne remélni a felkeltek békére hajlását, ha a sérelmek orvoslatának átalános igéretén felül, részletesen is külön minden főbb panaszaikra nézve, értésökre adatnék, mi módon szándékozik az udvar azokat megszűntetni, s e nyilatkozatot a közbenjáró külhatalmak eleve is biztosítanák. Gróf Kaunicz meghalálozván, gróf Harrach lőn a császári tanács elnökévé, ki Vizával, Szirmayval és Okolicsányival több ízben értekezvén, az érseket fölszólítá, kérne egy újabb értekezletet Rákóczytól. Az érsek e kivánatnak febr. 24-kén felelt meg, tudatván a fejedelemmel, hogy segédbiztosai is nemsokára leérkeznek [2]).

---

[1]) Hist. des revol. e. h.

[2]) Hist. des revol. II, 290. Széchenyi lev. Millernél e. h. II, 143. l.

1705. Ezt követőleg az angol és hollandi követek által jelenté ki az udvar, miként szándékozik eljárni a külön sérelmek orvoslatában. Előre bocsátván, hogy ő felsége újabban is kinyilatkoztatta, miképen az angol királyné és hollandi szövetséges státusok közbenjárását szívesen elfogadja, s mindent megtenni hajlandó, mi a fölkelteket a tökéletes helyreállítás biztosságáról meggyőzheti, azokon felűl, mik már a junius 20-kai leiratban foglaltatnak, különösen a következőkről biztosítják az ország rendeit: a katonaság régibb kihágásai felett ő felsége szigorú vizsgálatot tartat s teljes elégtételt adat; a jelen kihágásokat, mik a háború elmaradhatlan következményei, a helyreállítandó béke maga is megszűnteti, a jövőben pedig gondja lesz reá, hogy a zsoldosok szigorúan megfékeztessenek, mi iránt a rendekkel bővebben fog tanácskozni a legközelebbi országgyülésen.

Mi a király benlakását illeti, újabban is kijelenté a császár, hogy József ifjabb király Magyarországban fog székelni, s az országgyülést minden három évben, sőt gyakrabban is összehívandja. A királyválasztásra nézve megmarad elébbi nyilatkozatánál, minthogy az osztrákház örökösödése nem is új, hanem századok óta érvényben van, s az utolsó pozsonyi országgyülésen nem is történt egyéb, mint hogy az határozottabban az elsőszülött ágára szoríttatott. A magyar kormányt illetőleg, ne kételkedjék az ország: ő felségének határozott akarata a jövőben, valamennyi erre vonatkozó törvényt lelkiismeretesen megtartani; a törvényszékek, az udvari kanczellária már is e törvények szerint működnek; titkos tanácsába is több magyar urat szándékozik kinevezni ő felsége. A mi azon panaszt illeti, hogy a karlóczai béke a magyarok befolyása nélkül köttetett, annak oka abban fekszik, mert a török háborút épen a magyarok pártütése idézte elő. Ezen kérdést egyébiránt a jövő gyülésen a rendekkel azok megelégedésére kész a császár elintézni. Az amnestiáról, a hivataloknak egyedűl magyarokra ruháztatásáról, a hazafiaknak érdemszerinti megjutalmazásáról, újra is min-

1705. denkit biztosít ő felsége, valamint arról is, hogy az egyházi javadalmak betöltésénél a nemesekre kiváló figyelem leend.

A protestansok vallása tekintetében elébbi nyilatkozatára hivatkozik. A nádori és kanczellári tiszt tekintélyét teljesen helyreállítani eltökélt szándoka, s az iránt a gyülésen közakarattal végezend a rendekkel; ugyan ezt fogja cselekedni a magyar udvari kamara függetlensége tekintetében is, úgy intézendvén azt el az országgyülés közbejöttével, hogy panaszra ne legyen többé ok. A só ügyét illetőleg, valamint annak árát már leszállította, úgy a többi visszaélések megszüntetését is a rendek tanácsa szerint fogja elrendelni. Az adó tárgyában újra is kijelenti, hogy azt csak a rendek tanácsával és megegyeztével fogja ezentúl kivettetni.

Az új szerzeményt az országhoz, minden kivétel nélkül visszakapcsolandja; az egyes javakra nézve, melyek ezen visszaszerzett országrészekben léteznek, eddig is az volt a fiscus utasítása, hogy azokat régi birtokosaiknak visszaadja, mihelyt jogaikat kimutatják; erre nézve ezentúl egyedül csak az ország törvényei fognak szabályul szolgálni. Arról, hogy a magyarok külföldre ne idéztessenek, s meghallgatás és elmarasztalás előtt el ne fogassanak, az országgyülésen bővebben kellend tanácskozni. Azt mindazáltal előleg is kijelenti a császár, hogy a birtokjogok tekintetében az igazságot szigorúan fogja kiszolgáltatni. Ha a szükségtől kényszerítve, némely koronajavakat elzálogosított, az országgyülés tanácskozzék azok kiváltása módjáról. A királyi városokra s köztök a bányavárosokra is atyai gondot fordítand. A jászok, kunok s hajdúvárosok ügyét az országgyülés intézze el. A követek úgy hiszik, hogy ezen engedményekkel, melyeket az angol királyné s a hollandi szövetséges rendek közbenjárására tett a császár, minden békét kivánó meg lehet elégedve; szükség tehát, hogy a magyarok, miután a közbenjárást ünnepélyes alakjában elfogadták, ezekről szintén nyilatkoztassák ki véleményöket.

Miután Viza, Szirmay és Okolicsányi is lejöttek Bécsből, az érsek velök Egerbe ment s a fentebb közlött pontok felett ismét megkezdé a fejedelemmel s biztosaival az alkudozást. A felkelt rendeknek azonban ezekre nézve az volt a válasza, hogy mind ezek már Bocskaynak, Bethlennek, Rákóczy Györgynek is megigértettek, s a törvényekbe is befoglaltattak, úgy hogy azok nem is tekinthetők új engedményeknek, hanem csak végrehajtást várnak; a fő nehézség tehát csak abban van, hogy valamint e pontok annyi régibb szerződések és törvények után sem nyertek soha teljes végrehajtást, úgy most sem lehet bízni, hogy azok igéret szerint végrehajtassanak, ha a végrehajtást külhatalmak nem biztosítják. Ők puszta közbenjárással ennélfogva nem lehetnek megelégedve, hanem forma szerinti kezességet kivánnak, s pedig nem egyedül az angol s hollandi, hanem a svéd és lengyel hatalmasságok részéről is. E nélkül mint eddigelé, úgy ezután sem fognak egyezkedni. 1705.

Az érsek mind ezt hűségesen megírta Bécsbe, nemcsak Eugen herczeg, Harrach és Scalvinioni minisztereknek s a közbenjáró követeknek, kérvén, sürgetvén őket, birják a császárt a külbiztosítás elfogadására, hanem magának a császárnak is, kijelentvén neki, hogy miután az sem új, szokatlan dolog, sem kisebbségre nem válhatik ő felségének, a béke pedig csak ettől függ: ő készebb tűrni, bár mint rágalmaztassék is e könyörgése miatt némelyektől, mintsem megszűnjék tovább is esedezni előtte, fogadja el a béke ezen egyedűli eszközét, a külhatalmak kezességét [1]).

Az érsek e levelet ápril 28-kán írta; de mire az Viza és Okolicsányi által, kikre az ügy szorgalmazását szívökre kötötte, Bécsbe felvitetett, Leopold császár és király már a halállal vívódék, mely május 5-kén véget vetett 65-éves életének, s majd 49 évig tartott országlatának. Mondják, egy ízben azon óhajtását fejezte volna ki, hogy története hibáival

---

[1]) Az érsek levelei Millernél e. h. II, 143—164. Hist. des revol. II, 289—329.

1705. együtt irassék meg, miszerint fia abból tanúságot meríthessen. És valóban, hosszú uralkodásának története nyújthat is elég üdves tanúságot minden fejedelemnek, hangosan hirdetvén, miszerint fényes győzedelmek, hódoltatások, új szerzemények, szóval, a hadi szerencse korántsem elégséges arra, hogy valamely fejedelem népei által szerettessék, emléke azoknál tiszteletben, áldásban maradjon; s hogy erre csak azon fejedelem tarthat számot, a ki népei jogait szintén tiszteletben tartja, s azok erkölcseit, jellemét, meggyőződéseit, ősi hagyományait, szóval, egyéniségét tanulmányává tévén, kormánya rendszabályainál ezeket nem hagyja ki a számításból; nem erőszakolja, hanem gyöngéd kimélettel tartja szem előtt minden intézkedéseiben, még akkor is, midőn a kor s körülmények újításokat igényelnek. Jóllétben, míveltségben minden nép kiván haladni, s eszélyesen vezetve, emberi természeténél fogva nem lehet idegen a czélszerű újításoktól, ha azok az ő meggyőződéseivel, vágyaival, egyéniségével összhangzólag intéztetnek.

MÁSODIK FEJEZET.

I József országlata 1705—1711.

I.

170. Békekisérlet.

József a férfikor virágában, 27 éves korában vette át örökös országai kormányát. Ő már gyermek-éveiben is mutatott némi önállóságot, midőn az udvari cselszövények kedvelt tanítóját, az érdemes Rummelt, egy jezsuitával törekedtek fölcserélni: „ha e tanítót tőlem elveszitek, mondá, én többé semmit sem tanúlok.“ Őszinte békehajlamait s eltökélt akaratát a nemzet jogai s törvényeinek megtartása iránt ő már atyja életében is többféle módon kijelentette; de, bár némely miniszterek erőszakot javasló tanácsait roszszalá, megkötve koronáztatásakor mondott esküje által, míg Leopold élt, a kormányügyekbe nem avatkozhaték. Mihelyt azonban magát a hatalom birtokában látá, e tanácsosokat, kik ellen, mint említők, kéz alatt a porosz udvar által is izgattatik vala, a kormánytól azonnal elmozdította. Kollonics esztergomi érseket, ki Leopoldra végiglen nagy befolyást gyakorolt, teljesen mellőzé; a magyar ügyek vezetését Harrach miniszter kezéből kivévén, a békés irányú Salm herczegre bízta. Kiváltképen pedig a béke s háború ügyeiben egyaránt helyes nézetű Eugen herczeg tanácsaival kezde élni. Ezek szerint Heister tábornagyot, kit a magyarok, kegyetlensége és gőgje miatt, mindenek felett gyűlöltek, s részben azért is, mert hadseregét, daczára nagy-szombati győzedelmének, néhány hónap alatt tönkre juttatta, — mindjárt kormánya

1705. elején visszahívta, s helyébe Herbeville tábornagyot küldé be a hadak vezérletére.

Az elveket illetőleg, melyek szerint a békét helyreállítani s az országot kormányozni szándékozék, el volt ugyan tökélve, fentartani az 1687-ki törvényeket, melyek a királyság örökségére s az ellentállási jog eltörlésére vonatkoznak, s azonképen a koronához visszakapcsolt Erdélyben is fentartani kivánta a maga jogait; de nem kevésbbé szilárd akaratot nyilvánított az iránt is, hogy a törvényességet az ország jogaira nézve helyreállítsa, a sérelmeket orvosolja, s a törvényes kivánatokat teljesítse. Ezen értelemben közlé József mindjárt kormánya első napjaiban szándékait a nádorral, ki aztán máj. 18-kán kelt nyilt levelében az országnak tudtára adá, hogy nádori tisztén̈él fogva az új fejedelemnél a köz bajok orvoslatát szorgalmazván, tőle oly választ vett légyen: miképen az egész ország tudhatja, hogy neki a boldogult császár életében semmi része sem volt a kormányban; azon jog és törvénysérelmeket tehát, melyeket az ügyeket intéző tanácsosok eddigelé elkövettek, neki senki sem fogja felróhatni. Ő el van tökélve, mind azt szentül megtartani, mit koronáztatásakor fogadott, mi hitlevelében foglaltatik; mihelyt a körülmények engedik, az országgülést azonnal egybehívja, s hitlevelét a törvénykönyvbe igtatandja. És miképen maga el van határozva a törvényt mindenben megtartani, szintúgy reméli, hogy az ország rendei sem késnek letenni hűségesküjöket. A nádor tehát felszólítja a rendeket, siessenek megragadni az alkalmat, mely a sokat szenvedett haza bajainak békés orvoslatára nyújtatik; Isten és világ előtt kijelentvén egyszersmind, hogy a kik a szabadság örve alatt hazájok pusztításától megszünni nem akarnának, mint ellenségek, fegyverrel fognak kényszeríttetni a békére, nehogy e tűz vég veszedelemre juttassa a hazát [1]). Ugyanezen értelemben nyilatkozott József b. Pfeffershoven tábornok s budai hadi kormányzónak is, ki a fejedelem szavait még a nádor előtt közzé tette az országban [1]). 1705.

---

[1]) Katonánál: XXXVII, 30.

Esztorházy nádor ennek következtében a maga törvényes közbenjárását a fölkelteknél még egyszer megkisérlendő, Jeszenszky nádori titkárt e biztosításokkal tüstént Egerbe küldé Rákóczyhoz. Jeszenszky, az udvar megegyeztével Szirmay Istvánhoz vala utasítva, hogy vele együtt tegye az előterjesztést a fejedelemnél; mi arra mutatott, hogy Szécheny, érseket, kinek munkálatai eddig czélra nem vezettek, mellőzni szándékoznak. Az ajánlatnak azonban most sem lett sikere. A biztosok oly válaszszal tértek vissza, hogy mielőtt az ország a József hitlevelében tett igéretek végrehajtásával megelégedhetnék, magának a József királyságának kérdésével kell tisztába jőni; egyébiránt a hitlevélnek ama záradéka is aggodalomban tartja a rendeket, melyben az mondatik, hogy a király oly módon kötelezi magát a törvények megtartására, „a mint ezeknek értelme és gyakorlata felett a király és a rendek megegyeztével az országgyülés végezend.“ E záradék, úgy mondák, kaput tár arra is, hogy az udvar, kedvező körülmények közt, a maga előnyére bár melyik sarkalatos törvénynek is új értelmet adjon.

Az udvar ennél fogva ismét igénybe vette Széchenyi érsek működését, s a közbenjáró angol és hollandi követek által is felszólíttatá őt, fordítaná oda ügyekezetét, hogy József királysága s hitlevelének érvénye kérdésbe többé ne hozassék; mert félni lehet, nehogy ha e dolog tovább is feszegettetik, a királynak békés szándokai mindjárt kormánya kezdetén megváltozzanak. Működjék az érsek abban is, hogy a fölkeltek elégeljék az angol és hollandi hatalmak ünnepélyes közbenjárását, illetlen lévén, még más hatalmak kezességét is kivánni az új császár igéreteinek biztosítására, ki

---

[1]) Katonánál: XXXVII, 34. Katona ez időből Rákóczy egy levelének, melyet Józsefhez írt volna, kivonatát is közli. De ez, ha nem koholt, mindenesetre későbbi levél.

1705. eddigelé annyi bizonyítványait adta a magyar nemzet iránti jó akaratának, hogy bűn lenne őszinteségében kételkedni. Az érsek bár neheztelését elébbi mellőztetése miatt el nem titkolhatá, csak hazafiúi érzelmeire hallgatva, ismét érintkezésbe lépett Rákóczyval; s ennek válaszát vévén, tudatá az udvarral, s a közbenjáró követekkel, miképen a magyarok semmit inkább nem óhajtanak a békénél, mely jogaikat, szabadságaikat biztosítsa; és minthogy a békére ő felsége is hajlandó, kivánságuk oda czéloz, küldene ki az udvar mennél elébb békés hajlamú biztosokat, kikkel értekezhessenek, addig is pedig, míg az egyesség valahára megtörténhetnék; minden további hadi működés azonnal függesztessék fel [1]).

És valóban, voltak is számosan a rendek között, kik József békehajlamait, melyekről a nádor s a budai kormányzó leveleiből szintúgy mint Szirmay és Jeszenszky híresztéléseiből értesültek, felhasználni kivánták a béke helyreállítására. Rákóczy, ki a haza javát önzetlenül óhajtván, mindenben a rendek többségének akaratát kivánta teljesíteni, ezék békevágyáról értesülvén, kérdést intézett a megyékhez az angol és hollandi hatalmak közbenjárása iránt. A megyék azt egy értelemmel elfogadandónak vélték, úgy mindazáltal, hogy az udvar azokon kivül még a svéd és porosz királyok kezességében is megegyezzék [1]). A fejedelem tehát, nehogy bárki által is arról vádoltathassék, mintha „magán érdekeit a közjónak elejébe tenni kivánná“, jul. 1-jén ócsai táborából az ország rendeinek szept. 1-jére a Rákosra közönséges gyülést hirdetett. Ő, úgymond meghívó levelében, valamint elejétől fogva a haza köz javának keresésére szentelte minden ügyekezetét: a szerint most is, bár mire forduljon a dolog, a köz akarattól el nem vonja magát, és miként eddig sem titkolt el semmit a közügyben a nemes haza lakosaitól, úgy

---

[1]) Millernél e. h. II, 177. 178. 182.

[2]) Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's I, 282 (Österr. Geschichtsquell. Diplomataria et Acta) IX. köt.

1705.

most is csak a közakaratot kivánja zsinórmértékül nézni intézkedéseiben. Ezen kivül még a protestans rendek követeinek a mult évben, Gyöngyösön adott szavát is beváltani szándékozék valahára, mely szerint vallási panaszaik elintézésére egy közgyülést igért vala[2]).

Rákóczynak még nincs reménye a békére.

A fejedelem mindazáltal egyátaljában nem osztozott a rendek vérmes reményeiben a béke megkötése iránt. Ő ugyan nem kételkedett Józsefnek, kit személyesen is ösmert, jó indulatában, „melylyel — mint a Széchenyi érsekhez aug. 17-kén kelt levelében írja — a magyar nemzet iránt nemcsak viseltetik, hanem szánakodni is látszik annak szerencsétlenségén“ [3]). De azt még sem hitte, hogy József, e jó indulata mellett is képes legyen a már oly mélyen gyökerező kényuralmi rendszert annyira megváltoztatni, hogy Magyarország alkotmányos szabadsága minden más hatás hozzájárulta nélkül eléggé biztosíttassék. Ezért, bár nem vonta kétségbe a császár őszinteségét, még sem bízott egyedül az ő igéreteiben, s ezek mellett még két dolgot mulhatatlannak látott a nemzet biztosítására: a külhatalmak formaszerinti kezességét és Erdély függetlenségét ha nem is a magyar koronától, legalább a bécsi kormánytól. Úgy lévén pedig meggyőződve, hogy e föltételeket a bécsi kormány nem fogadja el: ő is inkább azon időre kivánta halasztani a kiegyezkedést, midőn majd a közönséges béke tárgyaltatik, melybe, a franczia királytól vett újabb igéretek szerint is, mind ő maga, mint erdélyi fejedelem, mind Magyarország szabadságainak biztosítása be volna foglalandó.

A franczia király ugyan is, Desalleurs követe által értesűlvén mind a bécsi udvar, mind a magyarok békülési szándokáról, azt minden módon ügyekezett meggátolni, Chamillard statustitkára által már május 19-kén értesíté báró

---

[1]) Katonánál e. h. 36. Hist. des revol. V. 244.

[2]) Millernél e. h. II, 186.

1705. Kökényesdi Vetésy Lászlót [1]), a fejedelemnek Párisban lévő követét, miszerint azon reményben, „hogy a fejedelem a császárral a közönséges béke előtt meg nem egyezik, újabban is igéri neki, hogy őt minden lehető módon fogja gyámolítani, minek azonnal jelét is adandó, a hadi segélyt havonkint tiz ezer tallérról ötven ezer fontra emelé“ [2]). A franczia király ezen igéreteit egyenesen is tudtára adta Desalleurs követ által Rákóczynak, ki midőn azt jul. 8-kán, Veresegyházán kelt levelében a királynak megköszönte, egyszersmind értesíté őt, hogy bár a bécsi udvar békeigéretei után a rendeket, véleményök bővebb megértése végett, kénytelen volt is egybehívni, mindazáltal óhajtása és meggyőződése ellen történnék, ha ezek a békét csakugyan megkötnék [3]). Még világosabban fejezte ki értelmét a három héttel később Vetésyhez írt levelében. „A békességnek dolga — úgymond — mindazon állapotban vagyon, melyben Kegyelmed hagyta; és jóllehet én hasznát Magyarországnak ebből teljességgel nem látom, mindazonáltal én ezen ügynek vezére, nem ura lévén, hogy ha Magyarországnak tetszik, távoztatnom nem lehet . . . de mind ezekben csak az időtől kell, úgy látjuk, várni; én soha javallani édes hazámnak nem fogom, hogy csalárd ellenségének hitelt adjon . . .“ Elmondván aztán, hogy hadaival az ellenségre indúl, hozzá veti: „a békességnek állapotja teljességgel a közelgő operatióktól függ, jól tudván, hogy ha az ellenség szerencsés lesz, felfuvalkodott szokása szerint, az eddig tett igéretétől is eltávozik; hogy ha pedig fegyverünknek ad Isten szerencsét, bizonyos lehet benne az elector (bajor fejedelem), hogy ezen nemzet nemcsak a békességet visszaveti, de még a választásról s interregnumról is kérdést fog tenni . . .“ [4]).

---

[1]) A magyar források (Pray : Ep. Pr. III, 585.) őt Vitéznek nevezik; maga így jegyzi alá magát: Ladisl. Vetésy de Kökényesd.

[2]) Fiedler e. h. I, 281.

[3]) U. annál II, 452.

[4]) U. annál I, 282.

De midőn ekként el vala határozva, a békét jelenleg, kellő kezesség hiánya miatt, nem pártolni, s nemzetének ügyét inkább a közönséges békekötésre halasztani, egyszersmind az iránt is elégséges biztosítást kivánt szerezni magának s a nemzetnek, hogy ügyök kétségtelenűl befoglaltassék egykoron e közönséges békébe. A francia udvar eddigi igéretei mind csak átalánosak és szóbeliek lévén, élénken panaszkodik egy más, szintén Vetésyhez írt levelében, miképen „bujdosásától fogva nem nyerhette meg a franczia királytól, hogy vele forma szerint szövetséget kössön, vagy csak irásban biztosítást adjon, hogy Magyarország nélkül Ausztriával nem köt békességet. Biztosítá ugyan nem rég követe által, hogy az ő, mint erdélyi fejedelem, követét, részeltetni kivánja a kongresszusban, s tudta nélkül meg nem alkuszik, de mi haszna — úgymond, — ha irásban semmi sincs, a mit az országnak megmutathatna.... Azt gondolják-e, hogy minden azon 50 ezer font, és hogy avval bizonytalanra vettetik vele Magyarország dolgát?“ Kivánja ennélfogva, hogy a franczia király s a bajor fejedelem, irott biztosítást adjanak neki a következő pontok felett: 1. Vele, mint erdélyi fejedelemmel, örök védő s támadó szövetséget kötnek; a békességről addig nem alkusznak meg, míg Magyarország az osztrák háztól el nem szakad, vagy minden törvényes igazságait másként meg nem nyeri; s nála nélkül az alkuba nem is ereszkednek. 2. Ha az ország elébb kénytelen lenne békét kötni, akkor annak elszakadva lévő része Erdélylyel együtt teljes felsőségi joggal az ő kormánya alatt marad, holta után a rendek szabadon választhatván fejedelmöket. 3. A mostani pénzsegély addig foly, míg a háború tart. 4. Ha fogolylyá lenne, kiszabadítják; ha kénytelen lenne kibujdosni, Lengyelországban személyének biztosságot s annyi jószágot szereznek, hogy abból a vele lévőkkel állapotjához képest elélhessen. Ezekre pedig a gyülésig, melyet legalább szeptember végéig vontatni fog, határozott választ kíván[1]). 1705.

---

[1]) Fiedler e. h. I, 284. kövv.

1705.

A békealku előtti hadakozások.

Míg a gyülés ideje s a bécsi udvar válasza az ellenségeskedés fölfüggesztése iránt megérkeznék, a dunántúli megyékbe szándékozott átrándúlni a fejedelem. Ő e végett már a tavaszszal hidat veretett Paksnál a Dunán, melynek balpartján Eszterházy Dániel, jobb partján Bottyán tábornok őrködék egy-egy hadosztálylyal. Bottyán, ifjuságában diákból a császári seregben katonává szegődvén, vitézsége által Badeni Lajos és Savoyai Eugen alatt ezredesi rangra emelkedék, s mint említők, még a mult évben állott a felkeltekhez. Ő józan, gondos tiszt vala, kinek, mivel katonáit fegyelemben tartá, a nép előtt is nagy volt kedvessége. A ráczok felette féltek tőle, azt hivén, hogy fegyver, legyen az kard vagy golyó, nem hat be testébe. A fejedelem egy franczia mérnöktisztet rendelt vala melléje, hogy a jobb parton egy hidfőt építsen. Bottyán azonban, ahhoz jobban vélvén érteni, a maga esze szerint hányatott fel némi sánczokat, melyeknek gyöngeségét nemsokára saját kárával tapasztalta. Épen azon időben ugyanis, midőn a fejedelem Ócsára érkezett, Glöckelsberg tábornok őt a Dunántúlra kelésben meggátolandó, egy dandárral a hidfőt megtámadta. A rosz mű nem sokáig állhatá ki a budai nagy ágyúk rontó hatását, s Bottyán kénytelen lőn a hídon átkelni, melyet nyomában az ellenség azonnal fölégetett [1]).

A fejedelem tervét ekként meghiúsúlva látván, Vácz felé vezette hadait, mert Bercsényitől, ki a Vág vidékén táborozék, ugyanazon időben értesűle, hogy Herbeville tábornagy, miután hatezernyi dán haddal megerősödött, a rég ostromzár alatt lévő Leopoldvárat szándékozik megsegíteni s ellátni élelemmel. A tudósítás csakhamar valónak bizonyúlt be. Az udvar, bár békét óhajta, a hadi munkálatok előleges felfüggesztésében nem akart megegyezni. Rabutin, mint említők, Erdélyben már csak Szeben, Brassó és Fogaras védelmére kényteleníttetett szorítkozni, s állapota e három helyt is oly veszélyes vala, hogy ha gyorsan meg nem segíttetik, Erdély menthetetlenűl egészen kisikamlik a császáriak kezéből. Az udvar tehát attól tartván, nehogy e tartomány, ha a császáriak abból egészen kiűzetnek, ismét elszakadjon a magyar koronától, s azt Rákóczynak átengedve, kényteleníttessék a békét megkötni, Herbevillenek utasításúl adta, hogy e tartományt minden áron megsegíteni ügyekezzék. E végett növeltetett serege is a hat ezer dánnal. Herbeville a Csallóközben, Komárom táján készűlt a nehéz feladatra; s addig is, míg számára a pénz és egyéb szükségletek megküldetnének, a szintén szorúlt állapotban lévő Leopoldvárt kivánta fölmenteni. 1705.

---

[1]) Ezen erőd veszedelme előtt Bottyán Tolnán és Somogyon át a Szerémségbe, Szlavoniába, le egészen a Száváig a ráczok ellen intézett portyázást, s onnan nagy zsákmánynyal térvén vissza, míg maga Bottyán várán dolgoztatott, hadainak egy-egy osztálya által Szegedet, Péterváradot és Földvárt táboroltatta körül, söt Buda alatt is megcsapta a németeket. Ld. ezeket bővebben: Thaly: Bottyán élete 52. kövv.

A fejedelem tehát, miután reménye többé nem lehetett, hogy hídját a Dunán idején helyreállíthassa, örömest megegyezett Bercsényi indítványában, hogy seregét szintén a Vághoz vezetvén, a császári tábornokot szándokában meggátolja. Nyílt mezőn mindazáltal, bár serege Herbeville 15 ezernyi hadánál, mintegy kétszerte számosabb, de gyakorlatlan vala, a jól fegyelmezett ellenséggel ütközetbe bocsátkozni nem látván tanácsosnak, csel által ügyekezett azt a Vág és Dudvág közé szorítani, s előnyös helyzetéből intézni a támadást. A terv oly helyesen készűlt s Herbeville is oly vigyázatlanúl ment be a cselbe, hogy — miként néhány évvel később maga a Herbeville parancsa alatt lévő Pálffy beszélte volt a fejedelemnek — midőn Rákóczy előnyös helyzetében sorait kifejtvén, a támadást megkezdé, a császáriak azon vették észre magokat, hogy helyzetök oly kétségbeejtő, miszerint az egész császári sereg könnyen elfogathatik; de szerencséjökre, s a fejedelem nagy boszúságára, a szavakban bőséges, de a kivitelben soha sem pontos Bercsényi egy, Eszterházy Antal más részről, oly hiányosan hajták

1705. végre dandáraikkal feladatukat, hogy az ellenség a cselből kétszer egymásután kiszabadúlt, s a farkasfalvi szorulaton keresztűl Leopoldvárhoz jutott. „Mindenki más — úgymond Rákóczy — árulásról vette volna gyanúba e két tábornokot, hol azonban nem volt egyéb mint vastag tudatlanság és fejvesztettség, mely miatt egyik habozásból a másikba estek. Beresényi soha sem tudta magát annak idején elhatározni. Eszterházy nem saját gondolatai után indúlt, hanem az őt környező fiatal segédtisztek badar beszédei közt habozott, soha sem tudván, mit tegyen, mert mindig az utoljára szólónak tanácsát látta legjobbnak“.

Ugyanezen napon érkezett a fejedelem táborába Szirmay, békeajánlatokat hozván az udvartól. Tőle tudta meg Rákóczy, hogy Herbeville nem maradhat soká Leopoldvár alatt, mert feladata, hogy Erdély megsegéllésére siessen. Rákóczy tehát észrevevén azt is, hogy seregében mindenki elégedetlen tábornokai elébbeni magoktartásával, s bízva feles számokban, ütközetet óhajtanak, visszatértében szándékozott útját állani Herbevillenek, s őt elvágni a Csallóközben hagyott podgyászától. E végett, midőn értesűlt, hogy az ellenség Leopoldvár alól Nagyszombat felé indúlt, ő Cziffer tájára vezette hadait. Herbeville azonban észrevévén, hogy útja Pozsony felé el van állva, jobbra, a Fehérhegység felé indúlt, azon keresztűl szándékozván kerűlni Pozsonyba. Rákóczy megelégedett azzal, hogy az ellenséget elmetszette podgyászától; de az Ocskay, Eszterházy Antal és Ebeczky által feltüzelt Beresényi elejébe terjeszté, hogy valamennyi főtiszt sürgeti az ellenség megtámadását, hogy a sereg már is morog s nyugtalankodik, mivel az ellenséget magok előtt futni engedik. Hasztalan veté nekik ellen a fejedelem, hogy a jobbára gyalog hadból álló ellenséget egy lovas sereggel a hegyszorosok közé követni, hol ez ki nem fejlődhetik, emerre nézve felette veszélyes vállalat fogna lenni. De Bercsényi a többi főtisztekkel együtt mind addig nem tágított, míg a fejedelem jobb belátása ellenére, bár alvezéreinek belátáshiá-

1705. nya s konoksága miatt, boszúsan, végre beleegyezett. „Nem tudom — úgymond emlékirataiban — azért-e, mivel esztelen sürgetéseik által magamat sértve érzém, vagy mivel még igen fiatal s tapasztalatlan lévén, elég szilárdságom nem vala, rávétetni engedém magamat.... Meggyőződésem ellen s egy nemével a daczos boszúságnak cselekedtem ezt; s nem tudom, nem kivántam-e magamban megverettetésünket, hogy mondhassam, miképen igazam volt“. A kimenetel valóban meg is adta neki ezen elégtételt.

A magyar sereg Pudmericz táján, még azon napon, aug. 11-kén, megközelítette az ellenséget; de oly veszélyes helyzetben, hogy ez egy perczig sem kételkedett támadást intézni előnyös állásában. Egy rövid csata után, melyben a magyarok részéről, a helyzet akadályai miatt, a seregnek csak egy osztálya vehetett részt, ez megnyomatván, a többiek sorait is anyira megzavarta, hogy mindnyájan futásnak eredtek, a nélkül hogy az ellenség által, kit e váratlan fejlemény szinte meglepett, üldöztettek volna. A veszteség ennélfogva jelentéktelen volt ugyan, de annál nagyobb lőn a gyalázat; s Herbeville is czélját érte, mert azután háborítás nélkül mehetett vissza a Csallóközbe, hogy onnan erdélyi útjára készüljön [1].

Rákóczy, mihelyt nagy részben szétfutott seregét a Vágnál összeszedte, Bercsényit egy lovas dandárral Morva és Ausztria széleire küldé, hogy — mint maga vallja, — egy beütés által megmutassa az udvarnak, miképen, ha tábornokai képesek is pillanatnyilag megzavarni s szétszórni a fölkelt hadakat, de nem képesek azokat legyőzni s megtörni. Fő czélja azonban kétségkivül az volt e betörésnél, hogy Ausztriát és Morvát fenyegetve, Herbevillet Erdélytől vonja el. Augusztus 19-kén e végett személyesen is átment Nyitrára Széchenyihez s minden módon oda működött az érsek-

---

[1] Hist. des révol. V, 217—244. Wagner: Hist. Josephi 58. Bel: Not. Hung. Nov. IV, 581.

1705.

nél, birná reá az udvart, hogy Herbeville erdélyi hadjáratát felfüggesztvén, egyezzék meg az ellenségeskedés azonnali megszüntetésében, s küldené le minél előbb mind a maga biztosait, mind a közbenjáró hatalmak követeit a rendeknek szept. 1-jén megnyitandó gyülekezetére, melynek helyét Rákosról, Szécsényre változtatta [1]).

Az érsek Rákóczyval eziránt egyértelemben lévén, nem is késett buzgón előterjeszteni mind az udvarnak, mind a közbenjáró hatalmak követeinek, hogy miután ő felsége szintúgy, mind Rákóczy s felekezete őszintén kivánják a békét, s ennek létesülésére ennélfogva a legjobb remény biztat, nincs ok, miért ne parancsoljon hadainak ő felsége is azonnal fegyverszünetet, kivált miután Rákóczy abban is hajlandó megegyezni, hogy Rabutin Erdélyben magát s kiéhezett három várát eleséggel kellőleg elláthassa. De az udvar, úgy látszik, szintoly kevéssé osztozék mint Rákóczy az érsek reményeiben az iránt, hogy a békének oly könnyen s oly hamar megvettessenek alapjai; s mivel Erdélyt minden áron s mindenek előtt biztosítani akarta a maga birtokában, Herbevillehez újabb parancs küldetett, siettesse erdélyi hadjáratát [2]).

II.

A szécsényi gyülés.

Augusztus végnapjaiban Nyitráról, hova Bercsényi is foglyává tett 500 osztrák és morva fölkelttel érkezett meg időközben, vele és Széchenyi érsekkel együtt Szécsénybe indult a fejedelem, hol reá már számos egyházi és világi rendek várakozának. Bercsényi a fejedelemmel egy kocsiban ülvén, útközben kiváncsian tudakolá tőle minemű eljárást követend a gyülésen? „Azt, — lőn a válasz, — hogy ott, mint a rendek egyike jelenek meg s velök együtt szavazok, a mit pedig végeznek, foganatba teszem.“ Bercsényi nem adott hitelt a válasznak s panaszkodék, hogy a fejedelem megvonta tőle bizalmát; de midőn a gyülés, az egri püspök, Telekessy, által tartott isteni szolgálat után, az e végre készült nagy sátorban, a szécsényi gyepen megnyilt, csakhamar meggyőződött, hogy mint mindig, úgy most is igazmondó vala a fejedelem. Ő ugyanis a gyülekezetben megjelenvén, miután a rendeknek maga iránt tanúsított ragaszkodását megköszönte, számot adott két évi ügyviteléről, szerencsésnek mondván magát, hogy a közügyet oda vezethette, miszerint a nemzet az idegen uralom alól felszabadúlván, a rendek most teljes szabadsággal intézkedhetnek érdekeik felett. Megemlíté ezután, hogy a háború folytatása alatt egy jó béke megkötésének alkalmát sem mulasztá el előkészíteni. A császár biztosai — ugymond — jelen vannak, s előadandók lesznek ő felsége ajánlatait. Ezek felett végezni a gyülés feladata; mert ő itt csak oly minőségben jelent meg, mint az ország főrendeinek egyike, mint a rendek javát buzgóan kivánó polgár. Ennélfogva tehát lemond minden hatalomról és tekintélyről, melyet neki a rendek által iránta egyenkint letett hűségeskü adott. Ő a szabályokat, melyek szerint a gyülés tanácskozásai intézendők lesznek, még csak indítványozni sem akarja; hanem eleve kijelenti, hogy mindent elfogadand, mit a rendek egyértelemmel végzendenek. S ezt mondván, azonnal el is távozott a gyülekezetből. 1705.

---

[1]) Katonánál e. h. 41. A gyülés helyét Rákóczy eleinte azért tette volt a történelmi nevezetességü Rákosra, mivel Pestet időközben meglepéssel szándékozott elfoglalni. Mivel azonban a terv idöelött elárultatván, meghiúsult, a gyülést sem lehetett megtartani az ellenséges erőd ágyui közelében.

[2]) Hist. des révol. V, 244. Wagner Hist. Jos. 59.

A protestans rendek mindenek előtt elkobzott templomaik s egyházi jövedelmeik visszaadásának kérdését óhajták szőnyegre hozni; s mivel jól tudták, hogy a nagy számmal jelen lévő főrendek, tábornokok, mind megannyian buzgó katholikusok, és az erősen képviselt papság indítványukat mellőzni szándékozik: mindenek előtt oda törekvének, hogy a gyülekezet, miként a rendes dietákon szokott lenni, alsó és felső táblára oszoljék; mert így a rendek tábláján, hol ők

1705. többségben valának, biztosabban czéljokat érendik. E végett tehát, Szirmay és Okolicsányi tanácsára, másnap korán reggel a tanácskozási helyűl szolgáló nagy sátorba gyülekezvén, rövid értekezés után elhatározták, hogy az alsó tábla elnökéűl királyi személynököt válaszszanak, s azzá Radvánszkyt azonnal ki is kiáltván, vele együtt Rákóczyhoz mentek, választásuk megerősítését kivánván.

A fejedelem csak azon válaszszal bocsátá el őket, hogy miután a megelőző napon kijelentette, miképen a gyülésen csak mint egyszerű polgár kivàn jelen lenni, őt nem illetheti meg annak birálata vagy épen visszavetése, a mit a gyülés a közügy tekintetében végezni jónak lát. Mihelyt ezek távozának, az összes katholikus egyháziak s világiak kopogtatának be a fejedelemnél, kiről azt hitték, hogy Radvánszkyt a személynöki méltóságban megerősítette, s kijelenték, hogy ők egyátalában nem egyezhetnek meg ezen, az ő hozzájárulások nélkül tett választásban. A fejedelem csak bajjal tudta némileg lecsillapítani felindulásukat, s azután velök együtt a gyülekezetbe menvén, előadá, miképen ma is ugyanazon elhatározását ismétli, melyet a megelőző napon tudtokra adott, minélfogva ő Radvánszky elválasztása felett, ki neki személynök gyanánt jelentetett be, nem biráskodhatik, s csak azt kivánja megérteni, miként akarják a rendek gyüléseiket elintézni.

Alig végezte szavait, s már is nagy zaj támadt azok ellen, kik a főrendek, a papság s a rendek nagy részének távollétében, az ország összes karainak s rendeinek jogait bitorolni merészlék; ők e választást érvényesnek el nem ismerhetik, hangzék mindenfelől; sőt keresetet kivánnak indítani azok ellen, kik e merényt elkövették. A fejedelem látván, hogy a kedélyek mindinkább felhevűlnek, maga kezde szólani. Csudálkozását jelenté, hallván, mi módon ment végbe Radvánszky megválasztatása, melyet tehát szintúgy, mint a többi távollévők, ő sem ismerhet el érvényesnek. Ezen eseményből meggyőződhetnek a rendek, hogy közösen szükség tanácskozniok, s mindenekelőtt a tárgyalás rendét s módját kell meghatározniok. S hogy e fölött teljes szabadságban végezhessenek, ismét távozott a gyülésből. 1705.

Radvánszkyt s ágostai hitfelekezetű társait — mert a reformatusok nem igen vettek részt ama cselben — a rendek indulatos kitörése oly annyira megfélemlíté, hogy a fejedelem távozta után, a többiekkel együtt ők magok is sürgetni kezdék egy főnök megválasztását, ki más nem lehetne, mint a fejedelem. Az indítványt Bercsényi egy hosszú beszéddel támogatá, fejtegetvén a gyülekezet előtt, miképen most rendes országgyülést tartani senkinek sem lehet szándokában. Egy rendes diéta szükségessé tenné, hogy mindenekelőtt az országos méltóságok töltessenek be, mi azokat, kik jelenleg e méltóságokat viselik, s kik közől többen kedvök ellen tartóztattak le Bécsben, méltán el fogná idegeníteni. Királyválasztásról sem lehet itt szó, miután a császár ő felsége békét ajánl s megszüntetni akarja a nemzet sérelmeit. Nem tehetnek tehát jobbat a rendek, mint ha a lengyelek példája szerint, egymással szövetséget kötnek, s e szövetségnek főnököt választanak, kinek vezérlete alatt tegyék a többi teendőket szabadságaik helyreállítására.

A gyülekezet hangos tetszéssel fogadta Bercsényi előadását. Azonnal egy választmány neveztetett mind a négy rendből, mely a szövetség alakjáról s a főnök hatóságáról véleményt nyújtson be a gyülekezetnek. Egy más választmány a fejedelemhez küldetett, megvinni hozzá a határozatot s megtudni az iránt az ő véleményét is. A fejedelem helyeslé az eszmét s csak azt jegyzé meg, hogy a választandó főnököt nem fejedelmi, hanem tisztviselői minőségben kell a szövetség élére helyezni, így kivánván ezt a nemzet mind külső, mind belső viszonyai; s hogy továbbá egy tanács is nevezendő ki melléje. Három napi tanácskozás után a rendek abban állapodának meg, hogy főnökük a vezérlő fejedelem czímét viselje, s huszonnégy tanácsos legyen oldala mellett, kik vele a politikai, hadi és törvényes ügyeket igazgassák, a

1705. közgazdasági ügyek vezetése egy más tanácsra lévén bizandó. Elkészíttetett továbbá az esküforma, mind a vezérlő fejedelem, mind a szövetséges rendek számára, s a fejedelem megkéretett, nevezné ki az elejébe terjesztett jelöltek közől mind a két tanácsot. A 24 tagú fő tanácsba következők neveztettek: a papságból: Telekessy István, egri püspök, Pethes András, ansariai és Illés István szendrői czímzetes püspökök; a főrendekből: Beresényi Miklós, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Barkóczy Ferencz, Károlyi Sándor, Csáky István, Petróczy István, Eszterházy Dániel és Zay Lőrincz; a nemesi rendből: Galambos Ferencz, Vay Ádám, Kálmánesay István, Jánoky Zsigmond, Gyürky Pál, Labsánszky János, Soós István, Berthóty Ferencz, Török István, Kajály Pál és Beniczky László. A közgazdasági ügyek vitelére Klobusiczky Ferencz elnöklete alatt, a következők lőnek kinevezve: Radvánszky János kincstartó, Krucsay Miklós kassai, Spatay Gábor nyitrai kanonokok, Keczer Sándor, Szirmay Péter, sz.-györgyi Horváth Zsigmond, Plathy Sándor, Szentpétery Imre, Szepessy Pál, Pápay János, Prileczky Pál, Izdenczy Márton, Fodor László, Pálóczi-Horváth György, és titkárúl Olasz Ferencz.

A választások megtörténvén, Rákóczy ünnepélyesen a gyülésbe kisértetett s vezérlő fejedelemnek újabban is kikiáltatott. Ezután Telekessy egri püspök misét énekelt. Annak végeztével felolvastatott a szövetség okmánya, mely szórólszóra eképen hangzott: „Mi alólírt magyarországi Statusok és Rendek adjuk tudtára mindennek a kiknek illik, ezen levelünknek rendiben: hogy minekutána a szabadságos uraságra vágyódó ausztriai ház a királyi diplomákat hiti megszegésével általhágván, minden törvényeinket megvetvén és a földre tapodván, hazánkat, nemzetünket minden szabadságitól nemcsak megfosztotta, hanem feltalált minden kegyetlenséggel üldözte, és sokakat közőlök rettenetes kínokkal e föld szinéről eltörleni nem irtózott volna, Istennek csodálatos vezérléséből azon kegyetlen uralkodás rabságából Méltóságos fejedelem Rákóczy Ferencz, kegyelmes urunk kiszabadúlván, és azon hazának eltörlő ártatlan vérünket szomjuhozó ausztriai ház ellen velünk együtt fegyvert fogván, és már harmadfél esztendőtől fogva hadakozván, a végre, hogy ezen ügy dolgában közönséges akaratból tovább is annál jobb rend vétethessék, e folyó 1705-dik esztendőnek szeptember havának 1-ső napján, ide a szécsényi mezőben generalis Conventusra bennünket hívogató levelei által összegyűjtött volna: közönségesen itéltük, hogy mindeneknek előtte egy oly fejet válaszszunk magunknak, a ki velünk együtt hittel confoederálván, ezen hazánk ügyét, valamig Isten által régi szabadságink helyrehozásának megnyerésével kivánt czélját el nem éri, nemcsak a hadi dologban, hanem a törvényes, egyházi, bellicum, oeconomiai állapotokban is igazgassa, kormányozza, és velünk együtt oltalmazza: tetszett közönségesen és egyenlő akarattal a praetitulált méltóságos Fejedelmet, minékünk is confoederált Statusoknak, Vezérlő Fejedelmünknek választanunk, a minthogy választottuk is. Melynek hogy nagyobb ereje és állandósága légyen, a következendő két rendbeli esküvésnek módjával ratificáltuk, stabiliáltuk, sőt annak világig való megtartására nemcsak magunknak, hanem maradékainknak is sub poena notae infidelitatis et perduellionis in patriam (hűtlenség és honárulás büntetése alatt) obligáljuk és obstringáljuk“. 1705.

A fejedelem ezután az egri püspök kezébe a következő esküt tette le:

„Én fejedelem Rákóczy Ferencz, úgymint a Haza szabadságáért confoederált magyarországi statusok és rendek választott vezérlő fejedelme, esküszöm az élő Istenre, ki az atya, fiú és szent lélek, teljes szent háromság, egy bizony örök Isten, boldogságos szűz Máriára, és Istennek minden szenteire, hogy ezen confoederált nemes magyar haza Statusainak és rendeinek az Ausztriai ház által minden megbántott szabadsági és törvényeinek helyreállítására öszvekötött és ugyan mostan is megerősített szövetségét, mint tulajdon éle-

1705. temet úgy becsülöm és tartom, azt felbontani, vagy az ellen járni, titkon vagy nyilván, sem keresek, sem engedek; sőt teljes erőmmel és tehetségemmel azt terjeszteni, segíteni, ahhoz külső confoederatusokat szerezni, a köztünk való egyességet, mint ezen szövetségnek lelkét, kiváltképen megtartani, de másokkal is megtartatni igyekezem, és ezen összeszövetkezett magyarságot, hazánk szabadságinak ügyét el nem hagyom, igazán vezérlem, és a confoederált statusokat, úgymint az egyházi urakat, nemességet, szabad királyi városokat, a nemes jászokat s kunokat, hajdú és mezei városokat, az öszveszövetkezett Magyarország, minden nemes, vitézlő rendét, hazánk köz törvényes szabadságiban s igazságiban, kinek-kinek maga approbált törvényes privilegiumiban háborgatni sem kivánom, sem engedem, sőt azokban megtartani, oltalmazni tartozom; nevezet szerint pedig a religiókból olykor származni szokott diffidentiáknak eltörlésére és szívbeli egyesség nevelésére fogadom, hogy az országban bevett három religiót maga szokott törvényes szabadságiban megtartom, és másokkal is megtartatom, sőt valamit ezen confoederált statusokkal kötünk, rendelünk és végezünk, azt nem csak megtartani, de teljes erővel és tehetséggel véghez is vinni igyekezem. Isten engem úgy segéljen, a boldogságos szűz Mária és Istennek minden szentei".

Ezen eskü után a fejedelem, a nemzet régi szokása szerint, az egész gyülekezet éljen kiáltásai közt, a főbb urak által fölemeltetett. Majd maga a fejedelem vette által az egyházi és világi uraktól, az újon nevezett tanácsosoktól, a megyék és városok követeitől azoknak esküjét, mely által fogadták, hogy „a szövetségbe szabad akaratjok szerint belépnek, az ellen sem titkon, sem nyilván nem fondorkodnak, a kit fondorkodni tudnának, a legközelebbi főtisztnek vagy magának a vezérlő fejedelemnek följelentik, a közügyet el nem hagyják, a szövetséget s annak lelkét, az egyességet, megtartják, a választott fejedelemnek engedelmeskednek, barátinak barátjai, ellenségeinek ellenségei lesznek, őt utolsó csöpp vérükig semmi ügye mellett el nem hagyják, és mivel a szövetség a magyar nemzet javára, boldogságára czéloz, mindenek felett a haza javát munkálják, annak oltalmára igyekeznek, és valamit a confoederált statusok közakarattal rendelnek és végeznek, félelem s tekintet nélkül nemcsak megtartani, magokat ahhoz alkalmaztatni, de minden erejök s tehetségökkel véghez is vinni igyekeznek“. 1705.

Ezután a szövetségi okmány három példánya valamennyi jelenvolt rendek által aláiratván, s megpecsételtetvén, azoknak egyike a fejedelemnek adatott át, másika a lengyelországi primás levéltárába, harmadika a protestans rendek kivánsága szerint, György, hanoveri választó fejedelemnek, utóbb angol királynak, küldetett. A megyékben pedig és a királyi városokban a követek hazatérte után, egy-egy külön könyv készíttetett, melybe a szövetségi okmány után, minden nemes és városi polgár beírta a maga nevét s rá ütötte a maga pecsétjét. Utóbb, mindezen könyvek átküldettek a fejedelemhez [1]. Hogy Erdély rendeinek is alkalom nyujtassék a szövetséghez csatlakozniok, Barkóczy, Pethes és Gombos tanácsosok követekül neveztettek, hogy azon alkalommal, midőn a fejedelem Erdélyben magát felavattatja, a szövetséges rendek részéről ennek üdvözletére menvén, egyszersmind Erdély rendeit is szólítsák fel a szövetségbe lépésre.

A gyülés azonban még néhány hétig elhúzódott, mindenekelőtt a protestansok megnyugtatása végett, a vallás ügye vétetvén tanácskozás alá. Ez volt a legkényesebb kérdés, mely könnyen veszélybe ejtheté a szövetséget. A protestansok a III Ferdinánd és I Rákóczy György között létrejött nagyszombati szerződésben megemlített 90 templomot, melyek közől azóta több a katholikusok kezébe került, magoknak minden hiány nélkül visszaadatni követelték. A fejedelem meg vala győződve, hogy ha e követelésnek enged, az egyes-

---

[1] A szövetség ered. levelét, más arra vonatkozókkal együtt ld. Századok 1870-ki foly. 337. kövv.

1705. ség felbomlik a katholikusok és protestansok között. Minden ügyekezetét reáfordítá tehát, hogy a protestansokat engedékenységre birja. Három napi súlyos munka után, mely alatt, — mint maga mondja — több ízben négy óra hosszant is folyton kellett beszélnie, végre mégis sikerült a felek megelégedésére, barátságos egyezéssel intézni el a kényes ügyet. A protestansok a 90 templom visszaadásának követelésétől elvben elállván, megelégedtek a fejedelem által kidolgozott azon szabályokkal, melyek szerint, az e végre mind a vármegyékben, mind a városokban felállítandó bizottmányok barátságos egyezéssel döntenék el minden kérdésben forgó templom ügyét. Átalában véve a bevett vallások szabad gyakorlatára nézve az 1608-ki s 1647-ki törvények s az 1659-ki hitlevél újíttattak meg kötelező szabályúl, azon megjegyzéssel, hogy az 1681-ki sopronyi törvényeket senki se merészelje akként értelmezni, mintha azok a földesuraknak a patronatusi jognál fogva hatalmat adnának a lelkiösmereteken uralkodni, különben az 1647-ben kiszabott büntetés alá essék. Az áttérés a bevett vallások egyikéről a másikra, mindenkinek teljes szabadságára hagyatott.

A kathol. papság e végzéseknek ellentmondott ugyan; de miként Rákóczy tudósít, s maga az ellenmondás szerkezete is bizonyítani látszik, ezt csak színre tevé némely túlbuzgók megnyugtatása végett, maga sajátképen nem lévén elégedetlen a végzésekkel. Ezt bizonyítja a három vallás közti barátságos egyességet hirdető érme is, mely ez időtájon veretett, s egy közös máglya tüzét ápoló három áldozárt ábrázol e felirattal: „concurrunt, ut alant“ (közösen ápolgatják)[1]. Még kevesebb ellenzésre talált magánál a kath. papságnál is a jezsuiták ellen hozott végzés, kiket a közvélemény mindinkább vádola, hogy a mult időkben a kényuralomnak nemcsak eszközei, de szítogatói is voltak légyen. E végzés szerint

---

[1] Szegélyén pedig ezen körirat olvasható: „Concordia religionum animata libertate“.

1705.

rendeltetett, hogy mind azon javak, melyeket a szerzet megalapításakor az iskolák, collegiumok, academiák és seminariumok fentartására rendelt alapítványokon felűl, „a tisztelendő clerusnak és a hazában lévő más régi szerzeteknek kisebbségére és kárára az ausztriai háznak törvénytelen uralkodása által magoknak adományoztattak, tőlök elvétetvén, régi egyházi birtokosaiknak visszaadassanak.“ Továbbá, hogy e szerzet tagjai egyedűl az ifjúság oktatására s bizonyos helyekre szoríttassanak; „a kik a német nemzetből valók és németesek, az országból kimenni kényszeríttessenek.“ A szerzet benmaradandó magyar tagjainak végre meghagyatott, hogy szerzetök igazgatása tekintében az osztrák tartománytól négy hónap lefolyása alatt végkép elszakadván, magoknak nemzeti főnököt eszközöljenek, különben a szövetséges ország részeiben ők sem maradhatván.

Végeztetett ezen kivül, hogy mindazon javak, melyek a bécsi kormány által az eperjesi vértörvényszék működése alatt, vagy akármely más időben a haza szabadságainak védelme miatt elkoboztattak, az illető családoknak visszaadassanak, mi végett a fejedelem egy külön bizottmányt rendeljen. Különösen Tököli Imre fejedelem minden lefoglalt javaiba visszahelyeztessék, s azon adósságok, miket a haza védelmének ügyében tett, a köz kincstárból téríttessenek meg. A híres pártvezér, kit egyébiránt Rákóczy eddig is bőségesen ellátott költséggel, e végzésnek hasznát nem vehette többé. Ő a török kormány által, a bécsi udvar sürgetéseire, a karloviczi békekötéskor, nejével együtt Kis-Ázsiában a nikomediai öböl mellé belebbeztetett. Itt egy mezei lakban, melyet a török lakosság „Virágmezőnek“ nevezett, hajtá le fejét a végnyugalomra, annyi viszontagságtól hányatott élet után, 1703-ban február 16-kán, a hősies lelkű Ilona fejedelemasszony; tetemei később Konstantinápoly Galata nevű külvárosában, a jezsuiták templomának nagy oltára mellé takaríttattak el. Tököli őt még harmadfél évvel élte túl, míg 1705-ben, szept. 13-kán, tehát épen azon napokban, midőn

Zrínyi Ilona és Tököli halála.

1705. javairól a szécsényi gyülés az említett módon intézkedett, ő is megszünt élni. Végrendeletében, mely által mostoha fiát, Rákóczyt, nevezte főörökösévé, szívére kötötte neki, hogy tetemeit Magyarország vagy Erdély valamely nagyobb városának lutheranus templomába temettesse el, s tűzessen zászlót és írasson néhány sort sírja fölébe [1]. De titkára, Komáromi János, engedelmet erre a török kormánytól nem nyervén, tetemei a nikomediai örmény temetőben lelték nyughelyöket.

A fiskusra szállott egyéb jószágokra nézve a fejedelem teljes hatalmat nyert a gyüléstől, miszerint azokat érdemes hazafiaknak tetszése szerint adományozhassa. Felhatalmaztatott végűl, a tanácscsal együtt arra is, „hogy midőn az ausztriai ház, a maga követei vagy az angol, hollandi s más hatalmasságok közbenjárása által a békesség tárgyalását folytatni fogja, a fejedelem ebbe ne csak beereszkedhessék, hanem a körülmények szerint végezhessen is; a szerződést mindazáltal, megerősítés végett, köteles legyen a szövetséges rendek elejébe terjeszteni“ [2].

A béke ügyében jelentékeny lépés tétetett az által, hogy a szövetséges rendek, miként Bercsényi beszédéből föntebb láttuk, József királyságának érvényességét feszegetni többé nem akarták, s bizalommal kezdének viseltetni békehajlamai őszinteségében. E bizalmat nem kevéssé emelte a közbenjáró hatalmak követeinek szept. 3-kán kelt levele, melyben a fejedelemnek tudtára adták, hogy kormányaik Stepney és Hamel-Bruininx mellé még egy-egy rendkivüli felhatalmazottat is küldtek Bécsbe gróf Sunderland és báró

---

[1] A végrendeletet eredetijéről kiadva közlik a Magy. Történ. Emlékek, Írók XXIII, 397. kövv. Petrovics gyüjteményéből Fiedler e. h. II, 465. V. ö. Szalayt VI, 155. E végrendeletből nyilván való, miképen Kolinovics és Timon folytatója tévednek, midőn állítják, hogy Tököli, élete végszakában, katholikussá lett. Katona e. h. 64.

[2] A gyülés végzéseinek egykorú magyar példánya. A gyülés naplóját közli a Rákóczy Tár I, 421. kövv. Hist. des revol. de Hongr. V, 244—258. V. ö. Katona e. h. 50. kövv.

1705.

Rechteren személyében a békealkudozás folytatására, mi végett magoknak útleveleket kérnek küldetni, hogy még a szécsényi gyülés folytában lejöhessenek. E kivánatnak annál nagyobb készséggel felelt meg a fejedelem, mivel egy pillanatig azt hivé, hogy az udvar már szintén hajlandó a békealku alatt, miként maga s a szövetségesek óhajtják, felfüggeszteni a hadi munkálatokat, s elhalasztani Herbeville erdélyi hadjáratát. Annál kellemetlenebbűl lepte meg őt aztán a hír, hogy Herbeville, kit eddig a Sz.-Péternél s Gutánál lévő Bottyán hadteste szemmel tartott, Komáromból a tulsó parton megindúlt Buda felé, onnan Szegednek, Nagyváradnak Erdélybe menendő. E hír a szövetséges rendek bizalmát az udvar őszinteségében annyira megingatá ismét, hogy sokan már végkép mellőzni is kivánták a békealkudozást, kivált miután a közbenjáró követek is késtek Szécsényben megjelenni. Sikerült mindazáltal Széchenyi érseknek végre mégis rávenni a fejedelmet, hogy mielőtt okt. 8-kán előre küldött hadai után távozott, Bercsényit, Csáky Istvánt, Sennyey Istvánt, Jánoki Zsigmondot, Gerhárd Györgyöt, Kajáli Pált és Lapsánszky Jánost biztosaivá nevezze, kik a császári felhatalmazottakkal és a közbenjáró követekkel október 27-kén Nagyszombatban értekezzenek a fegyverszünet megkötése felett [1].

Herbeville hadjárata Erdélyben.

Midőn Rákóczy Szécsényt odahagyta, Herbeville tábornagy Schlick és Glöckelsperg tábornokokkal Budánál már átkelt a Dunán és Szeged felé tartott. A fejedelem, hogy útjokat e puszta, homokos vidéken még inkább megnehezítse, Vak Bottyánt egy lovas hadosztálylyal e vidékre küldötte, útasításúl adván neki, hogy a császári sereg előtt, mennyire lehet minden eleséget elpusztítson s örökös kapkodással nyugtalanítsa a levonuló hadat. Ugyanezt kell vala tenni, vett rendeletei szerint, Károlyi Sándornak a Tiszán túl,

---

[1] A közbenjáró követek, Rákóczy és Széchenyi levelei. Hist. d. révol. III, 13. kövv. Miller e. h. II. 189—210.

1705. Szegedtől Erdélyig; s oly reménynyel kecsegteté magát Rákóczy, hogy az ekként kifárasztott s kiéheztetett császári hadon, Erdély határainál, maga feles seregével könnyen eldöntő határozó győzedelmet nyerend. Forgách Simon tábornokot még szeptemberben visszaküldé Szécsényből Erdélybe, hogy az igazgató kormánytanácscsal közreműködve, hadai számára a Meszes hegységhez elegendő eleséget s néhány ezer munkást rendeljen, kik által a karikai és zsibói szorosokat, a közvélemény szerint az egyetleneket, hol egy sereg átvonúlhat, melyek valamelyikén vala tehát Herbeville is a betörést megkisérlendő, elsánczoltassa. A várakozásnak azonban a három tábornok egyike sem felelt meg eléggé. Bottyán és Károlyi nem mulasztták el ugyan a vidéket, melyen császáriak átvonúltak, pusztítani, lakosait ideiglen távozásra kényszeríteni s Herbeville hadai ellen gyakori apróbb támadásokat intézni; de mivel a császáriak jobbára két szekérvonal közt haladtak, s a megtámadásokat gyalogság hiányában egyikök sem intézhette elég hatálylyal, legfölebb a takarmányért kijárókat, betegeket s más maradozókat szedhették el csak tőlök. Herbeville Szegedről, miután ott egy magához vont rácz dandárral 22 ezerre szaporodott, Debreczen felé vette útját Erdélybe. Rákóczy mintegy két héttel elébb érkezett a Meszes szorosaihoz, mint a császáriak; de ott sem eleséget, sem munkást nem talált elegendőt, s a hiány miatt Forgách a kormánytanácsot, ez pedig a tábornokot vádolá, sőt hűtlenségről is gyanúsítá. A szorosoknál ezután felhányt sánczok, melyek munkáját Karikánál La-Motte ezredes, Zsibónál Damoiseau hadmérnök tisztek igazgatták, sem készültek úgy, hogy az ellenség azokat egyes csapatokkal meg ne kerülhette volna. Idején észrevette ezt a fejedelem; de ő is abban bízott, hogy a császáriak magok nem igen szemesek, az irántok átalában rosz indulatú népségben pedig senkit sem találnak, ki őket mellék útakra vezesse.

Mind ezen hiányok daczára a fejedelem Magyar-Egregy mellett tábort ütvén, a legjobb remények közt tölté az időt az ellenség megérkeztéig. Győzedelmében semmit sem kételkedvén, november 11-kére Gyulafehérvárra országgyülést hirdetett, melyen magát a fejedelemség birtokába beigtattassa. Az erdélyi urak, megérkeztének hirét vévén, seregesen gyűlnek vala melléje Egregyhez „s mindjárt tisztségeket s a várakba szorúlt más urak jószágait kezdék szorgalmazni“, — mondja Cserey; — a fejedelem alig győzte őket figyelmeztetni, hogy még ideje előtt volna osztozkodni a medve bőrén. Végre sátora elé hivatván őket, azt mondá nekik: „Kegyelmetek afféle szorgalmazásoknak hagyjon békét; nincs most ideje: mert ezt a rajtam lévő mentét (kék kamuka vala a mente, nyuszt mállal béllelt) sem tudom még enyém-e, vagy a másé: ha a németen győzedelmet veszünk, majd megleszen érdeme szerint mindenkinek az előmenetele“. A győzelmen azonban senki, még a kolozsvári jezsuiták sem kételkedének. „Ők két kézre tudván játszódni, pater Kapi intézkedéséből nagy költséggel diadalívet emeltek vala Kolozsvárban, különféle festvényekkel, ábrázolatokkal, gyalázatos hizelkedéssel s hazudsággal Rákóczy Ferencz hadi viselt dolgait az igazságnál feljebb magasztalván és a római császárt alázván“ — írja ismét Cserey. Kétségkivül a szécsényi gyülés végzését óhajták érvényöktől megfosztani. 1705.

Rákóczy, ha az Erdélyben és határain lévő minden hadait összevonni akarta volna, képes vala 35 ezer lovast és tiz ezer gyalogot egyesíteni 25 öreg lőszerrel. Javaslák is neki az erdélyi urak, ne állana harczot oly szoros helyen, mi a fegyelmezett s csekélyebb számú németnek csak hasznára válhatik; hanem szálljon hátrább a Keresztes mezejére Tordához, s ott ereszkedjék derék ütközetbe. De ő a tanácsot nem követvén, a hadak nagy részét eloszlatá. Pekry Lőrinczet, a székely hadakkal Fehérvárhoz, Orosz Pált néhány ezer lovassal Felekhez, Kálnoky Pétert a háromszéki és csíki hadakkal Szt-Péterhez küldé, hogy Orosz Szebent, Kálnoki Brassót tartsa szemmel, s gátolja a netalán kitörni szándékozó németeket. Károlyinak is, kivel folytonos közlekedésben

1705. áll vala, megizené, hogy maradjon a császáriak háta mögött, s ütközet esetében onnan intézzen ellenök támadást. Ha a különben szemtanú Csereinek hihetünk, nem is maradt a fejedelem mellett egyéb had, mint: a lovasságból a maga palotás ezrede, Bóné Endre huszárjai és Forgách Simon két német ezrede; a gyalogságból pedig a maga kék és vörös palotás ezredein kivűl, Kajdi, Kenyheczi, Esze Tamás, Eszterházy Antal, Ecsedi János magyar, Roth német ezrede, s az udvarhelyi németből kuruczczá lett Ritter kapitány ezrede s végül, a mintegy 500 főből álló, úgynevezett franczia granátosok, kiknek nagyobb része azonban szintén magyarokból álla. Még az erdélyi urakat is jobbára elküldé maga mellől, mit többen megvetésnek tekintvén, felette rosz néven is vettek.

A zsibói csata. Herbeville e közben, miután Debreczenben, mely Károlyi intézkedéséből a lakosok által üresen hagyatott, fáradt hada pár napig megpihent s a bőségben talált eleséggel eltöltözött, Somlyóra érkezék. Csak másnap, midőn onnan kindula, tűnt ki a két szoros közől, melyiken szándékozik megkisérleni a betörést. Herbeville Karika felé vette útját, mit a mindig közelében lévő Károlyi azonnal tudtára adott a fejedelemnek. Azonban két szökevény vagy maradozó nem sokára hírül hozta, hogy a császáriak meg visszafordulván, a zsibói útra tértek. Glöckelsberg tábornok ugyanis, ki a vidéket jól ismeré, egy oláh kémtől, ravasz, tanult paraszt embertől, megértvén, hogy a karikai szoros fölötte erősen el van sánczolva, társait is rábirta tervök megváltoztatására. Ezen Rákóczy is nem kevéssé búsula, mert a felett, hogy a zsibói sánczok csekélyebbek voltak, e szoros táján némi mellék útak is léteztek, melyeken — mint a kimenet igazolá — a sánczok mögé lehetett kerűlni. Miután tehát Karikánál csak két zászlóaljat hagyott őrségűl, podgyászait pedig a Szamos felé indította, hadait maga is Zsibóhoz vezeté. Ideje erre elegendő volt, mert míg maga két óra alatt Zsibóhoz érhetett, az ellenségnek két-három menetet kelle tennie, hogy a hegyeket megkerűlhesse. A zsibói szorosnál jobb szárnya eléggé védve volt a sánczok által, balszárnyát azonban, melyhez egy szelídebb lejtőn az ellenség könnyen hozzáférhetett, volt oka féltenie. Károlyihoz tehát tüstént parancsot bocsáta, hogy a Sennyey Ferencz-féle dandárt Karikán keresztűl e szárny erősítésére küldje, maga pedig, mihelyt az ellenség támadását észreveszi, azt viszont ő is fogja hátba, „mert csak ez kivántatott — úgymond — ahhoz, hogy az ellenség megsemmisíttessék“. 1705.

November 10-kén az ellenség egy órányira szállott meg a magyarok sánczaitól, balszárnyával a Szamosra támaszkodva. A fejedelem még azon este felosztá hadait, a jobb szárnyat Desalleurs marquis, a balt Forgách Simon vezérletére bízván. Másnap levelet vőn Károlyitól, melyben ez vele a maga állomását tudatván, rendeleteinek pontos végrehajtását igéré. Mindenek el lévén intézve, a fejedelem nem látott maga előtt más teendőt, a hadosztályok megszemlélésénél; ezt azonban reggelije utánra hagyva, a félórányira fekvő Szurdok helységbe lovagolt, hol Csáky László házában vendégűl váraték. De már az étkezés végén hírül veszi, hogy az ellenség megkezdte a támadást, mit különben az ágyúszó is hirdetett. Ő tehát azonnal lóra ül és sánczai felé siet. Különösnek látszék előtte, hogy az ágyúzás rögtön megszűnt. A talányt azonban nemsokára megfejté neki az elejébe lovagló Desalleurs tábornok, elmondván, hogy az egész balszárny megfutamlott, minélfoga a jobbszárnynyal sem tehetvén többé semmit, ő is visszavonult. Előjött kevéssel utóbb Forgách is, s elbeszélé, miképen a ráczok néhány német zászlóaljjal a balszárnyat az erdők közt megkerűlvén, egyszerre csak a tetőn termettek, s mivel a lovasság kötelességét nem teljesítve, megfutamlott, a homlokban és oldalt megtámadt gyalogság is meneküléséről gondoskodott, és szétugrott. A veszteség holtakban nem volt ugyan jelentékeny az erdős földeken s oly rövid csata után; de azokból, kik közelebb vidékről származtak, sokan haza futottak, s ágyúi is mind a sánczokban maradtak, zsákmányúl az ellenségnek.

1705. A fejedelem mindent veszve látván, a podgyászt Szamosújvárra indította, s maga is oda sietvén, a sereg maradványait szintén oda rendelé. Útközben találkozék Sennyey dandárával, melyet az elébbi napon Károlyi seregéből a balszárnyra rendelt, mely azonban elkésett. Ettől érté, hogy Károlyi a császáriak háta mögött egészen tétlen maradt; mert támadás helyett hadi tanácsot hívott egybe, melyben a tisztek úgy vélekedének, hogy a fejedelem helyismeret nélkül adott parancsot a támadásra, minthogy ezt csak egy mély úton keresztűl hajthatták volna végre, melyet az ellenség bizonyosan jól megrakott gyalogokkal. A fejedelem környezetében némelyek úgy vélekedének, hogy Károlyi, már ekkor megnyeretve lévén Pálffy által, szándékosan mulasztá el a támadást, minek azonban Rákóczy nem adott hitelt, s minden hibát azon szájas tisztek ferde tanácsaiból vélt származni, kikre a tábornok kelletinél többet hallgatott. Egyébiránt Károlyi, ha teljesítette volna is a vett parancsot, nagy kárt nem tehet vala az ellenségben; mert ez ama mély úton túl is, számos szekereivel s megfűrészelt, levágott fák torlaszaival oly keményen megerősítette tábora hátulját, hogy ahhoz bajos vala hozzáférni lovas haddal, minő Károlyié vala.

A fejedelem Szamosújvárról Bethlenbe, s onnan miután Kővár vidékéről Bay Mihályt s Pápay Gáspárt követekül a tatár khánhoz küldötte, hogy őt a Portán segélyt szorgalmazó követeinek támogatására birja [1], — családi jószágára, Ecsedre ment téli szállásra. Herbeville győzelme után Kolozsvárra vonúlt, hol a jezsuitáknak gondjuk volt szétszedni a Rákóczy ünneplésére emelt diadalívet; de pater Kapi még sem vélte tanácsosnak bevárni a németeket. Ezeknek azonban a télen át sem engedett sok nyugodalmat kiállott fáradalmaik után Károlyi, ki elébbi hibáját azzal ütötte némileg helyre, hogy egész télen nem szűnt meg kapdosni a német hadakat. Egyébiránt Rabutin, értesűlvén Herbeville megérkeztéről, ugyanazon napon, melyen a zsibói csata vívatott, Szebenből kitörvén, Orosz Pált Feleken, Szappanyos Mihályt Porumbákon felveré; hasonlót tőnek a brassaiak Kálnoky Péterrel; Pekry Lőrincz hadai pedig Fehérvárnál, megértvén Herbeville győzedelmét, szétfutának. Szörnyű bódulás, futás lőn az egész tartományban: az urak s nemesek közől sokan az oláh és moldva földre költözének; még többen siettek családostúl a fejedelemhez, kivel mintegy 12 ezer lélek vándorolt ki. A kibujdosók jószágait azután a németek lefoglalták, ingóságaikat váraikba hordák. A forradalomnak Erdélyben vége szakadt [1]). 1705.

---

[1] Naplójukat a Tört. Társ. 1871. juniusi ülésén ismertette Thaly Kálmán.

A zsibói szerencsétlen ütközet, s mi ezt követé, Erdélynek a felkelésre nézve, mondhatni, teljes elveszte nemcsak magában véve nagy veszteség volt Rákóczy s a felkelők ügyére; hanem még érzékenyebb csapássá lőn az azáltal, hogy a kuruczságot az egész országban felette lehangolá, a császáriak elbizakodását pedig nevelvén, a nagyszombati békealku jó végre jutásának reményét is mindinkább csökkenté.

E kedvezőtlen helyzeten mind Rákóczy, mind Bercsényi csak az által véle némileg javíthatni, ha a dunántúli országrész, melyből a mult s folyó évben ott szenvedett csapások következtében a kuruczság szinte egészen kiszorúlt, a felkelők részére ismét megnyeretnék, s a kurucz zászlókat onnan megint Ausztriába, Stiriába lehetne lobogtatni.

Ez azonban nem volt könnyű feladat; mert gróf Pálffy János bán és Heister Hannibal tábornok német, horvát és rácz hadakkal az egész dunántúli országrészt elfoglalva tarták. A nemesség nem volt volna ugyan idegen a felkeléstől; de a várak: Buda, Esztergom, Győr, Pápa, Fehérvár, Tata, Kőszeg, Pécs, Szigetvár, Simontornya stb. jól meg valának

---

[1]) Hist. des révol. de Hongrie V, 263—280. Cserey 351. kövv. Wag. hist. Jos. 61. kövv. V. ö. Katonát XXXVII, 74.

1705. rakva német és rácz őrségekkel, melyek mind a vármegyéket, mind azon elszéledt kurucz csapatokat féken tartják vala, melyek az idei s mult évi vesztett csaták után lakjaikba visszatértek, vagy a Bakonyban és Somogy erdeiben lézengve bujkáltak az őket szünet nélkül fenyegető császáriak előtt. Az itt vesztett csaták szinte közönséges félelmet keltettek a kuruczokban a dunántúli földtől. „Akárki menjen is Kegyelmed helyett innét a Dunántúl által — így vígasztalá egyebek közt Eszterházy Antal is 1705. ápril 22-kén Kassán kelt levelében Károlyit, a Kilitinél szenvedett veresége után — hasonló confusus szerencsétlenségben fog evezni; mert tudom, s mindenkor tapasztaltam magam is, hogy a Dunán túl lévő föld ehhez a földhöz képest respective fatalis terra szokott lenni“[1]).

Bottyán dunántúli hadjárata

E nehéz feladat szerencsés végrehajtására a kuruczság tábornokai közől egy sem volt annyira hivatva, mint a vakmerőségig bátor, vitézeivel minden veszélyt megosztani szerető, népszerű Vak-Bottyán. „A Bakony és Somogyság nyelte a kuruczot, írá Bercsényi Károlyinak ápril 8-kán[2]). Csak menjen által Bottyán uram haddal: meglátja Kegyelmed micsoda fordítást tesz szívökön“. Bottyán hivatottságát e feladat szerencsés megoldására különösen nevelte az is, hogy hadseregének tisztjei, névszerint: Kisfaludy György, Domokos Ferencz brigadérosok, Bezerédy Imre, Balogh Ádám, Török István, Kisfaludy László, Somogyi Ádám, Sándor László, Szekeres István, Hellepront János, Kiss Gergely és Réthey György lovas —, Fodor László, a három Horváth, Tamás, Ferencz és Mihály, b. Cziráky László, Balogh Ferencz, Lóczy Endre, Séllyei Gergely és Benkő Ferencz gyalog ezredes kapitányok mindannyian dunántúliak valának, s a kilitii vesztett csatából csak igen kevés közvitéz kiséretében menekűltek a Dunán inneni részekre Károlyival, szétvert ezredeik legénysége vagy tűzhelyeikhez tért vissza, 1705. vagy még a Bakonyban és Somogy erdeiben kalandozott.

---

[1]) Thaly Kálmán: Bottyán élete 63.

[2]) U. o.

Rákóczy tehát igen helyes tapintattal Bottyánt nevezte ki a Dunántúl főtábornokká, e tartomány visszafoglalását tűzvén ki feladatáúl. A fejedelem rendelete Bottyánt Kecskeméten érte. Ő egészen Szegedig kisérte volt Herbeville táborát, azt hát mögűl és a szárnyakon szünet nélkül fogyasztván s nyugtalanítván hat ezernyi lovas hadával. Szegednél Károlyi vette át tőle e feladatot; ő pedig Kecskemétre ment vissza seregével, hogy azt megpihentesse, magát pedig, mivel a Bottyánvár alatt nyert sebei a folytonos lovaglásban megújultak, ápoltassa. Ő nagy örömmel fogadta e kineveztetést, mely oly tágas tért nyitott vállalkozó tetterejének, s azonnal erélyesen készűlt hadjáratára.

Mindenekelőtt október végén Horváth Tamás ezredest a hajdúkkal a solti rév elfoglalására küldé, Bezerédy Imrét pedig Paks táján költözteté át a Dunán. Maga nov. 4-kén korán reggel indúlt meg mintegy nyolcz ezernyi seregével, s azt még azon nap éjén átszállítá a Dunán, s virradtakor már Földvár alatt termett. E vár birtoka felette fontos vala feladatának szerencsés megoldására, mert még az neki mind a tiszai, mind a dunántúli részekkel összeköttetést biztosított, egyszersmind a Dunát is elzárta s a Budán lévő császáriak közeledését Péterváraddal, Eszékkel s a ráczsággal meggátolta. Ő tehát e várat egy bátor és heves rohammal még az napon elfoglalta.

E fontos vár birtokába jutván, a vármegyékhez nyílt leveleket bocsáta szét, melyekben azokat behódolásra s a confoederatió iránti hit letételére inté, s egyszersmind szigorú fegyelmet igére tartani seregében. Minthogy Pálffy bán ez időben a maga vasas ezredével s mintegy három ezer horváttal Komárom és Győr táján —, Heister pedig körülbelűl ugyanannyi német és rácz haddal Vasmegyében táborozott: Bottyán, mielőtt ezek ellen indúlna, a császáriak kezében lévő néhány várat szándékozott elfoglalni, részint hogy előre-

1705. nyomulásakor azok hátvédül, részint hogy a megyék felkelő nemességének s a mult időben elszéledt kuruczoknak, kiket ismét a nemzeti zászlókhoz csatlakozni remélt, mind megannyi gyűpontokúl szolgáljanak. E kettős czélra törekedve, hadait novemb. 6-kán három irányban indítá meg. Egy hadosztályt gr. Csáky Mihály tábornok, Ebeczky István és Kisfaludy György ezredesek vezérlete alatt Komárom felé indíta azon utasítással, hogy a bánt szemmel tartsák, s a Rábaközt hódoltassák be. A másik hadoszlopot Balogh Ádám, Hellepront János és Sándor László ezredesek vezérletére bízván Tolnán és Baranyán át Pécs és Siklós megvételére küldé. Maga mindenekelőtt Símontornyát szándékozott elfoglalni, s onnan megfordúlva Palotát, Tatát és Pápát megvíni, s ott Csákyval egyesűlve Pálffy bánt támadni meg.

Feladatát mind a három hadoszlop nagy gyorsasággal és szerencsével oldotta meg. Az első jelentékenyebb sikert, mely aztán a többi vezéreket s hadakat a jó példa követésére s nemes versenyre buzdítá, Bottyán maga vivta ki, midőn Simontornyát novemb. 11-kén, tehát épen az napon, melyen Rákóczy Zsibónál vereséget szenvedett, daczára a császáriak makacs ellentállásának, rohammal vette meg.

Legtöbb eredményt munkálatai gyorsaságától várván, miután Simontornyában Horváth Ferencz alatt őrséget hagyott, hadának egy osztályával Sz.-Fehérvárat táboroltatá körül; s hogy a ráczoknak a budai németekkel lehető egyesülését még inkább meggátolja, franczia hadmérnökei által a Sióvonalt Foknál és Hidvégnél megerősíttetvén, szintén őrséggel látta el. Mialatt pedig ezen erődítések készülének, maga Bottyán Palotát szállá meg, s azt szintúgy, mint elébb Simontornyát, egy merész rohammal foglalta el.

E győzedelmek híre hamar befutotta az egész dunántúli tartományt, s azt eredményezé, hogy mind az ott bujkáló kuruczokból, mind a megyei nemességből naponként jelentékeny szaporodást nyertek hadai. Ő tehát ezek egyrészét magához vonván, a megvett Palotáról azonnal a már néhány nap óta körültáborolt Fehérvár alá szálla. Itt vette Bercsényi levelét, melyben ez őt a szerencsétlen zsibói ütközetről s annak a kuruczságra tett leverő hatásáról tudósítá. Mit Bercsényi írt vala, ugyanazt érzé Bottyán is, hogy a kuruczságban elterjedt lehangoltságot csak ő fogja megszűntethetni, ha mennél elébb Styriába és Ausztriába nyomúlva, az elcsüggedt felkelőket felvillanyozza, Bécset pedig, mely Herbeville győzedelmében s Erdély meghódolásában már a felkelés elnyomásának kezdetét vélte látni, diadalmas fegyvereinek körülhordása által ismét megrémíti. 1705.

Bottyán tehát meggyőződve, hogy a maga gyors és sükeres működésén fordúl meg a nemzet ügye, a szerencsétlen hír vétele után azonnal indulót fúvatott s hadait Tata alá vezette, melyet Csáky Mihály már egypár hét óta ostromzár alatt tart vala. E vár őrségének egy része mind lovasok-, mind gyalogokban magyarokból állván, mindjárt Bottyán megjelenése után ennek táborába szökött által; mi annyira elcsüggeszté a benmaradt németeket, hogy már az első ostrom alkalmával kegyelemre feladták a várat. Ekként november 22-kén már Tata falairól is a felkelők zászlói lobogtak.

Mialatt Bottyán ennyi sikert aratott, Csáky Mihály is szerencsésen haladt előre társaival. Mihelyt Komáromot némileg megközelíté, Pálffy bán helyesen itélvén, hogy ez csak előhada a felkelők seregének, Győr tájáról Óvárra, a Lajta őrzésére vonúlt vissza, minek következtében Csáky a Rábaköz nagy részét is behódoltatván, mint mondók, Tatát zárolá el. Bottyán ennek megvétele után nyomban Pápa alá sietett, melyet Miglio ezredes parancsai alatt nyolczszáz német gyalog és kétszáz rácz lovas védelmezett. Faltörő ágyúkban szűkölködvén, Bottyán itt is szokott módja szerint rohammal kisérlé meg az erősség elfoglalását. Szerencséje itt sem hagyá cserben; mert bár, személyesen vezérelvén ostromcsapatait, maga három sebet kapott: a várbelieket azonban Miglio vezérök annyira lehangolá, hogy már ostrom közben

1705. kitűzték a fehér zászlót; sőt négyszázan közőlök a felkelőkhöz csatlakoztak.

A harmadik hadosztály, mely, mint mondók, Balogh Ádám, Hellepront, Kisfaludy László és Sándor László ezredesek vezérlete alatt Földvárról Tolnának, Baranyának indúlt, e közben szintén szerencsésen végrehajtá az elejébe tűzött feladatot: megvette Bottyánvárt, Pécset és Siklóst, vezérök példája szerint mind a hármat rohammal. Míg ezután Hellepront Szigetvárnál maradt vigyázóúl a maga ezredével, a többiek Zalamegyébe hatoltak, s miként elébb Somogyban, úgy itt is hadaikat folyton szaporítván, itt szinte két részre oszoltak. Kisfaludy László Sümeget, Csobánczot és Kapornakot foglalta el; Balogh Ádám, Sándor László és Kiss Gergely pedig Vasba nyomúltak, s Hidvégnél a Rábán átkelvén, Csákyval egyesűltek. Míg ezután Csáky és Ebeczky Pálffy bán hadait csipdesé, a többiek decz. 8-kán Kőszeg alá szálltak, s a várost és várat feladásra szólíták fel. A polgárok, hogy városukat megmentsék, szívesen hajóltak volna a felhivásra; de Toppelstein parancsnok főbelövetéssel fenyegeté azokat, kik alkuba ereszkednének, sőt a kuruczok követeire is lövetett. Elbizakodottságát azonban nemsokára lett oka megbánnia. A kuruczok ugyanis, embertelen tette miatt, nagy haragra gyúlván, ostromlétráikkal azonnal rohamra indulának, s bár két izben visszanyomattak, a rohamot harmadszor is megújítván, a várost elfoglalták, dühökben katonát és polgárt egyaránt levágtak, a várost pedig kifosztották s felgyújtották. Harmadnapon, deczember 10-kén, a belső vár is megadta magát.

Bottyán, mihelyt Kőszeg megvételéről értesűlt, Pápáról Győr felé vezette hadait s oda rendelte a Kőszeg birtokába jutott hadosztályt is, hogy azzal egyesűlvén, Pálffy bánnak harczot adjon. A bán ugyanis Óvár alatt a hátába kerűlt Ocskay, Somody és Köröskényi lovas ezredei által háborgattatván, nemrég az erős Győr ágyúi alá huzódott. De ő itt sem akarta bevárni a kurucz hadakat, s mihelyt hírűl

1705. vette, hogy Bottyán a Rábán átkelt s a kőszegi had is közelg, azonnal Sárvár felé vonúla. Bottyán tehát látván, hogy vele meg nem ütközhetik, maga is odahagyta a faltörő ágyúk nélkül megvíhatatlan Győrt, s csak Török István ezredest hagyván annak elzárolására, Pálffy után idula, ki Szombathely falai közé zárkózék. Bottyán eleinte azt hitte, hogy a Sárvárról elvonúló bán Heister Hannibal tábornokkal akar egyesűlni, ki, mint említők, Sz.-Gotthárd táján táborozék mintegy négy ezernyi német és rácz hadakkal őrizvén a stajer határokat. Annál inkább megörűlt tehát, midőn értesűlt, hogy Pálffy Szombathelybe zárkózott; mert most már bizonyosnak tartá külön mindkettőjök felett a diadalt. Hogy Heistert tévedésbe ejtse, Szombathelyt egész seregével körültáborolta s víárkokat is kezde ásatni; maga azonban hat ezred lovassal és szekerekre ültetett néhány száz hajdúsággal sebesen Sz.-Gotthárd alá nyargala s Heistert a téli ködös időben meglepvén, hadait teljesen szétverte s azok maradványait a határokon túl Styriába kergette.

Az ellenség űzéséből Sz.-Gotthárdra visszatérvén, Bottyán egy lovas hadosztályt Horvátország megsarczolására s behódoltatására a Dráván túlra küldött, maga pedig azonnal visszaindúlt Szombathelyre. De Pálffynak, Heister veszedelme után, itt sem volt kedve bevárni a diadalmas kurucz tábornokot, s mielőtt visszavonulási útja teljesen elzáratnék, Bruck és Német-Újhely falai alá menekűlt.

Ekként tehát a dunántúli országrész, mely november elején még egészen a császáriak birtokában létezett s a felkelésre nézve mindenkorra veszve lenni látszék, az év végén egészen megszabadúlt a császáriaktól s a diadalmas Bottyán ismét Bécs külvárosaiig portyáztatá fürge kuruczait. E nagy eredmény hamar elfeledteté a zsibói szerencsétlenséget, ellensúlyozá Erdély nagyobb részének a császáriak alá hódolását, a nemrég lehangolt, elcsüggedt felkelteket pedig újabb kedvre villanyozta. A nyert diadaloknál nem csekélyebb volt azon eredmény, hogy Bottyán hada, mely Földvárról megin-

1705. dúltakor csak nyolczezer lovasból s gyalogból állott, teljes húszezerre növekedett, s e felett még mintegy 10—12 ezer felkelt nemesség áll vala rendelkezése alatt [1]).

„Csodálatos — írá Rákóczy decz. 30-kán XIV Lajosnak — az isten kegyelme, a ki minket veszteni, de győzni is engedett, s a ki nekem kárpótlásúl Erdély egy darabjáért az ország terjedelmes dunántúli részét adományozá; hadaimat 12 ezerrel szaporítá s a fiatalabb Heister megveretése után még a Szerémség s a Dráva és Száva közti föld lakosait is hozzám hajlította“ [2]).

Miután Pálffy bán az országból kiszoríttatván, brucki táborába vonúlt, Bottyán lovas ezredeinek egy részét Ausztriában portyáztatá; többi hadaival pedig Kismartont, Nezsidert és Rusztot vette meg. Itt látogatá meg őt b. Andrássy kiséretében gr. Bercsényi Miklós főtábornok s vele s főbb tiszteivel a további munkálatok iránt hadi tanácsot tartott. Ebben az végeztetett, hogy Bottyán maga a behódolást több felszólításra is megtagadott Sopronyt vegye ostrom alá, s az alatt Andrássy és Ebeczky a Lajtavonalt őrizve, tartsák szemmel Pálffyt s csapkodjanak Ausztriába; Kisfaludy György pedig Kiss Gergelylyel a Stájerföld határainak őrizetére vonúljanak ezredeikkel; Ocskay végre Soprony ostroma után a Vág mellékére menjen vissza hadával.

Soprony ostroma.

E végzések szerint Bottyán decz. 24-kén már Soprony körül táborozék hadaival, s azt a Rivière franczia hadi mérnök által berendezett ágyútelepekből oly hevesen kezdé bombákkal s tüzes golyókkal lövetni, hogy a külváros nagy része pár nap alatt a tűz martalékává lett s a belváros házai is tetemes kárt szenvedtek. Mivel azonban a városiak még ekkor sem hajóltak meg, Bottyán, résttörő ágyúi nem lévén, szokott módja szerint rohammal szándékozott a várost elfoglalni. Már az ostrom-létrák is elkészültek, midőn hírül veszi, 1705. hogy Pálffy Horvátországból és Bécsből némi hadakkal szaporodván, brucki táborából Soprony felmentésére készül, s visszaverésére a Lajtavonalt őrző Andrássy és Ebeczky alig fognának elégségesek lenni. Ő tehát megelőzni határozta Pálffyt szándokában. Seregének egy részét Soprony elzárolására hátrahagyván, más részével gyorsan a brucki tábor előtt termett, s azt nyomban megtámadván, a bánt egy véres harcz után, melyben kivált a ráczok nagy veszteséget szenvedtek, Bruck falai közé űzte s táborát feles élelmi szerekkel, melyek Soprony megsegéllésére voltak szánva, elfoglalta.

---

[1]) Ld. e hadjáratot részletesen előadva Thaly: Bottyán életében 60—96. ll.

[2]) Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 456.

Czélját itt elérvén, s reménye sem lévén, hogy Pálffy az 1706. erős Bruckból kimozdúljon, Bottyán deczember utolsó napján már ismét Soprony előtt álla, s 1706 első napjaiban a Lénárthegyre hat bombavető mozsarat s nyolcz mezei ágyut vonatván, január 3-kán emezekből a tüzes golyókat, amazokból a bombákat oly hevesen szóratá az egész napon át a városra, hogy a külvárosban az első bombázás alatt épen maradt házak is kevés kivétellel mind leégtek, s a belváros is nagy kárt szenvedett. Azt hitte Bottyán, hogy a polgárok vagyonuk e pusztulása miatt szivöket vesztvén, majd csak kitűzik a fehér zászlót; de csalatkozott, a polgárok kitartása megtörhetetlen volt. Ő tehát, mivel lőszere már fogyatékán volt, elébbi terve szerint, létrákon intézendő rohammal akarta bevenni a várost. Január 6-kán három ostromcsapatot rendelt ki seregéből, melyek egyikét ő maga, másikát Ocskay, harmadikát Horváth Mihály ezredes vezénylé. A kuruczok mind a három oldalon nagy elszántsággal és fürgeséggel teljesíték a feladatot, s itt is, amott is többen fel is jutottak a falakra. Horváth Mihály ezredes, ostromcsapata élén maga ragadta baljába a zászlót és szinte szerencsésen felvergődött; de alighogy azt a fal ormára feltűzhette, már is halálosan megsebesítve bukott vissza a várfal árkába. Ezredesök eleste miatt nagy elcsüggedés szállta meg a hajdúk kebleit, s a falakról,

1706. létrákról, ki még szerét tehette, sietve kezdett hátrálni. Bottyán látván, hogy a merész kisérlet igen nagy áldozatába kerűl, s a polgárok elszánt bátorsága ennek daczára is kétessé teszi a sükert, mind a három ostromcsapatnak visszavonulót fuvatott. Veszteségét a kutfők néhány százra, Kolinovics valószinűleg nagyítva, épen 760 főre teszi.

Bottyán e sikeretlen roham után, mely alatt azonban a városbeliek közől is felesen hullottak el; Bercsényi nevében még az napon újra megadásra hívta fel a városbelieket. Ezek pár napot kértek a megfontolásra, mi nekik meg is adatván, az alku megkezdetett. Weitersheim tábornokot, az őrség parancsnokát annyira megfélemlítette a kuruczok vakmerősége, hogy a békét, ha a városból szabadon kivonúlnia engedtetik, elfogadni szándékozott s e végett a kitakarodásra már össze is gyűjté katonáit. A polgárság azonban, Dobner polgármester által feltüzelve, most sem akarta megnyitni kapuit, s a tábornokot keserű szemrehányásokkal illetvén, végre is maradásra birta. A feladás megtagadásának jeléűl a polgárok jan. 8-kán a kuruczok táborára sütögették ágyúikat. Bottyán tehát, kinek nemcsak réstörő ágyúja hiányzott, de fogyatékán lévő lőszerét sem remélhette egyhamar megszaporíthatni, nehogy vitézeit, kik a nagy hideg miatt is sokat szenvedének, haszon nélkül fogyaszsza, január 9-kén még egy rohamot színlelt intézni; s minthogy a polgárok még ekkor sem tűzték ki a fehér zászlót, más nap táborát felszedetvén, hadait a közel lévő falukban szállásoltatá el, s az ostromot zárlattá változtatta [1]).

Ő maga a Soprонytól egy órányira fekvő Harkán tartá főhadi szállását. Január vége felé azonban Hellepronttól

---

[1]) Csányi János krónikája. Történ. Tár V. köt. Ritter kron. a Soprony városi eredetiről vett másolat a m. Akad. kézirattáráb. Kovachich: Samml. noch Ungedr. Schrift. 446. Kolinovics Comment. A nemzeti muz. kézirattáráb. 390. l. Okmányok Thaly Kálmánnál: Bottyán életében 98. kövv.

1706. értesülvén, hogy a ráczok ismét nagyobb tömegekben csapkodnak át a Dráván, Soprony vidékéről, melynek ostromzárlását egy időre maga Bercsényi, majd Andrássy vette át, január végnapjaiban néhány ezreddel az alvidékre indúlt. A már több hét óta elzárolt Székes-Fehérvárat utjába ejtvén, február 1-jének éjjelén a fallal körülkerített rácz külvárost rohammal vette meg s felprédáltatta, lakosait, kik idejekorán a belvárosba nem menekülhettek, kard élére hányatta. Majd azonban a belső várbeliek is segélyére siettek a ráczvárosnak; de Bottyán ezeket egy véres utczai harcz után a belvárosba visszaűzvén, seregét a kifosztott ráczvárosban pihentette ki, s aztán az ostromzárt szorosabbra vonván, Baranyán keresztül a Drávához sietett. Szlavoniában két egész hétig portyáza fel s alá; a ráczokat, kik ellentálltak, levágatá vagy török földre űzeté, a többieket hódolatra kényszeríté. A nyugtalan népséget ekként egy időre, mint hivé, megfélemlítvén, a Dráván meg átszálla s Földvárra rendelte hadait, hol egy állandó hidat szándékozott építeni; maga egy lovas csapattal Bottyánvárat tekinté meg.

Mihelyt azonban ő Szlavoniát odahagyta, gr. Herberstein eszéki várparancsnok, b. Nehem péterváradi tábornokkal egyesülve és számos odamenekült ráczok által is támogatva, utána indulának s utóhadát Igalnál Somogyban fel is verték, s mintegy ötven foglyot ejtettek a hajdúkból; majd Bottyánvárát táborolták körül. Bottyán tehát lóhalálában nyargalt Földvárra rendelt hadai után, hogy azokkal kedvencz várát megsegítse. De Hellepront, bár őt Bottyán az érkezendő segély iránt biztosítá, nem állhatta ki a császáriak kemény tüzét, s nehogy magát megadni kényszerítsék, idején vonúlt ki a várból, hol aztán a benyomúlt császáriak az oda menekült népet s még a nőket és gyermekeket is irgalom nélkül felkonczolták. Herberstein s Nehem innen Fehérvár felmentésére indúlt; de Bottyán ekkor már a mult évben derekasan megerősített Sióvonalon várta őket hadaival, s a német tábornokok, vele megmérkőzni nem mervén, Szlavo-

1706. niába tértek vissza[1]). Bottyán ezután senkitől sem háborgatva, kényelemmel készíthette el Földvárnál a hajóhidat és a hídfőt.

Erdélyi ügyek. Mialatt Bottyán 1705 késő őszén s a következő év telén és tavaszán a dunántúli részeken ily szerencsésen folytatta a háborút a császáriak ellen: egy részről Károlyi és Pekry a Magyarországból bevitt hadakkal, más részről Mikes Mihály a székelyekkel Erdélyben is jobbra fordították némileg Rákóczy s a felkelők ügyeit. A zsibói szerencsétlen ütközet nagy bódulást okozott Erdélyben, a felkeléshez szítók sorai közt. Pekry Lőrincz Fehérvárnál értesülvén a németek győzedelméről, Moldván keresztül Rákóczyhoz futott, hadai szétoszlának. Midőn Rákóczy, ki, hogy az erdélyieket az elcsüggedéstől megóvja, az ütközet után Bethlenig behatolván, néhány napot hadaival a szőcsi és láposi mezőn töltött vala, november második felében Kőváron keresztül Ecsed felé indula, mintegy 10—12 ezerre menő csapat, s abban sok nő és gyermek, bujdosott ki vele hazájából.

Az elcsüggedt tartományt ismét fellelkesíteni, s a mennyire lehetséges, a császáriaktól visszafoglalni Károlyi Sándor feladatává tette a távozó fejedelem. Károlyi azonban, kit nagyon elszomorított némelyek azon vádja, hogy ő lett volna a zsibói szerencsétlenség oka, mivel a császáriakat oldalt foghatta s megverhette volna, eleinte semmi kedvet sem mutatott az Erdélyben maradásra, s Vay Ádámhoz, a fejedelem udvari kapitányához írt levelében panaszt is emelt, hogy míg mások csekély érdemekért is gazdag jutalmat vesznek, neki csak alaptalan vádak s a legfáradalmasb feladatok jutnak. Rákóczy, kinek Vay e levelet megmutatta, annak elolvasásán rendkivül felháborodott, s éles szemrehányásokat tőn Károlyinak. Csodálkozik, hogy nem veszi észre, vagy csak érteni nem akarja benne való bizodalmát, melyet az által tanúsít, hogy épen azon fontos ügyeket bízza reá, miket másokra bízni nem mer. De ha már ő a haza szolgálatába belefáradt, ő, a fejedelem maga fogja őt felváltani, mivel oda mást nem küldhet. Tudja, mire veti személyét, s a mi még fontosabb, hazája dolgait; de legalább eleget tesz kötelességének, hogy nyugodni nem megy. Ő régóta kész már minden áldozatra. „Elkeseredett szívem, megvallom; de bennem az az eltökéllés: az ügyért, mely engem szolgálatjára a megvetett föld népi közé hozott; nem Erdélyországért, mert enélkül eddig is eltartott a jó Isten, de hazám ügyéért megyek, melynek szolgálatja, látom, kinek-kinek személyes kielégítésében áll. Ezt, lássa, hogy veszi kegyelmed éntőlem; de nem titkolhatom hazám ügyén elkeseredett szívem titkait, melyeknek kinyilatkoztatására a Kegyelmed levelei adnak ösztönt. Eszembe jut Kegyelmed minapi irása: hogy kedvetlen szolgának nem sok hasznát veszi az ember. Én indulok. Lássa Isten, hová teszi és mit csinál hazám dolgaival; ha nincs más orvoslás, rajtam ne muljék“ [1]). 1706

---

[1]) Kolinovics i. h. s okmányok Thaly Kálmánnál: Bottyán élete 110, kövv.

E keserű irat megtette hatását Károlyira. Ő, miként a távozó fejedelem nov. 27-kén Erdő-Szadáról kelt levelében neki meghagyta volt, azonnal felállította az őrvonalt Déstől Tasnádig. A tél multával pedig, e vonal védelmét Orosz Pálra bízván, maga márcz. 26-kán Abrudbányára, onnan a hónap végén Zalatnára ment. Néhány nappal utóbb Herbeville dán ezredét Benedekben felvervén, Halmágyot szállá meg; sőt ápril 28-ka éjjén Gyulafehérvár ellen is, de sikeretlen rohamot intézett [2]). Dévát azonban Rabutinnak három havi kemény ellentállás után Csáky András február végén, midőn őrségének már sem vize, sem elesége nem volt, kénytelen lőn átengedni; Csáky maga az őrség egy részével fogságba esett, de más része febr. 22-ke éjjelén keresztül vágta magát az ostromhadon [3]).

---

[1]) A Károlyi grófi levéltárból Szalay: VI, 304.

[2]) Károlyi Sándor naplója.

[3]) Cserey 560. Mémoires de Rabutin 149.

III.

1705.

A nagyszombati békealku folyama.

Az alkudozások e közben nem tettek nagy haladást Nagyszombatban, hol a szövetséges rendek említett biztosaival mind a császári felhatalmazottak, gr. Wratislav Venczel cseh kanczellár és Széchenyi kalocsai érsek, mind a közbenjáró követek találkoztak október 27-kén. Az értekezlet tárgyáúl mind a két fél felhatalmazása egy előleges fegyverszünet megkötését tűzte volt ki. De a császári biztosok s a közbenjáró követek oda törekedtek, hogy addig húzzák-vonják az ügyet, míg Herbeville Erdélybe érkezik hadaival; miután pedig ez megtörtént, Bottyán dunántúli hadjárata legjobb folyamatában lévén, a magyar biztosok nem kivánták többé a fegyverszünetet. Wratislav kancellár s a közbenjáró követek ennél fogva nem sokára odahagyták Nagyszombatot s csak Széchenyi maga maradt ott a magyar biztosokkal, mind ezeknél, mind az udvarnál oda irányozván működését, hogy a fegyverszünet kérdése mellőztetvén, egyenesen a béke tárgyalása kezdessék meg [1]). A felek ettől nem lévén idegenek, a jegyzetváltás csakugyan megindúlt a magyar biztosok és a közbenjáró követek közt. És bár az értekezlet csak az előzmények körül forgott, mivel azonban ez alkalommal felette fontos nemzetjogi kérdések lőnek megvitatva, mi aztán a későbbi békealkura mintegy bevezetésül szolgált, hiba volna e levelezés tartalmát mellőznünk.

A közbenjáró követek november közepén Bécsbe visszatérvén, onnan e hó 19-én felszólíták a magyar biztosokat, adnák elő minél elébb a magyarok kivánatait, melyek a békének alapjáúl szolgálhatnának. Válaszúl nyerték, hogy e kivánat még időelőtti; mert mielőtt a béke tárgyalását érdemlegesen megkezdenék, az előzmények felett kell megtörténni az egyességnek [2]). Ezen előzmények különösen a királyi örökösödés és II Endre király ellentállási záradéka körül forogtak. József királyságát a magyarok nem akarták ugyan többé kétségbe vonni; arról mindazáltal határozott nyilatkozatot kivántak az udvartól, hogy a királyi örökösödés megállapítása és az endrei záradék eltörlése soha semmi szín alatt nem fog az udvartól jogalapúl vétetni arra nézve, hogy Magyarországba kényuralmat hozzon be. 1705.

---

[1]) Hist. des révol. III, 19. kövv. Miller: II, 215. kövv.

[2]) Hist. des révol. u. o. 27. kövv.

A közbenjárók e pont előleges meghatározását maguk is szükségesnek látván, már elébb, szept. 3-kán kelt levelökben épen e végett igérkeztek lejönni a szécsényi gyülésbe. Most azonban, decz. 14-kén kelt levelökben akként nyilatkoztak, hogy e pontok előleges tárgyalása csak nehezítené a béke létrejöttét, s legczélszerűbb lesz ezt is a békealku alatt, a többi pontokkal együtt tárgyalni. Így kivánja ezt az udvar is; minél fogva nekik, a közbenjáróknak, nem áll hatalmukban, ezen két pontot előlegesen tárgyalni. Egyébiránt nem is volna erre többé szükség, miután ő felsége nekik, a közbenjáróknak, forma szerint kijelentette, hogy „a magyar nemzet sérelmeit törvényesen orvosolni, jogait, törvényeit, kiváltságait helyreállítani el van határozva, és hogy soha nem volt szándokában, a királyi örökösödés jogát arra használni, hogy Magyaroszágban korlátlan kényuralmat alapítson meg“. Kivánják tehát, hogy a magyar biztosok, mint sértett fél, a béke tárgyalásába ereszkedve, adják elő kivánataikat ¹); s hogy a fölött egymással gyorsabban érintkezhessenek, ismét visszatértek Nagyszombatba.

De Bercsényi és biztostársai úgy vélekedtek, hogy e pontok előleges tárgyalását egyátalában nem teszik fölöslegessé ő felsége említett igéretei. „A királyi örökösödés alatt, úgy mondák deczember 20-kán kelt válaszukban ²), — kapcsolatban az endrei záradék eltörlésével, ő felsége miniszterei folyton kényuralmat értenek, s nem csak elébb, hanem

---

¹) Hist des révol. III, 19. kövv. Miller: II. 99 kövv.

²) U. o. 107. kövv.

1705. még jelenleg is oly színe és szelleme van minden, ő felsége nevében kelt kiadványoknak, mintha e nemes Magyarország a többi örökös tartományok módjára, szintén tulajdona volna az osztrák háznak; s következőleg, mintha az endrei törvény záradékának eltörlésénél fogva, a törvény kötelezése nem is terjedne ki a királyra oly módon, mint a szabad országokban divatozik, hanem inkább csak az országlakosokra, mint a királyi örökség alattvalóira, szorítkoznék. Múlhatlan szükség ennélfogva előlegesen határozni az örökösödés és az endrei záradék felett, hogy a nemzet nyugton kezdhesse meg a békealkut... Nem is elégséges pedig, hogy csak általában jelentse ki az udvar, miképen nincs szándokában zsarnoki uralmat megalapítani; mert hiszen Csehország és Ausztria sem zsarnokilag, hanem saját törvényeik szerint igazgattatnak. De Magyarország azért semmi módon nem akar azokhoz, s a többi örökös tartományokhoz hasonlónak tekintetni ...... A törvényes elégtétel átalános igérete a nemzetet ennélfogva ki nem elégítheti. Ki nem tudja, hogy ilyféle átalános kifejezések a királyi kegyelmességről mindenütt szokásban vannak? Ez az, mi a magyarokat felkelésök kezdete óta bizodalmatlanokká tette: a felséges udvar, mielőtt csak megkérdezte volna is, hogy mi az a ‚minden‘, már is kihirdetette, hogy mindent megad, mit a nemzet kiván; és mégis most, midőn a magyar bizottmány, hogy az országlakosok békehajlama erősödjék, az alkudozás bevezetése gyanánt, a közbenjáró uraknak némely sarkalatos tételeket előlegesen kijelölt, a fölséges udvar semmit sem tekint oly törvényesnek, hogy alkudozás nélkül önként megadja. Úgylátszik tehát, az udvar a törvényeket nem helyreállítani, hanem megvitatni, felettök alkudozni szándékozik; ennyire azonban nem terjed ki e bizottmány hatalma. Nehogy mindazáltal a békealkut szándékosan gátolni látszassék, e körülményt nem késett a fejedelemnek följelenteni a bizottmány .... Annyit azonban eleve is mondhatnak, hogy a törvények helyreállításának átalános igérete, az ország rendeit annyira nem fogja kielégíteni, hogy a további alku őszinteségében bízzanak .... 1705. Czélszerűbb volna tehát, ha az udvar nemesak ezeket hallgatással nem kivánná mellőzni, hanem azon egyéb pontokat is, mik mint törvényesek, a békébe úgy is felveendők, a bizodalom szilárdítása végett előleg is önként megadná.“

A válasz, melyet erre a közbenjáró követek deczemb. 23-án írtak, tovább is czélszerűbbnek vitatja ugyan e két pontnak a többiekkel együtti tárgyalását, mindazáltal jelentékeny biztosítást nyújt a nemzet alkotmányos jogainak. „Midőn — írják egyebek közt, — a király kijelenté, hogy a törvényeket helyreállítja s kényuralomra nem vágyódik, annak helyesen nem lehet más értelmet tulajdonítani, mint hogy ő felsége azon királyi hatalommal, mely a magyar törvényeken alapúl, meg fog elégedni: Ausztria, Csehország s a többi örökös tartományok törvényei tehát itt ferde értelemben hozatnak fel. Ha pedig úgy fog találtatni, hogy ez ellen mégis vétett a kormány, az innen származott s az alku alatt előterjesztendő sérelmeket ő felsége törvényesen és részletesen megszüntetni fogadta. Az Endre király törvényzáradékának eltörléséből sem következik, hogy a király minden kötelesség alól fölmentetik s az egyedűl a nemzetet terheli: egyébiránt e kérdés bővebb meghatározása is a békealkura maradjon... És minthogy ő felsége valamennyi megsértettnek állított törvényt részletesen helyreállítani igért: egyátalában nem lehet azt állítani, hogy azért halasztja ezt a békealkura, mintha minden törvényt kétségbe vonni s azok felett új alkut szándékoznék kivánni; mert ő felsége, szintúgy mint a közbenjárók, mind a maga mind a nemes nemzet biztosítása végett, őszintén s ünnepélyesen kivánja intéztetni a békealkut.“ ¹)

A magyar biztosok azonban még határozottabb nyilatkozatra kivánták szorítani az udvart az iránt, hogy az örökös királyság megalapításából semmi módon nem akar

---

¹) Hist. des révol. III, 121.

1705. következtetést vonni az önkényes uralomra. „Úgy látjuk, válaszolák deczemb. 28-án, még nem fejeztük ki értelmünket elég világosan. Tehát, hogy jobban kitünjék, mi különbséget értünk mi az örökös tulajdon és örökös királyság közt, és mi tesz bennünket idegenekké oly örökösségtől, minő más örökös tartományokban, Ausztriában, Csehországban létezik: a felett, hogy el nem hallgathatjuk, miképen némely törvények erőszakkal tolattak az országlakosokra, mi aztán nagy sérelmeket szült, csak röviden jelentjük, hogy jól tudjuk mi, hogy a király Magyarországban nem akar a cseh és osztrák törvények szerint kormányozni. Tudjuk azonban azt is, hogy az örökösségnek két alapja lehet: egyik a trónnak a születés jogánál fogva való átvétele a nemzet választásának hozzájárulása nélkül; a másik, tulajdoni joggal való uralkodás a saját törvényeikkel ellátott örökös tartományokban, miként Ausztriának és Csehországnak is külön törvényeik vannak, s mindenik a maga saját jogaival, törvényeivel bir. De az örökösségnek és a birtoknak, melyet a németek e szóval fejeznek ki: „Leibeigen“, a fejedelemre nézve, ugyanazon alakja van mind a két örökös tartományban. És innen következett, hogy az endrei záradék eltörlése után Magyarországra is szintazon-féle örökségi formát akarták kiterjeszteni oly módon, hogy, mivel valamennyi örökös tartományokra bizonyos összeget, például tizenkét milliót vetettek ki adóúl, Magyarország pedig szerintök az örökös tartományok harmad részét tenné, tehát fizessen négy milliót. Hasonlókép, midőn az örökös tartományokban bizonyos számú ujonczok szedettek: Magyarországban is, mintha amazokhoz hasonló örökös tartomány volna, szintazon arányban rendeltetett meg a katonaállítás, azon nyilvános parancscsal, hogy ez ellen szólani sem szabad, mivel az új szerzeményi jognál fogva itt is korlátlan a király hatalma; és ezt ők nyomtatott kiadványok által ügyekeztek bizonyítani, melyek szerint a rendőrség Magyarországon is a többi örökös tartományok módjára szabályoztatott.... Ebből láthatják a közbenjáró

1705. urak, hogy nem alap nélkül cselekszenek az ország szövetséges rendei, midőn kivánják, hogy mielőtt békealkura ereszkednének, határozott nyilatkozattal biztosíttassanak ő felsége részéről, miképen a királyság örökösségét nálunk nem úgy érti, mint a többi örökös tartományokban, s következőleg olyféle örökös tulajdoni jogot, mint amazokban bir, ez országra kiterjeszteni nem akar; s végre hogy velünk nem oly módon kiván alkudozni, mint amaz örökös tartományaival, hanem mint a törvényei szerint szabad országgal, szabad országlakosokkal és ezeket soha sem szándékozik megfosztani e szabadságtól ....“ 1)

1706. Az udvar, erről szóló átalános nyilatkozatai után örömest mellőzte volna e kérdés tovább vitatását, s értesülvén, hogy a fejedelem az 1706-ki januárban a kormánytanácscsal s pártja más előbbkelőivel Miskolczon gyülést tart, a közbenjáró követek által felszólíttatá a fejedelmet és a szövetséges rendeket: hogy miután ő felsége ama nyilatkozata folytán, miszerint az ország törvényeit helyreállítani s azok szerint kormányozni szándékozik, a békealku elől minden akadály elhárúlt, adnák ki rendeletöket, hogy ez akár fegyverszünettel, akár a nélkül, valahára tényleg s érdemlegesen megkezdessék 2). De miután a szövetséges rendek tanácsa február 5-én az új kanczellár báró Sennyey István által kijelentette, hogy a békealkut mind addig nem lehet megkezdeni, míg az udvartól a magyar biztosok decz. 28-kai jegyzékére határozott válasz nem érkezik 3): a közbenjárók február 10-kén (1706.) egy újabb nyilatkozatot küldöttek át a magyar biztosokhoz, mely szerint ő felsége január 20-kán kelt leiratában ismételve kijelentette légyen, „*hogy a magyar nemzetet az ország saját jogai, törvényei és kiváltságai szerint fogja kormányozni; hogy a trónörökösödés joga alatt egyátalában*

---

1) Hist. des révol. III, 133.

2) U. o. III, 151. kövv.

3) U. o. 173. kövv.

1706. *nem ért korlátlan önkényes uralmat, sőt hogy Magyarország minden karait, rendeit s országlakosait ugyanazon ország törvényei s alkotmánya szerint az ő jogaik és szabadságaikban fenntartani akarja.*“ Egy későbbi jegyzékben pedig külön is tanúskodtak a közbenjáró követek, hogy e nyilatkozat valóban ő felsége szavait foglalja magában, s ilyenek gyanánt közöltetett a magyar biztosokkal [3]).

A szövetségesek belügyei. E nyilatkozattal csakugyan elháríttattak az akadályok, melyek miatt a békealku eddigelé meg nem nyílhatott. Mielőtt azonban erről szólanánk, vessünk egy pillanatot a magyar szövetséges rendek belső ügyeire, mert főleg ezek végett hívta össze Rákóczy január 25-kére (1706.) a miskolczi gyülést. Ennek egyik főtárgyát a pénzügy képezte. A fejedelem, miként fentebb említők, a megyék s városok megegyeztével, a felkelés első évében két millió rézpénzt veretett a hadi költségek fedezésére. E pénzek belértéke nem felelvén meg a névszerinti becsnek, melyben kibocsáttattak, rövid idő mulva annál inkább elveszték névszerinti becsöket, mivel számos hamis pénzverők támadtak, kik gyártmányaikkal az országot szinte elárasztották. Ennek múlhatatlan következménye lett, hogy a kereskedés megzavartatott s minden czikk felette megdrágúlt.

Még nagyobb volt a baj a magánosok pénzviszonyaiban. A múlt század végső évei óta elszegényedett s birtokaik nagy részét elzálogosítani kénytelen urak s nemesek, e rézpénznek most némi bőségében lévén, avval kivánták letisztázni adósságaikat, kiváltani birtokaikat. De a hitelezők, zálogtartók nem fogadtak el rézpénzt; miből számtalan pörlekedés támadt; a rézpénz folyama pedig még alább sülyedt. Az arany s ezüstpénz árúczikké lőn s mindenki ezt ügyekezett beváltani az értéktelen rézért. De mind e mellett is, mivel a két millió már végére járt, a fejedelem a tanácstól végzést

---

[1]) Hist. des révol. III, 187. kövv. Józsefnek idézett levele megvan az országgyülés irományai közt. Közli Katona is 128.

1706. kivánt, mely őt újabb két millió kibocsátására hatalmazná fel. Némely tanácsosok azonban, úgy látszik Plathy Sándor után indulva [1]), úgy vélekedének, hogy az említett bajok megorvoslása tekintetében czélszerűbb volna, végkép megszűntetni a rosz pénz veretését s adót vetni a népre a szükséges költség megszerzése végett.

E vélemény már-már többséget nyert a tanácsban, midőn a fejedelem is szót emelvén, előadá, miképen bármi nagyok légyenek is a rézpénzből származott bajok, az adó kivetése kétségkivűl még nagyobbakat szűlne. Emlékezzenek meg az urak, úgymond, hogy épen az adók s azok behajtása körűli szigor és visszaélések ingerelték a népet felkelésre. E szigor és e visszaélések most is csak oly módon elmaradhatlanok lennének az adó behajtásánál, mint elébb, miután a népnek aranya s ezüstje nincs, s azt alig is volna képes szerezni magának. E nép eddig nem csak fiait nagy számmal küldé a zászlók alá, hanem a katonaság élelmét is ingyen szolgáltatá. Mi lenne következése, ha most a zászlók alatt szolgáló legénység családjai, rokonai az adószedők zaklatásainak tétetnének ki. S aztán nem is a nép, hanem az urak, nemesek s haditisztek kezében van a rézpénz túlságos bőségben; mivel pedig ezek adót nem fizetnek, ennek súlya kétszeresen terhelné a népet a nélkül, hogy az urak s nemeseknél felhalmozott rosz pénz jobb folyamot nyerne.

Ezen s hasonló okoknál fogva a tanács csakugyan meghozta a végzést újabb két millió rézpénz kibocsátására. Hogy mindazáltal a hamisítás lehetőleg meggátoltassék, rendeltetett, hogy a pénzek finoman metszett Mária képére veressenek, melyet ne legyen oly könnyű utánozni; továbbá, végzéssé lőn az is, hogy e pénzzel zálogot váltani s adósságot tisztázni is lehessen, ha a szerződésben határozottan nincs megnevezve a pénznem, melyben a fizetésnek történni

---

[1]) Ld. ennek véleményét a financzügy elintézéséről Millernél e. h. II, 299.

1706. kell. Alig oszlék el az ülés, melyben e határozatok hozattak, Forgách Simon avval fenyegeté a szintén Miskolczon lévő Szirmayt, hogy egy jószágát, mely ennél vala elzálogosítva, ezen új pénzzel fogja kiváltani; mi aztán okúl szolgált ama hír elterjedésére, hogy e végzést a szintén eladósodott Bercsényi eszközlötte ki fondorlataival [1]).

Ezen kivül még egyéb nevezetes intézkedések is keletkeztek e gyülésből. Egyebek közt a tanács mellé egy kanczellária állíttatott fel, kanczellárrá báró Sennyey István neveztetvén. Különféle hadi szabályzatok készíttettek. Válasz íratott azon éjszaknyugati hat megye előterjesztésére is, melyek a jezsuitáktól megnyeretve, a szécsényi gyülésnek ezek ellen hozott végzését eltörűltetni szorgalmazták. A terjedelmes válaszban, melyet a fejedelem saját nevében iratott, éles tollal czáfoltatnak a jezsuiták mellett a Pozsony-, Nyitra-, Trencsény-, Liptó-, Turócz- és Árvamegyék által felhozott érvek, s fejtegettetnek azok veszedelmes iránya, szelleme, vétkei, melyek miatt azt, mint a polgári társaság legártalmasabb ellenségét, az országból végkép kiirtani, vagy legalább szigorú korlátok közé szorítani javasolják mind az egyház s igaz vallásosságnak, mind az ifjúság czélszerű nevelésének, mind végre a szabadságnak érdekei [2]).

Még együtt valának az ország tanácsosai, midőn Szirmay a közbenjáró követek említett levelével megérkezett, melyben a fejedelem és tanácsa a békealku megkezdésére sürgetteték. Rákóczy s a tanács még ugyan nem voltak meggyőződve, hogy az udvar, ebbeli igéretei után is, kielégítse a nemzet kivánatait alkotmányának biztosításában; mert a felett, hogy Erdély birtokához Józsefet is felette ragaszkodni tudták, a korlátlan uralom rendszerét is mélyebben, erősebben meggyökerezve látták a bécsi kormánynál, mint-

---

[1]) Hist. des révol. V, 288. kövv.

[2]) U. o. Egykorú másolat, melyből a Rákóczynak Neustadtból való megszöktére vonatkozó adatokat már fentebb közlök.

1706.

sem hihették volna, hogy azt József jóindulata daczára is képes legyen egyhamar megváltoztatni. A békealku megkezdését mindazáltal a fejedelem és tanácsa még azon esetben is hasznosnak látták, ha eredményre mindjárt nem vezetne. Nem kételkedtek ugyanis, hogy az angol és hollandi kormányok, magok is alkotmányosak lévén, ha komolyan akarják, képesek oly nyomást gyakorolni az udvarra, hogy ez teljesen kielégítse a nemzet kivánatait: oda kelle tehát törekedniök, hogy a közbenjárókat a nemzeti ügy igazságos voltáról meggyőzhessék, mire az alku elég alkalmat volna nyújtandó. Más részről Francziaország minden igéretei s biztatásai mellett sem kötött eddig formaszerinti szövetséget; remélhető volt tehát, hogy a békealku megkezdése által vagy reábírható lesz Lajos király e lépésre, vagy legalább elválik, hogy igéretei hiúk, biztatásai önzők, melyekre a nemzet többé nem hallgathat.

Viszonyok a franczia udvarral.

E szövetség megkötése iránt ugyanis — melyet mióta Desalleurs franczia követ udvaránál megjelent, eddig sem szűnt meg ugyan sürgetni, az év folytában még határozottabb lépéseket tett a fejedelem Kökényesdi Vetésy László által [1]), kit e végett a franczia udvarhoz küldött vala. Ő e szövetséget nemcsak azért kivánná mindenekfelett, mert csak az által remélheté a nemzeti ügyet a valamikor létrejövendő átalános békébe befoglaltatni; hanem azért is, mivel eleve látá, hogy Francziaország támogatása nélkül Erdély átengedését alig fogja magának kieszközölhetni a bécsi udvartól. Vetésy a fejedelem e kivánatát a következő pontokba foglalva nyújtá be szeptember folytában (1705) a franczia udvarnak:

---

[1]) Kökényesdi Vetésy László — ki Praynál (Ep. Proc. III, 585.) hibásan neveztetik báró Vitéznek — szatmármegyei nemes, Bagosy Pál ezredében kapitányi rangban szolgált. Onnan különféle okokból bucsút vévén, hazament atyja jószágaira, ki azonban a császárhoz hűségben maradván, s Szatmárba zárkózván, kitagadással fenyegette fiát, ha a fölkeltekhez áll. Értesülvén, hogy a bajor választó fejedelem Rákóczy

1706. 1. Köttessék szövetség egy részről Lajos király s a bajor választó fejedelem, más részről Rákóczy erdélyi fejedelem s a szövetséges magyar rendek között, minélfogva amazok ezek nélkül békét a császárral nem kötnek, s az egykor megkötendőbe emezeket is befoglaltatják, úgy hogy Rákóczy Erdély birtokában, a rendék szabadságaikban biztosíttassanak. 2. A franczia király Rákóczynak élete folytáiglan havonkint 50 ezer fontot fizetend. 3. Ha Rákóczy kénytelen lenne az országból kivonúlni, vagy elfogatnék, Lajos király őt bármi áron kiváltandja és számára Lengyelországban annyi jószágot vásárland, hogy abból rangjához képest élhessen [1]). Vetésy, hosszú halogatás után, végre azon választ nyerte, hogy mivel neki a franczia udvarnál formaszerinti megbízatása még nincs, a király Desalleurs követe által intézteti el az ügyet a fejedelemmel, mi végett már meg is küldetett volna e követnek az utasítás. Desalleurs vett is ugyan ez iránt utasítást, mely azonban akként hangzott, hogy a meddig csak lehet, húzza-halaszsza az egyenes választ, végre pedig jelentse ki, miképen királya a fejedelemmel s a rendekkel mindaddig nem kötheti meg illőleg e szövetséget, míg amaz Erdélyben a fejedelemségbe tényleg be nem igtattatik, ezek pedig a császár alattvalói lenni meg nem szűnnek [2]).

A fejedelem tehát, midőn Szirmayt a szövetséges rendek őszinte békehajlamának kijelentésével, s a békealku elfogadásának biztosításával ereszté vissza az udvarhoz,

---

mellett lévő követe, ettől egy huszár tisztet kér, a maga huszár ezredének parancsnokáúl, a követ által kieszközlé, hogy ő küldessék oda Rákóczy ajánlatával. De nemsokára ennek szüksége lévén Párisban ügynökre, a választó fejedelem megegyeztével 1705-ben Vetésyt küldé oda; kinek aztán első működése lőn a szövetség sürgetése. Oesterr. Geschichtsquellen. Diplomat. et Acta IX. Band. Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's I, 22. kövv.

[1]) U. o. I, 35.

[2]) U. o. 3. 23. 40. kövv. 286. kövv.

1706.

Desalleurs marquis is komolyabban értekezett. Közölvén vele elhatározását, miszerint a békealkut megkezdeni kivánja, felszólítá őt, írná meg minél elébb udvarához, hogy ha királya a háborút a szövetséges rendek által még tovább is folytatni óhajtja, mulhatatlanúl szükséges, hogy velök és vele, mint Erdély fejedelmével szövetséget kössön. E szövetség tervét közölte is mindjárt a marquisval, kivánván, hogy szerezzen magának udvarától utasítást és teljhatalmat, melynélfogva a szerződvényt ama terv alapján megköthesse.

A n.-szombati békealku folytatása.

A gyülés végével Bercsényi többi biztos társaival azonnal visszament Nagyszombatba, hol aztán a közbenjáró követek is megjelentek az értekezletek megkezdése végett. Mindenekelőtt a fegyverszünet tárgyalása került szőnyegre. Bercsényi ez ügyet szándékosan húzta-vonta, mivel a fejedelemnek elhatározott akarata lévén az alku eredménytelensége esetében Esztergamot vívni, a miskolczi gyülés úgy végzett, hogy a fegyverszünet elébb meg ne köttessék, mintsem a fejedelem e város vidékére érkezik hadaival. Ez ápril végén megtörténvén, ő maga is találkozóra ment Stepney angol követtel Nyitrára, s ott minden eddigi nehézségeket kiegyenlítvén, a fegyverszünetet május 8-kán végre meg is kötötte a császári biztosokkal; mi által nagy bizodalmat gerjesztett maga iránt a közbenjárókban. Az udvar, angol és hollandi szövetségeseitől nyomatván, hogy nagyobb erőt vezessen ki az eddiginél a francziák ellen, jelenleg mindent mozgásba tett, hogy Rákóczyt a maga szándékára hajlítsa Stepney előadá neki, miképen József császár a régi jó indulattal viseltetvén irányában, nem fogja ellenzeni, hogy őt neje meglátogassa; s ő, a követ, készséggel ajánlá szolgálatait ennek kieszközlésére, ha a fejedelem e kivánságát a császárnak egy levél által tudtára adja. De Rákóczy a jelen körülményekkel nem látta megférhetőnek, hogy e végett bármi módon is kérelmet intézzen a császárhoz; kijelenté azonban, hogy nejének tudtára fogja adni, hogy őt a fegyverszünet alatt örömest látná magánál, ha erre engedelmet

1706. nyerhet a császártól. Az udvar azonnal útnak ereszté a fejedelemnét, nem mulasztván el szivére kötni a nemzeti ügy iránt szeretettel nem viseltető nőnek, hogy férjét a békére hajlítani ügyekezzék. A fejedelemné látogatásának ürügye alatt nemsokára gróf Wratislaw cseh kanczellár, a császár kedvencze s békebiztosainak egyike is átrándult Pozsonyból Érsekújvárra, hol a fejedelem nejével időzik vala. A gróf a mult időkből ismerőse lévén a fejedelemnek, barátságos őszinteséggel beszélt vele a fenforgó ügyekről. Egyebek közt ajánlatot tőn neki egy souverain fejedelemség iránt a birodalomban, üléssel és szavazattal ennek gyülésein, s e mellett oly egyéb előnyöket is igért neki, mik a fejedelem családjára nézve sokkal hasznosabbak valának Erdély választás alá eső fejedelemségénél; nem mulasztván el egyszersmind kijelenteni, hogy a császár megegyezését Erdély birtokára soha sem fogja megnyerhetni. Elbeszélé neki, hogy ő a bajor fejedelemnél is hasonló küldetéssel volt légyen megbízva, s bizonyára rövid időn meg fogja ez bánni, hogy nem fogadta el ajánlatait.

De Rákóczy önzetlen s a hazafiasság szent érzelmeitől át meg át hatott lelkére, mind ennek nem lett hatása. „Nem kétlem, — mondá a grófnak — hogy a mit ön a császár részéről nekem ajánl, igen előnyös lenne családomra nézve. De én soha sem tartám szemem előtt ennek érdekeit, s egyedül hazám szabadságáért kezdtem a háborút. A kapcsokat, melyekkel születésem e hazához köt, azóta még szorosabbakká fűzték hálaérzelmeim, melyekkel a nemzet iránt azon bizodalmáért tartozom, hogy kormánya gyeplőit kezembe adta. Én még Erdélyt sem kivánom magamnak ő felségétől; s teljesen megelégszem avval, ha azon szerződés végrehajtatik, melyet Leopold császár elődömmel, Apafy Mihály fejedelemmel kötött. Ha erre nézve személyem az akadály, kötelezem magamat, hogy visszaadom megválasztatásom okmányát az erdélyi rendeknek, hogy magoknak egy, a pártok előtt kedvesebb személyben választhassanak fejedelmet, ám legyen az szolgáim legkisebbike. Én szivem legbensőbb érzelmeit tártam fel a gróf előtt; vigye meg azokat a császárnak, ki engem személyesen ismervén és jó indulatáról biztosítván, bizonyosan nem fogja helytelennek tartani őszinteségemet". Wratislaw csodálkozással hallá a nemes szív e nagylelkű nyilatkozatát s bánatos részvéttel mondá neki: „Fenséged, fájdalom, felette sokat bízik Francziaországban, a szószegése s hiú igéretei által szerencsétlenekké tett fejedelmek e kórházában; ön is azok sorába jutand, s ön is ott fogja bevégezni életét". — „Én nem vizsgálom e tekintetben Francziaország magaviseletét, válaszolá végül a fejedelem; én csak a haza iránti kötelességem szavát követem". 1706.

Az udvar átalában nem volt megelégedve a fejedelem válaszával, s látván, hogy neje, ki a nagy embert megérteni képtelen lévén, reá hatással sem lehet, s ki őt, tán mivel a fényes ajánlatokra nem hajólt, nemsokára el is hagyta, mást választa a kisértés eszközéűl. A fejedelem, mindenki tudtára, gyöngéd szeretettel viselteték a bécsi világ előtt közönségesen, magánál az udvarnál is tiszteletben álló Júlia nénje, Aspremont grófné iránt, kiben képmását látta a szép lelkű, felejthetlen anyának. Most tehát a kedves nővért küldé hozzá József császár. Júlia elmondá neki, mily jó indulattal viseltetett a császár iránta fogsága alatt, kivált mióta nyomára jött, hogy méltatlanúl bántak vele, s miképen ezen érzelmeiben maiglan sem változott. Ismétlé előtte mind azt, mit elébb Wratislaw előadott; sőt biztosítá őt, hogy a császár mintegy carta-bianca-t adott neki, melyet tetszése szerint tölthetne be, csak az egy Erdély birtokát vévén ki [1]. De Rákóczyt a kedves nővér sem birta megingatni önzetlen hazafiságában.

A fegyverszünet, melynek tartama előlegesen junius utolsó napjáig határoztatott, május 16-kán a császár, 20-kán a fejedelem által megerősíttetvén s kihirdettetvén, az alkudozás junius elején a béke föltételei fölött is megkezdődött,

---

[1] Hist. des révol. V, 295. kövv.

1706. melyeket az összes tanács dolgozott volt ki Érsekújváron. A császári biztosok, Károly lothringeni herczeg s olmüczi püspök, gr. Wratislaw cseh kanczellár, Széchenyi Pál kalocsai érsek, Illésházy Miklós, Lamberg Ferencz és Wolckra Ottó grófok Pozsonyban —; a szövetséges rendek felhatalmazottai: Bercsényi, Károlyi, Csáky István, Sennyey kanczellár, Petes Endre egri prépost, Galambos Ferencz, Jánoky Zsigmond, Gerhárd György, Kajály Pál és Labsánszky János Nagyszombatban székelének; a közbenjáró követek, Stepney és gróf Rechteren hol itt, hol amott tartózkodván a szükség szerint. Az értekezletek gyorsítása végett utóbb gróf Wratislav is Nagyszombatba tette át szállását.

A szövetséges rendek tanácsa a béketervet elkészítvén, a bizottmány azt a következő 23 pontban szolgáltatta a közbenjárók által a császári felhatalmazottak kezébe:

1. A készítendő szerződést külhatalmak s nevezetesen a közbenjárókon kivül Svéd-, Porosz- s Lengyelországok és Velencze kezessége biztosítsa.

2. Erdély az osztrák ház uralma alól kivétetvén, fejedelmét szabadon válaszsza.

3. A kierőszakolt (1687-ki) pozsonyi törvényczikkelyek, mint minden bajok forrásai, egészben törültessenek el; a trónörökösödés kérdése értekezlet tárgya maradván, az endrei záradék állíttassék helyre.

4. Az idegen katonaság egészen vonúljon ki az országból.

5. A nádori, országbirói, báni, koronaőri, kanczellári és más alkotmányos tisztségek s az országtanács törvényes hatásköre állíttassék helyre.

6. Hasonló módon a főkapitányságok is élesztessenek föl.

7. A törvénytelen kamra és kir. fiskus helyébe a törvényes kincstartóság állíttassék vissza.

8. A korona az országba visszahozatván, Murány várában őriztessék.

1706. 9. Az úgynevezett újszerzeményi, másként török vagy fegyverjog örökre törültessék el; s a jószágok, melyek a kamara által e jog örve alatt elfoglaltattak, minden váltságdíj nélkül, igaz tulajdonosaiknak adassanak vissza, az új adományosak s vevők, a kamarán keresvén magoknak kárpótlást.

10. Az udvari hadi tanács és kamara avatkozása a magyar ügyekbe teljesen megszűnvén, az udvarnál ezek kizárólag a kanczellár által kezeltessenek, ki váltva egyszer egyházi s egyszer világi legyen.

11. Minden hazai tisztségek s méltóságok valláskülönbség nélkül érdemes hazafiakra ruháztassanak.

12. A bevett vallások jogaira nézve: azoknak szabad gyakorlata az egész országban oly állapotba helyeztessék, minőben az a szécsényi barátságos egyesség alapján az ország némely részeiben már tényleg divatozik; templomok, javadalmak ezentúl soha, semmi szín alatt ne foglaltassanak el.

13. A jezsuiták az országból űzessenek ki; javaik, a mennyiben egyházi eredetűek, a papságra, ha világiak alapítványai, az alapító családjára essenek vissza.

14. Az igazságszolgáltatás, a törvényszékek, a perrendtartás a hazai törvények által szabott útra tereltessenek vissza.

15. Az udvar, a kamara s a fiscus által törvénytelenűl megkárosítottaknak teljes elégtétel szolgáltassék, mind javaik, mind családi irományaikra nézve.

16. Az elhunyt császár alatt törvénytelenűl, az országlakosok kárára kelt adományozások, kiváltság- és kegyelemlevelek, jószág-beiratok és elzálogosítások, törültessenek el.

17. Az ország sürgető szükségeire vert rézpénz mostani becsében maradjon; beváltására évenkint a bányatermelés fele fordíttassék; s azontúl rézpénz az országgyülés határozata nélkül ne veressék.

18. A karloviczi békekötés, a rendek tudta s befolyása nélkül köttetvén, sérelmére vált az országnak; azontúl rólok nélkülök a király békét ne kössön.

1706.

19. Bár az országlakosok hazájok, szabadságuk igazságos védelmére fogván fegyvert, ez által nemcsak bűnt nem, sőt ellenkezőleg dicséretes dolgot cselekedtek; nehogy mindazáltal e dicső tettök valaha balra magyaráztassék, úgy nekik, mint a soraikban harczoló idegeneknek teljes amnesztia adassék.

20. Mivel a törvénytelen kormánytól szenvedett számtalan egyéb sérelmek közt, a nemesi előjogok is érzékeny csorbát szenvedtek: ennél fogva a szövetséges rendek vezére, fenséges Rákóczy Ferencz fejedelem s a főtábornok gróf Bercsényi Miklós ellen hozott törvénysértő itéletek semmisíttessenek meg; magok érdemeikkel arányos elégtételt nyerjenek.

21. A nemesek, jászkunok, hajdúk előjogai sértetlenűl tartassanak fenn; országgyülés legalább minden három évben tartassék.

22. Valamennyi törvények, szabadságok, intézmények, szerződések s királyi hitlevelek, minden pontjaik és záradékaikkal s a királyi esküvel együtt szentűl és sértetlenűl erősíttessenek meg s tartassanak fenn. Törvénytelen adókkal sem nemesek, sem parasztok, országgyülés határozata nélkül soha ne zaklattassanak.

23. Mindezek a szövetséges rendek összeségétől megerősíttetvén, a teljhatalmú kezesek jelenlétében hajtassanak végre. A kik addig az ellenfélen álltak, hivatalaikat tegyék le. S így aztán a tartandó országgyülésen a főtisztségek s méltóságok törvényesen betöltetvén, s a törvényes kormány helyreállíttatván, a számtalan többi, itt nem említett sérelmek is orvosoltassanak [1]).

Midőn e béketerv a szövetséges rendek tanácsában elkészült, az alkuban való részvételre kinevezett erdélyi biztosok, Pekry Lőrincz, Teleki Mihály és Kemény Simon még nem érkeztek meg Nagyszombatba, mivel gróf Althan, kinek a fegyverszünetet a császár részéről Erdélyben kihirdetnie kell vala, oly későn eresztetett útra, hogy a magyar biztosok csak julius elején vettek hírt arról, miképen a fegyverszünet ott is annak rende szerint kihirdettetett. Nehogy mindazáltal a békealku e miatt késdelmet szenvedjen, a közbenjárók sürgetéseire, Rákóczy ideiglen Jánoky tanácsost nevezte ki az erdélyi biztosok helyetteséűl; s a béketerv, mint említők, e körülmény daczára is áttétetett a császári biztosokhoz. Ezek csak junius 29-kén, tehát a fegyverszünet végén, készűltek el válaszukkal, minek következtében a fegyverszünet julius 24-kéig lőn meghosszabbítva[1]). 1706.

---

[1]) Hist. des revol. III, 351. kövv.

Kevéssel elébb megjelentek végre az erdélyi biztosok is; midőn azonban megbizatásukat a császári bizottmánynak átküldöték, ez azt elfogadni s részvétüket az alkudozásban megengedni nem akarta. A magyar bizottmány ennek következtében kijelenté, hogy a császári biztosok válaszát a békepontokra mindaddig nem veheti át, míg a részvétöket követelő erdélyiek is el nem ismertetnek a békebizottmány tagjaiúl. A császári biztosság tehát nem ellenzé tovább az erdélyiek részvételét, de csak oly feltétel alatt egyezett meg hozzájárúltokban, hogy külön felhatalmazást elő ne mutassanak; a szövetséges magyar rendek pedig igérjék meg, hogy megerősítik ama feltételeket, melyek iránt a császári bizottmány az erdélyiekkel megegyezend. Ez világosan oda mutatott, hogy a császári bizottmány a magyarok szövetségétől az erdélyieket elszakasztani s velök külön alkura lépni törekedik.

E vitatkozásokkal ismét annyi idő telt el, hogy még csak két hét maradt fenn a fegyverszünetből a további alkura. A magyar biztosok tehát, nehogy arról vádoltathassanak, mintha a császári bizottmány válaszának el nem fogadása által azt visszavetették volna, s ők lennének okai az értekezletek eredménytelenségének, a közbenjárók azon kijelentésére, hogy ebből a magyarok s erdélyiek közti szövetségnek semmi csorbulása nem következik, julius 12-kén átvették

---

[1]) Hist. des révol. IV, 49.

1706. ugyan a császári bizottmány válaszát a békepontokra, úgy mindazáltal, hogy arra elébb nem fognak válaszolni, mintsem a császári bizottmány az erdélyieket is elismeri ünnepélyesen felhatalmazott biztosoknak [1]).

A császári bizottmány válasza a békepontokra csekély reményt nyújtott az iránt, hogy az alkudozás eredményre vezessen: annyi volt abban, épen a fő pontokra nézve, a nehézség. Ime, röviden a válasz tartalma:

1. A kötendő szerződés fő ereje a belső biztosságban, a törvények végrehajtásában, a király s nemzet közti bizodalomban áll inkább, mint a külső hatalmak kezességében, melyről vitatkozni is fölösleges, mielőtt a szerződés tényleg megköttetnék.

2. Erdélyt a magyar koronától elszakasztani s a felséges ház uralma alól kivenni nem lehet. Tiltja ezt a karloviczi békekötés is; ellenzi magoknak az erdélyieknek nagy része is.

3. Nem lehet megengedni, hogy a pozsonyi országgyülés valamenyi törvényei erőszakoltattak volna; ha mindazáltal a rendek azokban módosítást kivánnak, az a jövő országgyülés teendője marad; e törvényeknek s különösen a királyi örökösödést és jogokat illetőknek addig, a közbenjárók által adott értelmezés szerint épségben kell maradniok.

4. Az idegen katonaság teljes kivezettetését sem az ország, sem a német birodalom biztossága nem engedi; kevesbítéséről mindazáltal az országgyülésen lehet majd végezni.

5. A nádori s egyéb főtisztségek törvényes hatáskörének helyreállítása meg fog történni.

6. A főkapitányságok kérdése az országgyülés végzésére tartatik fenn.

7. Kamarának vagy kincstartónak nevezik-e a királyi jövedelmek kezelőjét, mindegy, csak e jövedelmek pontosan

---

[2]) Hist. des revol. IV, 39—65.

beszedessenek s a király és az ország által kitűzött czélokra fordíttassanak. A szorosan királyi jövedelmek kezelésébe avatkozni a rendeknek nincs joguk; ezt csak az adóra nézve tehetik, mi iránt az országgyülésen bővebben intézkedhetnek. 1706.

8. A korona őrzésének törvényes helye nem Murány, hanem Pozsony.

9. Az új szerzeményi bizottmányt kész eltörleni az udvar, fentartván mégis, hogy a királyi jogok épségben maradjanak.

10. A kanczellár hatósága a rendek kivánata szerint helyre fog állíttatni.

11. A tisztségeket s egyházi és világi méltóságokat is kész ő felsége magyarokkal betölteni, megjegyezvén mindazáltal, hogy a honosítottakat sem lehet kizárni.

12. A vallások jogait illetőleg, a szécsényi végzések ismeretlenek, a törvényeket mindazáltal végrehajtandja ő felsége.

13. A jezsuiták ügyét a jövő országgyülés döntse el.

14. Az igazságszolgáltatás a törvények szerint fog szabályoztatni.

15. A kamara által igazságtalanúl megkárosíttattak elégtételt fognak nyerni. De azokról, kik a Tököli-féle mozgalmak alatt szenvedtek rövidséget, már végzett az 1687-ki dieta VII-dik és XI-ik czikkelye.

16. Hasonló a válasz a jószágok adományozásai s elzáogosításaira s a kegy- és kiváltság-levelekre nézve.

17. A nagy bajról, melyet a rézpénz kibocsátása okozott, a jövő országgyülés végezzen.

18. Úgy arról is, hogy mi része legyen az országnak a törökkel való békekötésekben.

19. Az amnesztiáról biztosíttatnak a szövetséges rendek.

20. A Rákóczynak és Bercsényinek adandó elégtétel az 1608-ki XXIII. t. czikk szerint az országgyülésre hagyatik; egyébiránt minden jót várhatnak ő felsége kegyelmétől, ha a békekötést őszintén elősegítik.

1706. 21. A jászok, kunok és hajdúk ügyében végezzen a jövő országgyülés. Ez pedig meg fog tartatni minden három évben.

22. Az adó csak az országgyülésen a rendek megegyeztével törvényesen fog kivettetni.

23. A békekötés, ha létre jő, kivánat szerint rövid idő alatt meg fog erősíttetni; az országgyülést is, melyen a sérelmek orvosoltassanak, mindjárt kihirdeti ő felsége. De hogy ő felsége hívei hivatalaikat letegyék s ezek újonnan töltessenek be, ellenkezik az igazsággal [1]. — Ezen utolsó pont megtagadása által kivált Bercsényi érzé magát sujtva; mert a közvélemény szerint ő csak azért tétette be ezt a rendek kivánatai közé, mivel a nádori méltóságra ő vágyott Eszterházy Pál herczeg letétele után [2].

A békealku megszakadása. Három nappal később, mint sem e válasz a magyar rendek bizottmányának átadatott, julius 15-kén, kijelenték a közbenjárók, hogy ő felsége súlyos okoknál fogva nem egyezhet meg abban, hogy az erdélyi bizottmány „Erdély szövetséges rendeinek“ nevezete alatt a békealkuban résztvegyen; azt mindazáltal nem ellenzi, hogy „a magyarokhoz szövetkezett erdélyiekkel“ is tartassék egyezkedés [3]. Hasztalan kivánta a magyar bizottmány azt is, hogy a fegyverszünet újabban meghosszabbíttassék; az udvar ezt kereken megtagadta: minek következtében, a békealku rögtön megszűnvén, a magyarok, kik a császári bizottmány válaszára, idő hiánya miatt még nem is felelhettek, „Veracius Constantius“ álnév alatt kinyomtatva adták a világnak tudtára mind azon érveket, melyek a császári bizottmány válaszának ellenében a nemzet ügyét támogatják [4]. A nemzetet maga a fejedelem jul. 30-kán érsekújvári táborából kelt nyílt levelében értesíté az alku eredménytelenségéről, azt egyenesen az udvar őszinteséghiányának s önkényes uralmát folytatni törekedő vágyá- 1706. nak tulajdonítván, „a ki midőn látná megerőtlenedett hadainak a nyugovás által lett megépülését, megkoplaltatott várbeli őrségeinek megelevenedését s netalán máshonnan jöhető segítségének reménységét, elszakasztá a frigybeli időnek kötelét és az által … az alkudozás folytatását minden igaz ok nélkül abbanhagyá. Kihez képest minthogy a közbenjáróknál is már tudva vagyon kihiresztelendő minden dolgainkban való őszinteségünk, és az egész keresztény világ is ösmeri s javalja Isten által feltett fegyverkezésünknek igaz ügyét, buzdúljon fel kinek-kinek hazáját szerető magyar vére a bosszúállást kereső kevély ellenségünk bosszúállására,…… fordítsuk annak nyakára igaz ügyünk mellett Isten által kivont szablyánknak bosszúálló élét; és kiki mutassa meg cselekedettel, hogy a midőn édes hazájának szabadságát szereti, annak kimunkálását néző kevés alkalmatlanságát is nemcsak szívesen szenvedi, hanem annak felette vérének kiontását sem kiméli, elhihetvén minden bizonynyal, hogy az igaz ügyet szerető Isten minden dolgainkat oly végre vezérli, a melyért hálaadó szívvel magyar nyelvünk dücsőségét örökké hirdesse“ [1]).

---

[1] Hist. des revol. IV, 67—121.

[2] V. ö. Katonánál: XXXVII, 247.

[3] Hist. des révol. e. h. 127.

[4] U. o. 220—362.

A békealku megszakasztásának hirére a nádor s a Bécsbe számüzött többi királyparti, egyházi s világi urak, kik jövedelmeik élvezetétől már három év óta megfosztva valának, nem kisebb csüggedéssel jajdúltak fel, mint az országnak békéért sovárgó egyéb lakosai. A nádor, Erdődy György országbiró, Pálfy Miklós, Czobor Mark, Eszterházy Mihály, Batthyány Ferencz, Kéry János grófok s a többi királyi tanácsosok, kikkel a szövetséges rendek békeföltételei szintén közöltettek volt, annál búsabb szívvel értesűltek az alku megszakasztásáról mennél igazságosabbnak látták a föltételek legtöbbjeit, s mennél könnyebben kiegyenlíthetni vélték azon néhány pontot, melyekben az udvar engedni nem akart.

---

[1]) Egykorú másolatból.

1705. Úgy látták, a fő nehézség az Erdélyt illető pontban fekszik, némi tanácskozások után tehát a nádor augusztus 9-kén élőszóval adta elő a császárnak hű tanácsosai kérelmeit, az értekezlet folytatása — s véleményét azon módok iránt, melyek szerint a főbb nehézségek elintézhetők lennének. József erre felhívá őt, venné az ügyet a jelenlévő magyar urakkal újabb megfontolásra, s foglalná iratba véleményeiket. „Midőn a legmélyebb csüggedéssel értesűlünk, — ekképen írtak fel ennek következtében aug. 12-kén a királyi tanácsosok, — miképen a béke helyreállításának reménye ismét eltünt, s az e végett intézett alkudozás leginkább . . . az Erdély igazgatását illető nehézség miatt megszakasztatott s újra megkezdetik a hadakozás . . . Magyarország s Erdély végpusztulására, ... köteles hűségünk Felséged iránt, ... nem különben mint hazánk szeretete kényszerít bennünket, hogy legfelsőbb trónja előtt leborúlva, mint hű tanácsosok és számüzött alattvalók, alázatosan könyörögjünk Felséged előtt, ne engedje egyedül Erdély igazgatásának alakja miatt elveszni a hajdan oly virágzó országot s Erdélyt is vele együtt“. Tanácsolják tehát neki, hogy a visszaszerzett Erdélyt kapcsolja ugyan össze Magyarországgal, mint annak elválhatatlan tagját, tartsa fenn benne a maga, mint törvényes magyar király, főuralmi jogát is; de igazgatását bízza egy a tartomány által választandó hűbéres vajdára oly formán, mint azt Rudolf 1595-ben Báthorynak engedte át. Ezt igénylik mind Magyarország s mind Erdély törvényei: ezt javasolja maga királyi hitlevele s koronáztatásakor letett esküje is. A karloviczi békekötés sem ellenkezik evvel, az inkább Erdély határaira, mint igazgatásának alakjára vonatkozván [1]). De az udvar nem adott helyt a vélemény s kérelemnek; és auguszt. 15-kén a Rákóczy által kibocsátott nyilatkozvány ellen maga is egy újabb nyilatkozványt tett közzé, melyben mindazoknak kegyelem igértetik, kik a fegyvert leteszik s a Tiszán túl az Erdélyből kiindult Rabutinhoz, a Tiszán innen s a Duna vidékén Stahremberg Guidóhoz csatlakoznak, ki a Rajna melletti hadakból is erősítvényt nyervén, emitt főtábornagygyá neveztetett [1]). 1706.

---

[1]) Miller e. h II, 294. kövv.

IV.

A háború megújulása.

A fegyverszünet leteltével a háború augusztus elején mind a két részről megindúlt. József a békealku nem sikerűlte miatt boszús, a háborút ezentúl erélyesebben szándékozván folytatni, hadainak fővezérévé Stahremberg Guidó grófot nevezte ki. Az új fővezér, míg maga a Duna mentében szándékozék működni Rákóczy ellen, ki, — mint mindjárt elbeszélendjük, — Esztergomot vívá, a felkelőket három oldalról akarván megtámadni, Rabutint Erdélyből kirendelte és Kassa elfoglalására, Pálffy bánt pedig oda útasította, hogy mennél elébb a maga, Köpcsény mellett táborozó mintegy nyolcz ezernyi hadainak erősítésére siessen.

Pálffy már julius vég napjaiban átkelt a Murán mintegy három ezernyi horvát és rácz hadával, melyről ő maga így ír vala Stahrembergnek: „Embereim szép legények, de szintoly fegyelmetlenek is, mert gyújtogatnak, fosztogatnak, gyilkolnak, s nincs ki őket megfékezhetné. Saját tisztjeikre is fegyvert emelnek, s nehogy tömegesen megszökjenek, kénytelen vagyok tűrni rakonczátlanságukat“ [2]). Midőn Pálffy e szilaj haddal Zalába tört, Bottyán tábornok Dobrokánál táborozott hadai egy részével s a jul. 31-kén vett parancs szerint Kisfaludy György és László, Bezerédy Imre és Wohlfart lovas ezredeivel és szekerekre ültetett 500 hajdúval nyomban Pálffy ellen indula. De ez nem merte őt bevárni féktelen seregével, és Sz.-Gotthárdról auguszt. 5-kén Styriába fordúlt, az osztrák tartományokon keresztül folytat-

---

[1]) Arneth: Das Leben des gr. Quido Stahremberg 405.

[2]) U. o 415.

1706. ván útját Stahremberg táborába. A fővezér azonban maga sem volt képes megfékezni a rakonczátlan népet, s felét, mint javíthatlan zsiványt, hazájába visszaküldvén, másik felét német ezredeibe osztotta be.

Bottyán e szerint Zalában, Vasban ellenséget többé nem találván, a németek azon sánczai ellen indúlt, melyeket azok a fegyvernyugvás alatt Soprony és Ausztria védelmére a Fertő tavától Bánfalva és Fraknó felé a határokig építettek, és Stahremberg Miksa, Guidó öcsese, alatt öt ezernyi fegyveres néppel őriztettek. Ezen erődítések mély árkokból, mellvédekből, palisádákból s hat redoutból állának. Bottyán ezeket aug. 18-kán támadta meg és, miként más nap maga írá Károlyinak, az árkokat az ellenség heves tüzelése daczára rőzsékkel behányatván, nagy erélylyel rohant az ellenségre. „A sánczok hármát, úgymond, erős ostrommal, vérrel megvévén, a népét (jobbára ráczokat) halomban rakattam; hármát penig hitre feladván, kettejéből rabságra hajtattam, az egyikéből pedig fegyver nélkül az accorda és capitulatio szerint Sopronyba kisértettem. A lovasát pedig egész a soproni kapuig vágtuk. Esett el az ellenségből több négy száznál, rabul pedig száznégyet hoztunk. . . . Egy szóval, a mieink oly vitézűl viselték magukat, hogy minden tartózkodás nélkül rajta mentek; a minthogy ilyen erős ostromot, nem emlékezem, hogy láttam volna, mint ezek tettenek“. „A mieinkből, mint szinte Károlyinak Eszterházy Antal még az nap megírá, elesett egy hadnagy, három zászlótartó, tizenöt közkatona; sebes: száz.“

Bottyán e fényes győzedelem után az árkokat behányatván, a czölöpzetet pedig kivágatván vagy felégettetvén, az erődítéseket egészen elrontatta. Nyitva állott ekként az út megint Ausztriába, s Bottyán, hogy a ráczok s horvátok Zalamegyében elkövetett dúlásait megboszúlja, néhány ezer lovassal be is tört Ausztriába s azt egészen Leobersdorfig pusztítá és zsákmányoltatá. Aug. 31-kén Bezerédy Imre két ezred lovassal egy újabb betörést intézett Német-Újhely felé s onnan Badenen keresztűl, melyet, mivel lakosai katonáira puskáztak, felégetett, egészen Bécs alá nyomúlt, és onnan zsákmánynyal terhelve tért vissza[1]). Míg ezután Bezerédy a sánczok behányásával s Ausztria nyugtalanításával foglalkodva, tovább is e vidéken maradt, Bottyán, a fejedelem parancsára, Komárom felé vezette hadait. 1706.

Esztergom megvétele.

Rákóczy ugyanis már a tavasz óta tervezte volt a háború folytatásának esetében Esztergam vívását. Az alkudozás alatt e végre minden szükségleteket előkészíte. Tizenkét ezernyi serege, faltörő ágyúi, mozsarai Érsekújvár piaczán szekerekre rakva, minden órán készen álltak az indulásra. A Dunán egy híd építésére szükséges hajók, tombáczok s egyéb kellékek mind együtt valának. Nyerges-Újfalunál s a vele szemközt lévő Csenke pusztán a Duna mindkét partján hídfőket s a jobb parton egy hadtest befogadására elég nagy erődöt készíttetett. E hely a rómaiak idejében is egy legio állomása vala; s a sánczásó munkások számos emlékeket s feliratokat találtak Marc Aurel császár idejéből. A fejedelem augusztus elején a Garan torkolatánál tábort jártatván, Le Maire franczia mérnöktiszt vezetése alatt Párkánynál, a Duna balpartján, állíttatá fel ütegeit, s mihelyt a híd elkészűlt, átvezetett seregével a várat körültáboroltatá.

Két nap múlva már elég tágas rés töretett a város falán, hogy azt rohammal megvehesse. Nemsokára a vár falán is nyílt rés; de a rohamot, melyet a fejedelem azon át megkisértett, a várbeliek visszaverték. Ezután a várhegy oldalában létező ugyanazon barlangból, melyből egykoron Mansfeld herczeg, Rudolf hadainak fővezére, ő is tűzaknákat kezde ásatni. De a munka lassan haladt, s a várbeliek egy éjen kitörvén, a barlangot visszavették, az aknák munkásait kardra hányták. A barlangot s aknákat néhány nap mulva ismét hatalmába ejté ugyan a fejedelem; de mivel hírűl vette, hogy egy részről Stahremberg Komáromból a Dunán hídat veret

---

[1]) Ld. a kutfőket Thalynál: Bottyán élete 117. kövv.

1706. s a várat megsegíteni készűl; más részről Rabutin, Erdélyből kiindúlván, miután a Karikán Gencsy Zsigmond hadát szétugrasztotta, hol maga Gencsy is elesett, Károlyi kapdosásai s égetései daczára, Kassa felé tart: a vár vívásával felhagyni s Kassa védelmére sietni határozta magát. Mielőtt azonban szándékát végrehajtaná, még egy kisérletet kivánt tenni a várbelieknél. Beizen tehát, hogy tűzaknái készen állnak, de mielőtt azokba tüzet vettetne, még egyszer megadásra szólítja az őrséget. Guckländer, a vár parancsnoka, mivel Stahrembergtől többszöri üzeneteire sem nyert választ, nem mert a képzelt veszélylyel tovább daczolni, s a várat szabad elköltözés feltétele alatt szept. 14-kén feladta. Más részről azonban, Bottyán távollétében a budai német őrség is kezeibe kerítette a császáriaknak oly igen alkalmatlan földvári hídfőt, mely őket az alvidéktől s a ráczoktól elzárta volt.

A fejedelem amaz alig várt szerencsés esemény után nyomban készületeket tőn Rabutin ellen indítani hadait, ki a vett rendelet szerint Erdélyt odahagyván, mintegy tiz ezernyi sereggel a Maros mentében közeledett a Tiszához. Rákóczy, mihelyt megindúltáról értesűlt, Bercsényit a Vágvonalról Eger felé rendelte, s egyszersmind a Tiszán túl lévő Károlyinak is parancsot külde, hogy Bercsényivel egyesűlve igyekezzenek mind a ketten útját állni Rabutinnak. Bercsényi aug. 28-kán már Jászberénynél táborozott seregével, Károlyit azonban, bár egymással sürűn levelezének, hasztalan sürgeté az egyesülésre, kinek késedezése miatt aztán maga sem mert gyöngébb hadaival erélyesebben működni a felfelé siető Rabutin ellen. Ez tehát semmi akadályra sem találván, miután az üresen talált Szolnokba őrséget vetett, Egert süker nélkül feladásra szólította s Miskolczot és Szikszót, mivel a Bercsényi által felgyújtatott malmokból kenyérben hiányt szenvedő seregét el nem láthatta, boszúból felégette, bántatlanúl Kassa alá vezette hadait. Bercsényi ezt az említett ok miatt meg nem akadályozhatván, Ordódy György alatt még idején némi hadakat küldött a kassai őrség

1706.

erősítésére, szept. 19-kén Keresztesről kelt levelében pedig Sennyey Istvánt, a szövetséges rendek kanczellárát szólítá fel, hogy mivel, úgymond, Kassát „érdemes ember nélkül hagyni nem tanácsos, bár positive nem parancsolhatja neki főcommendansúl való benmaradását; mindazáltal ne terheltetnék ez által is tanúsítani hazája iránti szeretetét“. Midőn Rabutin Forrótól Nagy-Idának indúlt vala, szept. 25-kén mind Bercsényi, mind Károlyi küldöttek ugyan nyugtalanítására némi lovas hadakat; de mivel ezek sem egyetértve működtek, magok a portyázók talán több kárt szenvedtek, mint az ellenség. Mindössze is csak annyit nyertek vele a kuruczok, miként Bercsényi szept. 26-kán Tornáról írja, hogy az ellenség, nagyobbtól tartva, egy napig helyben maradt [1]).

A fejedelem mindezekről s Kassa körültáboroltatásáról is értesűlvén, minden módon sietteté hadainak megindulását Esztergomból. De mielőtt innen távoznék, e fontos várat is lehetőleg biztosítani ügyekezett Stahremberg ellen, kinek ellenséges tervei felett nem lehetett többé kétsége. Bottyán tábornok három ezreddel őrködék a Duna mellett Komárom táján; Rákóczy tehát segedelmére rendelé még Bezerédyt is hadosztályával Soprony alól, meghagyván mindkettejöknek, hogy Stahremberget Esztergamtól elvonni ügyekezzenek. Szint ezen czélból Forgáchnak saját kezével írt rendeletet, hogy maga alá vévén valamennyi német lovasságát, Pozsony alá siessen. Fierville franczia mérnökezredes, ki nemrég szabadult meg Pozsonyból, hol hadi fogolyként őriztetett, egy tervet nyújta be neki, mely szerint egy, a Dunára nyíló, rendesen hanyagúl őrzött födött úton igen könnyen meg lehetne lepni e várat, melyben, mióta a koronával együtt annak száz főnyi őrsége is Bécsbe szállíttatott, igen csekély a német órség. Fierville maga ajánlkozék a terv végrehajtására. Ennek sikerítése tétetett tehát Forgách feladatáúl. Miután

---

[1]) Thaly: Rákóczy-Tár. Bercsényi levelei II, 139. kövv.

1706. még Chassant franczia ezredest két ezreddel, melyeknek egyike német szökevényekből álla, a nyerges-újfalusi erődbe, Bonefous ezredest és Horváth Tamást pedig a maga ezredével s a palotások két zászlóaljával Esztergomban őrségűl hagyta, végre pedig Eszterházyt két lovas ezreddel, úgy Bottyánt is a vár alá úsztatott híd mellé a balpartra rendelte, hogy onnan a várat eleséggel mennél jobban ellássák: maga szept. második felében karabélyos ezredével Bercsényi felé indult, ki Torna mellett néhány mértföldnyire táborozik vala a Rabutin által ostromlott Kassától.

De alig távozott még két napi útra Esztergomtól, midőn Eszterházy által értesítteték, hogy Stahremberg a nyerges-újfalui erődöt megtámadta s huszonnégy órai bombázás után a benhagyott két ezred egyikének, a német szökevényekből állónak, árulása következtében az erődbe jutván, azt elfoglalta, a másik ezredet, Lóczy Endre hajdúit, jobbára kardra hányta, Chassan maga is fogságba esett. A fejedelem tehát néhány testőr kiséretében azonnal visszasietett Esztergomba, s csak némi újabb intézkedések után folytatta útját Torna felé. Stahremberg szept. 27-kén szállotta meg Esztergomot, melyet a Sz.-Tamás hegye felől azonnal lövetni is kezde. Az őrség két ízben jó sikerrel tört ki a vívókra; de csakhamar viszály támadt annak magyar és német része között s Bonefous a várat szabad elköltözés föltétele alatt okt. 9-kén feladta. Az erélytelen parancsnok fogsággal lakolt, s életét is csak annak köszönheté, hogy idegen. De a fontos vár elvesztének oka, melyből a Dunán uralkodni lehet vala, nem egyedül a franczia ezredes volt. Bezerédy, a vett rendelet daczára, meg sem mozdúlt Soprony alól; Forgách pedig, kinek a fejedelem, mint mondók, épen azért írá vala saját kezével a rendeletet, mivel önfejűségét ismerte, mit sem gondolván a Pozsony ellen végrehajtandó csellel, Bazinban állapodék meg, azt s a szomszéd Modort és Sz.-Györgyöt sarczolgatá; Pozsony polgáraival pedig szüretjök elvégzése fölött ereszkedett alkuba s aztán Ausztriába ment Zissersdorf határszéli város megvételére. A fejedelem őt utóbb, mint alább említendjük, szigorúan meglakoltatta engedetlensége miatt. 1706.

Kassa felmentése.

Most Kassa megmentése volt egyedüli tárgya Rákóczy gondjainak. Bercsényi s a hozzá csatlakozott Károlyi tornai táborukból eddigelé kevéssé háborgatták Rabutint s ez a fejedelem megérkeztéig bizonyosan hatalmába ejtette volna a fontos várost, ha annak nem Radics dandárnok a parancsnoka. Ezen erélyes aggastyán, ki egykoron a fejedelem anyjának szolgálatában Munkácsot oly hosszan és dicsőségesen védelmezi vala, most is megfelelt a benne vetett bizodalomnak s a császáriak minden rohamait vitézűl visszaverte. A fejedelem, mihelyt a táborba érkezett, Károlyit a maga hadosztályával a város közelébe, a Hernád és Tarcza közé rendelte, honnan a császáriaknak több kárt tehete. De ez még talán el sem érkezett rendeltetése helyére, midőn Rabutin, kinek hadaiban ragályos kór kezde pusztítani, a város alól elszálla, s miután Göncznél Károlyit megriasztotta, s a tokaji szüretet lefoglalta, elébb Debreczenbe, s annak a lakosságtól üresen hagyott házaiban seregét megpihentetvén, a tél beálltával Pestre ment, a hadi tanács rendeletéből Stahremberggel egyesülendő. Bercsényi ez alatt ismét a Vághoz vezette osztályát s a Fehérhegyek apró várait visszafoglalván, Lipótvárat ostromzárolá. [1]).

A rosnyai gyülés.

Mivel a beállott tél minden derekasabb hadi munkálatot meggátolt, a fejedelem Rozsnyóra gyüjté az országos tanácsot, meghíván oda az Ausztriából sok rabbal és zsákmánynyal visszatért Forgáchot is, kit aztán elfogatván, Krasznahorka várába záratott. A fejedelem őt családi s más tekintetekből nem akará elitéltetni, s azért nem is állítá hadi tanács elébe. Mivel azonban értesűlt, hogy elfogatása közönségesen Bercsényi fondorlatainak tulajdoníttatik, kivel eleitől fogva viszálkodék, nem rég pedig, a békealku alatt

---

[1]) Hist. des révol. V, 307. kövv. Kolinovics, Katonánál e. h. 276. Cserey 362. Wagner: Hist. Jos. 136. kövv. Arneth: e. h. 413. kövv.

1706. Érsekújvárban, egy szemle alkalmával, össze is veszett: a fejedelem az országtanács előtt fejté meg elzáratása okait; mi aztán ez által is helyeseltetvén, Forgách Szepesvárba vitetett fogságra. A nyugtalan ember itt csak hamar összeköttetésbe lépett Lubomirszky herczeggel a XIII szepesi város hűbéres birtokosával, ki különféle módokon ármánykodék a fejedelem ellen a bécsi udvarnál. Lubomirszky védelmet igért Forgáchnak, s ez kisérletet tőn a megszökésre; de a kötél, melyen a falról leereszkedni kezdett, elszakadván, az őröktől kificzamodott czombbal találtaték a fal tövében, mitől aztán holtig sánta maradt. Nagyobb biztosság végett utóbb Munkácsra vitetett, a háború végéiglen ott foglyoskodandó [1]).

A franczia szövetség viszonyai.

A rozsnyai gyülésen egyébiránt nagy fontosságú tárgyak vétettek tanácskozás alá. Említők, miképen a fejedelem a mult év vége s még inkább Leopold halála óta mind az udvaránál lévő franczia követ Desalleurs marquis, mind Vetésy László által komolyabban kezdé sürgetni a szövetséget XIV Lajos királylyal, ettől függvén mind az ő erdélyi fejedelemségének, mind a nemzet jogainak biztosítása az egykor megkötendő átalános békében. Ő ezt egyenesen is tudtára adá a franczia királynak, 1705-ki jul. 8-kán írt levelében, kijelentvén neki, hogy miután József császár a nemzet szabadságait helyreállítani igérkezik, a rendek közől sokan kivánják a békét, miért is végakaratjok megtudása végett kénytelen lesz országgyülést tartani.

Lajos király, kinek e szövetségre semmi kedve sem vala, érdekei mindazáltal úgy kivánták, hogy a császári hadak egy részét a magyarok által tovább is foglalkodtassa: hogy ezeket s főnöküket a maga jó indulatáról meggyőzze, a pénzsegélyt havonkint 50 ezer fontra emelte [2]).

---

[1]) Hist. des révol. V, 325.

[2]) Petrovics gyüjteményéből Fiedlernél: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 452. Vetésy emlékirata u. o. I, 3.

1706.

Említők azt is, miképen azután Vetésy újabban is sürgette Versaillesben a szövetséget, s miképen arra Desalleurs által kijelentette neki a franczia udvar, hogy míg a fejedelem Erdély birtokába tényleg be nem helyezkedik, a magyarok pedig József alattvalói maradnak, a szövetséget velök meg nem kötheti; kész azonban Rákóczyt elismerni erdélyi fejedelemnek s őt pártfogásáról tovább is biztosítani. A fejedelem ezt is hálával vette ugyan tőle; de nem mulasztá sajnálkozását is kifejezni nov. 25-kén kelt levelében, hogy nehézségeket tesz a szövetség iránt, melyet egykoron őseivel s Apafyval megkötni nem vonakodott; csak ennek megkötése nyugtathatja meg teljesen a kedélyeket, s képes őket arra buzdítani, hogy tovább is működjenek érdekei elősegítésében [1]. Még erélyesebben sürgette ezt a fejedelem a nagyszombati békealku előtt, úgy levén elhatározva, hogy ha kivánatára a franczia udvar nem hajól, József ellenben a béketöltételeket elfogadja, a békét nem áldozza fel Lajos hiú igéreteiért. Még ugyan nem veszté el hitét Lajos őszinteségében; de kétségkivül gyanút ébresztett benne az, hogy bár elég pazar volt is igéreteiben, még csak azt sem nyerhette meg tőle, miszerint iratban adassék ki a biztosítás az iránt, hogy az erdélyi fejedelemség függetlensége s Magyarország alkotmányos jogainak fentartása a közönséges békébe fel fog vétetni. Nem kevéssé ápolta e gyanúját Vetésy is, ki nem szűnt őt figyelmeztetni a franczia udvar fortélyaira. Tudósítá őt egyebek közt, hogy e szövetségről február 14-kén (1706) beszélt légyen a bajor vál. fejedelemmel is, ki inti általa Rákóczyt, ne higyen Desalleursnek, „ki nemcsak hanyagúl, hanem a legálnokabb módon jár el ügyeiben a franczia udvarnál". Vigyázna tehát az ország javára, mi egyedűl e szövetségtől függ, „ámbár — jegyzé meg a bajor — a mostani világban, midőn merő önzés uralkodik, a szerződések megtartására

---

[1] Petrovics gyüjteményéből Fiedlernél: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 453.

1706. sem sokat hajtanak, érdekök úgy kivánván". Vetésy már ekkor megjósolá Rákóczynak, hogy Desalleurs által czélt ebben soha sem érend, sőt magában az udvarban sincs nagy bizodalma. „Szép szavait, pénzét nem fogja ugyan kimélni, hogy a magyarokat hadakozásban tartsa, de a jövőre ténylegesen nem fogja magát kötelezni. Vigyázzon tehát magára a fejedelem, hogy ezen sirenek éneke a maga s az ország veszedelmére ne vigye őt. Ha a franczia a szövetséget most megkötni nem akarja, békéljen meg a bécsi udvarral. A franczia már sokakat vitt jégre; barátsága olyan, mint a nádból csinált bot, melyre ha támaszkodunk, nemcsak eltörik, hanem darabja még a kezet is megsebesíti" [1]).

A nagyszombati békealku valóban elég indok lehetett volna a franczia udvarra nézve, hogy a szövetséget, ha igéretei őszinték, késedelem nélkül megkösse: e helyett azonban most egy újabb mesterfogással élt, mely oda volt számítva, hogy a felkeltek fejeit maga iránt a szövetség megkötése nélkül is hálára kötelezze, a császárral való békekötéstől visszatartsa, s egyszersmind a szövetség sürgetésében lanyhábbakká tegye. Lengyelországban 700 ezer frankon megvásároltatá a jaroszlavi uradalmat, s Rákóczyt avval a nagyszombati békealku megnyílta előtt megajándékozá. Hogy pedig még erre nézve is kötve tartsa őt, s ezen adományt még más netalán később támadandó nehézségek eloszlatására is felhasználhassa, nagyobb biztosság ürügye alatt, a jószágot nem Rákóczy, hanem barátnéja, Sziniavszka lengyel főkapitányné nevére iratta. Ugyanezen időben Bercsényinek egy szép ezüst asztali készületet küldött ajándokúl. S mind kettőjöket biztosíttatá Desalleurs által, hogy bár a szövetséges rendekkel, míg ezek a császár alattvalói lenni meg nem szűnnek, a szövetséget meg nem kötheti; Rákóczyval mindazáltal, mint Erdély fejedelmével, kész azt megkötni, mihelyt magát tényleg behelyezi Erdély birtokába [1]). Az ifjú, nyílt s egyenes lelkű fejedelem a franczia udvar e tettében nem álnok cselfogást, hanem őszinte jó indulatot látott, s azután nem is sürgette egy ideig a szövetséget, úgy vélekedvén maga is, hogy a franczia udvartól kivánt halasztás csak a diplomatiai illem és bevett szabályok megtartásának kivánatából származik. 1706.

---

[1]) Petrovics gyüjteményéből Fiedlernél: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 452. Vetésy emlékirata u. o. I, 42.

De a tapasztaltabb, gyanakodóbb Vetésy, ki közelről tanúlta ismerni a franczia udvar ármányosságát, oly könnyen nem vala kielégíthető. S miután újabb sürgetéseire, melyeket a fejedelemnek még elébbi meghagyása szerint tett Versaillesben, s melyekben a bajor fejedelem követe által is gyámolíttaték, ismét csak azon választ nyerte, hogy eziránt már határozott útasítás küldetett Desalleurshez: isten szerelmére kéri a fejedelmet, ne bízzék a francziában, kinek ügyei oly roszúl állnak, hogy nemcsak máson, de magán sem segíthet; s ha Desalleurs azonnal nem köti meg a szövetséget, egy pillanatig se késsék a császárral megegyezni Nagyszombatban [2]). A békealku azonban, miként láttuk, nem Rákóczy hibája miatt, eredménytelen maradt. Erről ő mindjárt aug. 5-kén tudósítá Lajos királyt. Nem hallgatá el előtte, mily igéreteket tett neki a bécsi udvar neje és nénje által; de mivel a császár követei a legfontosabb pontokat országgyülésre halaszták, hogy ott aztán fegyver nélkül alkudhassanak a nemzettel, Erdélyt pedig Magyarországtól elszakasztani egyátaljában nem akarták, az alkunak vége szakadt. Kijelenti, hogy még Erdélyről is kész volt volna lemondani, ha ebben a magyarok és erdélyiek megegyeznek. Megvallja azonban, hogy mind ő, mind a rendek azért is szakasztottak a bécsi udvarral, mert hiszik, hogy Lajos a szövetséget velök megköti, miszerint annálfogva a közönséges békébe foglaltassanak. Bíznak

---

[1]) Vetésy emlékirata Fiedlernél e. h. I, 4. kövv. 10. — Rákóczy levele Vetésyhez u. o. I, 289.

[2]) Fiedler e. h. I, 45. 291.

1706. abban is, hogy ő felsége nem lesz idegen, a maga követe által Konstantinápolyban is oda működni, hogy a török némi segedelmet adjon, mire ez könnyen reá volna bírható [1]).

Azonban a nagyobb erély, melyet a bécsi udvar a nagyszombati alku megszakasztása —, s a külföldön, mind a Rajnánál, mind Olaszországban nyert előnyei után nálunk is kifejteni látszék, aggálylyal tölté a fejedelem szivét a jövő évi hadjárat tekintetében. Miután Kassa az ostrom alól felszabadult, gyöngyösi táborából, élénk szinekben ábrázolá Lajos királynak nov. 8-kai levelében az ország állapotát. Bár, úgymond, részint az ellenség, részint hogy ezt élelmétől megfoszszák, önmagok egész vidékeket fölégettek, és szomorú nézni az üszköket, a végetlen pusztulást, a nemzet még is kitartó a maga jogai védelmében; az áldozatkészség, az önmegtagadás nagyobb még benne, mint eleve hitte: de örökké ez így nem tarthat, különben elvesz az egész ország. Nem titkolhatja tehát, hogy nagyobb segélyre van szüksége az eddiginél. Ő maga két lengyel ezredet fogadott zsoldjába; de ez nem elég; „s nagy ideje, hogy a nemzet eredményét lássa a király igéreteinek, miszerint nem hagyja el a nemzetet, mely az ő pártfogása alatt nyerendő jobb béke s nagyobb biztosság reményében visszaveté azt, melyeket neki a bécsi udvar ajánlott“. Kéri tehát őt, adjon parancsot a Portánál levő követének, hogy ott a jövő évi hadjáratra hat vagy nyolcz ezernyi hadat fogadjon. A bécsi udvar ismét lépéseket tesz egy újabb békealkura. Ő azonban azon reményben, hogy kivánatai teljesíttetnek, az elfogadást Lajos válaszának megérkeztéig elhalasztja [2]).

De mennél nagyobb volt a fejedelem bizodalma a franczia királyban, annál nagyobb aggodalmat keltett benne ama hír, hogy Lajos békét ajánlott a bécsi udvarnak. Francziaországnak a háború mind a három színhelyén, úgy Olasz- és

---

[1]) Fiedler e. h II, 468. Petrovics gyüjteményeiből.

[2]) U. o. 472.

Spanyolországban, mint a Rajnánál szenvedett veszteségei ezt igen hihetővé tették. Rákóczy tehát mindjárt Rozsnyóra érkezte után (decz. 18-kán) sietett ezen aggodalmát közölni Lajos királylyal, kijelentvén egyszersmind neki, miképen teljes bizodalommal viseltetik ugyan a Desalleurs által tett igéretében, hogy az ő, mint erdélyi fejedelem, követeit is formaszerint elfogadtatja a beállandó békealkunál, hol azok aztán Magyarország jogait is védhessék. Hazája iránti kötelessége mindazáltal kivánja tőle, hogy ez iránt irott biztosítást kérjen a királytól, s kérje őt egyszersmind arra is, felhatalmazottai közé nevezzen ki oly egyént is, kinek a magyar s erdélyi dolgokról kellő tudomása vagyon ¹). A hír, mely a békeajánlatról szólott, nem is volt alaptalan; Lajos király valóban tett ily ajánlatot a bécsi udvarnak, mely azonban oly súlyos feltételeket szabott már előzőleg is Spanyolországra nézve, hogy Lajos azokat nem fogadhatta el; miről aztán a franczia kormány megbiztából Vetésy által a fejedelem is azonnal értesíttetett ²). 1706.

E tudósítás, mely novemb. 29-kén kelt, kétségkivül még Rozsnyón érte a fejedelmet s az országos tanácsot; s ez adhatott alkalmat arra, hogy ismét szőnyegre hozassék a franczia szövetség. Rákóczy, hogy a maga részéről minden akadályt elhárítson, melyet a franczia udvar halogatási ürügyűl használhatna fel, eltökéllé magában, hogy a tavaszszal Erdélybe megy s magát a fejedelemségbe ünnepélyesen beigtattatja. A tanácscsal e szándokát közölvén, egyszersmind kérdést intézett hozzá az iránt is, teljesítheti-e a nemzet a franczia udvartól a szövetség megkötésére kivánt ama feltételt, hogy magát az osztrák háztól függetlennek, a királyi trónt megürűltnek nyilatkoztassa ki? A vitatkozás részleteiről nincs tudomásunk; de, úgy látszik, egyértelmű volt valamennyi jelenlévők véleménye. „A nagyszombati békealkuból

---

¹) Fiedler e. h. II, 474.

²) U. o. I, 46. kövv

1706. — úgymond emlékirataiban Rákóczy — nyilván látta a nemzet, hogy törvényeinkkel, szabadságunkkal egyező békére nem számolhatunk, és hogy a közbenjárók, bár ügyünk igazságát elismerték, kedvünkért nem fognak viszályba keveredni a császárral, kinek fegyverei annyi előnyöket nyertek Francziaország felett. Ennélfogva senki sem volt a tanácsban, ki hajlandó nem lett volna a függetlenséget kinyilatkoztatni, hogy aztán a franczia királylyal szövetséget köthessen, melynélfogva ez bennünket az átalános békekötéskor pártolhatna". A fejedelem mindazáltal nem mulasztá el a tanács urakat figyelmeztetni e lépés veszélyességére: gondolnák meg, ha a közönséges békekötésig a nemzet legyőzetnék, e lépés arra indíthatná az udvart, hogy Magyarországgal is akként bánjék, mint II Ferdinánd alatt bánt Csehországgal. De az előterjesztésnek nem lett hatása: mindenki úgy vélekedék, hogy a nemzetnek, ha azt a legyőzetés szomorú sorsa érné, mostani mérséklete bizonyosan nem fogna érdeműl beszámíttatni; a franczia szövetség mellőzése tehát mindenesetre veszteség lenne a nemzetre nézve. Végzéssé lőn ennélfogva, hogy a szövetséges rendek a nagyfontosságú kérdés eldöntése végett az 1707-ki május 1-jére az ónodi mezőre közönséges gyülésbe hivassanak.

Ezután még a pénzügy is szőnyegre került a tanácsban; mert a rézpénz mind nagyobb becsvesztése már a hadviselésre is lankasztólag hatott. Mind a bécsi kormány, mind magánosok gyakran vádolták a szövetséges rendek fejeit, hogy míg az országot rézpénzzel árasztották el, az aranyat, ezüstöt saját számukra rakják félre s biztosítják a külföldön. Ha ebben van is tán némi való, az, úgy látszik, csak oly arany s ezüstről áll, melyet a birtokukban lévő rézpénzért magán uton váltottak be. „A mi a bányákat illeti, írja Rákóczy, bár mit mondjon is a világ, többszöri saját vizsgálatimból tudom, hogy azok jövedelmei nem üték meg a rájok fordított költséget." Minthogy a bányamunkások eddigelé régi szokás szerint aranyban, ezüstben fizettettek, a termelést ezek majd-

1706.

nem egészen fölemésztették. Most tehát szóba jött, s mint látszik, végzéssé is lett, hogy e munkások ezentúl rézpénzzel fizettessenek, miszerint az így megtakarítandó nemes érczet is a hadak felszerelésére s ruházatára szükséges anyagok beszerzésére lehessen fordítani. Minthogy azonban az egyre növekedő költséget ez koránt sem fedezheté, Bercsényi azt indítványozá, hogy marhában, gabonában szedetnék némi adó, s e termesztmények azután a morva és szilléz határszéleken fordíttatnának jó pénzzé. E kereskedés vezetésével báró Hellenbach fő bányaigazgató bízaték meg, s az északi s keleti megyékre, — mert a nyugatiak birtokára biztosan számítani soha sem lehetett, két milliónyi adó vettetett ki, mely e módon termesztmények s marhákban szedetnék be a megyék által. Már a mult miskolczi tanácsban öt főkapitányság állíttatott fel az országban, s most minden főkapitány mellé egy egy tartományi biztos és pénztárnok neveztetett, ki e termesztményi adót a megyéktől átvegye. Kiegészíttetett végre a főkapitányságok szervezete is, mely szerint aztán az egész hadügy oly módon lenne átalakítandó, hogy a külön ezredek ezentúl ugyanazon vagy legalább a szomszéd megyék legénységéből alkottassanak; mi az ezredekben egész új osztályozást tőn szükségessé. E nagy munka gyorsítása végett minden főkapitány mellé még egy alkapitány, egy hadbiró s egy felszerelési biztos neveztetett [1]).

A győrvári győzedelem.

Még együtt valának Rozsnyón a tanácsosok, midőn b. Andrássy István tábornok Sümegről nov. 15-ről kelt levele hírül hozta, hogy Zalában, Győrvár falu mellett, ismét egy fényes diadalt nyert a dunántuli kurucz-sereg. Heister Hanibal tábornok rendeletet vévén, hogy a Kőszegen táborozó Stahremberg Miksával egyesűljön, mintegy négy-öt ezernyi horvát, rácz és német haddal a Murán átkelve, Zala vármegyét égeté, pusztítá. Báró Andrássy István tábornok tehát Bezerédy Imre és Kisfaludy György brigadérosokkal,

---

[1]) Hist. des révol. V, 327. kövv.

1706 Török István senatornak Ordódy Imre alezredes által vezényelt ezredével, Kisfaludy László, Balogh Ádám és Somody Ádám ezredesekkel azonnal megindúlt s az ellenséget nov. 6-kán a Győrvár melletti gáton épen átkelőben találván, nyomban meg is támadta s visszaűzte. Más nap pedig homlokban támadván meg azt, heves viadal után, oly annyira szétverte hadait, hogy azok közől mintegy három ezer részint a csatamezőn maradt, részint a falu melletti tóba veszett. A többiek majdnem négy mérföldnyire űzettek; tábornokuk pedig, Heister Hannibal, midőn menekűlni akart fogságba esvén, Érsek-Újvárba kisértetett. A győzedelmes Andrássy mintegy 22 elfogott zászlót, s több réz dobot küldött diadala jeléűl a fejedelemhez [1]).

A rozsnyai gyülés után Bercsényi a Vágvonalon lévő hadaihoz sietett, mert lord Sunderland angol követ találkozót kért volt tőle, hogy kormánya megbiztából a békealku megszakasztásának tulajdonképeni okairól tőle bővebb felvilágosítást nyerhessen [2]). Úgy látszik azonban, e követjárásnak az volt valódi indoka, hogy Sunderland kitapogassa a szövetséges magyarok véleményét, valljon azon előnyök után, melyeket a császári hadak az év folytában a Rajnánál, Flandernben és Felső-Olaszországban a francziák —, Károly király pedig Spanyolországban vetélytársa, V Fülep ellen nyertek vala, nem volnának-e hajlandók, kevesebb igényekkel, újabb alkudozást kezdeni? Mert igen valószinű, hogy a bécsi udvarnak tudomása volt arról, mire most XIV Lajos a magyarokat Desalleurs marquis által ösztönzé, és örömest gátot vetett volna a vég elszakadásnak. De ha csakugyan ez volt czélja Sunderlandnak, azt nem érte el. A szövetséges rendek tanácsa január 22-kén 1707-ben kelt körlevelekben hirdeté ki május 1-jére az ónodi gyülést [3]); más körlevelekben pedig február 3-kán a császár iránt addig hűségben maradt urakat is felszólítá, csatlakoznának még az ónodi gyűlés előtt a szövetséghez, s jelennének meg ők is Ónodon, ha a törvények által a hűtlen hazafiakra szabott büntetést elkerűlni óhajtják [1]).

---

[1]) B. Andrássy tábornok hivatalos tudósításai a fejedelemhez s Forgách gróf hoz. Thalynál: A nagyszombati s györvári harcz 121. köv.

[2]) Hist. des revol. V, 334. köv.

[3]) Katonánál: XXXVII, 340.

A magyar tanácsosok béketörekvései.

Hogy lord Sunderland küldetésének czélja valóban egy újabb békealku előkészitése volt légyen, bizonyítani látszik az is, hogy a császár pártján lévő magyar urak viszont ugyanazon időben az udvarnál feszíték meg minden erejöket, hogy a béke ügyének valamikép újabb lendületet szerezzenek; e végett mind a nádor, Eszterházy Pál herczeg, mind más tanácsosok, maga Keresztély-Ágost szász herczeg is, — ki a katholika egyházba térvén, 1692-ben, 26 éves korában cardinállá, 1706-ban Kollonics esztergami érsek segédjévé, ennek az 1707-ki január 21-ben történt halála után végre esztergami primássá lett, kivált az ónodi gyülés kihirdetése óta több ízben előterjesztéseket tőnek a császárnál. József végre megegyezett, hogy hívei Bécsben összegyülvén, véleményöket a teendők iránt előadják. Az urak márczius vége felé gyűltek össze, s meggondolván, hogy a mult nagyszombati alku kivált négy, úgymint a külhatalmak kezességét, Erdélyt, az idegen katonaság kivezetését, és a vallást illető pontok miatt maradt eredménytelen, magok is különösen ezek felett tanácskozának; mikről aztán következőleg terjeszték elő véleményöket s kérelmeiket, kijelentvén, hogy azokban a magyar törvényeket s alkotmányt vették zsinórmértékűl:

I. Bár a külhatalmak kezességének közbejötte sérteni látszik is a királyi tekintélyt, miután eddigelé a nemzet és királyai magok közt, koronázási hitlevelek által biztosíták egymást, s illendő is, hogy az alattvalók királyaik esküvel is pecsételt szavának teljes hitelt adjanak; mivel azonban a szövetséges rendek épen e hitleveleket támadják meg, s mind élő szóval, mind iratban azt állítják, hogy ezen hitlevelek, s

---

[1]) Józsefnek mindjárt említendő levele ápril 12-ről.

1707. az általok biztosított országos jogok, szabadságok és szerződések idő folytával annyira meggyöngűltek, hogy azoknak már alig tartatott meg valamelyik pontja; hogy a mit a király szentűl igért is, miniszterei s kormánytestületei annak végrehajtását meggátolták; e miatt pedig aztán oly bizalmatlanság támadt az országlakosokban, hogy egy újabb békeszerződésben is csak úgy nyugodhatnak meg, ha azért külhatalmak is kezeskednek: e kezességet annál inkább elfogadhatónak vélik és tanácsolják ő felsége hívei, minthogy ez különben sem példátlan újság a nemzet történetében. A bécsi békekötés alkalmával ugyanis, nemcsak a szomszéd tartományok, hanem Ferdinánd főherczeg, akkoron Stiria és Karinthia független fejedelme is kezeskedtek a szerződés megtartásáért. Még világosabb példája van ennek 1618-ban, midőn a felséges udvar Bethlen Gábornak a római pápa, a spanyol, franczia és lengyel királyok kezességét önként megajánlotta, s hogy az a vele kötött békéből mégis kimaradt, nem is más az oka, minthogy azt Bethlen, mint akkoron feleslegest, nem sürgette. Mivel pedig jelenleg a szövetséges rendek bizalmatlansága oly nagy, hogy e kezesség nélkül szerződni egyátaljában nem akarnak; s kétségbeestökben készebbek magokkal együtt a hazát is végveszélybe dönteni: könyörögnek tehát hű tanácsosai ő felsége előtt, hozná meg a békéért ő is ezen áldozatot, melytől végnapjaiban már Leopold császár sem volt idegen, s melyet maga ő felsége is alku tárgyáúl ismert el.

II. Erdélyt illetőleg úgy vélekedtek a királyi tanácsosok, hogy e tartomány a törvények szerint elválhatatlan ugyan a magyar koronától; de ebből nem következik, hogy igazgatása is közvetlen a király kezében legyen. Bizonyítják ezt az 1595-ben Báthoryval s az 1606-ban Bocskayval kötött szerződések. Ezeknél fogva, kénytelenek is kijelenteni, hogy az ország törvényeivel s a királyi hitlevelekkel ellenkező, a korona jogaira nézve sérelmes is azon oklevél, mely szerint a boldogult császár a magyar országtanács tudta s megegyezte nélkül szabályozta Erdély jelenlegi állapotát. Mivel azonban 1707. Leopold a szabad fejedelemválasztást okmányilag megerősítette, s az erdélyiek valamint akkor csak e feltétel alatt hajlottak hozzá, úgy azt most a magyar szövetséges rendekkel együtt fentartatni kivánják, mellőzni azt most sem lehet. Oda kellene mindazáltal fordítani az ügyet, mi nem volna lehetetlen, hogy az erdélyiek Apafy Mihályt, az általok egykor már különben is megválasztott fejedelmet fogadják el, vagy válaszszák meg újonnan, ki aztán, — vagy ha őt az erdélyiek befogadni nem akarnák, egy más választandó fejedelem is, a király iránti hűségeskü mellett Erdélyt régi határaiban, a részek nélkül kormányozza.

III. Mi a szövetséges rendek azon kivánságát nézi, hogy az idegen hadak kivezettessenek, oda járul a hű tanácsosok véleménye, hogy, az országnak, a kereszténység e védfalának, biztosságát a törvényekkel megegyeztetve, mihelyt a béke helyreáll, a mezei katonaság az országból, úgy a magánosok váraiban és belföldi városokban lévő őrségek is, mint már szükségtelenek, valóban kivezettessenek; a határszéli várakban mindazáltal idegen hadak is maradhatnak, de a magyarokkal egyenlő számban, s a magyar kapitányok parancsa alatt; a főkapitányságok is az ország belsejéből szintén a határszélekre tétessenek át oly formán, mint ez a többi örökös tartományokban is divatozik.

IV. A vallásügy tekintetében végre, minthogy az utolsó pozsonyi és sopronyi országgyüléseken a protestansoknak, a kath. vallás kisebbségével is elég szabadság engedtetett, a mennyiben e gyülések törvényei pontos végrehajtást nem nyertek volna, teljesen foganatba tétessenek. A mit a protestansok netalán még ezek felett kivánnának, az a jövő országgyülésen tárgyaltassék“.

„És ezek azok — így végződik a nádor felirata — miket Felséged hű tanácsosai a felkeltektől sarkalatosoknak tekintett négy pontra nézve általam közmegegyezéssel s alázatosan előterjeszteni kivántak, könyörögvén Felséged előtt,

1707. adná ki ezekre mennél elébb kegyelmes határozatát, s e végre útasítandó biztosai által tudatná azt még az ónodi gyülés előtt a szövetségesek főbbjeivel is, hogy őket mennél elébb a békealku újabb megkezdésére lehessen indítani s visszatartóztatni minden veszélyes szándékoktól, melyekre őket a kétségbeesés ragadhatná; hogy ekként dicső elődei példája szerint, kik a mozgalmakat mindig szelídebb eszközökkel ügyekeztek megszűntetni, a sóvár szivekkel óhajtott békét helyreállítván, e sokat szenvedett haza inséges nyomorából valahára megnyugodhassék, s Felséged szolgálatára a maga megfogyatkozott erejét összeszedhesse“ [1]).

De a bécsi udvar, bár a fennebbi felirás után már nemcsak a szövetséges rendektől, hanem saját híveitől is megértette az összes nemzet ragaszkodását törvényeihez, bízva fegyvereinek a francziák ellen nyert mult évi győzedelmeiben, a külhatalmak kezességét s Erdélyt illetőleg egyátaljában nem akart engedni. József ápril 12-kén egy körlevelet bocsáta ki, melyben, miután a béke helyreállítására irányzott, de sükeretlen törekvéseit elszámlálta, arról vádolá a nemzeti fölkelés fejeit, hogy a belháború szítogatása által csak magán hasznukat czélozzák s egyebek közt, hogy az arany s ezüst pénzt is közszükség színe alatt magán javokra gyűjtik s viszik ki az országból. „És mivel gyanítani lehet, hogy kihirdetett gyülésökben is a királyi tekintély ellen összeesküdni s a már is sokat szenvedett nemzetet még nagyobb bajokba bonyolítani szándékoznak“, a megjelenést e gyülésen mindenkinek megtiltja, annak, mint törvénytelennek, határozatait eleve is megsemmisíti, híveit állhatatosságra, a fölkelőket megtérésre inti, míg kegyelmének útjai nyitva állanak, a makacsokat fegyvereinek hatalmával s a felségsértőkre szabott büntetéssel fenyegeti [2]). Rákóczyval különösen már elébb az

---

[1]) Datum Viennae, circa finem marcii, anno 1707. Az 1708-diki országgyülés irományaiból.

[2]) Egykorú másolatból.

1707.

által akarta éreztetni haragját, hogy nejét, ki tőle Galgóczon elválván, a karlsbadi fürdőkbe ment, még a mult őszszel őrizet alá tétette. A fejedelemné azonban egy sétalovaglás alkalmával nemsokára Szász-, onnan Lengyelországba menekült.

Bottyán újabb hadjárata a Dunántúl.

Mialatt a királyi tanácsosok Bécsben süker nélkül működének, Bottyán újabb babérokat aratott a Dunántúl. Stahremberg Guidó tábornagy miután Esztergomot a mult évben miként elbeszéltük, a kuruczoktól visszafoglalta, seregeivel a tél közeledte miatt a soproni vonalra húzódván vissza, onnan mindinkább megfészkelte magát a Rábaközön s Kőszeget is megvétette. A felkelők részéről ez időben b. Andrássy István volt a vezénylő tábornok a Dunántúl. Ő ugyan Balogh Ádám, Bezerédy s a Kisfaludyak segélyével szép győzedelmet nyert Győrvárnál Heister Hannibálon: a fejedelem mindazáltal, nehogy Andrássy erélytelensége miatt a császáriak még több előnyöket vívjanak ki a dunántúli részeken, 1706 vége felé ismét Bottyánt nevezte ki vezénylőnek a Dunántúl. A koros, de még erőteljes tábornok ekkor épen mézes heteit éli vala ifjú, szép nejével, gr. Forgács Farkas Julianna leányával, s úgy látszik, egy kissé késedezék elválni ifjú nejétől; mert csak több sürgetés s olyféle hírek vételére indúlt meg, hogy a németek mind több égetéssel, pusztítással nyomorgatják ott a föld népét.

Ő tehát deczember közepe táján (1706) a Dunán Karvánál átszállván, azonnal szokott erélyével és gyorsaságával kezdé meg hadi működéseit, s miként Eszterházy Antal már január 15-kéről írja Károlyinak, „Rábaközből alkalmasint kigyomlálta az ellenséget; Kőszeget visszafoglalta, s a hazamenő ráczokra két ízben hatszázig valót lecsapatott“ [1]). Kőszegen Ebergényi császári tábornok hétszáz német lovassal s négyszáz gyaloggal erősen elsánczolta volt magát. De, miként Bezerédy Imre írja Károlyinak, nem merte bevárni a

---

[1]) A Károlyi levéltárból közli Thaly: Bottyán élete 137.

1707. kurucz hadat s Nyékre s Keresztúrra szállott; de hihetőleg onnan is elmegyen és Sopronyon felül a lineánál fogja magát kvártélyba venni [1]). Minthogy a németek Széplak, Nyék, Keresztúr, Kabold és lackenbachi sánczaikból a kuruczoknak behódolt helységeket kegyetlenül pusztítgatták, Bottyán ezért Styria pusztításával álla boszút. Kuruczaink Hartbergnél a tartományba törvén, Braunauig az egész vidéket feldúltak, mintegy tizenhat helységet fölégettek s gazdag zsákmánynyal tértek vissza. E mellett az ellenség sánczaira is szünet nélkül portyázának s viszont égették s dulták a Sopronyhoz tartozó falukat [2]).

De e portyázások s dúlások csak előjátékai valának a komolyabb harczoknak, melyek ez évben a Dunántúl lefolytak; Stahremberg Guidó tábornagy el volt határozva ez évben megtisztítani a Dunántúlt a kuruczoktól s megmenteni valahára Austriát és Styriát azok becsapásaitól. Terve szerint míg maga a Duna balpartján szándékozék munkálkodni, a Kassa alól Pestre, Budára vonult Rabutinnak, innen egy, Pálffy bánnak más felől kell vala szorongatni s mint egy körbe zárni a felkelőket. De Bottyán-gazda nélkűl tette a számadást.

A hadjáratot Rabutin kezdé meg Budáról. Mielőtt derék hadával megindula, élelemszerzés végett az éhségtől sokat szenvedett serege s lovai számára portyázókat külde szét a vidékre. Bottyán azonban jó eleve oly rendeletet bocsáta ki a tartomány népéhez, hogy az ellenség közeledtére minden gabnaneműt vermekbe rejtsenek, az el nem rejthető élelmi szereket, nehogy belőle az ellenség táplálkozzék, égessék el, magok pedig a közeledők elől vonuljanak félre. A népszerű tábornok iránt nagy bizodalommal viseltetett a dunántúli nép, mely őt „jóltevő Jánosának“ nevezte, s legtöbb helyt pontosan teljesítvén rendeletét, az eleség-szerzés végett kiküldött csapatok jobbára üres kézzel tértek vissza. Ez, s az 1707. innen eredt mindennemű nélkülözés lőn Rabutinnak s fővezérének e hadjárat alatt legerősebb ellensége, mely által hadaik tönkre tétettek.

---

[1]) A Károlyi levéltárból közli Thaly: Bottyán élete 137.

[2]) Kolinovics. És Bezerédy lev. Károlyihoz. Bottyán élete 140.

De Bottyán és kuruczai különben sem mulasztának el semmi alkalmat, mely a végre kinálkozott, hogy az ellenségnek ártsanak. Bottyán jó eleve kikémleltetvén az ellenség terveit, hogy azokat meghiúsítsa, még három lovas s ugyanannyi gyalog ezredet kért segélyűl a fejedelemtől, ki azonban kérelmét egészen nem teljesíthetvén, csak három ezredet, két lovast, egy gyalogot küldött hozzá Karváról, reménységét fejezvén ki, hogy ügyessége e segélylyel is tönkre teszi a németet. Ajánlá neki mindazáltal, hogy túlerőtől okozható nyilvános veszélynek vakmerően ne tegye ki hadait, „hanem éjjel nappal körülötte portyázván, kapdosván, ezen módon igyekezzék tönkre tenni a császár népét“ [1]).

Így megerősödvén, egy osztályt Nagy János és Réthey alatt Bezerédy mellé külde Kőszegre oly utasítással, hogy ha az osztrák tábornagy aláinduland, őt oldalt kisérve s kapdosva huzódjék vissza a derék sereghez. Hasonló rendelet ment Kisfaludy Lászlóhoz és Kis Gergelyhez, kiknek feladata volt Pálfy mozdulatait tartani szemmel. Ő maga, miután a várakat kellő őrséggel s eleséggel ellátta, tíz lovas és kilencz gyalog, de részben hiányos ezreddel a dunántúli részek közepe táján, a siófoki vonaltól nem messze foglalt állást, hogy onnan oda forduljon, hol jelenléte legszükségesebb.

Rabutin február 6-kán indult meg Budáról, s miután Bicskénél Stahremberg hadainak egy részével egyesült, Simontornyát kezdé vívni; de miután a megkisérlett roham nem sikerült, azt odahagyván a Balaton felé vonult, útjában mindenütt csapkodva, fogyasztva a fürge kurucz lovasság által. Innen Kreuz tábornok alatt egy hadosztálylyal Csobáncz

---

[1]) Rákóczy lev. 1707. febr. 3-ról.

1707. várát kezdé ostromoltatni. E magas hegyen épült, de különben tekintélytelen lovagvár azért vonta magára az ellenség figyelmét, mivel elhírűlt, hogy a vidéki birtokosok nejeikkel s legértékesebb marháikkal ott kerestek menedéket. De bár csak harmincz kurucz hajdú volt a várban, ezek a benlévő körülbelül szintannyi nemestől s velök versenyt küzdő hősies nejeiktől elszántan támogatva, megszégyeníték a kincsre vágyó császáriakat. A roham visszaveretett s Kreuz tábornok egy golyótól találva, maga is halva maradt [1]).

A Balaton mellől Rabutin, hol seregének élelmet sehol sem találа, Sümeg alatt termett; de azt megsem kisértve, Pápa alá vezette hadait, kisérve s csapkodva mindenütt Bottyán által. De miután éhező hadát élelemmel ott sem láthatta el, s a marcz. elején reá rohant kuruczoktól érzékeny vereséget szenvedett, Sárvár felé vette útját. Itt az elejébe jött Stahremberg Miksa, Ebergényi és Cziginyi tábornokok által fedve, átkelt a Rábán és a sopronyi vonalba huzódott éhség s fáradtság miatt szinte harczképtelenné lett s tetemesen megfogyott seregével. E sereg, melyből a kuruczok Budától a Rábáig mintegy másfél ezret vágtak le, sokakat el is fogtak, miként a sopronyi Ritter krónikája beszéli, számos esetben, saját szinte kiéhezett lovait kényteleníttetett leölni s felfalni, hogy magát az éhhaláltól megmentse. A fegyelem benne kivált a dánok közt annyira kiveszett, hogy útközben szidta, átkozta tisztjeit, miért hozták ily nép közé, ily országba hol a felett, hogy éhen kell vesznie, sem nappal sem éjjel nem nyughatik az őket szünetlenül körülrajongó s csapkodó kurucz lovasoktól. — Bottyán, miután a Rábavonalt áttörte s a császáriakat Soprony falai alá tolta fel, e várost is ostromzár alá vétette, Ausztriába és Styriába pedig több ízben portyázókat külde [2]).

---

[1]) Kolinovics: Comment. A nemz. muzeumban lat. fol. 389. sz. alatt.

[2]) Ld. az ekkori levelezéseket s jegyzeteket Thalynál: Bottyán élete 141. kövv.

Pálffy bán vártnál később jelent meg a csatatéren. 1707. Bottyán mihelyt juniusban értesült, hogy mintegy hat ezer ráczczal s horváttal közeledik felfelé, hogy Sopronynál Rabutinnal egyesűljön, ezt meggátlandó, Bezerédyt küldé ellene. Maga pedig junius 23-ka éjjelén három gyalog s egy lovas ezreddel váratlanul Győr alatt termett, s annak Sziget nevű külvárosát rohammal megvévén, a benne talált két ezred rácz őrséget részint levágatta, részint a Rábczába ugrasztotta. A reá következő éjjen azonban ezt drágán fizette meg a Szigetben hagyott Révay Gáspár ezrede; mert a várparancsnok által éjfél után meglepetvén, az utczai harczban annak nagy része elesett vagy a vízbe fúlt, maradványait aztán a kün táborzó Bottyán megsegélvén, magához vonta. Az ágyukkal s erődítvényekkel és őrséggel jól ellátott Győr ostroma nem lévén Bottyán tervében, ő megint Soprony vidékére a Fertő és Lajta közé vezette hadait, részint hogy Rabutint Sopronynál szemmel tartsa, részint hogy Ausztriába portyáztasson. De Rabutinnak a bánnal való egyesülését sem Bezerédy, sem maga Bottyán nem akadályozhatta meg [1].

V.

József királynak ápril 12-kén kelt s fentebb említett nyilt levele Rákóczyt már nem találta Magyarországban. Ő a rozsnyai gyülésből Munkácsra ment telelni s megtenni készületeit felavattatására az erdélyi fejedelemségben. Mióta Rabutin Erdélyből távozott, Glöckelsberg parancsa alatt csak néhány várban maradván német őrség, Pekry Lőrincz ezek kivételével a tartományt ismét Rákóczy hűségére hajlította, sőt a várak közől is Görgényt, Bethlent megvette, Kolosvárt, Brassót körültáboroltatta. Az urak nagy része azonban most is híve maradt Józsefnek, és Szebenbe, Brassóba, Fogarasba zárkózék. Pekry ezek jószágait széltében

---

[1] A kútföket ld. Thalynál: Bottyán élete 161.

1707. lefoglaltatá. Glöckelsberg az őszön meghalálozván, Rabutin az alatt, míg Kassa vívása után Debreczenben időzött, Tiege tábornokot két ezernyi haddal küldé vissza a mindenfelől szorongatott császáriak segedelmére. Tiege aztán Kolosvárt fölmentvén, annak erődítéseit lőporral széthányatta s a benne lévő német őrséget szintén Szebenbe szállította; de visszatértében Pekry hajdúi által Kocsárdnál február elején éjente fölveretett s kevésen mult, hogy hada nagy részével maga is ott nem veszett; az éji harczban mintegy másfél ezer német esett el. A várakba szorult urak állapota felette súlyos vala. Javaikból annyi idő óta mit sem nyerhetvén, megtakarított készleteikből kelle élniök; legtöbben már drágaköves, gyöngyös köntöseiken, arany ezüst marháikon is túladni kényteleníttettek, hogy életöket tengethessék. „Ezek a rosz szászok töltözének meg velek, — mond Cserey, — mert ők nem érezték a revolutiot; sőt többnyire mindnyájan inkább meggazdagodtanak, mert mind a katonaság mind mi, a mi pénzünk s egyebünk volt, házbérben s étel ital s egyéb szükségesek vásárlására nekiek adtuk [1].“

Rákóczy felavatása erdélyi fejedelemmé.

A felavatási országgyülést a fejedelem Marosvásárhelyre hirdette ki s april elején ott maga is megjelent, a szövetséges magyar rendek e végre még a szécsényi gyülésből kiküldött választmányának s palotás hadának kiséretében. De mindjárt eleinte kevés örömet s annál több bajt, kellemetlenséget tapasztalt e fejedelemségben. Mivelhogy ősei gyanúba estek volt, hogy a fejedelemséget örökössé akarják tenni családjokban, ő maga is bizalmatlanságot tapasztalt a rendek részéről. Midőn velök a hitlevél megállapításán tanácskozék, minden módon Apafy hitlevelét kivánták volna megújíttatni, mit azonban ő, mint a fejedelem méltóságával megférhetlent, elfogadni egyátaljában nem akart. Végre sikerült ugyan keresztülvinnie, hogy ősének, I. Rákóczy Györgynek hitlevele vétessék mintáúl; de utóbb annál erősebb gyökereket vert a bizalmatlanság a rendek szivében; 1707. mit a felavatási ünnepélyek után csak hamar el is árultak. Mert, bár „a haza atyjának“ czímével tisztelték meg őt a rendek, — mi valóban helyesen fejezte ki új fejedelmök érzelmeit, melyekkel irántok viseltetett; — egyebek közt oly törvényjavaslatot terjesztettek elejébe, mely erdélyi hadát végkép tönkre tette. E törvény minden földesurat felhatalmazott, hogy jobbágyaikat, kik megegyeztök nélkül szegődtek a zászlók alá, hazatérésre kényszeríthessék. A fejedelem hoszszan küzdött e törvény megalkotása ellen; de végre mégis kénytelen lőn azt megerősíteni, nehogy bizalmatlanságukat egyenesen gyanúra fokozza, mintha saját jobbágyaik fegyveres erejével akarna felettök kényuralmat gyakorolni. E törvény erejénél fogva a rendek nagyobb részben nem is késtek jobbágyaikat elvonni a zászlók alól; pedig az sem tetszett nekik, ha a fejedelem magyarországi hadakat küldött a tartomány védelmére.

---

[1] Cserey 369.

Ezen előzmények után ápril 5-kén déli egy óra tájban a marosvásárhelyi mezőn nagy ünnepélyességgel ment végbe a beigtatás. A fejedelem, a magas emelvényre lépvén, melynek hat lépcsője zöld posztóval, menyezete pedig perzsiai szép szőnyegekkel vala bevonva, s az arany paszománnyal ékesített veres bársony székre leülvén, az ország nevében gr. Pekry Lőrincz tábornok által üdvözöltetett. Majd maga a fejedelem emelt szót. „Régi szokás, úgymond, hogy a fejedelmek beigtatása isten szabad ege alatt magasabb emelvényeken megy végbe, jelképeűl annak, hogy a fejedelmek az isteni gondviselés által más halandók fölébe emeltetvén, ennek mintegy eszközeivé lesznek; miért is nem felfuvalkodva, hanem a világot igazgató isten hivásából őrt állva s kormányozva kötelesek az alájok rendelt népet boldogítani.“ Elmondván aztán a maga viszontagságteljes életét, „úgy hiszi, úgymond, hogy az Úr keze csak azért szabadította meg őt annyi veszedelmekből s vezette vissza hazájába, hogy ennek eltaposott szabadságát helyreállítsa. Átveszi tehát a

1707. fejedelmi méltóságot, hogy az országot igazságosan, jogaiban és szabadságaiban védve, mindenkinek jogot szolgáltatva, a szegényeket, özvegyeket s árvákat oltalmazva igazgassa". Beszédét végezvén, Pekry tábornok az ország rendeinek végzése szerint a „Felséges" czímet ajánlá fel neki; mit a fejedelem csak hosszabb vonakodás után, ismételt kérelmekre lőn hajlandó elfogadni. Végre Bartha András itélőmester felolvasta a megállapított felavatási feltételeket; a fejedelem pedig azok megtartására letette a hitet. Az ünnepélyt ugyanazon itélőmester ékes szónoklata zárta be, mit a rendek s a nép háromszoros éljen kiáltása követett. A fejedelem ezután az emelvényről leszálván a rendek által a jezsuiták templomába kisértetett, s miután ott a „Téged Isten dicsérünk" hálaima elénekeltetett, a fejedelem közel lévő szállására menvén, a rendek s a papság hódoló látogatását fogadta [1]).

A fejedelem felavatása után a magyar szövetséges rendek követei is üdvözlék a testvér haza rendeit, őket csatlakozásra szólítván a szövetséghez. Mire végzéssé lett, hogy az ónodi gyülésbe Erdély részéről is küldöttség menjen. Majd Desalleurs marquis franczia követnek adott nyilvános kihallgattatást a fejedelem; mely alkalommal a követ szerencsekivánó levelet nyújta át neki urától. E közben kineveztettek az ország tanácsosai, a táblafiak s egyéb tisztviselők; a fejedelem mindazáltal több helyet üresen hagyott a németek váraiba szorúlt urak számára.

Míg a törvények felett folyt a tanácskozás, a fejedelem, tanácsosai sürgetésére, Teleki Mihályt és Henter Mihályt a törökhöz követekül nevezte ki, hogy fejedelemmé választatását hírül vinnék a Portára. De a török, ki a bécsi udvarral viszályba keveredni óvakodék, különféle ürügy alatt addig húzá-halasztá az útlevelek megküldését, hogy a követek végre is visszatértek Nándorfehérvárról. 1707.

---

[1]) Aszalay Ferencz a szövetkezett rendek tanács-titkárának levele Károlyi Sándorhoz. Thaly Kálmán közleménye II Rákóczy Ferencz fejedelem Emlékiratai 206. köv. És Rákóczy levele Pekryhez. Thaly: Történelmi Kalászok 232. l.

A fejedelem eközben Cserey János, a történetíró rokona, által a székelyektől egy dzsidás ezredet állíttatott fel, melyet aztán szintén udvari hadai közé sorozott. Maga pedig ezalatt száz nemest egyesített egy csapatba „Nemesek társulata“ czíme alatt, kiknek ő maga lett ezredesök, Kemény Simont, a fejedelem unokáját nevezvén ki alezredessé, Bercsényi fiát, a később franczia marechallá lett Lászlót pedig zászlótartójává. E csapat mintegy bensőbb testőrsége lett a fejedelemnek, kinek ajtajánál mindig kettejöknek kell vala őrködniök. Ezt a fejedelem, ki tanult tisztekben oly nagy hiányt szenvedett, hihetőleg ily tisztek növeldéjévé szándékozott kiképezni maga körül. Egyébiránt, miként magától tudjuk, ő egy katonai rendet is szándékozott alapítani; s a száz nemesnek e rend magkövéűl kell vala szolgálnia. E csapatot ő eleitől fogva tisztelet tárgyává ohajtván emelni a közvéleményben, már a tagok felavatását is némi szertartással hajtá végre. Mindenkinek, ki abba fölvétetni ohajta, hiteles megyei bizonyítványnyal kellett tanúsítania, hogy régi nemes családból származik. A csapatot, miután összeszerkesztetett, alezredese Kemény Simon által a fejedelem fogadó teremébe vezettette; itt a társaság szabályai felolvastatván, valamennyien megesküdtek, hogy egymást semminemű veszélyben el nem hagyják és soha semmit el nem követnek, mi nemesi nevökhöz, rangjukhoz méltatlan volna. Végűl a fejedelem valamennyit egyenkint megölelé s megcsókolá. „Ezen intézmény az egész magyar és erdélyi nemességben szép vetélkedést ébreszte, s egykoron, ha Isten engedi vala, bizonyosan megfelelt volna várakozásainak“, mond a fejedelem[1]).

---

[1]) Hist. des révol. V. 337—350. Cserey 375., kit azonban sokszor elragad gyűlölete Rákóczy ellen. E nemesi társaság intézményét tüzetesen ismertette Thaly Kálmán 1868. január 8-kán tartott akadémiai értekezésében.

1707.

Az ónodi gyülés, melynek határnapját Rákóczy mindjárt Erdélybe érkezte után május 16-kára halasztotta [1]), a küszöbön álla; a fejedelem tehát, miután az elejébe terjesztett törvényeket megerősítette, a gyülést eloszlatá, s rövid időzése után Radnóton, mely ősi javaihoz tartozott, visszatért Magyarországba, szerencsi kastélyába.

Az ónodi gyülés.

Az árvizek miatt Ónodnak Borsod megyében fekvő határában a gyülést megtartani nem lehetvén, a Sajó balpartján, Ónodhoz ugyan közel, — miért a gyülés e várostól kölcsönözött nevét meg is tartá — de a Zemplén megyéhez tartozó körömi fensíkon vonattak fel a sátorok, melyek közől egy óriási nagyságú volt, s a gyülés tanácskozási teremeül vala szolgálandó. A sátorokat mintegy tiz ezernyi had tábora fogta körül, a gyülést minden ellenséges meglepés ellen biztosítandó; mert híre szárnyal vala, hogy Rabutin Erdélybe visszakészűl hadaival. A fejedelem május 23-kán estenden ment át Szerencsről a táborba, s az elejébe sietett rendek által oly pompával fogadtatott, minő még nem sok láttatott Magyarországban.

A menetet erdélyi új, vörös egyenruhájú palotás ezredének két csapata nyitotta meg; követte ezeket a karabélyos lovasok ezrede, mely után Giczey Zsigmond főlovász- s Otlik György főudvar-mesterek és Vay Ádám udvari főkapitány a fejedelemnek aranytól csillogó egy-egy harczménét vezették. Ezek után a tanácsosok párosan lépdelének, kiknek hosszú sorát Bercsényi és Károlyi tábornagyok zárták be. Közvetlen utánok jött a fejedelem, királyvörös bársony mentében, forgós, tollas kalpaggal vörhenyeg színü török ménen ülve, s a „száz nemes társulata“ által környezve. A fejedelmet az urak, nemesek, megyei s városi követek fényben egymással vetélkedő tarka serege követte, mindegyik a maga megyéjének zászlója alatt. A menetet végre a fejedelem udvari népének párduczbőrös kaczagányokkal, kolcsagtollas föveggekkel ékeskedő csapata zárta be. A fejedelem várda 1707. alakú sátorához érvén, a kiséretet kölcsönös üdvözlések után elbocsátá és sátora belsejébe vonult, melynél egy oldalon az erdélyi dzsidás palotások s a karabélyosok, a másikon a franczia gránátosok őrködének.

---

[1]) Katona e. h. 342

A megyék közől némelyek még hiányozván, a fejedelem néhány napig zárt ülésekben értekezék az ország tanácsával egy, mind magában igen kellemetlen, mind következményeiben veszélyessé válható ügy felett, ha azt csirájában el nem fojtják. A békealku meghiúsúlta következtében Okolicsányi Pál, ki elébb Szirmayval és Vizával segédbiztosúl volt adva béketörekvéseiben Széchenyi érsek mellé, Turóczvármegyében oda működék, hogy annak rendeit Józsefhez visszahajlítsa. Gyámolítá őt ezen ügyekezetében Rakovszky Menyhért alispán is, ki a kathol. vallás iránti buzgalmától s a jezsuiták iránti barátságától indíttatva, már 1705-ben is ünnepélyes óvást tett a turóczi boldogságos szűz conventjében a szécsényi gyülésnek a vallás ügyében s a jezsuitákról hozott végzése ellen [1]). Kettejöknek sikerült odahajlítani a megye rendeit, hogy január 1-jén némely más megyékhez körleveleket intézzenek [2]), melyekben elszámlálván a háborúból az országra háramló bajokat, a nyomást, melyet a seregek s tábornokaik a népre gyakorolnak, felszólíták a megyéket, csatlakoznának Turóczmegyéhez, s keresnének egyértelemmel orvoslatot e bajok ellen, melyek nagyobb részben némely előkelő fölkeltek önhaszonleséséből áradnának a közönségre; a jövő gyülésen gondolkodnának inkább arról, miként békélhessenek ki az udvarral, mintsem a polgári háború folytatásáról.

E levelek félreismerhetlenül oda irányzának, hogy a megyék, kilépvén a szövetségből, térjenek vissza a király hűségére. Meggondolván, hogy a nép a háborút már valóban

---

[1]) Katonánál e. h. 58.

[2]) Közli azt egész terjedelmében Szalay: Magy. Tört. VI. 421.

1707. unni kezdé, e levelek nagy szakadást okozhattak volna a nemzetben. A nagyszombati békealkuig szakadatlan jöttek-mentek, ha nem maga Széchenyi érsek, legalább biztos-segédei, Szirmay, Viza, Okolicsányi, vagy a közbenjáró hatalmak követei, Bécsből a fölkeltek fejeihez, s ezektől Bécsbe vissza. A biztosok e járás-kelése szünet nélkül ébren tartá a reményt, hogy végre mégis csak létrejő egy, az alkotmányos jogok tekintetében hasznos béke, s daczára az elvesztett csatáknak, mindenki kedvezőleg szólott a háború végeredményéről. De mióta minden alku megszűnt, a többség semmi kecsegtetőbb jövőt nem látott maga előtt. A megyék főnökei, szerencsére nem osztozának Turócz nézeteiben, s ennek körleveleit roszalásuk kijelentésével küldék be a fejedelemhez, biztosítván őt rendíthetlen összetartásukról a többi szövetséges rendekkel.

A gyanúsítás, melylyel személye a körlevelekben, ha nem is egyenesen önhaszonlesésről, legalább arról vádoltatott, hogy tűri pártfeleinek rendetlenségeit, holott minden ügyekezete a közjóra volt irányozva, s a háborútól elmaradhatlan bajokat ő fájlalá legérzékenyebben, — nem különben mint a szakadást, meghasonlást támasztani törekvő szándék a szövetséges rendek között, mélyen megillette a fejedelemnek már Erdélyben is megsértett önérzetét, s ingerült kedélylyel jelent meg a körömi táborban. A tanácscsal tehát előlegesen azon módokról értekezett, melyek által a Turóczmegyééhez hasonló izgatásoknak a jövőben elejét venni lehessen. Végzéssé lett, hogy Turócz követei feleletre vonassanak, s Okolicsányi Pál, e szakadás főkovácsa, ki, miként említők, a vallás miatt már a mult évek alatt is meghasonlást ügyekezett támasztani a lutheránusok közt, elfogatván, kereset alá helyeztessék.

Az előadások s más előleges munkák elkészűlvén, az első közgyülés május 31-kén tartatott. A Telekessy püspök által végzett isteni szolgálat után, Krucsay István tanácstitkár felolvasá a gyülésre meghívott rendek s követek neveit; majd a fejedelem is megérkezett a tanácscsal, s miután Telekessy által az összes rendek nevében üdvözöltetvén, a számára készült emelvényen leült, jobbján Telekessy, Pethes püspökök és Sennyei kanczellár néhány senatorral, balján Bercsényi s Károlyi s a többi tanácsosok foglalának széket. E gyülésben csak a jelenlévők igazoltattak; s a meg nem jelent főrendek nyolcz, a nemesek négyszáz forintnyi birságra itéltettek. Más nap, junius 1-jén a nagyszombati békealkura kiküldött bizottmány számolt a maga eljárásáról, s az eredménytelenség okairól, avval végezvén előadását, hogy „a német nemzet soha sem őszinte alkuvásaiban, s csak rászedni törekedik a magyarokat“. Majd Széchenyi érsek és Szirmay volt császári biztosok javaira mondatott ki az elkobzási itélet, mivelhogy nem elég hazafisággal jártak volna el a békealkuban. 1707.

A harmadik közülésben, mely jun. 4-kén tartatott, a sérelmek összeszedésére mind a papságból, mind a megyei s városi követekből választmány neveztetett, mely Klobusiczky Ferencz elnöklete alatt végezné feladatát. Azután a rozsnyai tanácsülés végzésének értelmében két milliónyi adót kivánt a fejedelem, úgy mindazáltal, hogy a megyék termesztményben, marhában is szolgáltathassák ki a rájok eső illetményt. „Sokfelé járván némelyeknek elméjök — írja a naplójában [1]) Beniczky Gáspár, — tanácslották, hogy fiscalitásokból, bányákból stb. kitelhetik a kivánt summa; s ha nem telik ki, vegye vissza ő felsége az ajándékozott, de az országot illető jószágokat“. De a hadi tisztek ebben épenséggel nem akartak megegyezni. „A fejedelem pedig kivánta, — folytatja a napló — hogy mind úr, mind szegény attól a mie vagyon adózzék; nem lehet ragaszkodni se fiscalitásokhoz, se bányákhoz, se harminczadokhoz, melyeknek ugyan nagy híre vagyon, be is hoznak esztendőnként egynehány százezer

---

[1]) Kiadta ezt Thaly Kálmán a Rákóczy-Tár I, kötetében.

1707. forintot, de a haza ily nagy szükségeihez képest nem derék dolog, s különben is ebből a hadak számára mindenféle szükséges dolgokat szerzett eddig külföldön az ország". A fejedelem kivánata ezentúl nem elleneztetvén, a két millió forintnyi pénzsegély megajánltatott.

Annál hevesebb vitára szolgált azonban tárgyúl a rézpénz, mely már 15 millió forintra szaporodván, értékét nagyobb részben elvesztette a forgalomban. Közkivánat volt, hogy annak további veretése beszűntettessék s forgalma két millióra szállíttassék. A birtokos urak különösen nagy hévvel ellenzék azt, hogy ezen értékevesztett pénzzel zálogba vetett jószágokat s adósságokat ne lehessen törleszteni. A hadi tisztek azonban s a szegényebb nemesek úgy tapasztalván, hogy ez nem a vármegyék, hanem csak a felszólalók véleménye, ezeket többségökkel leszavazták. A fejedelem, látván, hogy e tárgyban a rendek közt élesebb viszály törhet ki, hogy minden aggodalmat megszűntessen, a rézpénz ügyét érettebb megfontolás végett a jun. 6-kán, hétfőn, tartandó következő ülésre halasztotta.

A fejedelem ezen negyedik ülést eleve is viharossá sejtvén válni, oly intéssel nyitá meg azt, hogy gondolnák meg a rendek, miképen végzéseikért isten törvényszéke előtt számadásra fognak vonatni, lennének tehát egyetértők s önzetlenek. De Berkes Endre váczi prépost s püspökhelyettes tizenhárom megye nevében ismétlé a mult gyülési kisebbség tiltakozását a rézpénznek jószág-kiváltásra, adósság-fizetésre fordíthatása ellen. Most azonban már mind a fejedelem, mind Bercsényi s más méltóságok felszólaltak, kérdezvén Berkest: van-e a tizenhárom megyétől e tiltakozásra megbizó levele? — s kijelentvén egyszersmind, miképen e gyülésre nem a nemes vármegyék hivattak meg, hogy szavazatukat egy-két ember által előadassák, „hanem minden nemes ember tulajdon maga személyében való jelenlételre hívatott meg. Kisűlt azután, hogy Berkesnek semmi olyféle meghatalmazása nincs; sőt maga is megvallá, hogy nem közakaratból, hanem csak némelyek ösztönzésére szólalt fel. Evvel a vitának vége is szakadt, az ügy eldöntése máskorra halasztatván". 1707.

A rendek néhányainak szakadást, meghasonlást czélzó szándéka, mely e gyülés kezdetétől fogva elég világosan nyilatkozott, nem kevéssé boszantá a fejedelmet. Ő tehát, tárgyhasonlatosságnál fogva, szőnyegre hozta Turóczmegye ama bűnös tettét, mely szerint január 1-én kelt s már fentebb is említett körlevelei által szakadást ügyekezett előhozni a szövetséges rendek közt. És midőn erre Eszterházy Dániel a sereg részéről ily bűnök ellen törvényes büntetést kivánt, a fejedelem felszólítá Túróczmegye követeit, Rakovszky Menyhértet és Okolicsányi Kristófot, Pál fiát, adnák elő, mi okok indíták erre megyéjöket. Rakovszky szólani kezdett; de mivel szava a gyülekezet tompa zúgásában nem vala eléggé érthető, a fejedelem a két követet magához közelebb szólítá. Itt Rakovszky újra elmondá, hogy az átvonuló hadak kihágásai, a tisztek által elkövetett zsarlások, a sereg számára kivánt eleség kiszolgáltatása s a rézpénz által okozott károk, megyéjét erején felűl terhelik.

Az előadás sokban túlzott lévén, a heves vérű, indulatos Bercsényi gyakran belevágott szavába; s csak bajosan birta őt a fejedelem a szólónak háboríttatlan meghallgatására indítani. Rakovszky beszéde végeztével Rákóczy hideg vérrel válaszolá neki, miképen az elszámlált bajok közösek, s elmaradhatlanok a háborútól, melynek folytatására a bécsi udvar keménysége s a nemzet elhatározása, miszerint szabadságának helyreállítása előtt fegyverét le nem teszi, kényszerítik az országot. Nem látja azonban, mi oka legyen ezek miatt különösen Túróczmegyének panaszkodnia a többiek felett, holott a háború kezdete óta az egy Schlick tábornok futamló hadán kivül más ellenséget még épen nem, a nemzeti seregből is felette keveset látott a maga kebelében, fekvése szerint nem esvén a mozgó hadak útjában. De a panasznál még helytelenebb a megye azon állítása, miszerint az általa szenvedett bajokat némely egyének a magok hasznára zsákmányolnák ki.

1707. Ez, úgymond, egyenesen az ő személyét sújtja, mert méltatlan volna a rendek bizodalmára, mely által a szövetség vezérévé választatott, ha ily rendetlenségeket tűrne, föltéve, hogy a megye által azokról értesíttetett. De mikor s ki ellen hozott a megye ő elébe ilyféle panaszt? Ezt pedig nem tévén, miért fordult panaszaival a többi megyékhez? Őt magát is bűnösnek, vagy részrehajlónak tekinti-e a megye? Kérdezi végűl a követeket, küldött-e valaha rendeletet a megyére, mely által bár mivel is több terhet tett volna annak vállaira, mint mennyit köz elhatározásból minden megye visel?

A két követ mind nagyobb zavarba esvén, nem tudott egyebet mondani a már hallottak ismétlésénél; mire a kissé tűzbe jött fejedelem emelt hangon mondá, hogy az ilyféle merénylet, mint a szövetség létezését aláásó, felette kárhozatos. Túróczmegye bizalmatlanságot árúlt el személye ellen, midőn őt, mint a szövetség fejét mellőzve, oly úton kivánt segíteni bajain, mely az egyességet veszélyezteti; de a maga felhozott külön sérelmei sem alaposak, minthogy a mit eddig előadott, közös lévén valamennyiökkel, sérelemnek nem is tekinthető, miután a nemzet folytatni akarja a háborút, míg szabadságát helyre nem állíthatja. Elégtételt kiván tehát az összegyűlt rendektől a vezérökön Túróczmegye vagy annak tisztjei által elkövetett rágalmakért. „Azt vártam — mond emlékirataiban a fejedelem, — hogy a gyülés törvényes keresetet fog indítani Túrócz ellen; de beszédemet végezvén, mindenki hallgatott“. Hosszú csend után tehát ismét szót emel, s mondja, hogy fájdalmas reá nézve látni, miképen a rendek haboznak az ő kivánata felett; holott a szövetség bármely tagjától sem lehet megtagadni az igazság kiszolgáltatását.

De a csöndet még ezután sem szakasztá meg senki. A tanácsurak azt vélvén, e tárgyban a többi rendeket, kivált a megyék követeit illeti a szó, ezek pedig a tanácsuraknak akarván hagyni a szólás elsőségét, mindnyájan hallgattak. A fejedelmet azonban, ki e hallgatás okát magának megfejteni nem tudá, mély keserűség szállotta meg; mert a hosszú hall-

1707.

gatás azt látszék előtte bizonyítani, hogy a gyülés helyesli Turócz követeinek panaszait. Fölvillantak lelke előtt mindazon fáradalmak, gondok s áldozatok, melyeket a háború kezdete óta szenvedett a közjó miatt; s e makacs hallgatásban vádat vélt látni, hogy mind ezen áldozatokat csak azért tűrte, hogy kincseket halmozzon fel magának hazája kárával. E méltatlanság keserű érzelmét tovább nem fojthatá magában fölingerült nemes lelke. „Ezt érdemlettem-e tőled — szóla most belőle a kitörő indulat — ezt érdemlettem-e tőled szolgálataimért, ó haza! Életemet, véremet, hitvesemet, gyermekeimet, mindenemet feláldoztam, dicső eleim példája szerint, hajdan virágzó szabadságodért, és most ily hálát kelljen-e aratnom! Te látod, Istenem, szivem tisztaságát, te tudod, hogy nem a magam hasznát kerestem törekvéseimben. Inkább a sír borítson el, mint e gyanúsítást tűrjem. Édes hazám, ne engedd, hogy rajtam száradjon ez igazságtalanság". Kijelenté végre, hogy az ügyek ezen állapotában vezéri tisztét tovább nem visleheti, melyet is ezennel letévén, távozni fog erdélyi fejedelemségébe. S e szavait végezvén, távozásra indula.

A fejedelem e nem várt szavai villanyos erővel hatottak a gyülekezetre. Klobusiczky senator, a közgazdasági tanács elnöke, a fejedelemnek útját állja, s őt erővel letartóztatva székébe visszavezeti. Ugyanazon pillanatban Bercsényi, kit a fejedelem beszéde, mint sok másokat is, könyekig megindított, felkiálta: „Hogyan, szövetséges rendek, oly hálátlanok lennétek-e, hogy inkább távozni hagyjátok szabadítótokat, mintsem neki igazságot szolgáltassatok rágalmazói ellen? Nem, nem, sem hogy ez megtörténjék, inkább haljanak meg ezen árulók!" A viharként felzajlott rendek tömegéből is számosan felkiáltanak: „inkább haljon meg egy ember, mintsem az ország vezérétől megfosztatván, szolgaságba sülyedjen!" E közben Bercsényi kardot ránt, s Rakovszkyt vállon sujtja. Példájára száz kard villog a szerencsétlenek felett. Károlyi Rakovszkynak fejére vág, ugyanazt cselekszi

1707. a két Ilosvay, Imre és Bálint s az áldozat halva rogy le. Okolicsányi Kristófnak több sebbel ugyan, de mégis sikerűl menekűlnie a sátorból; künn azonban elfogatik. A zaj a rendek gyülekezetéből kihatott a táborba, s Rakovszky neve Rákóczyéval fölcseréltetvén, szájról szájra megy, hogy Rákóczy levágatott. A fejedelem udvari hadai s a franczia gránátosok már-már rohamot akarnak intézni a sátor ellen, midőn a tévedés felvilágosúl. A fejedelem, kinek indulatát e váratlan esemény azon perczben meghűtötte, néhány tisztet küld a sereghez, hogy a rendet helyreállítsák; a rendektől pedig kivánja, ne lenne tovább bántalmok a turóczi nemeseknek; egy ügyvédet, ki lábaihoz borúlt, maga véd meg az erőszaktól.

A zaj lassankint lecsillapúlt; de Bercsényi indulatát az elesett áldozat sem lohasztá le, s a csend némileg helyreállván, ismét szólni kezde, mondván, hogy a történtekkel még nincs kellő elégtétel szolgáltatva: a rendeknek törvényes itélettel illik megboszúlniok a vezérök és szövetségökön ejtett sérelmet. Szükséges tehát, hogy a turócziak felett törvényes eljárás tartassék. Az indítvány közakarattal elfogadtatott s más nap foganatba is vétetett. Okolicsányi Kristóf két ízben is kihallgattatván, halálra itéltetett s junius 9-kén a körömi mezőn lefejeztetett. Otthon pedig, Túróczban, Révay Ferencz, túróczi főispán, több ugyanazon megyebeli nemsekkel együtt míg ügyöket a kinevezett bizottság megvizsgálná, fogságra vettetett. És végre mivel ama pártos levelek a megyei közönség nevében irattak, az itélet súlya az egész megyére kiterjesztetett: Túróczmegye zászlaja Rakovszky hullája felett széttépetett, pecsétje összetöretett, maga a megyei hatóságok sorából kitörűltetvén, a négy szomszéd megye között osztatott fel. A rendek, mint látszik, az itélet túlságos szigora által akarták igazolni az indulat hevében Rakovszkyn s követtársán elkövetett, de jog s törvény szempontjából semiképen sem igazolható hatalomcsinyt.

Rákóczy, — miként emlékirataiban tudósít, — attól tartván, nehogy a világ azt mondja, miképen e véres episod szándékosan s csak azért készíttetett elő, hogy a megfélemlített rendek azáltal a függetlenség kinyilatkoztatására kényszeríttessenek[1], a tanácsnak egy külön ülésben megfonto- 1707.

---

[1] E vádat azonban mindamellett sem kerülte el. Ha e vádat csak az ellenféltől hallanók, úgy hiszem, a történetíró minden pártosság nélkül felmenthetné magát annak czáfolgatásától. De még Vetésy, a fejedelem embere s követe is hasonló vádakat mond ellene s a felkeltek néhány fejei ellen. Rákóczynak a Vetésyvel folytatott s Fiedler által kiadott diplomatiai levelezései közt (Actenstücke I, 292.) egy franczia okmányt találunk: „Particularités secraites de la prétendue Diet d'Onod de 1707“ czím alatt az 1707-ki május és junius alá sorozva, mely így kezdődik: „Le Prince Rákóczy m'avoué, que Lui et le Comte Bercsényi, aprês avoir legerement engagé leurs paroles à la France pour la déclaration de l'interregne, et sans estre assures de pouvoir effectuer leurs promesses, vue que personne de leurs partisans ne vouloit y donner son consentement, prirent la résolution de les y forcer, ou de perir dans la peine“. Mondja tovább, hogy e végett gyüjtöttek oly nagy sereget Ónod alá, színleg az Erdélybe visszatérő Rabutin ellen, „mais en effect, pour se rendre par la crainte, ou par la violence ouverte maitres de l'assemblée; et pour ne pas effaroucher personne, ils cacherent soigneusement, même à leurs plus intimes confidents leurs intentions au sujet de l'interregne. Mais il arriva fort appropos pour eux que les sieur Paul Okolicsányi et Rakovszky escrivirent dans ce temps la de la parte de leurs Comté des letters aux Comtés voisins, pour se joindre ensemble pour le bien publique, et pour produire dans leurs assemblée les griefs qu'ils avaient contre le gouvernement des chefs“. Mondja aztán, hogy ezt felhasználva, a két nemes vesztét eleve elhatározták, a gyülést ezáltal megfélemlítendők. Hogy Rákóczy eleinte törvényesen akarta őket elitéltetni, de Bercsényi, attól tartván, hogy ez úton nem fognának czélt érni, őt arra birta, hogy úgy, mint történt, intézzék a dolgot, s magára vállalta annak végrehajtását. „Avant les seances de cette prétendue diette, immediatement appres l'ouverture d'icelle, le Prince Rákóczy et le Comte Bercsényi disposerent le Comte Károlyi d'entrer avec eux dans la résolution de chatier l'insolence, comme ils disaient, des ces dits deux gentilhommes; sans s'ouvrir neanmoins audit Seigneur au sujet de leurs intentions pour la declaration de l'interregne“. Hogy, tovább, a franczia tiszteket megesküdteték parancsaik teljesitésére, s a három Illosvayt választák eszközül a gyilkosságra, kik annak végrehajtására szintén megesküdtek volna. „Le mot fut pour eux — folytatja — que le Prince Rákóczy après avoir déploré le sort de ces confédéres, et

[1707. lásúl terjeszté elejébe, nem volna-e tanácsosabb a jelen körülmények közt elhalasztani az elszakadás kijelentését?

---

s'etre plaint de la trahison qu'on leurs faisait, se demettra da sa puisance de chef et renoncera a toute l'authorité qu'ils lui avaient donné dans leurs assemblée de Szécsény, et se levera pour s'en aller; le Comte Bercsényi criera vengence, et mettera sa main sur le sabre. Le signal pour les trouppes etait un coup de pistolet, que Jean Illosvay devait tirer à l'entrée de la tente, après que le Prince Rákóczy en sortirait... Pendent la nuit qui précéda ce funest jour, l'artillerie fut chargée a cartouches et braquée contre la tente, ou l'assemblée devait se tenir, et les troupes furent prêtes d'agir. L'assemblée ayant prise seance, le Comte Bercsényi parla des lettres des dites deux gentilhommes; il demanda, qu'on les examine et qu'on delibère contre ses traitres de la Patrie. Le Prince Rákóczy, derriere lequel les trois Ilosvay se tenaient debout et bien armés, fit ses plaintes préméditées contre les sieurs Paul Okolicsányi et Rakovszky et fit le semblant de se demettre de sa charge de chef des revoltés. Le Comte Bercsényi prit la parole et cria vengence contre les prétendus traitres; mais l'affaire arriva, comme il l'avait prévu: l'assemblée disputa pour et contre, et voulait examiner le cas à loisir..; alors pour rompre le coup, le Prince Rákóczy se leva de sa place pour s'en aller; mais en effet pour donner le signal a ses satelites... Le Comte Bercsényi et les autres tombèrent sur les deux victimes stb." — A nélkül, hogy egyes hibákon felakadnánk, midőn például Okolicsányi Kristóf helyett Pált nevezi, vagy midőn azt állítja, hogy a RR. pro et contra vitatkoztak a fejedelem kivánata felett — minek épen ellenkezőjét állítja Rákóczy, s miről Kolinovics sem tud semmit; lássuk röviden azt, érdemel-e hitelt Vetésy elbeszélése, melylyel Rákóczynak eddigelé épen nemessége s tisztaságaért becsült jellemét oly annyira befeketíti? Válaszunk határozottan az: hogy nem érdemel hitelt; s érveink pár szóval következők. Ezen okmány nem 1707-ben iratott, mint a gyüjtemény szerint lehetne gondolni, hanem 1715-ben; mit eléggé bizonyít az, hogy az ónodi gyülést „pretendue diète"-nek nevezi, mit nem nevezhetett így 1707-ben, midőn még Rákóczy szolgálatában állott. Az irat keletének ideje pedig itt főfontosságú dolog. Rákóczy ugyanis Vetésyt, kinek párisi működésével utóbb egyátaljában nem vala megelégedve, s azt neki több leveleiben is kijelentette, 1711-ben követi állomásáról visszahívta, Brenner szepesi prépostot küldvén helyébe. Rákóczy ismervén már emberét, oly színt adott a visszahivásnak, hogy őt másfelé akarja alkalmazni. De a furfangos Vetésy sejté a kegyelemvesztést s haragjában boszún törte fejét. Egyebek közt, bár, mint Klement-

Ennek s az erre vonatkozó egyéb kérdéseknek érett 1707. meghányását egyébiránt még más okok is tanácsolták. Rákóczy, a rozsnyói gyülés végzéseit Vetésyvel is közölvén, — ki ekkor már hiteles követként működék a franczia udvarnál, —

---

nek, a fejedelem egy más ügyvivőjének tudósításaiból olvassuk, 100 ezer franknál többet hasztalan elpazarlott, némi hátralékainak fejében, míg azok ki nem fizettetnek, nemcsak a nála lévő követségi irományokat, hanem az arany gyapjú gyémánt keresztjét s 12 ezer tallér árú ékszereket is, melyeket a fejedelem Párisban készíttetett, letartóztatá, miért őt Rákóczy utóbb bünvádi kereset alá is fogatta. Mi lett a kereset vége, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy Vetésy ezóta heves gyülölettel viseltetett Rákóczy ellen. Klement 1714-ben amnestiát kérvén s nyervén, Vetésy általa ügyekezett megnyerni a császár kegyelmét, mi meg is adatott neki azon feltétel alatt, hogy mind a maga, mind Klement eredeti irományait, melyeket 500 aranyon magához váltott volt, kézbe szolgáltassa. Ő azonban ennél többet is tett. Az irományok mellett egy emlékiratot nyújta be a fölkelésről, melyben nagy részrehajlással vádolja annak fejeit, Rákóczyt és Bercsényit, egyedül az ő önzésöknek, hiúságuknak s uralomvágyuknak tulajdonítván a forradalmat. Kétségkivül ekkor irta ő az idézett okmányt is az ónodi gyülésről a felkelés fejeinek terhelése s a maga szépítése végett. Azt állítja, hogy Rákóczy s Bercsényi vallomásaiból beszéli el e gyülés történetét; mi azonban egyáltalában hihetetlen. Vetésy oly szabad szájú ember volt, hogy, miként maga panaszkodik (I, 12), a fejedelem őt e miatt hazatérte után meg is dorgálta, s nyelvének fékentartására intette. S neki mégis minden aprólékos körülményekkel beszélte volna el a hatalomcsíny tervét, melyet, szerinte, mindenki elött titkolt? Maga ezen állítólagos eltitkolása is az elszakadási szándoknak hazug ráfogás, holott bizonyos, hogy az mind Rozsnyón, mind Ónodnál fenforgott s meghányatott elébb a tanácsosok gyülésében. Az épen nevetséges, hogy a hatalomcsínyt Rákóczy, ellentállás esetében, Vetésy szerint, a franczia tisztek által akarta volna végrehajtatni, kiket e végett, mint mondja, meg is esküdtetett. Tudjuk pedig, hogy az egész hadakozás ideje alatt legfölebb 10—12, s különösen ekkoron alig 5—6 franczia tiszt vala szolgálatában, a franczia granátosok legiója pedig ekkoron már sokkal több magyart, mint francziát foglalt magában, úgy hogy emezek száma a nagyszombati csata óta 60-nál soha sem ment többre. Végül az egész elbeszélés ellenkezik Rákóczynak egyebekből eléggé ismeretes, nyilt, egyenes, loyalis jellemével, s mi ennek főéke volt, nemes lovagiasságával.

1707. ez márczius 19-kén kelt levelében csodálkozását fejezte ki, hogy a fejedelem és tanácsa a szövetség megkötése előtt is készek, miként a franczia király kivánja, kinyilatkoztatni az elszakadást az osztrák háztól; s Istenre kéri a fejedelmet, ne hagyja magát rászedetni a francziától. Meglátja, ha ebben enged, a fontos lépés után, mely minden békés kiegyenlítésnek útját vágja, mind ő, mind az ország magára fog hagyatni a franczia udvartól. Lajos ezt csak azért kivánja, mivel eleve is tudja, hogy szerencsétlenségei után nem fog hatalmában állani a magyarokat befoglaltatni a közönséges békébe; s azért nem is a szövetség, mit megkötni soha sem fog, hanem csak az czélja, hogy a magyarok minden hidat lerontsanak, mely a bécsi udvarral békére vezethetne. A mint a dolgok állanak, Lajos maga is súlyos feltételek alatt lesz kénytelen elfogadni a békét, nem hogy még ő szabná annak feltételeit, s örülni fog, ha csak Spanyolországot is megmentheti unokája számára. Ha a franczia Bécset venné meg, akkor elhiszi, reákényszeríthetné Ausztriát, hogy mondjon le a magyar koronáról. De vereségei után egy talpalatnyi földet sem enged át a magyarok kedvéért, „és a békesség tractájakor kevés emlékezet leszen a szegények felől". Tartsa még tehát a fejedelem a maga szabadságát, miszerint a bécsi udvarral a körülmények szerint megalkudhassék; s ne czimboráskodjék oly hatalommal, mely mások vesztével is csak a maga hasznát keresi. Meglátja a fejedelem, ha egyszer a nemzet Ausztriától elszakadt, Lajos király egyebet sem fog adni szép szavaknál, mert elérte czélját: Magyarország kelletlen is kénytelen lesz a maga romlására folytatni a háborút [1]). Egy hónappal később még erősebb érveket használt, hogy Rákóczyt elmozdítsa szándokától. Jelenté neki, hogy a háborúnak az olasz földön vége szakadt, mert Lajos király, hogy ott lévő vert hadait megmenthesse, Milánót s Mantuát átengedte a császárnak. Ez, úgymond, nyilván mutatja, mint kelljen bízni a francziában. A mantuai herczeg szövetségese volt Lajosnak, s ez annak tartományát mégis, az ő megkérdezése nélkül, oly módon adta át a császárnak, mintha az saját jószága volt volna. És így fog bánni a magyarokkal is, mihelyt a bécsi udvartól végkép elszakadván, az egyezkedési útat maguk előtt bevágják. Vetési, hogy a fejedelmet s a nemzetet e veszélyes lépéstől visszatartóztassa, személyesen is hazajönni szándékozott Párisból az ónodi gyülésre. De a franczia kormány sejté e szándokának indokait s elutazását különféle ürügy alatt oly sokáig késleltette, hogy annak idejére meg nem érkezhetett. 1707.

---

[1]) Fiedler e h. I, 49. kövv. Az előbbi jegyzetben mondottak után, megvallom, félve idézem Vetésy leveleit. Mert miután Fiedler épen azon példányból adta ki azokat, melyet Vetésy a kormánynak benyújtott, nem lehet mindig biztosan tudni, valjon nem tett-e több okiratban

Kétséget nem szenved, hogy Rákóczy, Vetésy minden tanácsai s intései daczára is, miknek ő hitelt annyi ellenkező igéretek után nem adhatott, kivánta az elszakadást az osztrák háztól. A hatalom gyakorlata annak megtartása vágyát is mind erősebben fölébreszté lelkében. És bár a galgóczi találkozás alkalmával azt vallá is Wratislaw előtt, hogy, feltéve Erdély szabad fejedelemválasztási jogának helyreállítását, ő személyére nézve, ha csak ebben van akadály, kész arról lemondani; ő mindamellett is, miként későbbi alkudozásaiból látni fogjuk, e tartományt, őseinek egykori birtokát, minden módon ohajtá magának biztosítani. A nagyszombati békealku meggyőzte őt, hogy ebben egyezkedés által a bécsi udvarral soha sem fog czélt érhetni, s erre őt csak a franczia szövetség és pártfogás segítheti. De ő, miként hadakozásának egész ideje alatt soha és semmiben, úgy most sem akarta a nemzetre ráerőszakolni személyes nézeteit s óhajtásait.

---

is oly hamisításokat, milyenekről őt az ónodi gyülésre vonatkozóban menthetlenül vádolom. Teljes hitelt csak akkor érdemel, midőn állításai egyéb okmányokkal, kivált a Petrovics gyüjteményéből átvettekkel összehangzanak

1707. Ő tehát a függetlenség kinyilatkoztatását még egyszer nyilt kérdés gyanánt terjeszté az országtanács elejébe; mert jól érzé, hogy hatalmának, melylyel a szövetséges rendek által felruháztatott, egyedül ezek bizodalmában fekszik az alapja, ezt pedig a történtek után a kényszerítésnek legkisebb gyanúja is felforgathatná. A tanács azonban a történtekben nem látott akadályt az elszakadás kimondására. Sőt mindnyájan akként vélekedtek, hogy Turóczmegyének elkövetett merénylete inkább egygyel több okot szolgáltat arra, hogy a függetlenségi nyilatkozat minden hasonló ármány megelőzése végett megtétessék.

A fejedelem azonban a jun. 7-kén tartott ülésben mindjárt a mult vérengző nap után nem látta időszerűnek szőnyegre hozni az oly igen fontos kérdést. E helyett, miután Okolicsányi vallatására s általában a turócziak ügyének megvizsgálására bizottság neveztetett, a rézpénznek tegnap félbeszakasztott ügye vétetett tárgyalás alá, mely aztán a következő napon oly végzéssel fejeztetett be: hogy a rézpénzből a forgalomban csak két millió két százezer forint tartassék fen, úgy mindazáltal, hogy a tiz polturások négy polturára, a husz polturások nyolcz polturára szállíttassanak le, az egy polturások pedig értéköket azután is tartsák meg. A forgalomban maradó rézpénz minden darabja bizonyos idő alatt bélyeggel jegyeztessék meg; az így megjegyzett pénz jó folyó pénznek tartassék s adósságok kifizetésére és elzálogosított javak kiváltására is fordíttathassék. Minden megye a maga keblében két hites tagot nevezzen, kik e pénz rendes forgalmára felügyeljenek, s minden városban s községben ugyanazon czélra alfelügyelőket rendeljenek. A ki áruját e pénzért eladni nem akarná, árujának elkobzásával bűnhesztessék, s ez a vevőnek adassék át, valamint a kialkudott ár fele is, másik fele a felügyelő javára esvén. A kik pedig e pénzt adósság lefizetésére vagy a zálog kiváltására elvenni nem akarnák, az 1647-ki törvénykönyv 125-dik és az 1652-dikinek 52-dik czikkelye szerint bűnhesztessenek.

1707. A következő napokon a két millió forintnyi hadisegélynek, mely mindenkitől birtoka arányában fizettetnék, a vármegyék közti felosztása, — ezután pedig „a törvényt tévő országtábla“ kérdése foglalkodtatá a rendeket. E törvényszék felállítását már a rozsnyai tanácsban indítványozta volt maga a fejedelem. Most tehát végzéssé lett, hogy e törvényszék huszonnégy biróból alljon, kik aztán ki is neveztettek [1]), s végeztetett, hogy e birák november, deczember s január hónapokban Eperjesen, a következő három hónap folytában pedig Korponán mind azon ügyekben szolgáltassanak igazságot, melyekben a királyi tábla, az országbiró széke s az itélőmesterek szoktak itélni.

Junius 14-kén végre az osztrákház uralkodásának megszűntetése került szőnyegre. Felolvastatott mindenekelőtt a franczia királynak a rozsnyai országtanácsban előadott azon üzenete, mely szerint a szövetséges rendek ösztönöztetnek, mondanának ellent az osztrák ház uralkodásának Magyarországon, mert e nélkül velök, mint más hatalom alattvalóival, szövetséget nem köthet. Előadatott továbbá, hogy a nagyszombati békealku mindenkit meggyőzhetett, miképen a bécsi kormánytól sohasem várhatják, Magyarország jogainak helyreállítását s teljes épségben fentartását, hanemha arra külhatalom által kényszeríttetik; ez pedig csak azon csetben remélhető, ha a franczia szövetségnél fogva a közönséges békekötésbe Magyarország is befoglaltatik, jogai, szabadságai külhatalmak kezessége által is biztosíttatnak. A rendeknek tetszék az indítvány, s azt e sajátságos felkiáltással: „eb ura fakó; mai napságtól fogvást József nem kirá-

---

[1]) A kinevezett birák nevei ezek: Mérey István, Berényi Ádám, Novotha István, Rajman Ádám, Madocsányi Miklós, Kvassay István, Gyürky István, Ebeczky Tamás, Luby György, Matyasovszky György, id. Görgey János, Pintér Márton, Abaffy László, Szirmay András, Ráth György, Zabreczky János, Győry Ferencz, Reviczky Imre, Huszár József, Sándor Menyhért, Andrássy Mátyás, Ramocsay György, Janka Péter, Sárpataky János.

1707. lyunk!“ elfogadván, az elszakadást következő nyilatkozattal igtattaták jegyzőkönyvükbe:

„Mai naptól fogva Józsefet nem ismerjük el többé királyunknak, ellene mondunk uralkodásának, készebbek mindnyájan halált szenvedni, mintsem alattvalói maradjunk. Ezen nyilatkozatunkat szövetségünkre mondott hitünkkel erősítjük. A királyság mindaddig üresen fog maradni, míg a jövő országgyülésen új királyt nem választunk. Józsefnek ezen letételét pedig a királyságból külön törvényczikkbe kivánjuk igtattatni“.

A franczia udvar még a rozsnyai gyülésen a bajor választó fejedelmet indítványozá a maga követe, Desalleurs marquis által megválasztatni az ország királyává. Ezen indítványt a követ a rendek előtt is megújította oly módon, hogy az északkeleti tizenhárom vármegye Erdélylyel együtt Rákóczy fejedelem kormánya alatt maradjon. Végzéssé lett ennek következtében, hogy a bajor fejedelemnek tudtára adassék, miképen az ország kész őt ünnepélyesen is megválasztani a maga királyává, mihelyt értesűl, hogy a trónt elfoglalni hajlandó, s annak elfoglalására ő felsége a franczia király által is segíttetik; e végzést a vezérlő fejedelem tudassa a trónjelölttel.

A további végzések szerint, a kormányhatalom addig is, míg a jövő gyülésen a királyválasztás megtörténnék, a vezérlő fejedelem kezében megerősíttetett; s azon esetre, ha neki a közjó tekintetéből az országból ideiglen netalán távoznia kellene, helytartójává Bercsényi Miklós választatott. Továbbá a háború folytatásának szükségleteire a harminczadok fölemeltettek; ellenben a nép könnyebbsége végett a só ára leszállíttatott; a hadfogadás, élelmezés czélszerűbben szabályoztatott stb.

Junius 20-kán megérkezett végre az erdélyiek küldöttsége is, mely aztán ünnepélyesen fogadtatván, a két testvérhaza rendeinek szövetsége is megújíttatott. Mindezek után az alkotott törvényczikkelyek a fejedelem által megerősíttetvén és kihirdettetvén, a gyülés junius 22-kén szétoszlott. A függetlenségi nyilatkozat, a törvényczikkek sorában második, ekként hangzik: 1707.

„Miután az osztrák ház, királyi hatalmával visszaélve, és a határozott törvényekben és hitlevelekben kifejezett kötelmeit tekintetbe nem véve, különféle ürügy alatt erőhatalommal és vérontással törekedett a nemes magyar nemzet romlására, s magát nem akképen, mint királyhoz, kormányzóhoz s fentartóhoz illik, hanem az ország-lakosok és szabadságaik nyilvános ellensége gyanánt viselte; és miután a nemzet mind az osztrák főbb uraknak, mind I Leopoldnak, mint valamely istenségnek, mély alázatossággal benyújtott számtalan könyörgéseire sem nyerhette meg sérelmei orvoslatát, sőt naponként mindenek rosszabb állapotba sülyedtek: e súlyos iga s kényuralom mind azon sérelmet és szabadságaink eltiprását is méltán szemeink elébe állítá, mely zsarnok kormányának elejétől fogva, de kiváltképen a mi korunk emlékezetére bármi ürügy alatt elkövettetett, s melyeket mi egybegyűjtve már egyéb nyilvános iratainkban terjesztettünk a keresztény világ itélete alá. És bár e sérelmek által felingerelve, már fegyverfogásunk s kényuralma ellen irányozott szövetkezésünk s a vezéri kormány megalapítása által is eléggé s tényleg ellentmondottunk a királyi hatalommal visszaélő hatóságának, s magunkat az alól s az iránta való engedelmességtől fölmentetteknek nyilatkoztattuk: éretten megfontolván mindazáltal a most uralkodó I József császárnak királyi koronánkra képezett helytelen követelését, melyet a pozsonyi diétán az ország rendei s karai által örökös joggal nyertnek állít, s tekintve azt, hogy magából ezen dieta rendeletéből, mely így szól:

„„Mi Leopold... Minthogy a mi Magyarországunk régi jólétének helyreállítására fordított gondjaink között az is hasznos eszköznek látszék, hogy ugyanazon Magyarország s kapcsolt részei valamennyi egyházi s világi urainak, nemeseinek s egyéb rendeinek az 1687-ki sz. Lukács napjára

1707. sz. k. Pozsony városunkba közönséges gyűlést hirdetvén, s ott magunk is jelen lévén, fenséges József főherczeget, elsőszülött fiunkat az ő jövendőbeli királyoknak s uroknak megkoronáztattuk. . .'" — tekintve, tehát, hogy magából ezen dieta rendeletéből kiviláglik, és saját emlékezetünkből is kétségtelenül tudjuk, hogy akkoron még tényleg fennállván az iszonyatos eperjesi vérpad borzasztó mészárlásai, s az ország majdnem minden főbb rendei életök s javaik veszedelme miatt végszorongattatásban lévén, minden előleges választás nélkül kényuralmilag emeltetett fel a trónba; tekintve, továbbá, feltételesen mondott esküjének semmiségét, az erőszakolt szavazatoknak törvénytelenségét; s végre mi legtöbb, tekintve azt, hogy a kényuralmat, melynél fogva annyi álnok békealku után is nemhogy az országot régi szabadságába visszahelyezni ügyekezett volna, hanem atyjának kormánytetteit megerősítvén, maga is folytatta, és szolgai megigázást czélozó fegyvereinek kegyetlen pusztításától meg nem szünt; — és mivel, más részről már országunk alapítója, Sz. István első törvénykönyvének negyedik czikkében, a maga fiának, Sz. Imrének, s következőleg minden utóbbi magyar királyoknak adott parancsait a következő szavakban fejezte ki: ‚Ezekből pedig, azaz, a főnökökből, zászlósokból, főispánokból, katonákból s nemesekből szolgának senkit se tégy, senkit ne nevezz. Ha békeszerető lészsz, úgy királynak s királyfinak fogsz tartatni és szerettetni a katonáktól; ha haragos, kevély, irígy, viszálkodó lészsz, s fejedet a főnökök s urak fölébe emeled, a katonák hatalma megalázza királyi méltóságodat s másnak adják országodat'; — ezen itéletet pedig az elhunyt császár is magára vonta azáltal, hogy magát nyakunk fölébe emelte, az ország karait s rendeit, szabad nemzetünket zsarnoki szolgaságba s hűbéri alattvalóságba sülyesztette, megigázott gyanánt elnyomta s hazánk összes törvényeit, szabadságait eltiporta; s végre a trón birtokát József is csak a kényuralom által, nem pedig törvényes királyi jognál fogva, mint nem szabadon választott, hanem atyjától erőszakosan feltolt követeli: Mi tehát ezen, egyértelműleg s közakarattal alkotott törvényczikkelyünk erejénél fogva magunkat I József császár s általa az egész osztrák ház engedelmessége, királyi tisztelete, s koronánkra, országunkra s kormányunkra bármi módon követelt joga s hatósága alól szabadoknak, menteknek nyilatkoztatván, annak ellenmondunk, azt megtagadjuk. És ilyképen szabadságaink s legfőbb jogunk erejénél fogva, mi bennünket isteni és emberi törvények szerint megillet, önként és szabadon, senki által nem kényszerítve, s minden ellenmondás nélkül, a trónt üresnek nyilatkoztatjuk. S végre, az ország mindazon fiait, kik jelen törvényczikkelyünk keletétől számítandó két hónap alatt szövetségünkbe lépni vonakodván, az ő hűségében és szolgálatában bármi czím alatt megmaradnak s az ország törvényes hűségére vissza nem térnek, a haza ellenségének nyilvánítjuk, úgy hogy a mondott határidő eltelvén, minden javaik örökre elkoboztatnak s az országra hárúlnak, hivatalaik, méltóságaik, előjogaik megsemmisíttetnek; azonképen az egyháziak is, kik jelen rendeletünknek magokat alája nem vetik, minden javadalmakra képteleneknek nyilváníttatnak s minden politikai jogoktól megfosztatnak". 1707.

A fejedelem és tanácsa e törvényczikket, bevezetéssel és zárszóval ellátva, külön okmány gyanánt is kiadta. A bevezetésben elmondatott, mennyire ügyekeztek a szövetséges rendek a háború elejétől fogva megalkudni a bécsi udvarral, de ennek őszinteséghiánya miatt mindig sikeretlenűl. A zárszóban reményöket fejezik ki, hogy midőn Portugal, Németalföld és Schweitz példájára, elidegeníthetlen szabadságukat helyreállítják, a külhatalmak segedelmöket, támogatásukat tőlük nem fogják megtagadni [1]).

---

[1]) E gyülés történetének forrásai: Beniczky Gáspár naplója. Rákóczy-Tár I. köt. Rákóczy emlékiratai. Diarium et Articuli Conventus Onodiens. A nemz. muzeumban. Egykorú másolat. Hist. des révol. de Hongrie V, 357. kövv. Kolinovics Commentarjai. A nemz. muzeum

1707. A gyülés után Vetésy is megérkezett Párisból, hírül hozván, hogy a franczia fegyverek Bervick herczeg vezérlete alatt Alamanza mellett nagy győzedelmet nyertek Ausztria és szövetségesei felett. Ő Belgiumon utazván keresztűl, tiszteIkedett az ottlévő bajor fejedelemnél is, ki a magyar királyságra nézve kijelenté neki, hogy ő nem szeretné a maga viszonyait a bécsi udvarral még nagyobb zavarba bonyolítani, s e miatt nem igen óhajtja a magyar koronát; hogy azonban mindamellett is királyjelöltűl engedte magát Lajos király követe, Desalleurs marquis által bemutattatni a magyar szövetséges rendeknél, azt csak Lajos kedvéért s határozott kivánatára cselekedte: ő mindazáltal csak azon feltétel alatt lesz hajlandó elfogadni e királyságot, ha Lajos részéről oly erélyesen támogattatik, hogy annak megtarthatása iránt biztos lehessen.

Vetésy, ki még mindig azon meggyőződésben vala, hogy Lajos király nem fog szövetséget kötni a magyarokkal, s a bajor fejedelem magyar királylyá jelöltetését is csak cselből indítványozta, azt hivén, hogy Rákóczy maga vágy e méltóságra, s az indítványt ennélfogva nem pártolandja: julius 19-kén sietett tudósítani a bajor fejedelmet, hogy mind Rákóczy, mind a többi urak őszintén kivánják őt királylyá választani. Ügyekeznék tehát hazamenni s összegyűjteni maga körül országa erejét; e felett pedig igen kivánatos volna, ha a franczia udvar által néhány ezer embert nyerhetne a magyarok számára a svéd királytól, ki ekkoron Lengyelországba készűle táborával Lescinszky Szaniszló támogatása végett [1]).

Tiz nappal később egy emlékiratot nyújtott be Rákóczynak, melyben fejtegeté, hogy ő még mindig kételkedik Lajos király igéreteinek őszinteségében a szövetség megkö-

---

kéziratai közt. Egyes részeket közöl belőle Katona is XXXVII, 344. kövv. Revel. arcanor. Rákóczyi per Alex. Károlyi Praynál: Ep. Proc. III, 581. Fiedler: e. h. I, 74.

[1]) Fiedler: e. h. I, 63.

tésére nézve, ha csak azt a bajor fejedelem kedvéért nem cselekedné. Szaván kell tehát őt fogni. Küldje őt a fejedelem vissza kellő felhatalmazással Párisba, kötelességévé tévén ott kijelenteni, hogy az ország a bajor fejedelmet Lajos király kivánata szerint királyává fogadja, egyszersmind pedig minden módon sürgetni a szövetség megkötését. Ha Lajos még ezután is tétovázna s halogatni kivánná azt: tanácsolja a fejedelemnek, egy perczig se késsék tovább, hanem béküljön meg, mi még most sem lehetetlen, a bécsi udvarral. Jobb lesz a kevésbbé előnyös béke is, mint, hogy magára hagyatva, a császár boszúját kényteleníttessék végre is érezni. Ezen esetben, igaz, Erdély birtokára nem számíthatna; de nemes szive ezen áldozatot nem fogja megtagadhatni hazájától [1]. Vetésy tanácsa, részben legalább elfogadtatott; mert, mint alább látandjuk, csakugyan visszaküldetett a bajor fejedelemhez s a franczia udvarhoz, melynél egyébiránt Rákóczy most már Desalleurs marquis által is újra sürgetni kezdé a szövetség megkötését. 1707.

A király híveinek tiltakozása.

Az ónodi gyülés végzéseit, melyeket a fölkeltek oly nagy nyilvánosságra hozni ügyekeztek, a király hűségében megmaradt urak sem vélték szó nélkül hagyhatni. Herczeg Eszterházy Pál nádor jul. 29-kén a maga s a király hűségében megmaradott valamennyi egyházi s világi úr, nemes és polgár nevében e végzéseknek ellenmondott s azokat semmiseknek nyilvánította; aug. 20-kán pedig ez iránt a keresztény világ valamennyi államaihoz is intézett egy hosszú kiáltványt. Kimutatván ebben József királyságának törvényességét, s ügyekezeteit a pártok által megszakgatott Magyarország nyugalmának s békéjének helyreállítására, mi végre még Nagybritannia és Holand közbenjárását is igénybe vette: fennen hirdeté, hogy mind ezen császári királyi jóakarat és kegyelem a felkeltek önzésén és gonoszságán szenvedett hajótörést. Elmondá ezután, hogy a rozsnyai pártgyülésen,

---

[1] Fiedler: e. h. I, 58.

1707. ellenére az ország törvényeinek, — holott ezek oltalmára s állítólagos sérelmeik orvoslására hirdetik, hogy fegyvert fogtak — a királyi felség ellen irányzott törvénytelen összeesküvésök megállapításáról s ő felsége híveinek kiirtásáról tanácskozván, ezeket fenyegetésekkel intették a hozzájok csatlakozásra, s május 1-jére, majd 17-kére Ónodra közönséges országgyülést hirdettek. Ide némelyek ugyan önként, a többség azonban csak kénytelenségből gyűle össze, kik aztán kevesek kivételével a béke helyreállítását sürgették. Látván ezt a lázadás főnökei, hogy ezen békés hajlamokat megfélemlítsék, Turóczmegye követeit, ellenére a népjognak, hallatlan sérelmére a törvényeknek, magok a lázadók főnökei istentelen kézzel agyonvagdalták, s a gyülekezet többi elrémült tagjait arra kényszerítették, hogy a felséges osztrák ház uralkodását Magyarországon megszűntnek s megsemmisítettnek kiáltsák ki, s mind azokat, kik ő felségének hűségében azontúl is megmaradnának, az ország ellenségeinek, s jószágaiktól megfosztottaknak nyilvánítsák.

Hosszan magyarázván ezután a törvényeket, melyeken a királyi méltóság s örökösödés alapúl, s az interregnum kikiáltásának oly gyülekezet által történt kikiáltását, mely maga is törvénytelenűl hívatott egybe, s melyben az ország hűséges státusainak hatalmasabb, józanabb, hivatalok, méltóságok s híres nemzetségök által kitűnők nagyobb száma nemcsak meg nem jelent, de végzéseinek ellen is mondott: mind azokat, kik abban részt vettek s végzéseinek engedelmeskednek, hűtlen lázadóknak, felségsértőknek s a haza ellenségeinek, s mint ilyeneket, minden javaiktól, méltóságaik s hivatalaik és jogaiktól megfosztottaknak nyilvánítja. Kijelenti végre, hogy ő felségének, mint törvényes királyuknak tovább is mind életök fogytáig hívei maradnak, bizonyosnak tartván, hogy ő felsége őket minden ősi jogaikban és törvényeikben, hitleveléhez képest szentűl megtartandja s megőrzendi [1]).

---

[1]) Egykorú nyomtatvány után Szalay: Magy. Tört. VI, 438—450.

1707.

A körlevélhez egy névjegyzéke volt csatolva mind azon uraknak, megyéknek és városoknak, melyek a király iránt hűségben maradtak, miből azt igyekezett megmutatni Eszterházy nádor, hogy a törvényes nemzet színe ellenzi a szövetségesek pártos törekvéseit. E jegyzék tizennégy megyés és czímzetes püspök, nyolcz káptalan, kilencz zászlós úr, huszonöt főispán, negyven más főrendű, gróf és báró, s tizenhárom szabad kir. város nevét számlálja el; kikhez kapcsolandók volnának még más nagy számú nemesek, jelenleg a császári őrségektől megszállott várakban s városokban vagy a külföldön tartózkodók [1]).

A harcz folytatása.

József még a nádor körlevelének kibocsátása előtt egy nagy tanácsot tarta Bécsben, melynek feladatáúl tűzte ki, hogy a háború erélyesebb folytathatására találna módokat. Bár az ő és szövetségesei fegyvereit mind Német-, mind Olaszországban folyton kisérte a szerencse, de Spanyolországban az almanzai ütközet óta (1707-ki april 25.) öcscsének Károlynak ügye veszélyes fordulatot vőn. E fölött szövetségesei mind türelmetlenebbűl kezdék sürgetni, állítaná ki egész illetményét a Rajna vidékén is, hol eddigelé jobbára amazok viselték a háború súlyát.

Az ügyek ezen állásában, mivel több hadat a külföldről behozni nem lehetett; a háborút pedig, mégis, mintegy válaszúl az ónodi gyűlés végzéseire, nagyobb erélylyel kívánta folytatni: némelyek végkép elhagyandónak vélték Erdélyt, hogy valamennyi hadak a Tiszánál öszpontosíttatván, a pártütést tulajdonképeni fészkében lehessen levívni. De József veszélyesnek látá magára hagyni Erdélyt, nehogy onnan Rákóczy még a törökkel is kapcsolatba tegye magát; minek híre most különben is mind erősebben kezde szárnyalni. Végzéssé lőn tehát, hogy Rabutin a maga hadaival oda mennél előbb visszatérjen, Stahremberg Guido a Vág-

---

[1]) Szegedy III, r. 246. Miller: Epist. Széchenyi. II, 313. Fiedler: II, 480.

1707. nál Ausztriát, Pálfy a Dunántúl Stiriát védje, mint lehet, a felkeltek ellen.

Rabutin e végzés szerint aug. 6-kán indult le Bécsből hadaihoz, s miután pár hétig még Pápánál, Körmendnél viaskodott a kuruczokkal, a hónap végén Ó-Budánál átkelt a Dunán, és sept. elején Erdélybe visszaindult; s bár hada csak hét ezerből álla, Rákóczy részéről, útjában sehol sem talált ellentállásra, s miután az Aradot ép ezen időben vívó Károlyit közeledte által e vár alól visszavonúlásra kényszerítette, september végén szerencsésen bejutott Erdélybe. Itt Pekrynek tétetett feladatául, hogy a szoros útakat elállván, őt Magyarországba ügyekezzék visszavetni, hol aztán Károlyi venné őt űzőbe. De Pekry nem tette meg kötelességét, miért őt Rákóczy a vezérlettől megfosztván, még haditörvényszék elejébe is szándékozott állítani [1]).

E közben Stahremberg a Csallóközből a Vághoz nyomult, hol jelenleg, Bercsényi távolléte miatt, Eszterházy Antal állott a fölkeltek élén, s némi szerencsés csatározások után Leopoldvárat eleséggel újabban is ellátván, Ocskaynak a Fehérhegynél zsákmányló nyolczezernyi hadát meglepte s megszalasztotta, azután pedig Detrekőt vette meg. De két ezrede, melyeknek fedezete alatt Sásvárba eleséget szállíttatott, aug. közepe táján viszont Ocskaytól veretett meg. Még kevésbbé volt képes ellentállni Pálfy a dunántúl. Bottyán, Bezerédy, Balogh mintegy tízezernyi hadainak; miért utóbb Starhemberg is kénytelen lőn átkelni a Dunán, hogy Pálfyval egyesülvén, Stiriát, Ausztriát a fölkeltek sürű becsapásai ellen közös erővel megvédhesse. De ennél többre nem is terjedtek ez évben a császáriak hadimunkálatai [2]).

A kuruczok azonban még az őszön s télen is jelentékeny előnyöket nyertek. Ők a császáriak vonalain számos ízben áttörvén, újra meg újra portyázni, harácsolni száguldának Ausztriába és Styriába. Így Bottyán sept. végén a Fertő melletti császári hadakat egész Bécs-Újhelyig nyomta fel és számos községet megsarczolt. Ezután Sopronynak fordulván, a városból kicsalt Nádasdyt és Ebergényit verte meg okt. 2-kán. „Mi Sopronynál — így ír maga e harczról okt. 17-kén Szluha Ferencznek Pápáról — háromszáz harminczkilencz horvátot s hatvan németet levágván, derék tiszteket fogtunk . . . Azon csatán Budacsky, karlóczi generálisságból való vice-colonellus elesett több főtisztekkel együtt; német sok esett sebbe, kiket a hajdúság lűdözött“ [1]). Soprony ezután még szorosabban ostromzároltatott; s a polgárok szüretjöket is csak nagy összeg pénzen válthatták meg. Október közepén Csepreg és Kőszeg tájékán Bottyán másod ízben is megverte a Sopronyból kiment Nádasdyt, hol horvát s német megint több veszett el háromszáznál [2]). Novemb. közepe táján Bezerédy, Balogh és Kisfaludy László 3000 kuruczczal törtek be Styriába s ott Friedberg és Hartberg kerített városokat ostrommal bevévén, a bennök volt őrségből a németeket lefegyverezvén, elbocsáták, de a ráczokat leölték; a városokat pedig felprédálták. Innen Bezerédy, kit a Pápára, téli szállásra visszatért Bottyán a határok őrizetére hagyott, visszatérvén, deczemb. elején meg Ausztriába tört, Újhelyig s Badenig portyázván, kevésben mult, hogy a vadászaton lévő császárt is el nem fogta. József csak Újhelybe futva kerülte el a fogságot [3]).

---

[1]) Fiedlernél e. h. II, 478. Rákóczy emlékiratai.

[2]) Wagner: Hist. Jos. 200 kövv. Kolinovics Katonánál e. h. 327. Hist. des révol. V, 375. kövv. Arneth: Das Leben des Gr. Gu. Starhemberg 425. kövv, Patachich levelei gr. Eszterházy Imre kalocsai érsekhez a Csáky grófok Szepes-mindszenti levéltárában.

1707.

VI.

A fölkelők belügyei.

Rákóczy e közben, az ónodi gyűlés óta minden munkásságát arra fordítá, hogy a függetlenségi nyilatkozatnak

---

[1]) Thalynál: Bottyán élete. 173. Ritter krónikája.

[2]) Bottyán élete 175.

[3]) U. o. 180.

1707. érvényt szerezzen. Ő tiszta jelleme, buzgó hazafisága, szelíd, igazságos, eszélyes kormánymodora által a nemzet bizodalmát teljes mértékben birta; de ezt korántsem láthatá elégségesnek a kitűzött czélra. Ő nem volt katona: minden haditudományát csak az egy-két kiművelteb franczia tiszttel való társalgásából s eddigi tapasztalataiból meríthette; ha azonban látköre tágult is ezáltal a hadiügyekben, azon tulajdonokkal nem vala felruházva, mik egy kitűnőbb hadvezérben mulhatatlanul szükségesek. És míg ezt ő, kiben az eszély és szerénység sokkal nagyobb mértékben meg volt az erélynél, magában jól érzi vala, párthíveiben sem talált egyet is, kiben jelesebb hadvezéri tulajdonok léteznének. Sennyey Istvánt a köszvény pár év óta egészen képtelenné tette a tábori életre. Forgách Simont, kinek a többi közt legtöbb hadi tudománya volt, önfejűsége, megférhetlen természete, mint láttuk, várfogságra vitte. Legtöbb hadvezéri tulajdonság létezett, mikép azt utóbb maga Rákóczy is elismerte, Károlyi Sándorban; de iránta ekkoron még kevés bizodalommal viseltetett a fejedelem. A két Eszterházy, Antal és Dániel, bár a lefolyt török háborúban szereztek maguknak némi hadi tapasztalatot, sem annyi tudománynyal, sem annyi szellemi önállósággal nem birtak, mennyi egy hadvezérben megkivántatott; az eddigi harczokban még annyi tehetséget sem tanusítottak, hogy egy hadosztályt, egy szárnyat lehetett volna oly bizalommal parancsuk alá helyezni, hogy feladatukat pontosan s helyesen végrehajtják. Ocskay dandárnok helyén volt ugyan egy hadtest élén, melynek az volt feladata, hogy az ellenség földére törjön be, vagy az útban lévő ellenségben kapkodjon, őt nyugtalanítsa, eleségét, podgyászát szedje el; de valahányszor nehezebb körülmények közt vagy rendes ütközetben haditudományt tapintatot, önállóságot, erélyt kelle kifejteni, nem igazolta saját hiedelmét, vagy alárendelt tisztjei magasztalását, hogy kitünő hadvezér. Bottyán végre miként a Dunántúl oly erélylyel s gyorsasággal végrehajtott hadjárataiból láttuk, kétségkivül legjelesebb volt valamennyi kurucz tábornok közt, de őt, kire az aristokratiai születésű főbb tábornokok mindig irígy szemmel néztek, sőt a kit, mint a nép emberét, nyersesége miatt le is néztek szintén nem lehetett az összes kurucz hadak élére állítani. 1707

De bármi jeles vezéri tulajdonok léteztek volna is a nevezettek, vagy a többi alvezérek valamelyikében, felette bajos feladat lett volna azt Bercsényi mellőzésével fővezérré tenni. Neki a felkelés megkezdése, a fejedelem meghitt barátsága, s különben élénk szelleme, tekintélye a szövetséges rendek közt oly annyira biztosítá az elsőséget mindjárt a fejedelem után, hogy mást, saját megegyezte nélkül elejébe tenni alig lehetett volna; benne pedig sokkal nagyobb volt a nagyravágyás, mintsem önként hajlandó volt volna hátralépni. És bár az elmeélt az ellenség szándokainak kipuhatolásában s a teendők megitélésében tőle megtagadni nem lehet; de a kellő képzettség a hadtudományban, az önbizalom hiánya s a válságos perczekben innen származó habozás, tétovázás, magát elhatározni nem tudás szintoly alkalmatlanná tették őt az ütközetek vezérletére, mint kényelemvágya, gőgös, csipős, gúnyos, lenéző társalgási modora s nehéz természete, miknél fogva az alvezérekkel örökké viszálykodott, nem ajánlhatták őt hadak szervezésére [1]). „Bercsényi — így jellemzi őt emlékirataiban maga a fejedelem — nem tűrte az egyenlőséget, kemény, tűrhetetlen volt az alája rendeltek irányában, gúnyos, metsző a társalgásban, hiú a komolyságban, keserű, megvető a feddésben, makacs véleményeiben, kicsinylő mások véleménye iránt, szóban bőséges, habozó a cselekvésben, tétovázó a kétségben, határozatlan a tanácsban, mindig másra toló a baleseményeket“ [2]).

Azonban, egy kitünő fővezér hiányánál, kivált a hadak szervezése s begyakorlása tekintetében, még tán nagyobb

---

[1]) Hist. des révol. V, 115.

[2]) U. o. 353.

1707. akadály volt a szükséges pénzerő hiánya, a tanult, kiképzett tisztek ritkasága s maguknak a hadak elemeinek minősége. „Az első durva, részeges, míveletlen, de csapataik által kedvelt vezéreket, — miként magától Rákóczytól értesülünk, — idő folytával más, míveltebb, fegyelmet, rendet tartani, a számadásokat vezetni képesebb tisztek válták fel ugyan: kik azonban, a felett, hogy a haditudományban nem kevésbbé járatlanok voltak, még a katona szeretetét és bizodalmát is sokkal kisebb mértékben birják vala; s mi nem kevés alkalmatlanságot okozott, magánszekereiket, podgyászaikat egyre szaporíták“. A pénzhiánya miatt, a palotásokon s más udvari hadain és a német szökevényekből alkotott pár ezreden kivül, egy huzamosabb időre szegődött állandó zsoldos hadra sem tehetett soha szert a fejedelem. A legénység nagyobb része eleitől fogva végiglen önkénytesekből állott, kik saját lovaikon, saját fegyvereikkel jöttek a zászlók alá. „Mióta pedig a nemesség a szövetséghez állván, lassankint ismét urává lett jobbágyainak, azoknak kedvét ügyekezett szegni a hadi élettől, hogy őket a mezei munkákra hontarthassa. Az ezredek lassankint mind gyöngébbek lőnek. A kik zsákmánynyal némileg már megrakodtak, inkább kivánták azt tűzhelyeiknél békében éldelni, mint magokat a lassankint behozott, büntetésekkel járó fegyelemnek alája vetni. S ennélfogva azok is, kik még szolgálatban voltak, mihelyt szerét tehették, minduntalan hazaszöktek, s csak bajjal lehetett őket a zászlók alá visszaterelni. Eleinte a hadinép a várak s városok zárlatára alkalmaztatván, nem távozott messze tűzhelyétől, és zsákmányt bőségesen s minden veszély nélkül szerezhetett a németekkel bezárkózott földesurak jószágain; de mióta e várak s városok megvétettek messzebb is távozniok kelle a nélkül, hogy martalékvágyok kielégíttetett volna. Lova, fegyvere a katonának sajátja lévén, amazt hoszszabb hadjáratokban, előörsi állomásokon, portyázásokban fárasztani nem igen szerette“.

Hasonló rajzot ad a seregről Bercsényi is okt. 9-kén

Ungvárról Károlyihoz írt levelében. „A hadaknak oszlása 1707. megszokott nyavalyánk; nyavalyánknak szokott panasza; most ezek valának okai (Rabutin Erdélybe) szabados bémenetelének; majd több oka lesz szabados telelésének. Régen tudom ezt én már, hogy mi nem hadakozunk hanem vontatjuk a háborút; háborgatjuk ellenségünknek szándékát, nem ellenzzük; panaszoljuk fogyatkozásinkat, s magunk fogyatkozásainak panaszait sajnáljuk. Roszaságát a had praetentioval fedezi: elébb fogy el profontja mintsem megeszi; elébb szakad mundírja, mintsem elkészül; elébb fogy el kongója mintsem kiosztjuk; elébb tudja okát, miért nem győzheti, mintsem reá indul .... Minden consolatióm abban van, hogy szomszéd Lengyelországban még több roszat tapasztaltam lenni in principiis libertatum.“ [1])

Végül a nép maga is mindinkább unni kezdé az eleség ingyen kiszolgáltatását a sereg számára, kivált miután e körül lehetetlen vala meggátolni minden rendetlenséget s hűtlenséget. A fejedelem ugyan a mult év óta már rendes magtárakat állíttatott a vármegyékben, melyekből az eleség a táborba s várakba vala szállítandó. De e magtárak biztosai gyakran gondatlanok, vagy hűtlenek valának; s a felett, hogy e miatt nem ritkán tetemes mennyiségű gabona is megromlott vagy eloroztatott, ellenség közeledtének hírére e magtárak gyakran elhagyattak s rablók martalékává lettek; s azokat új szállítmányokkal ellátni súlyosan esett a népnek.

Szóval, a hadiállapotok a hadviselés ezen ötödik évében is oly tökéletlenek valának, oly kevés bizodalmat nyujthattak a nemzeti ügy végdiadala tekintetében, hogy mindenki aggodalommal nézett azon időpercz elébe, midőn a császár Francziaországgal végre megbékülvén, külföldön lévő hadait is a fölkelés elnyomására fordíthatja. Mióta a vezérletben jártas, ügyes Starhemberg Guido küldetett be

---

[1]) Rákóczy-Tár. I. Bercsényi levelei 214.

1707. fővezérré, bár még igen csekély erővel rendelkezhetett, Rákóczy már is tartani kezdett a háború balfordulatától. Midőn Starhemberg az ónodi gyűlés idején a Csallóközből a Vághoz nyomulván, Semptnénél Vág-Újhelynél némi sánczokat építtete, a fejedelem aggodalomteljesen mondá Bercsényinek: „ha az ellenség azon irányban halad, melyet Starhemberg kitűzni látszik, háborúnknak három hadjárat alatt vége szakad; s ha diplomatiai alkudozásaink nem sikerűlnek, ideje lesz minden erőnket megfeszítenünk“[1]).

A fejedelem ezen aggodalmának bővebb indokolását olvassuk Bercsényinek Károlyihoz októb. 18-ról Leleszről írt levelében. „Gyanakszik kgyld, hogy haragszom utóbbi Ungvárról írt irásomban. Én bizony nem haragszom, csak, hihető, influentiámból írtam egy darab magyar Apocalypsist. Ha kgyld gondolja azért haragszom, hogy igazat írt kegyelmed: nekem is gondolnom kellenék, azért szomorkodik kegyelmed, hogy igazat írtam. Bizony talán méltó is volna szomorkodnom; nem azért, hogy írom kgyldnek is másnak, hanem azért, hogy igaz. Nem csak Erdélyben, de másutt is itt is, régen éneklem én ezen Jeremiás siralmát. Két három étszaka nem alszik kgyld, bizony én sem! De mi haszna?... Mikor időnk s nyugodalmunk volna a jóra való készülethez: kiki magáéhoz lát közőlünk. Osztán lárma, lárma! Összefutunk mindenfelől; nem hogy oltsuk a tüzet, hanem hogy nézzük, hogy hogyan ég: ahun, ahun, nézd! — Most is, itélje kgyld, azt írja (Eszterházy) Antal úr solennissime: már az ellenség Tót- (Vág-) Újhelytől és Beczkótól fogva a Vág mellett lineáit felicissime elvégezte, cum omni fortificatione sui, s már innen jártatja currensét s Tapolcsányig csapdoz; ellenkező állást foglalni nem lehet, mert nem subsistálhat. Hanem a hadak igen kedvetlenek, kvártély kell nekik; a tisztek pörleni kéredzenek már a téli havakban; a közkatona is már egymást fosztja, parancsolni sem mernek nekik, hanem könyörgéssel ha kit kiigazíthatnak. A föld népe engedelmet kér a hódolásra; — ha meg nem engedik; nem oltalmazhatja, éhen hal; ha elhajtja: az Ipolyig semmi sincs, azon innen kell hozni a hadat. Hát nem igaz Apocalypsisom? . . . Mit szomorkodol irásomon? boszonkodjál te is, mondj ellene mind az ördögnek s mind az Istennek, mert majd, hitemre, az utóbbiak gonoszabbak lesznek az elébbieknél! Mi a Maros és a Vág? Mind csak egy ág: ott az oláh s itt a tót puskáz már. Ez a bökkenője, hogy popularis periit amor — a nép szeretete, lelkesedése kiveszett“ [1]). 1707.

---

[1]) Hist. des révol. V, 372.

Rákóczy diplomatikai működései.

A fejedelem ezek szerint az ország saját erejében eléggé nem bízhatván, annak szabadságát ezentúl külszövetségek s e végre czélzó diplomatiai működések által ügyekezett biztosítani, mit különben most a körülmények is főszükséggé tőnek. Azon viszonyokon kivül, melyek közte s a franczia király és a bajor fejedelem közt léteztek, s melyeknek tovább fejlődésére mindjárt visszatérünk, most újabbakba is ragadták őt a külföldi események s törekvések. Lengyelország a szász Ágost és Lescsinszky Szaniszló ellenkirályok közt két pártra szakadt; amazt I Péter czár, emezt XII Károly svéd király támogatá. Ez, hogy Ágostot lemondásra kényszerítse, Szászország egy részét elfoglalta, s hadaival jelenleg is ott táborozék. Ágost ennek következtében Lengyelországból kivonulván, a czár a hozzászító lengyelekkel Rákóczyt akarta fölemelni a lengyel trónra, mi végett az ónodi gyülés előtt egy Korbé nevű orosz papot s tanácsosát két izben is járatta volt nála.

Az ajánlat felette meglepte Rákóczyt, kinek nem lehetett nem látnia, hogy ennek lehetnek ugyan szerencsés, de lehetnek igen bal következményei is Magyarországra; mert ha azt elfogadja, ellenségévé teszi a svédet, s elidegeníti magától talán a francziát is, kivel a svéd barátságos összeköttetésben álla, s kinek szövetségét Lajos most is egyre sürgette; ha pedig a

---

[1]) Rákóczy-Tár. I Bercsényi levelei 217. l.

1707. ajánlatot visszautasítja, a czárt haragíthatja magára, kit pedig a bécsi udvar régóta kerítgetett szövetségesévé, hogy segélyével a magyar forradalmat elnyomhassa. Rákóczy az ajánlatot némi mentségekkel eleinte mindamellett is mellőzni akarta; de a követ kijelenté neki hogy a czár ezen esetben Eugen herczeget fogja fölemelni a lengyel trónra s a császárral szövetséget köt a magyarok ellen. A fejedelem tehát, hogy időt nyerjen, mely alatt e mindenkép bajos körülményekből kibujhasson, közép útat választa. Megköszöné a czárnak személye iránt tanúsított jó indulatát; de figyelmezteté őt, miképen a lengyelek szabad nemzet lévén, meg van győződve, hogy a czár, saját szándokainak érdekében is, nem fogja a lengyelek királyválasztási jogát erőszakolni. Legczélszerűbb lesz tehát mély titokban tartani ezen követjáratot, míg a legyel nagy tanács maga nem tesz neki, Rákóczynak, ilyféle ajánlatot.

Mihelyt a muszka követ távozott, a fejedelem Ráday Pált, erdélyi cancellariája igazgatóját, még az ónodi gyülés megnyilta előtt, azonnal a svéd királyhoz küldé Szászországba, s egész őszinteséggel tudatván vele a czár ajánlatát s a maga válaszát, kéré őt, nyilatkoznék őszintén, várhat-e tőle segélyt, ha ő, Rákóczy, az ajánlatot visszautasítja, s ezen esetben a czár ellene szövetkeznék a császárral? ‚Mit se hajtson a fejedelem Péter czárra, lőn a kitérő válasz, ő, a svéd, rövid idő mulva Lengyelországba megy, hogy Szaniszlót trónjába helyezze, s a czárt onnan kiűzze‘. E válasz természetesen nem elégíthette ki a fejedelmet, s minthogy a czár hadai, a magyar határokhoz közel táboroztak, ő maga pedig a hozzászító lengyelekkel, hogy őket Rákóczy megválasztására hajlandókká tegye, Lublinban gyülést tartott: a fejedelem egy új tervet kezde szőni, miszerint e körülményekből mind magára, mind hazájára nézve kedvező eredményeket származtasson. E terv abból állott, hogy a franczia király közbenjáró szerepet vállaljon a svéd és a czár között, hogy ezek megbékülvén, mindaketten szövetséget kössenek vele, a francziával, Ausztria ellen; segedelmökkel a bajor fejedelem Magyarország trónjára, ő, Rákóczy, Erdély biztos birtokába juthasson, Lengyelország Szaniszlónak maradván. „Ime ez a kulcsa minden ekkori törekvéseimnek, s a czárral kötött szerződésemnek“ mond a fejedelem [1]). A süker iránt nagy reményeket ápola magában Rákóczy, mert a terv mindnyája érdekét legyezgeté: a franczia, ki maga ajánlá szövetségesét, a bajort, magyar királylyá, e szándokában czélt érvén, s tán még a svédtől is nyerhetvén segélyt, ellenségeinek jobb sikerrel fog ellentállhatni; a svéd Szaniszlót, kiért a háborút kezdte, trónján biztosítva látandja; a muszka felette igénylé a franczia barátságát, mert csak azáltal reménylé elérni, hogy az európai hatalmaktól császári czímet nyerhessen. 1707.

Időközben a czár ösztönzéseire egybegyűlt s pártfogása alatt lévő lengyelek Rákóczyt csakugyan meghívandónak határozták országuk trónjára. A követet, ki a lengyel rendek e hajlamát hirűl hozá, Munkácson fogadta a fejedelem s oly válaszszal bocsátá haza, hogy nemsokára ünnepélyes követség által nyilvánítandja háláját a rendek s a czár jó indulatáért. Rákóczy azt vallja emlékirataiban, hogy a lengyel királyságra, a fölött, hogy azt a svéd ellenzé s ennélfogva a franczia udvarnál sem nézetett volna jó szemmel, még azért sem érze magában kedvet, mert azt lelkiösmerete megférhetetlennek tartá a magyar és erdélyi rendeknek mondott esküjével, ellenkezők lévén Magyar- és Lengyelország érdekei. „Mint lengyel király, úgymond, kénytelen leendek vala jó egyetértésben lenni a császárral, míg mint a magyar szövetség fejének s Erdély fejedelmének ellene háborút kelle viselnem, melybe a lengyeleket aligha lehetett volna belevonni“.

Mindemellett is, mielőtt az igért követséget útnak eresztette, az erdélyi országos tanácsot Husztra gyűjté, meghallandó annak véleményét: elfogadja-e, ha a körülmények

---

[1]) Hist. des révol. V, 369. kövv.

1707. szerint azt el nem kerülhetné, a lengyel királyságot? A tanács egyértelemmel az elfogadás mellett nyilatkozott. Nem késett ezután aug. második felében útnak ereszteni Bercsényit, ki egyedül vala beavatva minden terveibe. Mivel azonban őt némi fénynyel kivánta felléptetni, társaivá nevezte még báró Klobusiczkyt, a gazdasági tanács elnökét, Berthóty Ferenczet, a XIII vármegye alkapitányát, Keczer Sándort ugyanazon kerület tartományi főbiztosát és Ráday Pált. Bercsényinek egy saját kéziratú hitlevelet adott a czár számára, hogy vele mindenekről titkosan értekezhessék. A valamennyiök nevére szóló utasítás feladatukká tette, a czárral, kinek barátságát mind Lengyel- s mind Magyarország és Erdély érdekében mindenekelőtt biztosítani kivánta, szövetséget, szerződést kötni [1]), s következő pontokat foglalt magában: 1. Ügyekezzenek megnyerni a czár jó kedvét hatalmának magasztalása által, mely a közel jövőben még nagyobb gyarapodásnak fog örvendhetni. 2. Ezt semmisem mozdíthatja inkább és gyorsabban elő, mintha ő czári felsége a franczia királylyal szövetségbe lép. 3. E szövetségnek eszközül kellene szolgálni arra is, hogy a svéd királylyal megbéküljön. 4. Mihelyt ezek megtörténnek, czélszerű leend, közbenjáróul lépni fel a franczia s bécsi udvar között: és ha ennek következtében, a közönséges béke megköttetik, 5. Abba Magyarország is befoglalandó szabadságai biztositásául. 6. A kereszténységben a béke ekként helyreállván, a czár tengeren és szárazon háborút indíthat a török ellen, annak Konstantinápolyból s egész Európából kiűzése végett, miben őt egy részről Magyar- és Lengyelország, más részről Francziaország is támogatná [2]).

A czárnak, ki előbb Rákóczyra a lengyel királyság miatt neheztelt, mivel azt hitte, hogy csak időt akar nyerni, míg a svéd király Lengyelországba megy, most tetszék a terv. Minek következtében sept. 4-kén oly szerződésre lépett a magyar felhatalmazottakkal, mely szerint kiköttetett, hogy a lengyel királyválasztás három hónapig elhalasztassék, miközben Rákóczy a francia királynál s a bajor fejedelemnél a czár és a svéd király közt elvállalandó közbenjárás iránt a kellő lépéseket megtegye; de ha ez el nem fogadtatnék, a királyválasztás megtörténik, s Rákóczy, feltéve, hogy a lengyelek semmi módon nem kényszeríttettek, azt elfogadni köteles. A czár viszont segedelmére lesz Rákóczynak s a magyaroknak, hogy amaz a lengyel trónt és Erdélyt békésen birhassa, emezek szabadsága teljesen biztosíttassék. Más pontok oly esetekről szóltak, melyekben ezen ügyek balul találnának kifejlődni. 1707.

---

[1]) Hist, des révol. V, 373. kövv.

[2]) Károlyi Sánd. Revel. arcanor. Rákóczy. Praynál e. h. 582. köv.

A fejedelem ugyanezen időben a franczia udvarnak is előadatta a tervet Desalleurs marquis által; ki azonban vagy mivel Bercsényitől vélte származni a tervet, kivel, maga is amahhoz hasonló nehéz természetű, gúnyos, metsző modorú lévén, örökké viszálykodék; vagy mivel azt hitte, hogy Rákóczy czélzatai nem őszinték, s a czárral kezdett alku tulajdonképen Lajos érdekei ellen irányoztatott: oly kedvezőtlen színben állítá azt udvara elejébe, hogy ez semmi lépést sem tett a svédnél, s általában az egész ügyet kedvetlenűl fogadta. A czár pedig Bercsényi biztatásaira, miszerint kétségtelennek állítá, hogy a franczia udvar saját érdekénél fogva is örömest meg fog egyezni a tervben, a svéd királynak valóban tizenkét évi fegyverszünetet ajánlott, igérvén, hogy ha ezt megnyeri, s általában Rákóczy terve elfogadtatik, seregeit azonnal a császár ellen fordítandja, őt arra kényszerítendő, hogy Magyarországról a bajor, Erdélyről Rákóczy javára lemondjon; föltéve mindazáltal, hogy a franczia király a közbenjárást elfogadja, s vele aztán szövetséget köt, melynél fogva annak idején ő, a czár, is befoglaltassék a közönséges békébe.

Ha a franczia udvar mind erről őszintén értesíttetett volna, s a tervet elfogadja, a bécsi udvar feje fölött új vész-

1707. ború vala összegyűlendő, s Rákóczy is mindenben czélját éri. De mivel Lajos király mindamellett is, hogy Bercsényi sept. 17-kéről maga is felvilágosítani ügyekezett a franczia kormányt, mégis Desalleurs tudósításai után indult, ki előtte az egész ügyet gúnytárgyává tette: s ennek következtében a czár ajánlatát a svéd is visszavetette, s hadaival nem sokára Lengyelországba indult: az egész szép terv füstbe ment.

A fejedelem mihelyt a svéd előnyomulásáról értesűlt, futárt futár után külde Varsóba Bercsényi s követtársa után, hogy visszatértöket siettesse; mert miután a czár a svéd elől visszavonult, ő sem akarta magára vonni ennek haragját[1]). Rákóczy az ügyek ezen fejleményének következtében ezentúl még annyival is kevesebb kedvet érezhetett magában a lengyel trónra, mivel Bercsényi által már sept. 5-ről értesíttetett, hogy Siniavszka nagy generálné a fejedelem azon barátnéja, ki őt Neustadtból megszökése után magánál oly vendégszeretőleg látta, akkánt nyilatkozott volna, miképen mind ő, mind egész Lengyelország csodálkozik, hogy Rákóczy, habár feltételesen is, az ország megegyezte nélkül fogadta el a koronát; mert a czár erőszakosan csikart ki mellette néhány szavazatot, de az ország egy tanácsosa sem szavazott reá. A lengyelek békét óhajtanak, Rákóczy királysága pedig háborút hozna nyakukra. A lengyelek megunták már a muszka beavatkozásait, s ha ő megveretik, vagy visszavonúl, mindnyájan a svéd királyhoz s pártfogoltjához, Szaniszlóhoz állanak[2]). Ezentúl tehát Rákóczy is inkább a svéd király kedvét ügyekezett megnyerni mindaddig, míg ez a czártól egy elhatározó ütközetben megveretvén, Benderbe vonúlni kénytteleníttetett; mi aztán újabb fordulatot adott az ügyeknek.

Rákóczy azonban, bár tervének sikerűltét Desalleurs ekként meggátolta, nem tekinté azt végkép meghiúsultnak, sőt azután is buzgón munkálkodék annak foganatosításán. 1707.

---

[1]) A szerződés okmánya Fiedlernél e. h. I, 308. A czár előadása a franczia mediatio iránt u. o. 312. Bercsényi lev. Torcy franczia miniszterhez n. o. I, 68. Vetési emlékirata a bajorhoz u. o. I, 74. kövv. Hist. des révol. V, 383. Revel. arcan. Rákóczy e. h. Praynál 583. kövv.

[2]) Fiedlernél e. h. I, 66.

Ugyanis bár előbb határozottak valának a franczia udvar igéretei, hogy mihelyt Rákóczy Erdélyben a fejedelmi széket elfoglalja', a magyar szövetséges rendek pedig az osztrák háztól elszakadnak, azonnal megköti velök a szövetséget, most, miután a föltételek teljesíttettek, mégis egyre vonakodék szavát beváltani. Ha Vetésynek ebben hihetünk, Desalleurshoz oly utasítás küldetett, hogy huzzahalaszsza e szövetséget minden módon, melyet csak ügyessége s a körülmények kezére szolgáltatnak, mert a királynak nincs szándokában azt megkötni. Ugyanazon időben pedig Lajos király egy kegyteljes levelet irt Rákóczyhoz, melyben mindazáltal csak átalános kifejezésekben biztosítá őt pártfogásáról: igéré neki, hogy minden bizonynyal befoglaltatja a közönséges békébe; de a szövetséget nem is említette, sőt hogy Rákóczyt annak erősebb sürgetésében meggátolja, szinte elhalmozta őt személyes kegyekkel. Ekkor iratta át nevére Jaroszláw uradalmát; százezer tallért ajándékozott neki azon gyémánt-gombok és ékszerek árának kifizetésére, melyeket Rákóczy magának Berlinben készíttetett; kifizettette hátralékait is a havi pénzsegélynek, s végre az aranygyapjas rendet is rövid idő alatt megküldetni igérte neki a spanyol király által. Ugyanezen időben Bercsényi szája is becsukatott százezer frank ajándokkal [1]).

Mindezekből lehetetlen volt Rákóczynak át nem látnia, hogy a franczia igéretei a szövetség iránt hiú biztatások, s mind magát, mind az országot csak úgy fogja biztosíthatni, ha a bajor a magyar királyságot elfogadja, s abban Lajos által is segíttetik, és kivált ha a czárt illető fentebb közlött tervét sükerre érlelheti. E czélból, mihelyt a követség Varsóból visszatért, Vetésy Lászlót október 15-kén rendkivűli követévé nevezte a bajor fejedelem s a franczia udvar mellé,

---

[1]) Vetésy emlékirata Fiedlernél u. o. I, 6. 10.

1707. amarra nézve a következő utasítással látván őt el: adná elé, miképen a magyaroknak főkivánsága, őt mennél elébb királyokúl tisztelhetni, mert hiszik, hogy atyja lesz az országnak. Fejtse meg neki a körűlményeket, melyek közt, s az okokat, melyek miatt Rákóczy a lengyel koronát elfogadta. Tudja, hogy a franczia miniszterek e miatt zajt ütöttek ellene, holott ő épen ez által vonta el a czárt a bécsi udvarral való egyesűlésétől, s nyerte meg a franczia és a bajor részére. A czár még most is felette óhajtja a franczia közbenjárást maga és a svéd között, s ezért most ő, Rákóczy, által tesz még egy végkisérletet Lajos királynál; mi ha nem sikerűlne, félni lehet, hogy a czár Bécscsel szövetkezik. Ez a bajor érdekeire nézve is felette veszélyes lenne, miért ügyekezzék ő is odahatni a franczia udvarnál, hogy ennek közbenjárása békét szerezzen a czár és a svéd között. Ha ez megtörténik, a czár minden erejével fel fog lépni a császár ellen. Tudja Rákóczy, hogy Lajos király inkább óhajtja a svéd szövetségét, az ő közbenjárása által remélvén békét nyerni; de a czárt sem kell megvetni, ki szintén hatalmas. Ösztönűl a bajornak ebbeli szolgálataira igéri neki Rákóczy, hogy mihelyt vele s hadaival egyesűlhet, őt azonnal megválasztatja magyar királylyá. Az egyesűlés Slézián keresztűl történhetik meg legkönnyebben, hova Rákóczy elejébe fog menni a maga hadaival. Hogy a bajor királylyá választatván, az ő kárait, miként igérte volt, megtérítse, ő nem kivánja; ő csak hazaszeretetből áldozott s megelégszik Erdélylyel. A tizenhárom vármegyét sem kívánja ehhez kapcsoltatni, s minden óhajtása csak abból áll, hogy Szabolcs, Szathmár és Bihar csatoltassék Erdélyhez, miszerint ennek a Tisza legyen határa, és hogy az őt örökségűl illető Zrínyi és Frangepánféle javak birtokába jussanak, s végre, hogy Moldva- és Oláhország, ha a töröktől visszavétetnék, szintén neki jussanak osztályrészűl. Megérintvén ezután a viszonyokat, melyekben vele mint magyar királylyal fogna állani, kéri őt, hogy ha személyesen mindjárt be nem jöhetne, küldjön 15 ezer embert a maga zsoldján és tábornoka alatt. Tegyen lépéseket azirant is, hogy az arany gyapjas rend neki és Bercsényinek mennél elébb megküldessék [1]). 1707.

Ugyanazon időben, midőn Vetésy a Belgiumban lévő bajor fejedelemhez indúlt, onnan utóbb Párisba menendő, Rákóczy Tournon franczia grófot s tábornokot, ki neki nem rég ajánlotta volt fel szolgálatait, hasonló utasítással küldé Lajos királyhoz, egyszersmind azt is kivánván általa, hogy Desalleurs, ki magát a muszka ügyben oly ellenségesen viselte, s a szövetséget is mesterségesen gátolja a franczia udvar s a magyarok között, mennél elébb visszahivassék s a közös érdekek tekintetéből jobb indúlatú követtel pótoltassék [2]).

Külügyeit ekképen elintézvén, Rákóczy az ország tanácsát s a megyék követeit november második felében Kassára gyűlésbe idézte, mely aztán deczemb. 5-kéig húzódott ki. Itt mindenek előtt a hadak az ónodi gyülés végzései értelmében téli szállásokra osztattak szét; azután pedig a finánczügyek kerűltek szőnyegre. Rákóczy a bajor fejedelemnek tett igérete szerint a jövő hadjárat czéljáúl Sléziát tűzte ki, hogy ott vele egyesülhessen. E végett a tavaszszal mennél erősebb zsoldos hadat óhajtván gyüjteni zászlai alá, mindenekelőtt a pénzalap kiállítását fogta czélba, mi, úgy látszik, egyedüli tárgyát tette e tanácskozásoknak; s a fejedelem egy leveléből értesűlünk, hogy a rézpénz által okozott zavarok daczára is sikerült neki a megyéket egy összeg jópénz előteremtésére indítani [3]).

---

[1]) Fiedlernél Actenstücke stb I, 295. Rákóczy levele Lajoshoz u. o. II, 477. (Petrovics gyüjteményéből.)

[2]) U. o. I, 304. II, 477.

[3]) U. o. II, 479. Hist. de révol. V, 385 Kovachich: Vestig. Comit. 809.

VII.

1707.

Az országgyülés egybehivása

Mióta a függetlenségi nyilatkozat a békealku újabb felvételének utját egészen bevágta, a nádor, az új esztergami érsek Keresztély Ágost szász herczeg, s a többi urak, kik József hűségében megmaradtak, nem szűntek őt s minisztereit sürgetni, hirdetne országgyűlést, s a nemzet sérelmeinek tényleges orvoslása által szüntetne meg minden okot, melyet a fölkeltek lázadásuk igazolásául szoktak felhordani. A nemzet nagyobb része már felette megunta a hosszú háborút, mely az ország nagy részét elpusztította s békéért sovárog. Sokan várva várják az alkalmat, mely módot nyujtson, hacsak némileg is igazolható ürügy alatt letenni a fegyvert, a körülmények között nem látván lehetőségét, tetemesebb külsegély nélkül, melynek, reménye mindinkább eltűnt, saját erejökkel keresztülvinni az ónodi gyűlés elszakadási határozatát, s mind többeket megszállot a félelem. Egy országgyülés tehát, melyen a császárnak a sérelmeket megszüntetni, a törvényeket helyreállítani hajlandó szándokai tényleg bebizonyíttatnának, kétségkivül sokakat elvonand a fölkeltek pártjától, s minden tekintetben elősegítendi az ország megbékitését. József, három évi kormányának történetéből már maga is meggyőződött, hogy puszta igéretekkel nem lehet a kedélyeket lecsillapítani s csak tények szűntethetik meg a nemzet bizalmatlanságát. Ő tehát a kérelmekre hajolva az országgyülést, az év végén, az 1708-bi február 29-kére Pozsonyba kihirdette[1]).

1708.

Eszterházy nádor, tapasztalván, hogy a meghívó királyi leveleket lehetetlen, mint kivánta volna, minden megyéhez eljuttatnia, azt január 26-án Rákóczyhoz több példányban küldötte meg, kérvén őt, venné szivére a haza romlását s a béke érdekében osztatná azt szét a pártján lévő vármegyék között, s ne gátolná, hogy azok követeiket az országgyülésre felküldhessék, melyen ő felsége minden sérelmeket orvosolni szándékozik. Ha ezt nem cselekedné s annak következtében az országra még nagyobb veszély s nyomor háromlanék, annak csak ő lenne oka, úgy hogy még a késő időkben is átok fogná terhelni emlékezetét[1]. De a meghívó levélnek néhány példányát azon vármegyék, melyekhez az egyenesen eljutott, már elébb átküldötték volt a fejedelemnek, ki aztán febr. 18-án Nagy-Károlyban kelt körleveleiben a királynak e gyülés tartásában való szándékait gyanúsítván többek közt így nyilatkozék: „Látván (a bécsi udvar) mily hasznos volt az utolsó (1687-ki) pozsonyi gyűlésnek alkalmatosságával oly diétának összehivása, a hol a maga megcsinált emberei által ama közmondást bizvást kimondhatta; „A mit az úr kér, azt jobbágynak akarni kell“, — és azon kevés számú gyülekezet által mind az esküjének záradékát: „prout conventum fuerit stb. (amint a törvnyek értelme fölött megegyeznek stb.) magyaráztatni, mind az örökös királysága által az elviselhetlen vas jármot és azon igát nyakunkba vetni, a melyet eddig való fegyverünk boldogulásával és összeszövetkezett szívünkkel s hírünkkel nyakunkból kivetettünk. Kitetszik ennél is nyilvábban szándéka abból is, hogy mindaddig, míg a békességet tractálni kivánta: vagy propositiókat tétetett, vagy a tétettekre válaszolt, holott mostanában mindeneket félretévén és emlékezetbe sem hozván, csak gyülést hirdet, a hol a kevés számú követekkel, maga birodalmában lévő városban armádiája között kedve szerint alkudhasson, sőt azok távollétében is a tőle úgynevezett országgal mindazokat újonnan is megerősíttesse, a melyek elviselhetetlensége miatt kényteleníttettünk fegyverünkhöz nyúlni. Melyeket midőn a nemes vármegye eleibe levelünk által újonnan terjeszteni kivántuk, nincs kétségünk benne, hogy kinek-kinek egyenkint is ügyünk és szövetségünkbeli hitünk mellett szive úgy felgerjesztetik, hogy ellenségünk ily csa- 1708.

---

[1]) Kovachich: Vestig. Comit. 810.

---

[1] Bél : Not. Hung. Nov. I, 389.

1708. lárdságát látván, hitünk szerint is nemcsak országos végzéseinket fentartani kivánja, de föltett hadakozásunknak czélját is mindaddig űzni akarja, amiglen Isten ő szent felsége kegyelméből súlyos hadakozásunkat állandó békességgel és keresett szabadságunknak helyreállitásával koronázhatjuk. Hogy ha mindazáltal találtatnának némelyek, akik ellenségünk hitegetéseinek és hizelkedéseinek nagyobb hitelt adván... azon gyülésben személyek szerint jelenlenni kivánnának, (ámbár azt szövetségbeli hitök és igaz magyarságok meg nem engedné is) előttünk megjelenvén, útlevelünket annál is inkább megtagadni nem fogjuk, mentül inkább kivánjuk, igaz igyekezetünket és hazánk boldogulása mellett fáradozó, igaz, eltökélett szándékunkat, úgy ellenben ellenségünk csalárd hitegetését . . . nyilván valóvá tennünk"[1]).

Midőn tehát a nádor levelét csatolmányaival együtt vette, febr. 28-kán Tokajból oly értelemben válaszolt neki, hogy a nagyszombati békealkudozáskor volt volna ideje az országgyűlés egybehivásának; kéri a nádort, kevesed magával, kik abban, hogy magokat a császár alattvalóinak nevezik, nagyobb dicsőséget látnak, mint hazájok szabadságában, ne gyalázza meg az országot a külföld előtt azzal, hogy a császárnak oly kis számú hívei magokból erővel Magyarországot akarnak csinálni; — ne emlegesse közbenjáró hivatalát, ki az ország szabadságának elnyomását nyugottan nézte, sőt azt elnyomni maga is segítette; kövesse inkább az elfelejthetetlen Prényi nádor dicsőséges példáját. „Mivel pedig, így végzi levelét, a hozzáküldött levelek tartalma a vármegyék előtt tudva vagyon s azok különben is a császártól jőnek, kit urunknak senki közőlünk nem ismer, azokat Kegyelmednek eredetiben s illetetlenűl visszaküldöm"[2]).

Pozsonyban ennélfogva nem sokan jelentek meg. Egykorú irományok szerint a főrendek közől jelen volt kilencz

---

[1]) Az országgyülési irományok közt.

[2]) U. o.

1708. megyés, tiz czímzetes püspök s ötvenhét világi úr; a rendek táblájánál pedig két káptalan, Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars, Esztergom, Pest, Győr, Soprony, Mosony, Vas, Szala, Somogy, Baranya, Fehér és Komárommegyék, huszonöt távollevő úr s tizennyolcz város követei. A rendek márczius elején Csáky Imre váradi püspököt, Nádasdy Tamás grófot, Fiáth János itélőmestert és Rezler András Pozsony városi követet azon kérelemmel küldötték a királyhoz, halasztaná el megjelenését hű jobbágyai közt mindaddig, míg a tárgyalások némi sükerig meg nem érleltetnek; s engedné meg, hogy az összegyűlt rendek a fölkeltekhez követeket küldhessenek, kik őket ő felsége jó szándokairól meggyőzzék s arra birják, hogy a magok kebléből szintén néhány megbizottat utasítsanak a gyülésre, kijelentvén egyszersmind, hogy a rendek Keresztély Ágost herczeget s esztergomi érseket kivánnák megbízni ama kiküldetéssel [1]). A rendek e folyamodására József márcz. 12-kén Lichtenstein Ádám herczeget, és Traun Ottó grófot nevezte ki biztosaiul, kik a királyi előadásokat a rendekhez megvinnék; de a fölkeltekhez küldendő követségben nem egyezett meg. Az elődásokban, melyek april 4-kén olvastattak fel, inté a rendeket, hogy minden viszályoktól tartózkodván, s minden magánsérelmeket a jövő gyűlésre halasztván, jelenleg csak a közsérelmek orvoslatát s a béke helyreállítását fognák tanácskozásaik alá.

A rendek april 14-kén a sérelmek összeszedésével kezdték meg tűzetesebben az országos ügyek tárgyalását, ezeknek kellvén mindenek előtt orvosoltatni, hogy a béke valahára helyreállhasson. Vezérfonalul ebben Józsefnek 1687-ben kelt hitlevelét vévén, juniusban egyebek közt a következő főbb sérelmeket terjesztették fel az udvarhoz: 1. Miután, ellenére mind ő felsége hitlevelének, mind boldo-

---

[1]) A nevezett követek tudósítása a nádorhoz s érsekhez. Dat. Viennae 7. a. m. Martii 1708. Országgy. iromány.

1708. gult atyja biztosításainak, miszerint a királyi örökösödés mellett is minden alkotmányos törvények teljes épségben maradnak, s az ország nem fog más örökös tartományok módjára igazgattatni, a sarkalatos törvények felette sokban csorbát szenvedtek, azokat ő felsége teljes épségben állítsa helyre. Nevezetesen, ellenére azon sarkalatos törvénynek, miszerint nemes embert, még ha hűtlenségről vádoltatnék is, csak törvényesen elmarasztalva lehet elfogni, számos urak s nemesek egyszerű vádra elfogattak, s törvénytelen, jobbára idegenekből szerkesztett törvényszékek elébe állíttattak, s ezeknek önkénye, nem pedig a honi törvények szerint itéltettek el a legsúlyosabb büntetésekre, jószág- s fejvesztésre, s többen még maiglan is elfogva tartatnak stb. Ezen törvényszékek tehát s azoknak itéletei örökre törűltessenek el, s az elitélteknek, ha s mennyire még lehet, vagy legalább örököseiknek elégtétel szolgáltassék. Ha valaki a jövőben hűtlenségről vagy felségsértésről vádoltatnék, a honi törvények szerint, rendes hazai biráktól itéltessék meg. — Nem kevésbbé sértik az alkotmányos törvényeket azon törvénytelen, az ország hozzájárulta nélkül, gyakran csak a tábornokok, császári biztosok, a haditanács, sőt egyes várkapitányok által kivetett önkényes adók, melyek, bár több ízben eltörűltettek, mégis a hol lehet, tényleg a legnagyobb kegyetlenségekkel hajtatnak be, úgy hogy a miatt urak s nemesek börtönbe vettettek, a nemtelenek pedig verésekkel is oly borzasztólag zaklattattak, „hogy többen fizetni másként módjok nem levén, gyermekeiket adták el, vagy a kínzások miatt kétségbeesve, öngyilkoságra vetemedtek". E törvénytelen adók tehát örökre törűltessenek el; s ezentúl csak országgyűlés vessen adót az országra. — Szint oly sajnos és törvénysértő a nemesség jogaira nézve a töröktől visszafoglalt részeken gyakorlott fegyverjog, mely annyi, hajdan virágzó családot juttatott koldusbotra. Az új szerzeményi bizottmány tehát minden bevégzett vagy még folyamatban lévő pöreivel szűntettessék meg, s a javak törvényes bir-

tokosaiknak adassanak vissza. — A só árának meghatározása 1708.
ezentúl csak országgyülésen történhessék. Szóval az ország rendeinek valamennyi jogai sértetlenűl fentartassanak.

2. Az országgyülés a sarkalatos törvények szerint legalább minden három évben múlhatatlanúl tartassék meg. A püspököknek s más egyházi személyeknek végrendelkezési joga teljes épségben állíttassék helyre.

3. Magyarország ügyei egyedül a törvényes kormányszékek, s ezekben született magyarok által, s a törvények értelmében tárgyaltassanak. A magyar udvari kancellária minden más idegen hatóságtól, melyeknek törvénytelen befolyását eddigelé tűrni kényteleníttetett, függetlenné tétessék s magyar tisztviselőkkel láttassék el.

4. Az idegen hivatalnokok az országot annyira elárasztották, hogy a szegény hazafiak, a magyar nemzet legnagyobb megvetésével s gyalázatára, minden tisztségekből kiszorítva, s hazájokban úgyszólván számüzöttek, szomorú szivvel kényteleníttettek tűrni megvetett sorsukat. Ezentúl tehát mind a határszéli kapitányságok, a főispánságok, a magyar kamarai elnökség, s minden más tisztségek, úgy az egyházi javadalmak is, az idegenek elmozdíttatván, csak magyarországiaknak adassanak; ezen utóbbiak tekintetében egyedül az időszerinti esztergami érseket, mint a ki magának a haza iránt nagy érdemeket szerzett, vévén ki a többiek közől.

5. A törvényes hazai biróságok, melyek 1650 óta felfüggesztettek, úgy hogy azok e félszázad alatt egyedül 1700-ban, de akkor is csak úgy tartattak meg, hogy a fiscus mindenki ellen, de a fiscus ellen senki sem kereshetett igazságot, helyreállíttatván, ezentúl a törvényes időkben szakadatlanul működjenek. A királyi ügyigazgató mindenben kivétel nélkül szoríttassék a törvények tiszteletére, s kereseteit csak ezek szerint, mint bármely magánfél intézze; és a magszakadások eseteiben eddigelé gyakorlott számtalan visszaélései végkép szűntettessenek meg.

6. Vallását mindenki az 1608-ki, 1681 és 1687-ki tör-

1708. vények szerint szabadon gyakorolhassa, a mennyiben e törvények eddigelé végre nem hajtattak, haladék nélkül foganatba vétessenek. E törvények ama záradéka: „épségben maradván a földesurak joga“ akként értelmeztetvén, hogy a kath. földesúr kényétől függjön, akar-e vagy nem protestans hitfelekezetű lelkészt tűrni jószágán; a protestans földesúr ellenben a kath. vallású jobbágyokat s lelkészt jószágaiból el ne űzhesse [1]).

7. A nádori, országbirói, báni s más zászlós méltóságok hatósága, mely annyiféleképp megszoríttatott, hogy azoknak már csaknem puszta czíme maradt fen, a törvények szerint állíttassék helyre.

8. A végek ellátására rendelt félharminczad s egyéb törvényes segedelmek, miket a kamra azoktól régóta elvont, ezentúl kizárólag e czélra fordíttassanak.

9. A bányavárosok tanácsaik s lelkészeik választásának s egyéb kiváltságos, de a kamara által bitorlott jogaikban állíttassanak helyre s tartassanak fen.

10. A korona, mely jelenleg is külföldön van, az országban a törvényszabta módon őriztessék.

11. Az ország határszéleinek megsértett épsége mennél elébb egészíttessék ki.

---

[1]) A gyülésen csak két helvét és 8 ágostai vallástételü volt jelen; de ily kevesen is nagy erélylyel védték a lelkiismeret szabadságát, és sérelmeiket s kivánataikat a következő pontokban terjesztették elő: 1. Minden elvett templomaik és iskoláik adassanak vissza. 2. Teljes szabadsággal választhassanak, a hova csak kivánják, superintendenseket, lelkészeket s tanítókat. A vegyes házasságokból született gyermekeket a szülők azon vallásban neveljék, melyben nekik tetszik. 3. A protestansok a kath. vallás szertartásaira ne kényszeríttessenek. 4. A hivatalokból, czéhekből vallásuk miatt ki ne zárassanak. 5. Alapítványaiknak s tizedeiknek háboríttatlan birtokában hagyassanak. 6. Az örökös viszályokat szülő gyülöletes „salvo jure dominorum terrestrium“ záradék törültessék el. A vallás teljes szabadsága új törvény által biztosíttassék. A kath. papság e kivánatok ellen óvást tett a királyhoz intézett föliratában. Ribinyi: Memor. August. Confess. II, 513.

1708.

12. A kassai, győri, komáromi, varasdi s más főkapitányságok a határszélekre tétessenek.

13. Az idegen katonaság, mely 1670 táján behozatván, minden isteni s emberi törvények megvetésével oly hallatlan zsarnokságot követett el az országban, ezentúl szoros fegyelemben tartassék; kivezetéséről a béke helyreállta után a jövő országgyülés fogván intézkedni.

15. Az ország elszakasztott részei, úgymint néhány vár Ausztria határain, a Zrínyi és Frangepánféle uradalmak, a likkai, korbaviai s más tengeri kerületek, Pozsega, Valkó, Verőcze és Szerém vármegyék s a Muraköz a gréczi kamarától az országhoz kapcsoltassanak vissza.

14. Lublyó vára a XIII szepesi várossal váltassék ki a lengyelektől, szabadság adatván a hazafiaknak a zálogpénzeket érettök lefizetni.

16. A hajdúk kiváltságai állíttassanak helyre, stb.[1]). E sérelmekre azonban, melyek a fölkeltek által a nagyszombati békealku alatt benyujtott föltételektől, a királyválasztást s Erdély elszakasztását kivéve alig különböznek, a pozsonyi rendek az udvartól nem kaptak választ, s a beállott háborús körülmények s hadimozgalmak miatt nem sokára hazabocsáttattak.

VIII.

Hadi tervek s diplomatiai működések

Rákóczy a tél s tavasz folytában minden erejét megfeszíté, hogy az 1708-ki hadjárattal az eddiginél több eredményt állítson elé. Egy perczig Buda ostromát forgatta elméjében, s e végett öntetett is néhány faltörő öreg ágyút; de pénztárának most annyival is gyöngébb ereje, mivel a franczia udvar már a havi pénzsegélyt is vagy épen nem, vagy felette rendetlenül fizette, miszerint majd másfél száz ezer tallér maradt hátralékban, hadiszereit nem engedte any-

---

[1]) Országgyülési irományok.

1708. nyira kiegészíteni, hogy ily költséges ostromhoz foghasson. Azon összegeket, melyeket a bányákból és a kassai gyülés kivetéséből összegyüjthetett, jobbára elnyelte hadainak új felszerelése.

Ő tehát, kivált miután hírül vette, hogy a másfelé alkalmazott Stahremberg Guido helyébe elébb annak öcsese Miksa, ennek elfogatása után pedig az öreg Heister tábornok küldetett be a császári sereg vezérletére, s ezt az udvar néhány dánezreddel szándékozik szaporítani, arra határozta magát, hogy a nyáron át minden derekasabb ütközetet elkerül a császáriakkal, s a beállandó őszszel Sziléziába nyomuland, s ott üti fel téli szállását, részint hogy e tartományt is, melynek lakosságát a svéd királynak a mult nyári hosszas ott mulatása felbátorítá, szintén felkelésre izgassa az udvar ellen, részint hogy ezen előnyomulása által a bajornak ösztönt adjon hozzá csatlakoznia, s a franczia udvart is reábirja, hogy a bajornak e végre a szükséges segélyt kezébe adja.

Ily ösztönt annál szükségesebbnek látott a franczia udvarnál, mivel Vetésitől oly tudósítást vett február elsejéről, hogy a franczia kormány, mely eleinte örömmel látszék fogadni azt, hogy ajánlata szerint szövetségese, a bajor fejedelem, a magyar koronával megkináltatott[1]), most már legyőzhetlen nehézségeket kezd látni abban, hogy a bajor a magyar trónra emeltessék. Ugy vélekedék, hogy a választó fejedelem csak Lengyelországon keresztül s a nagy távolság miatt sereg nélkül jöhetne be az országba; vagy ha legjobb esetben keresztül törhetne is némi haddal, hogyan nyerhetne kellő segélyt balszerencse esetében?[2]).

A fejedelem tehát sürgető előterjesztéseket tétetett Vetési által mind a franczia udvarnál, mind a bajor választónál, mondanák ki, mennél elébb végelhatározásukat a magyar korona elfogadása iránt s feszítenék meg erejöket a

---

[1]) Vetési lev. Fiedlernél I. 81.

[2]) U. o. 83

Rajtánál; különben a bécsi udvar annyi hadat küld be onnan Magyarországba, hogy annak ellentállani nem lesz képes. Kell, hogy a franczia udvar a szövetség iránt is adjon valahára határozott választ, hogy a maga ügyeit a szerint intézhesse. A császár neki mellékútakon ismét békét ajánl, tudnia kell tehát, hányadán van mind a franeziától annyiszor igért szövetség és segély iránt, mind a bajor magyar királysága tekintetében, hogy, ha segélyt nem adnak, legalább végveszélybe ne ejtsék az országot. Ha a bajor fejedelem bejövetelét a jövő évre akarnák halasztani, úgy abból semmi sem lenne: a nemzet annyi erőfeszítés után kifáradt s nem várhat tovább; a pénz oly szűkké lett, hogy tetemesebb segély nélkül nem folytathatja tovább a háborút. Az elszakadást kimondta a nemzet, mivel azt hitte, annak következtében bőségesebb segélyt fog nyerni; ha ez elmarad, mindenki kedvét veszti s kétségbe esik eddigi áldozataik sikere iránt. A bajornak külön ismét szivére kötteté, hogy ha személyesen hadat magával nem hozhat, küldjön egy ügyes tábornokot elégséges pénzzel, ki az ő bejöttéig egy sereget alkothasson számára. A franczia udvarnál pedig Desalleurs visszahívatását s egy jobb indulatú követnek küldetését sürgeté mind magához, mind az ország tanácsához, hogy a nemzet abban is lássa a maga függetlenségének elismertetését[1]). 1708.

Rákóczy aggodalmát s kételyeit az iránt, hogy szótartóbb lesz-e most, mint eddig volt, a franczia udvar, teljesen igazolva látjuk Vetésy leveleiben, melyeket april folytában s május elején írt a fejedelemhez. Ő a franczia minisztertől határozott választ nem nyerhetvén, átment Monsba (Belgiumban) a bajor fejedelemhez, kit őszintébbnek tapasztalt a magyarok irányában. — Ez biztatá ugyan őt eleinte, hogy a franczia udvarnál lévő ügynöke gróf Solar legújabban oly

---

[1]) Rakóczy levelei Vetésyhez Fiedlernél e. h. Marcz. 6-ról I, 314. Marcz 21-ről I, 316. Marcz. 31-ről I, 317. April 16-ról I, 320. Tournonhoz febr 15-ről U. o. II. 479.

1708. biztosítást vett volna a franczia minisztertől, hogy ő, Solar, rövid idő alatt határozott válaszszal s tetemesebb pénzöszveggel fog beküldetni Magyarországba; de mindamellett is naponkint inkább elárulta, hogy maga is kételkedvén a franczia sükeres segélyében, a magyar trón elfogadása által fél a császárt még inkább fölingerelni maga ellen[1]). Néhány nap mulva csakugyan megvallá neki a választó fejedelem, hogy, legalább a folyó évben, meghiúsultak a magyarok az iránt táplált reményei, hogy ő egy sereg élén közeledjék országuk felé, mert neki a franczia udvar kivánata szerint a Rajnánál kell maradnia[2]). Még világosabban szólott május elején, kijelentvén, miképen nem hiszi, hogy magyar királysága valósággá válhasson. Ő csak elégséges franczia segélylyel határozhatná el magát a Magyarországba menetelre, mert egyátaljában nem akar kudarczot vallani. De Lajos király, szenvedett veszteségei által kimerítve, ha akarna sem képes neki elegendő segélyt nyujtani; a franczia, jelenleg minden módon véget akar szakasztani a háborúnak, nemhogy azt még hoszszabbra nyújtaná a magyar királyság ügyébe avatkozása által. Tanácsolja tehát Rákóczynak, ne számoljon tovább reá, hanem tekintsen körül másfelé. Ő ugyan szeretné birni Magyarországot; de módja nem lévén magának azt a jövőre is biztosítani, miatta nem teheti ki családját a végveszélynek. „Ám rosz, de igaz próféta voltam!" kiált fel Vetésy május 4-kén irt tudósításában[3]).

Rákóczy e leverő értesítések folytában meghagyta követének, menjen vissza Párisba s kérjen az udvartól határozott nyilatkozatot: akarja-e megkötni a szövetséget s fizetni továbbra is a hadi segélyt, melynek hátralékai mind nagyobb öszvegre nőttek volt. Mert Desalleurs, ki még mindig udvaránál hagyatott, mindig új és új mesterséges fogásokkal kerülé ki a határozott választ. Most egyebek közt azt hazudozá, hogy királya eddig azért nem kötötte meg a szövetséget, mivel a fejedelemnek hozzá küldött követeiben, Vetésyben és Tournonban nincsen bizodalma, s ezek arra kellő felhatalmazással sincsenek ellátva [1]. De Torcy marquis, a franczia külügyminiszter, nem kevésbbé értett az ámításhoz, mint Desalleurs. Vetésy visszament ugyan Párisba, de bár törekvéseiben a bajor követe, Solar gróf által is támogattaték, még sem nyerhetett egyéb választ, mint hogy ez iránt rövid idő mulva újabb útasítással látandja el Desalleurst, hogy magával a fejedelemmel értekezzék a szövetség módja iránt, miután ezt jelenleg más alapon kell már megkötni, mint Rákóczy 1705-ben az elszakadás előtt kivánta. „Egy bakot nyúz ez az udvar, — írja tudósításában Vetésy, — Isten szerelmére, ne hagyja magát fenséged még tovább csalatni ezen udvar által, mely soha sem ád egyebet szép szónál“. 1708.

---

[1]) Fiedlernél e. h. I, 90.

[2]) U. o. 91.

[3]) U. o. 92. kövv.

Sőt a szép szavak mellett Torcy miniszter néha-néha már azt is érezteté Vetésyvel, hogy ura terhére van a királynak. Midőn neki Vetésy a segélypénz oly huzamos kimaradása miatt panaszkodék, hidegen válaszolá neki, hogy „csak úgy fizet királya, a mint lehet“ [2]. De ennél még többre is ment a miniszter. Midőn Vetésy jul. 3-kán a királynál kihallgatáson lévén, neki egy, a szövetség megkötését s a havi pénzek kifizettetését szorgalmazó, emlékiratot nyújta be, melyben egyebek közt kijelenté, hogy ha ő felsége ezek iránt határozott lépést nem tesz, a fejedelem, magára hagyatva, a háború súlyát tovább nem hordhatván, kénytelen lesz a császárral megbékűlni, mit az elszakadás daczára is még mindig megtehet. Torcy, az olvasást megszakasztván, Vetésyhez fordula s mondá: ez haszontalan beszéd, Rákóczynak nem áll hatalmában békealkut kezdeni, mikor neki

---

[1] U. o. Petrovics gyüjteményéből. II, 481.

[2] Fiedlernél e. h. I, 90.

1708. tetszik. „Az Istenért, fenséges uram, — így zárja be értesítését a követ — ha ki nem elégíttetik, ne késsék tovább, hanem mutassa meg nekik, hogy hatalmában áll békét kötni“ [1].

Egyébiránt az emlékiratra is csak kitérő lett a válasz: a király, úgy mondá Torcy, örömest megköti a szövetséget mind a fejedelemmel mind a szövetséges rendekkel; e végre azonban mind a két részről teljesen felhatalmazott követnek kell megjelenni az udvarnál [2]. De Vetésy már minden hitét elvesztette a franczia udvar őszinteségében, s azután sem szűnt meg ösztönözni a fejedelmet, élne a francziáéhoz hasonló fegyverrel, s készitené elő a kibékülést a császárral, mert a franczia őt végre is minden bizonynyal megcsalja [3].

A franczia udvar azonban most más fondorlaton törte fejét, melyről mint látszik, Vetésynek nem volt tudomása, s mely miatt Rákóczy, ki arról Desalleurs által értesíttetett, tovább is megmaradt szándokában a sléziai hadjáratot illetőleg. A porosz udvar, miként fentebb láttuk, már 1704-ben, midőn Ráday és Okolicsányi végzé követségét Berlinben, támogatni kezdette volt a magyarok érdekeit. Akkor ugyan Leopold halála meghiúsította ezen udvar ügyekezeteit; de a porosz király, azután sem szűnt meg, hitfelei, a magyar protestansok, iránt jó indulattal viseltetni. A franczia udvar tehát, mióta szándokait a bajor fejedelem magyar királysága iránt megváltoztatta, a porosz udvarnál most oda kezde működni. hogy azt elvonja a császár szövetségétől.

A porosz herczeg magyar királylyá jelöltetése.

Bonac marquis, a Danczkában lévő franczia ügynök, udvara megbiztából, tudósítá Jablonszky consistoriumi tanácsost és a király udvari káplányát, ki már elébb is be vala avatva a magyar ügyekbe, miképen meg volna bízva, felette fontos ügyet közölni a királylyal ha ez azt meghallgatni méltóztatnék. A válasz kedvező volt. Bonac tehát előadá, 1708. miképen a franczia király ajánlkozik, elismerni a brandenburgi választó fejedelem királyi czímét, s neki mind arra nézve is eleget tenni, a miért ellene a császárral szövetkezett; sőt ha vele békét kötne, s a maga illetményét a szövetségesek mellől visszahivná, s azontúl közönyös maradna, őt még közbenjáróul is elismerné maga s ellenei között; végül, hogy neki havonkint kész volna 50—60 ezer tallért fizetni, s a magyarokat arra bírni, hogy fiát, a porosz herczeget, királyukká válaszszák.

---

[1] Fiedler e. h. I, 96.

[2] U. o. 99.

[3] U. o. I, 100.

A tervet Lajos király ugyanazon idő tájban Rákóczynak is előadatta, ösztönözvén őt, írna annak érdekében maga is a porosz udvarhoz. Rákóczy, kinek a terv, mint a porosz szomszédsága tekintetében sokkal könnyebben végrehajtható, még inkább tetszék mint a bajornak magyar királylyá választása, örömest hajlék a franczia udvar kivánatára, s Kráy, danczkai fegyverszállító biztosa által haladék nélkül megküldé a kivánt leveleket mind a porosz királyhoz, mind Jablonszkyhoz. A porosz udvar hajlani kezde az ajánlatra, s ennek folytában meg is hagyá segélyhadai vezéreinek mind Belgiumban, mind Olaszországban, hogy a mennyire csak nyilvános szakadás nélkül tehetik, vonakodjanak támogatni a császári sereg hadi munkálatait; Rákóczy kérelmére pedig a dán udvarnál is működni kezde, hogy a Magyarországba küldött dán ezredek onnan visszahivassanak, — mi nem sokára sikerűlt is. Minden attól függesztetett fel, hogy mi sűkerrel végzendi Rákóczy sléziai hadjáratát [1]).

A fejedelem ennélfogva elhatározta magát, a nyáron által minden derekasabb összeütközést kerűlni a császári hadakkal, miszerint ép sereggel törhessen be a jövő őszszel Sléziába, hogy azt a tél folytában szintén fellázítsa, s azon keresztűl összeköttetésbe lépjen a porosz herczeggel. Hadait e végett csak májusban vonta össze Egernél, s huzamosabban

---

[1]) Klement emlékirata u. o. II, 2. kövv.

1708. csak gyakorlatokkal töltötte idejét. Zsoldos ezredeinek új felszerelése, új ruházata sokakban ismét felkölté a táborozási kedvet: hadai naponkint szaporodtak, s nem sokára oly szép sereget látott együtt zászlai alatt, milyennek még alig örvendhetett valaha. S ezenkivűl Palocsay tábornok alatt még Erdélybe a Rabutin által szorongatott Görgény megsegéllésére is küldhetett egy hadosztályt. Egy más osztálylyal Bercsényi a Garan mellett táborozott. A Vágnál, hol a császáriak, mint említők, Szeredtől Komáromig több helyt erős sánczokat építettek, az év elejétől kezdve Bottyán volt a vezénylő tábornok. Ő nem sokára itt megérkezte után Nyitráról Bornemisza János őrmester alatt körűlbelől húsz válogatott legényből egy kémcsapatot külde ki Nagy-Szombat s Pozsony felé, mely az ellenség hadállásait kikémlelné. E csapat merészen hatolt keresztűl a császáriak őrvonalán, s Boldogfalva, Sencz és Sárfő közt Stahremberg Miksa altábornagyot, ki fővezéri minőségében 20—25 vasas kiséretében utazott le Pozsonytól a sereghez, elfogta, s kiséretét levágván, lóhalálában sietett vele vissza Bottyánhoz [1]). Stahremberget a fejedelem, miután becsületszavát vette, hogy meg nem szökik, szabadon engedé élni Eperjesen. Ő azonban szavát megszegvén, mihelyt szerét tehette megszökött. Stahremberg helyett az udvar az öreg Heistert küldé a Vághoz a sereg fővezéréűl. Ezt tartá szemmel Bottyán egy dandárral a Dudvágnál, ki azonban a dán ezredekre várakozva jobbára mozdulatlanúl veszteglett a Csalóközben. Eszterházy Antal, Bezerédy és Kisfaludy alvezérekkel a dunántúl működék; s végül Ocskay dandárnok három-négy ezernyi lovassal a Morva folyamnál táborozék, onnan részint portyázatokat intézve Morvába, részint Trencsény zárlatát fedezve, melynek megvételét szükségesnek látta a fejedelem, mielőtt Sléziába bemenne.

Az éjszak-nyugati hadak tisztjei azonban nem tudván

---

[1]) Kolinovics Commentarjai.

1708.

Fötisztjei zavargása miatt tervét megváltoztatja.

Rákóczy terveit, s látván, hogy Eger mellől nem mozdul, mind hangosabban kezdének zúgolódni, hogy a fejedelem, a mellette lévő franczia tisztek tanácsaira kelletinél többet hallgat; sőt már azt is kiáltozák, hogy árulóknak kell lenni a fejedelem tanácsában, mivel ő akkor ad ütközetet, midőn az ellenség erős; most pedig, midőn az oly gyönge, hogy mozdulni sem mer a Csallóközből, vadászattal s hadi gyakorlatokkal mulatja magát. Maga Bercsényi is, bár előtte a fejedelem terve nem volt titok, elhagyta magát e beszédek által ragadtatni, s minduntalan betörést tervezgete a Csalóközbe. Rákóczy tehát, hogy az elégületlenség e nyilatkozatait elnémítsa, végre megindult Egerből; de tervéről még le nem mondván, csak lassan haladt előre, s a bányavárosok kerületébe érkezvén, pár hetet ott is a vihnyei fürdőkben tőlte.

E közben Heister Viard tábornokot egy dandárral Ocskay elüzésére küldé a Morva folyamhoz. De Ocskay nem várta be őt, hanem a Vághoz visszavonulván, Pöstyén és Bánka közt e folyamon hidat veretett, s aztán nem szűnt meg Bercsényi által sürgetni a fejedelmet, vezetné hadait e hidon át Viard ellen, ki Szakolcza vidékén táborozék. Rákóczy e sürgetésre sokáig nem hallgatott; minthogy azonban Ocskay, számos tisztet a maga véleményére nyervén, azt velök együtt minduntalan megújítá; a fejedelem egy haditanácsban, melyben Ocskay is minden főbb tisztekkel részt vett, közölte velök a sléziai hadjárat tervét, ugy hivén, ez őket is más véleményre birandja. De bár a terv köztetszést nyert, Ocskay a maga pártjával még sem szűnt meg sürgetni Viard megtámadását, azt könnyen megegyeztethetőnek állitván a fejedelem tervével. Rákóczy e beszédekre mit sem hajtva, Érsekújvárt s Nyitrát szemlélé meg. A tisztek azonban újra s még erősebben zúgolódni kezdének, a franczia tiszteket vádolván a tétlenség miatt, mintha ők gátolnák tanácsaikkal a fejedelmet, nem óhajtván hogy vége szakadjon a háborúnak, mit különben most reményleni lehetne, ha a gyönge ellenséget egészen kiver-

1708. nék az országból. Rákóczy most sem birt elég erélylyel ellentállani e néhány tiszt zajának, s azt hivén, az veszélyessé válhatik, ha ama hit terjed el hadaiban, jobb meggyőződése ellen seregét Bánkához vezette s a csalóközi németek szemmel tartására Bottyánt 4000 lovassal Újvár táján hátrahagyván a hídon átkelt. Itt pedig, míg tüzérsége Csejte várát megvette, ama zajgók kivánsága szerint lovassága jobb részét Ocskay dandárához kapcsolván, avval Bercsényi ajánlata szerint Pekryt küldé ki Viard ellen, ki azonban, az osztrák had egyik legügyesbik tábornoka, őt Szakolcza előtt jó hadállásban fogadván rövid csatározás után megszalasztotta.

A trencsényi ütközet. Alig hogy e vállalat meghiúsult, híre futamodik, hogy az elzárt Trencsény már végszükséget szenved s ha Viardtól eleséggel nem láttatik el, kénytelen lesz magát néhány nap mulva megadni. Most tehát a tisztek ismét zajosan kivánák, hogy menjen a sereg e város közelébe s gátolja meg Viardot annak megsegéllésében. A fejedelem, ki egy szökevénytől a Bottyán hadai által kiéheztetett Leopoldvár állapotáról bőségesen értesűlvén, ezt akarta volt inkább megtámadni, két napi viszályos hadi tanács után ismét engedett a többség akaratának, melyet most Bercsényi is támogatott; s miután Ocskayt a Csalóközből Morva felé indúlt Heister megfigyelésére bocsátotta, maga többi hadaival a Vág-Újhely ellen intézett eredménytelen kémszemléje után Trencsény alá indúlt, hol egy a lovasságra nézve igen kedvezőtlen, mély utaktól és szakadásoktól átmetszett vidéken szállott meg, s ott állítá fel hadait csatarendbe is, aug. 3-kán, midőn hírét vette, hogy Heister a császáriakkal közelget.

Rákóczy nem hitte, hogy a tábornagy aránylag csekély erejével támadni merészeljen. S valóban Heister, kit csak ama hír indított e hadjáratra, hogy Bercsényi a fejedelemmel meghasonlván, a maga osztályával külön táborozik, midőn a fölkeltek egész táborát maga előtt látá, nem is támadásról, hanem arról gondolkodék, hogy Trencsény falai alá vonuljon. Azonban Pálffy János észrevevén, hogy a fölkeltek jobb szárnya, mely Bercsényinek sürgetéseire megint Pekryre bízatott, oly ügyetlenül intézi a feladatául kitűzött mozdulatot, hogy azt könnyen zavarba lehetne ejteni, Heister megegyeztével a ráczokat némi rendes lovassággal annak megtámadására küldé ki. A fölkeltek egy lovas ezrede, mely a közép s jobb szárny között álla, visszaűzte ugyan a támadókat; de ezalatt a Pekry alatt levő jobb szárny minden ok nélkül futásnak eredt. Rákóczy ezt észrevevén, rögtön oda nyargal, hogy a futamlókat eszökre térítse; de vágtatásában lova, mely már két árkot ugrott keresztűl, a harmadiknál megbotlik s nyakát szegi. A fejedelem, szerencsére, oldalt veté magát, s megmenekűlt; de a balszemén ёl szenvedett ütéstől ájultan vitetett félre a csataholyről; s mire eszméletét visszanyerte, egész serege rendetlen futásnak eredt volt. 1708.

A fejedelem más nap, Kis-Tapolcsányban értesült, hogy gyalogsága részint levágatott, részint a hegyekben s erdőkben végképen elszéledt. Mintegy 500 németé mellett 3000 kurucz holtteste borítá a csatatért; tizennégy ágyú, 30—40 zászló s vagy 400 fogoly esett a győzők kezeibe. „Soha vereség nem volt ennél gyalázatosabb és szerencsétlenebb következményű" — úgymond maga Rákóczy. Első következménye lett annak az, hogy a sléziai hadjáratra s a poroszszal való összeköttetésre többé gondolni sem lehetett. De még sajnosabb volt az, hogy e veszteség óta nemcsak tetemesebb hadat nem birt többé összeszerkeszteni, hanem mind többen elpártolni is kezdének tőle, és csapás után csapás érte a felkeltek ügyét. Ocskay Pálffyval titkon megegyezvén, árulóvá lett, s ezredét is, melyből ugyan mintegy 400-an még ezen évben visszaszöktek, a császáriak hatalmába szolgáltatta [1]).

Heister e nem is reménylett győzedelme után a vala-

---

[1]) Hist. des révol. V, 385. kövv.

1708. hára megérkezett dán ezredeket is magához vonván, aug. 25-kén Pálffy által Nyitrát szállatta meg, melyet aztán Révay, a hely parancsnoka, az őrség fellázadása következtében megnyitott. A tábornagy ezután a két hónap alatt megtérőknek bűnbocsánatot hirdetvén, Pozsony, Nyitra és Trencsény megyékben a néptől minden fegyvert elszedett. Ezután Érsekújvárt, a fölkelteknek e vidéken főerősségét szándékozott megszállani; de mivel Eszterházy Antal a dunántúl hétezernyi hadával kivált a trencsényi harcz után Ausztriába és Stiriába minduntalan beütött, parancsot vett a főhaditanácstól, hogy azon vidéken ügyekeznék mindenek előtt helyreállítani a nyugalmat. Heister ennélfogva hadai nagyobb részét a Dunántúlra vezette. Itt ő különben is annyival nagyobb eredményt reménylett, mivel Bezerédy, ki vele titkos alkudozásban áll vala, egész dandárával hozzácsatlakozni igérkezett, mihelyt közelébe jutand seregével. Nevelte még Heister reményeit a győzedelemre az is, hogy ugyan azon időben egy felől a szerémségi ráczok mintegy ötezeren ötszáz eszéki német lovassal Baranyába törtek s Pécsről Simontornya felé közeledének; más felől pedig gr. Draskovics tábornok a horvátok fölkelt hadával Légrád tájáról a dunántúli kuruczságot végromlással fenyegette.

De ezek hadi szerencséje itt kedvezőbb vala mint Trencsénynél. Az ügyes és bátor Balogh Ádám ugyanis szept. első napjaiban Sándor László és Ferencz, Szekeres és Somogyi Ádám ezredesekkel a szerémi ráczokat Tolnában Kölesd mellett egy véres ütközetben teljesen tönkretette. Vezérök háromezred magával elesett, Fluck, a német lovasok ezredese elfogatott. Az összes podgyász, valamennyi ágyú és huszonnégy zászló a győzők martalékává lőn. A zászlókat Sándor László Nagy-Károlyban mutatta be Rákóczynak [1]). A győzedelmes Balogh Ádám ezután nemcsak hogy Simontornyát fölmentette, hanem Pécset is megbombázá.

---

[1]) Ld. e harcz részleteit Thaly értekezésében „A kölesdi harczról“. Vasárnapi Ujság 1864-ki foly. 30-dik sz.

Más részről Bezerédy sem vihette véghez árulását. 1708. Egyik századosa ugyanis, a tervbe beavatott Horváth István, feljelenté azt Eszterházy Antalnak, s ennek parancsára őt Kőszegen sógorával, Botka Ádámmal, Szegedi István ezredessel, s két más tiszttel együtt elfogván, Egerbe szállította, dandárát pedig Eszterházy Antal hadaihoz kapcsolta, melyek ekkoron a Muraközben működének. Eszterházy itt, miután Kottori és Bellatinecz várait és a légrádi sánczokat elfoglalta, s ötszáz horvátot Jellasich György albánnal együtt leölvén, Draskovich többi hadait a Murába s Drávába ugrasztotta, Horvátországban tőn zsákmánylást.

Heister, ki a Bakonyban Csesznek hegyi vár alatt különben is kudarczot vallott, a Drávához nem követheté le Eszterházyt, sőt nem sokára kénytelen lőn megint visszatérni a Dunán inneni vidékre, mivel a kuruczság a Vágnál s Morva szélein ismét lábra kezd vala kapni. A fáradhatatlan Bottyán ugyanis, ki ott a trencsényi ütközet után az ellenség előtt maradt, Újvár táján mindent elkövete — még saját pénzét is osztogatva hadai közt [1]), — hogy a szétoszlott sereget ismét összegyűjtse. Ekkép mintegy ötezer lovasra tett szert, kikkel Heister Dunántúlra távozta után Bazint, Modort visszafoglalta, sőt a Fehérhegyen is átmenvén, Heister egy csapatát Szakolcza előtt fölverte s belőle mintegy négyszázat vágott le [2]).

Heister tehát, hogy őt visszavonulásra kényszerítse, általjött a Dunán, és szeptember végén Érsekújvárt szállotta meg. Mivel azonban három héti sükeretlen bombázás és több ízben véresen visszavert rohamai után úgy tapasztalá, hogy annak őrsége erélyes védelmére tökélte el magát, s Bercsényi is nyugtalanítani kezdé hadait, október 11-kén a vívást, mit a beállott esős ősz különben is igen megnehezített, zárlattá változtatta, s hogy a várbeliek élelem- s takarmányszerzését

---

[1]) Thaly: Bottyán élete 253. kövv.

[2]) Beniczky Gáspár naplója. Rákóczy-Tár I, 159. Thaly u. o. 263.

1708. megnehezítse, a környék helységeit mind fölégette, s Léva felé nyomúlt hadaival. Bercsényi őt visszatartóztatni képtelen, Lévát pusztán hagyta s az Ipoly mögé hátrált; minek következtében Heister az Andrássy György és Csajághy által gyalogság hiánya miatt csak gyöngén védhetett bányavárosokat foglalta el, s onnan az éjszakkeleti vármegyéket is fenyegetni kezdé [1]).

A császáriak ezen előnyomulása, daczára annak, hogy a lengyel széleken toborzott császári zsoldosokat Berthóti Ferencz Sárosban szerencsésen elszélesztette, nagy zavart, bódulást, levertséget okoz vala a szövetséges rendekben. Az éjszaknyugati megyék nemessége, hogy javaikat, családjaikat megmenthessék, részben a király hűségére tértek vissza, részint családostól a Tisza vidékére bujdosának s az ónodi gyűlés végzése szerint, mely az egyik országrész bujdosóinak eltartását a másik résznek tette kötelességévé, a fejedelemnél sürgeték elláttatásukat. Rákóczy, ki a trencsényi csata után Egerbe sietett, hol reá a czár egy követe várakozék, mihelyt evvel, miként alább elmondók leszünk, dolgát végezte, Nagy-Károlyba ment, hova Károlyi Sándor is nem rég tért vala vissza erdélyi portyázásából, melyben Abrudbányát, Fehérvárt, Szászvárost elfoglalta s egyik osztálya Mező-Madarasnál szerencsés csatát vívott; de miután hada a nyert zsákmánynyal mindinkább haza szökdösött, Abrudbányát kivéve a többit kénytelen lőn meg odahagyni. Károlynál Rákóczy eleinte egy lehetőleg erős sereget szándékozék összegyűjteni, melylyel Erdélyt egészen a maga hatalmába ejthesse. Ezt annál könnyebben reménylé végrehajthatni, mivel Rabutin a tartományból még a tavaszszal visszahívatott, s az ottlévő hadak egy része is Magyarországba küldetett Heister alá. E tartomány birtokát most kétszeresen fontosnak látta magára

---

[1]) Wagner: Hist. Jos. 242. kövv. Kolinovics Katonánál e. h. 489. Rákóczy levele Vetésyhez októb. 22-ről Fiedlernél e. h. I, 325. Bottyán élete 297.

1708.

nézve, nemcsak mivel itt azon esetre, ha, mitől már tartania kelle, Heister által Felső-Magyarországból is kiszoríttatnék, magát sikeresebben védhetné, hanem mivel itt a töröktől is, kinél a nem rég hozzáküldött Pápay János és Henter által segedelmet sürgetett, azt könnyebben megnyerhetni reménylé. De erdélyi hadjáratának tervével nem sokára kénytelen lőn felhagyni, látván, hogy a dolgok jelen állapotában lehetlen két sereget alkotnia, melyek egyikével Heisternek álljon ellen, míg a másikával Erdélyben működnék. E helyett, hogy a nyugati megyékből kibujdosott nagyszámú és segélyét sürgető nemességről kellőleg gondoskodhassék, egyszersmind pedig a kedélyek egyre növekedő levertségét is némileg enyhíthesse, s a háború folytatására szükséges eszközöket előteremtse, novemb. 22-re Tállyára közönséges gyülést hirdetett, melynek helyét azonban később Sárospatakra változtatta[2]).

A sárospataki gyülés.

A fejedelem november 18-dikán Patakra érkezvén, magához kisértette Tolvaj Gábor itélőmestert, ki még 1707-ben az ónodi gyülés előtt fegyverszünet ajánlatával küldetvén Bécsből a felkeltekhez, akkoron elfogatott s azóta szoros őrizet alatt tartaték. Ezt most a tanácsosokkal tartott értekezletek után oly üzenettel küldé vissza, miképen ő s párthívei nem vonakodnak megkötni a békét, ha az udvar méltányos feltételeket tűzne ki, melyek körülbelül ezekből állhatnának: Magyarország szabadságai a közbenjáró angolok és hollandiak kezessége által biztosíttassanak; Erdély szabad fejedelemválasztási jogát megtartsa ugyan, de a választandó fejedelem oly függésben legyen a magyar királytól, minőben a birodalmi fejedelmek léteznek a császár irányában; a fegyverjog s az új szerzeményi bizottmány örökre eltörlendő; a szövetséges rendek mind személyeik, mind javaikban teljes amnistia által biztosíttassanak; s egy e végre tartandó kö-

---

[1]) Hist. des révol. V, 407. kövv. Cserey 396. kövv. Egykorú iromány ok. Katona e. h. 508.

1708. zönséges országgyülésen mind a köz- mind a magán-sérelmek orvosoltassanak[1]. A fejedelem, miként alább elbeszélendjük, ugyanezen időben az angoloknál és hollandiaknál is tétetett lépéseket a közbenjárás megszakadt fonalának fölvételére.

A pataki gyülés egyébiránt, december 20-ig húzódék ki, jobbára az ország védelmének eszközeivel, hadállítással s adóval foglalkodván. Amarra nézve a decemb. 1-jén lefolyt ülésben végzés alkottatott, mely szerint tizenhétezer fegyveres gyalog szavaztatott meg s az összes nemesség fegyverrekelése is elrendeltetett. Az adó tekintetében, a rovatok (dica) gyűlölt neve eltörültetett, s azok helyett határozott és igen mérsékelt öszvegek vettettek ki a megyékre; például Borsodra 23, Ungra 20, Tornára 6, Zemplénre 30 ezer forint, holott azelőtt például Zemplén — s ugyanazon arányban a többi is — 80 ezer rovatot fizetett, melynek mindenike egy értékű volt három német forinttal. A sereg létszáma 75 ezredre határoztatott, melynek élelmezésére az említett adón kivül havonkint 56250 véka gabona, 11250 mázsa hús, 750 mázsa só, 113685 véka zab és árpa, 2030 egymást rendszerint felváltandó szekér kiállítása vettetett ki a megyékre. Zsoldul a lovasoknak négy rénes, a gyalogoknak három magyar forint rendeltetett. A főtisztviselők évdíja is újonnan szabályoztatott: a fejedelemnek 100, Bercsényinek 50, Csáky István országos főbiztosnak 25, Vay Ádám udvari főkapitánynak 20 stb. ezer forint rendeltetvén. December 15-dikén a fejedelem ékes beszédben adta elő, miképen jelenleg az Isten segedelmére különösen szüksége van a nemzetnek; miért is ajánlá, fogadjon a nemzet jelen hadakozása idejére hetenkint egy napi bőjtöt, mit a rendek tetszéssel fogadván, e vezeklési napul pénteket rendelték. A gyülés elején Bezerédy Imre is

---

[1] Wagner: Hist. Jos. 248. Bel: Not. Hung. Nov. 393. Egykorú irat a pataki gyülés történetéről. II Rákóczy Fer. és nevezetesebb kortársainak . . . eredeti leveleik 131. köv.

Patakra kisértetett többi négy fogoly társával, s ügyök több izben tanácskozás alá vétetett. A fejedelem szeretett volna ugyan mindnyájoknak megkegyelmezni; de Bercsényi, példa miatt, halálukat kivánta. Szintén így vélekedett Eszterházy Antal is, ki árulások bizonyítványait iratokban küldvén be, tudósítá a gyülést, hogy seregének tisztikara azt halállal kivánja büntetni. Ezeknélfogva Bezerédy Imre dandárnok és Botka Ádám alezredes halálra itéltettek s dec. 18-án lefejeztettek, a többiek fogságra marasztaltattak el[1]). Később, 1710 első napjaiban, hasonlókép Ocskay is halállal lakolt árulásáért: az érsekújvári őrség egy portyázó csapatától elfogatván, a haditörvényszék itélete szerint szintén lefejeztetett[2]). 1708.

A harcztéren a pataki gyülés alatt semmi jelentékenyebb dolog sem történt. Bercsényi, midőn a gyülésre ment, a hadak vezérletét Újvár táján Bottyánra, Gömörben és Liptóban pedig Csáky Mihályra bízta. Bottyán miután az ostrom alól fölmentett Újvárt félévi eleséggel megrakta, hadait a Garan és Ipolynál, Léva, Korpona és Losoncz körül helyezte el. Innen, a mennyire rendkivül kemény tél hidege engedé, becsapásokat tőn Zólyomba, hogy a bányavárosokban magokat megfészkelt németeket nyugtalanítsa. Hasonló beütéseket intézett koronként Gömörből, Breznó felől Csáky is. Ezeket azonban a németek Nógrádba és Liptón át Szepesbe tett száguldozásaikkal viszonozták. E felett Nyitrában Bajmóczot s Trencsényben az ott lévő apróbb várakat, melyek még kurucz kézen voltak, egymás után mind hatalmok alá hajlították; Újvárt pedig folyvást szemmel tarták.

Károlyit még Patakon érte a hír, hogy hadai Abrudbányát is odahagyták s így Erdélyből a kapcsolt részeken kivül már csak Lápos vidéke maradt Kővár oltalma alatt kurucz kézen.

---

[1]) Egykorú másolatból. V. ö. Jászay Pál közleményét az 1843-ki országgyülési Almanachban.

[2]) Hist. des révol. V, 406. kövv.

IX.

1708.

Rákóczy diplomatiai működései.

A rendkivül hideg tél s a dögmirígy pusztításai miatt beállott fegyverszünet az említett apróbb portyázásokat és Károlyinak Bottyánnal Újvár élelmezése végett sikeresen intézett téli hadjáratát kivéve, egészen az 1709-ki nyár elejéig kihúzódván, Rákóczy időt nyert buzgóbban folytatni diplomatiai működéseit, melyeket mindjárt a trencsényi csata után újabb irányban kezdett volt meg. Ő a franczia udvarnak álnok magaviseletéből, mely szerint ez őt a függetlenség kijelentése óta a háború folytatására kénytelennek látván, egészen magára hagyta, s nemcsak az annyiszor igért szövetséget nem kötötte meg, hanem már a havi pénzsegélyt fizetni is elmulasztá, a bajor fejedelem magyar királyságának kérdését pedig egészen elejtette, meggyőződvén, hogy általa sem személyes érdekeit, sem az ország szabadságát nem fogja biztosíthatni, másfelé fordítá szemeit. Ezen elhatározás még inkább megérlelődött benne, midőn hírül vette, hogy a franczia seregek jul. 11-kén Oudenard mellett egy újabb nagy vereséget szenvedtek; Vetésy leveleiből pedig értesűlt, hogy Francziaországtól ezentúl hasztalan vár segélyt s őszinte támogatást: ügyei oly roszul állnak, miszerint magán sem képes segíteni, nemhogy másokat támogatna; ha adnak is még neki időről időre egy-egy szép szót, bizonyos lehet benne, hogy végre is megcsalják. Béküljön meg tehát, míg el nem nyomatik, s Erdély birtokához való ragaszkodása miatt ne vonja magára a nemzet átkát [1]).

A franczia udvarnál tehát ezentúl egy ideig csak oda fordítá működését, hogy hátralékait megnyerje; egyébiránt már octob. 22-kén megírá Szatmárból Vetésynek, „hogy miután látja, miképen a franczia udvar vigasztalás helyett, mire balszerencséjében oly nagy szüksége lenne, nem szünik meg őt búsítani, ne csodálkozzék az, ha ő is más szabályokhoz kényteleníttetik nyulni a maga és nemzete megmentésére[1]. E szabályok most a békére irányzának, kivált mióta a Konstantinápolyból visszatért Pápaitól megértette, miképen a franczia udvar közbenjárásával lehetne ugyan segélyt nyerni a töröktől, de csak azon áron, ha a fejedelem Egert némely más várral neki adná. Megerősíté őt e békehangulatában az is, hogy a muszka követ, Ukrainczov, kit a trencsényi csata után Egerben fogadott, oly üzenetet hozott urától, miképen a czár iránta folyton jó indulattal viseltetik, s igen óhajtja a varsói szerződvény végrehajtását, mi végett Urbich bécsi követének utasítást is adott légyen, ajánlaná fel ezen udvarnál közbenjárását Magyarország ügyeiben[2]. 1708.

---

[1]) Fiedlernél e. h. I, 100. 102. 111. követ.

Péter czár e biztosításai soha sem jöhettek volna alkalmasb időben Rákóczyhoz. Ő ugyan nem kecsegtette magát azon reménynyel, hogy a czár ezen ajánlata Bécsben, a fölkeltek ügyeinek ezen rosz állapotában elfogadtassék; nagy vigasztalására szolgált mindazáltal, hogy a czár szándokai is összevágók azon lépésekkel, melyeket jelenleg tenni kivánt, s melyek sikerét a czár támogatása is elősegítheté.

Említők, hogy a berlini udvar tetszéssel fogadta a franczia királynak Rákóczy által is támogatott ama tervét, hogy a porosz herczeg emeltessék fel a magyar trónra; de hogy Berlinben Rákóczy sléziai hadjáratának sikerétől függesztették fel a végelhatározást. A szerencsétlen trencsényi csata e miatt, mely az egész tervet halomra döntötte, valóságos levertséget okozott a berlini udvarnál; mely ennek következtében Klement Mihályt[3], Rákóczynak épen ott időző ügy-

---

[1] Fiedlernél e. h. I, 327.

[2] Hist. des révol. V, 407.

[3] Rákóczy ezen fiatal tehetséges ügynöke s kamarása 1707 elején tért haza oderai Frankfurtból, hol egyetemi tanulmányait végzé, s Rákóczyné titkárává lett Jaroszlávban. Diplomatiai pályáját itt azon levelezés vitelével kezdé, melyet urnéja, férje megbiztából a svéd és

1708 nökét haladéktalanúl visszaküldé a fejedelemhez, tanácsolván neki, hogy a jelen körülmények közt nem tehet egyebet, mint ha valamikép megbékűl a bécsi udvarral, s magát és hatását jobb időre tartja fen: a porosz király, ha ezíránt megkéretik, kész e végett minden befolyását felhasználni Marlborough herczeg, a szövetségesek fővezére által az angol királynénál s a hollandi rendeknél, hogy közbenjárásukat a bécsi udvarnál erélyesen fölvegyék a magyar ügy kiegyenlítésére [1]).

Az ily módon, ily pártfogások mellett megkezdendő békealku sikerére valóban nem is volt alaptalan a kilátás. A háború legnagyobb súlyát mind Belgiumban, mind Spanyolországban eddigelé jobbára az angolok és hollandiak viselték; a bécsi udvar, mely olaszországi külön czéljainak valósítására fordítá legfőbb figyelmét, a szövetségi illetményt sohasem állította ki egészen a Rajnánál, Belgiumban és Spanyolországban. A szövetségesek e miatt mind elégületlenebbek lőnek vele, s unni kezdék a bár eddig kedvező szerencsével folytatott háborút, mely a legkevesebbet áldozó Ausztriának használ legtöbbet. Marlborough herczeg, kinek neje az angol királyné kegyeit oly nagy mértékben birá vala, hogy rajta szintén uralkodhaték, a békét ugyan még nem óhajtá a francziával, mert a háborúból dicsőség mellett roppant magánhasznot is húzott; de épen azért, hogy a háború tovább folytattathassék, felette sürgettetni kezdé az angol kormány által a bécsi udvart illetményének pontos kiállítására; s mivel ez többnyire a magyar fölkeléssel mentegetődzék: a kormány és a fővezér akként vélekedék, hogy a császárnak mennél elébb meg kell békűlnie a különben is csak törvényes jogaikért küzdő magyarokkal, miszerint aztán a Magyarországban működő hadakat is a francziák ellen le-

---

Szaniszló lengyel királylyal folytatott. 1708 ősz óta közvetlen a fejedelem szolgálatába állott.

[1]) Klement emlékirata. Fiedler Actenstücke stb. II, 3.

hessen fordítani. E fölött még a magyar protestansok vallási szabadsága is érdeklé szintúgy az angol wigh miniszteriumot, mint a hollandi rendeket. 1708.

A fejedelem tehát, a francziától ekkoron már nem sokat reménylvén, egész készséggel hajlott a porosz udvar tanácsára, s október 18-kán egy igen lekötelező levelet írt a porosz királynak, hálájának és szolgálati készségének fölemlítése mellett hivatkozván a Jablonszkyhoz írt részletesebb levélre, kit a maga ügynökéűl kért légyen meg a király előtt.

A Jablonszkyhoz ugyanazon napon intézett levélben hosszan fejtegeté a módokat, melyek szerint az angolok és hollandiak szövetségét a császárral felbontani, s új szövetséget lehetne kötni a császár ellen az osztrák ház túlságos hatalmának meggyöngítése végett. Örömest küldötte volna hozzá, úgymond, Rádayt; de ezt betegsége gátolván, helyette Dobozyt utasítja érdekeinek előmozdítására. Ő minden reményét a porosz királyban helyezi, kit Ráday követsége óta mint igazságos s vallásos fejedelmet tanult tisztelni. Ő. Rákóczy, ugyan a kath. vallásban neveltetett; de koránt sincs annyira elfogulva, hogy jól ne látná, miképen a kereszténységben csak a papság szítogatja, saját uralmának szilárdítása végett, ama szomorú viszályokat, melyek őt első ifjúsága óta annál fájdalmasabban érdeklik, mivel látja, hogy hazájának szánandó sülyedését is nem kevésbbé a papság túlságos hatalma, mint az osztrák kényuralmi vágy okozta. Ősei mindakettő ellen több ízben harczra szálltak; de azóta nemzetsége ellen irányozták ármányaikat a jezsuiták, s a jelen háború okai is ezek cselszövényeiből származtak. Azt hiszi a világ, hogy ő csak franczia izgatások következtében fogott fegyvert; de Isten látja lelkét, ez nem való. Azt igaz lélekkel mondhatja, mióta ő áll e nemzet kormányának élén, az volt főgondja, hogy a szándékosan szítogatott vallási viszályokat kiegyenlítse. Isten meg is áldá ügyekezetét: a felekezetek közt béke uralkodik. De hogy ez továbbra is fenálljon szük-

1708. ság, hogy mind az osztrák ház, mind a római curia hatalma korlátok közé szoríttassék, mire a magyar ügyek kellő elintézése szolgálhatna legjobb eszközül, ha a szövetséges hatalmak s velök együtt Poroszország úgy akarják. Az olasz háború csak az osztrák hatalmát nevelte. Új alapokra kell az európai államrendszert fektetni, hogy szabadsága fenállhasson. E végett legyen rajta a porosz király, hogy Magyarországban még a télen megkezdessék a békealku. Ez Francziaországot is mindjárt hajlandóbbá teendi az egyezkedésre, úgy hogy vele a szövetségesek könnyen el fogják intézhetni ügyeiket. Ha pedig ez megtörténik, nem lesz nehéz úgy intézni el Európa ügyeit, hogy a kath. és protestans hatalmak közt az egyensúly helyreállíttassék. E végett ugyanis a porosz király és ő, Rákóczy, a szövetségesek befolyásával végezzenek a magyar királyság betöltéséről; s aztán bizton megkezdhetik az elébb mondottak végrehajtását. A szövetségesek Francziaországgal megegyezvén, tehetnek-e hasznosabbat, mint ha az osztrák házat az új magyar király elismerésére kényszerítendik; hogy azután Magyarország hozzájárultával is korlátokat vessenek a pápának, s a római birodalmat régi szabadságaival helyreállítsák? Magyar-, Svéd- és Poroszország szoros szövetségben egyesűlve, s Angliával és Hollanddal is barátságban, legjobb fentartója lesz az európai egyensúlynak és szabadságnak. Magyarországot nem kell félteni a töröktől; ez sohasem fészkelhette volna be magát az országba, ha Szapolyay János király nem kénytelen őt behívni I Ferdinánd ellen, „mitől, úgymond, most is lehet tartani, ha a hatalmak nem gondoskodnak az országról“. — Ha azonban e terv tetszést nem találna ám tárgyaltassék maga a béke Magyarországban. Kijelenti mindazáltal, hogy erre nézve más feltételeket nem tűzhetnek ki, mint a melyek Nagyszombatban előadattak, egy sem lévén ezek közt, mely világos törvényeken nem alapulna. Szükséges a kezesség is, mely nélkül bízni egyáltalában nem lehet a bécsi kormányban.

E leveleket Klement vitte meg a porosz udvarhoz, ott élő szóval is bővebben kifejtendő a magyar ügyeket[1]. Ezeket mindazáltal maga is részletesen előadta Dobozy István utasításában, ki által egyszersmind a magyar protestans hitfelekezetiek kivánatait is megküldé a porosz udvarhoz. 1708. Jablonszky buzgalmát mindezek végrehajtásában még hatalmasabban ösztönzendő, százezer forintot s ötven hordó tokaji bort helyezett rendelkezése alá, ez utóbbiak egy részét a királynak küldvén ajándokul.[2].

A követeknek kötelességökké tétetett, hogy mihelyt megbízatásukban a porosz udvarnál eljárandottak, Marlborough herczeget is keressék fel táborában, kihez szintén október 18-ról intézett levelet a fejedelem. Reményét fejezi ki ebben, hogy még mindig azon jó indulattal viseltetik személye s Magyarország iránt, a népek szabadságának pedig oly buzgó védője, mint pár évvel elébb tapasztalta volt; kéré őt ennélfogva, terjeszsze ki dicső győzedelmeinek eredményeit e távol országra is, hol a békét eddigelé semmi más nem gátolá, mint a császár őszinteséghiánya. Ő most sem óhajt semmi egyebet buzgóbban, mint ő felsége, az angol királyné s a hollandi kormány közbenjárásának folytatását, s reményli, hogy kérelmeit, melyeket e hatalmaknál most megújít, a herczeg sem késendik hősi érdemei és tekintélye által támogatni[3]. Az ügynökeinek adott utasításban pedig nem mulasztá el kifejteni, mily hasznára leend a szövetséges hatalmaknak Magyarország megbékéltetése, mire főleg a nemzeti szabadságnak kezesség általi biztosítása s Erdély különszakasztása szükséges; — mert miután a magyarok baleseteik után is képesek még sokáig folytatni a háborút, a császár, ki eddig is a szövetségesek zsoldján hadakozott, mindaddig

---

[1] Praynál: Epist. Proc. III, 517.

[2] Praynál: Epist. Proc. III, 565.

[3] Fiedlernél e. h. II, 17.

1708. képtelen lesz szövetségi illetményeit kellőleg kiállítani, mig Magyarország teljesen ki nem elégíttetik [1].

E békelépésekkel kapcsolatban történt Tolvay Gábor visszaeresztése is Bécsbe a pataki gyülésről. A fejedelem általa mindenekelőtt fegyverszünetet kivánt kieszközleni a császártól, míg a nyugati hatalmaknál megkezdett működései eredményre vezetnének. Minthogy a szövetségesek a császárt ezidőben erélyesebben kezdék sürgetni illetményeinek pontos kiállítására, Bécsben is óhajtani kezdék már a békét. Salm herczeg, a császár minisztere egy értekezletében a Bécsben tartózkodó magyar urakkal akként nyilatkozott, miképen látja, hogy más módon aligha sikerűlhet megbékéltetni az országot, mintha annak szabadsága helyreállíttatik. Így lévén pedig meggyőződve az udvar, Tolvayt csakugyan kiküldé Érsekújvárba, hogy ott a fejedelem biztosaival a fegyverszünetről értekezzék. A szándok azonban, miként Bartholdi, a Bécsben levő porosz követ is írá udvarához — nem volt őszinte; a bécsi kormánynak, mely miután a császári hadak már a bányavárosokat is visszavették s egészen Gömörmegyéig hatoltak, Tolvay kiküldetésében csak az volt czélja, hogy a szövetségesek követei előtt arra hivatkozhatván, őket meggyőzhesse, miképen nem rajta múlik, ha a békét Magyarországban nem lehet helyreállítani [2].

1709. A porosz királynak, ki nemcsak a magyar protestansok vallási ügye által érdekeltetett, hanem még azon kilátásról sem mondott le, hogy a magyar koronát szövetségesei pártolásával a maga fiának megnyerheti, nagyon tetszék a fejedelem előadása. Megigérte Klementnek, hogy az angolok és hollandiak által oly módon akarja a békealku megnyitására reávenni a bécsi udvart, miszerint az ne is sejtse, hogy e lépések Rákóczy kérelmére történnek. Nem kevesebb buzgalommal pártolta a magyar ügyet lord Rabi, a berlini angol követet is, ki nem sokára Strafford gróffá lett. Mind ez, mind a király meg vala győződve, hogy a magyarok kielégítése hatalmasan elősegíthetné a közönséges béke helyreálltát; s nézeteik abban is megegyeztek Rákóczy előadásával, hogy Erdélyt neki Magyarország szabadságának biztosítása végett is meg kell tartania [1]. A porosz király s az angol követ lépései következtében pedig nemsokára mind Marlborough herczeg, mind a hollandi rendek akképen nyilatkoztak, hogy a békealkut Magyarországban minden módon elősegítendik; minek következtében Jablonszky, kiben a fejedelem szintoly őszinte mint buzgó ügynököt nyert, Marlboroughoz Bruxellesbe, Klement pedig Hágába ment, utóbb mind ketten Londonba vitorlázandók, hogy ott a magyarok békeföltételeit benyujtsák, s a közbenjárás újabb fölvételét sürgessék. 1709.

---

[1] Praynál e. h. 575.

[2] Fiedlernél e. h. II. 20. II. Rákóczy F. és kortársaik levelei 132.

Klement nemsokára tudósíthatá a fejedelmet, hogy előadásaik mind Hágában, mind Londonban kedvezőleg fogadtattak s igéreteket vettek a két kormánytól ügyeinek elősegítésére; nem hallgathatja el mindazáltal, hogy kivált Londonban nem azon szempontból fogták fel az ügyet, miszerint ha Magyarország megbékéltetik, a császár is képesebb lesz nagyobb erővel folytatni a háborút a franczia ellen, hanem egyedül az igazság, méltányosság s a nemzet iránti rokonszenv tekintetéből; és hogy, bár némely miniszterek átlátják, hogy a kezesség és Erdély különszakasztása nélkül az ország szabadságainak épségbentartása alig várható, de mégis olyformán nyilatkoznak, hogy azokra bajosan lehetend reábírni a bécsi udvart [2]. S utóbb valóban is határozottan kijelentetett Klementnek, adná tudtára Rákóczynak, miképen mind a porosz király, mind az angolok s hollandiak úgy látják, hogy Erdélyt nem fogja megnyerhetni a császártól; tanácsolják tehát neki, gondolkodjék inkább Erdély helyett valamely hasonértékü s általa fejedelmi joggal birandó részről Magyar-

---

[1] Fiedlernél e. h. II, 18. 19.

[2] U. o. II, 22—49.

1709. országban, mi talán a Szepesség lehetne néhány szomszéd megyével, honnan ő hasonló sükerrel fogna őrködhetni mind Magyarország mind a protestans vallás szabadsága fölött. Kivánják továbbá még azt is, hagyna fel a törökkel való veszélyes szövetkezés keresésével ¹).

Rákóczy eközben, bár felette boszús vala a szószegő franczia udvarra, mely tőle épen legnagyobb szükségében vonta meg a pénzsegélyt ²), ügyeit mindazáltal ott sem hanyagolta el, kivált miután Klement által értesűlt, hogy a szövetséges hatalmak, bár segedelmöket igérik, Erdély átengedése kérdésében kényszerítőleg nem fognak fellépni a bécsi udvarnál. Ő tehát, mihelyt Vetésytől tudósítást vett, hogy a franczia udvar maga is a békekötésen működik, mi végett biztosai már el is utaztak Hollandba, s Lajos király megigérte, hogy ott Magyarországra is lesz gondja: ápril 25-kén meghagyta a követnek, jelentené ki az udvarnál, miképen ő, ha arra jutna is, hogy külföldre kelljen bujdosnia, Erdély megnyerése nélkül nem köt békét. Ideje tehát, hogy Lajos király beváltsa annyiszor megújított igéreteit. Mivel a bécsi kormány a fegyverszünetben meg nem egyezett, s az ellenségeskedés megkezdése mindennap várható, ő hétezer albaniai zsoldos iránt alkudozik a Portával, mely hajlandó is teljesíteni ebbeli kérelmét. E végett azonban százezer tallérra van előleg is szüksége. Sürgesse tehát Vetésy, hogy ezen öszveg mennél elébb letétessék hátralékaiból Konstantinápolyban; különben el kell vesznie ³).

De a franczia udvar, mely most, bár nagy áldozatokkal, békét remélt köthetni ellenségeivel, süket maradt a kérelmekre. A fejedelem tehát, ki azt is felette rosz néven vette, hogy a franczia udvar a maga követe által őt még nem is tudósítá az alkudozás megkezdéséről, május 21-kén Tályá-

---

¹) Fiedlernél e. h. II, 50.

²) U. o. I, 327. 122. 123.

³) U. o. I, 325. 330.

ról kelt levelében boszúsan írá Vetésynek. „Látja, hogy úgy akarnak vele bánni, mint a kinyomott narancs héjjával, s mióta a békéről alkudoznak, őt is reá akarják elhagyatása által kényszeríteni, hogy jól vagy roszul, csak egyezzék meg Bécscsel, s ne legyen akadály alkudozásaikban. De jelentse ki Torcy külügyminiszternek, hogy ez neki nem fog sikerülni. mert ő, a fejedelem, egy perczig sem szűnik meg számítani a királytól vett igéretek s biztosítások teljesítésére. Tudják. mi rosz állapotban létezik a trencsényi csata óta, s mégis egész félévet azon kérdéssel húztak ki, hol tegyék le az elmaradt segélypénzeket, a nélkül, hogy azt utasításai szerint valaha le is tették volna. Mondja meg tehát a külügyminiszternek, ám segítik vagy nem, ő el van határozva, folytatni a háborút a közönséges béke megkötéseig, és inkább számúzöttségbe megy, mintsem abból kizárassék. Vegye át az aranygyapjas rend jelvényeit, s jőjön haza, mert látja, hogy kellemetlen az ottléte; s búcsúzásul jelentse ki a királynak változatlan ragaszkodását s bizodalmát pártfogásában, miszerint nem hiheti, hogy az ő sorsát megkérdeztetése nélkül akarnák eldönteni [1]).

Azonban, mire e levél Párisba érkezett, az ügyek nagy fordulatot vettek a franczia udvarnál. Fülep király nagy győzedelmet nyert (máj. 7.) Károlyon és szövetségesein Spanyolországban. Angolország és Holland pedig oly súlyos feltételeket szabtak Lajosnak a békealku megkezdésének előzményéül, hogy az értekezlet megszakasztatott. „Béke vagy háború?“ kérdé Vetésy a Hollandból visszatérő Torcyt: „háború! — felelé ez, s hogy azt a fejedelem is folytathassa, első gondom lesz hátralék-pénzeit kifizettetni“ [2]). Nemsokára pedig a spanyol és bajor követek kezességére hivatkozva, azt is megigérte neki, hogy Desalleurs marquis franczia kö-

---

[1]) Fiedlernél e. h. I, 332. követ.

[2]) U. o. 133.

1709. vetet, kit, mint a magyar ügynek kárára működőt, már 1707 óta mással kivánt felcseréltetni a fejedelem, ennek oldala mellől mennél elébb visszahívandja [1]).

De Rákóczy annyi megcsalatások után nem bízott többé a franczia udvarban, s ha ott marasztotta is még Vetésyt, részint hogy már 650 ezer frankra menő hátralékainak kifizetését sürgesse, részint hogy az udvart követének ottléte által pártfogásának folytatására mintegy kényszerítse, a szövetséges hatalmaknál is szünet nélkül sürgettette a békealku megkezdetését. Ezek nem mulasztták el ugyan odautasítani Bécsben lévő követeiket, hogy a magyar érdekek mellett működjenek; de egyszersmind Rákóczyt is inték, tenne az udvarnál egyenes békeajánlatot, melyet ők aztán erélyesen fognának támogatni. Erre ő julius 19-kén meghagyta Klementnek, adná tudtára a porosz udvarnak, s általa a szövetséges hatalmaknak, miképen a török szövetséget, kivánatuk szerint kész elhalasztani; de ő maga Bécsben nem tehet közvetlenül békeajánlatot, mert azt ott könyörgésnek tekintenék, s még kevésbbé lennének hajlandók megadni az ő s a nemzet igazságos kivánatait. A közbenjáróknak kell tehát mind őt, mind a bécsi udvart felhívni a békealku megkezdésére. Mi a hatalmak azon véleményét illeti, hogy ő Erdély helyett egy hasonértékű részt kérjen Magyarországból: ő neki az ellen nincs kifogása, mert ő Erdély különszakasztásával is Magyarországot kivánta biztosítani szabadságaiban; ha e czél a hatalmak véleménye szerint is elérhető, ám ő nem ellenzi. Figyelmeztetni kívánja mindazáltal a hatalmakat, hogy a nemzet szabad lévén, erre a rendek előleges megegyezése is mulhatatlanul szükséges, s hogy a bécsi udvar erre sem fog másképp hajólni, hanem ha a közbenjárók által kényszeríttetik. De Erdélynek, a maga törvényei szerint még ez esetben is szabadon kellene választani vajdáját s ennek függetlennek lenni a német tábornokoktól. S végül világosan ki lenne kötendő, hogy az örökös királyság Magyarországban semmi módon ne értelmeztessék úgy, hogy abból a bécsi udvar magának jogot képezhessen korlátlan uralomra, hanem a királyság az örökösödés mellett is oly viszonyban maradjon a nemzettel, mint például Angliában ¹). 1709.

---

[1]) Fiedlernél e. h. 336.

Hogy azonban még nyilvánosabb jelét adja bizodalmának a közbenjáró hatalmakban, s mindent megtegyen, mit ezek tőle kivánnak, néhány nap mulva mégis elhatározta magát írnia Lamberg herczeg leuchtenbergi tartománygrófhoz a császár egyik miniszteréhez. ‚Benne, mond e levélben, biztosítást lát a békére; s mindjárt kineveztetése után írt volna hozzá, de meg akarta mégis várni az átalános békéről folyt értekezletek kimenetét, hogy világosabban kitüntesse őszinteségét, miszerint attól függetlenül kiván megbékélni. Ha ő a nagy-szombati békealku idején volt volna a minisztertanács elnöke, teljesen hiszi, az nem maradt volna eredmény nélkül, mindent várhatván az ő őszinteségétől s a császár igazságától. Kijelenti tehát, ha a császár békét akar adni a nemzetnek, ő el van tökélve annak létrejöttét minden méltányos módon megkönnyíteni. Kivánná, hogy a herczeg eziránt egyenes levelezésbe lépjen vele.‘ E levél mását megküldé Hamel-Bruinynx Bécsben székelő hollandi követnek is, tudatván vele, hogy ha az eredményre vezet, útlevelet kiván küldetni egy, Bécsbe indítandó biztosa számára, mert jelenleg gyorsabb menetet kívánna adni az egyezkedésnek, s közvetlenebbül folyni be annak sükerítésére, csak úgy ne bánjanak vele, mint Wratislaw, ki a nejéhez írt leveleit is elfogta ²)

De Bécsben, hol már fegyvererővel is könnyen elnyomhatni vélték a megfáradt felkelést, egészen különbözők vol-

---

¹) Fiedlernél e. h. II, 62.

²) U. o 66.

1709.

A pozsonyi országgyülés folytatása.

tak a vélemények. Ott már hallani sem akartak többé a közbenjárásról, s hogy azt szükségtelenné tegyék, József ápril 9-kén meghagyta a nádornak, hívja megint össze május 15-kére a mult évben elnapolt országgyülést. A rendekhez itt a mult évben felterjesztett sérelmi feliratra válasz küldetvén, az udvar a következő pontokban teljesíté a kifejezett kivánatokat: 1. I. Leopold fisarjadékának kimulta után a nemzet visszanyeri király-választási jogát. 2. Az ország addig is megtartja saját alkotmányos szerkezetét s igazgatását. 3. Ennélfogva a nemesi előjogok s kiváltságok teljes épségben maradnak; nemes személyt elfogni csak akkor lehet, ha elmarasztaltatik, vagy törvényes birái elébe idéztetvén megjelenni nem akar. 4. Adókat csak országgyülésen a rendek megegyeztével lehet kivetni; kivéve midőn az ország oly hirtelen támadtatnék meg, hogy országgyülés egybehívására nincs idő: ily esetekben egy rendi választmány is vethet ki hadisegélyt. 5. Bár elvül nem lehet is felállítani, hogy a megtérő lázadóknak minden javaik visszaadassanak, ártatlan családaik mindazáltal figyelembe fognak vétetni. 6. A financzügyek kellő rendtartása mulhatatlanúl szükségessé teszi, hogy a magyar kamara a bécsivel összefüggésben legyen. 7. A vallási ügyek tekintetében a pozsonyi és soproni országgyülések törvényei szigorúan végre fognak hajtatni, az azóta kifejlett kölcsönös sérelmek az országgyülés folytában intéztessenek el oly módon, hogy erőszakot lelkiösmeretében senki ne szenvedjen. A felkelést illetőleg József már juniusban, e leirat leküldésekor kárhoztatási itéletet kivánt kimondatni annak fejei, Rákóczy és Bercsényi ellen; a rendek kérelmére azonban azt még elhalasztotta: de midőn az ismét mutatkozó mirígy-halál ürügyéből, valóban pedig, mivel utóbb a császári hadak folytonos előhaladása következtében az udvar mindinkább erősbödni remélé a maga pártját, az országgyülés julius 14-kén ismét elnapoltatott, Rákóczy és Bercsényi felségsértőknek, honellenségeknek nyilváníttattak, párthíveiknek, kik egy hónap lefolyta alatt engedelmességre

1709.

térnek, s a hűségesküt leteszik, közönséges bűnbocsánat biztosíttatván [1]).

Hogy pedig e császári kegyelem az ország protestans lakosai által is annál könnyebben elfogadtassék, utóbb (decz. 12-kén) a vallást illetőleg is egy nyílt levelet hirdettetett ki, mely által a sopronyi és pozsonyi törvényczikkek értelmében elrendeli, hogy mindenek a felkelés előtti állapotba helyeztessenek vissza [2]).

X.

A kuruczok szerencséjének hanyatlása.

A császáriak ez évben, bár a háborút a mirígy-halál dulásai miatt csak későn kezdték meg, s a porosz udvar működései következtében visszahívott dán ezredek távozta után nem nagy erővel folytatták, mégis a Lubomirszkytől bérelt néhány lengyel ezreddel gyarapodva, mind szűkebb körre szorították a fölkelteket. Heister, miután három havi csatázás után a nyár folytában Eszterházy Antal és Balogh Ádám dandárait szétverte, Sümeget, Simontornyát és szeptember elején Veszprémet is feladásra kényszerítette, s itt Eckstein várkapitányt, hetedmagával kivégeztette volt, az egész dunántúli vidéket engedelmessségre szorította; mert a nemesség, mely az ellentállást annyi szerencsétlenség után lehetetlennek látá, sietett az amnistiát hasznára fordítani.

A fejedelem, ezt megakadályozni igyekezvén, hogy Heistert a Dunántúlról elvonja, Bercsényi által Gömör felől Zólyomba, — Csáky és Andrássy Pál által pedig Szepes felől Liptóba, Árvába egyszerre intéztetett betöréseket. Más részről ötezer emberrel, a mennyit t. i. a dühöngő mirígyhalál összegyűjteni engedett, a Dunántúl oly nagy kedvességű Bottyánt indítá meg azon országrész megsegítésére.

---

[1]) Pray: Hist. Reg. Hung. III. Katona e. k. 551. kövv. A rendek felirata jun. 11-ről. Egykorú másolatok.

[2]) Nyomtatott patens a m. kir. Cancellaria levéltárában.

1709. Bottyán elébb Soltnál majd Földvárnál kisérlé meg az átkelést, de sikeretlenűl; nemcsak mivel a Budáról lebocsátott ágyús naszádok zárák el a Dunát; hanem mivel a Simontornyát vívó Heister, Bottyán jöttének hírére maga is Földvárhoz szálla, s átkelését meggátolta [1]). Az ősz tábornok, meggyőződvén törekvése hiúságáról, s értesűlvén, hogy a budai őrség a Duna balpartján száguldozik, s a városokat, községeket behódolni kényszeríti, Pest felé indult, s a budai őrséget, Vácznál megverte. Innen, miután a Budára behódolni akaró Hatvanban az árulást meggátolta, még egy csapást mért Bácskában az általa annyira gyűlölt ráczokra. Ez volt utolsó hadi tette a derék kurucz vezérnek; mert szept. 27-kén tárna-őrsi táborában agyszélhűdés következtében megszünt élni [2]). Benne Rákóczynak kétségkivül egyik legbuzgóbb és véglehelletéig legtevékenyebb híve, erőteljes támasza dűlt ki.

Heister hadjáratát a Dunántúl bevégezvén október elején a Duna balpartjára vezette át hadait, hol időközben Pálfy János és Viard tábornokok Bercsényit Liptóból szintén kiszoríták, s mind előbbre nyomulának. Heister október 17-kén Barsból kelt nyilt levelében az amnistiát meghosszabbítá, s az Ipoly felé indulván, a felkeltek ottlévő hadait melyeket Bottyánnak a Dunához távozta óta Eszterházy Dániel vezényelt, szétűzte, Szécsényt, Gácsot megvette. Sickingen altábornagy ugyanazon időben egész n Rimaszombatig nyomult, s a fölkeltek egy hadát e város közelében verte meg. Nógrádmegye egészen, Gömör és Heves egy-egy része hűséget esküdött a király iránt; mert a császári hadak a hideg beálltával Nógrád megyében helyezkedtek el téli szállásokra [3]).

---

[1]) Thaly: Bottyán élete 454. kövv.

[2]) Thaly ujabb nyomozásai szerint. Századok 1867-ki évfoly. 167. l.

[3]) Wagner: Hist. Jos. 304. kövv. Hist. des révolut. de Hongrie VI. 3.

1705. A folytonos balszerencse s a császári hadak nyomása és rémítő kegyetlenkedései alatt megfélemlett ország rendei nagy részének a szövetségből lett kilépése s a király iránti engedelmességre visszatérte annyira elbódítá s elbátortalanítá az éjszakkeleti részek nemességét és a hadakat, hogy már lehetetlen volt ellentállásra csak gondolni is a nyílt mezőn. Nem vala többé mód gyalogságot össze szerkeszteni: a mi még létezett, annyira megolvadt, hogy a várak őrségei is alig teltek ki belőle. A lovasság állapota sem vala kevesbbé nyomorult: tisztek, katonák, mindnyájan csak a híreket vadászták, s az ellenség legkisebb mozdulata is elbódítá őket, bár annak ereje most korántsem volt akkora, mint Herbeville és Rabutin vezérlete alatt. Senki sem gondola többé ellentállásra, az lévén gondja mindenkinek, hogy megmentse, a mi kedves vala szívének [1]). A fejedelem, kinek az Eszterházy Antal és Balogh Ádám alatt november végén átvergődött dunántúli sereg maradványaival együtt alig volt már annyi mezei hada, hogy portyázásokat intézhessen az ellenség mozgalmainak kikémlelésére, egy részről a németek, másról a mirígy-halál által mind szűkebb körbe szorítva, udvari zászlóaljaival egy ideig a felső Tiszánál változtatá a még egészséges helységekben táborhelyét, hogy állapotát az ellenség előtt elrejthesse; mig végre a ragály által ezekből is kiszoríttatván, Munkácsra, Husztra vonult.

E kétségbeejtő állapotban Bercsényi még egyszer megkisérté föllelkesíteni a nemzetet, felizgatni büszkeségét .... „Fegyverkezésünk ideje alatt — így szóla novemberben szétküldött nyílt leveleiben — dícsőítő Istenünk szent áldásából hazánk hadainak szívek összekapcsoltatását még mindenkoron annyira tapasztaltuk, hogy midőn sok ízben az ellenség országunkban nagy erővel fordult is ellenünk, mint Rabutin, midőn Kassát 15—16 ezer emberből álló táborával megkör-

---

[1]) Hist. des revolut. VI. 2.

1709. nyékezte, . . . gyalázattal kelletett feltett szándékának véghezvitelétől elállania; mert midőn hadaink az ellenségnek valamely felé fordulását értették, édes hazánkhoz, nemzetökhöz való szeretetökből mindenfelől nagy számmal odasiettek az ellenség meggátolására. De szívem nagy keserűségével kell most tapasztalnom, értvén a hadak megoszlását, holott most egyszer adta Isten azon alkalmatosságot, kit régen kívánva kivántunk nemzetestől, midőn az ellenség a maga . . . felfuvalkodásában . . . igen kevés erővel országunk közepére indult, most lehet ideje őt megrontani, erejét megtörni.“ „Nyílt levelei által többször felszólítá már — mond tovább — a nemes megyéket, hogy a táborból eloszlott, szökevény vitézlő rendet a zászlók alá visszatereljék, de lelkének keserűségére, annyira meghülve látja a nemes vármegyék rendeiben a szabadság szeretetét, hogy nem tapasztal egyebet hanyagságnál. A haza szabadságának szent ügyére kéri, inti tehát a rendeket, s parancsolja nekik, vegyék szívökre a haza sorsát, buzdúljon fel bennök a magyar vér a szövetség iránti hites kötelességök teljesítésére, miszerint necsak az eloszlott vitézlő rendet visszakényszerítsék ezredeikhez, hanem maguk is mennél előbb mindnyájan fegyvert fogva gyűljenek enyiczkei táborába“ [1]). De e felszólalásának sem lett több sikere, mint az előbbieknek.

Az ügyek ezen helyzetében, mihez még nagy pénzhiány is járula, — mert a Belgiumban újabb vereségeket szenvedett francziától minden igéretei daczára sem kaphatta még meg 650 ezer frankra menő hátralékait [2]), — Rákóczynak nem volt mit tennie, mint lehetőleg sürgetni a szövetséges hatalmakat közbenjárásuk fölvétele végett. E szorongattatásaiban írta volt még juliusban említett levelét is Lamberg herczeg s miniszterhez és Hamel hollandi követhez. Lamberg maga nem válaszolt, hanem Hamel által íratá meg szeptember

---

[1]) Zemplénmegye levéltárából Fasc. 157. sz. 197.

[2]) Vetésy lev. Fiedlernél I, 141.

11-én, miképen ő nem léphet Rákóczyval alkudozásba, az illendőség s bevett szokás úgy kivánván, hogy a császár az egész minisztertanács által tárgyaltassa az efféle ügyeket. Elég későn határozta el magát valahára Rákóczy a békealkura, holott ő felsége azt annyiféle módon kereste. Követet egyelőre nem indíthat fel Bécsbe, hanem küldje föl feltételeit, miket a tanács nem késendik tárgyalás alá venni [1]. 1709.

E válasz felette kevés reményt nyújtott ugyan a fejedelemnek az udvar egyezkedési szándokairól, de súlyos körülményei közt nem volt helye a büszkeségnek; ő tehát nov. 2-kán némi mentségek mellett, hogy Tolvay Gábor mult évi kisérlete sükeretlenségének nem ő az oka, s hogy a leuchtenbergi herczeggel kivánt levelezést nem úgy értette, mintha a császár vagy a minisztertanács háta megett akart volna alkudozni, a következő föltételeket küldé át Hamelnek: 1. Leopold hitlevele hajtassék végre, s József is arra mondjon esküt. 2. A vallásügy a szécsényi végzés szerint intéztessék el. 3. A fölkelteknek teljes amnestia, a szövetség fejének biztosság adassék; — mialatt az Erdélyért Magyarországból kimetszendő hasonértékű birtokot s az általános békébe való felvételt értette. 4. Biztosíttassék a nemzet, hogy az örökös királyság nem fog korlátlan uralommá elfajulni. 5. A fegyverjog örökre törűltessék el, s javai mindenkinek adassanak vissza. Végül 6. mind ez egy közönséges országgyülésen hajtassék végre a muszka czár közbenjárása mellett [2].

A czár, miként említők, már rég meghagyta volt bécsi követének, hogy közbenjárását ajánlja fel a császárnál Magyarország megbékéltetésére; de a bécsi udvar, a fölkeltek ügyeinek véghanyatlását látván, a nélkül hogy a közbenjárást elfogadta volna, megbízá a muszka követet, találkoznék Rákóczyval személyesen s adná elő neki az udvar akaratát. A fejedelem őt Nagymihályban fogadta, a föltételeket azon-

---

[1] Fiedlernél: II, 68.

[2] U. o. II, 73.

1709. ban, melyeket az magával hozott, oly súlyosaknak találá, hogy azok felett nem lehetett helye az alkunak [1]. A czárnak mindazáltal most mindenkép keresé kedvét a fejedelem, mert ő, a svéd királyon Pultavánál még az elmult juliusban nyert fényes győzedelme után, rajta jelenleg legtöbbet segíthetett. S ennélfogva még a porosz királynál s az angol és hollandi hatalmaknál is tétetett lépéseket, hatnának oda, hogy a czár közbenjárása Bécsben elfogadtassék. Különben, ha a keresztényektől nem támogattatik, a háborút folytatni nem birván, kénytelen lesz a törökhöz folyamodni [2].

De azonkivül, hogy még nem mondott le a reményről, Péter czár közbenjárása által juthatni a békéhez, most még két más ok is ösztönzé a fejedelmet, megőrizni magának a czár jó indulatát. Midőn a császári had nagyobb része Nógrádmegyében, mint említők, téli szállásokra osztatott, Löffelholtz tábornok egy dandárral a Szepességbe nyomult, hol Lubomirszky herczeg, a XIII szepesi város hűbérese is mintegy ezer emberrel csatlakozván hozzá, elébb Késmárkot, aztán hosszú zárlat és két heti ostrom után, Andrásy István tábornok s várkapitány átpártolása következtében, Lőcsét is megvette [3]. Nagyon érdekében feküdt tehát a fejedelemnek Lubomirszkyt elszakasztani a császári seregtől; s ezt csak a czár segedelmével nyerhette meg.

Egy más körülmény még nagyobb bajba bonyolíthatta volna a fejedelmet. A muszkától megvert s Benderbe vonult svéd királynak egy, lengyelekből, francziákból, tatárokból és svéd dragonyosokból álló két ezernyi dandára a sarkukban lévő muszkáktól üldöztetvén, Potoczky tábornok vezérlete alatt, magyar földre menekült Potoczkytól, ki vele személyes barátságban álla, s őt 1703-ban, midőn szám-

---

[1] Hist des révol. VI, 6.

[2] Klement utasíttatása Fiedlernél: II, 70.

[3] Hist. des révol. VI, 3. kövv. Wagner: Hist. Jos. 388. Fiedler: II, 75.

1709. üzöttségéből az országba jött, némi lengyel hadakkal is segélyezé, a fejedelem nem tagadhatta meg a vendégszeretetet. De ezenkivül a franczia király is, mihelyt a pultavai ütközetnek hirét vette, azt kivánta Vetésy által Rákóczytól, hogy a svéd királyt, ha, miként híre szárnyalt, vagy maga, vagy hadai Magyarországba jönnének, lehetőleg jól fogadja. Hiába adá elő Vetésy, hogy ezáltal a fejedelem a czárt haragítaná magára, Lajos király nem állott el kivánatától[1]); s bár Rákóczynak annyi oka volt is reá neheztelni, őt megsértenie nem lehetett, mert főleg az ő pártfogásától függött, hogy Magyarország is nyerjen némi biztosítást a közönséges béke megkötésekor, mely iránt Gertruidenburgban ismét folytak az értekezletek. A czár azonban fennen követelte a futamló had kiadatását, s az országba törni fenyegetődzék, ha kivánata nem teljesíttetik, s egy hadosztályt azonnal a Szepesség határaira vetett. Rákóczy csak azáltal lőn képes megengesztelni a czárt, hogy e hadat saját szolgálatába fogadta és hűségére esküdtette. A czár végre megnyugodott; sőt még abban is teljesítette a fejedelem kérelmét, hogy Lubomirszkyt hadainak elbocsátására kényszerítette. E had nagyobb része is Rákóczy zsoldjába állott [2]).

1710 — A romhányi ütközet. A fejedelem e bajokból kibontakozván, azonnal elhatározá magát új hadaival ismét támadást intézni a császáriak ellen, nem kételkedvén, hogy ha a szerencse kedvez, a bécsi udvar is hajlandóbb lesz egy méltányos békére. Mintegy két ezernyi gyalogságot tehát azonnal összeszedvén, s hadosztályának maradványaival Károlyit is magához vonván, karácson után útra kelt s Egeren, Gyöngyösön keresztűl Vadkertnek tartott, Sickingen tábornok dandárát szándékozván ott meglepni. De midőn január vége táján Romhányba, Vadkerttől egy órányira érkezett, portyázói hírül hozták, hogy az ellenség értesűlve van jöttéről és csatarendben

---

[1]) Fiedlernél: I, 147.

[2]) U o. I, 336. Hist. des révol. VI, 7. kövv.

1710. közelít feléje. Hadait tehát ő is azonnal harczra rendezte, mely aztán kevéssel utóbb meg is kezdetett. Az ütközet eleinte szerencsésen folyt Rákóczy részéről. „Míg a svédek és rendes lovasságom — úgymond emlékirataiban Rákóczy, — karddal kezökben keresztűl vágták az előttünk álló ellenséges lovas századokat: azalatt a lengyelek az ellenség jobb szárnyát törték át, s néhány társzekeret és Sickingen hintaját is kizsákmányolták . . . E pillanatban megnyertnek hittem a harczot; azonban a svédek, nem látván már semmi ellenséget magok előtt, vagy nem akartak, vagy nem tudtak az ellenség jobb szárnyára fordulni, a melytől őket egy magaslat választá el, helyükön maradtak tehát. Az ellenség oldalának két lovas százada pedig észrevevén ama nagy hézagot, mely gyalogságom hátramaradása által támadt: egy negyed kanyarulattal karabélyosaim oldalára rohant; és ennek következtében nem verhettük meg tökéletesen az ellenséget, a kit mindenhol magára hagytunk. Mi a patakon átmenvén, a hídon és a gázlókon megállánk; az ellenség pedig meg lévén rémülve és zavarodva, nem mert helyéből mozdulni. Hacsak kissé tapasztaltabb tisztjeim lettek volna: azon a helyen, a patakkal szemben szállottam volna táborba; de ez nem oly tiszteknek való feladat volt, mint az enyéim... Midőn az ellenséget megtámadtuk, Károlyi hadteste még nem kelt volt át a patakon; ő tehát látván, hogy az ellenség jobb szárnya és dereka megfutamlott, és hogy a németekkel lévő ráczok Vadkert felé menekűlnek, visszavonulási útjokat elvágván, vezéröket is elfogta.“ A győzedelmet csak azon körülmény fosztá meg teljességétől, hogy midőn a kurucz balszárny az ellenség megfutamlása után zsákmányláshoz fogott, egyik közel fekvő faluból egy Migli nevű részeges százados Viárd ezredéből, hallván a fegyverropogást, Romhány felé indula, egy csapat katonával, s oly nagy dob- és trombita-zajjal közelíté meg a kuruczokat, hogy ezek azt vélvén, a németeknek segítségök érkezett Vadkertről, megzavarodva keltek át a patakon s ott álltak csatarendbe. E közben Sickingen is

1710.

előjött a nádasból, melybe benyomatott, s némileg rendbe hozta megkuszált hadait. Rákóczy ekkor hátrálót veretett hadainak, mit aztán a német vezér is követett, ki tetemes veszteséget szenvedett. Részünkről Babocsay Ferencz dandárnok, három alezredes és mintegy 350 közkatona esett el [1]).

Rákóczy a lengyeleket pár magyar zászlóaljjal Eszterházy Antal vezérlete alatt néhány nap múlva Érsekújvár élelmi szereinek megújítására indította, hol a tisztek közt is mindinkább elmérgesedtek a viszályok. Eszterhàzy, hogy az ellenség figyelmét magáról más felé fordítsa, Balogh Ádámot egy hadosztálylyal Nagyszombat felé indítá. Míg ez aztán Sz.-Györgyig, Bazinig felhatolt, s e városokat megvette, maga a sereg másik részével az élelmi szerekkel megrakott tavarnoki várkastélyt, Bossányt és Tapolcsányt foglalá el. Az ekként nyert élelemmel aztán Újvár felé sietett. De a császáriak sejték hadjárata czélzatát, s nagyobb számmal útját állván, a nyert élelmi szereket nagy részben tőle megint visszavették. Ekkép Újvár körül a hadak nem eléggé jól végezhették feladatukat; s csak Károlyi ügyessége segítette meg utóbb, márcziusban, a már szükséget szenvedni kezdő fontos várat.

E hadjárat alatt Rákóczy és Károlyi egymást bővebben ismerni tanulván, szorosabban fűződtek egymáshoz, s a fejedelem nem győzi eléggé dicsérni tábornagyának tehetségét s a hadviselésben tett haladását. Mióta, úgymond a Tököly-féle tisztek, kik neki rosz irányt adtak volt, a csatákban meghalálozván, vagy különben oldala mellől eltüntek, s barátja, Bagosi Pál dandárnok, ki csak egy év előtt tért vissza a Rajna melletti császári táborból, hol magának sok hadi tapasztalatot szerze, a hadviselés jobb elveivel meg-

---

[1]) Beniczky naplója. Rákóczy-Tár I, 229. Rákóczy emlékiratai. Magy. fordítás. 266. kövv. Hist. des rév. VI, 9. kövv. Bel: Not. IV. 150. Bercsényi lev. Klementhez. Fiedlernél: II, 80. Kolinovich Katonánál XXXVII, 383. kövv.

1710. ismertető, ő igen nagy haladást tett a hadimesterségben: Oly szellemnek, minő Károlyiban létezett, nem kelle sok leczke; ő mindazon tulajdonokkal fel vala ruházva, melyek a jó tábornokban megkívántatnak. Ő helyes tapintattal s gyors belátással erélyt s nagy tevékenységet párosított, fáradhatatlan, magát a körűlmények közt könnyen tájékozó, az eszközökben találékony, szorgalmas, mindig vídám s megközelíthető, mindig nyájas, jól tudó megválasztani s használni a maga embereit, ellensége a puhaságnak és vendégeskedésnek. Ő a háború folytában több pénzt szereze, mint a többi tábornokok együtt valamennyien, de az erdélyiek s dunántúliak panaszkodtak is eleget zsarolásai ellen, s miként egy iratában maga mondja, „tolvaj nevét költék“. A fejedelem ezóta jobbára ő reá bízta a hadak vezérletét, melyek legtöbb bizodalmat s ragaszkodást is mutattak iránta. Bercsényinek, ki a mirígyhaláltól mód nélkűl félve, Zemplénben faluról falura kóborolt, most nem vala kedve viszálkodni az elsőség felett [1]).

XI.

A külhatalmak érdeklődése Magyarország iránt.

E közben a diplomatiai működések szünet nélkül folytak, mind Párisban, hogy Lajos királytól bővebb biztosítások nyeressenek a magyar ügy fölvétele iránt a közönséges békébe [2]), melyen ő most, balszerencséje által kimerítve lévén, buzgóbban dolgozott, — mind a szövetséges hatalmaknál, hogy a bécsi udvart valamikép rászorítsák, kezdené meg valahára az alkudozást ama hat békefeltétel fölött, melyeket a fejedelem, mint említők, még a mult őszön küldött fel Bécsbe, Hamel-Bruyninx hollandi követnek. E föltételek Klement által a szövetséges hatalmaknak is tudomására adatván, mind a porosz és angol udvarok, mind a hollandi kormány által, mint igen méltányosak s mérsékeltek, nagy tetszéssel fogadtattak. Wartenberg a porosz miniszterelnök és lord Raby a berlini angol követ különösen buzgóan látszának pártolni a magyar ügyet. De Bécsben már nemcsak a közbenjárásról, hanem egyáltalában a békealkuról sem akartak többé hallani. Hamel, midőn ama föltételeket Wratiszlaw miniszternek átnyujtotta, azon választ vette tőle, hogy a császár határozottan kijelentette légyen a maga akaratát, mely abból áll, hogy küldjön Rákóczy is követet az ismét megnyílandó pozsonyi országgyülésre, ez lévén egyedűl a törvényes mód egyezkedni vele s párthíveivel; miután a nagyszombati alku idején oly kevélyen vetették meg a külhatalmak közbenjárását, ő ezt többé nem hajlandó elfogadni [1]). 1710.

---

[1]) Hist. des révol. VI, 14. kövv.

[2]) Fiedlernél: I, 157, 162.

Hamel ennek következtében, egy felette visszataszító s mind a maga kormányának, mind a többi szövetséges hatalmaknak szándékaival ellenkező választ írt Rákóczynak nov. 2-kai levelére. Ha, úgymond, a fejedelem a nagyszombati közbenjárás sükeretlenségét, az ónodi gyülés elszakadási végzését, a bécsi udvarnak e miatti elkeseredését, a császári hadak előhaladását, számos magyaroknak a császár hűségére visszatértét, a pozsonyi gyűlés végzéseit, a felkelés fejei ellen kihirdetett kárhoztató itéletet, a czár közbenjárásának mellőzését, — ha mindezeket éretten megfontolja a fejedelem, nem fogja tőle kivánni, hogy a bécsi udvar vonakodása daczára is sürgesse még a közbenjárást, ha csak aziránt újabb parancsot nem vesz küldőitől [2]).

A bécsi udvar nem is mulaszta el semmit, hogy szövetségeseit a magyar ügy végképeni letételére birhassa. Tudván, hogy a magyar ügy mind Londonban s Hágában, mind Berlinben leginkább a protestans vallás érdekei miatt pártoltatik: hogy tanúságát adja, miképen e vallás érdekei külpártfogás nélkül is eléggé védetnek a kormány által, József december 12-kén kiadott rendeletében oly kedvező hangon

---

[1]) U. o. II, 82.
[2]) U. o. II, 77.

1710. intézkedett e vallásbeliek védelméről, minővel azok eddig sohasem dicsekedhettek még az udvar részéről. Határozottan roszalván azon kegyetlenségeket s erőszaktételeket, melyek ez év folytában hadai előnyomulásának következtében a protestans hitfelekezetiek ellenében nemcsak az élőkön, hanem még a holtakon is elkövettettek, biztosítja e vallásbelieket, hogy őket ezentúl minden erőszak s üldözés, templomaikat, iskoláikat pedig lefoglalás ellen sükeresen megvédendi, teljesen el lévén tökélve, vallásuk szabad gyakorlatát, az 1681-ki s 1687-ki országgyűlések törvényczikkelyei szerint, fentartani. Meghagyja ennélfogva a hatóságoknak, hogy mindazon protestans templomokat, iskolákat, paplakokat és alapítványokat, melyek az említett törvényczikkelyek ellenére elfoglaltattak, törvényes birtokosaiknak haladék nélkül visszaadják [1]).

Hamel válaszára azonban a fölkelés főnökei is azonnal előterjesztéseket tétetének mind Klement, mind a Hágában különösen a protestansok érdekeiben működő Körtvélyesi és Dobozy által a szövetséges hatalmaknál. Klementnek különösen meghagyatott, tudja meg a volt közbenjáróknál: az ő akaratjok szerint írta-e Hamel ama választ, mely annyira ellenkezik Anglia és Holland elébbi biztatásaival. Mert ha így áll a dolog, úgy nincs más módjok, magukon segíteni, mint, a keresztényektől elhagyatva, a törökhöz folyamodniok segítségért [2]). Klement azonban, ki eziránt haladék nélkül egy emlékiratot nyújta be Marlborough herczegnél s a hollandi kormánynál [3]), nem késett megnyugtatni a fejedelmet, hogy Hamel válaszát mind a herczeg, mind Heinsius hollandi nagy-pensionarius határozottan roszalja, s amaz ennek erős kifejezésben jelentette légyen ki, hogy Hamel eljárását nem tartja megférhetőnek a becsülettel, s őt egyenesen megvesztegetettnek hiszi a bécsi kormánytól [1]). A hollandi kormány meg is hagyta követének, hogy több jó indulattal működjék Bécsben a magyarok mellett. 1710.

---

[1]) Ribinyi: Memor. Aug. Confes. II, 522.

[2]) Fiedlernél: II, 93.

[3]) U. o. 95.

Az alkudozások azonban, melyeket a franczia udvar a közönséges béke iránt a szövetséges hatalmakkal kezdett volt, oly lassan, s a süker oly kevés reményével folytak [2]), hogy Rákóczy s Bercsényi az angolok s hollandiak ezen újabb biztatásaiban sem nyughattak meg; mert már attól kelle félniök, hogy míg onnan a pártolás sükerét valahára láthatnák is, addig itthon, hol már minden erőködés daczára sem lehetett a lehangolt kedélyeket föllelkesíteni, s némileg erősebb hadat gyűjteni, a császári hadaktól végkép elnyomatnak. Heister, mint mondók, Nógrádban, Vadkerttől Dévényig osztá fel hadait téli szállásokra, s alig lehetett kételkedni, hogy a tavasz nyiltával azonnal előrenyomúl, míg Pálfy Érsekújvárt tartja zárlat alatt; Löffelholtz tábornok Lőcséről, Steinvill Erdélyből fenyegette a fölkelteket, kiknek sorai folyton ritkulának. Úgy látszék, már a folyó 1710-dik éven át sem fogják magukat fentarthatni. A nemesek, kiknek birtokai az elfoglalt vidékeken léteztek, mind többen elfogadták az amnestiát [3]); s ezeknek mind szaporodó elszakadását követte a papságé is. XI Kelemen pápa, miután viszályait Józseffel kiegyenlítette, ennek kérelmére, még a múlt évi augusztusban meghagyta Keresztély Ágost esztergami érseknek, hogy a papságot, mely még Rákóczyhoz csatlakozik, térítse vissza a császár iránti hűségre. A prímás októberben hirdette ki a pápai breve-t, Telekessy egri

---

[1]) Fiedlernél: II, 100. 103

[2]) Vetésy levelei Fiedlernél: I, 154. 156. 162.

[3]) B. Andrássy István amnestiális levele jun. 21. A magy. Cacell. levélt. Ugyan-e hónap folytában értesíttettek a megyék, hogy azok számára, kik elpártolásukat ismételve is visszatértek a hűségre, külön bizottság alakíttatott. S egyúttal felszólíttatnak, tudassák e bizottsággal: ki s mily czímen foglalta el a megtérők javait? s jelenleg ki birja azokat? Cancell. levélt.

1710. püspököt Pozsonyba idézvén, s minden egyháziakat javadalmaik elvesztésével fenyegetvén, ha egy hónap letelte alatt ki nem esküdnek a lázadók közől. A nagyobb szám hódolt a parancsnak, kivált miután a primás Telekessyt márcz. 20-kán (1710) kelt rendeletében püspökségétől minden mentségei daczára is megfosztotta. A papság pedig a népet is maga után vonta [1]).

Rákóczy újabb működése a czárnál.

A fejedelem, e körülmények közt nem várhata tétlenül a franczia békealkudozások lassú, bizonytalan sükerére. Neki mulhatatlanúl gyors és tényleges segélyre volt szüksége, hogy a háborút addig kihúzhassa. Ezt a körülmények szerint csak a muszka czártól várhatván, ki iránta folyton jó indulatot színlel vala, egy újabb terven kezde működni, hogy őt a maga tényleges segélyezésére birhassa. Báró Urbich a czár bécsi követe, midőn a fejedelmet a mult őszön Nagy-Mihályban meglátogatá, egyebek közt kijelenté neki ura részéről, miszerint ő a pultavai győzelme után is kész kibékülni a svéd királylyal, ha a franczia király a közbenjárást elfogadja; óhajtja azt is, hogy Lajos király hozzá követet küldjön s vele szövetséget kössön; ez esetben a czár hajlandó minden erejével segíteni Rákóczyt, s a császárt ekképen békére kényszeríteni Francziaországgal, úgy azonban, hogy abba aztán ő, a czár is befoglaltassék. E terv sükerét a czár annál inkább kivánta, mivel nyomára jött, hogy a svéd király Benderben minden módon háborúra izgatja ellene a törököt [2]).

A terv sükerére mindenekelőtt az kivántaték, hogy a svéd király is hajóljon a békére; mert 1708-ban is ő vetette vissza a czár békeajánlatait. A fejedelem e végett Rádayt és Nedeczkyt küldé hozzá Benderbe; majd Desalleurs marquisnak is, ki Rákóczy mellől valahára a konstantinápolyi követségre tétetett át, megbizást adott, működnék a svédnél hasonló irányban. Az ügy jó kezdetet vőn: a svéd király kijelenté, hogy a francziа közbenjárást elfogadja, mihelyt a czár őt követe által biztosítja békülési szándokáról; ő azt sem ellenzi, hogy a czár, miként igényli, császári czímet vegyen fel s a közbékébe is befoglaltassék. Ennek folytában a fejedelem február végén, 1710-ben Le Maire franczia ezredest Párisba utasítá, előadni ama hasznot, mely a czár és a svéd megbéküléséből közös ügyökre háramlanék és sürgetni a királyt, fogadja el köztök a közbenjárást s küldjön egy követet a czárhoz, miként ez kivánja[1]. Majd Brenner Domokos, szepesi prépost, Rákóczynak előbb Rómában járt követe is Párisba küldetett rendkivüli követül az ügy szorgalmazása végett; Vetésynek pedig, kinek párisi működésével a fejedelem egyátalában nem volt megelégedve, egyszersmind meghagyatott, hogy azonnal térjen vissza, másfelé nyerendő megbízatást[2]. 1710

---

[1]) Katonánál: XXXVII, 556. kövv.

[2]) Hist. des révol. VI, 22.

A terv azonban hamar tudtára esett a bécsi udvarnak. Le Maire Lengyelországon keresztül vévén útját, Janus muszka tábornoknak, ki nemsokára osztrák szolgálatba lépett, hogy tőle útlevelet nyerhessen, kénytelen lőn megmutatni sürgönyeit; miket aztán az titkon lemásoltatván, Bécsbe küldött. A bécsi udvar, ki egy részről a svéd király barátságát is nagyon kereste, most a czárt is elidegeníteni kivánta a francziától s Rákóczytól. E végett számtalan költött, s oly szerkezetű leveleket hintett el Lengyelországban, mintha azok a franczia király és Rákóczy közt váltott, de elfogott sürgönyök másolatai lettek volna, s melyeknek az volt czélja, hogy a czárral elhitessék, miképen a franczia udvar és Rákóczy a töröknél oda működnének, hogy a svéd király érdekében háborút üzenjen a muszkának[3]. A franczia udvar tekintetében, mint alább látandjuk, csakugyan igaz volt a hiresztelés; de a czár Rákóczyra is gyanakodni kezde

---

[1] Fiedlernél: I, 340. 344.

[2] U. o. I, 340. II, 104.

[3] Hist. des révol. 22. kövv.

1710.

Még kellemetlenebb bajba keverte a fejedelmet a czárral való viszonyaiban Potoczky, ki adott szavát megszegvén, a magával hozott, s a fejedelem szolgálatában levő svéd-lengyel had egy részét Jász-Berény tájáról Mármaroson keresztűl Moldvába s onnan Benderbe szöktette [1]. Rákóczy e miatt a czár haragjától tartván, s egyszersmind ama hiresztelések hitelét is meggyöngíteni óhajtván, a munkácsi görög hitű püspököt s a szolgálatában állott Herbaix franczia tisztet azonnal a czárhoz küldé, őt meggyőzni, hogy ama híresztelések ellenségeitől származnak, kik tőle a czárt elfordítani ügyekeznek; sőt, hogy ő semmit inkább nem óhajt, mint hogy a francia közbenjárás terve, miben buzgóan működik, sikerűljön; a lengyel-svéd hadak megszökte pedig tudtán kivűl s akarata ellenére és magának is nagy boszúságára történt [2].

Hadi tervek

Eközben kivált abban törte fejét a fejedelem, miként húzhassa ki a háborút legalább diplomatiai működéseinek sükeréig, mit legjobb esetben is csak az év vége felé remélhetett. Elegendő hadai, melyekkel a császáriaknak, ha előrenyomúlásukat folytatnák, ellentállhatna, nem lévén, arra határozta magát, hogy egy részről Egert, Szolnokot, Kassát és Munkácsot lehetőleg megerősítse, más részről a császáriakat ezek megtámadásától elvonandó, a Dunántúlra hadjáratot intézzen. Nehogy Bercsényi és Eszterházy Antal, kiknek hadvezéri ügyességében minden bizodalmát elvesztette, őt e tervekben gátolják, amazt a külföldi levelezésekkel bízván meg, Kassán hagyta; emezt a védelmi munkálatok felügyelése végett Egerbe küldötte, s csak Károlyit avatta be terveibe, az ő tanácsaival élt. Mihelyt az erdélyi tanácsosokkal s nemesekkel kitartásuk megszilárdítása végett Huszton gyűlést tartott, juliusban udvari hadaival Apátiba ment, Károlyit is oda rendelvén Erdély széleiről a maga osztályá-

---

[1] Hist. des révol. 18. kövv. Fiedlernél: I, 344.

[2] Fiedlernél: I, 175.

1710. val. És miután ez a Tiszán és Zagyván nehány csolnakot és dereglyét szerzett s azokat szekerekre rakatván a Dunához szállíttatta, — mert a budai tábornok hasonló átcsapások meggátlása végett eme folyamon minden járművet lefoglaltatott, — a tábornokká nevezett báró Palocsay György, Balogh Ádám dandárnok, Sándor Ferencz, Pethő György és Borbély Gáspár ezredesek vezérlete alatt egy dandárt szerencsésen áttétetett a túlpartra.

E hadjáratnak azonban csak úgy lehetett volna eredménye, ha, mint a múlt években történt, a nép is fegyvert ragad s a hadhoz csatlakozik. De a megfélemlett s megfáradt nép már sehol sem mozdúlt. Palocsay a Bakonyban ütötte fel táborát, s onnan tőn némi portyázásokat; majd megbetegedvén, visszatért, Baloghra bízván a vezérletet. E rendkivül bátor s erélyes tiszt, miután Eszterházy Ferencz tábornokot Tétnél elfogta, utóbb egészen Sopronyig felhatolt, onnan Nádasdy Ferencz tábornok által Salamonfalvánál megszalasztatván, Kőszeg felé indult; de nem sokára onnan is visszatérni kényteleníttetett a Bakonyba. Három hónapig portyázott így e kis had a Dunántúl, míg végre Balogh, látván, hogy a nép rokonszenvének hiányában czéltalanúl küzd, visszatérésre határozta magát, Vörösmartnál szándékolván átkelni a Dunán. Itt azonban megfogyott hada, az utána eredt császáriaktól megveretett s maga Balogh elfogatván, Pálfy parancsából a fenálló Cartel ellenére lefejeztetett [1]).

Az időnyerést, mit e kis hadjárat nem eszközölhetett, megadta a fölkelteknek a császáriak lassúsága, mit részint a még egyre dúló mirígyhalál, részint a főhaditanács és Heister közt beállott véleménykülönbség okozott a teendők iránt. Az egész tavasz s a nyár nagy része ama viszályban telt el, előre haladjon-e a sereg Eger s Kassa felé, mint Heister kivánta, vagy Érsekújvár vívására húzódjék vissza,

---

[1]) Hist des révol. VI, 24. kövv. Wagner: Hist. Jos. 400. kövv.

1710. miként a haditanács akarta. Augusztusban végre csakugyan e már junius óta szorosan ostromzárolt várat kezdé vívni Heister, Pálfyra bízván annak intézését. A várbeliek Ordódy és Szluha rábeszéléseire aug. 13-án feladni igérkeztek a várat, ha két hét alatt segedelmök nem érkezik. Károlyi azonban, ki Vácz vidékén táborozék hadaival, erről értesűlvén, Nagyszegi dandárnokot küldé be a vár parancsnokául, ki aztán még egy hónapig tartá a helyet.

Diplomatiai működések. A fejedelem eközben kínos várakozással leste Szerencs táján, hol pár ezernyi udvari hadaival táborozék, a küludvaroknál lévő követei eljárásának sükerét, mert fegyveres ellentállásra már nem is gondolhatván, csak ezekben vethette minden reményét. A várt hírek végre még Érsekújvár eleste előtt megérkeztek; s átalában elég kedvezők valának. Klement egyebek közt tudósítá őt, miképen a szövetségesek kijelentették, hogy egyelőre, míg az alapok megvetéséről foly az értekezlet, a magyar ügyet nem vehetik ugyan fel a közönséges béke tárgyalásában; de mihelyt az előzményeken túlestek, a császárra akkor annyit, mint még most, nem kényteleníttetvén hallgatni, biztosítják a fejedelmet a maga s Magyarország ügyének felvételéről a végtárgyalásban. A szövetségesek helyeslik a czárnál tett lépéseit is s megegyeznek annak közbenjárásában; Hamel hollandi követnek pedig újabban is meghagyatott, sürgesse a szövetségesek közbenjárásának elfogadását is, mert ezek úgy kivánják, hogy a magyar béke megelőzze az átalánost. Egyébiránt tudósítja őt hogy a porosz király s annak főminisztere, gróf Wartenberg, folyton jó indulattal viseltetnek iránta, s javát őszintén kivánják s munkálják, mert gyűlölik az osztrákot. Hasonlókép Raby angol követ is buzgó védője a magyar ügynek [1]).

A fejedelem e tudósítást vévén aug. 30-kán a porosz királyhoz, az angol királynéhoz s a hollandi rendekhez írt

---

[1]) Fiedlernél: II, 109. köv.

1710.

leveleiben kegyeiket megköszönvén, őket pártfogásuk további folytatására is felkéri, balszerencséje után csak tőlök remélvén igazságszolgáltatást a pártolásukra annyi tekintetből méltó nemzet számára. A hollandiaknak különösen emlékezetökbe hozá saját történetöket, minélfogva hiszi, hogy senki jobban nem méltányolhatja Magyarország szenvedéseit mint ők, kik egykoron szintén hordták azon igát, mely Magyarországot még terheli. Csodálatosak, úgymond egyebek közt, a gondviselés útai: Holland, mely egykoron annyit szenvedett az osztrák háztól, annak most szövetségese. De ha már ezt érdekeik most úgy hozták is magukkal: fognák-e tűrni azt is, hogy az ő segítségökkel igáztassék meg Magyarország, s a babérok, melyeket Európa szabadságának védelmében nyertek, itt nálunk támaszai legyenek az osztrák kormánynak, hogy a hullák halmai felett ismét felüthesse korlátlan kényuralmát? Az ő elei, a Rákóczyak, egykoron pártolták Belgiumot; most viszonszolgálatokat kér tőlök, egyátalában nem hihetvén, hogy egy szabad köztársaság más nemzetek szabadsága ellen nyújthasson segédkezet [1]).

De még nagyobb vigasztalást meríthetett a fejedelem Vetésy László tudósításából. Ő sept. 20-dikán személyesen megérkezett Szerencsre a franczia király hitlevelével, ennek válaszát hozván meg a Le Maire által tett előadásokra. Lajos király — ez volt a válasz — haladék nélkül küld követet a czárhoz, hogy vele annak kivánata szerint egyezkedjék a svéd béke és a franczia szövetség felett [2]). E válasz teljesen kielégítheté s újabb reményre ébresztheté Rákóczyt a czár gyors és tényleges segedelme iránt; mert miután, mint mondók, a svéd is kijelentette békülési hajlamát, alaposan lehete várni, hogy e béke közte és a czár közt a franczia közbenjárás mellett gyorsan megköttetik; a czár pe-

---

[1]) Fiedlernél: II, 122. 126. 128. Az angol királynéhoz írt levél meg van Praynál is Ep. Proc. III. 525.

[2]) Hist. des révolut. VI, 29. kövv. és Vetésy levelei Fiedlernél: I, 168. 173.

1710. dig ettől függesztette fel segedelmét. Báró Urbich, a czár követe, juniusban Bécsbe utazván, a fejedelmet is meglátogatá Munkácson, s újra is kijelenté neki, miképen a czárt eddigelé csak a svéd háború gátolta a magyarok tényleges segélyezésében, s erre azonnal számot tarthatnak, mihelyt a svéddel megbékül. Utasítása szerint mindazáltal addig is sürgetni fogja Bécsben ura közbenjárásának elfogadását a magyarok mellett; ha a bécsi udvar ezt s urának császári czímét most sem fogadja el, ő azonnal odahagyja Bécset [1]).

Ennyi s ily határozott biztatásokat vévén mindenfelől, a fejedelem már csak idő kérdésének tartható a magyar ügy jobbra fordultát, vagy fegyver által, a czár segélye mellett, vagy békealku által a szövetséges hatalmak közbenjáró pártfogása mellett. Ennélfogva már ekkor eltökélte magát, hogy ha a császáriaktól időt másként nem nyerhetne, azt tőlök minden áron békealkuval is ügyekezni fog szerezni magának. Vetésy által már szept. 23-kán iratott Torcy franczia külügyminiszterhez, hogy miután hadait a mirígy-halál s a császáriak előnyei annyira összeolvasztották, hogy azon néhány hónapot is alig várhatja be, melyek a czárrali alkudozás befejezésére szükségesek: a szövetséges hatalmak által nagyon elfogadható föltételeket szándékozik Bécsben előterjeszteni, hogy az alku ürügye alatt időt nyerhessen, míg a muszka segélye megérkezhetik. Kéri azonban Torcyt, bár mit hallana is e tekintetben, gyanúval a miatt ne viseltessék iránta, mert becsület-szavát adja, hogy ilyféle alku által csak azt fogja czélozni, hogy időt nyerjen s az ellenséget visszatartsa, nem pedig, hogy megegyezzék a bécsi udvarral. Érdekeit sokkal jobban ismeri és szívén hordja, mintsem bármiben is ellenkezőt tegyen a királynak adott igéreteivel; most mindenek felett a czárral való egyesség létrehozásán működik, üdve főleg ettől függvén [2]).

---

[1]) Rákóczy lev. Klementhez Fiedlernél: II, 106

[2]) Fiedlernél: I, 174.

1710. Sietett aztán Vetésyt a czárhoz küldeni a jó hírrel, melyet az maga is oly türelmetlenül várt, hogy megértvén Vetésy visszatértét a franczia udvartól, a hozott válasz gyorsabb megtudása végett külön futárt küldött a fejedelemhez. A Vetésynek adott utasítás, melylyel aztán néhány nap mulva a czárhoz megindúlt, részben abból állott, hogy a czárt, ha netalán az ellenségei által Lengyelországban elhintett levelek, vagy a svéd hadak megszökte miatt még némi boszúság vagy gyanú maradt volna szívében, teljesen győzze meg a fejedelem őszinte indulatáról, és buzdítsa ennek pártolására. Ügyekezzék Vetésy őt arra birni, hogy már most nyilatkozzék a császár ellen. Ha pedig erre még nem volna rávehető, kérje őt legalább arra, ne hagyja el őt most, midőn már csak némi időre van szüksége, hogy a szövetséges hatalmak pártolása mellett czélt érjen a közönséges békébe leendő beigtatása által. Nehogy tehát a császáriak által elébb elnyomassék, kéreti őt, küldjön három vagy négyezer embert Munkácsba oly ürügy alatt, mintha a svédet akarná meggátolni Magyarországon való keresztülmenetében, mire az a bécsi udvartól ösztönöztetett is; ha az országból kiszoríttatnék, adjon neki és kiséretének biztosítást Lengyelországon keresztül Ukrajnába mehetni s ott egy darab földet, melyen a vele kivándorlókat megtelepíthesse, s mely a czár felsősége mellett az ő kormánya alatt maradjon. Munkács megtartása által ő csak a bemenetet akarja magának biztosítani jobb körülmények között az országba. Szeretné azonban, ha Mármarosba s Ecsedre is küldene némi hadat; s ezt azon esetben, ha közbenjárását a bécsi udvar most is visszautasítaná, némi joggal is tehetné az ő, mint szövetségese, személyének biztosítására, s bizvást kijelenthetné követe által Bécsben, hogy miután neki, Rákóczynak, igazságot szolgáltatni nem akarnak, ő maga, a czár, fogja őt fentartani Bereg, Mármaros, Ugocsa és Szatmár megyékben mindaddig, míg Erdély neki át nem engedtetik. Mihelyt ezen magát különben védőleg tartandó muszka had bejő, a fejedelem a czárhoz lészen me-

1710. nendő a maga hadaival. — Mencsikofot arra ügyekezzék rábirni Vetésy, hogy vegye meg tőle tokaji uradalmát 200 ezer talléron. Szafirof alkanczellártól azonban, kit osztrák szelleműnek tart, óvakodjék [1]).

Rákóczy, miként ezen utasításból látszik, azt hitte, őszinték a czárnak Urbich által nemrég megújított igéretei. A követ fel is ajánlá ugyan mégegyszer a czár közbenjárását Rákóczy mellett a bécsi udvarnál; de inkább szívén feküdvén ura császári czímének elismertetése, kijelenté egyszersmind, hogy azt csak mint jó szomszéd teszi a nélkül, hogy bármi kellemetlenséget is akarna szerezni a bécsi udvarnak. Rákóczynak pedig azt izente, hogy a czár közbenjárásának ajánlatára Bécsben azon választ vette a miniszterektől: miképen a békekötésről csak azon feltétel alatt lehet szó, „ha a fejedelem a maga és a confoederatio nevével grationalis levelet kérvén, mindazokra melyek a pozsonyi országgyülésen végeztetni . . . fognak, magát kötelezi és declarálja hit és fejedelmi szava alatt, hogy igen is mindazokat helyben fogja hagyni“ [2]).

Őszintébbek valának a czárnál az angol wigh és a hollandi kormányok, melyek a fejedelem aug. 30-kán kelt kérelmeire, újabban is sürgették követeik által Bécsben a közbenjárásuk melletti békealkut. De az erély ezekben is hiányzott: minthogy a bécsi udvar, seregeinek folytonos előhaladása következtében, alkudni egyátalában nem akart, mind az angol, mind a hollandi követségek, a magyarok sorsán szánakozva, úgy vélekedtek, hogy a fölkeltek előtt nincs más út nyitva, mint amnestiáért folyamodniok. Sietniök kell pedig, mert már ezt sem lesz könnyű megnyerniök, miután a bécsi udvarnál oly sokan áhítoznak a magyarok elkobzandó javaira, hogy szinte őrülnek, látván a magyarok vezéreinek vonakodását a császár kegyelméhez folyamodniok; csodálják, hogy a magyarok mégis késnek ezen egyedüli mentő eszközt megragadni [1]). 1710.

---

[1]) Fiedlernél: I, 175. kövv.

[2]) Pulay János emlékirata a szatmári békességről. Szalay László Magy. Tört. Eml. V, 205. kövv.

Rákóczy ügyeinek végső hanyatlása.

És valóban, mind gyorsabb léptekkel sietett a felkeltek ügye a végkatastrofa felé. Érsekujvár, miután a császáriak viárkokat nyitottak s rohamra készülének, szept. 24-kén magát megadta [2]). Ugyanezen időben Szepesvár, Krasznahorka, majd Bártfa s Eperjes is a császáriak kezére került. Pálfy, Újvár megvétele után a visszahívott Heister helyébe fővezérré neveztetvén, Eger felé indítá hadait. Cusani pedig az erdélyi hadak egy részével Szolnok felé tartott. Érsekújvár elestének s a császáriak előnyomulásának hírére, a fejedelem udvari hadain kívül majdnem az egész sereg feloszlott; a katonák hazafutottak, hogy családjaikat, mennyire lehet, tovaszállitás által biztosítsák. Mindenki, a ki az amnestiában nem bízék, vagy azt megvetette, azon sarok felé húzódik vala, melyet a Tisza s a Beszkéd hegyek láncza képez. Méginkább nőtt e bujdosók száma, midőn Cusani az erdélyi hadakkal Szolnokig előnyomúlt, azt október 16-kán körültáborolta s harmadnapon, Csajághy kapitány feladása következtében, császári hadakkal rakta meg. A fejedelem, ki udvari hadait a Hegyalja vidékén Eszterházy Antalra bízván, október végén Patakról Ungvárba ment, hogy onnan Bercsényit Dolgorukyhoz a czár felhatalmazottjához, küldje Lengyelországba, egész seregével találkozék az elnyomorodott bujdosóknak. „A szánakozás érzelme — úgymond — soha életemben nem hatott lelkemre élénkebben, mint ezen másfél napi útam alatt... A földet már hó borítá. Az alvidékről kibujdosott asszonyok, nemesek, haditisztek szekereinek hosszú soraival találkozám, kik sírva nyujták felém kezeiket,

---

[1]) Kivonat Palmer bécsi angol követségi titkár leveleiből Raby berlini angol követhez Fiedlernél: II, 123. kövv.

[2]) Hist. des révol. VI, 29. Wagner: Hist. Jos. 396. Bél: e. h. IV, 377.

1710. és zokogva biztosítának a magok s férjeik hűségéről, ragaszkodásáról, csak fedelet s élelmet kérvén a maguk számára; a hidegtől didergő gyermekeik sírással tölték el a szekereket, melyek a félig fagyott sárban alig mozdulhatának. Mélyen meghatott szomorú állapotuk; s tettem érettök mit lehetett“ [1]).

Alighogy Ungvárra s onnan Munkácsra érkezett, újabb szerencsétlenség hírét vette a fejedelem. Eszterházy Antal, bár azon szigorú utasítással vette át a had vezérletét, hogy csatába ne ereszkedjék, se meglepetni ne hagyja magát, hanem szükség esetén vonúljon Munkács felé, mégis meglepetni engedte magát Liszkánál Viard tábornok által. Szétvert hadából alig maradt több együtt, mint Charrière 800 lengyelből és német szökevényből álló ezrede, mely jó rendben vonúlt vissza. Eközben a Szepességből is lenyomúltak a császári hadak, s Eperjes megadása s a pusztán talált Jászó és Torna megszállása után Kassát zárolták el. Végre deczember elején pár héti bombázás után az egri őrség is rákényszerítette Prényi dandárnokot, hogy a várat feladja. Huszezer köböl búza, ugyanannyi zsák liszt és sok hadi készlet jutott itt a császáriak kezébe [2]). Ugyanekkor capitulált az Arad ellen sok jó szolgálatot tett sarkadi sáncz és végre valamivel utóbb a Gömörben magára maradt Murány sziklavára is.

Az ügyek ezen állapotában a fejedelem idején látta gondoskodni, hogy azon esetre, mely mind gyorsabban látszék közeledni, ha az országból kiszoríttatnék, a külföldön mind maga, mind a vele kivándorlani szándékozók fölvétessenek. E végett már okt. 23-kán utasítá Klementet, szerezzen nekik biztosságot a porosz udvarnál, avval kecsegtetvén magát, hogy a bécsi udvar kíméletesebben fog bánni az országgal, ha a fölkelés fejei Poroszországban nyilván pártolást

---

[1]) Hist. des révol. VI, 30. kövv.

[2]) Hist. des révolut. VI, 32. 37. Wagner: Hist. Jos. 399. Fiedler: II, 124.

1710. találnak. Megbízta őt avval is, adná elő a szövetséges hatalmaknak hogy, miután tanácsaik szerint a török segélyről lemondott, az ő kezeikbe tette sorsát. Ügyekezzék különösen arra, hogy az angol kormány, azon pártfogási igéretét, melyet Körtvélyesynek az általa benyújtott békepontokra tett, hiteles iratban adassa ki, világosan beigtatván, hogy e pártfogását akkor is folytatandja, ha ő kimenni kényteleníttetnék az országból [1]).

November 16-kán Forgách Simont is kibocsáttatá munkácsi börtönéből, megengedvén neki, hogy Lengyelországba menekűlhessen. Hasonló engedelmet adott Eszterházy Antalnak is, úgy hogy a nevesebb férfiak közől még csak az egy Károlyi Sándor maradt meg segédéül. 1711. Az 1711-diki év elején maga Rákóczy is kirándúlt néhány napra Lengyelországba, hogy ott Dolgoruky herczeggel találkozzék. Bercsényi ugyanis e herczeggel már előbb szólván, oly vérmes reményekkel kecsegtette leveleiben Rákóczyt, hogy nemsokára egy muszka had élén jövend vissza; ez tehát tudni akarta a valót, mielőtt Pálfyval, ki, miként mindjárt elmondjuk, Károlyinak békeajánlatot tett, komolyabban kezdene alkudozni. De csakhamar kiábrándult a fejedelem. Dolgoruky közlé vele, hogy ura buzgón óhajtja ugyan a békét a svéddel s a szövetséget a francziával; de legújabban oly hírek kezdének szárnyalni, hogy Desalleurs, az új franczia követ a Portánál, maga izgatta volna a szultánt háborúra a czár ellen a svéd király érdekében, s a törökök már is készülnek a háborúra; mi ha való, természetesnek látandja Rákóczy, hogy az egész terv füstbe megy, s a czár nem ellenséget, hanem barátot keresend a császárban [2]). Ugyanezt írá Desalleurs, s a franczia udvar ármányairól Vetésy is november 7-ről Willanovból, hol, az osztrák szellemű Janus tábornoktól útlevelet mind nem nyerhetvén, vesztegleni kényteleníttetett [3]). Egy

---

[1]) Fiedlernél: II, 131.

[2]) Hist. des révol. VI, 34. kövv.

[3]) Fiedlernél: I, 184. 187.

1711. ábránddal, egy hőn ápolt terv sikerének reményével szegényebben tért tehát vissza az 1711-ki január végén Lengyelországból a fejedelem.

XII.

A békealku kezdete.

Mire Rákóczy Lengyelországból visszatért, jelentékeny fordulat állott be az ügyekben. Pálfy tábornagy, mióta a hadak fővezérletét Heistertől átvette, nem kegyetlenséggel, minőt ez az elfogott magyar tiszteken s protestansokon elkövetett, hanem az egyes jelentékenyebb fölkeltekhez intézett rábeszélései által ügyekezett gyöngíteni a felkelés ügyét. Így szakadt el Rákóczytól Barkóczy, Pethő s többen mások. E módot Pálfy megkísérté Károlyi Sándornál is, ki jelenleg főtámasza volt a felkelésnek. Még november 17-kén Pestről kelt levelében szeme eleibe állítván minden reménynek, melyet némelyek tán még szerencséjök lehanyatlása után is ápolnak, hiúságát, nem kételkedik, úgymond, hogy mint igaz hazafi, síránkozik szívének rejtekében hazája, nemzete szerencsétlenségén. Tudtára adja, hogy teljhatalmú tábornagygyá neveztetett ki ő felségétől, miként hiszi, neki is vígasztalására. Kijelenti, hogy jó indulatát, melylyel iránta régóta viseltetett, őszintén megújítani akarja. Kéri azonban őt, tekintse hitvesét, gyermekeit, nemzetségi fényét, mentse meg ezeket, mentse meg javait s méltóságát, felkent királyához visszahajólván. Küldje hozzá biztos emberét, kivel végezhessen. Keresztény hitére, lovagi szavára mondja, ha maga is úgy igyekszik előmozdítani javát, miként ő, nyugott szívvel lehet: nem fogják átkozni gyermekei. Érsekújvár, Szolnok s nemsokára Eger eleste bizonyítja, hogy nem hiú szót mond, állítván, hogy a tiszántúli vidéket megigázni is volna ereje; de az a haza romlását vonná maga után. Ha tehát igaz hazafinak vallja magát, fogadja atyai intését; eszközölje a haza s a maga saját javát [1]).

---

[1]) Katonánál: XXXVII, 617. Pulay: Tört. Eml. V, 198. kövv.

Károlyi e levelet a fejedelemmel közölvén, ennek megegyeztével deczemb. 9-kén Kis-Várdáról oly értelemben válaszolt, miképen a nemzet szerencséjének tartja, hogy a fővezérlet valahára s különösen a jelen körülmények közt egy, hazáját, nemzetét szerető, igaz magyar úrra bizatott, s kivánja, hogy fáradságos munkálkodása útat nyisson a nemzet állandó békéjére. Ő nem kételkedik sem a császár kegyelmes indulatában, sem Pálfy hazafias szándékaiban; mivel azonban a szövetséghez eskü köti, melyet megszegni nem akar, s becsületvesztés nélkül nem is akarhat, bár szomorúan szemléli nemzetének gyászos nyomorúságát: egyelőre mást nem válaszolhat, minthogy a személye iránt nyilvánított kegyességét köszöni, s biztosítja őt, hogy a béke kieszközlésében tehetsége szerint munkás leend. Valamint meg van győződve, hogy Pálfy, bölcsesége szerint minden útat módot felkeres a kívánt béke megköthetésére; úgy az Istenre, s hazája szeretetére kéri, kényszeríti őt, hitesse el Pálfy is magával az ő igaz és tökéletes hajlandóságát [1]). 1711.

E levéllel Károlyi, Komáromy György bihari alispánt s debreczeni bírót küldé Pálfyhoz, szóbeli utasítást is adván számára. Ezen utasítás szerint Komáromynak kötelességévé tétetott ugyan bővebben is előadni s meggyőzni Pálfyt, hogy mind Károlyi, mind maga a fejedelem őszintén hajlandók a békére, s Pálfytól várják, hogy „gyors munkája által ezen békességnek elővitetésére reménységet fog nyújtani“. Tapasztalni fogja ő excellentiája, hogy mind az ő méltóságának megtartása, mind nemzetünk kívánt békességének kimunkálkodására, minden tehetségével fog igyekezni [2]).

Időközben a felkeltek közt egy névtelen által szerkesztett irat kezd vala keringeni, melyben figyelmeztetnek, mily váratlanul szokott az isten segedelmére lenni az eltapodott nemzetnek; s mily hűtlen volt eddigelé a német minden igé-

---

[1]) Pulay. em. helyen 201.

[2]) U. o. 205.

1711. reteinek és szerződéseinek megtartásában: ovakodnának tehát könnyelműen békét kötni. Való dolog ugyan, hogy most annak megkötésére egy nagy méltóságú s igaz magyar, hitét megtartó úr nyert felhatalmazást; de ki áll jót, hogy őt magát is meg nem csalják, a különben jó indulatú császár miniszterei, miként felbontá Karaffa a Caprarától adott hitlevelet, s miként felbontá Kolonics cardinal a Karaffa által Munkácscsal kötött capitulatiót? „Ne kivánja hát senki, valaki magát magyarnak, avagy csak emberséges embernek kívánja itéltetni, hogy ezen mostani hadakozás (ha csak solennis békesség által nem lehet) fegyverrel avagy a hadakozók elméjek csábításával végződjék; sőt bizonyára kívánatos volna . . . inkább arra fordítani elméjét, hogy vagy az universalis békesség, vagy a mostani császár haláláig halasztatnék ezen hadakozás; . . . lehetetlennek látván, hogy ezen ügynek boldogulása vagy annak idejében idegen pártfogók által, vagy csak a mostani, egészségben megromlott és fiúi magzat reménységén kivül uralkodó császár, rövid idő alatt történhető halálával be ne következzék.“

Károlyi attól tartott, nehogy ezen irat, mely Pálfynak is tudomására jutott, ennek békés szándokait megváltoztassa. Ez azonban nem történt; hanem Pálfy azt izené vissza Komáromy által, hogy Károlyi közölje a dolgot a fejedelemmel is, de mondja meg neki, hogy az erdélyi fejedelemségről szót se tegyen, sem pedig dietát a békealkura ne kivánjon; sőt javasolja Rákóczynak, írna egy alázatos levelet a császárnak, bizonyosnak tarthatván, hogy az amnestia s javaik visszaadása nem fog elmaradni; a külhatalmakban pedig ne bízzék.

A fejedelem még Lengyelországba rándulása előtt, Kálló táján, Baksa nevű kuriában hallgatta meg a visszatért Komáromyt, hol Károlyi is jelen volt. Károlyi innen deczemb. 23-kán sietve küldött egy levelkét Pálfyhoz, melyben őt csak arra kéri, hogy mivel most kiváltképen nehéz és veszedelmes ezen dolog, s e miatt határozott választ nem adhat, lenne egy kis várakozással, igérvén, hogy ő sem fogja válaszát sokára halasztani. Harmad napon, decz. 26-kán csakugyan vissza is küldé Komáromyt Pálfyhoz, izenvén neki, hogy Rákóczy herczeg is teljes hajlandóságot nyilvánított a békére; mind a ketten bíznak Pálfyban, hogy annak kieszközlésében ő is serénykedni fog. A herczeg azonban most nem látja indokoltnak, hogy Pálfy javaslata szerint alázatos levelet írjon az udvarhoz, mert ő sem a mostani császárhoz, sem boldogult atyjához hittel köteles nem volt, hanem csak a haza törvényeihez, s ezek sérelmei miatt nyúlt honfitársaival fegyverhez. Kérik Pálfyt igyekezzék arra, hogy a nemzet ezen ügye országgyülés által végeztessék el, különben nem lehetvén teljes bizodalmuk, hogy az ország jogai, szabadságai teljesen helyreállíttassanak és állandón fenntartassanak. 1711.

„Mind ezeket jól megfontolván, írja végül Károlyi, ő excellentiáját alázatosan kérem, bölcs tanácsával engem tovább is támogasson; igaz hazafiak lévén, vizsgáljuk meg azokat, a mik hazánk törvényeinek megtartására és hazánk boldogulására czéloznak; félretévén minden privátumot, a herczegnek is semmi kedvesebben nem eshetik, mint egész tehetséggel azon igyekezni, hogy a békesség örökösen össze lévén kötve a szabadsággal, országunk boldoggá és szabaddá tétessék [1]).

Komáromy 1711-ki jan. elején Nádudvarban szemközt találkozott Pálfyval, ki hadait Szolnoknál a Tiszán átköltöztetvén, Kálló felé indúlt. Pálfy, látván, hogy mióta Bercsényi Lengyelországba távozott, a fejedelem után Károlyi tehet legtöbbet a béke helyreállítására, mindenek felett azon működék, hogy őt vonja el a felkeléstől. Megmutatta Komáromynak a császár deczemb. 22-kén kelt kegyelemlevelét, melyben Károlyinak, ha megtér, teljes bűnbocsánat adatik, s e levélnek másolatát is vétette Károlyi számára. Ezenfelül szóval is izente neki Komáromy által: „ne vesse meg e

---

[1]) Pulay e. h. 220.

1711. kegyelem-levelet, hanem vigyázzon magára, meg lesz mind a főispáni tiszt méltósága, mind becsületi, mind egész jószági megadatnak; vagyon még ideje, hogy szolgálhasson és szolgálhat is; de ha fegyverhez fogni kényteleníttetik, már az ő felsége hadai Erdélyből Várad tájára érkezvén, talán akkor késő leszen ... Bocsássa szivéhez a jó intést, és a maga életének, kedves feleségének, gyermekeinek szerezzen bátorságos maradást; ... a halogatásnak semmi haszna nincsen“. Szavát adta, hogy bár hova is teljes bátorságban jöhet hozzá és szólhat vele.

A békét illetőleg a következőket foglalja magában Pálfy válasza. „A gyülést ezen téli s mirígyes időben megtartani nem lehet; azért tehát ne is gondolkodjék, mert a hadi munkálatoknak meg kell lenni. A mit a fejedelem a herczegprimáshoz intézett levelében, melyet Pálfy által kért vala elküldetni, kijelenteni akar, minthogy a cardinál Szászországba utazott, tegye azt inkább neki, Pálfynak; az udvar is úgy kivánja, hogy általa intéztessék a békeügy. Ha a fejedelem az udvarhoz írni akarna, ő azt örömest megküldi az udvarnak. Óhajtaná, találkozhassék személyesen a fejedelemmel, de ha maga jőni nem akarna, küldjön hozzá valakit kivánságaival; ő többet fog tehetni, mint a cardinál. Javasolja újolag is: alázza meg magát, írjon alázatosan egy levelet, kérjen kegyelmet mind személye, mind jószágai végett, és hogy a fels. császár az országot ilyen pusztúlt állapotában kegyelmesen vígasztalja meg, régi szabadságiban s törvényeiben tartsa meg. Meglátja, hogy ő felsége gratiáját megnyeri. Ne gondoljon ő másokkal: folyamodjanak azok is, s ők is nyernek kegyelmet [1]).

Midőn Pálffy e válasza Károlyihoz érkezett, a fejedelem még Lengyelországban időzék, s tudta nélkül Károlyi semmit sem akarván kezdeni, de a fejedelem távollétét sem akarván neki felfedezni, más ürügy alatt kért tőle néhány

---

[1]) Pulay e. h. 233.

1711.

napi halasztást, egyszersmind kivánságát is kifejezte, személyesen találkozhatni Pálfyval. A tábornagy jan. 10-kén Szoboszlóról válaszolt: „Ime ezen levelemben irásban is felteszem, és hitemre, becsületemre s úri parolámra fogadom s assecurálom kegyelmedet, hogy csak jőjön hozzám 40—50 vagy 100 lóval is, és ha tetszik, csak harmad magával is, bizvást jöhet, bizonyos lévén benne, hogy sem magának, sem mellette lévő embereinek legkisebb bántása sem leszen; sőt csak izenje meg hollétét Kegyelmed, akár elébe küldök 40—50 lovas németet. Tudja, hogy nem szokott játszani szavával, bízzék tehát benne 2).

Károlyi jan. 12-kén Gyulajról újabban is kéré Pálffyt, várna január 25-ig Sz. Pál fordulása napjáig, keresztényi parolájára fogadván, hogy addig, s ha lehet elébb is elmegy hozzá. Remélé ugyanis, hogy Rákóczy addig bizonyosan visszajő Lengyelországból. Hogy evvel mennél elébb találkozhassék, Munkácsra sietett elébe. A fejedelmet azonban még nem találván ott, és biztosabb hírt sem hallván visszatérte idejéről, nyomban levelet íra hozzá, melyben őt az időközben történtekről tudósítván, sürgetve kérte őt a mennél elébbi visszajövetelre.

Néhány napi várakozás után, minthogy sem maga a fejedelem vissza nem tért, sem levele nem érkezett, a határnap pedig, melyre Pálffynak becsületszavára igérte volt a vele szemben létet, immár közelgett: Károlyi türelmét vesztvén, bár a távozó fejedelemtől a megindított békealku titokban tartására parancsot vett vala, nehogy a feleletteher egymagára háruljon, kényszerítve látá magát, közölni az ügyet báró Sennyey István cancellárral és Vay Ádámmal, a fejedelem udvari hadainak ezredesével, s meghitt tanácsosaival. Ezek a békét már magok is buzgón óhajtván, úgy vélekedének, hogy Károlyi, ha nem jön is válasz a fejedelemtől, annál bizvástabb elmehet Pálfyhoz, mivel a fejede-

---

1) Pulay e. h. 245.

1711. lem eleitől fogva ő általa kivánta s kezdte is meg tárgyaltatni a béke ügyét. Menjen tehát s beszéljen vele, különösen pedig eszközölje ki nála, hogy Pálfy a fejedelemmel is találkozzék személyesen[1]).

Károlyi tehát, ki Pálffy jó indulatát, s a császárnak személyére kieszközlött kegyelem-levelét eljátszani egyátalában nem akarta, sőt szíve rejtekében — mint a következőkből kitűnik — már el volt határozva, azon esetben is visszatérni a császár hűségére, ha a megindított békeügy nem vezetne is eredményre, azonnal útra kelt Pálfyhoz. A találkozás Hadház hajdúvárosban ment végbe. Károlyi itt „magát bőven kibeszélvén, és a fejedelem készséges hajlandóságát jelentvén, kérte ő excellentiáját, méltóztassék a fejedelemmel is szemben lenni“ s annak idejét és helyét meghatározni. Pálfy ebben, talán mivel Bécsben gyanúsításoktól tartott, csak hosszú vonakodás után egyezett meg, Vaját, Kis-Várdát vagy Oltsvát tűzvén ki a találkozás helyéül. Ezután Károlyit „sok szép intésekkel“ ösztönzé, esküdne azonnal hűséget a császárnak. Átadta neki aztán olvasás végett a Komáromy áital már másolatban is megküldött kegyelem-levelet. Károlyi ezt elolvasván és „nagy alázatossággal és engedelmességgel megcsókolván“, oly nyilatkozat mellett tette le az asztalra: miképen benne, mint egyes személyben sem nagy nyeresége, sem érzékenyebb kára egyik félnek sincs; „hanem ha a jól kezdett dolognak Isten segítségével jó folyamatja is lenne, és az egész nemzet lecsöndesíttetnék, — mire ő a fejedelemmel együtt hajlandó, mind ő felségének, mind a hazának nagyobb javára fogna szolgálni.“ Ő tehát hálásan elfogadja ugyan a kegyelem-levelet, csak arra kérvén Pálfyt, hogy olyasmire ne kényszeríttessék, mi által jelleme, hitele csorbulást szenvedne; a békéltetést azonban még jó lélekkel, őszintén fogja folytatni.

Más nap Pálffy átadván neki a fejedelemhez szóló leve-

---

[1]) Pulay e. h. 249.

1711. let s a szinte annak számára készített biztosító hitlevelet, Károlyinak bucsúképen kezet nyujta s a császár hűségére hajlása iránt hitét vette. „Akár jőjjön a fejedelem, akár nem, — mondá ezután Károlyi, de ő személye szerint visszatér s választ hoz, melyre viszont Pálfy öt napig igérkezett várakozni.“

Károlyi ezután nyomban visszaindult Munkácsra, nem is kételkedvén, hogy a fejedelmet már ott találja. De Rákóczy még mindig késett s levele sem érkezett, mely visszatértéről bizonyos hírt adna. Károlyi tehát, január 23-kán, két nappal az igért találkozás határidejének letelte előtt segédtisztjét egy levéllel küldé vissza Pálfyhoz, buzgón kérvén őt hosszabbítaná meg a fejedelem távolléte miatt még egy héttel a fegyverszünetet s a találkozásra kitűzött időt; maga pedig nagy sebességgel a fejedelem felkeresésére Lengyelországba utazott.

„Én bizony nem kevéssé megütköztem ezen, — válaszolá Pálfy jan. 25-kén Kállóról kelt levelében, — s méltán, mert immár egyszer reávettek Újvárnal is, a mely soha semmi hadi állapotban nem hallatott, holott nem csak szóval de irásban is juramentumukat feltették, s mégis megcsaltak, és így most se csodálja Kegyelmed, hogy egy kis apprehensió és difficultásom vagyon az iránt... Mindazonáltal akarván megmutatni s Kegyelmetek is lássák, hogy igaz magyar vagyok s nem kivánom-e nemzetemet s hazámat conserválni, egyedűl a csendességet országunkban siettetni és az ártatlan vér ontását is elkerűlni“, várni fog január 30-káig; de jőjön el addig a fejedelem is, hogy vele beszélgetvén, „azon nap vége is szakadjon a dolognak vagy egy felé vagy más felé,... mert én tovább, Isten engem úgy segéljen, nem halasztom“. Kivánta végűl, hogy mivel ő irásban is kiadta a herczeg személyét biztosító menlevelet, tőle is hasonló írott biztosítást vár jan. 30-káig.

Károlyi hosszú, veszedelmes utazás után Szkolyán Lengyelországban végre megtalálta a fejedelmet, ki, miután

1711. tőle a körülményeket megértette, „ha a fogyatkozás, — úgymond — csak az ő megaláztatásán áll, jól tudja ő azt, ki légyen Rákóczy, és kicsoda egy felséges császár; azért hadait (Pálfy) meg ne indítsa, sőt csak adjon engedelmet, édes hazájáért s nemzetéért kész Bécsbe is menni, s ő felsége előtt magát megalázván, lábaihoz borúlni; azért tehát csak indúljunk meg", úgymond. Január 29-én Munkácsra érkezvén, ott levő tanácsosaival hosszabban értekezett; s minthogy ezek mindenben megnyugodtak, Károlyit a menlevéllel Pálfyhoz előre küldötte, ki neki szóval is megvigye, hogy más nap Vaján leend, s mennyire kivánja, hogy vele, annyi hadakozás után, hazája javáról értekezzék[1]).

Útközben Kisvárdára tért a fejedelem, hova még lengyelországi útja előtt valamennyi hadait összegyüjteté. A fegyverszünet biztossága s a béke reménye itt 12 ezer embert hozott össze. A fejedelem szemle után kijelenté nekik, hogy hazájának szeretete, nyugalmának óhajtása végett Vajára megy személyesen értekezni Pálfyval, ki a császár részéről fentartatni igéri szabadságaiban a nemzetet. Ő igyekezni fog minden módon megalapítani a békét; de ha ez nem sikerül, nem lesz mit tenniök, mint meghalni a hazáért. Az értekezlet eredményének megértése végett a főtiszteket Oltsvára rendelte, hova Vajáról visszatérendő lészen[2]).

A találkozás Vaján még az napon minden feszesség nélkül folyt le. Étkezés után Pálfy egyedül maradván a fejelemnél, vele késő éjig értekezék. Biztosítván őt a császár jó indulatáról, ösztönzé őt, írná meg hozzá maga hódolatát, semmi kétsége nem lehetvén, hogy ennek következtében a császár mind Magyarországnak mind Erdélynek helyreállítja törvényes szabadságát s amnestiát adand azoknak is, kik még fegyverben vannak. A mi magát a fejedelmet illeti, Erdélyen kivül minden más kegyet bizton várhat a császártól.

---

[1]) Pulay e. h. 249. kövv.

[2]) Hist. des révol. VI, 36. Pálffy és Rákóczy levelei Praynál. Ep. Proc. III, 351. kövv. Wagner: Hist. Jos. 514.

1711. Kéri tehát őt, fontolja meg éretten a maga ügyeit; mert ha elmulasztaná, e háborúnak szerződés által vetni véget, mely a nemzet szabadságát s törvényeit épségben biztosíthatja, annak fegyver általi meghódoltatása kétségtelen lévén, a minisztertanács ebből könnyen ürügyet képezhetne, minden törvényeitől megfosztani a nemzetet, mint a csehekkel tett vala a prágai ütközet után. A fejedelem erre kijelenté, hogy ő nem vonakodik megírni a levelet oly modorban, mint a császárhoz illendőnek látja, bár jól tudja, hogy az válasz nélkül marad. A kötendő szerződésben ő nem kivánand egyebet, mint a mi a nemzet érdekében áll; de a föltételeket elébb nem közölheti, mintsem a tanácscsal s a szövetséges rendekkel értekezzék; ez tehát mindenesetre bevárandó volna. Biztosítja őt, hogy a rendeknek mindent őszintén előadand, s mint vezérök mindent elfogadand s megerősítend, a mit végezni fognak. Mi különösen az ő személyét illeti: ő mind ebben nem kiván résztvenni, mert tudja, hogy a császár miniszterei nem fogják e szerződés békés éldeletében hagyni a nemzetet, s ő egykor még oly szinben tűnhetnék fel, mint hazaáruló, ki a nemzet érdekeinek a magáéit elejébe tette.[1]).

Más nap Károlyival együtt Oltsvára menvén, az ott nagy számmal összegyűlt hadi tisztek s más pártfelek előtt egy megható beszédet mondott. Tudják mindnyájan, úgymond, hogy a fegyverkezés elejétől fogva, minden önhaszonkereset nélkül, mindenének s életének feláldozásával is csak a haza s nemzet boldogítására törekedett. Ezt tartja ő most is kötelességének. És bár a jelen körülmények közt, midőn a császári hadak mind szűkebb körre szorítják a felkelést, neki mint már elitéltnek, saját biztosságáról kellett volna gondoskodnia: ő mindazáltal velök együtt az országban maradt, sőt személyének veszélyeztetésével Vajára is elment. Mi több, bár neki és Károlyi Sándornak mind személyökre s mind jószágaikra kegyelmet nyújt a császár: mindazáltal ő minden

---

[1]) Hist. des révol. i. h. 39. kövv

1711. ügyekezettel azon van, hogy hasonló kegyelemben mindnyájan részesüljenek. Arra kéri tehát őket, ők se hagyják el őt, ne folyamodjanak egyenként kegyelemért, miként a császár kivánja, hanem annak elnyerésében legyenek vele együtt egyetértők.

Ne ütközzék meg pedig senki a dolgok ilyképeni elintézésén. Ő a hadakozást képes volna ugyan tovább is folytatni, mert az idegen segítségről biztosítva van; de ő az országot a hosszas fegyverkezéssel vég elgyöngülésbe sülyeszteni, a hazafiaknak még nagyobb bajt szerezni nem akar. Sokat szólhatna erről, de elhallgatja; s csak azzal végzi hogy, ha az országban maradásával mások kegyelemnyerését s boldogulását meggátolná: Ő kész mindenét elhagyni s csak egy pálczával kimenni az országból.

Hallja, úgymond végül, hogy Károlyi Sándort, mivel ezen alkudozások végett kétszer járt Pálfynál, sokan gyanúsítják kijelenti tehát mindnyájoknak, hogy amit Károlyi tett, az ő akaratja s parancsolatja szerint tette. „Erántam is minemű suspitióban vagyon kigyelmetek, nem tudom. Ên meghittelek mindenkor benneteket, gondolván, hogy most ti is meghisztek engemet. Valamit végezhetek, az károtokra nem fog válni; senkinek semmi kétsége az én őszinteségemben ne legyen. Ez úttal is kedvetekért ő felsége előtt mindenképen való megalázásra resolváltam magamat, csak nektek azzal is használni tudhassak. Ha azonban balitélettel vagytok felőlem, ime előttetek vagyok Uraim, cselekedjetek velem a mit akartok; lelketekre hagyom magamat“ [1]).

Mondják a fejedelem, e beszéd alatt sürű könyeket hullatott. A felesen együtt lévő hadi és más renden lévő tisztek a dolgok felett tanácskozván, arra kérték a fejedelmet, hogy a császárhoz irandó levelet Károlyi által küldje fel. E levél kiállitásához azonban nem lévén kéznél a szükséges kellékek, a fejedelem Munkácsra utazott s Károlyi által megiratá Pálfynak, hogy onnan egyenesen Károlyi által fogja a levelet Bécsbe küldeni, annak másolatát juttatván csak Pálfy kezéhez. Kéreté e miatt Pálfyt küldené hozzá gr. Montecuccoli tábornokot, hogy tuszúl mind addig nála maradjon míg Károlyi meg nem tér. 1711.

---

[1]) Pulay e. h. 259. kövv.

De Károlyi felküldetése nem tetszék Pálfynak, s azon ürügy alatt, hogy neki a magyarországi mirígyes állapotok miatt hat héti veszteglés után lehetne csak a császár elébe jutnia, e halasztás pedig az ügyet veszélyeztetné: azt kivánta, küldetnék a levél tüstént hozzá, s ő azt azonnal gyorsfutár által fogja Bécsbe küldeni; sőt a levélnek, igéret szerint, tüstént Oltsváról át nem küldése miatt némi gyanút is nyilvánított febr. 4-kén Károlyihoz írt levelében. A fejedelem e gyanú miatt annyira felindult, hogy a levél irását egészen abban akarta hagyni s csak Károlyi rábeszéléseinek lett végre is eredménye, hogy a levelet febr. 3-kán Munkácson megírta s Pálfyhoz elküldötte[1]). A levél ekként szól:

„Császári királyi Felség, legkegyelmesebb uram! Miként a nemzet hét éves hadakozása és egyessége szabadságaink sérelmét jelzé: úgy most, miután a megyék többsége visszatért felséged hűségére, magán boszú és megátalkodásról vádoltathatnám, ha elmulasztanám keresni a béke helyreállásának módját, mely mind a polgári vérontásnak véget vessen, mind a haza végpusztulásának elejét vegye. Tudom Felséges császár, lesznek sokan, kik e hódolatomat akként magyarázandják, hogy reám vetvén e hadakozás okait, az ellenem kihirdetett itéletet tovább is érvényben tarthassák. De engedje Felséged, alázattal kérem, ismételnem a védelmemre felhozható érveket. Emlékezni fog kegyelmesen felséged, miképen én udvarában több évig időzvén, semmi egyebet nem kerestem, mint felséged kegyelmét, míg titkos ellenségeim üldözése következtében börtönbe vettettem. Mi okból kényteleníttettem keresni szabadulásomat, a börtönben hagyott levelem . . . megfejtheti, melyben valamint ugyan-

---

[1]) Pulay e. h. 272. kövv.

1711. onnan írt, elébbi folyamodásaimban is semmi mást nem kértem, mint hogy a hazai törvények szerint szolgáltassék ki nekem az igazság. S még akkor is, mint fogoly, nem gondolkodtam elébb menekülésemről, mint midőn a hazai törvényekkel ellenkező megbizott biróság elejébe állíttattam; és midőn kiállván a két évi számüzetés és üldözések nyomorait, azon törvénytelen biróságtól elíteltettem, ki mástól remélhetém üdvemet, mint a nemzettől, melynek szabadságai személyemben megsértettek?

„Hazámba tehát, nem idegen hadaktól, hanem egyedül az igazságtól támogatva, visszatérvén, a rajtam s az országon elkövetett sérelmeket nyilt levelekben tettem közzé, melyekben semmi egyéb nem foglaltatik, mint a mi a folyó pozsonyi diéta által is fölterjesztetett. Át volt attól hatva az egész nemzet, s minthogy a közbajok egyességet szoktak eszközleni, fegyvert ragadt, melynek jogosságát a felséged boldog emlékezetű atyjától is esküvel pecsételt országos szabadalmak és törvények szentesítették. A fegyverzaj közt, mihelyt látám, hogy a nemzet velem egyértelmű, a Szécsénybe összehivott közönséges gyülésen letettem minden hatalmat, melyét addig a fegyver jogainál fogva birtam, s alávetettem magamat a karok rendelkezésének. Ezektől közakarattal a szövetség vezérévé választatván, a szabadság védelmére s a rendek iránt kölcsönös hűségre köteleztettem, s így aztán a háború jó és bal szerencsével folyt viszontagságai közt a közügyet védve, eskümnek és kötelmeimnek megfelelni ügyekeztem és tartoztam is.

„Hányszor ügyekeztem helyreállítani az ország nyugalmát, mind megválasztatásom előtt Gyöngyösön és Selmeczen, mind azután a Nagyszombatban s a Tolvay Gábor által megkezdett alkudozások tanúsíták, hogy mellőzzem azon kisérleteket, melyeket a tengeri hatalmak követei s Muszkaország, mint közbenjárók által tettem, de mindig annyira sükeretlenűl, hogy máiglan a háború minden nyomorainak kitéve, kényteleníttetem látni a fegyverétől s váraitól jobbára megfosztott hazát, úgy hogy mint mondám, inkább boszút lehelni, mint hitem szerint védeni láttathatnám a közügyet, ha azokkal, kiket velem együtt még az eskü kötelez, halasztanám oda fordítani ügyekezetemet, hogy megindítsam Felséged kegyes szívét, vessen véget e nyomornak. 1711.

„Ha tehát a felhozott okok Felséged szemei előtt igazságosaknak látszandanak, Felséged igazságáért, — ha különben, atyai kegyelméért könyörgünk, hogy mi is, kik eddig fegyverben állani kényteleníttettünk ezen országnak felséged által, s hittel erősített törvényei s szabadságaival békén élhessünk visszaadatandó javainkon mind Magyarországban mind Erdélyben. Ezek s egyebek iránt is alázatos tisztelettel kivántuk értelmünket kijelenteni tekintetes nagyságos báró Károlyi Sándor tábornagy által, kit kegyelmesen meghallgattatni könyörgök. Indítsa erre Felségedet az igazság és kegyelem, a trónok e támaszai, indítsa a jövendők előrelátása s az országnak különben romba dűlése és a háborúszülte ezerféle nyomor, miknek felelőssége alól magamat, e levelem következtében fölmentetni kivánom. S ezek után Felséged igazságáért s kegyelméért ismét és ismét esedezvén, maradok cs. kir. Felségednek legalázatosabb és engedelmesebb szolgája Rákóczy Ferencz fejedelem. Kelt Munkács várában 1711-ki február 3-kán [1]."

Pálfy a levéllel egyátalában nem volt megelégedve: kifogást tett a császárnak adott czím, megszólítás s aláírás ellen [2]; kifogást ama kifejezések ellen, melyek szerint a fölkelés jogosnak mondatik; kifogást tett végre az ellen is, hogy valamennyieknek visszaadatni kéri javaikat, holott ezt csak magára és Károlyira kellett volna szorítania, a többieket csak úgy mellesleg említvén, hogy azokat is megvígasztal-

---

[1] Pray Epist. Proc. III, 538. Pulay e. h. 278.

[2] Rákóczy levelében így állott: *Sacra Caesarea* etc. *Domine Benignissime*. Miért nem *Sacratissima* és *Clementissime?* írá febr. 5-kén Pálfy. Alul is *servitor* szó helyett *servust* kivánt volna.

1711. tatni reméli. A levelet mindazáltal felküldé ugyan az udvarhoz, de Károlyit színleg a mirígyes idők miatt, valóban pedig azért nem bocsátá oda, mivel az ő megtéréséről már ekkor nem volt kétsége, s legújabban vett rendeletei szerint, — mint alább bővebben elmondandjuk, — meghagyatott volt neki, hogy ne testületileg egyezkedjék a magyarokkal, hanem egyenkint birja őket a kegyelemkérésre [1]). Rákóczy e kifogásokra elég élesen válaszolt: „Látja, már, úgymond, hogy nem éri czélját ügyekezetének. Kisérti-e őt Pálffy a levél kifejezéseiből merített nehézségekkel, vagy komolyan hiszi, hogy e kifejezések a vérontás megújítására adhatnának okot? Azon ember, kinek szíve helyén van, lelkét az istennek, életét s vérét urának, de becsületét csak önmagának szokta fentartani: ő magát lázadónak nem ismerheti el, s ha az udvar nem akarja bevallani, hogy a hazai törvények az ő elfogatásában s a folyó pozsonyi gyülésen benyújtott sérelmekben is csorbát szenvedtek, arról ő nem tehet. De hogy ők lelkiismeretileg is kényszeríttettek fegyvert fogni, azt Pálfy János a magyar főúr is kénytelen megvallani a császári tábornagynak. Kijelenti végre, hogy ő hitét, melylyel magát a szövetség iránt kötelezte, megszegni soha sem fogja, s azok nélkül kik vele tartanak, a fegyvert le nem teheti. Ő nem csak látszatos, hanem valóságos békét kiván a hazában. De látja, ár ellen nem úszhatnak; ám legyen az isten szent akarata; a ki ekkoráig is dolgainkat csudálatos útakon igazgatta. Én már a fegyvert addig függőben tartom, míg Excellentiád annak felkötésére nem kényszerít [2]).“

Rákóczyt a császárhoz intézett folyamodás megírására leginkább két ok inditotta. Egyik, mivel nem akarta magát önzésről vádoltatni, mintha önérdekei, s különösen Erdély birtoka végett minden áron, a legvégső perczig kivánná foly-

---

[1]) Pray Epist. Proc. III, 543. Bercsényi levele Fiedlernél: II, 158. A porosz követség titkáráé u. o. II, 149.

[2]) Pray e. h. 546. Pulay e. h. 289. kövv.

1711.

tatni a háborút; mert a békét megkötni óhajtók száma egyre növekedett, maga, az ekkor Pálfy által már megnyert Károlyi is ily értelemben látszék lenni. A másik ok abban rejlett, mivel Pálfy e nélkül hosszabbra nem akarta kiterjeszteni a fegyverszünetet. A felkeltek lehangolt 10—12 ezernyi hada harczolni már nem akart; a fejedelemnek pedig minden áron időt kelle nyernie, hogy a külhatalmak által mellette legújabban tett lépések eredményét bevárhassa.

A külhatalmak hatása a békeügyre.

A czár közbenjárásában még mindig bizott; s nagy volt jelenleg reménye a szövetséges hatalmakban is. Gróf Metternich porosz követ újabban rendeletet vőn udvarától pártolni a magyar ügyet, s lépései nem is maradtak hatástalanok a a bécsi udvarnál[1]), kivált mióta ennek hírül esett, hogy Fridrik király Rákóczynak s a vele kibújdosni akaróknak vendégszerető fölvételést s oly jogokat biztosított országában, minőkkel egyéb alattvalói birnak [2]).

De legtöbb segedelmet várt ő most az új angol tory kormánytól, mely a wigheket megbuktatván, nem rég vette át az ügyek igazgatását. Említők, miképen Raby, a berlini angol követ, ki az év folytában lord Strafforddá lett, különösen buzgó pártolója volt a magyar ügynek. Ő már a mult évben sürgette volt Klementet, Rákóczy ügynökét, írná össze a végfeltételeket, melyeket a magyarok még jelen hanyatlott állapotukban is alaposan követelhetnek a bécsi udvartól. Klement tervét, mely szerint egyebek közt Erdély az 1686-ban Apafyval kötött szerződés állapotára volt volna visszaállítandó, — Raby tetszéssel fogadván, átküldé kormányához, egyszersmind meggyőző okokkal adván elő, hogy a magyarok megbékéltetése múlhatatlanul szükséges a közbéke helyreállítására; mert mihelyt a bécsi udvar most Magyarország ellen működő számos hadait a franczia ellen fordítandja, ez nem fog tovább vonakodhatni az elejébe szabott

---

[1]) Fiedlernél: II, 125. 148

[2]) U. o. II, 145. 167. kövv

1711. békeföltételeket elfogadni. E tervvel tehát s a kormány részéről teendő erősebb előterjesztésekkel lord Peterborough volna új követté küldendő Bécsbe. Ennek erélye, s különösen azon körülmény, hogy iránta, ki mint az angol hadak vezére Spanyolországban, oly nagy hasznára volt az osztrák háznak, ő foglalván el Barcellonát s egész Cataloniát Károly számára, e ház hálával tartozik, semmi kétséget nem hagy benne, hogy a bécsi udvarnál valahára czélt érend a magyar ügyben, s akkoron a franczia is kénytelen lesz megbékülni.

A terv s a tanácsok tetszést nyertek az angol kabinetben. Az új tory kormány, a hosszú költséges háborúnak Francziaországgal már csak azért is mennél előbb véget akart vetni, hogy megmutassa, mennyire önérdekeiket keresték abban a volt miniszterek. A közönséges béke helyreállítására pedig a magyar ügy elintézése is hatalmas eszköznek látszatván, a kormány örömmel magáévá tette Raby nézeteit. Peterborough követté neveztetett Bécsbe s fő feladatává tétetett sürgetni, hogy a bécsi udvar a jövő tavaszra egész szövetségi illetményét állítsa ki, ennek lehetősége végett pedig az említett méltányos, és igen mérsékelt föltételek szerint még a tél folytában béküljön meg a magyarokkal[1]).

Még Hágában időzék Peterborough, midőn a következő utasítást vette kormányától: sürgesse a bécsi udvart a terv szerinti béke megkötésére a magyarokkal, s adja elő, miképen a császár minisztereinek szerencsétlen politikája az oka, hogy a szövetséges hatalmak előhaladásukban mindenütt gátoltatnak a császáriak magán ügyei által. A közbékének mennélelébbi megköthetése végett múlhatatlan, hogy a császár mind Spanyol- s Olaszországban, mind Belgiumban kiegészítse hadait s valahára már ő is aránylag viselje a háború terheit, melyeket az angolok s hollandiak eddigelé jobbára maguk hordtak; különben ezek Károlyt magára hagyják

---

[1]) Fiedlernél: II, 162. kövv. 149.

Spanyolországban. A magyar béke egyik fő eszköz a szövetségesek sükeresebb előmenetére, az tevén lehetségessé a hadak kivezetését Magyarországból. A királyné ezek teljesítése szerint mérendi a császár őszinteségét a közügy iránt[1]). 1711.

Peterborough lord mindjárt követté neveztetése után meghagyta a követség bécsi titkárának, Palmesnek, hogy megérkeztéig is sürgesse a magyar békét. Hasonló utasítást vett a hollandi követ is a maga kormányától, mely az időközben vele is közlött tervet teljesen helyeselte. De Hamel, mint már tudjuk, osztrák szellemű volt, Palmesnek tekintélye hiányzott, s előterjesztéseinek most sem volt hatása a bécsi udvarra. „Ezen udvar, irá Palmes Rabyhoz, felette kevély nyert előnyei után s megveti a magyarokat. A békeföltételeket Eger eleste előtt talán méltatták volna figyelemre; de most már azt hiszik, a jármot ismét nyakába vetették a nemzetnek s a közbenjárás elfogadásáról hallani sem akarnak. A miniszterek mind, kivált Wratiszláw főudvarmester, egyátalában ellenzik a békealkut, s fegyver általi meghódoltatást kivánnak. Eugen herczeg a legigazságosabb és nagylelkűbb közöttök s még ő is azt hiszi, nincs más mód az egyezkedésben, hanem ha a magyarok kegyelemért folyamodnak. Mondják, hogy a császár az angol királyné kérelmére Rákóczynak ugyan kész megkegyelmezni, de nem a többieknek[2])".

S így állott a magyar ügy a bécsi kormány előtt mindaddig, míg hirét nem vette, hogy lord Peterborough egy új béketervet hoz magával, melyet elfogadtatnia felette érdekében áll az angol miniszteriumnak. A bécsi udvar tehát, melynek az eleve tudomására jutott föltételek, kivált a vallást illetők, semmikép sem voltak ínye szerint, s különben a közbenjárást is minden módon mellőzni akarván, megelőzendőnek határozta Peterborough fellépését. Most már azon mi-

---

[1]) Fiedlernél: II, 146.

[2]) Kivonatok Palmes leveleiből jan. 27. -- febr. 4. U. o. II, 125.

1711. nisztcrek is, kik eddigelé fegyverhatalommal kivánták elfojtani a magyar fölkelést, szükségesnek láták megegyezni a magyarokkal. Épen alkalmas időben érkezett rájok nézve Rákóczy folyamodása a császárhoz. A február 11-kén tartott titkos tanácskozás után tehát Pálfynak teljes hatalom adatott a tárgyalásra; kötelességévé tétetett mindazáltal, hogy ne testületileg egyezzék a szövetséges rendekkel, hanem egyenkint ügyekezzék megegyezni azok fejeivel, őket az amnestiáról s javaik visszaadásáról biztosítván [1]. Febr. 20-kán pedig Locher haditanácsos még bővebb s úgy látszik, némileg tágasabb utasításokkal küldetett le Pálfy mellé.

Lord Peterborough február 23-kán Bécsbe érkezvén, nagy erdélylyel fogott feladata megfejtéséhez. Másnap Eugen herczegnél, 25-kén pedig kihallgattatáson lévén, magánál a császárnál is mindjárt szóba hozta a magyar ügyet s a mennél elébbi megegyezés múlhatatlan szükségét. Válaszul nyerte, hogy a békealku Rákóczy folyamodása után mindjárt megindíttatott s oly kedvező folyamatban van, hogy a béke még a télen minden bizonynyal megköttetik, s aztán semmi sem gátolandja a császári hadak kivezetését a francziák ellen. Azonban hamar belátta a követ, hogy még korán sincs ennyire a dolog. „Ide érkezvén — így írt már február 28-án Rabyhoz — Rákóczy ügyeit felette elhanyagolva találtam az elébbi követ által . . . Bizonyára szívemen fekszik a magyar ügy, s érette minden módon szándékom dolgozni . . . . De féltem a fejedelmet, nehogy a jelen egyezkedés által megcsalassék, miután Károlyi is inkább csak magáért működik [2]. Szükség tehát, hogy a fejedelem ezekről tudósíttassék, miszerint vigyázó legyen, s megóvja magát. És bár az udvar sem levelet, sem futárt nem enged hozzá küldetni, én mégis rajta leszek, hogy hírt adhassak neki. Excellentiád ezen ügyet a leghűségesebben és alaposan tárgyalta, s megadta neki a kellő erélyt [1]).

---

[1] Fiedlernél II, 148, 149. 158.

[2] Bécsben még azon alaptalan hír is szárnyalt, hogy Károlyi titkon a császárnál is volt kihallgattatáson, s hogy marsalli méltóság igértetett neki, s e minőségben egy hadtesttel Spanyolországba fog küldetni. U. o. II, 149.

A salánki értekezlet.

Eközben Rákóczy azon reményben, hogy a külhatalmak ezen szorgalmazásai eredménytelenek nem maradnak, s a bécsi udvar valahára megkezdeti a békealkut, tudni kivánta, mi véleményben vannak mind a magyar mind az erdélyi tanácsosok a béke föltételei felől. E végett néhány nappal a vajai találkozás után Salánkon mind a két tanácsot összehívta. Előadván nekik a Pálfyval tartott tanácskozás indokait s eredményeit, kijelenté, hogy miután a császárhoz intézett folyamodása által magát mindenre késznek bizonyította, mit tőle a nemzet érdekei kivánhatnak, most véleményöket kéri azon esetre, ha a császár, levele által indíttatva, valóban alkuba akarna velök ereszkedni, mert ő ezt, a szövetség végzései szerint, csak a tanácscsal együtt tárgyalhatja. Mivel a legveszélyesebb végletekben forognak, tudnia kell véleményöket, valjon tágíthatnak-e azon béketöltételek egyikén vagy másikán, melyek a nagyszombati alku előtt Érsekújvárt a tanácsban szerkesztettek; mert miután megesküdtek, hogy fegyveröket mindaddig nem teszik le, míg szabadságukat vissza nem nyerik, világosan ki kellend jelenteni, miben engedhetnek hitök megszegése nélkül.

„Félelem, mond emlékirataiban Rákóczy — nem hathatott rájok, mert a fölött, hogy semmi katonaság nem volt mellettem, látták, hogy őszintén bánok velek. De egy sem volt köztök, ki nem arra szavazott volna, hogy lelkiösmeretök szerint a nagyszombati feltételekből semmit sem engedhetnek el; s ha a béke tárgyaltatni fog, a teljes tanácsot s a szövetséges rendeket is egybe kell hívni értelmök megtudása végett“. Előadta azután mi segélyt remélhetnek a muszka czártól; s mivel ez Lengyelországba váratik, tudni kivánja

---

[1]) Fiedlernél: II, 157. 148.

1711. véleményöket, mi áll inkább a haza érdekében: az-e hogy Munkácsba zárkózzék, ha a fegyverszünetnek vége szakad; vagy hogy Lengyelországba menjen, a czárral személyesen szólani? Mindnyája úgy vélé, hogy a czárral való találkozás sokkal hasznosabb leend a hazára.

Ezután az erdélyi tanácsosokat gyüjtvén maga köré, elmondá nekik, miképen Pálfy biztosítá őt, hogy a császár minden engedményt hajlandó megadni Erdélynek az ő fejedelemségén kivül; ő nem akar oka lenni szerencsétlenségöknek, sem őket meggátolni ügyeik elintézésében. Ha tehát úgy kivánják, visszaadja nekik választatása okmányát s feloldja őket a hűségeskü alól, feltéve, hogy ő is feloldatik esküje alól, melylyel magát kötelezte, hogy a rendek megegyezte nélkül nem mond le a fejedelemségről. A tanács köszönettel fogadta a nemeslelkű nyilatkozatot, de kijelenté egyszersmind: hogy ők erre sem felhatalmazva nincsenek, sem hajlamot nem éreznek magukban; sőt kérik őt, maga se gondoljon ilyesmire; ők készek, ha kell, bárhova követni őt, csak a szükségesekkel láttassanak el a külföldön.

Megértvén a tanácsosok véleményét, azonnal Lengyelországba készült. Mielőtt azonban Salánkról távoznék febr. 18-kán a következő levelet intézé Károlyihoz:

„ . . . Már előre átlátván ezen indulásomnak hirtelen való történtét, és némelyeknek megjelentvén, hosszas beszélgetésünk volt, minemű instructiót adjak kigyelmednek. Mindazáltal csak az lőn a végzés, hogy ha csak a folséges udvar a derekas tractára s a kivánt békességes csendességnek megadására akar lépni, a frígy (fegyverszünet) tovább nyujtassék . . . És mivel azt is átláttuk, hogy állandóbb és csendesebb békességet remélhetünk a muszka czár közbenjárása által, mintsem Pálfy csalogatásaival: akkor is a dolgok derekáról a czárt inkább capitulálhatnám s végezhetném is vele, mint itt arról vetekedjek, hogy *Clementissimus*-e vagy *Benignissimus?* — melyre nézve, a mint mondám, csak elmegyek, mert a minapi levélből úgy érthetni, hogy a czárt nem messze Ilivótól (Lembergtől) fogom találni, a kitől függ Isten után hazánk boldogulásának állapotja. 1711.

„A politikumokról én semmit sem disponálok, hanem mindenekről informáljon kigyelmed. Török András hofmesteremet udvarom népivel hagyom Varsovián. Beniczky pedig leveleim elküldése végett marad Szkolyán. A mint az alkalmatosság mutatja, mentől jobban, úgy folytassa kigyelmed hazánk dolgait ....

„Minthogy Munkács várából Vay Ádám uramat magam mellé veszem, — a hív szolga idegen országokban is kincse lévén az embernek — tehetségem szerint a commendásnak instructiójáról is tettem rendelést, helyébe állítván Sennyey Istvánt [1]); a ki noha e napokban még a dolgok folytatása kedvéért mellettem marad; de tőle fog függni Charrière és Török András is udvar népünkkel együtt ...

„Publikáltatom azt is, hogy már ennekutána kigyelmed passusa nélkül Lengyelországba senki be ne mehessen; hanem a ki igaz hazafi akar lenni, kigyelmedtől mind hallgasson, mind függjön .... Az én kedves lakóhelyemet Munkácsot s benne lévő mindenemet kigyelmednek ajánlom. Lelki esméretében s keresztényi hitében bízom, hozzám való hűségét, melyet minap is hozzám Munkácson megújított, magammal elhitetvén, hogy nemzetem boldogulásának gyümölcse nélkül valóságos tractára nem fog lépni, egyikünk a másikat el nem hagyja; különben ha észrevenné az ellenkező félnek ravaszkodását, s még is valami tractába bocsátkoznék,

---

[1]) A vár mindennel jól el volt látva; még pénzverdét is állított fel benne a szükséges érczkészlettel azon esetre, ha hosszabb zárlat alá vettetnék a fegyverszünet leteltével; mert e várat minden áron meg akará tartani míg csak reménye marad, hogy akár a czár, akár a tengeri hatalmak közbenjárása által oly békét köthet, mely a haza érdekeit biztosítsa E végett még azon esetre is, ha megtámadtatnék, meghagyta Sennyeynek, hogy közönyösséget igyekezzék nyerni Pálfytól a vár számára.

1711. az a mi összeszövetkezésünkre letett hitünkkel ellenkeznék, melylyel t. i. lelkünket, s minden maradékunkat pártütés büntetése alatt köteleztük édes hazánknak. Kormányozza azért mentől jobban távollétemben fegyverkezését, hogy a midőn én is annak boldogulását minden bújdosásaimmal, bús gondommal s igyekezetemmel keresni iparkodom, foganatos voltát fejedelmi szavamra mondom s hiszem is (ha csak a czárral szemben lehetek) igazán meg fogom írni, mit reménylhet kigyelmed s mi közönségesen.

„Kimenetelemnek okát (Eszterházy) Dániel úrnak megírtam, kivánván, hogy a capitulatiót (Kassán) legalább aratásig vontassa; azonkivül is addig segítségünkre jövendő hadainkkal élésünk elébb nem lehetne [1])“.

Rákóczy kimenetele Lengyelországba.

Munkácsról aztán pár nap múlva megindúlván, febr. 21-én még egy más bucsúzó levelet is írt a lengyel határszélről, Vereczkéről Károlyinak, „újabban is kezébe adja a haza boldogulásának munkáját“. Reménységét fejezi ki e levélben, hogy miután, Bercsényi tudósítása szerint, a czár követe jól fogadtatott Konstantinápolyban, s így háborúra a czár és a török közt nem kerül a dolog, Péter czár, ki a francziával is jó egyetértésben lenni mondatik, bizonyosan megadja neki a segedelmet. „Így lévén a dolog, aratásra többed magammal megyek vissza, mint a mennyivel most kimegyek, sőt hamarébb is, ha élések lehetne az új vendégeknek.“

E levélbe volt zárva Rákóczynak a felkeltekhez intézett nyilt levele is, melyben tudtokra adja, hogy bár a haza szabadságának megmentése végett békealkut kezdett; mivel azonban annak kimenetele kétséges, mielőtt a császár resolutióját venné, vezérlő fejedelmi tiszte szerint külföldön is segély után lát, hogy, ha a békességet megkötni nem lehetne, újabb hadakozás által érhesse el czélját. E végett a külföldre távozván, távolléte idejére az ügyek vezetését Károlyira bízta, kinek tehát mindenki engedelmeskedjék, visszajöttéig mindnyájan egy csoportban maradjanak. Biztosítja őket, hogy ha a fegyverszünet felbomlanék s ők a hazából kiszoríttatnának is, künn nem csak bátorságos megmaradást, hanem az idegen hatalmasságoknál illendő szolgálatokat is szerzend számukra [1]). 1711.

---

[1]) Pulay e. h. 293.

De Lengyelországban kevés vígasztalás várta a fejedelmet. Vetésy hosszú letartóztatása után az osztrák érzelmű Janus orosz tábornok által útleveleit végre kinyervén, február elején Moszkvába érkezett, s egy emlékirat kiséretében benyujtá XIV Lajos nyilatkozatát, melylyel a közbenjárást a czár és svéd király közt elfogadni s a czárral szövetséget kötni igérkezett, feltételül tüzvén ki, hogy a czár Rákóczyt a varsói szövetség értelmében tényleg segélyezze s a bajor fejedelmet is lehetőleg gyámolítsa [2]). De a czár udvarában már tudatott, miképen a törököt egyenesen a franczia fondorlatok izgatták fel háborúra a czár ellen, a svéd király érdekében, miért Vetésy nagy hidegséggel s bizalmatlansággal fogadtatott. Midőn pedig a konstantinápolyi muszka követség titkára, ki épen e napokban érkezett vissza urához, a franczia fondorlatok kétségtelen bizonyítványait s egyebek közt Desalleurs marquisnak még a nagyvezérhez benyujtott, háborúra izgató emlékiratait is magával hozta, a czár és miniszterei dühösségre fakadtak Francziaország ellen, s Vetésyt oly boszúsan utasították el az udvartól [3]), hogy ez még attól is tartott, netalán a czár, kit gyakori ittas állapotában miniszterei mindenekre reábirhatának, a fejedelmet, ha, mint szándéka volt, személyesen is találkoznék vele, elfogassa s a franczia elleni boszúból az osztráknak kiadja. A követ e körülmények közt nem látott más módot segíteni az ország ügyén, mint ha a fejedelem az országba visszamegy s a szövetséges rendekkel együtt maga ügyekszik, úgy mint lehet,

---

[1]) Pulay e. h. 293. kövv.

[2]) Fiedlernél e. h. I. 195.

[3]) U. o. 201.

1711. megegyezni Pálfyval; különben meglátja, a fejétől elhagyott nemesség, mást nem is tehetvén, nála nélkül is elfogadja az amnestiát [1]).

E közben Károlyi, ki a távozó fejedelemtől oly utasítást vőn, hogy Pálfyhoz személyesen ne menjen többé, egy ideig olcsvai házában tartózkodék. Itt vette Pálfynak febr. 25-kén Pestről kelt levelét, melyben őt tudósítván, hogy Lindenheimi Locher Károly udv. tanácsos az udvar újabb parancsaival érkezett hozzá, s mivel a dolog halasztást nem szenved, néhány nap múlva Debreczenbe utazik. Jőjön oda Károlyi is múlhatatlanul. Ott közleni fogja vele a vett parancsokat, „melyek, ú. m. mind Rákóczy fejedelem vigasztalására mind kiváltképen neki, Károlyinak, javára fognak szolgálni. „Azért mivel ezen nagy dolog minden készséget kiván és idővontatást nem szenved, inti, kéri őt, hogy mihelyt az ő Debreczenbe érkezését meghallja, ne várjon tovább semmi követet vagy meghívást, hanem azonnal jöttest jőjön.“

Márczius 4-kén Ónodról újabban írt hozzá, jelentvén neki, hogy már útban van Debreczenbe. Hallja, hogy a fejedelem Lengyelországba távozott. Isten tudja, mikor remélheti visszajövetelét. Ebből úgy látja, hogy ő herczegsége a fegyverszünetet tovább is akarja vontatni. Ezt azonban ő meg nem engedheti. Azért úgy rendelje el dolgait, hogy a jövő csötörtökön múlhatatlanúl Debreczenben legyen, vele együtt végezni az ország javára czélzó oly fontos ügyben, mire nézve, úgymond, neki jó reménysége vagyon. Ha Károlyi mulatozása miatt valami nem várt dolog következnék, annak nem ő lesz az oka.

Károlyi azonban, kinek a Pálfyhoz való menetel eleve is megvolt tiltva a fejedelemtől, mielőtt valamire határozná magát, mások véleményét is megérteni kivánta e válságos helyzetben. Pálfy leveleinek vétele után tehát azonnal Munkácsra utazott, Sennyey Istvánnal s több más ottlévő urakkal tanácskozandó. Ezek helyeselték Károlyi szemben létét Pálfyval s ez iránt írtak is a fejedelemnek; Károlyi tehát azonnal Debreczenbe utazott. 1711.

---

[1]) Fiedlernél I, 213. 215.

Itt Károlyi mindenek előtt a császári leiratot s azon feltételeket kivánta magával közöltetni, melyek alatt a béke megkötendő volna. Pálfy és Locher azonban viszont előleg is oly dolgok megigérését kivánták tőle, „melyekre sem nem küldetett, sem nem hivatott, sem pedig felhatalmazva nem volt.“ Ezen összeütközés miatt kölcsönösen neheztelésre méltó szókat is hallatván egymással, Károlyi szállására távozott s onnan Pálfytól elbúcsúzván, három napi halasztást kivánt, mi alatt hadaival értekeznék. Még azon nap egy tiltakozást is fogalmazott az iránt: miképen ő azért hivattatott légyen ide Pálfy által, hogy az ő felsége kegyelmes resolutióját meghallgassa, és a fejedelemnek arról tudósítást adjon; nemhogy azonban a császár leirata közöltetett volna, sőt fegyverkezés izentetett neki. A további vérontásnak tehát ily körülmények közt sem a fejedelem, sem a felkeltek nem lesznek okai.

Még azonban nem küldé el e tiltakozását Károlyi, midőn Komáromy György, hihetőleg Pálfy megbiztából nála megjelent, s őt némileg lecsilapítván arra birta, hogy másnap távozás helyett újabban is látogassa meg a császári biztosokat. Közbelépett Ebergényi László tábornok is, kinek Károlyi a történteket elbeszélte. Evvel együtt látogatá meg aztán Pálfyt, ki szinte ovakodván a dolgokat élökre állítani, most közlé ugyan vele a császár leiratát; neheztelését azonban nem hallgathatá el a miatt, hogy a fejedelem, nem várván be ő felsége válaszát, Lengyelországba távozott. Károlyi erre fejtegetvén a fejedelem távoztának okait, biztosítá a királyi biztosokat, hogy „minden ravaszság nélkül, igazán és tökéletesen fog munkálkodni az elkezdett dologban“. Minek következtében ezek is annyira megnyugodtak, hogy őt nemcsak minden jószágainak és tisztségeinek visszanyerésé-

1711. ről, hanem az udvar újabb kegyelmeiről is biztosították. Károlyi ezt nem vetette ugyan meg, de az ügy szerencsés kimenetelére halasztotta.

Az egyesség ekként Károlyi és a császári biztosok közt megtörténvén, ezek átnyújták neki a császári resolutió pontjainak rövid másolatát, melyekhez Pálfy a fejedelem számára egy levelet is kapcsolt. Írja ebben, hogy miután távolléte miatt szemben vele nem lehet, iratban tudósítja őt, „hogy kegyelmes urunk ő felsége az előhozott okokra nézve életének és jószágainak teljes kegyelem adásától nem idegen, sőt kegyelmesen hajlik, csak Herczegséged is maga igazságos és valóságos alázatosságának bizonyságára hitet adván, és a fegyvert letévén s hadait is elbocsátván, Kassát, Munkácsot, Ungvárt, Husztot, Kővárt, és több hátralévő erősségeket az ő felsége hatalma alá mentől hamarébb lehet, a maga commendansainak által engedni parancsolja, hogy az ő felsége garnisonai belé szállíttathassanak“. Egyebekre nézve, mond tovább, bőséges felvilágosításokat adott Károlyinak, kitől azokat megértheti.

A királyi resolutió magyarázata pedig a következőket foglalta magában:

Az amnestia pontjai.

1. A mint ő herczegségének a fentebbi levélben megiratott, fejének és minden jószágainak kegyelem adatik, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy ha ő felsége hívségére viszszajőni akar, azt minden tétovázás és idővontatás nélkül cselekedje. Ő felsége resolutiója szerint ennek harmad nap alatt kellett volna történni; de az utak messzesége s nehéz volta miatt a határidő három-négy hétre meghosszabbíttatik, minek eltelte után alkunak helye többé nem leend, hanem csupán ő felsége kegyelme által fog a dolog végeztetni. Az erősségek hit alatt, oly állapotban, a mint most vannak adassanak át. A fejedelemnek a Munkácson való állandó lakás most nem engedtetik meg; abban mindazáltal nem gátoltatik, hogy néha oda menjen s rövidebb ideig ott mulasson; de vitézeket s felesleges szolgarendet magával be nem vihet.

2. Fiainak visszaadása iránt a fejedelem az udvarhoz utasíttatik. 1711.

3. Az urak, nemesek s főtisztek, kik a fejedelem mellett ben az országban vannak, kiki a maga részére kérhet kegyelmet. A közvitézlő rend e kegyelemben azonnal részesül, mihelyt fegyverét leteszi s ő felségének hűséget esküszik. Mind ezek azonban jegyzékbe veendők.

4. A fejedelem mellett lévő tisztek s vitézlő rend számába értetnek mind az erdélyiek, mind más nemzetből valók. A fegyverletétel után a császár szolgálatára senki sem fog kényszeríttetni.

5. A kuruczságban elhaltak özvegyei jegybérök iránt a törvények intézkedése alá esnek; árváik számára a fiscus által elfoglalt jószágokra nézve ő felségénél kell keresni kegyelmte.

6. Azon urakra s nemesekre, kik az országból kimentek, ha töredelmesen megtérnek, lesz gondja ő felségének, úgy hogy jószágaikból nekik tisztességes ellátás fog rendeltetni. A kik több évek előtt, csak saját nyugalmuk végett költöztek ki, de fegyvert nem fogtak, sem más ártalmas dolgot nem követtek el, kérelmökre a kegyelmet szinte megnyerik.

7. Ő felsége az ország jogait, szabadságait és törvényeit sértetlenül megtartandja; nem is engedi, hogy ezen általános kegyelem ellenére újabb villongások és perek kezdessenek. E kegyelem megerősítését az országgyülésen is kivánhatják.

Mondja végül az okmány, hogy mind ez Rákóczy Ferencz fejedelemnek s követőinek adassék tudtára, miszerint magokat Pálfynál három vagy négy hét alatt jelenthessék. Ha ezen határidő elmulik, az illetőktől ő felsége kegyelme is elvonatik [1]).

---

[1]) Pulay: e. h. 309. kövv. Fiedlernél: II, 159. 177. Pray: Epist. Proc. III, 550.

1711. A Pálfytól Debreczenben márcz. 14-kén kiállított ezen okmányokkal Károlyi néhány nap mulva Munkácsra ment. Innen küldé aztán márcz. 22-kén kelt levelével Szatmáry Miklós ezredest Pálfyhoz, tudatván vele, hogy mind eddig sem értette meg a fejedelem hollétét: ő tehát maga indul meg felkeresésére, távolléte idejére Sennyey Istvánhoz kérvén küldetni minden fontosabb ügyet. Szatmáry pedig szóval jelentené neki, hogy Károlyi a jövő ápril 9-kére hívta össze a felkelt hadakat, hogy a királyi kegyelemlevél azoknak tudtokra adassék.

E halogatás nem igen tetszék Pálfynak; s miként márczius 26-kán írt válaszában kijelenté, Károlyinak a király iránti hűségében ugyan nem kételkedett; de annyival inkább gyanúba vette a fejedelmet, hogy ő a császári kegyelmet nem oly őszintén kivánja, s Lengyelországban újabb bal tanácsoktól indíttatva, talán csak arról gondolkodik, hogy a fegyverszünet alatt újabb erőt gyüjtsön a támadásra. Locher tanácsos, e gyanútól indítva, úgymond, már vissza is akart térni Bécsbe, s tőle azt kivánta, hogy az ellenségeskedést kezdje meg; s csak nagy nehezen birhatta őt várakozásra. Elvárja tehát mennél elébb a fejedelem válaszát. Vagy hat vagy vak — így fejezi be levelét — nyilatkozzék a fejedelem, hogy dolgait ő is kellőleg intézhesse s az udvarnál ellene támadható gyanút is eltávolíthassa.

Midőn e levél Munkácsra érkezett, Károlyi már megindúlt volt Lengyelországba a fejedelem felkeresésére, kit aztán Stry városában talált, s vele együtt Bercsényit, Forgáchot s Eszterházy Antalt. A fejedelem s ezen urak azokkal, mik Pálfy leveleiben foglaltattak, s miket Károlyi a Pálfytól hallottak szerint szóval elmondott, egyátaljában nem voltak megelégedve. Sőt az említett urak, Károlyinak az utolsó időkben épen nem barátjai, őt a Pálfyval való titkos egyetértésről gyanúsítván, a fejedelem által elfogatni is kivánták. A fejedelem nem hajlott ugyan ösztönzéseikre, kijelenté mindazáltal Károlyinak, hogy mind az, miket Pálfytól iratban vagy szóval hozott, bővebb magyarázatot igényel, mit egy más követe által kivánni is fog Pálfytól. Megtiltá neki a további érintkezést és szembenlételt Pálfyval, s azon rendelettel küldé őt vissza, hogy Kassát s a többi várakat át ne adja, hanem a magyarországi és erdélyi rendeket ápril 27-ére Huszt városába gyülésre hívja meg, hol azok mind a császári resolutio, mind a Pálfytól kérendő bővebb meghatározásokat meghallgatnák, s a béke ügyében azok szerint alkotnák végzéseiket[1]). 1711.

Károlyi távozta után a fejedelem Ráday Pált, cancellariája igazgatóját utasítá Pálfyhoz, kijelentvén a hozzá írt levélben, hogy, ,,bár az udvar resolutiójának kemény czikkelyein nem lehetett megháborodott elmével nem csüggedeznie; mindazáltal őszintén kivánván a háború megszüntetését, elvárja tőle a császár szándokainak bővebb magyarázatát, — mi végre Ráday Pált küldi hozzá. Általa küldé meg észrevételeit azon pontokra is, melyekben Pálfy a császári kegyelmet tudomására juttatá. Mondja ezen észrevételekben a fejedelem, hogy:

1. Ő a császárhoz írt levelében nemcsak magának és udvari népének, hanem mind azoknak, kik vele együtt hittel kötelesek, tehát az egész összeszövetkezett magyarságnak részére kérte a császár kegyelmét. E szövetséges rendek hatalmában vannak az erősségek is; ezeket tehát Pálfy ne tőle, hanem az egész confoederatiótól kérje.

2. A fiaira vonatkozó pontot, úgy hiszi, a béke tárgyalásakor az udvar sem veszi kérdésbe; különben nagy okot adna a gyanúra.

3. E pont kiváltkép igényel felvilágosítást, mert szerinte a vele tartó uraknak, nemeseknek és tiszteknek nem kegyelem, hanem csak hatalom adatik, hogy azért könyöröghessenek.

---

[1]) Pulay: e. h. 318. Hist. de révol. de Hongrie IV. 48. Pray. Ep. Proc. 554. Fiedler e. h. I, 352.

1711. 4. Hasonló felvilágosítást kiván a negyedik pontra is, melyből szinte ki vannak rekesztve az urak, tisztek, és az erdélyi nemesség.

Az 5-dik és hatodik pont ellenkezik a hetedikkel. Ebben ugyanis az mondatik, hogy ő felsége az ország törvényeit, szokásait és szabadságait szentűl meg fogja tartani: nem kételkedünk azért benne, hogy azon közönséges gratiájába foglalja és érti az özvegyeket, árvákat is az országon kivűl lévőkkel együtt, úgymint a kik a szövetségben bent vannak. Szóval, Pálfy csak egyesekre akarja szoríttatni a királyi kegyelmet, ő, a fejedelem pedig azt mindenkire kiterjesztetni kivánja. Ezért hivatta össze a szövetséges rendeket is Husztra, mert ő ezek akaratja nélkül, hite szerint, semmit sem fog cselekedni. — Mind ezekre a kir. biztos világosabb válaszát annál szívesebben várja, mennél őszintébben óhajtja hazájának csendességét. — Rádaynak ezeken felül, utasítása szerint, még azt is kelle sürgetnie, hogy a protestansok vallásszabadsága, mi nélkül őket állandólag megbékíteni lehetetlen, biztosíttassék [1]).

Károlyi csak Sztryből visszatértében, úgy látszik, Zavadkán, vette Pálfynak márcz. 26-kán hozzá Munkácsra intézett levelét. Ennek következtében Károlyi márcz. 29-én Zavadkáról azonnal írt is a fejedelemnek, mint látszik, különösen azt hangsúlyozva, hogy Pálfy kivánatának teljesítését Kassa átadása iránt alig lehetend mellőzni, hacsak végkép nem akarják megszakasztani a békealkut. A fejedelem erre már harmad napon válaszolt Károlyinak, s nem minden neheztelés, sőt gyanú nélkül a tábornok hűségében. „Ha az Kgyld mind szóval, mind irásban sokszor újított hitiben meg nem nyugodott volna elmém (így szól a fejedelem hangulatát egész világba helyező levél): azt vélném, hogy még most is állandó resolutiót nem vett magának ezen mostani fenforgó dolgok között, s látszik, mintha approbálná Kgyld Pálfy kivánságát Kassa iránt . . . De micsoda lelkiismerettel kivánhatná akárki is tűlem, hogy hitem és kötelességem ellen egy árnyék-reménységért mind hitemet megszegjem, mind az egész világ előtt magamat prostituáljam? . . . Látom, hogy a bécsi udvar csak subjugálni akarja nemzetünket; melyet ha csalárdsággal véghez vihetne, inkább akarná mintsem erővel . . . Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy úgy is elhagyattatom, s még talán az külső reménység is megcsal; mely ha mind úgy történnék is: mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenben vetni reménységemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attúl is mind eltávoznom, mind érdemetlenné tenni magamat. Ez oly végső resolutiom, a melytűl csak a halál választ el, s nincs oly nyomorúság s rabság, a mely elmémben habozást okozzon. Számot adok evvel Istenem előtt, s megmutatom hazámnak s nemzetemnek s az egész keresztény világnak, hogy valamint az ügyet nem dicsőségért, gazdagulásért vettem fel: úgy a nyomorúságok félelmétől azt el nem hagyom . . . Erősítse Isten Kegyelmed szivét is, és adja szent kegyelmét mind Kgyld igéreti végbevitelére, mind nekem azon vígasztalást érnem, hogy az Kgyld személyében való bizodalomban, sok emberek elmélkedése ellen meg ne csalattassam“ [1]). 1711.

---

[1]) Pulay: e. h. 219. kövv. Fiedler I, 352. Pray: Ep. Proc. III, 554. Hist. de révol. IV, 48.

Míg ekként a fejedelem, ki a bécsi udvar őszinte szándokaiban egyátaljában nem bízott, a czár segélyigéreteinek ellenben még mind nagy hitelt adott, azon reményéről pedig, hogy legroszabb esetben legalább a készülő európai békébe ő s hazája is befoglaltatik, nem tudott lemondani, Károlyit minden módon a békeügy lehető vontatására ösztönzé: az alatt Pálfy ellenben több fontos okoknál fogva azon működék, hogy a béke megkötését lehetőleg siettesse. Ő már majdnem türelmetlenül várta a fejedelem válaszát, s mihelyt Ká-

---

[1]) Thaly K. közleménye a Századok 1870-ki foly. 599. lapján.

1711. rolyi visszatértéről értesűlt, azonnal sürgeté őt levele által, „hogy mind a dolgokat közelítse, mind pedig Debreczenbe mentől hamarább elmenjen“; minthogy pedig Károlyi, kinek a fejedelem egyenesen megtiltotta a hozzá való menetelt, őt csak biztatással tartá, ápril elején Komáromy Györgyöt küldé hozzá N.-Károlyba. „Nem illik — úgymond a hozzá írt pontok egyikében — egy római imperatornak egy fejedelem után járni és resolutiójára várakozni“. Ne csináljanak sok nehézségeket; hanem tartsák magokat ahhoz, a mik már előadattak; az egyes kivánságoknak az egyesség után sem záratik el útja. Károlyi azon kifejezése, hogy a fejedelemmel „alkalmasint elvégezte a dolgot“, neki nem tetszik. Ő az egészet s mindjárt be akarja végezni, mivel az udvar sem capitulatióra, sem alkura nem megyen, s már eddig is sok az idővontatás. Kassát azonnal átadatni kivánta, s erre még csak választ sem nyert. Azt sem érti, mire nézve írja, hogy „dolga van a katonasággal“, holott minap már megmondta nekik, hogy mind személyökre, mind javaikra kegyelmet nyernek. Ehhez semmi egyéb nem kell, mint őket összegyüjteni, hitöket venni, a fegyvert velök letétetni s mindenkit a maga megyéjébe küldeni. Ily halogatás után ha mind ez egy hét alatt meg nem történik, kénytelen lesz a húsvéti ünepekben maga kihirdetni a királyi resolutiót, s nyilvánossá tenni azt is, miképen folyt eddig az egyezkedés, hogy lássa a világ, miképen nem ő felségén múlt a béke, azok ellen pedig, kik a kegyelmet el nem fogadják, megkezdeni az ellenségeskedést. Kivánja tehát, hogy a herczeg mennél elébb hazajőjön, s a hitet előtte letegye. Lakása és fiai iránt ne legyen semmi nehézsége, egyebek is mind megadatnak, mik az igazsággal megegyeznek, mihelyt Kassa átadatik, s a katonaság fegyverét leteszi [1]).

Pálfy e levele döntő volt Károlyi elhatározására. Ő minden reményét vesztve a háború sikeres folytathatására, mint fentebb látók, már az előtt is hajlott a békére; saját személyét illetőleg pedig határozott nyilatkozatokat tett Pálfynak az iránt, hogy az amnestiát elfogadja. De hitét sem örömest szegte volna meg, melylyel a fejedelem s a szövetség iránt le volt kötelezve: Ő tehát minden módon arra törekedék, hogy a fejedelmet is a maga értelmére s Pálfy ajánlatainak elfogadására indítsa. Ez volt fő czélja utolsó utazásának is a fejedelemhez. Az evvel való szembenlét azonban szintúgy mint ennek utolsó levele teljesen meggyőzték őt, hogy a fejedelmet nem sikerűlt sem megingatnia a külföldi segély iránt táplált reményeiben, sem meggyőznie a béke gyors megkötésének szükségéről, s a Pálfy által hirdetett bécsi igéretek őszinteségéről; miknél fogva a fejedelemnek egyedüli czélja most mind addig vontatni a béke megkötését, míg a külviszonyokban lényegesebb fordulat nem áll elő. 1711.

---

[1]) Pulay: e. h. 322. kövv.

De Károlyi a halogatást Pálfy utolsó levele után nem vélte tovább folytathatónak. Azon fenyegetése, hogy, ha ajánlatai egy hét alatt határozottan el nem fogadtatnak, kivánatai nem teljesíttetnek: ő maga fogja kihirdetni a királyi resolutiót, s egyenkint reábírni a rendeket az amnestia elfogadására, azok ellen pedig, kik azt el nem fogadják, mulhatlanúl megkezdi az ellenségeskedést, úgy látszik nagyon megijesztették Károlyit. Ő tehát ezentúl sem saját személyét s birtokait nem akarta koczkáztatni, sem a felelősséget az iránt magára vállalni, hogy az egész országra nézve kieszközölhető békekötés egyesek kegyelem-nyerésévé törpűljön; mert jól tudta, hogy miként néhányan alattomban már meg is kisérlették, a szövetséges rendek nagyobb része egyenként is kész már az ügyek reménytelen állapotában elfogadni a felajánlott királyi kegyelmet.

E hangulatban írt aztán mind a fejedelemnek, ápril 3-kán, mind Pálfynak választ utolsó levelére. A fejedelemhez írt levelének eddigelé még nem jöhettem ugyan birtokába, hogy azt itt, fontossága szerint szóról szóra közöljem,

1711. tartalmát s irányát azonban eléggé megfejtheti a fejedelemnek arra Sżtari-Szelából, Péter czárhoz való útjából, ápril 9-kén kelt válasza [1]. „Csak tegnap, 8-va, útamban vettem, — úgymond — a kegyelmed, 3-tia, írott levelét; melyre mit válaszoljak? látja Isten alig tudom. Mert ha szintén hazámhoz való szeretetem külömb-külömbféle gondolatokra nem adna is ösztönt: Kgyldhez való particularis barátságomat és őszinteségemet oly sértettnek érzem lenni, hogy annyival is inkább nem tudom kormányozni elmémet, a midőn t. i. kgyld Pálfy izeneti és irásiba teljes sinceritást az én cselekedetimben pedig ellenkezőt ír, hogy tapasztal, — holott elmenetelekor úgy véltem, hogy mind propositióiban, mind azokra adott válaszimban megnyugtatta vala elméjét kgyld, s mind abban egyetérteni láttatott, hogy confoederationalis hitem megszegése nélkül Kassát magamtul nem engedhetem, és így bémenetelem is (az országba) haszontalan lészen a gyülés terminusa előtt, melyet pro 27-a aprilis a Kgyld javallásából tűztem ki.

„Úgy veszem azért a Kgyld irását s úgy magyarázom, a mint maga is kivánja, — s készebb vagyok Kgyldtől megcsalattatnom, mintsem szóval s irásban száma nélkül adott hitiben kételkednem; melyre nézve sokat válasz nélkül elmellőzök a Kgyld levelében. De mivel leginkább sérti szívemet az, hogy Kgyld ösztönöz arra, hogy hazámat és a confoederatiot el ne hagyjam és menjek bé etc. — holott maga is emlékezhetik Kgyld, hogy ez vala egyedül való kivánságom, a midőn magamat resolváltam vala Munkácsra való bészorulásra: s akkor egy sem találkozék Kgyltek közzűl, a ki hitemre s hazámhoz való szeretetemre nem kénységerített volna, hogy ne cselekedjem, hanem hazánk ügyét és reménységét tartsam fel személyem conservatiójával, — melyből eredett oka ide való jövetelemnek. És a midőn sok időtől fogvást várt reménységünknek (az orosz segítségnek) útja nyittatik, hegy ne lehessen keserves, éppen ellenkezőre kényszeríttetnem? 1711.

---

[1] Századok 1870 foly. lap 600.

„S kicsoda az, a ki jó lelkiismerettel felőlem mondhassa, hogy én hagyom el a confoederatiót, a ki a végre jöttem ide, hogy a confoederationale instrumentum értelme szerint hazánk régi szabadságának elérésére czélzó eszközöket megnyerhessem, s nem azok a kik ellenségünk csalárd hitegetésétől vezettetvén, eszökbe sem jut: mit tégyen az hajdani szabadság, — csak légyen jószáguk s igértessék meg életük securitása, a melyért confoederatióra sem kellett volna lépnünk, se hitünket vesztegetni, mivel mind ezek még a gyöngyösi első congressusban megigértettek vala, — de hallani sem akartuk ez iránt való prédicatióit a szegény, megholt kalocsai érseknek, — s igaz magyar szivünk indulatjából léptünk azon confoederatióra, a melynek megtartásáért hány ezer ember vérét ontottuk, Kgyld sokszor számlálgatta.... Itélje el már most, ki szakad el a confoederatiótól: ha az-e, a ki azon vég szerint való békességet kivánja, — avagy az, a ki vagy félelemtől vagy akármely más októl viseltetvén, azon igába adja magát, a mely ellen fegyvert fogni kényszeríttettünk?

„... Mind ezeket már régen előre láttam, és semmi egyébben meg nem csalattatom, hanem csak egyedűl a Kgyld személyében, ha azt cselekszi, a mit ír ... A Kgyld lelke adjon számot érette, a melyet bizonyára nem Pálfy, nem is egy császár széki eleibe citálok én, az egész magyar ontott és ontandó vérrel együtt; de az eleibe, a ki előtt nincs titok; meg fogja az, tudom, birálni mind azokat, a melyektől Kgyld magát a világ előtt kivánja mentnek tartatni, mind azt: ki micsoda clausulákkal, reservátákkal és restrictiókkal tette le és tartja a hitit, s hol volt az igaz confoederatio, s ki mivel tartozik, avagy tartozott Istenének s urának?!

„... Mind ezeket iratja velem nemzetemhez kötött szívem s lelkem; vegye hathatósan Kgyld tőlem, s csendesítvén elméjét: nézzen végig a nyolcz esztendőn, melynek folyása alatt, ha mind jó tanácsot adott volna is Kgyld:

1711.

mind azoknak fejezetire vajjon adhatott volna-e roszabbat annál, melyet ád? midőn bémenetelemet arra kivánja, a melyet maga is ír, hogy kénytelenségből fog cselekedni, — s nem egyéb okból kivánná vagy magam, vagy helytartóm, vagy a senatorok jelenlétét, hanem hogy mások cselekednék inkább azt a roszat?!...“

Károlyi elfogadja Pálfy feltételeit.

Károlyi, ki a fejedelem hajthatatlan szilárdságát jól ismeré, azon ápril 3-kai levelet, melyre Rákóczy ily keserűen válaszolt, nem is annyira a fejedelem elhatározásainak megváltoztatása végett, mint inkább azért írta, hogy magát a békeügyben Pálfynál teendő lépései miatt mennyire lehet mentegesse. Mert ő be sem várva a fejedelem válaszát, ugyanazon időben írt Pálfynak is. „Alázatos submissióval veszi — úgymond — az ő felsége neve alatt kiadott végresolutiót; meg van győződve, hogy ő felségét arra egyedül a nemzet békességének helyreállítása indította, s hiszi is, hogy miután a főbb pontokban kegyelmét tapasztalják, az egyes kivánatokra nézve is remélhetik kegyes válaszát. És minthogy a császári biztos úr kijelentette, hogy az egyesség meglétele után a helyes kivánságoknak útja el nem záratik: a következőkre kér resolutiót:

1. A miket a császári biztos igért, nagyobb biztosítás végett azokat ő felsége is, ha nem elébb, a jövő országgyülésen megerősítse.

2. Reméli, hogy a mult országgyülésen felterjesztett sérelmekre és kivánatokra ő felsége kegyelmes választ adand.

3. Reméli, hogy a herczeg hazajötte s Kassa átadása után a kegyelem határideje a külföldön lévőkre is meghoszszabbíttatik.

4. Hasonlókép reméli, hogy a Török-, Franczia- s Muszkaországban bujdosók is, a nagy távolság miatt, akkor mikor haza jőnek, szinte részesűlni fognak a kegyelemben.

5. Mivel sokan úgy értik a fegyverletételt, hogy ezen túl a nemesek sem hordozhatnának fegyvert, bár maga eléggé megmagyarázta, bővebb felvilágosítást kér Pálfytól.

6. Ámbár az ország törvényeinek megigért épségben tartása a magyarországi három s az erdélyi négy vallásra is kiterjed: a kedélyek teljes megnyugtatása végett, ezt külön is megemlíttetni kéri. 1711.

7. Az árvákra nézve kérdést tesz: vajjon lehet-e remélni, hogy azok az atyjokról s rokonaikról rájok néző örökségeket is megkapják?

8. Kivánná tudni azt is, vajjon elébbi méltóságaikat megtartják-e mind a magyar, mind az erdélyi amnestiáltak?

9. Szükségesnek látná, hogy a Pálfy által Steinville Erdélyben vezénylő tábornokhoz az erdélyiek amnestiáltatása iránt intézendő levéllel a királyi biztos embere mellé ő is adhason egy követet.

10. Reméli, hogy az egyesség megtörténte s kihirdetése után minden becstelenkedések s ingerkedések megtiltatnak mind az országlakosok, mind a vitézlő rend között.

11. A császári resolutióban csak úgy lévén megírva, hogy a jószágok, nem pedig, hogy *minden* jószágok vissza fognak adatni; sokan azt vélik, hogy csak azon javak igértetnek visszaadatni, melyek másoknak még nem adományoztattak. Ez iránt is felvilágosítást kér tehát.

12. Kérdést tesz a fegyverszünet alatt tett károk megtérítéséről.

13. Mivel a kegyelemlevélben csak magyarokról s erdélyiekről van szó: kivánja, hogy az amnestia a netalán benmaradni akaró németekre, francziákra s olaszokra és a szökevény katonákra is kiterjesztessék.

14. A hadi foglyoknak, bár hol légyenek, szabadon bocsáttatása is megemlítendő volna; különösen ki ne feledtessék Mérey Mihály.

15. Kivánja végre, hogy az iránt is biztosítás adassék, miképen a béke megkötése után semmi olyféle nyomozások és keresetek nem fognak tétetni, mint az eperjesi mészárlat idején tétettek.

16. A Steinvillenek küldendő levél, hogy a kültarto-

1711. mányokban lévőknek is tudomására adathassék, másolatban vele is közöltessék[1]).

Közli azután még Komáromy által Pálfyval, hogy a tiszteket s bujdosó rendeket, az útak roszasága miatt csak april 4-re hívta egybe Szatmárba. A fejedelem tilalma miatt maga nem mehetvén Pálfyhoz, csak iratban fogja megküldeni a fejedelem válaszát; s kéreti Pálfyt, ha abban netalán valamely izetlenséget találna, azon ne ütközzék meg, s jó indulatát a miatt ne szüntesse meg, bölcsen meggondolván, hogy a császár szolgálatában is úgy fog legjobban eljárni, ha e háborúnak békességes alku által vet véget. Kéri őt arra is, ne keménykedjék szer fölött, mert bár ő minden tehetségével azon van, hogy a dolgot jó végre vezesse; de a fölötte nagy szigor az elméket könnyen felháboríthatná. Elnézést kér különösen azokra nézve, kik Oláh-, Moldva, Török- és Lengyelországban léteznek, azon esetre, ha a határidőig nem jelentkeznének; mert ha e miatt Pálfy rájok ütne: ők is becsapásokkal s pusztításokkal nyugtalanítanák az országot, s a fenmaradt szikra a jövőben még nagy tüzet kelthetne. Mindenek felett szükséges, hogy Rákóczy híveinek a kért felvilágosítások is tudomására jussanak. Ez megtörténhetik ugyan april 27-ikéig, mikorra a fejedelem gyülést hirdettetett; de, kéri őt, ne siessen még annak elteltével is megkezdeni az ellenségeskedést, sőt mivel derekasabb hadi munkálatot maga sem kezdhetne, azon esetre, ha a fejedelem megérkezni késnék, halaszsza a fegyverszünetet május közepéig. Ne aggaszsza őt az sem, hogy a fejedelem Kassa átadásától idegenkedik. Csak folytassa ő a béke ügyét az udvarnál buzgóan, s a fejedelemtől kivánt felvilágosítások helyett küldje meg ő felsége utolsó határozatát, s terjessze ki a fegyverszünetet hosszabbra: bizonyos lehet benne, hogy Kassa megvételére is nem hogy ágyú, de puska sem fog kivántatni. Igéri azonban neki, hogy a husvéti napokban a tiszti kart és bujdosó rendeket egybehívja, ott nekik mindeneket tudtokra adandó. Megértvén aztán elméjeket irni fog a fejedelemnek, Bercsényinek s a várak parancsnokainak. Ha aztán az e hónap 27-kére kihirdetett gyülésre eljőnek: reméli, mindenek jól el fognak végeztetni; ha pedig el nem jőnek: magoknak tulajdonítsák; a jelenlévők, úgy hiszi, nálok nélkül is mindnyájan ő felsége hűségére fognak állani. Végül kéri Pálfyt, arra se fektessen nagy súlyt, hogy válaszában a fejedelem a szövetségre hivatkozik; „mert, úgymond, miközöttünk akármiképen volt is a közönséges szövetkezésre való hitnek letétele“ ez csak egymás közti viszonyainkra vonatkozik, de a közöttünk s a császár közt jól megindított békeügy befejezését nem gátolhatja meg [1]).

---

[1]) Pulay: e. h. 326. kövv.

A szatmári gyülés.

Károlyi a gyülést Pálfynak tett igérete szerint april 4-kére Szatmárba annál készségesebben kihirdette, mivel a fejedelem is meghagyta volt neki, hogy az udvar feltételeire Pálfyhoz küldött válaszát a tiszti karnak s a többi rendeknek ne mulassza el tudtokra adni. A hadakon kivül a tiszai s éjszakkeleti megyék és Erdély rendei közől is az említett napon sokakat összehozott Szatmáron a hosszú hadakozás és kiállott szenvedések után mind legyőzhetlenebbé lett sovárgás a béke helyreállításáért. Ösztönzött sokakat a Pálfyban vetett bizodalom is, mely szerint reménylik vala, hogy ő, a hazafias érzületűnek ismert magyar főnemes, a császártól nyert teljhatalmat nem fogja hazájának, nemzetének, honfitársainak romlására fordítani. Maga az udvar iránt is engesztelékeny hangulatot ébresztett, hogy nem valamely idegen, hanem ezen egyenes lelkű magyar főúr bízatott meg a béke művének megalkotásával.

A gyülekezetben, miután Károlyi a fejedelem szándékát és rendeleteit előadta, felolvastatott a Pálfy által márczius 14-kén kiadott s fentebb közlött nyilatkozat a császári ke-

---

[1]) Pulay: e. h. 330. kövv.

1711. gyelemről, és a fejedelemnek ezen okmányra Stry városból kelt észrevételei. Az utolsók a gyülekezetben általános helyesléssel találkozának; az elsőnek egynémely pontjai miatt azonban sokan felzúdultak s roszalólag kiáltozának. Sikerült azonban őket Károlyinak azon kijelentéssel, hogy azt ő is ki nem elégítőnek tartva, már néhány nap előtt bővebb részletes magyarázatot kivánt Pálfytól, s azon biztatással, hogy e levelére minden órában várja a császári biztos válaszát, reábirni, hogy a husvéti ünnepek alatt türelemmel legyenek s együtt maradjanak. Komáromy György husvét ünnepére valóban meg is hozta Pálfynak april 4-kén Debreczenben kelt újabb nyilatkozatát, mely aztán felolvastatván, sok kételyt eloszlatott, az elébbinek több homályos pontját felvilágosította s a gyületkezetben általános megnyugvást hozott elő. Az okmány, lényegére nézve, a következőket foglalta magában.

Pálfy utolsó nyilatkozata.

1. Rákóczy Ferencz fejedelemnek fejére s minden jószágaira mind Magyarországban mind Erdélyben, minden hozzátartozó szolgáival s udvarnépével együtt teljes kegyelem adatik oly feltétel alatt, hogy april 27-kéig hitét a közlött esküforma szerint a császár hűségére letegye, hadait elbocsássa s a még kezén lévő várakat átadja. A fejedelem jövedelmei ez által semmi csorbulást nem fognak szenvedni, mert az őrségeket ő felsége fizetendi. Ha a fejedelemnek az országban való szabad lakás nem tetszenék, a hit letétele után bárhol, ha úgy tetszik, Lengyelországban is lakhatik. A hit letétele végett kihirdetendő gyülés helyéül Nagy-Károly tűzetik ki. A fejedelem a felül írtak teljesítése után fiait is visszanyerendi.

2. Az urak, nemesek és főbb tisztek, akár magyarok akár erdélyiek legyenek, ha az említett határnapig magokat jelentik, kegyelmet kérnek s a hűségesküt leteszik mind fejökre mind jószágaikra szintén teljes amnestiát nyernek. Az alacsonyabb renden lévő vitézek az első resolutio értelmében részesűlnek a kegyelemben.

3. A kuruczságban meghaltak özvegyeire s árváira nézve az ország törvényei irányadók. 1711.

4. A külföldre menekűltek a 2-dik pont rendelkezése alá esnék.

5. Hogy az erdélyiek Magyarországba fáradni ne kényteleníttessenek, a kegyelem biztosítását Steinville Erdélyben vezérlő tábornoktól nyerendik, ki az itteni végzésekhez fogja magát tartani. Noha Erdélyt Magyarországgal különben együvé érteni nem lehet, Erdély törvényeit és szabadságait is meg fogja tartani ő felsége. Ezen amnestialis kegyelemben részesülök ott sem fognak semminemű perpatvarkodást s üldözéseket szenvedni.

Még csak egy dolog okozott némi aggodalmakat a gyülekezet egy részében: az, hogy a vallásszabadság biztosításáról Pálfy egyik nyilatkozatában sem tétetik szó: e miatt tehát többen felszólaltak s erre nézve is nyilatkozatot kivántak a császári biztostól. Károlyi tehát ezen utolsó nehézség elhárítása végett Komáromyt azonnal visszaküldé Pálfyhoz, ki aztán ápril 8-kán erre nézve is teljes megnyugtatást adott, kijelentvén, hogy miután ő felsége Magyarország törvényeit és szabadságait sértetlenül megtartani igérte, ezen igéret kiterjed a protestansoknak a törvények által biztosított vallásszabadságára is. Ha ezen felül egyéb kivánságuk is volna, azt még a mostani diétán előadhatják, mi is aztán ő felsége által igazságosan fog elhatároztatni.

Mind ezek után a szövetséges rendek s hadi tisztek mindnyájan kijelentették, hogy „reménységökön felül tapasztalván ő felsége kegyelmességét, semmi egyéb hijával nincsenek már mint hogy a fejedelem nincs közöttök“; a fejedelem jelenlétét pedig a békesség állandósága végett szükségesnek tartják. Károlyi erre ajánlkozék, hogy a császári biztos nyilatkozatait a fejedelemnek személyesen fogja megvinni, s őt a mennél elébbi visszatérésre indítani. De a szövetséges rendek s hadi tisztek, nehogy távolléte alatt fő nélkül maradván, valamely zavar történjék, nem akarták őt

1711. elbocsátani, hanem követeik által határozták behívni a fejedelmet. Követekül a magyarországiak részéről Csajági János brigadéros és Bulyovszky Dániel, az erdélyiek részéről pedig Cserey János ezredes választattak meg, kik aztán april 7-kén a következő utasítással küldettek Lengyelországba.

Való ugyan, hogy az amnestia által nincs megadva mind az, mit a fejedelem a császártól hozzá intézett levelében kivánt. „De mit cselekedjünk? mondják—, világosan látja a fejedelem, s mi is mindnyájan, hogy egybevetvén s megfontolván a magunk és az ellenség erejét, nem vagyunk oly állapotba helyeztetve, hogy harczot állhassunk és a f. császár erejét megverhessük; és ha a fejedelem . . . fenmaradásunk iránt a muszka czárnál valamit vitt volna is véghez, de ugyancsak úgy is mi ezen boldogtalan sorsunkban, (megvetvén ezeket, melyek most igértetnek) magunkat siralmas számkivetésre kellene határoznunk“. Helyesebbnek itélik tehát hogy a fejedelem közéjök jőni méltóztassék; így majd a császári biztos resolutiója is még inkább megmagyaráztathatnék, és végre hajthatván mindnyájan a hazában bátorságosan megmaradhatnak.

Kérjék tehát a követek a fejedelmet az istenre is, vegye szivére végveszedelemben forgó dolgaik nyomorúságát; könyörűljön s essék meg szíve az özvegyeken, árvákon s más ügyefogyott bujdosó hazafiakon; gondolja meg, mennyien szenvednek bút, gondot, éhséget s mindenféle nyomorúságot; minő pusztulásra jutott az ország lakossága: jőjön tehát be, s mozdítsa elő az ország lecsöndesítését. Ne gondolja a fejedelem, hogy iránta hűtlenekké lettek, midőn e lépést teszik. Őket csak az indítja, hogy látják miképen az ellenséggel többé szembe nem szállhatnak. Tapasztalták azt is, hogy a külsegélyben sem lehet semmi bizodalmok. És ha nyernének is valaha külsegélyt, akkor is bizonytalan lévén a hadakozás kimenetele, ki biztosíthatja őket, hogy elérnék azt, a miért a fejedelemmel együtt fegyvert fogtak?

A megbékélést most a szövetkezés alkalmával letett hitök sem ellenzi. Ők e szövetséget azért kötötték, hogy a haza törvényei szerint szabadságban élhessenek. Ezt pedig most a császár megadni igéri, törvényeik, szabadságaik megtartását, mit a diétán saját hívei is kivánnak, császári királyi szavával biztosítja. Nincs tehát miért ne fogadnák el a békességet. 1711.

Ha mindazáltal a fejedelem visszajőni nem akarna, kérik őt, oldozza fel őket a hittől, melyet neki mint a confoederatio vezérlő fejedelmének letettek. Adják elő okait annak is, hogy Károlyi tábornok miért maradt légyen köztök. Végül köszönjék meg a fejedelemnek mind azon áldozatokat, melyeket a haza ügyéért e hadakozás alatt annyi önzetlenséggel tett vala. — Azon esetre ha a fejedelem, más dolgai által elfoglalva lévén, be nem jöhetne, levelet intéztek gr. Bercsényi Miklóshoz is, kérvén őt, hogy mint a fejedelem helytartója jönne ő haza a békeügy befejezésére.

Miután a követek útnak eresztettek, az összegyült rendek, Pálfy által sarkalva, alkujok őszinteségének jeléül, Kassa városát feladni határozták, s e végett Krucsay János és Szatmáry Miklós ezredesek küldettek Eszterházy Dániel kassai várparancsnokhoz[1]).

„A gyülés tagjai, — úgymond emlékirataiban Rákóczy, a szövetséges rendek nevében léptek fel, holott Károlyin kivül sem egy tanácsos, sem a vármegyék felhatalmazott követei nem voltak jelen közöttök.“ Ez okból Rákóczy a gyülés végzését egyedül Károlyi s néhány meghittjei művének tartván, Károlyi ellen nagy haragra gyuladt, s a követséget mind ő, mind Bercsényi keserű szemrehányásokkal fogadá. A követek egyike, Cserey János, Bercsényi által el is csábíttatván, társaitól elszakadt s a szatmári végzések ellen bujtogató leveleket írt a várak parancsnokaihoz. Haragjában maga Rákóczy is eltért az eddigelé mindenha megőrzött

---

[1]) Pulay: e. h. 337. kövv.

1711. eszélyességétől s april 18-kán egy hosszú, indulatos nyilatkozványt bocsáta ki a szövetséges rendekhez, mely által őket mint emlékirataiban maga is megvallja, felizgatni szándékozott Károlyi ellen, mint a ki hatáskörét átlépte s a tőle nyert megbizást túlhaladva egyezkedett Pálfyval.

A fejedelem ebben hosszan leírja, miképen nem egyedül saját kivánságából, hanem a salánki gyülés egyértelmű végzéséből ment légyen ki Lengyelországba a szövetséges rendek érdekeinek előmozdítására. Ezen érdek vezérelte őt abban is, hogy Pálfy tábornokkal találkozzék s a császárnak levelet írjon. Ezen érdekből írta azon észrevételeit is a Pálfy által vele közlött amnestialis feltételekre, melyek szerint tőle felvilágosításokat kivánt. E felvilágosítások meghallgatása végett határozta a gyülést april 27-re Husztra összehívni. Ki volt tehát feljogosítva csak kétségbe is vonni azt, hogy ő e gyülésre meg fog jelenni? Ő német-újhelyi börtönétől kezdve egész életét a haza szabadságainak helyreállítására áldozta. „Kinek ütközhetett tehát csak elméjébe is hazajövetelének kétsége“? Igen is haza jött volna s jőne is nagy örömmel, ha látná, hogy a hazai ügynek hasznára lehet. De íme, úgymond, nemhogy a békekötésre rendelt gyülés napját megvárta volna a császári biztos, hanem csak azon végső, s mint fájdalommal látja, már is sokaknak tetsző sententiának véghez vitelére hívatott meg, mely által a másfél század óta annyi magyar vér kiontásával oltalmazott s most is az utolsó nyolcz év alatt fegyveresen keresett nemzeti szabadság örökös rabságra vettetnék.

A szatmári gyülést az ő hirével hirdette ki ugyan Károlyi, de ő csak a végre kivánta e gyülekezetet, hogy az ő Pálfyhoz intézett válasza felolvastassék és a Ráday által beküldött irása szerint a békekötésre rendelt gyülés april 27-re kihirdettessék. Károlyi azonban, az ő vezéri hivatalának csorbításával, Komáromy szava után indulva, Pálfynak csalárdsággal teljes újabb pontozatát is oly jónak és kivánatosnak szinezte, hogy, úgymond, „sokaknak kigyelmetek közől eszét vesztvén, azon hazánkat vesztő pontokban rejtett mérget megédesítette, hogy kigyelmetek hitét, lelkét, életét, s azzal maradékit, vérét nemzetét veszedelmes hálóba kerítse, és csalárd végső munkáját egy csomóba köthesse. Hozzá is bocsátotta ezen hamis sipjának hangját, oly vakmerő declaratióval: hogy mivel ez mindeneknek tetszik, mivel ennél többet senki sem kiván, sem nem kivánhat, azért a békességnek nem végzésére és tractájára, hanem egyedül azon sententionale pontoknak véghezvitelére, nem a gyülésre, hanem mint a vak madarak menjünk a lépre.“ E miatt izgató szavakban kelt ki Károlyi ellen, s az isten igazságának olynemű büntetésére hivatkozik, a milyen Ocskay és Bezerédy árulását sujtotta. 1711.

Ezután pontonként hosszan fejtegetvén, hogy Pálfy igéretei merő csalárdság; kijelenti, hogy ő most is kész hazajőni ápril 27-ére, ha a fegyverszünet oly időre terjesztetik ki, hogy a béke ügyét annak rende szerint tárgyalhassa. Ez esetben azonban kivánja még azt is (Istenem, — úgymond — mire jutánk!), hogy magok a szövetséges rendek is nyujtsanak neki elégséges biztosítást, „hogy mint vezért vezérlésre, s nem úgy mint most hírünk nélkül forralt s talán végzett veszedelmére vagy életünknek vagy hitünknek kivánja kigyelmetek hazamenetelünket; és hogy onnan a gyűlésnek jó, istenes végzése után mi is s más is maga útjára elmehessen“. Jól tudja, hogy minden háborúnak vége a jó békesség; s ha erre ma juthat, nem kivánja azt holnapra halasztani. De ilyenre, a milyent a követek elejébe adtak, épen nem állhat; „mert ez, — úgymond — nem békesség, hanem fegyver által való meggyőzettetés, melyet a nemes vér, mint halálnál is nehezebb dolgot nem szenvedhet“ [1]).

Miként e nyilatkozat tanúsítja, Rákóczy, ki 1705-ben még József császártól hadakozó félnek ismertetvén el, az angol és hollandi követek közbenjárása és jótállása mellett neki ajánlott békepontokat sem akarta elfogadni, mivel azo-

---

[1]) Pulay: e. h. 367. kövv.

1711. kat az ország szabadságainak biztosítására elégségesnek nem látá, hacsak Erdély külön fejedelemségül nem marad: egyátaljában nem tudott megbarátkozni azon gondolattal, hogy magára és felkelő társaira nézve puszta kegyelmet fogadjon el a császártól; az országra, annak alkotmányára és szabadságaira nézve pedig a császár egyszerű igérete, hogy azokat megtartandja, elégséges legyen. Ő, ha talán nem sokat bízhatott is már a czár igéreteiben, hogy őt egy sereggel gyámolítandja: annál többet remélt az új bécsi angol követ lord Peterborough működéseiben, hogy a felkelők részére mind Bécsben kedvezőbb feltételeket eszközlend ki, mind a már tárgyalás alatt lévő általános béke által is biztosíttatni fogja Magyarország érdekeit.

Ez volt leginkább annak oka, hogy bár ő, miként Pálfynak Ráday által megizente, kész is bejőni az ápril 27-re kihirdetett huszti gyülésre: e határidőt mindazáltal korántsem úgy értette, mint Pálfy; hogy t. i. e napon a békeügy már befejeztessék, s ő és társai a hűségesküt letegyék; hanem hogy e napon kezdessék tüzetesen a békealku. Ő mindenek felett időt akart nyerni, eltökélve lévén mindaddig vontatni e békealkut, míg Peterborough működései Bécsben, s a magyar ügyet pártoló külhatalmak jóakarata Hágában az általános békét tárgyaló congressuson több eredményre fognának vezetni. Azért lőn oly boszús Károlyira, hogy a békekötés időszerűtlen siettetése által az országot megfosztja azon előnytől, hogy szinte befoglaltassék az általános békekötésbe.

E boszúságát ő april 19-kén Kukizovbúl írt levelében egyenesen is tudtára adá Károlyinak, egy végső kisérletet akarván tenni, hogy a Pálfyval megkezdett egyezkedés befejezésétől visszarettentse. „Remélvén, úgymond e levélben, — hogy a Ráday bemenetele és a kigyelmednek 3-án írt levelére tett válaszom tehettek valamely fordítást az kigyelmed mostani, szívemet epesztő s keserítő munkáin, tartóztattam ezeket (a szatmári gyülésből hozzá küldött) követeket, a kik által is egyébre nem kérhetem kigyelmedet, hanem lelki

1711.

üdvességére kényszerítem, ne praecipitálja szegény nemzetünk dolgát s ügyét, maga s familiája holtig való gyalázatjára; mert soha sem fogják azt mondani, hogy a fejedelem pártolt el a generalistól, hanem a generalis a fejedelemtől. Hiszen jobb lesz azon útját követni a békességnek, a melyről Rádaynak írtam, hogy közölje kigyelmeddel. Pálfy e miatt már bizonyosan nem szegi meg a fegyverszünetet; mert a császár saját szövetségesei előtt sem adhatna számot, ha azért vetne véget a fegyverszünetnek, hogy az ő tervök szerint akarnak békélni. Ha pedig ezen véleményem sem nyom többet kegyelmed előtt Pálfy hitegetésénél, sit sanguis civium effusus et effundendus super vos et super filios vestros — a polgárok kiontott s kiontandó vére hulljon reátok és a ti fiaitokra. Ennél többet nem válaszolhatok, mert fojtogatja szívemet a keserűség, s az igaz, de megcsalatott barátság, sinceritás és confidentiám, melylyel voltam, leszek is ha tetszik, kigyelmednek mindon jót kivánó atyjafia, barátja"[1]).

József halála. A szatmári békekötés.

Midőn Rákóczy e levelet s a fentebbi nyilatkozványt írta, József császár már nem volt életben: a himlő ápril 17-kén, 33 éves korában vetett véget életének. Végnapjaiban, midőn Rákóczynak a Pálfytól Károlyi által Sztryben elejébe adott föltételekre kelt válasza, melyben kivált az özvegyek s árvák javainak visszaadását s a protestansok vallási jogainak biztosítását sürgeté, tudomására vitetett, megemlékezvén, hogy egykoron atyja, Leopold is, szintén végóráiban kötötte szívére a magyarok megbékéltetését, meghagyta minisztereinek, hogy a fejedelem kivánatai teljesíttetvén, a béke azok szerint köttessék meg[2]).

A császár ezen parancsa szerint közlé aztán Pálfy, ápril 6 kán, a Nagy-Károlyba gyült rendekkel a fentebbi végfeltételeket. De alig hunyta be szemeit a császár, a nemzet iránt ellenséges indulatú tanácsosok, s ezekkel együtt, fájdalom,

---

[1]) Szalay: Magy. Tört. Emlékek V, 395.

[2]) Fiedlernél e. h. 353.

1711. néhány magyar úr is, kik a fölkeltek elkobzott javaira áhítozának [1]), minden törekvésöket odafordíták, hogy a béke megkötését meggátolván, fegyveres hatalommal fojtassék el a fölkelés. Rákóczy nyilatkozványával, mely a békéért sóvárgó, magukat s javaikat megmenteni vágyó fölkeltek közt keveseknél talált viszhangra, körülbelől egy időben érkezett Pálfyhoz a császár halálának híre, s e hírrel együtt Eleonora anyacsászárné azon rendelete, hogy a békéltetés további folytatását gróf Cusani tábornokra bízván, maga a magyar főurak s miniszterek tanácskozmányába Bécsbe siessen.

Jól tudta Pálfy, kiktől s mi czélból származtak ama tanácsok, melyek a császárnéval ama rendeletet íratták: eltökélé tehát magát, azoknak minden módon ellenműködni. Egy részről Locher tanácsos által tüstént oly választ intéztetett a főhaditanácshoz, hogy ő, Pálfy, nem vonakodik ugyan azonnal Bécsbe utazni, ha fenléte szükséges; gondolnák meg mindazáltal, hogy e változás a vezérletben, új mozgalmakat, új veszélyt hozand a békének indúlt országban; félni lehet, nehogy Károlyi, ki Cusani iránt oly bizodalommal koránt-sem viseltetik, mint régi barátja, Pálfy iránt, látván, hogy ez a haza megbékéltetésének dicsőségétől mások irígysége által fosztatik meg, szintén más gondolatokra vetemedjék. Károly trónöröködését az 1687-diki törvény szerint nincs mitől félteni, arról másként gondolkodni senkinek sem jut eszébe [2]).

Más részről Pálfy és Károlyi a császár halálát nagy titokban tartván, ezóta még nagyobb buzgalommal működtek a béke megkötésén. A szövetséges rendek közől, kik még a hazában voltak, nem is tett ez ellen senki ellenvetést. Maga Sennyey István tábornok is, kire a távozó fejedelem Munkácsot bízta volt, teljes hozzájárulását jelenté ápril 22-én Károlyihoz írt levelében. „Ezen hadakozásunk czélja, úgymond, nem más, hanem . . . hogy pusztult hazánknak kivánt csendessége, nyugodalma és elvont szabadsága helyreállíttassék és megtartassék. Ezek végett ha a felséges császár és király maga atyai kegyelmességéről az ország rendeit bizonyosokká és bátorságosokká tenné, és kegyes akaratjának hajlandóságáról maga kir. szeretetét ajánlaná s azt megtartaná: tehát még is ha fegyverhez kapnánk, és a háborút tovább is vontatnánk, mind hadakozásunkról, mind hazánk pusztulásáról, mind a keresztény vérnek kiontásáról a mindenható Isten itélőszéke és az egész keresztény világ előtt is megitéltethetnénk; sőt úgy tetszik, hogy a keresztény világ fejedelmeinek itélete szerint Istennek bosszúállására lennénk érdemesek. Mivel pedig a mint énnekem fülembe hatott, szabadságaink megadása, azok megtartása és több igazságos kivánságaink is mlgos generalis plenipotentiarius gr. Pálfy János uram ő excellentiája által nagyobb részint megigértettek, elhitettem magammal, hogy a mi felséges fejedelmünk ezen mostani békesség kimunkálkodásának végezésére az elrendelt huszti terminusra be fog jőni és ... a hadakozásnak véget vetni. Ha mindazáltal — mond tovább — be nem jöhetne, sokan nagy elmetusakodással azon törekednek, mit kellessék akkor cselekednünk: vezérlő fejedelmünk nélkül hozzáfogjunk-e a békesség tractájához, vagy a fegyverkezésnek tovább való folytatására resolváljuk magunkat? Noha ezen tracta iránt sokféle nehezségek forduljanak is elő; mindazáltal sok tusakodásaim között elmém és lelkem azon nyugszik meg, hogy nem csak lehető, de szükséges is hozzá kezdenünk.“ E véleményét aztán azzal indokolja, hogy a szövetség esküjét a haza szabadságának kimunkálására tették le; ha tehát e czél elérhető, a jelenlévők a fejedelem nélkül is kössék meg a békét. Ez által sem a fejedelemhez sem a szövetséghez való hitök nem sértetik meg. Sőt, ha a békességnek e jó alkalmát, melyet többé alig remélhetnének, elmulasztanák, a fejedelemnek is nem hogy haragját, hanem méltán neheztelését vennék magukra. „A külső segítség reménysége sem halaszthatja el — így végzi be indokolását — 1711.

---

[1]) Károlyi Sándor emlékiratai.

[2]) Wagner: Hist. Jos. 418.

1711. ezen mostani békesség végezését; mert azok nem csak bizonytalanok, de ha minden kétségen kivűl valók volnának is, az ő győzedelmek igen kétséges; sőt ha azokat bizonyosan tudnánk is, de ha törvényeink és szabadságaink mostanában úgy is megadatnak, minemű lelkiismerettel és mi okra nézve kellene fegyverhez kapnunk, meg nem foghatom.“ Hiszi azonban, hogy a békekötés a fejedelem jelenlétében állandóbban s hasznosabban fogna megköttetni; miért is javasolja Károlyinak, ha lehet, vegye reá Pálfyt, várná meg a fejedelem hazajöttét [1]).

Az említett körülmények közt azonban mind Pálfy, mind Károlyi meg lévén győződve, hogy a béke műve csak úgy sikerűlhet, ha az gyorsan végrehajtatik, gondolni sem akarhattak többé halasztásra. Ily érzelemben volt a nemzeti hadsereg s a szövetséges rendeknek hasonlíthatatlanúl nagyobb része is; s a békének e legyőzhetetlen kivánata ápril 27-kén mintegy tizenkétezer felkeltet gyüjtött össze Szatmárba. Pálfy és Locher császári biztosok ugyanez napon Nagy-Károlyba érkezének; mert Pálfy itt kivánta letétetni a császár iránti hűség esküjét.

Károlyi Sándor a gyülekezetben megjelenvén, miután a magyarországiak részéről Bulyovszky Dániel, az erdélyiekéről Pongrácz György jegyzőkké neveztettek, érzékeny beszéddel nyitotta meg az ülést. Könyes szemekkel nyilvánítá a feletti fájdalmát, hogy mind a fejedelemnek, mind az ország többi tábornokai s tanácsosainak székeit üresen látván, neki kell megnyitni az ülést. Ő magának semmi elsőséget nem igényel; de mint a magyar és erdélyi szövetséges rendek egyetlen jelenlévő tábornoka, kire a távozó fejedelem mind a hadak vezérletét, mind a megkezdett békealku előmozdítását bízta volt, kész elfoglalni az elnökséget. Kivánságát fejezte ki mindenekelőtt, hogy hivassék meg a fejedelem követe, Ráday Pál is; és míg ő megjelent, ama kérdést intézte a rendekhez: hogy miután a fejedelem a maga által rendelt határnapig meg nem jelent, s Ráday által a császári biztosoknál is csak a fegyverszünet meghosszabbítását sürgette: vajjon lehet-e, szükséges e a szövetséges rendeknek hozzá fogni a békesség kérdésének tárgyalásához? Válaszként e kérdésre felolvastatta aztán Sennyey István tábornok s tanácsosnak fentebb közlött levelét. Szóltak aztán többen mások is, valamennyien oly értelemben, mint Sennyey István levele. 1711.

---

[1]) Pulay: e. h. 360. követ.

Megérkezett e közben Ráday Pál is, és nyilatkozatra szólíttatván, kijelenté, hogy ő nem a rendekhez, hanem gr. Pálfy tábornagy s császári biztoshoz küldetett s a fejedelem be nem jöttét a következőkkel indokolta: 1. Mivel Peterboroug angol követ a f. császárt a magyar confoederatióval békélésre kényszeríti s már kényszerítette is. 2. A gyülés kihirdetésében a fejedelem feltételül kötötte a fegyvernyugvás meghosszabbítását. Ebben a császári biztos csak most egyezvén meg, nem lehet a fejedelem be nem jöttét nem akarásra magyarázni. 3. Mivel a császári biztos nyilatkozatában csak a császár elvett kegyelméről van szó: a biztos teljhatalma igen kétségessé válik. 4. Mivel az özvegyek és árvák részére nyilvánított korlátolt kegyelemmel „a kuruczságnak vagy pártosoknak neve és gyalázatja látszatik rajtunk maradni“. Kérte ezeknél fogva a rendeket, ügyekezzenek ők is meghosszabbíttatni a határidőt Pálfy által.

A rendek valóban neveztek is ki e végett egy küldöttséget a tábornagyhoz. Ugyanazok megbízattak azzal is, hogy Locher császári biztost némely végzendők végett a gyülekezet keblébe hívnák, kezesekül érette Jósika István és Vay László brigadéros küldetvén Károlyba. Majd báró Amade József hozta meg Pálfy levelét, melyben ez Károlyit felszólítá, hogy a rendek végzéseivel menne Károlyba, miszerint, ha még valamely nehézség forog fen, az mennél elébb kiegyenlíttessék. Egyébiránt, ma telvén le a fegyverszünet utolsó napja, végelhatározást kivánt a rendektől, tudtokra adatván azt is, hogy Locher tanácsos Graven tábornokkal

1711. Szatmárba fognak menni az eskü átvétele végett. Rendeletet sürgetett továbbá Kővár átadása iránt; s végül a király nevében megegyeztét nyilvánítá abban, hogy azon fegyverviselők, kik magokat tisztségekre érdemesekké tették, jobbágyságra ne kényszeríttessenek, hanem a rendek által a földesúri hatalom alól felszabadíttassanak. Mindez részint tudomásul vétetett, részint megrendeltetett.

Más nap ápril 28-kán megérkezett Locher udv. tanácsos, kivel aztán Károlyi a még fenmaradt nehézségeket kiegyenlítvén, a békekötés okmánya véglegesen elkészíttetett. Ez estenden a gyülésben felolvastatván, Károlyi kérdést intézett a rendekhez: akarják-e ezen irat meghatározásai szerint elfogadni a felséges császár kegyelmét? És miután valamennyien igennel válaszoltak, másodszor azt kérdezé: mi történjék azokkal, a kik e békességet el nem fogadják s azt titkon vagy nyilván háborgatni akarnák? Mire az lőn az egyértelmű válasz, hogy azok számkivetettek legyenek.

A rendek s főtisztek azonban kifogást tőnek a császári biztosok azon kivánata ellen, hogy a főtisztek Károlyba menjenek a hit letétele végett, nehogy az mondathassék, hogy az mintegy fegyver alatt s erőszakosan ment volna végbe. E rendeletnek megváltoztatását kivánták tehát Pálfytól. Kéretik őt arra is, hogy a békeokmány eredeti példányai három hétig maradjanak Pálfynál, ki aztán azokat, ha a fejedelem akkorig haza jőne, maga osztogassa szét az illetők között; különben a szétosztást Károlyi végezze.

Más nap aztán minden irományok elkészíttetvén, s a fejedelem is a hazajövetelre újabban megkéretvén, Károlyi egy tizenhat tagból álló választmány élén a következő kérelmekkel Pálfyhoz küldetett: adna az özvegyek s árvák ügyében kedvezőbb resolutiót; egyeznék meg abban, hogy az útlevél mellett hazajöttek is a többi rendek közé számláltassanak; a hűségeskü ne Károlyban, hanem Szatmárban tétessék le; a jászok s kunok szabadságai erősíttessenek meg; az egyeseknek a várakban maradt vagyona adattassék viszsza; e kegyelem erejénél fogva a netalán még a Tököly idejéből raboskodók is bocsáttassanak szabadon; a haza térő vitézlő rend élelmezéséről is legyen gond; a hol a békeokmányban Erdély említtetik, mindenütt mind a három ott lévő nemzetre értessék; a fejedelemhez írt, őt hazatérésre kérő levél közöltessék a császári biztossal is. Ápril 30-dikán megérkezett Szatmárban Pulay János, Pálfy titkára, ki aztán a főtisztektől a gyülésteremben, a vitézlő rendtől pedig a szatmári mezőn vette át a hűségeskiit. 1711.

Időközben a Pálfytól kiküldött Ebergényinek, s a Károlyitól melléje adott követeknek sikerült végre Kassa kapitányát, Eszterházy Dánielt s a mintegy ötezernyi őrséget reávenniök, hogy a várost a császáriaknak átadják.

Május 1-jén Károlyi kiséretében maga Pálfy is megjelent a majtényi mezőn, hol a kuruczságnak mintegy tizenkét ezernyi tábora várakozék reá teljes hadi díszben. Miután itt Károlyi a császár hűségére térteket bemutatta, s hálájokat mind a császár, mind annak biztosai iránt ékes beszédben kifejezte, Pálfy előtt maga is, mindnyájok hallattára letette a hűségeskiit [1]). Felolvastatott ezután a százötvenegy aláirással ellátott békeokmány, melynek tartalma következő:

I. Rákóczy Ferencz fejedelemnek életére s minden ingatlan s ingó javaira — kivéve azokat, mik a várak erődítéséhez tartoznak, — mind Magyarországban mind Erdélyben kegyelem biztosíttatik, úgy mindazáltal, hogy három hét lefolyta alatt a hűségeskiit letegye, a kezén lévő várakat a császári őrségnek átadja, s a maga őrségeit elbocsássa. Ha a fejedelem az országban lakni nem akarna, a hűségeskü letétele után Lengyelországba távozhatik. Mihelyt a feltételek végrehajtatnak, fiait is visszanyeri.

II. Hasonló amnestia adatik személyeikre s javaikra nézve mindazon magyarországi s erdélyi egyházi s világi uraknak, nemeseknek s főtiszteknek, kik jelenleg a fejedelem

---

[1]) Pulay: e h. 404. követ.

1711. mellett távol vannak, feltéve, hogy három hét alatt hűséget esküsznek, s mindazoknak is, a kik már elébb visszatértek a király hűségére. Javaikat mind ezek, ha bár adomány vagy vétel útján mások kezein volnának is, azonnal visszanyerik. Az új szerzeményi bizottmánytól senki se féljen, mert ezen őszinte békekötés kizár minden hasonló cselfogásokat. A fegyverletétel alatt is csak az ellenségeskedés megszünése értetik; az urak, nemesek és szolgáik szokott fegyvereiket a nemzeti szokás szerint ezentúl is hordozhatván. A közrendű vitézek szintén valamennyien kegyelmet nyernek, a nélkül, hogy császári szolgálatba állni kényszeríttetnének. Az idegeneknek útlevelek fognak kiszolgáltatni, melyekkel hazájokba visszatérhessenek; a császári ezredekből átszökötteknek sem leszen bántalmok, kötelesek mindazáltal ezredeikbe visszatérni.

III. Ő felsége a vallások szabadságáról szóló törvényeket mind Magyarországban mind Erdélyben híven megtartandja; s ha ezeken felül az illető feleknek még némi kérendőjök volna, azt akár most akár az országgyülésen felterjesztheti.

IV. Az özvegyeknek s árváknak, kik férjeiket s apjaikat e belháború alatt vesztették el, mindazon javak szintén visszaadatnak, melyek másoknak még el nem adattak vagy adományoztattak; ezen elidegenített javakról pedig az országgyülés fog intézkedni.

V. A kik az országtól távolabb lévén, a kitűzött időre vissza nem térhetnek, ha magukat, mihelyt lehet, az udvarnál, vagy Pálfynál, vagy, ha erdélyiek, Steinville tábornagynál jelentik, s késedelmök alapos okát adhatják, a II-dik pontban biztosított kegyelmet szintén megnyerhetik. Hivatalaik, méltóságaik visszanyerését azonban mind ezek mind a többiek is csak ő felsége külön kegyelmétől várhatják. A jászok, kunok és hajdúk kiváltságai, a mennyiben sérelmet szenvedtek, az országgyülésen helyreállíttatnak.

VI. E kegyelem hasonló módon kiterjesztetik a hadifoglyokra is. 1711.

VII. Az utolsó fegyverszünet ideje alatt történt károk kölcsönösen helyreüttessenek.

VIII. Hogy minden félelem s bizodalmatlanság elfojtassék, e békekötés ő felségétől mennél elébb megerősíttetvén, kihirdetés végett a vármegyéknek haladéktalanúl megküldessék.

IX. Ő felsége mind Magyarország mind Erdély jogait, szabadságait s törvényeit szentül és sértetlenül fentartandja, s nem tűrendi, hogy az adott kegyelem ellenére akárki is újabb üldözéseknek s bántalmaknak tétessék ki.

X. Az ország lakosainak fenmarad joguk, a jövő országgyülésen minden sérelmeiket előterjeszthetniök s azok orvoslatát ő felségétől teljes szabadsággal kérhetniök, miszerint senki se ketelkedhessék, hogy ő felsége a magyarországi és erdélyi törvények hűséges megtartása, s a hivatalokban benszülöttek alkalmazása által az egész világ előtt tanúsítani kivánja, miképen Magyarország s Erdély iránt valóban atyai indulattal viseltetik; valamint ő is megvárja viszont a nemzettől, hogy ily törvény- s alkotmányszerűleg kormányoztatván, semmi más nemzet által nem engedi magát túlhaladtatni királya iránti hűségében.

A szerződvényt aláirottak közől egyebek közt a következők neveivel találkozunk: Károlyi Sándor, Perényi Miklós, Révay Gáspár és Imre, Vay László Szentpétery Imre, Krucsay János, Csajághy János, Ilosvay Imre, Deák Ferencz, Beleznay János, Ocskay Sándor, Ottlik Sándor, Semsey Miklós stb. magyarországiak; Barcsay Miklós, Teleki Mihály, Jósika István és Dániel, Vas Dániel, Rhédey Ádám, Pongrácz György, Haller Károly, Gyulay István, Kun István stb. erdélyiek [1]). A királyi megerősítés kieszközlése

---

[1]) Pulay: e. h. 425. Wagner: hist. Jos. 420. Katonánál: XXXVII. 644.

1711. végett pedig Bécsbe követekül a békeokmánynyal a magyarok részéről Csajághy Ján., az erdélyiekéről Pongrácz György küldettek fel. Eleonora császárné, Eugen herczeg tanácsára május 26-kán adta ki a szerződvény ünnepélyes megerősítését.

Pálfy ezután Ungvárt, Ecsedet, Somlyót, Kővárt és Husztot is átvévén, Munkács alá ment seregével, melyet Sennyey a fejedelem parancsa szerint, annak udvari hadaival semlegességben akart volna fentartani ura számára, míg új királya lesz az országnak [1]. Hasztalan járt közben az odaérkezett Károlyi is, kinek családja szintén a várban létezett; Sennyei bár, mint fentebb közlött leveléből láttuk, maga is teljesen helyeselte a békekötést, a várat csak egy hónapi zárlat s töretés után adta fel végre junius 23-kán.

Károlyi Sándor ezentúl odafordítá minden törekvését, hogy a békeszerződés teljes megelégedést és nyugodalmat adjon a nemzetnek. Az alkudozás alatt két pont iránt nem nyerhette ki a császári békebiztosok megegyezését. Ezek egyike abból állott, hogy a szerződvénybe azok is befoglaltassanak, kik a már elébb kihirdetett amnestiát elfogadva tértek vissza a hűségre; másikában azt kivánta, hogy azoknak jószágai, kik egyenes örökös nélkül haltak meg vagy estek el ezen fegyverkezés alatt, ne a kir. fiscusra, hanem az osztályos atyafiakra szálljanak. Ennek kieszközlése végett Csajághy János dandárnokot és Pongrácz Györgyöt mindjárt a békeokmány kihirdetése után felküldte volt Bécsbe. Eleonora császárné kedvező választ adott a kérelemre, megigérvén egyszersmind azt is, hogy szintúgy ezt, mint a békeszerződés megerősítését fiánál, Károlynál is mennél elébb kieszközlendi.

Mihelyt Károly a következő év elején Bécsbe érkezett, maga Károlyi Sándor is azonnal felsietett a megerősítés kieszközlése végett. „A felséges udvar — úgymond ő maga emlékirataiban — és az egész miniszterium tapasztalhatóképen kivánta egész állandóságát a szatmári pacificatiónak. De ellenben a magunk részéről való magyar úri- s főrendek, kivált a kik a felséges császár hívségében megmaradtak volt és sok károkat vallottak, nagyon sajnálták az átalános amnestiát, s némelyek már el is kezdették volt a Dunán túl és innen való földön, mind törvénynyel, mind törvénytelenül ‚via facti‘ a megtértek üldözését“. Többen ezek közől „már tömlöczre is vettettek, itélőmester által elmarasztaltattak s exequáltattak is“. Mind ennél nagyobb aggodalmat okozott neki az, hogy bár a császár a békeokmány megerősítésének kiadatását megigérte, az mégis egyre késett, mert a főbb urak, kik a magyar ügyek élén álltak, azt mind az országgyülésig elhalasztatni kivánták, hogy akkoron csak korlátolt amnestiát igtathassanak az átalános helyett a törvénybe. E fondorlatnak, úgy látszik, Eszterházy herczeg nádor és Illésházy cancellár valának főkovácsai. De Károlyi mindaddig nem nyugodott, míg ki nem sütötte, hol rekedt légyen meg a békeokmány kiadatása; s az esztergami érsek és Trautson miniszter herczegek segedelmével odavitte az ügyet, „hogy a kik már üldözés alatt voltanak s tömlöczre vettettek s elmarasztaltattak, szabadon eresztessenek, a birodalmi cancelláriától pedig a magyar cancelláriára, a nádorhoz és országbiróhoz kemény intések menjenek, hogy ezentúl legkisebb parancsolatot a szatmári békekötés ellen ki ne adjanak“. A békeokmány ezután megerősíttetvén, mind a két hazában még az országgyülés előtt kihirdettetett [1]).

---

[1] Fiedlernél e. h. I, 350

1711.

XII.

Rákóczy működése a békekötés után.

A szatmári békekötés egy példánya, melyet Pálfy és Locher császári biztosok april 29-kén Nagy-Károlyban irtak alá, azonnal megküldetett Rákóczyhoz, hogy azt, mint a szö-

---

[1]) Károlyi Sándor önéletirása.

1711. vetséges rendek vezére ő is megerősítse. Ő, mielőtt a császár haláláról értesűlt, el vala tökélve, ha a fegyverszünet Pálfy által meghosszabbíttatik, hazajőni s bevégezni az alkudozást; de József kimultának hírére, miként azt Pálfynak is megírta volt, egy ideig nem tudta magát elhatározni, mittevő legyen [1]. Vetésy már ápril végén mind a franczia kormánynál, mind a bajor fejedelemnél megújítá ennek magyar királysága iránt az 1707-ki terveket, Rákóczynak pedig azt tanácslá május 11-dikén Danczkából írt levelében, menjen tüstént vissza a hazába, s lelkesítse fel jelenléte által a nemzetet; de taszítsa el magától azokat, kik csak önhasznukat keresik; szakadjon el Bercsényitől, ki magyartól s idegentől, a kivel csak megismerkedett, egyaránt gyűlöltetvén, őt azontúl is gátolná törekvéseiben; mert eddig is az ő tudatlansága s tanulni nem akarása, fejessége és indulatossága, telhetetlen fösvénysége s gyávasága volt volna oka minden szerencsétlenségnek. Javasolja végül, hogy a körülmények közt legüdvösebb lenne reábirni a svéd királyt, támogassa tényleg a bajor választó fejedelmet a magyar királyság elfoglalásában [2].

A bajor fejedelem magyar királysága csakugyan ismét beszéd tárgya lett a diplomatiai körökben. Szaniszló lengyel király a május 9-kén Solar grófhoz, a bajor fejedelem követéhez, írt soraiban ezt egyenesen indítványozni is helyesnek látá. „Lehetne-e, úgymond, a jelen körülmények közt ennél könnyebben kivihető tervet gondolni?“ [3]).

És valóban Rákóczy maga is megint felfogta Magyarország elszakasztásának tervét az osztrák háztól. „A körülmények e változtában — így ír május 12-kén Klementhez — eljött valahára a kivánt idő, melyben mind mi helyreállíthassuk az ország ősi szabadságát, mind a szövetséges hatalmak a nemzet iránt eddig tanusított kedvezésöket tovább is folytassák segedelmök s tanácsuk nyújtásával. Most tehát oda kell önnek főleg munkálkodnia, hogy elébbi előadásunkat, melyben Magyarországnak az osztrák uralom alól való felszabadítását az egész Európára nézve fölötte szükségesnek bizonyítók be, ismét és ismét oly mérséklettel újítsa meg a szövetséges hatalmak előtt, hogy meggyőzze őket a magyar nemzetnek bennök helyezett bizodalmáról, miszerint most, midőn az ország régi erejének megújítására az ösvény megnyílt, nem fogják elmulasztani, segélyökkel támogatni azt a maga jogai, szabadságai s törvényei helyreállításában"[1]). Hogy pedig e tervekre időt nyerjen, Pálfynál is egyre sürgette a fegyverszünet meghosszabbítását, úgy tekintvén a szatmári szerződést, mint ha azt a császár megelőző halála érvénytelenné tette volna s csak az új királylyal, miután ez hitét az országgyülésen leteendette, köthetne szerződést s kötelezhetné magát irányában hűségeskü vel[2]). 1711.

---

[1] Rákóczy levele Klementhez Fiedlernél e. h. II, 177.

[2] Fiedlernél: I, 219. 120.

[3] U. o. I, 354.

De a szatmári békekötés mind a franczia s a bajor, mind a szövetséges hatalmak nézeteit végképen megváltoztatta már a szerencsétlen fejedelem irányában. A bajor hallani sem akart többé a magyar királyságról; a franczia pedig, ki bizton várhatá, hogy a szövetséges hatalmak most, midőn Károly, a császári koronát nemsokára fejére teendi, ennek a spanyol koronával egyesítését maguk sem kivánják, nem fogják tovább ellenzeni Fülep spanyol királyságát, s ennél fogva a közbékét is sikerűlend megkötnie, hidegen fogadta Vetésynek minden előadásait, melyekben a fejedelem további segélyezését sürgette. Minélfogva a követ nem is szűnt meg tanácsolni Rákóczynak, hagyjon fel minden terveivel, s a francziában most még kevésbbé bízhatván, mint elébb, fogadja el, ha még lehet, a szatmári békekötésben megajánlott kegyelmet, mert keserű lesz a számüzetés kenyere[3]).

---

[1]) Fiedlernél: II, 179.
[2]) U. o. I, 354.
[3]) U. o. I, 222, 226.

1711. Rákóczynak az ügyek e reménytelen állapotában valóban csak egy út maradt még nyitva a maga megmentésére: a szatmári békekötés gyors elfogadása, mibe kétségtelenül még a háromhéti határidő elteltc után is volt volna módja magát befoglaltatnia. De a felett, hogy nem bízott a bécsi udvar őszinteségében, s érvényesnek sem tartá a békét, melyet Pálfy a császár halála, s tehát a tőle nyert teljhatalom elenyészte után kötött meg, a kegyelem elfogadása ellen is annál inkább fellázadt, eljátszott fényes szerepe után, fejedelmi büszkesége, mivel nem tudta magával elhitetni, hogy a franczia király, s a szövetséges hatalmak által annyi ígéretek után is végképen cserben hagyassék, s azok legalább a közbéke megkötésének alkalmával ne éreztessék vele pártfogásukat oly valami módon, mely reá nézve tisztességesebb, érzelmeit kevesbbé sértő legyen a kegyelem elfogadásánál. Ezenkivül még a czár segedelmében sem vesztette el minden bizalmát, ha azon tervet, melynek létesítése a múlt évben forgott szóban, még sikerűlhetne keresztülvinnie. A reménynek e gyönge szálát is megragadta tehát, s május elején maga indúlt a Jawarowban időző czárhoz, hogy a múlt év végén Vetésy által Moszkvában előterjesztett, de a franczia udvar csalfasága miatt akkoron meghiúsult tervet megújítsa.

A czár szintúgy mint Ágost lengyel király azt hivén, hogy Rákóczynak is volt része a franczia udvar ama fondorlataiban, melyek által a török a svéd érdekében ellenök háborúra izgattatott, eleinte bizalmatlanok voltak irányában; de utóbb ártatlanságáról megának Baluze franczia ügyviselőnek vallomásaiból meggyőződvén, nagy kegyességet szíuleltek iránta, s minden előadásait tetszéssel fogadták. A czár kijelenté neki, hogy a franczia közbenjárást még most is kész elfogadni a svédnél s a töröknél, s mihelyt a Portával békét köthet, viszont ő fog közbenjárni a franczia mellett a közönséges béke kieszközlésére; ezen egyezkedések végett követet küldend a franczia udvarhoz; Rákóczy ügyét pedig fegyverrel támogatandja. Hasonlókép a lengyel király is biztosítá őt,

1711.

hogy kész a francziával szoros barátságba lépni s ha ez a töröknél békét szerzend, ő is visszahívandja hadait a szövetséges hatalmak mellől; sőt a franczia támogatása végett mialatt a czár Magyarországba vezetendi hadait, ő meg a német birodalomban támadja meg Austriát; s végre Magyarországban is kész elfogadni a királyságot, ha avval a rendek szabad választása útján megkínáltatik, Erdély Rákóczynak jutván osztályrészül. Megegyezett a lengyel királylyal abban is, hogy e tervek, míg sükerre érleltetnek, nagy titokban tartassanak; ő maga pedig időnyerés végett, a lengyel rendek közbenjárása mellett, alkudozásba lépend Eleonora anyacsászárnéval. Oly hírei lévén Törökországból, hogy a Porta a cserkeszek lázadása, s az oláh és moldvai fejedelmeknek a czárhoz szítása miatt maga is megbánta már a muszkának üzent háborút, Rákóczy maga is ajánlkozék a czárnak, hogy emberei által békére hajlítja a törököt, ha a czár némi jelentékenyebb öszveg pénzt ad rendelkezése alá, melylyel a diván tagjait megvesztegethesse. A czár ebben is megegyezést színlelt, s Rákóczy azonnal útnak is indítá Pápay ezredest. Utóbb azonban, midőn követének, a moldvai vajda, attól féltében, nehogy a czár az ő befoglalása nélkül alkudjék meg a Portával, az útlevelet tartományán keresztül megtagadta, e követjárás a czárnak sem tetszett többé [1]).

A czárral s a lengyel királylyal szőtt tervek sükere a franczia király indulatától függvén, ennek megnyerése végett Fiervillet, az oldala mellett lévő franczia követet bízta meg Lajos király udvaránál. A megbízó levél hangja mindazáltal nyilván elárulja, hogy Rákóczy már maga sem bízott többé ezen udvarban, melytől annyiszor megcsalatott; s nem is mulasztá el áttűntetni e miatti keserű érzelmeit és szemrehányásokat tenni elhanyagoltatása miatt, melyet kivált szerencsétlensége óta kénytelen tapasztalni. „Azt látom, úgymond, hogy egy idő óta úgy tekintenek az udvarnál, mint a

---

[1]) Rákóczy sajtó alatt lévő önéletirása és Hist. des révol. VI, 53.

1711 kinyomott narancsot, melynek héját eldobják. Erről nemcsak segélypénzeim felfüggesztése, de még inkább meggyőzött engem azon mély hallgatás, melyet irányomban tanúsítanak, mióta ezen országba kényteleníttettem hazámból kivonulni; és minthogy egyátalában nem tudakozódnak, mi reményeim lehetnek még ügyeimnek helyreállítása iránt Magyarországban, úgy látszik, mitsem törődnek már a magyarországi háborúval, s hogy engemet úgy tekintenek, mint a ki szerepét már eljátszotta". És miután a czárral és a lengyel királylyal tartott értekezletének eredményeit elmondotta, s azok sükerítését a követnek szívére kötötte, így végzi levelét: „e nagy terv sükere annálinkább remélhető, mivel nemcsak a török megbánta már hadakozását, . . . hanem, a mi több, a czár oly kijelentéssel távozott tőlem, hogy ha bármily előnyöket nyerne is a török felett, kész a legméltányosabb békére, hogy engem és hazámat minden erejével személyesen segíthessen. Ha tehát kivánják az udvarnál, hogy e nagy eseményre készüljek, remélem, fognak gondoskodni arról is, hogy én s azok, kik sorsomban osztoznak, hiányt ne szenvedjünk. Mert senki sem tudja önnél jobban mily állapotba sülyesztett önzetlenségem [1]) s hazám szeretete" [2]).

---

[1]) Mind a háború alatt, mind azután sokaktól vádoltatott Rákóczy, hogy míg az országot rézpénzzel elárasztotta, az aranyat, ezüstöt nagy öszvegekben szállítá ki a maga számára a külföldre, hogy bukása esetében legyen miből élnie. E vádat Katona szintén ismétli, állítván, hogy Munkácsban számos, külföldre küldött öszvegekről találtak számadást. Kétségkivül ment a külföldre sok arany és ezüst az ország bányáiból; de ez nem a fejedelem számára tétetett félre, hanem a hadak fölszerelési szükségeire költetett el. A Fiedler által kiadott levelezésekből világos, hogy a fejedelem nemsokára az országból távozta után oly szegény volt, miszerint pénzhiány miatt nem egyszer a legfontosabb küldetéseket kénytelen volt elmulasztani. Maga Klement is azért hagyta el őt, mivel díját sem birta már megfizetni, bár Jaroszláwot is elzálogosította.

[2]) Fiedlernél: I, 356.

Lengyelország, úgy látszik, tett is a maga követei által 1711. érette némi lépéseket a bécsi udvarnál; de, mint előre látható vala, sikeretlenül. Ő maga, mielőtt Munkács elestéről értesült, Pálfyt sürgette a fegyverszünet meghosszabbítása s a maga s a vele lévők javainak kimélése végett, kijelentvén neki, hogy ha személyére elég biztosságot nyer, kész megjelenni az országgyülésre s azt ismerni el királyául, kit a nemzet azzá megkoronáz [1]. De Pálfy e levelekre nem válaszolt, s mint látók, Munkácsot is feladásra kényszerítette. Rákóczy ennek hírére még egyszer előterjesztést tétetett Vetésy által a franczia udvarnál, egyrészről a czár, másról a svéd király s a török közt teendő közbenjárása iránt, kijelentetvén azt is, hogy most, midőn a czár Moldvában áll hadaival, ő legalkalmasabban betörhetne Erdélybe; kéri tehát őt evégett, fizettesse ki már 600 ezer fontra menő hátralékait, kössön vele forma szerint szövetséget s fogadtasson zsoldjába néhány lengyel ezredet, melyeket ő, Bercsényi mellőztével, ki ismét mindent elronthatna, önmaga vezérelne. Ha Lajos király ezekre tagadó választ adna, szerezzen neki a követ elfogadtatást az udvarnál, mert Lengyelországban nem biztos többé élete. Elébb Ribinszky volt megbízva a bécsi udvartól, hogy őt az útból eltegye, miért neki, mint tőle magától tudja, 200 ezer forint s a grófi czím igértetett. Most Lubomirszky vállalta magára a feladat végrehajtását. Különben is Lengyelországban, hol már Jaroszlávot is zálogba vetni kényteleníttetett, nincs miből élnie [2]. — Azonban a czár a töröktől vereséget szenvedvén, a franczia udvar tagadó választ adott Vetésy emlékiratára; a segélypénzek hátralékait mindazáltal utóbb kifizettette, s havonkint 20 ezer frankot rendelt Rákóczy személyére s a vele kibujdosottak ellátására [3].

Eközben az angol udvarnál sem mulasztá el Rákóczy sürgetni a maga érdekeinek támogatását. Augusztus végén

---

[1] Fiedlernél: II, 185. 197.

[2] U. o. I, 228. 238. 359.

[3] U. o. I, 247. 250.

1711. és szeptember folytában ismét egy-egy emlékiratot nyújtatott be Klement által a királynéhoz, melyben a szatmári egyezkedés történetét előadván, kéri őt, ne vonja meg segedelmét Magyarországtól, melynek jogait a szövetséges hatalmak, mint közbenjárók, a nagyszombati békealku alatt ünnepélyesen elismerték. A szatmári egyoldalú egyezkedés nem elégítheti ki a nemzetet és a szövetséges hatalmaknak sem leend hasznára; mert Magyarország kielégítése nélkül a béke ott állandó nem lehetvén, katonát onnan a franczia ellen kivezetni nem lesz képes a bécsi udvar. Kérelme odajárul, hogy a hollandiakkal együtt vesse magát közbe Károly spanyol s leendő magyar királynál, miszerint ő egy szabad országgyülésen s a szövetséges hatalmak közbenjárása mellett biztosítsa megkoronáztatása előtt a nemzet jogait; Erdélyt pedig, melynek különválása nélkül az ország jogai sértetlenül fenn nem maradnának, mint a magyar korona hűbérét, eszközölje ki tőle, az ő, Rákóczy számára; s mind őt, mind Magyarországot foglaltassa be a megkötendő közönséges békébe [1]).

De nemsokára itt is meghiúsulva látta reményeit a fejedelem. Az angol kormány október elején kéz alatt külön egyezett meg a franczia udvarral, s miután Károly október 12-kén császárrá megválasztatott, az angolok ezóta nemcsak spanyol királyságát nem pártolták, hanem avval sem gondoltak többé, ha a viszályok magvai Magyarországban fenmaradnak. Tagadó választ a protestans vallás fenforgó érdekei miatt egyenesen nem adtak ugyan Klementnek; de halogató, kikerülő válaszaik felértek a tagadással, míg végre maguk is azt kezdték javasolni, egyezzék meg a fejedelem Károlylyal: e törekvésében ennek koronáztatása alkalmával az angol királyné sem fogja tőle megtagadni pártolását [2]). Az új miniszteriumnak most csak arra volt gondja, hogy magát a kormányon a béke megkötése által megerősíthesse; ez okból

---

[1]) Fiedlernél: II, 193. 215.

[2]) U. o. II, 223. 225. 238. 241.

1711. semmi mellékügybe nem akart elegyedni, mely a békekötést bármi kevéssé is késleltethetné vagy nehezíthetné. Maga lord Rabi is, most már gróf Strafford, ki békebiztossá neveztetett, s kinek Rákóczy, ha érdekeit keresztülviszi s őt Erdély birtokába segíti, 30,000 tallért igértetett, megvallá az év végén Klementnek, hogy bár ő a fejedelem iránt most is a régi barátságos indulattal viseltetik, s ügyeit mennyire tőle telik, támogatni kivánja, de a jelen körülmények közt az angol kormány semmit sem tehet mellette a bécsi udvarnál; s ajánlja neki, hogy a közönséges béke tárgyalásakor feszítse meg minden erejét, mert csak attól várhatná még érdekeinek figyelembe vételét [1]).

Rákóczy, ki hogy érdekeit közelebbről szemmel tarthassa s ügynökeivel gyorsabban közlekedhessék, októberben Sárosi gróf czíme alatt Danczkába utazott, maga is átlátta, hogy még csak a közönséges béke fordíthat valamit ügyein, ha az alkudozásoknál Francziaország által erélyesen támogattatik. Evégett Brenner szepesi prépostot küldötte volt a franczia udvarhoz, hogy annak a béke tárgyalására küldendő biztosaival szintén Utrechtbe menjen, s érdekeit a congressuson képviselje, oly reményben lévén, hogy a franczia udvar elébbi igéretei szerint, az ő érdekeinek támogatása iránt is utasítást adand a maga biztosainak, s hogy ezek indítványára az angolok is nagyobb buzgalommal pártolandják ügyét, mihelyt a külön béke teljesen ténynyé válik Franczia- s Angolország között. E nézetektől indíttatva, novemb. 28-kán meghagyá Klementnek, jelentené ki azon angol miniszterek előtt is, kik neki a bécsi udvarral való megegyezést javasolták, miképen ő teljesen el van határozva, a maga igényeinek kiküzdését az átalános békére halasztani; s ha ez jelenleg meg nem köttethetnék, várni fog mindaddig, míg a körülmények arra nézve kedvezőbbek lesznek. „Azok, úgymond, kik azt hiszik, hogy hazámnak kisebbségére lesz, ha a bécsi

---

[1]) Fiedlernél: II, 251.

1711. udvarral meg nem egyezem, nem gondolják meg, hogy ha én, úgyszólván meztelen térnék vissza Magyarországba, s a magam alávetése által mindazt mintegy helyeselném, a mi ott a törvények s a szabadság ellen történik, én magamat teljesen használhatlanná tenném a jövőre, midőn talán védőre leend szüksége. E fölött biztosságot sem látok ott személyemre nézve ... Én tehát nem gondolhatok, s nem is akarok gondolni visszatérésemre másképen, hanemha mint hazám támasza, s biztosságban — azaz: mint erdélyi fejedelem, vagy valamely hasonérték birtokosa — térhetek haza“ [1]).

Ezen igényei sükerítése végett deczember 1-jén Vetésy által egy újabb emlékiratot nyujtatott be Lajos királynak, melyben őt igéreteire s arra is figyelmeztetvén, hogy az ő biztatásai által indíttatva nyilatkoztatta ki az ónodi gyülésen Magyarország függetlenségét, bár a király vele még külön szövetséget forma szerint nem kötött is, de mint Rákóczy György fejedelemnek, kit a király pártfogására méltatott, unokája, s ennélfogva, mint született szövetségese, kéri őt, fogja pártját erélyesen az utrechti congressuson. Jól tudja ő, hogy a bécsi udvar, őt föllázadt alattvaló gyanánt tekintvén, kérni fogja ő felségét, ne ártsa magát azon udvar házi dolgaiba: de ő egész alázattal terjeszti a király elébe, hogy ő nem lázadó jobbágy, hanem szabad fejedelem és a királynak szövetségese, ki az ő és házája védelmére fogott fegyvert, minélfogva szintoly csorbulására válnék a király dicsőségének, mint saját érdekeinek, ha ő felsége tűrné, hogy vele, mint lázadó alattvalóval bánjanak. Ő kijelenti, hogy készebb a leginségesb számüzetésben meghalni, mint lemondani a souverainitás méltóságáról, melyre őt egy szabad állam rendeinek egyező szavazata emelte. Ő a magyar korona birtokaiban fekvő jószágainak visszaadatásával soha sem fog megelégedni, ha a császár egyszersmind más illő előnyöket

---

[1]) Fiedlernél: II, 244.

(erdélyi fejedelemséget vagy hasonértéket) nem ajánl neki; 1711. mert a fölött, hogy amazokat a megkegyelmeztetés egy neme nélkül nem is éldelhetné, kénytelen lenne még ő felségétől is elszakadni, kihez teljes életében kiván ragaszkodni. Ő készebb elveszni, mint magán ember sorsára alacsonyíttatni. A következő három pontot kéri tehát utasításul adatni a congressusra küldendő biztosainak, hogy a közönséges békébe fölvétessék: 1. Hogy az 1686-ban Leopold császár s Apafy fejedelem közt létrejött szerződvény VII-dik czikke Erdélyt örökre biztosította fejedelmei szabad választásáról. 2. Ő, Rákóczy, e szerződés szerint egyértelemmel választatván meg az erdélyi fejedelemségre, annak birtokába visszaállíttassék. 3. Hogy a császár mindazon magyarországi urakat s nemeseket, kik szabadságaik helyreállítása végett összeszövetkeztek, javaik, méltóságaik s tisztéik éldeletébe helyezze vissza. -- Ugyanaz napon egy más emlékiratban a dauphint is megkérte e kivánatainak támogatására a királynál [1]).

A válasz azonban egyátalában nem lett olyan, minőt Rákóczy a franczia udvarnak tett szolgálatai után várhatni érzé magát feljogosítva. Láttuk az események folyamában, hogy mióta a szövetséges rendek a függetlenség kinyilatkoztatása által a bécsi udvarral minden viszonyt végképen megszakasztottak, a franczia kormány mitsem gondolt többé velök, s hogy annak szószegése, igért segedelmének elmaradása okozta egy részben azon szerencsétlenségeket, melyek által végre a szatmári egyezkedés, vagy helyesebben kegyelembiztosítás elfogadására kényszeríttettek. És most Torcy marquis, a franczia külügyminiszter, mégis azt válaszolá a benyujtott emlékiratra, miképen kár, hogy a rendek békét kötöttek: ha kitartók lettek volna, még lehetne rajtok segíteni; de így, a szatmári béke után, mely által a magyar köztársaságot megbuktatták, s az örökös királyt elismerték, a király hallani sem akar többé rólok, és semmi figyelmet nem

---

[1]) Fiedlernél: I. 260. 263.

1711. fordít reájok. Midőn pedig Vetésy megjegyzé, hogy most nem is a rendekről, hanem Rákóczyról van szó, azt válaszolá neki: emlékezzék meg mit mondott légyen Wratislaw miniszter a nagyszombati békealku alatt: hogy inkább újját hagyja elvágatni, mintsem az udvar Erdélyt átengedje Rákóczynak. S ha ezt akkor mondá az osztrák miniszter, midőn a fejedelem győzedelmes vala, mit várhatni most, midőn ez Európa szánakozását vonja magára. Torcy nem átallá mondani még azt is, hogy már csak azért sem pártolhatja Lajos király a magyarokat, mert ha szabadságaik, törvényeik teljesen helyreállíttatnának, a kormánynyal megelégedve, engedelmes alattvalókká válnának: a király tehát önmaga fegyverzené fel a császárt a magyarok kielégítése által. Rákóczyért, — végzé aztán — a király mindent kész megtenni, mit lehet; de azt a fejedelem sem kivánhatja, hogy érette a maga érdekeit feláldozza s új háborút kezdjen. Ha tehát Erdélyt nem szerezheti meg számára, ad neki oly tisztességes kitartást Francziaországban, mely képes legyen vele balszerencséjét elfeledtetni. A franczia miniszter ez egyszer elég őszinte volt: a congressusra menendő biztosoknak már ki volt adva az utasítás, de abban szó sem fordult elő Rákóczy igényeinek pártolásáról [1]).

Mialatt pedig a franczia udvar így bánt el vele, az angol kormányférfiak meg avval hitegették Klementet, hogy urára nézve minden Francziaországtól függend az utrechti congressuson; ők akadályozni nem fogják, sőt lehetőleg támogatandják is a franczia indítványát; de egyenesen mitsem tehetnek, miután külön egyességök által a francziával különben is magukra vonták a császár boszúságát [2]). Kevésbbé lephette meg a fejedelmet, hogy midőn Károly császár a birodalmi rendekkel a béke felől Frankfurtban értekezett, s ott ő, a fejedelem is tétetett szót a maga ügyeiről gróf Metternich porosz követ által, a császár biztosai nem is hallgattak reá, „mintha csak a falnak beszélt volna“ [1]). 1712.

---

[1]) Fiedlernél: I, 265. Ez volt Vetésy utósóelőtti levele a közügyben; a fejedelem őt, mivel a helyébe kinevezett Brennernek sem a még a múlt évben általa vétetett gyémántjait kiadni, sem 200 ezer fontról számolni nem akart, kereset alá vétette. U. o. 277.

[2]) U. o. II, 259.

Egyébiránt a bécsi udvar szintén nyugtalanságban volt az iránt, valjon nem fogják-e vagy a szövetséges hatalmak, vagy Francziaország tényleg erélyesebben pártolni a congressuson Rákóczy ügyét. Mert bár, mint látók, ez sem az angolnak, sem a francziának nem vala komolyan szándokában, mindazáltal Ausztriára ezáltal is nyomást gyakorlandók, mind a ketten azt szíulelék, mintha a béke állandósága végett nem mulaszthatnák el Rákóczy s a magyar nemzet ügyét is szőnyegre hozni a congressuson. A bécsi udvar ennélfogva kéz alatt szintén tőn némi lépéseket Rákóczynál, s nemcsak czímét, javait visszaadni igérte, hanem még Erdély átengedésével is oly annyira hitegette, miképen ő még jan. 27-én 1712-ben is azt írhatá, hogy „nem kerűlne ugyan nagy bajába kiegyenlíteni a nehézségeket, melyek Erdély átengedésének s birtokának módja iránt fenforoghatnak; de mivel a bécsi udvar még igen ferde úton tétette ajánlatait, ő pedig nem feledheti el a megvetést, melylyel Bécsben a boldogult József császárhoz írt levele fogadtatott, mindaddig nem hajt azokra, míg világosabb bizonyságát nem veszi az udvar őszinteségének“ [2]).

De nem sokára mindinkább kiábrándíták Rákóczyt Klement levelei, melyekben őt az angol kormányférfiak érzelmeinek megváltoztáról értesíté. Különösen fájlalá Strafford meghidegűltét, kiről eddigelé azt hitte volt, hogy nem kevésbbé hajlamból, mint ügyének igazsága miatt vonszódik hozzá, s ki nem osztozik egynémely más angolok azon véle-

---

[1]) Fiedlernél: II, 266.

[2]) Fiedler e. h. II, 268.

1712. ményében, hogy Angolországnak érdekében volna Ausztria gyarapodása. Ő tehát 1712 elején elhatározta magát ezentúl pénzzel is hatni a befolyásosabb kormányférfiakra. Brennernek eziránt határozott utasítást küldött; midőn pedig ez, az osztrák biztosok üldözéseitől tartván, Utrechtbe menni vonakodott, Klementet bízta meg, vegye át Brennertől azon utasítást s a szerint működjék. Január 30-kán egész magatartására nézve határozott irányt szabott elejébe. Mivel, úgymond, az angol kormány azon ürügyből, hogy a szatmári béke Magyarországban mindent bevégzett, a rendek szabadságainak helyreállítását pártolni többé nem hajlandó, s eziránt minden újabb lépés csak haszontalan vitát szűlne: ő minden igényeit csak arra kivánja szoríttatni a congressuson, hogy maga Erdély, pártfelei pedig javaik birtokába visszahelyeztessenek. Az ő erdélyi fejedelemsége nagyobb kezesség lesz az ország jogainak épségére nézve, mint minden igéret, mit úgy sem fogna megtartani a bécsi udvar. És miután meg van győződve, hogy az ő fejedelemségéből Európára eredő hasznokat a franczia udvar elő fogja adatni: Klement csak oda irányozza működését, hogy az angol biztosok, Strafford s a bristoli püspök is pártolják a franczia indítványt. E végett Straffordnak — kinek már elébb 30 ezer tallért ajánlott, — igérjen most 50 ezer tallért s ugyanannyit a bristoli püspöknek is. Ha gondolja, hogy ily igéretek másoknál is szükségesek, tudósítsa őt. Ezen öszvegeket nekik azonnal kifizetteti, mihelyt Erdély birtokába jutand. Ha az ajánlat kedvesen fogadtatik, a fizetést mindjárt biztosíttatni fogja valamely kereskedőháznál. Egyébiránt jelentse ki előttök, ha a közbéke által Erdély neki vissza nem adatik, ő semmi alkalmat sem mulasztand el, melylyel a maga igényeit érvényesíthesse. Elei fejedelemségökkel együtt befoglaltattak a westphaleni békébe, s ez annyival inkább érvül szolgálhat a szövetséges hatalmaknak most vele is hasonlót tenni, mivel Ausztria Erdélyt nem birja törvényes úton; mert azt csak említeni is bárgyúság, hogy e tartományt a karloviczi békében kapta volna a töröktől, mi nem volt a töröké [1]). 1712.

Strafford lordnál kedvező hatása lett az 50 ezer tallér igéretének; ő ezentúl legalább jó tanácsokkal támogatta működéseiben a fejedelem ügynökét. Az alkudozás azonban mind roszabb fordulatot kezde venni a fejedelem érdekei tekintetében mind a franczia, mind a szövetséges hatalmak részéről. Bár Eugen herczeg maga is Londonba ment, az osztrák érdeket támogatni, az angol kormány mind világosabban elárulta ama törekvését, hogy a császártól a franczia királyhoz hajlik, s amazt saját érdekei miatt mind Spanyolországban, mind a Rajnánál s mind Olaszországban feláldozza; minek aztán természetes következése lett, hogy a bécsi udvar némi kárpótlásául, legalább Magyarországot s Erdélyt teljesen annak önkényére akarta hagyni[2]). Másrészről az osztrák, mióta tapasztalá, hogy Anglia s Holland által eléggé nem támogattatik, maga is közeledni kezde a francziához, hogy vele egyesűlve, legalább Olaszországban szerezzen magának kárpótlást a Rajnánál és Spanyolországban elveszendőkért. Kételkedni egy perczig sem lehetett, hogy a franczia ez esetben minden meggondolás nélkül feláldozza Rákóczyt [3]).

De maguk az osztrák biztosok is, különösen Sinzendorf, ezerféle fondorlatokkal ügyekeztek gyöngíteni a rokonszenvet Rákóczy iránt. Egyebek közt látván, hogy a protestans hatalmak, Anglia, Holland, Poroszország, leginkább a protestans hitfelekezetek érdekei miatt pártolják a fejedelmet, nem késtek híresztelni, hogy a császár a protestansokat teljesen kielégítendi, ha Rákóczy ügye, mely különben is csak házi, magán ügy, elejtetik. És valóban a Sinzendorf által megnyert Heinsius, nagypensionarius, már is oly módon

---

[1]) Fiedlernél e. h. II, 272.

[2]) U. o. II, 277.

[3]) Fiedlernél: II, 290.

1712. kezde beszélni, hogy a protestansok vallására nézve a katholikus Rákóczy nem nyújthat elég biztosítást; az ő ügyét tehát el kell választani a vallás kérdésétől. Sinzendorfnak ebben maga Körtvélyesy, a magyar protestansok ügynöke is jó vizet hajt vala malmára; mert mióta a fejedelem ügyét kétesnek látá, ő is oda működék, hogy a vallás ügye semmi mással ne hozassék kapcsolatba [1]).

A fejedelem mihelyt ezekről Danczkában értesült, azonnal meghagyta Klementnek: semmi módon se engedje, hogy a vallás biztosítása külön tárgyaltassék. Azt ugyan az ő nevéhez, maga katholikus lévén, egyenesen nem kötheti, hanem a magyar szabadság helyreállításával együtt szorgalmazza. A protestans hitfelekezeteket, mondatá ügynökével, csak a szécsényi gyülésen végbement szabad egyezkedés elégítette ki. Ábránd, hogy a lelkiösmereti szabadság, a nemzeti jogok és szabadság biztosítása nélkül, — ez pedig Erdély különválasztása nélkül fenállhasson, kivált miután kétségtelen, hogy Károly császár mindenben anyjától, ez pedig a jezsuitáktól függ. Erdély különválasztására nézve még a münsteri békekötésből is meríthet érveket, mely által e tartomány szabad fejedelemválasztása elismertetett. Így az osztrák biztosok sem mondhatják házi ügynek az ő igényeit [2]). De bár Klement ezen utasítások nyomán egy nyomtatott emlékiratban is síkra kelt ura jogai mellett az erdélyi fejedelemségre, — mi nem is maradt hatás nélkül az utrechti diplomatiai körökben [3]); az angol, hollandi és porosz követek mindazáltal úgy végeztek, hogy a császárnak külön ajánlják a magyar protestans egyház ügyét, miszerint azt egészen az 1647-diki állapotba helyezze vissza [4]).

Az egymást felváltott kedvező vagy bal hírek és események az egész éven át a remény s öröm, a félelem és bú érzelmei közt hányták vetették a fejedelmet a nélkül, hogy határoztak volna sorsa felett. Julius 5-ről Polignac bíbornok, a francia békebiztosok egyike, azon tudósítással örvendezteté meg őt, miszerint királyától határozott parancsot vett, ügyét a congressuson támogatni, mit személyes hajlamánál fogva is örömest cselekszik [1]). De alighogy magát az e tudósításból eredt remény s öröm élvezésének átengdeheté, már is azon leverő értesítéssel lepte meg őt Klement, miszerint a velenczei követ titok alatt közlé vele, hogy megkérdezte légyen az angol és franczia biztosokat, mennyire pártolandják Rákóczy igényeit; s válaszul azt nyerte tőlök, hogy csak annyira, miszerint örökös javainak birtokába juthasson; többet a körülmények közt aligha nyerhetnek számára s nem is fognak sürgetni nagyobb buzgalommal [2]). 1712.

---

[1]) Fiedlernél: 279. — [2]) U. o. II, 298. 308. — [3]) U. o. 348. — [4]) U. o. 355.

Majd megint ama hírek élesztték fel reményeit, hogy a török háborúra készül Magyarországban [3]). Még kedvezőbbnek látá talán magára nézve azt, hogy a franczia véglegesen megkötötte a békét az angollal; a hollandi kormány pedig, mely Ausztriával a háborút még folytatni kivánta, nehogy Rákóczynak egy újabb betörése a császári hadak egy részét ismét elfoglalva tartsa, Hamel-Bruininx bécsi követéhez rendeletet külde a közbenjárás felvétele iránt s Hágában is szóltak Sinzendorf osztrák biztossal a fejedelem kielégítése felől [4]). De alig mult el e reményben pár hét, már ismét aggodalommal boríták el őt a magyarországi diéta folyamáról vett hírek. „A császár engedményei Magyarország rendei irányában — írá Klementnek aug. 17-kén — s önnek azokról vett tudósításai, kik az én pártomtól elszakadtak, mind messzebb és messzebb vet engem a külön egyezkedhetéstől“; alapos okai vannak hinnie, hogy a bécsi udvar már ősi javait sem hajlandó visszaadni [5]); mert miután az Magyarországot mindinkább kiengesztelődni tapasztalja, Francziaországgal

---

[1]) Fiedlernél: II, 374. — [2]) U. o. 373. — [3]) U. o. 382. — [4]) U. o. 383. [5]) U. o. 397.

1712. pedig szintén van kilátása az egyezségre, legújabban a hollandi s a porosz és lengyel királyok követeinek mellette tett lépéseire is boszús indulattal válaszolt[1]).

De september elején ismét jobb fordulatot vettek ügyei. Holland még is csak elhatározta magát, hogy Angolország példájára szintén külön békét kössön a francziával; és Strafford megint oly biztatólag szólott, miszerint ha Holland a békét aláírja, — minek rövid időn el kelle válni, akkor Ausztria egymagára hagyatván, Angolország s Holland a francziával egyesülve, ura lesz a helyzetnek, s a fejedelem is bizton remélheti visszahelyeztetését Erdély birtokába[2]). Ennek következtében Rákóczy Klementet Angolországba küldé s egy újabb emlékiratot nyújtatott be általa a királynénak, Novemberben maga is hajóra ült, hogy személyesen lépjen fel Londonban érdekei mellett. De a keserű csalódások a hulli kikötőnél[3]) tovább nem engedték őt haladni az angol földön. Klement ekkoron már elutasító választ nyert a tory miniszteriumtól[4]). A Londonban lévő császári követ ugyanis értesülvén a fejedelem ügynökének jelenlétéről, panaszosan említé Oxford lordnak, hogy vele csak érintkezésbe is lép a miniszterium, s reményét fejezte ki, hogy miután a békealkunál a császárt cserben hagyták, legalább azt a sérelmet nem fogják rajta elkövetni, hogy lázadó alattvalóit pártolják; mire Oxford kincstárnok szavát adta neki, hogy a miniszterium nem fog elegyedni Rákóczy ügyeibe. S így történt aztán, hogy midőn a fejedelem Bolingbrock miniszternek Hullba érkeztét tudtára adta, s őt megkérte, hogy Londonba mehetése iránt intézkednék, a miniszter viszont azon kérelemmel válaszolt, ne fárasztaná magát, mert a királyné őt nem fogadhatja, sem ügyeibe nem árthatja magát[5]).

Időközben Holland is megkötötte szerződését Franczia-országgal, s mivel a bécsi udvar e kedvezőtlen körülmények közt megalkudni nem akart, az utrechti congressus szétoszolván, Rákóczy ügye végkép elejtetett. Megtört szívvel hajózott tehát 1713-ki februárban az angol kormánytól számára rendelt hajón Francziaországba, mint egykoron Wratiszlaw miniszter a nagyszombati békealku idején neki megjósolta volt, „a bukott fejedelmek e kórházába“, s Páris közelében elébb Challiot, majd, mivel háza ott leégett, Passy helységben fogadott szállást [1]. „Könyektől áztatva látná e levelet Felséged — írá innen april 27-én Lajos királynak — könyektől, melyeket ügyeim szomorú helyzete folyatna szemeimből, ha a vallás elvei s életem különféle viszontagságai nem tanítottak volna meg imádnom az isteni gondviselést, melynek útai megfoghatatlanok. Ez mérsékli némileg fájdalmamat; de esküm kötelmei kényszerítenek, hogy szívemet Felséged előtt feltárjam s némi dolgokat előadjak, mik bizonyára megillethetik Felséged kegyeletességét. 1713.

---

[1]) Fiedlernél: 408. — [2]) U. o. 408. — [3]) U. o. 492. — [4]) U. o. 428. — [5]) U. o. 434, 492.

„Tudva van Sire, hogy azon háborúk, melyeket őseim Felséged és a svéd király, mint szövetségeseik közös ügyéért viseltek, forrásai azon gyűlöletnek, melylyel a bécsi udvar azóta nem szűnt meg nemzetségem ellen agyarkodni. Már atyám is érzé ennek súlyát, mihelyt a kath. vallásra térés miatt erdélyi fejedelemségét elvesztette; anyai nagyatyám a vérpadon múlt ki; nemzetségem örökös várai elfoglaltattak s részben lerontattak; kincseink, levél- és fegyvertáraink legjobb tartalmokkal kiraboltattak, mert a bécsi kormánytanács elhatározta vesztünket, hogy Magyarországot megigázhassa. Utóbb magam is gyűlöletök tárgyává lévén, életem a munkácsi capitulátió óta merő üldözések lánczolata. De mindezen igazságtalanságoknál még hatalmasabban indított ellentállnom hazám elnyomatása, nemzetemben való bizodalmam s a Francziaország iránt öröklött ragaszkodásom. A levelek, melyeket Eęlségednek e nézetből írni szerencsém vala, bár a magyar törvényekkel nem ellenkezők, okaivá lőnek elfoga-

---

[1] Fiedlernél: II, 12. 494.

1713. tásomnak, s az osztrák birák ama törvényekkel ellenkező eljárása, megszökésemnek. Felséged jótékonysága vigaszt hozott lengyelországi számüzöttségembe s ezérti hálám, kapcsolatban a magyar nemzet nyögdécselésével, arra indított, hogy fegyver, hadak s pénz nélkül is megkezdjem a háborút. Az egész nemzet, s kivált azok, kik most velem együtt szenvednek, szeretetet, bizodalmat tanúsitának irántam. Seregeimet 75 ezer emberre látám szaporodni, hogy ellentálljak a legjobb császári ezredekből szerkesztett hadaknak, a horvátoknak, a ráczoknak, a nagyszámú fölfegyverzett népnek, s elzároljam és megvegyem az ellenség valamennyi várait. A szükséges pénzerő hiánya, terveimnek, melyek szerint Horvátországon keresztül segedelmet s más útakon fegyverszállításokat kértem volt, el nem fogadása, s végre ellenségeim felsőbbsége a nemzetet ugyan megfosztották törekvéseim gyümölcsétől; de maguk ellenségeim azt vetik szememre, hogy hadaik elfoglaltatása s másfelé fordíthatásuk meggátlása, élelem- s pénzszállítmányaik elfogása, s a folytonos becsapások által az osztrák örökös tartományokba, felette megnehezítettem s meghiúsítottam Franczia- és Spanyolország elleni czélzataik sikerültét. Ez keményíté meg a bécsi udvar szívét azok ellen, kik velem közremunkáltak a háború folytatásában, s kik két év előtt ezen udvarnak Pálfy által tett ajánlatait is visszautasították, mivel akkoron még ezt úgy kivánták Felséged érdekei.

„Mily szomorú volna az én helyzetem, Síre, ha nem állanék oly méltányos és nagylelkű uralkodó pártfogása alatt, mint Felséged; s ha miután mindenemet a világon feláldoztam, nőm inségben, gyermekeim fogságban vannak, s mindenfelől hallom ellenségeim szemrehányásait az általam nekik tett károkért, még barátaimnál sem találnék vígasztalásra“. . . . Meg van győződve — mondja tovább — hogy a szövetséges hatalmak nem veendik rosz néven, ha a király a westphaleni béke utólsó czikkének fentartásáért s a Lengyelországban véginséggel küzdő magyar urak s nemesek helyreállításáért erélyesen s hatályosan működnék, s egyátalában nem fogná késleltetni a birodalmi békét, habár ennek feltételéül tűzné is ki azokat. Meg van győződve arról is, hogy a magyar nemzettől tapasztalt jó szolgálatok tekintetéből nem fogja pénzsegélyét megtagadni tőle s párthíveitől, kiknek nincs hova folyamodniok. Mert meg kell vallania, hogy nagy részben a király biztatásai fűzték szövetségbe a magyarokat s mondatták ki velök a függetlenséget; azok jogosították fel őt is, hogy pártfeleit a király kegyességéről és a közbékébe leendő foglaltatásukról biztosítsa. Igaz ugyan, nem kötött vele forma szerint szövetséget; de tett szolgálataik után, úgy hiszi, ők sem fognak tőle kevesebb jóságot tapasztalni, mint azon fejedelmek, kiknek biztos segélyforrást tűzött ki. Könyörög tehát, működjék érte s szegény száműzött pártfeleiért a közönséges béke végmegkötésekor, s folytassa a Besenval követe által igért segélyezésöket; de kéri őt, tűzzön ki számukra is határozott forrást, nehogy az ő s amazok insége ellenségeinek gúnytárgyává legyen. Nem akar előtte panaszkodni, mert tudja, hogy több kérelmeinek sükeretlenségét az idő s ügyhelyzet mostohasága okozta; kénytelen mindazáltal megemlíteni, hogy intézkedései után, melyeket azon igéretre alapított, miszerint a segély Danczkában időzése alatt havonkinti 20 ezer frankra szabatott, meggyőzhetlen akadályokat talál a segélyezését illető legújabb tervnél, melyben még hátralékai kifizetéséről sincs említés; a jövőre is megtartatni kéri tehát a 20 ezer frank havi pénzt, hogy szűkölködő pártfeleit is gyámolíthassa [1]. 1713.

De a király csak részben teljesíté kérelmét, junius 22-én hatezer frank havidíjat rendelvén számára, hátralékai fejében pedig 600 ezer frankot utalványozván neki a párisi városház jövedelmeire, minek értékesítésénél azonban utóbb egy harmadnál többet elvesztett. A spanyol király e fölött

---

[1] Fiedlernél: II, 495.

1713. évenkint 30 ezer frankkal gyámolította őt [1]. A Lengyelországban maradt bujdosók, névszerint: Bercsényi, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Csáky Mihály grófok, Gerhardt György, Pápay János, Ebeczky Samu, a többiek nevében is junius 7-kéről folyamodtak a királyhoz segélyezéseért [2]; s személyesen Párisba akartak volt menni, megindítandók a király könyörületességét. De Torcy miniszter határozottan kijelentette, hogy mielőtt a béke Ausztriával megköttetnék, ha Párisba jőnének, sem fognák láthatni kérelmök sikerét. A király el van határozva, a rastadti békealku folytában minden lehetségest megtenni érettök, hogy a bécsi udvartól mind személyökre, mind javaikra nézve kieszközölje a kegyelmet; s ha ebben czélt nem érhetne, akkoron nem mulasztja el gondoskodni élelmökről. Nem is szűnt meg ezen békealku folytában Rákóczy szorgalmazni az udvarnál a maga és bajtársai érdekeinek erélyesebb pártolását; de ekkor is csak igéretekkel tartatott mindaddig, míg a béke megköttetett a nélkül, hogy csak két fiát is kinyerhette volna az osztrák fogságból.

Rákóczy ezután a német udvarok által akart külön egyezkedésbe ereszkedni a bécsi kormánynyal, s hogy e végett oda ügynököket, sőt, miként kivánta, nejét is elküldhesse, legalább százezer frankra kivánta emeltetni évi díját, s a többi bujdosóknak is megadatni az igért segedelmet. Ebben el is érte ugyan czélját [3]; de a német udvaroknál tett kisérletei szintoly eredménytelenek maradtak, mint azon fondorlatok, melyeket utóbb egy részről a lengyel királylyal s a törökkökkel, másról némely olasz hatalmakkal szőtt a bécsi udvar ellen [4].

---

[1] Mémoires du Duc de Saint-Simon: X, 408. kövv.

[2] Petrovics gyüjteménye Fiedlernél: II, 498. 619.

[3] Petrovics gyüjteménye Fiedlernél: II, 620. Neki magának 100 ezer, Bercsényinek, Csákinak, Forgáchnak 8000, Vaynak 5000, Gerhardtnak 2000, Pápainak és Krucsainak 1500 franknyi évdíj szabatott.

[4] U. o. II, 13. kövv.

A franczia udvarnál egyébiránt, hol 1717-ig Sárosy gróf neve alatt időzék, nagy kedvességet nyert vala Rákóczy[1]. Ő nemcsak a Mainei herczeget s a Toulousei grófot, a király törvénytelen fiait, meghitt barátjai közé számította, s nemcsak az Orleansi herczeg éreztette vele minden alkalommal pártolását, hanem maga az aggastyán király is nagy rokonszenvvel és szivességgel viseltetett iránta; nemcsak Versaillesben, Compiegneben, Rambouilletben, Fontainebleauban, hanem még Marliban s egyéb kisebb királyi lakokban is, mi a királyi kegy különös jeléül tartatott, nem ugyan mint fejedelmi vendég, hanem mint a többi udvarnokok, nyert szállást, midőn Lajos király azokban tartózkodék; úgy hogy párisi házát csak cselédjei számára tartotta. Rendesen részt vett az udvari vadászatokban, mi neki is szenvedélye vala, s minden más időtöltések s mulatságokban az udvar legjobbjaival. „Minden követeléstől ment magaviselete — mond emlékirataiban Saint Simon — mindenki rokonszenvét megnyerte számára; mert lemondván rangbeli követeléseiről, őt mindenki könnyen megközelítheté s fesztelenűl érzé magát vele. Ezt különösen méltányolták nála oly országban, hol a rangvita napirenden volt; ily módon ő százszorta több tiszteletben s kitűntetésben részesűlt“. Dangeau marquis és marquisené, kikkel neje után némi rokonságban volt s kik által mindjárt az udvarhoz érkezte után vezettetett be a nagy világba, az orleansi herczegné s madame Maintenon stb. kegyeit is megnyerték számára[2]. 1713.

A hatást, melyet személye az udvarnál tett, így írja le emlékirataiban Saint Simon: „Rákóczy igen magas termetű, de túlzás nélkül, testes, de nem elhízott, izmos és arányos növésű, igen nemes, majdnem parancsoló tekintetű volt a nélkül, hogy valami durvaság volt volna rajta; arcza kelle-

---

[1] Francziaországi külső életét napról napra feljegyzé naplókönyvében Szathmáry Király Ádám. Ld Rákóczy-tár I, köt.

[2] Rákóczy önéletirása és Mémoires de St. Simon.

1713. mes, de valóságos tatáridomú vala. Okos, szerény, óvatos, bár nem szikrázó szellemű, de mindent jól, értelmesen cselekvő s igen udvarias volt, de az egyének különbsége szerint, válogatással; modora mindenkivel igen könnyű, s a mi ritka, egyszersmind méltóságteli, a nélkül, hogy legkisebb hiúság, keresettség volt volna benne. Nem sokat beszélő, de a társalgásban résztvevő, igen jól adta elő, a mit látott, tapasztalt, a nélkül, hogy valaha magáról beszélt volna. Igen becsületes, igazságos, őszinte, egyszerű, rendkivül bátor s igen kegyes, istenfélő volt, a nélkül, hogy azt akár mutogatta, akár rejtegette volna. Titkon sokat adott a szegényeknek, és sok időt töltött imádságban. Háza rövid idő múlva igen népessé lett s abban ő az erkölcsiséget, a kiadásokban a pontosságot és gazdálkodást szigorúan követelte, de mindezt mindig nyájassággal. Ő igen jó, szeretetreméltó és kellemes ember volt; de miután az ember őt közelebbről ismerte, csodálkozott rajta, hogy miként lehetett ő valaha egy nagy párt vezére és miként üthetett annyi zajt a világban“ [1]).

De XIV-dik Lajosnak 1715-ben, september 1-jén történt halála, miként a franczia udvarban, úgy Rákóczy életmodorában is nagy változást okozott. Bár eddig éldelt előnyei, számára azután is meghagyattak, ő nem érzé magát oly jól a regens udvaránál, ki mind szorosabb viszonyba lépett az osztrák udvarral, s az év vége felé Grosboisba, egy a camalduli barátok zárdájához tartozó házba, vonúlt vissza, hova már elébb is eljárt néha-néha. „Ott kevés szolgát tartván, — írja Saint Simon — s majdnem semmi látogatást sem fogadván, a legnagyobb visszavonúltságban és egyszerűségben, bűnbánóként tölté idejét, hetenként egy vagy kétszer kenyéren s vízen böjtölt, éjjel nappal szorgalmatosan megjelent minden imádságnál. Párisba alig ment, s ott Dangeau-n, Tessé marsalon s egykét más barátján kivül senkit sem látogatott. A toulousei gróffal kétszer vagy háromszor az évben elment vadászni Fontainebleauba; a királyt s a regenst ritkán s csak kötelességből látogatta. Egyébiránt sok jót tett s mindig jól vala értesűlve mindenről a mi Magyarországban, Erdélyben s a szomszéd tartományokban történt"[1]). 1713.

---

[1]) Mémoires du Duc de Saint Simon X, e. h.

„A hollandi ujság — mondja ő maga egy levelében Gualterio bíbornokhoz, a szintén franczia pártfogás alatt állott barátjához — engem az egész télen át (1716-ban) utaztatott a tengereken, holott soha sem éltem nyugodtabb s édesebb életet, mint mióta a királyok királyának ügyekszem udvarolni e magányomban, melynek kéjei elenyésztik a hiú kiváncsiságot tudni azt, mi a világban történik"[2]). „Soha sem érzém jobban magamat, — mond egy más levelében — mint mióta elszakadtam a világgal való közlekedéstől s egy keresztény kötelességeit ügyekszem teljesíteni. De nem teljesíteném ezt, ha azoktól is elakarnék szakadni, mik azon állapotot különösen illetik, melyet a gondviselés reám ruházott. Ezen életnemet választván, úgy tekintem magamat, mint azon harczfi, ki elvégezvén hadjáratát, visszatér az udvarhoz, s csak arra ügyel, hogy urának szolgáljon a nélkül, hogy tőle valamit kérne, s megelégedve azzal, hogy jelenlétét éldelheti, tűrelemmel várja végzetét és kész teljesíteni rendeletét, mihelyt az tudtára esik. Így vélekedvén, a közügyek, kivált azok feletti okoskodások, melyek az enyéimmel kapcsolatban vannak, épen nem ellenkeznek az én visszavonultságom szellemével; mert azok ismerete és megházyása által kell kihüvelyeznem a gondviselés rendeleteit, miután arra méltatlan vagyok, hogy természetfeletti sugallat által tudassa velem azokat"[3]).

1716 végén barátja Tessé marsal is szomszédjává lett a

---

[1]) Mémoires Tom. XV.

[2]) Simonyi Ernö a Britt Muzeumból hat érdekes levelet közöl Rákóczy francziaországi idözése korából (Gualterio bíbornokhoz. Magyar Tört. Emlékek. Első Osztály V, 278—299

[3]) Ugyanaz, ugyanott.

1713. grosboisi magányban, egy szintén a klastromhoz tartozó kis házat fogadván bérbe. Itt éltek ők együtt majdnem egy évig, üvegházakat s más szépítéseket csináltatván a zárda telkén. Magányát, melyben a nem rég napvilágra került[1] önéletrajza megirásával foglalkodék csak akkor cserélte fel hosszabb időre a fontainebleaui királyi palotában volt szállásával, midőn 1717 tavaszán Péter czár Francziaországban időzék. Rákóczy ezen egész idő alatt gyakran találkozott s értekezett vele[2]; s a czár távozta után nemsokára ő is elhagyta a franczia földet, hogy — mire alább visszatérendünk, — Törökországba utazzék.

---

[1] A m. t. Akademia nem rég adta azt sajtó alá.

[2] Rákóczy önéletirása; és Mémoires du Duc de Saint Simon XV, 128